www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

بقلم

سید عبدالحسین طیب

جلد نهم

تحقیق و تصحیح

سید بهزاد کبیلی

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۹ ----- ۲۷
مشخصات کتاب ----- ۲۷
جلد نهم ----- ۲۸
سوره مبارکه طه .... ص : ۲ ----- ۲۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۱] .... ص : ۲ ----- ۲۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۲] .... ص : ۳ ----- ۲۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۳] .... ص : ۴ ----- ۳۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۴] .... ص : ۵ ----- ۳۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۵] .... ص : ۷ ----- ۳۳
[سوره طه (۲۰): آیه ۶] .... ص : ۸ ----- ۳۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۷] .... ص : ۸ ----- ۳۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۸] .... ص : ۹ ----- ۳۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۹] .... ص : ۱۰ ----- ۳۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰] .... ص : ۱۱ ----- ۳۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱] .... ص : ۱۲ ----- ۳۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲] .... ص : ۱۳ ----- ۳۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳] .... ص : ۱۴ ----- ۴۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۴] .... ص : ۱۵ ----- ۴۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۵] .... ص : ۱۶ ----- ۴۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۶] .... ص : ۱۶ ----- ۴۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۷] .... ص : ۱۸ ----- ۴۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۸] .... ص : ۱۸ ----- ۴۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۹] .... ص : ۱۹ ----- ۴۵

[سوره طه (۲۰): آیه ۲۰] .... ص : ۱۹ ---- ۴۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۲۱] .... ص : ۲۰ ---- ۴۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۲۲] .... ص : ۲۰ ---- ۴۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۲۳] .... ص : ۲۱ ---- ۴۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۲۴] .... ص : ۲۲ ---- ۴۸
[سوره طه (۲۰): آیات ۲۵ تا ۲۸] .... ص : ۲۳ ---- ۴۹
[سوره طه (۲۰): آیات ۲۹ تا ۳۲] .... ص : ۲۴ ---- ۵۰
[سوره طه (۲۰): آیات ۳۳ تا ۳۵] .... ص : ۲۶ ---- ۵۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۳۶] .... ص : ۲۷ ---- ۵۳
[سوره طه (۲۰): آیات ۳۷ تا ۳۹] .... ص : ۲۸ ---- ۵۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۰] .... ص : ۳۱ ---- ۵۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۱] .... ص : ۳۳ ---- ۵۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۲] .... ص : ۳۳ ---- ۵۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۳] .... ص : ۳۴ ---- ۶۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۴] .... ص : ۳۵ ---- ۶۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۵] .... ص : ۳۶ ---- ۶۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۶] .... ص : ۳۷ ---- ۶۳
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۷] .... ص : ۳۹ ---- ۶۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۴۸] .... ص : ۴۰ ---- ۶۶
[سوره طه (۲۰): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص : ۴۱ ---- ۶۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۱] .... ص : ۴۲ ---- ۶۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۲] .... ص : ۴۳ ---- ۶۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۳] .... ص : ۴۴ ---- ۷۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۴] .... ص : ۴۵ ---- ۷۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۵] .... ص : ۴۶ ---- ۷۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۶] .... ص : ۴۷ ---- ۷۳

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۷] .... ص : ۴۷ ---- ۷۳
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۸] .... ص : ۴۸ ---- ۷۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۵۹] .... ص : ۴۸ ---- ۷۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۰] .... ص : ۴۹ ---- ۷۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۱] .... ص : ۵۰ ---- ۷۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۲] .... ص : ۵۲ ---- ۷۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۳] .... ص : ۵۳ ---- ۷۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۴] .... ص : ۵۴ ---- ۸۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۵] .... ص : ۵۵ ---- ۸۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۶] .... ص : ۵۶ ---- ۸۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۷] .... ص : ۵۷ ---- ۸۳
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۸] .... ص : ۵۸ ---- ۸۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۶۹] .... ص : ۵۹ ---- ۸۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۰] .... ص : ۶۰ ---- ۸۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۱] .... ص : ۶۱ ---- ۸۷
[سوره طه (۲۰): آیات ۷۲ تا ۷۳] .... ص : ۶۳ ---- ۸۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۴] .... ص : ۶۴ ---- ۹۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۵] .... ص : ۶۵ ---- ۹۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۶] .... ص : ۶۷ ---- ۹۳
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۷] .... ص : ۶۸ ---- ۹۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۸] .... ص : ۷۰ ---- ۹۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۷۹] .... ص : ۷۱ ---- ۹۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۰] .... ص : ۷۲ ---- ۹۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۱] .... ص : ۷۴ ---- ۱۰۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۲] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۳] .... ص : ۷۶ ---- ۱۰۲

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۴] .... ص : ۷۷ ---- ۱۰۳
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۵] .... ص : ۷۸ ---- ۱۰۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۶] .... ص : ۷۹ ---- ۱۰۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۷] .... ص : ۸۱ ---- ۱۰۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۸] .... ص : ۸۲ ---- ۱۰۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۸۹] .... ص : ۸۳ ---- ۱۰۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۹۰] .... ص : ۸۴ ---- ۱۱۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۹۱] .... ص : ۸۵ ---- ۱۱۱
[سوره طه (۲۰): آیات ۹۲ تا ۹۳] .... ص : ۸۷ ---- ۱۱۳
[سوره طه (۲۰): آیه ۹۴] .... ص : ۸۸ ---- ۱۱۴
[سوره طه (۲۰): آیات ۹۵ تا ۹۶] .... ص : ۸۹ ---- ۱۱۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۹۷] .... ص : ۹۰ ---- ۱۱۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۹۸] .... ص : ۹۱ ---- ۱۱۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۹۹] .... ص : ۹۲ ---- ۱۱۸
[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱] .... ص : ۹۳ ---- ۱۱۹
[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۲ تا ۱۰۳] .... ص : ۹۴ ---- ۱۲۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۴] .... ص : ۹۶ ---- ۱۲۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۵] .... ص : ۹۷ ---- ۱۲۳
[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷] .... ص : ۹۸ ---- ۱۲۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۸] .... ص : ۹۹ ---- ۱۲۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۹] .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۲۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۰] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۲۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۲۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۲] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۳۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۳] .... ص: ۱۰۵ ---- ۱۳۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۴] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۳۲

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۵] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۳۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۶] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۳۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۷] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۳۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۸] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۳۸
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۹] .... ص : ۱۱۳ ---- ۱۳۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۰] .... ص : ۱۱۳ ---- ۱۳۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۱] .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۴۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۲] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۴۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۳] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۴۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۴] .... ص : ۱۱۸ ---- ۱۴۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۵] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۴۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۶] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۴۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۷] .... ص : ۱۲۱ ---- ۱۴۷
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۸] .... ص : ۱۲۳ ---- ۱۴۹
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۹] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۵۰
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۰] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۵۱
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۱] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۵۲
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۲] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۵۴
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۳] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۵۵
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۴] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۵۶
[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۵] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۵۷
سوره المبارکه الانبیاء (صلوات اللّه علیهم) .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۵۹
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۵۹
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۲] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۶۰
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۳] .... ص : ۱۳۵ ---- ۱۶۱
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۴] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۶۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۶۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۶۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۶۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۶۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۶۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۶۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۶۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۲] .... ص : ۱۴۵ ---- ۱۷۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۳] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۷۲
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۴] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۷۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۵] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۷۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۶] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۷۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۷] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۷۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۸] .... ص : ۱۵۱ ---- ۱۷۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۹] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۷۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۰] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۸۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۱] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۸۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۲] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۸۲
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۳] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۸۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۴] .... ص : ۱۵۹ ---- ۱۸۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۵] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۸۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۶] .... ص : ۱۶۱ ---- ۱۸۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۷] .... ص : ۱۶۲ ---- ۱۸۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۸] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۸۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۹] .... ص : ۱۶۵ ---- ۱۹۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۰] .... ص : ۱۶۷ ---- ۱۹۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۱] .... ص : ۱۶۸ ---- ۱۹۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۲] .... ص : ۱۶۹ ---- ۱۹۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۳] .... ص : ۱۷۰ ---- ۱۹۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۴] .... ص : ۱۷۲ ---- ۱۹۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۵] .... ص : ۱۷۳ ---- ۱۹۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۶] .... ص : ۱۷۴ ---- ۲۰۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۷] .... ص : ۱۷۵ ---- ۲۰۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۸] .... ص : ۱۷۶ ---- ۲۰۲
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۹] .... ص : ۱۷۷ ---- ۲۰۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۰] .... ص : ۱۷۸ ---- ۲۰۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۱] .... ص : ۱۷۹ ---- ۲۰۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۲] .... ص : ۱۸۰ ---- ۲۰۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۳] .... ص : ۱۸۱ ---- ۲۰۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۴] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۰۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۵] .... ص : ۱۸۴ ---- ۲۱۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۶] .... ص : ۱۸۵ ---- ۲۱۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۷] .... ص : ۱۸۶ ---- ۲۱۲
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۸] .... ص : ۱۸۸ ---- ۲۱۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۹] .... ص : ۱۸۹ ---- ۲۱۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۰] .... ص : ۱۹۰ ---- ۲۱۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۱] .... ص : ۱۹۱ ---- ۲۱۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۲] .... ص : ۱۹۲ ---- ۲۱۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۳] .... ص : ۱۹۳ ---- ۲۱۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۴] .... ص : ۱۹۴ ---- ۲۲۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۵] .... ص : ۱۹۵ ---- ۲۲۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۶] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۲۲

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۷] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۲۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۸] .... ص : ۱۹۹ ---- ۲۲۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۹] .... ص : ۲۰۰ ---- ۲۲۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۰] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۲۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۱] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۲۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۲] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۲۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۳] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۲۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۴] .... ص : ۲۰۴ ---- ۲۳۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۵] .... ص : ۲۰۴ ---- ۲۳۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۶۶ تا ۶۷] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۳۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۸] .... ص : ۲۰۶ ---- ۲۳۲
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۹] .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۳۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۰] .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۳۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۱] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۳۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۲] .... ص : ۲۱۱ ---- ۲۳۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۳] .... ص : ۲۱۲ ---- ۲۳۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۴] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۳۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۵] .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۴۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۶] .... ص : ۲۱۶ ---- ۲۴۲
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۷] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۴۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۷۸ تا ۷۹] .... ص : ۲۱۸ ---- ۲۴۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۰] .... ص : ۲۲۱ ---- ۲۴۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۱] .... ص : ۲۲۲ ---- ۲۴۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۲] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۴۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۳] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۵۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۴] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۵۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۵] .... ص : ۲۲۹ ---- ۲۵۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۶] .... ص : ۲۳۰ ---- ۲۵۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۷] .... ص : ۲۳۰ ---- ۲۵۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۸] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۵۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۹] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۶۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۰] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۶۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۱] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۶۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۲] .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۶۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۳] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۶۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۴] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۶۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۵] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۶۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۶] .... ص : ۲۴۲ ---- ۲۶۸
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۷] .... ص : ۲۴۳ ---- ۲۶۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۸] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۷۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۹] .... ص : ۲۴۵ ---- ۲۷۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۰] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۷۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۱] .... ص : ۲۴۸ ---- ۲۷۴
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۲] .... ص : ۲۴۹ ---- ۲۷۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۳] .... ص : ۲۵۰ ---- ۲۷۶
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۴] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۷۷
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۵] .... ص : ۲۵۳ ---- ۲۷۹
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۶] .... ص : ۲۵۴ ---- ۲۸۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۷] .... ص : ۲۵۵ ---- ۲۸۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۸] .... ص : ۲۵۶ ---- ۲۸۲
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۹] .... ص : ۲۵۷ ---- ۲۸۳
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۰] .... ص : ۲۵۸ ---- ۲۸۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۱] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۸۵
[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۲] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۸۵
سوره الحج.... ص : ۲۶۱ ---- ۲۸۷
اشاره ---- ۲۸۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱] .... ص : ۲۶۱ ---- ۲۸۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲] .... ص : ۲۶۳ ---- ۲۸۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳] .... ص : ۲۶۴ ---- ۲۹۰
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴] .... ص : ۲۶۵ ---- ۲۹۱
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵] .... ص : ۲۶۶ ---- ۲۹۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶] .... ص : ۲۶۸ ---- ۲۹۴
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷] .... ص : ۲۶۹ ---- ۲۹۵
[سوره الحج (۲۲): آیه ۸] .... ص : ۲۷۰ ---- ۲۹۶
[سوره الحج (۲۲): آیه ۹] .... ص : ۲۷۰ ---- ۲۹۶
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۰] .... ص : ۲۷۱ ---- ۲۹۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۱] .... ص : ۲۷۱ ---- ۲۹۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۲] .... ص : ۲۷۲ ---- ۲۹۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۳] .... ص : ۲۷۳ ---- ۲۹۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۴] .... ص : ۲۷۵ ---- ۳۰۱
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۵] .... ص : ۲۷۶ ---- ۳۰۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۶] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۰۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۷] .... ص : ۲۷۸ ---- ۳۰۴
[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۸] .... ص : ۲۸۰ ---- ۳۰۶
[سوره الحج (۲۲): آیات ۱۹ تا ۲۰] .... ص : ۲۸۲ ---- ۳۰۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۱] .... ص : ۲۸۳ ---- ۳۰۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۲] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۱۰
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۳] .... ص : ۲۸۵ ---- ۳۱۱

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۴] .... ص : ۲۸۶ ---- ۳۱۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۵] .... ص : ۲۸۷ ---- ۳۱۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۶] .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۱۵
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۷] .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۱۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۸] .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۱۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۹] .... ص : ۲۹۳ ---- ۳۱۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۰] .... ص : ۲۹۵ ---- ۳۲۱
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۱] .... ص : ۲۹۶ ---- ۳۲۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۲] .... ص : ۲۹۷ ---- ۳۲۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۳] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۲۴
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۴] .... ص : ۲۹۹ ---- ۳۲۵
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۵] .... ص : ۳۰۱ ---- ۳۲۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۶] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۲۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۷] .... ص : ۳۰۳ ---- ۳۲۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۸] .... ص : ۳۰۴ ---- ۳۳۰
[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۹] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۳۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۰] .... ص : ۳۰۷ ---- ۳۳۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۱] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۳۵
[سوره الحج (۲۲): آیات ۴۲ تا ۴۴] .... ص : ۳۱۰ ---- ۳۳۶
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۵] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۳۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۶] .... ص : ۳۱۳ ---- ۳۳۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۷] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۴۰
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۸] .... ص : ۳۱۶ ---- ۳۴۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۹] .... ص : ۳۱۷ ---- ۳۴۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۰] .... ص : ۳۱۷ ---- ۳۴۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۱] .... ص : ۳۱۷ ---- ۳۴۳

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۲] .... ص : ۳۱۸ ---- ۳۴۴
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۳] .... ص : ۳۲۰ ---- ۳۴۶
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۴] .... ص : ۳۲۰ ---- ۳۴۶
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۵] .... ص : ۳۲۲ ---- ۳۴۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۶] .... ص : ۳۲۳ ---- ۳۴۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۷] .... ص : ۳۲۴ ---- ۳۵۰
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۸] .... ص : ۳۲۵ ---- ۳۵۱
[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۹] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۵۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۰] .... ص : ۳۲۷ ---- ۳۵۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۱] .... ص : ۳۲۹ ---- ۳۵۵
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۲] .... ص : ۳۳۰ ---- ۳۵۶
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۳] .... ص : ۳۳۱ ---- ۳۵۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۴] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۵۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۵] .... ص : ۳۳۳ ---- ۳۵۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۶] .... ص : ۳۳۵ ---- ۳۶۱
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۷] .... ص : ۳۳۶ ---- ۳۶۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۸] .... ص : ۳۳۷ ---- ۳۶۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۹] .... ص : ۳۳۸ ---- ۳۶۴
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۰] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۶۵
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۱] .... ص : ۳۴۱ ---- ۳۶۷
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۲] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۶۸
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۳] .... ص : ۳۴۳ ---- ۳۶۹
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۴] .... ص : ۳۴۵ ---- ۳۷۱
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۵] .... ص : ۳۴۶ ---- ۳۷۲
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۶] .... ص : ۳۴۷ ---- ۳۷۳
[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۷] .... ص : ۳۴۸ ---- ۳۷۴

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۸] .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۷۶
سوره المبارکه المؤمنون .... ص : ۳۵۴ ---- ۳۸۰
اشاره ---- ۳۸۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱] .... ص : ۳۵۴ ---- ۳۸۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲] .... ص : ۳۵۵ ---- ۳۸۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳] .... ص : ۳۵۶ ---- ۳۸۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۸۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵] .... ص : ۳۵۸ ---- ۳۸۴
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶] .... ص : ۳۵۹ ---- ۳۸۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷] .... ص : ۳۶۰ ---- ۳۸۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸] .... ص : ۳۶۱ ---- ۳۸۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹] .... ص : ۳۶۲ ---- ۳۸۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰] .... ص : ۳۶۳ ---- ۳۸۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱] .... ص : ۳۶۴ ---- ۳۹۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۲] .... ص : ۳۶۵ ---- ۳۹۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۳] .... ص : ۳۶۶ ---- ۳۹۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۴] .... ص : ۳۶۷ ---- ۳۹۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۵] .... ص : ۳۶۹ ---- ۳۹۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۶] .... ص : ۳۷۰ ---- ۳۹۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۷] .... ص : ۳۷۱ ---- ۳۹۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۸] .... ص : ۳۷۲ ---- ۳۹۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۹] .... ص : ۳۷۳ ---- ۳۹۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۰] .... ص : ۳۷۴ ---- ۴۰۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۱] .... ص : ۳۷۵ ---- ۴۰۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۲] .... ص : ۳۷۷ ---- ۴۰۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۳] .... ص : ۳۷۸ ---- ۴۰۴

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۴] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۰۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۵] .... ص : ۳۸۰ ---- ۴۰۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۶] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۰۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۷] .... ص : ۳۸۲ ---- ۴۰۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۸] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۱۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۹] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۱۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۰] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۱۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۱] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۱۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۲] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۱۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۳] .... ص : ۳۹۰ ---- ۴۱۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۴] .... ص : ۳۹۱ ---- ۴۱۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۵] .... ص : ۳۹۲ ---- ۴۱۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۶] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۱۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۷] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۲۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۸] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۲۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۹] .... ص : ۳۹۶ ---- ۴۲۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۰] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۲۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۱] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۲۴
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۲] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۲۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۳] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۲۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۴] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۲۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۵] .... ص : ۴۰۳ ---- ۴۲۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۶] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۳۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۷] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۳۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۸] .... ص :۴۰۶ ---- ۴۳۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۹] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۳۴

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۰] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۳۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۱] .... ص : ۴۱۰ ---- ۴۳۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۲] .... ص : ۴۱۱ ---- ۴۳۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۳] .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۳۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۴] .... ص : ۴۱۴ ---- ۴۴۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۵ تا ۵۶] .... ص : ۴۱۵ ---- ۴۴۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۷ تا ۶۱] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۴۲
اشاره ---- ۴۴۲
تنبیه .... ص : ۴۱۹ ---- ۴۴۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۲] .... ص : ۴۲۰ ---- ۴۴۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۳] .... ص : ۴۲۳ ---- ۴۴۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۴] .... ص : ۴۲۴ ---- ۴۵۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۵] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۵۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۶] .... ص : ۴۲۷ ---- ۴۵۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۷] .... ص : ۴۲۸ ---- ۴۵۴
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۸] .... ص : ۴۲۹ ---- ۴۵۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۹] .... ص : ۴۳۰ ---- ۴۵۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۰] .... ص : ۴۳۱ ---- ۴۵۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۱] .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۵۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۲] .... ص : ۴۳۴ ---- ۴۶۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۳] .... ص : ۴۳۶ ---- ۴۶۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۴] .... ص : ۴۳۷ ---- ۴۶۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۵] .... ص : ۴۳۷ ---- ۴۶۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۶] .... ص : ۴۳۸ ---- ۴۶۴
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۷] .... ص : ۴۳۹ ---- ۴۶۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۸] .... ص : ۴۴۰ ---- ۴۶۶

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۹] .... ص : ۴۴۱ ---- ۴۶۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۰] .... ص : ۴۴۳ ---- ۴۶۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۱] .... ص : ۴۴۴ ---- ۴۷۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۸۲ تا ۸۳] .... ص : ۴۴۵ ---- ۴۷۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۴] .... ص : ۴۴۶ ---- ۴۷۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۵] .... ص : ۴۴۷ ---- ۴۷۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۶] .... ص : ۴۴۹ ---- ۴۷۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۷] .... ص : ۴۵۰ ---- ۴۷۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۸] .... ص : ۴۵۱ ---- ۴۷۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۹] .... ص : ۴۵۳ ---- ۴۷۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۰] .... ص : ۴۵۴ ---- ۴۸۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۱] .... ص : ۴۵۵ ---- ۴۸۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۲] .... ص : ۴۵۷ ---- ۴۸۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۳] .... ص : ۴۵۹ ---- ۴۸۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۴] .... ص : ۴۶۰ ---- ۴۸۶
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۵] .... ص : ۴۶۲ ---- ۴۸۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۶] .... ص : ۴۶۳ ---- ۴۸۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۷] .... ص : ۴۶۴ ---- ۴۹۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۸] .... ص : ۴۶۵ ---- ۴۹۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۹] .... ص : ۴۶۶ ---- ۴۹۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۰] .... ص : ۴۶۷ ---- ۴۹۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۱] .... ص : ۴۶۹ ---- ۴۹۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۲ تا ۱۰۳] .... ص : ۴۷۱ ---- ۴۹۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۴] .... ص : ۴۷۲ ---- ۴۹۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۵] .... ص : ۴۷۳ ---- ۴۹۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۷۴ ---- ۵۰۰

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۷] .... ص : ۴۷۵ ---- ۵۰۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۸] .... ص : ۴۷۶ ---- ۵۰۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۹ تا ۱۱۰] .... ص : ۴۷۷ ---- ۵۰۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۱] .... ص : ۴۷۸ ---- ۵۰۴
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۴] .... ص : ۴۷۹ ---- ۵۰۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۵] .... ص : ۴۸۱ ---- ۵۰۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۶] .... ص : ۴۸۲ ---- ۵۰۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۷] .... ص : ۴۸۳ ---- ۵۰۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۸] .... ص : ۴۸۴ ---- ۵۱۰
سوره المبارکه النور .... ص : ۴۸۵ ---- ۵۱۱
اشاره ---- ۵۱۱
[سوره النور (۲۴): آیه ۱] .... ص : ۴۸۵ ---- ۵۱۱
[سوره النور (۲۴): آیه ۲] .... ص : ۴۸۶ ---- ۵۱۲
[سوره النور (۲۴): آیه ۳] .... ص : ۴۸۹ ---- ۵۱۵
[سوره النور (۲۴): آیه ۴] .... ص : ۴۹۱ ---- ۵۱۷
[سوره النور (۲۴): آیه ۵] .... ص : ۴۹۲ ---- ۵۱۸
[سوره النور (۲۴): آیات ۶ تا ۷] .... ص : ۴۹۴ ---- ۵۲۰
[سوره النور (۲۴): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۴۹۵ ---- ۵۲۱
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۰] .... ص : ۴۹۶ ---- ۵۲۲
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۱] .... ص : ۴۹۷ ---- ۵۲۳
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۲] .... ص : ۵۰۰ ---- ۵۲۶
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۳] .... ص : ۵۰۱ ---- ۵۲۷
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۴] .... ص : ۵۰۱ ---- ۵۲۷
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۵] .... ص : ۵۰۲ ---- ۵۲۸
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۶] .... ص : ۵۰۳ ---- ۵۲۹
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۷] .... ص : ۵۰۵ ---- ۵۳۱

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۸] .... ص : ۵۰۵ ---- ۵۳۱
[سوره النور (۲۴): آیه ۱۹] .... ص : ۵۰۶ ---- ۵۳۲
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۰] .... ص : ۵۰۷ ---- ۵۳۳
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۱] .... ص : ۵۰۸ ---- ۵۳۴
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۲] .... ص : ۵۱۰ ---- ۵۳۶
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۳] .... ص : ۵۱۲ ---- ۵۳۸
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۴] .... ص : ۵۱۲ ---- ۵۳۸
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۵] .... ص : ۵۱۳ ---- ۵۳۹
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۶] .... ص : ۵۱۴ ---- ۵۴۰
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۷] .... ص : ۵۱۶ ---- ۵۴۲
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۸] .... ص : ۵۱۷ ---- ۵۴۳
[سوره النور (۲۴): آیه ۲۹] .... ص : ۵۱۹ ---- ۵۴۵
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۰] .... ص : ۵۲۰ ---- ۵۴۶
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۱] .... ص : ۵۲۰ ---- ۵۴۶
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۲] .... ص : ۵۲۳ ---- ۵۴۹
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۳] .... ص : ۵۲۵ ---- ۵۵۱
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۴] .... ص : ۵۲۸ ---- ۵۵۴
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۵] .... ص : ۵۲۹ ---- ۵۵۵
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۶] .... ص : ۵۳۲ ---- ۵۵۸
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۷] .... ص : ۵۳۳ ---- ۵۵۹
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۸] .... ص : ۵۳۴ ---- ۵۶۰
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۹] .... ص : ۵۳۵ ---- ۵۶۱
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۰] .... ص : ۵۳۷ ---- ۵۶۳
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۱] .... ص : ۵۴۰ ---- ۵۶۶
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۲] .... ص : ۵۴۱ ---- ۵۶۷
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۳] .... ص : ۵۴۱ ---- ۵۶۷

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۴] .... ص : ۵۴۳ ---- ۵۶۹
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۵] .... ص : ۵۴۴ ---- ۵۷۰
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۶] .... ص : ۵۴۶ ---- ۵۷۲
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۷] .... ص : ۵۴۶ ---- ۵۷۲
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۸] .... ص : ۵۴۸ ---- ۵۷۴
[سوره النور (۲۴): آیه ۴۹] .... ص : ۵۴۹ ---- ۵۷۵
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۰] .... ص : ۵۴۹ ---- ۵۷۵
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۱] .... ص : ۵۵۰ ---- ۵۷۶
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۲] .... ص : ۵۵۱ ---- ۵۷۷
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۳] .... ص : ۵۵۲ ---- ۵۷۸
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۴] .... ص : ۵۵۳ ---- ۵۷۹
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۵] .... ص : ۵۵۴ ---- ۵۸۰
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۶] .... ص : ۵۵۷ ---- ۵۸۳
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۷] .... ص : ۵۵۸ ---- ۵۸۴
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۸] .... ص : ۵۵۸ ---- ۵۸۴
[سوره النور (۲۴): آیه ۵۹] .... ص : ۵۶۰ ---- ۵۸۶
[سوره النور (۲۴): آیه ۶۰] .... ص : ۵۶۱ ---- ۵۸۷
[سوره النور (۲۴): آیه ۶۱] .... ص : ۵۶۲ ---- ۵۸۸
[سوره النور (۲۴): آیه ۶۲] .... ص : ۵۶۴ ---- ۵۹۰
[سوره النور (۲۴): آیه ۶۳] .... ص : ۵۶۶ ---- ۵۹۲
[سوره النور (۲۴): آیه ۶۴] .... ص : ۵۶۸ ---- ۵۹۴
سوره المبارکه الفرقان .... ص : ۵۷۰ ---- ۵۹۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱] .... ص : ۵۷۰ ---- ۵۹۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲] .... ص : ۵۷۱ ---- ۵۹۷
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳] .... ص : ۵۷۲ ---- ۵۹۸
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴] .... ص : ۵۷۴ ---- ۶۰۰

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵] .... ص : ۵۷۵ ---- ۶۰۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶] .... ص : ۵۷۷ ---- ۶۰۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷] .... ص : ۵۷۸ ---- ۶۰۴
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۸] .... ص : ۵۷۹ ---- ۶۰۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۹] .... ص : ۵۸۱ ---- ۶۰۷
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۰] .... ص : ۵۸۲ ---- ۶۰۸
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۱] .... ص : ۵۸۴ ---- ۶۱۰
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۲] .... ص : ۵۸۵ ---- ۶۱۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۳] .... ص : ۵۸۶ ---- ۶۱۲
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۴] .... ص : ۵۸۷ ---- ۶۱۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۵] .... ص : ۵۸۸ ---- ۶۱۴
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۶] .... ص : ۵۹۰ ---- ۶۱۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۵۹۱ ---- ۶۱۷
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۹] .... ص : ۵۹۳ ---- ۶۱۹
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۰] .... ص : ۵۹۵ ---- ۶۲۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۱] .... ص : ۵۹۸ ---- ۶۲۴
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۲] .... ص : ۵۹۹ ---- ۶۲۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۳] .... ص : ۶۰۰ ---- ۶۲۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۴] .... ص : ۶۰۲ ---- ۶۲۸
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۵] .... ص : ۶۰۳ ---- ۶۲۹
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۶] .... ص : ۶۰۴ ---- ۶۳۰
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۷ تا ۲۸] .... ص : ۶۰۶ ---- ۶۳۲
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۹] .... ص : ۶۰۷ ---- ۶۳۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۰] .... ص: ۶۰۹ ---- ۶۳۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۱] .... ص : ۶۱۰ ---- ۶۳۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۲] .... ص : ۶۱۱ ---- ۶۳۷

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۳] .... ص : ۶۱۳ ---- ۶۳۹
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۴] .... ص : ۶۱۴ ---- ۶۴۰
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۵] .... ص : ۶۱۵ ---- ۶۴۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۶] .... ص : ۶۱۶ ---- ۶۴۲
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۷] .... ص : ۶۱۷ ---- ۶۴۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۸] .... ص : ۶۱۹ ---- ۶۴۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۹] .... ص : ۶۲۰ ---- ۶۴۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۰] .... ص : ۶۲۱ ---- ۶۴۷
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۱] .... ص : ۶۲۳ ---- ۶۴۹
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۲] .... ص : ۶۲۴ ---- ۶۵۰
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۳] .... ص : ۶۲۵ ---- ۶۵۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۴] .... ص : ۶۲۶ ---- ۶۵۲
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۵] .... ص : ۶۲۷ ---- ۶۵۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۶] .... ص : ۶۲۸ ---- ۶۵۴
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۷] .... ص : ۶۳۰ ---- ۶۵۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۸] .... ص : ۶۳۰ ---- ۶۵۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۹] .... ص : ۶۳۲ ---- ۶۵۸
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۰] .... ص : ۶۳۳ ---- ۶۵۹
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۱] .... ص : ۶۳۴ ---- ۶۶۰
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۲] .... ص : ۶۳۵ ---- ۶۶۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۳] .... ص : ۶۳۷ ---- ۶۶۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۴] .... ص : ۶۳۸ ---- ۶۶۴
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۵] .... ص : ۶۳۹ ---- ۶۶۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۶] .... ص : ۶۴۱ ---- ۶۶۷
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۷] .... ص : ۶۴۲ ---- ۶۶۸
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۸] .... ص : ۶۴۴ ---- ۶۷۰

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۹] .... ص : ۶۴۵ ---- ۶۷۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۰] .... ص : ۶۴۷ ---- ۶۷۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۱] .... ص : ۶۴۹ ---- ۶۷۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۲] .... ص : ۶۵۰ ---- ۶۷۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۳] .... ص : ۶۵۱ ---- ۶۷۷
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۴] .... ص : ۶۵۲ ---- ۶۷۸
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۶۵ تا ۶۶] .... ص : ۶۵۳ ---- ۶۷۹
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۷] .... ص : ۶۵۴ ---- ۶۸۰
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۸] .... ص: ۶۵۵ ---- ۶۸۱
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۹] .... ص : ۶۵۶ ---- ۶۸۲
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۰] .... ص : ۶۵۷ ---- ۶۸۳
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۱] .... ص : ۶۵۸ ---- ۶۸۴
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۲] .... ص : ۶۵۸ ---- ۶۸۴
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۳] .... ص : ۶۵۹ ---- ۶۸۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۴] .... ص : ۶۶۰ ---- ۶۸۶
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۷۵ تا ۷۶] .... ص : ۶۶۱ ---- ۶۸۷
[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۷] .... ص :۶۶۱ ---- ۶۸۷
درباره مرکز ---- ۶۸۹

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۹

مشخصات کتاب

سرشناسه : طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۹

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت : این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر : اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط‌الف ۶ ۰۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

جلد نهم

سوره مبارکه طه .... ص : ۲

[سوره طه (۲۰): آیه ۱] .... ص : ۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

طه (۱)

اما کلام در فضیلت آن اخبار بسیاری از طرق عامّه و خاصّه داریم از جمله آنها خبریست که صدوق مسندا از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده فرموده:

(لا تدعوا قراءه سوره طه فان اللَّه یحبّها و یحبّ من یقرئها و من ادمن قراءتها أعطاه اللَّه یوم القیمه کتابه بیمینه و لم یحاسبه بما عمل فی الاسلام و اعطی فی الآخره من الاجر حتّی یرضی).

و در برهام از آن حضرت روایت کرده فرموده:

(من کتبها و جعلها فی خرقه حریر خضراء و راح إلی قوم یرید التزویج منهم تمّ له ذلک و وقع و ان قصد فی صلاح قوم تمّ له ذلک و لم یخالفه أحد منهم و إن مشی بین عسکرین افترقا و لم یقاتلوا بعضهم بعضا و إذا شرب مائها المظلوم من السلطان و دخل علی من ظلمه من أیّ السلاطین زال عنه ظلمه بقدره اللَّه تعالی و خرج من عنده مسرورا و إذا اغتسلت بمائها من لا طولب لعرسها خطبت و سهل عرسها باذن اللَّه).

(طه) در اوّل سوره بقره گفتیم که این حروف مقطّعه قرآن از متشابهات است.

(وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ) آل عمران و لکن در برهان از حضرت صادق علیه السلام نقل کرده مفصّلا که مفادش اینست که خداوند در قرآن اسامی پیامبر اکرم ذکر فرموده (محمّد احمد عبد اللَّه طه یس ن و القلم مدّثر

مزمّل ذکر) اقول در قرآن و در اخبار اسامی دیگری هم برای آن حضرت هست رسول نبیّ خاتم النّبیّین حبیب اللّه امین اللّه صفوه اللّه صفیّ اللّه و غیر اینها ولی در زیارت أمیر المؤمنین دارد

(السلام علیک یا طه و یس)

و اولی اینست که ما واگذار کنیم علم آنها را بخاندان نبوّت و رسالت و از پیش خود تفسیر برأی نکنیم.

[سوره طه (۲۰): آیه ۲] .... ص : ۳

ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ لِتَشْقی (۲)

ما نازل نکردیم بر تو قرآن را که خود را بمشقّت و زحمت بیندازی گفتند مشقت حضرت رسالت این بود که تمام شب را سر پا میایستاد و عبادت میکرد مشقّت حضرتش منحصر باین نبود عمده مشقّت حضرت طلب ایمان مشرکین بود حتّی آنچه باو اذیّت میکردند نفرین نمیکرد بلکه در حق آنها دعا میکرد

(اللّهم اهد قومی فانّهم لا یعلمون)

که آیات شریفه در این باب نازل شد (أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِی الْعُمْیَ وَ مَنْ کانَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ) زخرف آیه ۳۹.

(فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ) (وَ ما أَنْتَ بِهادِ الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ الآیه) روم آیه ۵۱ و ۵۲ (أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ کانُوا لا یَعْقِلُونَ) (أَ فَأَنْتَ تَهْدِی الْعُمْیَ وَ لَوْ کانُوا لا یُبْصِرُونَ) یونس آیه ۴۲ و ۴۳ (وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ) حجر آیه ۸۸ (وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ وَ لا تَکُ فِی ضَیْقٍ مِمَّا یَمْکُرُونَ) نحل آیه ۱۲۸ و در سوره نمل همین آیه بعبارت و لا تکن ذکر شده آیه ۷۲ إلی غیر ذلک از آیات لذا میفرماید:

(ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ لِتَشْقی بلکه ترا برسالت فرستادیم و قرآن را بر تو نازل کردیم که تبلیغ کنی و اقامه معجزه و تلاوت قرآن بر آنها که حجّت بر آنها تمام کنی هر که قابل هدایت است خداوند او را هدایت میفرماید و هر که قابلیت ندارد بر شقاوتش افزوده میشود (وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ) حافظ وظیفه تو دعا گفتن است و بس در بند آن مباش که نشنید یا شنید (وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ

شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً

) اسری آیه ۸۴ (و لَيَزِيدَنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْياناً وَ كُفْراً فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ) مائده آیه ۷۲.

[سوره طه (۲۰): آیه ۳] .... ص : ۴

إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشى (۳)

مگر اینکه تذکره و یادآوری باشد از برای کسی که از خدای تبارک و تعالی بترسد که مراد علّت نزول قرآن برای یادآوری او است و کسی که از خدا بترسد فقط مؤمن که معتقد بجمیع عقائد حقه است چنانچه در جای دیگر میفرماید:

(وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ) ذاریات آیه ۵۵ و در آیه قبل از آن میفرماید:

(فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَما أَنْتَ بِمَلُومٍ) ذاریات آیه ۵۴ که مفادش با این دو آیه مطابق میشود که از کفّار و مشرکین و معاندین اعراض فرما و اهل ایمان را یادآوری کن پس برای کفّار خود را بمشقت میانداز و کسانی که از خدا می ترسند این قرآن تذکره آنها است که بدستورات آن عمل کنند واجبات او را بجا آورند و از محرمات آن اجتناب کنند لذا میفرماید ما قرآن را نازل نکردیم.

(إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشى که گفتند مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد امر از مکر اللّه و یأس از روح اللّه دو معصیت کبیره است و اخبار خوف و رجاء دو دسته است یک دسته دلالت دارد که مؤمن خوف و رجائش باید مساوی باشد هیچ کدام بر دیگری زیادتی نداشته باشد و یک دسته دلالت دارد بر اینکه رجاء آن باید بیشتر از خوف باشد و در جمع بین این دو دسته اخبار وجوهی گفته اند وجهی که بنظر تمام میآید آنکه دو نظر است مؤمن اگر نظر بخود و اعمال خود کند باید خوف و رجاء آن مساوی باشد بسا باشد که عباداتش مقبول درگاه الهی نشود زیرا فاقد شرائط قبول باشد یا بواسطه بعضی از معاصی حبط شود یا العیاذ باللّه در آخر عمر ایمانش از

دست برود و بدون ایمان از دنیا رحلت کند و بسا باشد ببرکت اعمال صالحه و توفیق توبه گناهانش محو شود چنانچه میفرماید:

(فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ) فرقان آیه ۷۱.

و اما نظر بسعه رحمت و عفو و مغفرت الهی در جنب معاصی رجائش بیشتر باشد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۴] .... ص : ۵

تَنْزِیلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَ السَّماواتِ الْعُلی (۴)

این قرآن مجید نازل شده از کسی که خلق فرموده زمین و آسمانهای بالا را در خلقت آسمانها و زمین بین هیئت قدیم و جدید اختلافست اهل هیئت قدیم قائل بودند که کرات عالم اجسام سیزده است.

(۱) کره زمین که مرکز عالم اجسام است.

(۲) کره آب که سه ربع کره زمین را احاطه کرده و یک ربع از آب بیرون است که ربع مسکون مینامند.

(۳) کره هوا که احاطه بکره زمین و آب دارد.

(۴) کره نار محیط بکره هوا و این چهار کره را امّهات اربعه نام گذارده بودند که نوع جنّ و انس و جمیع انواع حیوانات از این مواد اربعه و هم چنین نباتات خلق شده.

(۵) آسمان اوّل مثل نقره خام شفّاف محیط بکره نار و در او ماه مثل میخ فرو رفته.

(۶) آسمان دوم در او عطارد است.

(۷) آسمان سوّم در او زهره است.

(۸) آسمان چهارم در او خورشید است و در آن بیت المعمور که مسجد ملائکه است مطابق کعبه معظّمه.

(۹) آسمان پنجم در او مریخ است.

(۱۰) آسمان ششم در او مشتری است.

(۱۱) آسمان هفتم در او ستاره زحل است.

(۱۲) آسمان هشتم که تعبیر بکرسی میکنند محیط بتمام این کرات و فلک ثوابت مینامند که سایر ستارگان در او ثابت است.

(۱۳) عرش که فلک غیر مکوکب و فلک اطلس مینامند محیط بتمام این کرات و سطح مقعر هر یک از اینها مماس با سطح محدّب دیگریست و تمام اینها را عالم اجسام تعبیر میکنند که تمام مرکّب از ماده و صورت است و عرش تمام این کرات را در یک شبانه روز دور میدهد بحرکت متوالی و افلاک هفتگانه بر خلاف آن یک دوری دارند بر خلاف توالی قمر در بیست و هشت روز و کسری شمس در یک سال سائرین در مدت معیّنی و فلک ثوابت در مدّت طولانی که تعبیر بثوابت کردند و آن افلاک سبعه را بسیّارات نام نهادند و هیئت جدید قائل بیک فضای وسیعی هستند و تمام این کرات در آن فضای وسیع حرکت معیّنی دارند و از برای کره زمین دو حرکت قائلند وضعی و انتقالی اما وضعی دور خود چرخ میزند تشکیل شبانه روز میدهد و انتقالی دور کره شمس با سایر منظومات شمسی و تشکیل سال و فصول میدهد و این مسلک هم بتوسط حسّ و هم از لسان آیات و اخبار استفاده میشود که بیانش را تذکر داده ایم قبلا (اشکال) اوّلا در آیات شریفه دارد که خداوند خلقت آسمان و زمین را در مدّت شش روز آفرید و لکن در سوره فصّلت استفاده میشود که در مدت هشت روز بوده.

اوّلا میفرماید: (خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ) بعد میفرماید: (وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها فِی أَرْبَعَهِ أَیَّام) بعد میفرماید: (فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ) و ثانیا خداوند قادر متعال قدرت دارد در آن واحد آنها را خلق فرماید این مدّت برای چه بوده؟

(جواب).

اما از اول کلمه أربعه أیّام راجع بخلقت أرض و تقدیر اقوات و جعل رواسی است که یومین أرض داخل در أربعه است و با یومین سماوات شش میشود و اما از

ثانی آنکه افعال الهی دو قسم است یک قسمت دفعی الوجود مثل امر ساعه که (کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ) است و یک قسمت تدریجی الحصول است مثل فواکه و حیوانات و بنی آدم و بنی جان و امثال آنها و هر دو موافق با حکمت است و مصلحه و خود عالم بحکم و مصالح است تمام بجا است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۵] .... ص : ۷

الرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى (۵)

آن خداوندی که خلق فرمود زمین و آسمانها را رحمن است بر عرش قرار گرفته بسیاری از عامّه که قائل بتجسّم هستند میگویند خدا روی عرش نشسته و مخلوقات خود را مشاهده میکند فردای قیامت هم بر تخت می نشیند و مؤمنین او را می بینند و کفّار مشاهده نمیکنند لکن گذشت که این کفر محض است بلکه معنی.

(الرَّحْمنُ) رحمت رحمانیه شامل جمیع مخلوقات مؤمن و کافر خوب و بد عادل و فاسق مطیع و عاصی میشود از افاضه حیات و اعطاء رزق و سایر نعم الهیه در دنیا ولی در قیامت مخصوص باهل ایمان است (وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ) اعراف آیه ۵۵.

(عَلَى الْعَرْشِ) عرش عظمت و کبریایی نه عرش جسمانی.

(اسْتَوى استواء قدرت و توانایی و احاطه بجمیع چنانچه در السنه متعارف است که فلان بر اریکه سلطنت نشسته فلان بر کرسی حکومت قرار گرفته فلان بر تخت تاج داری تکیه داده و امثال این تعبیرات و از باب تشبیه معقولات بمحسوسات است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶] .... ص : ۸

لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُما وَ ما تَحْتَ الثَّری (۶)

از برای او است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین و آنچه ما بین زمین و آسمان است و آنچه در زیر زمین است.

(لَهُ) لام ملکیت حقّه حقیقیّه و لام اختصاص که هر گونه تصرّفی اراده کند در آنها میکند و مزاحم و مانعی از برای او نیست چون خالق و موجد و نگهبان و حافظ و محیی و ممیت آنها است.

(ما فِی السَّماواتِ) از جمیع کرات علویّه و ملائکه و آنچه در آنها خلق فرموده از بیت المعمور و سدره المنتهی و بهشت و حور العین و جمیع نعم بهشتی و لوح و قلم و غیر اینها.

(وَ ما بَیْنَهُما) از هوا و رعد و برق و ابر و باران و برف و تگرگ و امثال آنها.

(وَ ما تَحْتَ الثَّری از معادن و جواهرات و میاه و غیر اینها (تنبیه) ملکیه ذاتیه اختصاص بذات اقدس او دارد نسبت بجمیع موجودات عالم از عالم عقول و نفوس و ارواح از مجردات و از مادیات از عرش تا هیولای صرفه و امّا ملکیه جعلیه منوط بجعل او است چه ملکیه مطلقه که از برای پیغمبر و امام است که تصرّف در جمیع ممکنات عالم باذن خدا و اجازه او دارند

(الارض و ما فیها کلّها للامام)

و ملکیه مقیّده که برای افراد باسباب ملکیه قرار داده است بحیازه وارث و بیع و شری و صلح و هبه و هدیه و زکاه و خمس و سایر اسباب.

[سوره طه (۲۰): آیه ۷] .... ص : ۸

وَ إِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ یَعْلَمُ السِّرَّ وَ أَخْفی (۷)

و اگر بلند کنی صدا را و بلند بگویی پس محققا خداوند میداند سرّ و پنهانی را و مخفی تر از آن را در میان مفسّرین اقوال زیادی است در معنای سرّ و در اخفای از

سرّ ولی در حدیث از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام روایت شده که فرمودند

(السرّ ما اخفیته فی نفسک و اخفی منه ما خطر ببالک ثمّ انسیته)

و در باب صلوات یومیه در قرائت حمد و سوره در ظهرین اخفاء واجب است و در عشائین و صبح جهر واجب است و میزان جهر و اخفا را گفتند اگر صدا جوهر داشته باشد جهر است و اگر جوهر نداشته باشد اخفاء است و تحقیق کلام اینست که مراتب جهر بسیار است تا برسد با علا صوت که فریادش گویند و مستحبّ است در اذان اعلامی که دارد صدا بهر سنگ و کلوخی برسد برای او استغفار میکنند و هر که صدای او را بشنود و برخیزد و نماز کند در نامه عمل او نوشته میشود و نیز مستحبّ است در صلوات بر محمّد و آل و نیز اخفاء هم مراتبی دارد تا برسد بحدیث نفس و خطورات قلبی و خیالات نفسانی و در باب صلوات جهریّه میفرماید بحدّ فریاد نرسد و در اخفاء بحدّی نرسد که خود هم نشنود و این آیه شریفه در مقام اینست که لازم نیست صدا را بلند کنی خداوند عالم بخفیّات هم هست حتی بخطورات نفسانی و خیالات قلبی حتّی و لو فراموش کنی که چه خیالی و خطوری بوده چون علم حقّ محدود نیست و چیزی از علم او بیرون نیست عالم السرّ و الخفیّات از باطن و ظاهر هر کس خبر دارد لذا میفرماید:

(وَ إِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ) بهر مرتبه جهر که باشد برای دعا و مناجات و دعوت و قرائت و بیان احکام لزوم ندارد مخفی او هم مکشوف عند اللّه است.

(فَإِنَّهُ یَعْلَمُ السِّرَّ) از اسرار و بواطن بندگان با خبر است و میداند.

(وَ أَخْفی و از سرّ خفی تر که همان خیالات باشد و خطورات قلبی هم دانا است (لا یَخْفی عَلَیْهِ شَیْ ءٌ) آل عمران آیه ۵.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸] .... ص : ۹

اللَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی (۸)

اللّه نیست الهی مگر او از برای او است اسماء نیکویی در آیه دیگر میفرماید:

(قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ أَيًّا ما تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنى بنى اسرائيل آيه ۱۱۰.

(اللَّهُ) اسم ذات مقدّس جامع جميع صفات كمال و منزّه از جميع عيوب و نواقص و از براى او سه اسم است كه در اسامى ذات است اللَّه و حقّ كه دلالت بر وجوب وجود دارد و هو كه دلالت بر غيب الغيوبى او دارد و بقيه اسماء الهى اسماء صفات و اسماء افعال است اسماء صفات هم دو قسم است يك قسم صفات محضه مثل حىّ عظيم كبير على عزيز و امثال اينها و يك قسم ذات اضافه مثل عليم قدير مدرك مريد كه طرف دارد عالم بكلّ شى ء قادر على كلّ شى ء مريد لما أراد مدرك كلّ شى ء و اسماء افعال كه تعبير بصفات فعليه ميكنند مثل خالقيّت رازقيّت محيى و مميت معطى و منعم منيب و معذّب غفور و شكور عفو و عطوف و امثال اينها.

(لا إِلهَ إِلَّا هُوَ) كلمه توحيد اخلاص طيّبه و گذشت كه اين و گذشت كه اين كلمه بدلالت مطابقى دلالت بر توحيد عبادتى دارد و بدلالت التزامى بر ساير مراتب توحيد و بدلالت اقتضايى بر جميع عقائد حقّه.

(لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنى جميع أسماء الهيّه كه بالغ بر هزار اسم است در جوشن كبير مذكور است اسماء الحسنى است لكن در حديث است كه نود و نه اسم است كه در قرآن ذكر فرموده اسماء الحسنى است و حديث بسيار مفصّل است كه بيان ميفرمايد در هر سوره چند اسم ذكر شده از سوره حمد تا آخر قرآن و يك يك آيات را ذكر فرموده كه در كتاب شرح اسماء الحسنى بيان اين اسماء شده و شرح شده و چون از طور اين كتاب خارج است حواله ميدهيم بشرح اسماء الحسنى رجوع كنيد.

[سوره طه (۲۰): آيه ۹] .... ص: ۱۰

وَ هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ مُوسى (۹)

آيا آمده است ترا حديث و قصه موسى خداوند تبارك و تعالى در بسيارى از سور

قرآن حدیث موسی را بیان فرموده مفصلا و اشاره چون قضایای موسی از قبل از ولادتش تا زمان رحلتش بسیار امور عجیبه دارد و برای تنبیه بسیار مفید است اوّلا- قبل از ولادت کهنه خبر دادند بفرعون که فرزندی از بنی اسرائیل بوجود میاید که دستگاه سلطنت و خدایی ترا در هم میکوبد او اوّلا- میان زنهای بنی اسرائیل و مردان آنها جدایی انداخت و مردان آنها را باعمال شاقه وادار نمود و زنهای آنها را باسیری و کنیزی برد و ثانیا جاسوسان زیادی مقرر نمود که در خانه های بنی اسرائیل دائما وارد میشدند و هر زنی که آثار حمل در او بود شکم او را پاره میکردند اگر پسر بود سر میبریدند که مثنوی میگوید (صد هزاران طفل سر ببریده شد تا کلیم اللّه موسی دیده شد) خداوند حمل مادرش را تا حین ولادت مخفی فرمود چنانچه در مورد حضرت بقیّه اللّه هم از بنی عباس نظیر آن بود و حمل او مخفی شد تا حین ولادت و شرح ولادتش تا زمان رسالتش در چندین آیه بعد در همین سوره میاید.

(وَ هَلْ أَتاکَ) استفهام تقریریست یعنی آمده است ترا و با خبر شده؟

(حَدِیثُ مُوسی و بعضی گفتند چون حدیث موسی مفصلا اوّلا در این سوره بیان شده و آنچه قبل از نزول این سوره بوده فقط اشاره بوده و بر هر تقدیر استفهام تردیدی نیست چون خداوند میدانست که حدیث موسی را برای پیغمبر بیان فرموده یا نفرموده بتقدیر اوّل بیان فرموده و بتقدیر دوم بیان نفرموده و لکن پیغمبر صلّی اللّه علیه و سلم در همان عالم نورانیت تمام قرآن باو افاضه شد که مراتب نزول قرآن را در مجلد اول بیان کردیم که اول مرتبه نزول در همان عالم بروح مقدس رسول بوده.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰] .... ص : ۱۱

إِذْ رَأی ناراً فَقالَ لِأَهْلِهِ امْکُثُوا إِنِّی آنَسْتُ ناراً لَعَلِّی آتِیکُمْ مِنْها بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَی النَّارِ هُدیً (۱۰)

زمانی که دید آتش را پس گفت باهل خود شما مکث کنید در اینجا محققا من

درک میکنم آتش را شاید بیاورم از آن آتش یک قسمتی یا پیدا کنم بر آن آتش راه هدایتی حضرت موسی پس از اینکه از مدین با اهل خود حرکت کردند رسیدند در بیابانی که راه را کم کرده و جاده پیدا نبود و هوا هم سرد بود و بر عیالش دختر شعیب هم آثار وضع حمل ظاهر شد بسیار مضطرب شد ناگاه.

(إِذْ رَأی ناراً) آتشی را مشاهده کرد در یک طرف کوه و صحرا گفت البته یک عده در آنجا هستند هم ممکن است یک قسمت از آتش بیاورم برای رفع سردی و برودت هوا و هم ممکن است طریق را بما بنمایانند ولی متوجه نشد که این آتش را فقط او مشاهده میکند اهلش نمی بیند.

(فَقالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا) فقط عیالش بود و بس برای چه خطاب جمع مذکر فرمود گفتند بمناسبت حمل و ذکور بودن طفل و اثنین بودن آنها بعلاوه گوسفندان خود هم همراه آورده بود.

(إِنِّی آنَسْتُ ناراً) یعنی بنظر میاید نفرمود رایت چون روشنایی مشاهده میکرد (لَعَلِّی آتِیكُمْ مِنْها بِقَبَسٍ) که یک قسمت از آتش باشد و تعبیر بلعل برای اینست که ممکن است صاحبان آتش مانع شوند یا ممکن نشود آوردن آن (أَوْ أَجِدُ عَلَی النَّارِ هُدیً) که اگر ممکن نشد آوردن آتش ممکن است بتوسط آتش جاده و طریق پیدا شود و راه بجایی پیدا کنیم و پناه گاهی برای وضع حمل بدست بیاید و بالجمله بوسیله این آتش هدایت شویم.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱] .... ص : ۱۲

فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ یا مُوسی (۱۱)

پس چون آمد نزد نار ندایی شنید خطاب باو باسم یا موسی حضرت موسی بمجرد آنکه نزدیک آتش شد امور غریبه مشاهده کرد.

(۱) اینکه دید این آتش از درخت سبز خرّم مشتعل است نه آتش درخت را می سوزاند و نه درخت آتش را فرو می نشاند چنانچه در جای دیگر میفرماید:

(فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَیْمَنِ فِی الْبُقْعَهِ الْمُبارَكَهِ مِنَ الشَّجَرَهِ).

(۲) اینکه احدی نیست که این آتش را افروخته باشد.

(۳) صدا از درخت بصدای بلند که تعبیر به نودی ندا باشد تعبیر فرموده.

(۴) اینکه موسی را می شناسد و او را باسم ندا میدهد که میفرماید (فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ یا مُوسی .

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲] .... ص : ۱۳

إِنِّی أَنَا رَبُّکَ فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً (۱۲)

محققا من خود پروردگار تو هستم پس بیرون کن نعلین خود را بدرستی که تو بوادی مقدّسی هستی که نام او طوی است.

(إِنِّی أَنَا رَبُّکَ) با سه تاکید ان و تکرار متکلم انّی انا و جمله اسمیه ربک رب تربیت کننده که مربی بکسر باشد ترا که مربی بفتح باشد و اطلاق بر مالک هم میشود می گویی ربّ الدار و رب الاهل خداوند مالک کل است (لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) خالق آنها موجد آنها نگهبان آنها تربیت کننده آنها است.

(فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ) یک نوع تواضع است که انسان در اماکن متبرکه مثل مساجد و اعتاب ائمه اطهار و حضور بزرگان خلع نعلین کند و حافیا برود ماشیا و شاید تأویلش قطع علاقه زن و فرزند باشد.

(إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ) قدس خالی از عیب و نقص است می گویی سبوح قدوس و انسان تارک معاصی را مقدّس میشماری و اراضی که خالی از کثافات باشد و روی او معاصی نشده باشد و خار و خس در او روئیده نشده باشد و برکات الهی در او نازل شده باشد مقدس است.

(طُوىً) وادی است که فعلا بیت المقدس نام نهاده اند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳] .... ص : ۱۴

وَ أَنَا اخْتَرْتُکَ فَاسْتَمِعْ لِما یُوحی (۱۳)

و من ترا اختیار کردم و برگزیدم برای رسالت و نبوّت پس خود را مهیا کن برای استماع آنچه وحی میشود بتو.

(وَ أَنَا اخْتَرْتُکَ) خداوند میداند کی قابلیّت رسالت و نبوت دارد (اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ) انعام آیه ۱۲۴ (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ) آل عمران آیه ۳۰ (مهندسی که بگل نکهت و بگل جان داد بهر که هر چه سزاوار حکمت است آن داد) و چون حضرت موسی قابلیت نبوت و رسالت و اولو العزمی داشت لذا خداوند اختیار فرمود او را برای رسالت بلکه کلیمیت (وَ کَلَّمَ اللَّهُ مُوسی تَکْلِیماً) نساء آیه ۱۶۲ بلکه حین ولادتش بمادرش خبر داد (فَإِذا خِفْتِ عَلَیْهِ فَأَلْقِیهِ فِی الْیَمِّ وَ لا تَخافِی وَ لا تَحْزَنِی إِنَّا رَادُّوهُ إِلَیْکِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِینَ) قصص آیه ۶.

(فَاسْتَمِعْ لِما یُوحی استماع غیر از سماع است سماع شنیدن است استماع تهیّأ برای شنیدن است یعنی تمام توجهت بشنیدن کلام حق باشد سایر امور را از قلب خارج کن نبادا توجهت بعیال و اولاد و اهل باشد (لِما یُوحی وحی اگر القاء بر قلب باشد توجه قلبی لازم دارد چنانچه در حق رسول اکرم میفرماید:

(إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ) شعراء آیه ۱۹۱ و نیز میفرماید در حق جبرئیل علیه السلام (فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلْبِکَ بِإِذْنِ اللَّهِ) بقره آیه ۹۱ و اما اگر بایجاد لفظ و کلام باشد باید گوش فرا دهد و تمام حواس ظاهره را رها کرد فقط حس سمع باشد (تنبیه) از برای قلب انسان دو باب است یکی باب ملائکه که الهام و وحی است و یکی باب شیاطین که اغواء و وسوسه است و اوصیاء و معصومین باب شیطان را بسته فقط باب ملک مفتوح است و بسیاری باب ملک را بسته ابدا بخیال خیری نیست و باب شیاطین باز و بعضی هر دو باز است گاهی ملک و گاهی شیطان.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۴] .... ص : ۱۵

إِنَّنِی أَنَا اللَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ أَنَا فَاعْبُدْنِی وَ أَقِمِ الصَّلاهَ لِذِکْرِی (۱۴)

محققا من انا اللَّه هستم که نیست الهی الّا من پس باید عبادت کنی مرا و بر پاداری نمازا برای یاد آوری من.

(إِنِّی أَنَا اللَّهُ) با سه تاکید نون مشدده تکرار کلمه انی و انا جمله اسمیه و گفتیم اللَّه از اسماء مختصه بذات مقدس مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص است.

(لا إِلهَ إِلَّا أَنَا) الوهیت مختص بذات مقدس او است در مقابل مشرکین که از برای خود آلهه قرار دادند مثل اصنام و ملائکه و عیسی و روح القدس و شیاطین و گوساله و گاو و شجر و نحو اینها و چون الوهیت مختص بمن است.

(فَاعْبُدْنِی) پس باید عبادت کنی مرا و شریک در عبادت من قرار ندهی که گفتیم مفاد مطابقی کلمه لا اله الا اللَّه است و مفاد التزامی او نفی سایر اقسام شرک است ذاتی صفاتی افعالی نظری و مفاد اقتضایی سایر امور اعتقادیه از عدل ارسال رسل و جعل- ولی و مسئله معاد و غیر اینها.

(وَ أَقِمِ الصَّلاهَ) مسئله وجوب صلوه در جمیع شرایع از زمان آدم علیه السلام تا قیام قیامت بوده و هست غایه الامر خصوصیّات و کیفیّات آن مختلف است از حیث شرائط و اجزاء و حتی در شریعت اسلامی صلوه رجال و نساء حاضر و مسافر قائم و قاعد صحیح و مریض در سعه وقت و ضیق اداء و قضاء فرادی و جماعت واجب و مستحبّ و غیر اینها مختلف است و سر وجوب صلوه.

(لِذِکْرِی) که در نماز باید توجه باو که عبارت از قربت و خلوص است و مشتمل بر تهلیل و تکبیر و تحمید و تسبیح و رکوع و سجود و قیام و قعود و قرائت و تسلیم است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۵] .... ص : ۱۶

إِنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ أَکادُ أُخْفِیها لِتُجْزی کُلُّ نَفْسٍ بِما تَسْعی (۱۵)

محققا ساعت که قیامت باشد میاید اراده کردم که آمدن ساعت را پنهان کنم یا مشاهده اهوال آن و بهشت و جهنم را بر بنده گانم برای اینکه جزا داده شود هر نفسی بآنچه سعی و کوشش دارد.

(إِنَّ السَّاعَهَ) یکی از اسامی قیامت ساعه است یوم الساعه (یَسْئَلُونَکَ عَنِ السَّاعَهِ أَیَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی لا یُجَلِّیها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا تَأْتِیکُمْ إِلَّا بَغْتَهً یَسْئَلُونَکَ کَأَنَّکَ حَفِیٌّ عَنْها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ) اعراف آیه ۱۸۶.

(آتِیَهٌ) البته خواهد آمد یکی از اصول دین مسئله معاد است و ادله عقلیّه و نقلیّه قرآنیه و اخباریه و ضروریه جمیع مذاهب عالم بر طبقش قائم است بلکه اگر معاد نباشد خلقت جن و انس و ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام کلّا لغو میشود.

(أَکادُ أُخْفِیها) اکاد بمعنی ارید و گفتیم اراده بمعنی علم بصلاح است و صلاح در اخفاء آن است زیرا اگر وقت آن را میدانستند میگفتند بسیار طولانی است تا چه شود الآن که نمیدانند میگویند کو تا قیامت و غافل از این حدیث هستند که فرمود:

(اذا مات ابن آدم قامت قیامته).

(لِتُجْزی کُلُّ نَفْسٍ بِما تَسْعی

(ان خیرا فخیر و ان شرا فشرّ)

(فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ) البته باید بین مؤمن و کافر و ضال و معاند و مطیع و عاصی و عادل و فاسق فرق گذارده شود هر که را بجای خود بمقدار عملش جزا میدهند بلی کسانی که لیاقت عفو و مغفرت و شفاعت دارند مشمول میشوند (إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً).

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۶] .... ص : ۱۶

فَلا یَصُدَّنَّکَ عَنْها مَنْ لا یُؤْمِنُ بِها وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَتَرْدی (۱۶)

پس جلوگیر نشود ترا از او کسی که ایمان باو ندارد و متابعت میکند هوای

خود را پس به هلاکت میافتی.

(فَلا یَصُدَّنَّکَ) خطاب بحضرت موسی است لکن از باب (ایّاک اعنی و اسمعی یا جاره) خطاب بجمیع مکلّفین است و فرد اجلی را در نظر گرفته و مقصود جمیع افراد ما دون است در حدیث دارد که بعضی خدمت امیر المؤمنین شرفیاب شدند عرض کردند که خداوند امر فرمود بملائکه که سجده کنند بآدم و شیطان از ملائکه نبود چرا در ترک سجده رانده درگاه شد با اینکه امر باو نشده بود؟ حضرت جواب دادند که در قرآن خطاب بمؤمنین شده راجع به بسیاری از تکالیف با اینکه تمام جنّ و انس مکلّف بآن ها هستند برای این که پیغمبر مبعوث بر کافّه جنّ و انس بوده فرد اجلی را خطاب فرموده که ما بقی افراد بدانند که بطریق اولی مکلّف هستند خداوند ملائکه را با آن مقام قرب که گفتند (نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ) بقره آیه ۲۸ که تکلیف را ما دون بدانند مثل شیطان که بطریق اولی مکلّف بسجده است.

(عَنْها مَنْ لا یُؤْمِنُ بِها) در بین مفسّرین اختلاف شد در مرجع ضمیر عنها و بها بعضی گفتند راجع بصلاه است یعنی کسانی که ایمان بنماز ندارند مانع نشوند ترا از اقامه نماز بعضی گفتند راجع بساعه است یعنی کسانی که اعتقاد بقیامت ندارند مانع نشوند ترا از ایمان بقیامت بعضی گفتند ضمیر عنها راجع بصلاه است و ضمیر بها راجع بساعه است بعضی گفتند راجع بهر دو است و لکن ظاهرا بملاحظه اقربیت راجع به ساعت است و اشاره بفرعون و فرعونیان است که معتقد بمعاد نیستند.

(فَتَرْدی ردی مقابل جید است انسان جیّد انبیاء و اولیاء و اتقیاء و اهل ایمان بدرجات مختلفه و ردی کفّار و منافقان و مشرکین و کلیه ارباب ضلالت بدرکات مختلفه و امور نسبی است بسا انسان از بعض جهات جید و از بعض جهات ردی است مثل مؤمن فاسق فاجر عاصی.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۷] .... ص : ۱۸

وَ ما تِلْکَ بِیَمِینِکَ یا مُوسی (۱۷)

و چیست اینکه بدست راست گرفته ای موسی؟ غرض از این سؤال اینست که اقرار کند به اینکه یک چوبی بیش نیست و لکن در اخبار بسیاری توصیف این عصا را کرده اند که مفاد آنها اینست که او را جبرئیل برای آدم آورد و جزو میراث انبیاء بود و از بهشت آورده بود تا بشعیب رسید و حضرت موسی برای چرانیدن گوسفندان شعیب گرفت و میفرماید فعلا هم نزد ما است و از ودایع نبوت است تا برسد بدست قائم ما و همان آثاری که برای موسی داشت برای او هم دارد و ده ذراع طول او بود مطابق قامت موسی و دو شعبه داشت و آثار بسیاری از او ظاهر شده.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۸] .... ص : ۱۸

قالَ هِیَ عَصایَ أَتَوَکَّؤُا عَلَیْها وَ أَهُشُّ بِها عَلی غَنَمِی وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ أُخْری (۱۸)

عرض کرد حضرت موسی این عصای من است بآن تکیه میدهم و با او گوسفندان خود را می چرانم و از برای من در این عصا مقاصد و مطالب دیگری است.

(قالَ هِیَ عَصایَ أَتَوَکَّؤُا عَلَیْها) الوکاء تکیه گاه است و از این باب متکاء است که بآن تکیه میدهند و مستحبّ است برای انسان مخصوصا اگر مسن باشد عصا در دست گیرد و بخصوص در حال مسافرت آنهم از چوب بادام تلخ باشد در خبر است

(من بلغ اربعین سنه و لم یتعصا فقد عصی).

(وَ أَهُشُّ بِها عَلی غَنَمِی) راندن گوسفندان و زدن باشجار برای سقوط اوراق آنها جهت گوسفندان و جلوگیری آنها از دخول در مزارع و بردن آنها در مراتع و منابع میاه و غیر اینها.

(وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ أُخْری در مجمع البحرین (مآرب ای حوائج واحدها مأربه مثلثه الراء) و از کلینی و ابن بابویه و بصائر صفار قریب باین مفاد روایت شده که عصای آدم بوده تا بموسی رسیده و این سبز است مثل زمانی که از درخت بریده میشود و نطق میکند و بهرچه امر باو شود انجام میدهد و دو شعبه دارد یکی

بطرف بالا- و دیگری بطرف زمین و در شب تاریک نور میدهد و نعمانی از حضرت صادق روایت کرده که از قضیب او از غرس بهشت بوده و در اخبار دارد قمیص آدم و الواح توراه و عصای موسی و خاتم سلیمان علیهم السلام نزد ائمه است و در مجمع دارد نقل میکند که مآرب اخری حمل زاد و سقایه میکرد و با موسی مکالمه می نمود و بر زمین میزد آنچه برای اکل میل داشت خارج میشد و فرو می برد در زمین چشمه آب ظاهر میشد و با هر دشمنی مقابل میشد بر او غالب میشد و جانوران بیابان را دفع میکرد و دلو میشد از چاه آب بیرون میاورد و دو شعبه آن مثل دو شمع روشن می شد و در زمین فرو می برد درخت میشد و برگ و میوه میداد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۹] .... ص : ۱۹

قالَ أَلْقِها یا مُوسی (۱۹)

خطاب شد بیند از عصا را ای موسی.

[سوره طه (۲۰): آیه ۲۰] .... ص : ۱۹

فَأَلْقاها فَإِذا هِیَ حَیَّةٌ تَسْعی (۲۰)

پس انداخت عصا را پس ناگاه آن عصا ماری شد بحرکت آمد با اینکه موسی آثار غریبه از این عصا مشاهده کرده بود این اثر را از او ندیده بود لذا خطاب شد باو.

(قالَ أَلْقِها یا مُوسی آثار قبلی که مشاهده کرده بود عصا در دست او آن آثار ظاهر شده بود ولی این اثر بعد از القاء عصی بود.

(فَأَلْقاها فَإِذا هِیَ حَیَّةٌ تَسْعی در این آیه تعبیر بحیه فرموده برای اینکه موسی این آیه را مشاهده کند و اما در مقابل فرعون و فرعونیان تعبیر بثعبان فرموده که عبارت از مار عظیم الجثّه که بزبان ما او را افعی می گوییم که بمراتب از مار بزرگتر و مخوفتر و معروف است که مار را تا نکشند نمیمرد بلکه در هر سالی پوست عوض میکند که گفتند (صد ساله شوی مار تا نکشندت نمیری مار) و زهر مار

کشنده است و انسان راه بحالش پیدا نمیکند و از این طرف و آن طرف بخود می پیچد و لذا در حق سه نفر از ائمه علیهم السلام دارد که مثل مار گزیده بخود می پیچیدند حضرت مجتبی علیه السلام موقعی که از آن آب زهرآلود آشامید حضرت سید الشهداء علیه السلام در گودال قتلگاه حضرت رضا علیه السلام از اثر انگور زهر آلود حضرت موسی ترسید و در جای دیگر دارد تعبیر بجان میکند در سوره قصص (کَأَنَّها جَانٌّ وَلَّی مُدْبِراً وَ لَمْ یُعَقِّبْ) حضرت موسی فرار کرد و بسیار ترسید و جانّ یک نوع از حیّات است و ظاهرا حیّه باشد که ما تعبیر باژدها میکنیم و بالجمله حیّه و ثعبان و جانّ سه نوع از حیّات هستند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۲۱] .... ص : ۲۰

قالَ خُذْها وَ لا تَخَفْ سَنُعِیدُها سِیرَتَهَا الْأُولی (۲۱)

فرمود بگیر عصا را و نترس زود باشد که ما او را برگردانیم بصورت اولی که عصا باشد.

(قالَ) خداوند تبارک و تعالی که قادر بر هر چیز است.

(خُذْها) و لو بصورت حیه است و حرکت و سیر دارد.

(وَ لا تَخَفْ) معلوم است که حضرت موسی ترسید که این حیه باو اصابه کند خطاب شد نترس زیرا در تحت فرمان من است و بدون اجازه من اصابه نمیکند.

(سَنُعِیدُها سِیرَتَهَا الْأُولی همان عصای اوّلی است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۲۲] .... ص : ۲۰

وَ اضْمُمْ یَدَکَ إِلی جَناحِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ آیَهً أُخْری (۲۲)

و بچسبان و وصل کن دست خود را بپهلوی خود بیرون میاید دست تو روشن و نور دهنده از غیر بدی این آیه دیگری و معجزه دیگری است.

(وَ اضْمُمْ یَدَکَ) ضم شی ء بشیئی الصاق بدیگری است.

(إِلی جَناحِکَ) جناح پهلو است و البته مراد دست راست است و حضرت

موسی هم برهنه نبوده و اراده کند که دست راست خود را بپهلوی خود گذارد باید دست زیر لباس کند و بپهلوی چپ گذارد که محل قلب است و لا بد باید از راه یخه پیراهن که جیبش گویند داخل کند پس این عبارت منطبق میشود با (وَ أَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ) نمل آیه ۱۲ غایه الامر مجرد دخول کافی نیست باید بپهلو هم الصاق کند و وضع نماید و هم چنین منطبق میشود (اسْلُکْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ وَ اضْمُمْ إِلَیْکَ جَناحَکَ) قصص آیه ۳۲ (اشکال) در این جمله این آیه صدق میکند اگر از روی لباس هم دست گذارد (وَ اضْمُمْ یَدَکَ إِلی جَناحِکَ) و با کلمه (و ادخل و اسلک) تنافی دارد بتنافی عام و خاص و مطلق و مقید (جواب).

اولا ظاهر جناح پهلو است که باید دست روی پوست بدن بگذارد چنانچه گفتیم:

و ثانیا بر فرض تفاوت بین آنها باید حمل عام بر خاص و حمل مطلق بر مقید نمود.

و ثالثا جمله:

(تَخْرُجْ بَیْضاءَ) دلیل قطعی و قرینه متصله است زیرا خروج فرع دخول است تا داخل نشود خارج نمیشود و بیضاء مقابل سوداء است و بمعنی سفید است و البته سفید نورانی است که درخشنده باشد که گفتند مثل خورشید درخشنده گی داشت.

(مِنْ غَیْرِ سُوءٍ) سوء بدی و پلیدی و زشتی است.

(آیَةً أُخْری معجزه اول عصا و دوم ید بیضاء.

[سوره طه (۲۰): آیه ۲۳] .... ص : ۲۱

لِنُرِیَکَ مِنْ آیاتِنَا الْکُبْری (۲۳)

هر آینه بتو نشان میدهیم از آیات خود که بسیار بزرگ باشد گفتند آیات الهی که بحضرت موسی عنایت شده بعلاوه از این دو آیه بلعیدن سحر سحره فرعون عصا را بدریا زند دوازده جاده برای بنی اسرائیل باز شود غرق فرعون و فرعونیان بسنگ زند دوازده چشمه آب ظاهر شود و غیر اینها که میفرماید (فِی تِسْعِ آیاتٍ

إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ) نحل آیه ۱۳ بعض مفسرین گفتند اگر فرموده بود الکبر بلفظ جمع شامل جمیع آیات شود جایز بود و از این جهت حمل کردند بر دلالت که در میان دلالات این دلالت کبری است بلفظ مفرد اداء فرموده لکن این اشتباه است زیرا کلمه.

(لِنُرِیَکَ مِنْ آیاتِنَا الْکُبْری من تبعیضیه یعنی در میانه آیات و معجزات که انبیاء داشتند و اقامه میکردند آیاتی که بموسی عنایت فرمودیم هر کدام از آنها و هر یک از آنها آیه کبری است و این جمله برای اطمینان قلب حضرت موسی که فقط معجزه تو برای دعوت فرعون و فرعونیان این دو آیه نیست که عصا باشد و ید بیضاء بلکه معجزات محیّر العقول دیگری هم بتو عنایت میکنیم که بر آنها غالب شوی و آنها هلاک شوند و بنی اسرائیل از چنگال آنها نجات پیدا کنند و مساکن و اموال آنها را تصاحب کنند و سلطنت و دولت و مکنت بآنها عطا شود.

[سوره طه (۲۰): آیه ۲۴] .... ص : ۲۲

اذْهَبْ إِلی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغی (۲۴)

برو بسوی فرعون محققا او طغیان و سرکشی کرده بعد از آنکه خداوند بحضرت موسی مقام نبوّت و رسالت عنایت فرمود و این دو معجزه بزرگ را باو عطا نمود مأموریت داد باو برود مصر برای دعوت فرعون فرمود:

(اذْهَبْ إِلی فِرْعَوْنَ) پس از آن بیان سر این ارسال را بیان میفرماید و حکمت آن را به اینکه.

(إِنَّهُ طَغی طغیان تجاوز از حدّ است زیرا در معاصی و کفر و شرک و اخلاق رذیله مثل کبر و تجبر و عجب هر کدام مراتب زیادی دارد مرتبه اعلای آن طغیان است و فرعون در شرک و کفر بجایی رسید که گفت (أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی و گفت (ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی) و بموسی گفت (لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ) شعراء آیه ۲۸ و در ظلم کارش بجایی رسید که از بنی اسرائیل چه مقدار ابناء آنها را سر برید و زنهای آنها را به کنیزی گرفت و مردان آنها

را باعمال شاقه و بغلامی در آورد که حضرت موسی باو فرمود (أَنْ عَبَّدْتَ بَنِی إِسْرائِیلَ) شعراء آیه ۲۱ و میفرماید (إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِی الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَها شِیَعاً یَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ یُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ یَسْتَحْیِی نِساءَهُمْ إِنَّهُ کانَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ) قصص آیه ۳ (نکته) حضرت موسی نه فقط مبعوث شد بر فرعون بلکه بر تمام فرعونیان و بنی اسرائیل و از انبیاء اولوا العزم بود ناسخ دین ابراهیم لکن مبعوث بر کافه جن و انس نبود چنانچه ابراهیم و نوح و آدم مبعوث بودند و هم چنین بر تمام انبیاء بنی اسرائیل تا حضرت عیسی امّا بر بنی اسماعیل دین ابراهیم باقی بود تا زمان بعثت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و سلم.

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۵ تا ۲۸] .... ص : ۲۳

قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی (۲۵) وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی (۲۶) وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی (۲۷) یَفْقَهُوا قَوْلِی (۲۸)

گفت موسی پروردگار من شرح صدر بمن عطا فرما و امر رسالت و تبلیغ بر من آسان فرما و گره از زبان من باز فرما تا اینکه بفهمند آنچه که بآنها میگویم و دعوت میکنم.

(قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی) شرح بمعنی توسعه در بیان است که بتواند ما فی الضمیر خود را بیان نماید و صدر اطلاق بر سینه و قلب میشود لکن در اینجا مراد آن روح عقلا- نیست که مرکز توجّه او قلب است یعنی قلب قابلیّت افاضه علم و درک پیدا کند که گفتند

(العلم نور یقذفه اللَّه فی قلب من یشاء)

و در حق رسول محترم میفرماید (أَ لَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ) شرح آیه ۱ و میفرماید (فَمَنْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ یَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ) انعام آیه ۱۲۵ و شرح مقابل ضیق است چنانچه در همین آیه میفرماید (وَ مَنْ یُرِدْ أَنْ یُضِلَّهُ یَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ).

(وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی) امر رسالت و تبلیغ مثل فرعون متکبر و متجبّر بسیار مشکل است که گفتند قصر فرعون هفت در بند داشت حضرت موسی بهر دری میرسید

باز می شد و پاسبانهای آنها در خواب بودند تا رسید مقابل تخت فرعون و با کمال قوّت و شجاعت او را دعوت نمود.

(وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی) گفتند موقعی که موسی در دامن او بود خواست فرعون امتحان کند یک دانه جواهر و یک قطعه آتش مقابل او گذاشت موسی خواست دانه جواهر را بر دارد جبرئیل دست او را برد آتش را برداشت در دهان گذاشت زبانش لکنت پیدا کرد در خواست کرد که این عقده از زبانش برداشته شود تا اینکه.

(یَفْقَهُوا قَوْلِی) کاملا بیان واضح و روشن نماید تا آنها بفهمند و درک کنند و راه عذری نباشد.

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۹ تا ۳۲] .... ص : ۲۴

وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی (۲۹) هارُونَ أَخِی (۳۰) اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی (۳۱) وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی (۳۲)

و قرار ده از برای من وزیری از اهل من هارون برادر مرا محکم فرما باو پشت مرا و شریک من قرار ده در رسالت و تبلیغ و دعوت فرعون و فرعونیان در حدیث منزلت که از احادیث متواتره است بلسانهای مختلف که در بعض آنها میفرماید

(علی منّی بمنزله هارون من موسی الّا أنه لا نبیّ بعدی)

و در بعض آنها است از اسماء بنت عمیس که گفت دیدم پیغمبر در دعاء میگفت

(اللهم انی اسئلک ما سألک اخی موسی ان تشرح لی صدری و ان تیسّر لی امری و ان تحلل عُقْدَةً مِنْ لِسانِی یَفْقَهُوا قَوْلِی و ان تجعل لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی علیّا أَخِی اشْدُدْ بِهِ أزری وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی کَیْ نُسَبِّحَکَ کَثِیراً وَ نَذْکُرَکَ کَثِیراً إِنَّکَ کُنْتَ بِنا بَصِیراً)

و از طریق مخالفین مسندا از ابن عباس که گفت

(اخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و سلم بید علی بن ابی طالب علیه السلام و بیدی و نحن بمکه و صلی اربع رکعات ثم رفع یدیه الی السماء و قال اللّهم ان نبیّک موسی ابن عمران سألک فقال رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی الایه و و انا محمّد نبیّک اسئلک رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی یَفْقَهُوا

قَوْلِی وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی

علیّا أَخِی اشْدُدْ بِهِ ازری وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی)

ابن عباس گفت (فسمعت منادیا ینادی قد أوتیت ما سئلت) الی غیر ذلک من الاخبار.

(توضیح کلام) اینکه هارون نسبت بموسی چندین مقام داشت.

(۱) مقام وزارت علی علیه السلام در جمیع امور رسالت مقام وزارت داشت نسبت بحضرت رسالت چنانچه نخست وزیر تمام امور مملکت و سلطنت در تحت نظر او است.

(۲) مقام اهلیت و امیر المؤمنین جز و اهل بیت رسالت است که در آیه تطهیر میفرماید (إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً) احزاب آیه ۳۳ که دلالت بر مقام عصمت دارد و شامل جمیع مراتب طهارت میشود.

(۳) مقام اخوت و حضرت رسالت عقد اخوت با او بست که یکی از القاب امیر المؤمنین اخ الرسول است.

(۴) شدّ ازر که امیر المؤمنین چه اندازه پشتیبانی کرد از رسول اکرم بخصوص در امر جهاد که اگر علی نبود حضرت را کشته بودند و اساس اسلام را بر چیده بودند بخصوص در جنگ خندق و مبارزه با عمر ابن عبد ود و در احد که فقط علی بود و بس و خواب در فراش حضرت لیله المبیت و سایر موارد.

(۵) شرکت در امور رسالت که گفتند سه چیز باعث ترویج دین اسلام شد خلق پیغمبر که میفرماید (إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ) قلم آیه ۴ مال خدیجه که تمام اموالش را بخشید بحضرت رسالت و تمام آنها را صرف دین نمود که کسانی که بطمع مال بودند بشرف اسلام مشرف شدند و تألیف قلوب آنها را نمود حتی خداوند یک سهم زکاه برای مؤلفه قلوبهم قرار داد در آیه (إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساکِینِ وَ الْعامِلِینَ عَلَیْها وَ الْمُؤَلَّفَهِ قُلُوبُهُمْ وَ فِی الرِّقابِ وَ الْغارِمِینَ وَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ الایه) توبه آیه ۶۰ و فقهاء در باب تألیف قلوب اقسامی بیان فرموده اند.

(۱) دفع اذیت آنها.

(۲) همراهی با مسلمین در جهاد با سایر کفار و مشرکین.

(۳) رغبت و میل باسلام.

(۴) عدم همراهی با کفار در جهاد با مسلمین و غیر اینها، و شمشیر علی در جهاد با کفار چنانچه گذشت بعلاوه بعد از رحلت حضرت رسالت در دوره خلافت خلفاء ثلاث و خلافت خود علم علی و دفع شبهات کفار چه اندازه حقانیّت اسلام و ترویج دین نمود.

(۶) مقام خلافت (وَ قالَ مُوسی لِأَخِیهِ هارُونَ اخْلُفْنِی فِی قَوْمِی وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِیلَ الْمُفْسِدِینَ) اعراف آیه ۱۳۸ پیغمبر هم در غدیر خم فرمود

(من کنت مولاه فعلی مولاه)

و در بسیاری از موارد که تعیین خلفاء خود را نمود فرمود اول آنها علی است.

(۷) مقام عصمت و طهارت که هارون داشت علی فوق آن را دارا بود فقط فرق بین این دو مقام نبوت است که فرمود

(الا انه لا نبیّ بعدی)

آنهم نه از جهت عدم قابلیت علی باشد زیرا علی افضل از تمام انبیاء قبل از حضرت رسالت بود حتی بر اولی العزم آنها بلکه از جهت خاتمیّت پیغمبر صلّی اللّه علیه و سلم و اینکه فوق دین اسلام دینی نیست و فوق قرآن کتابی نیست (اشکال) هارون فقط در زمان موسی خلیفه بود پس از موسی یوشع خلیفه بود (جواب) اینکه اگر هارون پس از موسی زنده بود قطعا مقدّم بر یوشع بود در خلافت و کلمه

(لا نبیّ بعدی)

صریح در اینست که بعد از آن حضرت تمام مقامات را علی دارد سوای نبوّت.

[سوره طه (۲۰): آیات ۳۳ تا ۳۵] .... ص : ۲۶

کَیْ نُسَبِّحَکَ کَثِیراً (۳۳) وَ نَذْکُرَکَ کَثِیراً (۳۴) إِنَّکَ کُنْتَ بِنا بَصِیراً (۳۵)

تا اینکه تسبیح کنیم ترا بسیار و یاد کنیم ترا بسیار محققا تو بما بینا و بصیر هستی.

(کَیْ نُسَبِّحَکَ کَثِیراً) تسبیح تنزیه حق است از جمیع عیوب و نواقص ذاتا و صفه و فعلا اما ذاتا ذات اقدسش صرف وجود ازلا و ابدا و مثل و ضد و ندی از برای او نیست واجب الوجود است مرکب از اجزاء نیست نه جزء خارجی مثل اجسام و نه جزء ذهنی مثل جنس و فصل و نه جزء و همی مثل وجود و ماهیت که مکرر توضیح داده ایم و اما صفه صفات نقص در او نیست مثل جهل و عجز و احتیاج و امثال اینها و اما فعلا- افعال قبیحه مثل ظلم و لغو و امثال اینها از او صادر نمیشود محلّ عوارض نیست

حلول در شی ء نمیکند محل شی ء واقع نمیشود حالات مختلفه بر او عارض نمیشود حتی این عباراتی که در آیات و اخبار داریم مثل حب و بغض و رحمت و غضب و رضا و سخت معنایش ترتیب این آثار است نه عروض این حالات بر ذات مقدسش.

(وَ نَذْکُرَکَ کَثِیراً) دو قسم ذکر داریم ذکر لسانی مثل تحمید و تهلیل و تکبیر که زبان باید دائما بذکر خدا مشغول باشد و ذکر قلبی در هر حالی خدا را در نظر داشته باشد و از خدا غافل نباشد میفرماید (یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً وَ سَبِّحُوهُ بُکْرَهً وَ أَصِیلًا احزاب آیه ۴۱ و نیز می فرماید: (وَ اذْکُرِ اسْمَ رَبِّکَ بُکْرَهً وَ أَصِیلًا) دهر آیه ۲۵ (إِنَّکَ کُنْتَ بِنا بَصِیراً) بصیر عالم بمبصرات است سمیع عالم بمسموعات است مدرک عالم بمدرکات است حکیم عالم بحکم و مصالح است مرید عالم بصلاح و فساد است تمام از شئونات علم است نه حالات مختلفه چنانچه علم و قدرت هم از شئونات ذات است که صرف وجود است در مجمع از حضرت صادق علیه السلام از پدرش از جدش از امیر المؤمنین حدیثی روایت کرده که فرموده

(کن لما لا ترجو ارجی منک لما ترجو فان موسی بن عمران خرج یقتبس لاهله نارا فکلمه اللّه فرجع نبیا و خرجت ملکه سبا کافره فاسلمت مع سلیمان و خرج سحره فرعون یطلبون العزّه لفرعون فرجعوا مؤمنین)

و خداوند میفرماید (وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ یَرْزُقْهُ مِنْ حَیْثُ لا یَحْتَسِبُ) طلاق آیه ۲ و بنا بر آنچه گفتیم که رزق فقط مأکولات و مشروبات نیست بلکه آنچه خداوند عنایت فرماید از ایمان و علم و صحت و سلامت و مال و اولاد و سایر نعم الهیّه تمام صدق رزق میکند و آیات قرآنی بر او ناطق است مقام نبوّت بموسی و اسلام ببلقیس و ایمان بسحره تمام رزق است با اینکه امید نداشتند مِنْ حَیْثُ لا یَحْتَسِبُ.

[سوره طه (۲۰): آیه ۳۶] .... ص : ۲۷

قالَ قَدْ أُوتِیتَ سُؤْلَکَ یا مُوسی (۳۶)

فرمود بتو داده شد آنچه سؤال کردی ای موسی در قرآن میفرماید (وَ قالَ رَبُّکُمُ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ) مؤمن آیه ۶۲ و نیز میفرماید (فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ

الدِّينَ

) مؤمن آیه ۱۴ و اخبار در فضیلت سؤال از خداوند و دعا و اهمیت آن بسیار داریم دارد

(الدعاء کهف الاجابه)

حتی افضلیت دعاء از تلاوت قرآن و اقامه صلوه داریم (قُلْ ما یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبِّی لَوْ لا دُعاؤُکُمْ) فرقان آیه ۷۷.

در اخبار داریم که در جمیع حوائج از خداوند بخواهید و سؤال کنید و دعا کنید اگر صلاح شما باشد خداوند اجابت میفرماید و اگر صلاح نباشد در قیامت عوض آن باضعاف مضاعف ثواب میدهد بالجمله یک نوع عبادت دعاء است بخصوص ادعیه مأثوره از ائمه اطهار مثل دعاء کمیل و دعاء سمات و دعاء صباح و ادعیه صحیفه سجادیه و ادعیه وارده در لیالی و ایام خاصه و در تعقیبات نماز و ادعیه شهر رمضان و غیر اینها و بهترین ادعیه دعاء در حق برادران دینی احیاء آنها و اموات آنها در ظهر و غیب بالاخص در مجمع مؤمنین که اگر چهل نفر باشند و دعاء یکی از آنها مورد اجابت باشد بواسطه او دعاء بقیه هم مستجاب میشود و از جمله ادعیه و مهمترین آنها در حق پیغمبر و ائمه طاهرین بذکر صلوات بالاخص در تعجیل فرج و دعاء عافیت که سؤال شد از معصوم که اگر کسی یک دعاء مستجاب داشته باشد چه دعائی کند فرمود عافیت آنهم عافیت در دین و دنیا و آخرت و افضل از صلوات لعن اعداء دین است زیرا محبت سه درجه دارد.

۱- او را دوست دارد.

۲- دوستان او را دوست دارد.

۳- دشمنان او را دشمن دارد لعن کاشف از مرتبه سیّم است و صلوات از مرتبه اول.

[سوره طه (۲۰): آیات ۳۷ تا ۳۹] .... ص : ۲۸

وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلَیْکَ مَرَّهً أُخْری (۳۷) إِذْ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّکَ ما یُوحی (۳۸) أَنِ اقْذِفِیهِ فِی التَّابُوتِ فَاقْذِفِیهِ فِی الْیَمِّ فَلْیُلْقِهِ الْیَمُّ بِالسَّاحِلِ یَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِی وَ عَدُوٌّ لَهُ وَ أَلْقَیْتُ عَلَیْکَ مَحَبَّهً مِنِّی وَ لِتُصْنَعَ عَلی عَیْنِی (۳۹)

و هر آینه بتحقیق منت گذاردیم بر تو دفعه دیگری زمانی که وحی نمودیم

ص: ۲۸

و فرستادیم بسوی مادر تو آنچه باو وحی شد اینکه بگذارد. موسی را در تابوت (صندوق) پس بینداز در دریا رود نیل میگیرد او را دشمن من و دشمن او و القاء میکنم در قلب او برای تو محبتی از جانب من و برای اینکه تو در نظر ما مصون و محفوظ بمانی در جای دیگر میفرماید (وَ لا تَخافِی وَ لا تَحْزَنِی إِنَّا رَادُّوهُ إِلَیْکِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِینَ) قصص آیه ۶.

(و لَقَدْ مَنَنَّا عَلَیْکَ مَرَّةً أُخْری جمیع نعم الهیه دنیویه و اخرویه منتیه است احدی استحقاق ندارد تمام تفضل است فقط قابلیت داشته باشد یا حکمت اقتضاء کند افاضه میفرماید ولی بلیات تا استحقاق نباشد مبتلا نمیشود و بسا بر انسان مشتبه میشود بلا را نعمت می پندارد و نعمت را بلا مثل اینکه بکفار مال و جاه و اولاد و مهلت میدهد تصور میکنند نعمت است لکن بلاء است (لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ) آل عمران آیه ۱۷۲ و غیر این از آیات و مثل اینکه مؤمنین بسا بفقر و مرض و امثال اینها گرفتار میشوند و بلا تصوّر میکنند و حال اینکه نعمت است ارتفاع درجه و استکمال نفس بصفات حمیده و نحو اینها و نعم الهیه دو قسم است عامه که شامل جمیع میشود و نعم خاصه که در مورد خاصی عنایت میفرماید مثل همین مورد که حمل مادر موسی مخفی میشود تا حین ولادت و بمجرد تولد او بمادرش وحی میشود که در سوره قصص میفرماید:

(وَ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّ مُوسی أَنْ أَرْضِعِیهِ فَإِذا خِفْتِ عَلَیْهِ فَأَلْقِیهِ فِی الْیَمِّ وَ لا تَخافِی وَ لا تَحْزَنِی إِنَّا رَادُّوهُ إِلَیْکِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِینَ) آیه ۶.

(إِذْ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّکَ ما یُوحی بعضی گفتند این وحی الهام بقلب است بعضی گفتند در خواب دید لکن القاء در قلب بتوسط ملائکه بنحوی که مورث علم شود چنانچه میفرماید (وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ) شعراء آیه ۱۹۲- ۱۹۴.

و در حدیث است میفرماید

(روح القدس نفث فی روعی انه لا یموت نفس

حتی تستکمل رزقه)

و این یا الهام ملک یا القاء در قلب است یا بصورت بشری نازل میشود چنانچه بر ابراهیم و لوط و مریم ظاهر شد.

(أَنِ اقْذِفِیهِ) یعنی فی حفظ موسی و در باره او.

(فِی التَّابُوتِ) تابوت صندوقی بود که آب در داخل او وارد نشود و در آب فرو نرود.

(فَاقْذِفِیهِ فِی الْیَمِّ) آن تابوت را با موسی بینداز در دریا که رود نیل باشد و از پای قصر فرعون آب جاری بود این صندوق را مشاهده کرد گفت بروید از روی آب بگیرید آوردند درب صندوق را باز کردند طفلی تازه متولد شده در آوردند اراده کرد که او را بقتل رساند آسیه مانع شد گفت (وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَیْنٍ لِی وَ لَکَ لا تَقْتُلُوهُ عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً) قصص آیه ۸.

(یَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِی وَ عَدُوٌّ لَهُ) امّا عداوت فرعون با خدا چون دعوی الوهیّت میکرد و امّا عداوت با موسی چه اندازه از اطفال بنی اسرائیل را کشت که موسی بوجود نیاید.

(وَ أَلْقَیْتُ عَلَیْکَ مَحَبَّةً مِنِّی) خداوند محبّت را در قلب او انداخت و از قتل او در گذشت و در مقام بر آمد که برای او مرضعه پیدا کند هر که را آوردند موسی پستان او را نگرفت تا خواهر موسی از دور مشاهده کرد و شناخت و گفت اجازه میدهید من هم یک مرضعه در نظر دارم او را بیاورم اجازه گرفت مخصوصا آمده بود برای اینکه مشاهده کند که امر بکجا منجر میشود که در آیه شریفه میفرماید (وَ قالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّیهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ) قصص آیه ۱۰ (وَ لِتُصْنَعَ عَلی عَیْنِی) صنع بمعنی فعل و عمل است چنانچه میفرماید (صُنْعَ اللَّهِ الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْ ءٍ) نمل آیه ۹۰.

و نیز میفرماید (وَ هُمْ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ یُحْسِنُونَ صُنْعاً) کهف آیه ۱۰۴ و در اینجا بمعنی تربیت و تغذیت است یعنی امر ترا بکسی واگذار نکردیم و اتکال بغیر ننمودیم خود ترا نگاهداری کردیم و از شر دشمن حفظ نمودیم.

إِذْ تَمْشِی أُخْتُکَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی مَنْ یَکْفُلُهُ فَرَجَعْناکَ إِلی أُمِّکَ کَیْ تَقَرَّ عَیْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ قَتَلْتَ نَفْساً فَنَجَّیْناکَ مِنَ الْغَمِّ وَ فَتَنَّاکَ فُتُوناً فَلَبِثْتَ سِنِینَ فِی أَهْلِ مَدْیَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلی قَدَرٍ یا مُوسی (۴۰)

زمانی که رفت خواهر تو پس گفت آیا شما را دلالت کنم بر کسی که کفالت کند این طفل را پس برگردانید ترا بسوی مادرت تا چشم او روشن شود و محزون نباشد و کشتی نفسی را پس نجات دادیم ترا از غم و گرفتاری و آزمودیم ترا آزمودنی.

(إِذْ تَمْشِی أُخْتُکَ) چون بعد از گرفتن صندوق موسی در دامن فرعون قرار گرفت این قضیه چون امر عظیمی بود منتشر شد در مصر و خبر رسید بمادر موسی او دانست که موسی در دامن فرعون است بخواهر موسی گفت برو مشاهده کن که کار موسی بکجا می کشد که میفرماید (وَ قالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّیهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ) قصص آیه ۱۰ خواهرش آمد و از دور مشاهده میکرد که از اطراف مرضعه میآوردند و موسی اعراض میکرد که مفاد (حَرَّمْنا عَلَیْهِ الْمَراضِعَ) است پیش رفت و گفت من یک مرضعه در نظر دارم میخواهید او را بیاورم که مفاد.

(هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی مَنْ یَکْفُلُهُ) گفتند بیاور رفت مادر موسی را آورد پستان او را گرفت فرعون خشنود شد و با حقوق زیادی موسی را بدست مادرش سپرد.

(فَرَجَعْناکَ إِلی أُمِّکَ) مادرش بسیار خشنود شد.

(کَیْ تَقَرَّ عَیْنُها وَ لا تَحْزَنَ) تا موسی بزرگ شد و در دستگاه فرعون عظمتی پیدا کرد و مورد اهمیّتی شد تا یک روز که مشاهده کرد که یک نفر از بنی اسرائیل با یک نفر از فرعونیان مقاتله میکنند آن بنی اسرائیلی مغلوب شد و فرعونی مسلط شد و در مقام قتل بنی اسرائیلی بر آمد و چون دفع ظلم از مظلوم واجب است و او استغاثه کرد موسی حمله کرد بر فرعونی.

(وَ قَتَلْتَ نَفْساً) و او را کشت و در سوره قصص تفصیل این قضیه را بیان میفرماید

(وَ دَخَلَ الْمَدِينَهَ عَلی حِینِ غَفْلَهٍ مِنْ أَهْلِها فَوَجَدَ فِیها رَجُلَیْنِ یَقْتَتِلانِ هذا مِنْ شِیعَتِهِ وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِیعَتِهِ عَلَی الَّذِی مِنْ عَدُوِّهِ فَوَکَزَهُ مُوسی فَقَضی عَلَیْهِ) آیه ۱۴ و قصد کشتن او را نداشت یک مشت بر آورد که دفع شر او را بکند بهمان مشت کشته شد خبر رسید بفرعونیان که موسی یکی از آنها را کشت تصمیم گرفتند که موسی را بکشند موسی فرار کرد و بطرف مدین روانه شد.

(فَنَجَّیْناکَ مِنَ الْغَمِّ) از آنها نجات پیدا کرد تا موقعی که نزد شعیب آمد و شرح قصّه خود را بیان نمود و شعیب گفت نجات پیدا کردی (قالَ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ) قصص آیه ۲۵ و ده سال نزد شعیب بود.

(وَ فَتَنَّاکَ فُتُوناً) و ابتلاآتی از او شد که اشاره بآن میشود.

فَلَبِثْتَ سِنِینَ فِی أَهْلِ مَدْیَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلی قَدَرٍ یا مُوسی پس مکث کردی سالهایی در میان اهل مدین پس از آن آمدی بر قابلیت و استحقاق مقام نبوّت و رسالت و کلیمیّت و نزول الواح توریه اما فتون قبل از لبث در مدین حمل مادرت در سالی که فرعون ذبح اطفال میکرد و القاء در دریا و منع از ارتضاع از ثدی غیر مادرت و گرفتن ریش فرعون و همّ او بر قتل تو اخذ آتش بجای درّه که موجب انصراف از قتل شد پس قتل قبطی و آمدن رجل شیعه تو و خبر دادن باراده قتل تو و فرار کردن و نجات یافتن از دست آنها و امّا فتون بعد از آمدن مدین سقایت دختران شعیب و بردن ترا نزد شعیب و ده سال شبانی کردن در دشت و صحرا برای گوسفندان شعیب و سایر ابتلائات و خداوند هم باو عنایت فرمود:

اوّلا- بمجرد بلوغ و رشد حکمت و علم را که میفرماید (وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوی آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً وَ کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ) قصص آیه ۱۳ تا اینکه پس از آنکه.

(فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِی أَهْلِ مَدْیَنَ) و تحمّل جمیع این شدائد و مشکلات.

(ثُمَّ جِئْتَ عَلی قَدَرٍ یا مُوسی استعداد و لیاقت و قابلیت مقام رسالت و اولی العزمی و اعطاء معجزات محیّر العقول پیدا کردی که از هر جهت از صفات حمیده و مقام صبر و تحمّل و اعمال صالحه مورد این موهبت عظمی شدی حال باید بوظایف رسالت خود عمل کنی.

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۱] .... ص : ۳۳

وَ اصْطَنَعْتُکَ لِنَفْسِی (۴۱)

بسیار مقام بلندی است که خدا بفرماید من ترا برای خودم بر گزیدم و لذا یکی از صفات رسالت مصطفی است و در حق حضرت آدم صفی اللَّه و اصطناع و اصطفی متقارب المعنی است (اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ) انعام آیه ۱۲۴.

(إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ) آل عمران آیه ۳۰ اصطناع اتّخاذ و اختیار است ترا برای خود گرفتم و اختیار کردم (مهندسی که بکل نکهت و بکل جان داد بهر که هر چه سزاوار حکمت است آن داد) و مراد نفسی بمعنی شخص معیّن نه اینکه خداوند دارای نفس باشد نه نفس ملکوتی و نه نفس انسانی و نه حیوانی چون ذات مقدّس او منزّه از ترکیب و اجزاء است صرف وجود و محض وجود و بحت وجود است و اطلاق نفس بر واحد شخصی در قرآن بسیار داریم (مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَیْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ فِی الْأَرْضِ فَکَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِیعاً وَ مَنْ أَحْیاها فَکَأَنَّما أَحْیَا النَّاسَ جَمِیعاً) مائده آیه ۳۵ و غیر این و وحدت حقّه حقیقیّه مختص بذات مقدس او است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۲] .... ص : ۳۳

اذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوکَ بِآیاتِی وَ لا تَنِیا فِی ذِکْرِی (۴۲)

برو تو و برادرت با این آیات من و معجزاتی که بدست تو جاری میکنیم و سستی نکنید در یادآوری من نظر به اینکه حضرت موسی تقاضا کرده بود که برادر

مرا همراه من روانه فرما که باعث قوّه و پشتیبانی من باشد خداوند هم اجابت فرمود تقاضای او را و هارون در این موقع نزد موسی نبود لذا خطاب بموسی تنها شد فرمود:

(اذْهَبْ أَنْتَ) یعنی اوّل برو بطرف مصر و نزد برادرت هارون و باو خبر ده که خداوند حسب تقاضای من بتو هم اعطاء مقام نبوت و رسالت عنایت فرموده بهمراهی من.

(وَ أَخُوکَ) هر دو با هم بروید و دست خالی هم ترا نفرستادم معجزات بسیاری بتو عنایت کردم از عصا و ید بیضاء و سایر آیاتی که قبلا تذکر دادیم و لذا بصورت جمع فرمود.

(بِآیاتِی) و در بعض آیات فقط بهمان دو آیه اکتفاء فرموده (فَذانِکَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّکَ إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ) قصص آیه ۳۲.

و در بعض آیات تعبیر بتسع فرموده (فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ) نمل آیه ۱۲ و در اینجا بنحو جمع فرموده که شامل جمیع معجزات صادره از موسی باشد که قبلا اشاره کردیم که ما فوق تسع هست.

(وَ لا تَنِیا فِی ذِکْرِی) خوف از فرعون و قوم او باعث نشود که ضعف و سستی در امر دعوت کنید خداوند حافظ و ناصر شما میشود و با شما است چنانچه در چند آیه بعد میفرماید (قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَکُما أَسْمَعُ وَ أَری شرحش میآید انشاء اللَّه و مراد از ذکری دعوت بتوحید و نفی شرک و ارسال بنی اسرائیل است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۳] .... ص : ۳۴

اذْهَبا إِلی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغی (۴۳)

بروید شما دو نفر موسی و هارون بسوی فرعون محقّقا او طغیان و سرکشی نموده طاغی و سرکش شده هم در امر دین و هم در صفات رذیله و هم در افعال قبیحه و اعمال سیّئه امّا در امر دین حتی از مشرکین بالاتر رفته زیرا مشرکین خداوند

عالم را منکر نیستند فقط برای او شریک در عبادت قرار داده بلکه میتوان گفت توحید ذاتی و صفاتی و افعالی را معتقد هستند فقط توحید عبادتی را منکرند چنانچه گفتند (ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۴.

و نیز میفرماید (وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ) (وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللَّهُ) عنکبوت آیه ۶۱ و ۶۳ و حتی از طبیعی لا مذهب بالا زده زیرا طبیعی منکر وجود اللّه است تمام را مستند بطبیعت و دهر میداند و لکن فرعون خود را خدا میداند و منکر وجود حضرت او است و میگفت بموسی (لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ) شعراء آیه ۲۸ و گفت (يا أَيُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي) قصص آیه ۳۸.

و امّا طغیان در صفات مخصوصا در کبر و عجب کارش بچنین دعوایی رسید که میفرماید (إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَها شِيَعاً يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ إِنَّهُ كانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ) قصص آیه ۳.

(اذْهَبا) بهمراه یک دیگر برای دعوت فرعون بتوحید حضرت حق.

(إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى نکته فرعون باین ملعنت و خباثت را خداوند موقعی که مأمور میفرماید موسی و هارون را برای دعوت او مع ذلک سفارش میکند که باو بتندی و خشونت و شدّت صحبت نکنید بلکه با کمال ملایمت او را دعوت کنید و این یک درسی است که برای هدایت کفّار و فسّاق چه نحوه رفتار شود میفرماید:

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۴] .... ص : ۳۵

فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى (۴۴)

پس او را دعوت کنید و مکالمه کنید و بگوئید با او کلام و قول نرم و ملایم باشد که متذکّر شود یا بترسد و خائف شود.

(فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً) لیّن مقابل خشن است و در هر جا به مناسبت خود

اطلاق میشود در لباس لباس لیّن و خشن در پوست بدن لیّن و خشن نرم و زبر در اخلاق صفات حمیده و اخلاق رذیله در فواکه و مأکولات و غیر اینها و من جمله در کلام بالاخصّ در تعلیم و در باب هدایت و ارشاد و دلالت چنانچه کفّار و مشرکین در زمان حضرت رسالت آنهایی که از روی حقیقت و واقعیّت مشرّف بشرف اسلام شدند مشاهده اخلاق و رفتار آن حضرت را کردند غیر از آنهایی که بطمع مال و ریاست یا خوف و دهشت ایمان آورده بودند.

(لَعَلَّهُ) گفتیم تردید در حق باری تعالی روانیست میداند که فرعون متذکر و خوف پیدا میکند یا نمیکند بلکه بمعنی اتمام حجّت است که باید متذکر شود و بترسد و راه عذری بر او باقی نماند.

(یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشی فرق بین تذکر و خشیه تذکر رو بخدا رفتن است در تحصیل عقائد حقّه و تکمیل اخلاق حسنه و اطاعت اوامر الهیّه و خشیه موجب ازاله عقائد فاسده و اخلاق قبیحه و اعمال سیئه است.

اولا- فرمود یتذکر بلکه ایمان بیاورد و اطاعت کند و تسلیم اوامر الهیه شود و اگر ایمان نیاورد لا اقل دست از ظلم و تعدی و دعوی الوهیت بر دارد مثل بسیاری از کفّار و بالجمله باید اهل ارشاد از انبیاء و اولیاء و علماء و آمرین بمعروف و ناهین از منکر و هدایت کنندگان با کمال ملایمت با طرف صحبت کنند که حجّت از هر جهت بر او تمام شود که خداوند در حق رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و سلم میفرماید (فَبِما رَحْمَهٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ کُنْتَ فَظًّا غَلِیظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِکَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شاوِرْهُمْ فِی الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَوَکِّلِینَ) آل عمران آیه ۱۵۳.

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۵] .... ص : ۳۶

قالا رَبَّنا إِنَّنا نَخافُ أَنْ یَفْرُطَ عَلَیْنا أَوْ أَنْ یَطْغی (۴۵)

گفتند موسی و هارون پروردگار ما محقّقا ما میترسیم اینکه فرعون پیش دستی کند بر ما و نگذارد ما بر او حجّت را تمام کنیم و حکم بقتل ما دهد یا اینکه

بر کفر و ظلم خود زیادتی نماید.

(قالا رَبَّنا) بعد از اینکه موسی و هارون با هم همدست شدند و مورد خطاب الهی واقع شدند و مأمور بدعوت فرعون شدند که این جملات کاملا استفاده میشود که هارون هم مقام کلیمیّت را پیدا کرد و طرف مکالمه با خداوند شد که هر دو اینها در پیش گاه احدیّت عرض کردند.

(إِنَّنا نَخافُ أَنْ یَفْرُطَ عَلَیْنا) به اینکه نگذارد ما با او تکلّم کنیم چه رسد اقامه حجّت کنیم بر او چنانچه دأب رؤساء و امراء و ظلمه چنین است بمجرّد احتمال مخالفت و لو باحتمال ضعیف میگیرند میکشند حبس میکنند به بینید بنی امیّه و بنی عباس با ائمّه اطهار و شیعیان آنها چه کردند با اینکه اینها گوشه گیری و سکوت را اختیار کرده بودند که شرح این قضایا بسیار مفصّل است بلکه در هر عصر و زمانی چنین بوده.

(أَوْ أَنْ یَطْغی که بر فرض متعرّض ما نشود بر کفر و زندقه و ظلم و تعدّی خود بیفزاید و زیاد روی کند چنانچه بسیار مشاهده شد که اهل ضلالت بیش از پیش بر فسق و فجور و کفر و ضلالت خود اضافه میکنند (وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً) اسراء آیه ۸۴ (وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ أَیُّکُمْ زادَتْهُ هذِهِ إِیماناً فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا فَزادَتْهُمْ إِیماناً وَ هُمْ یَسْتَبْشِرُونَ وَ أَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَی رِجْسِهِمْ وَ ماتُوا وَ هُمْ کافِرُونَ) توبه آیه ۱۲۵.

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۶] .... ص : ۳۷

قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَکُما أَسْمَعُ وَ أَری (۴۶)

خداوند فرمود بموسی و هارون نترسید هیچگونه اذیّتی بشما نمیتواند برساند محقّقا من با شما هستم هم گفتار شماها را میشنوم و هم کردار شما را مشاهده میکنم.

(قالَ لا تَخافا) خداوند مقلّب القلوب است قلب آن را منصرف میکند از

ایـذاء بشـما و قـدرت او را میگیرد نمیتوانـد کوچکترین اذیّتی بکند چنانچه مشورت کرد با جلساء خود در امر موسـی و هارون گفتنـد بفرست سـحره بیاینـد تا سـحر موسـی را باطل کننـد (قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَما ذا تَأْمُرُونَ قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ) شعراء آیه ۳۳- ۳۶ و نگفتند باو که آنهـا را بقتل برسان یا حبس کن یا در شـکنجه بینـداز و از این جهت بود که حضـرت باقر (ع) با اینکه طفل چهار ساله بود در مجلس یزیـد موقعی که یزیـد از جلسـاء پرسـید و مشورت کرد در حق زین العابـدین علیه السـلام گفتنـد او را بقتـل برسان فرمود جلساء مجلس تو از جلساء مجلس فرعون بدتر و خبیث ترند چون فرعون با آنها مشورت کرد حکم بقتل موسـی نکردند و جلساء مجلس تو حکم بقتل علی بن الحسین کردند و سرّش اینست که تمام حرامزاده هستند.

(إِنَّنِي مَعَكُما) خداوند مع کلّ شی ء است (نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ) ق آیه ۱۵ احاطه قیومیّه بجمیع ممکنات دارد و شما را از شرّ او حفظ میفرماید.

(أَسْمَعُ) علم بجمیع مسموعات دارم.

(وَ أَرى علم بجمیع مبصرات دارم (وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) شوری آیه ۹ و تمام موجودات مقهور تحت قدرت او هستند (اگر نازی کنـد از هم فرو ریزند قالبها) بلکه مکرّر بیان شده که تمام ممکنات همین نحوی که در وجود احتیاج بموجد دارند در بقاء هم احتیـاج بمبقی دارنـد و حکمـاء در اقسام حرکت قائل بحرکت جوهری هسـتند که باین ممکنات آن بآن افاضه وجود میشود و چون این وجودات متّصل بیک دیگر هستند تصوّر میشود یک وجود است.

فَأْتِياهُ فَقُولا إِنَّا رَسُولا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنا بَنِي إِسْرائِيلَ وَ لا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْناكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَ السَّلامُ عَلى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدى (۴۷)

پس برویـد شـما دو برادر نزد فرعون پس از آن بگوئید ما دو موسـی و هارون دو رسولیم از جانب پروردگار تو خداوند متعال پس بفرست بنی اسـرائیل را با ما و آنها را در شـکنجه و عـذاب مینـداز بتحقیق ما آمـدیم نزد تو با دلیل و نشانه و آیه از طرف پروردگار تو و سلامت و رستگاری و نجات از برای کسی است راه هدایت را متابعت کند.

(فَأْتِياهُ فَقُولا) جمله در تقدیر است بدلالت کلام یعنی پس از امر به اینکه بروید و بگوئید رفتند و گفتند و رفتن آنها نزد فرعون باین نحو بوده که گفتند قصـر فرعون هفت در بند داشت و بر هر در بندی پاسبانها قرار داده بود و چون موسی و هارون آمدند درهـا باز شـد و پاسـبانها بخواب رفته بودنـد تا وارد قصـر فرعون شدنـد و فرعون با اجزاء دولتی و جلساء مجلس نشسـته بودند گفت اینها کیانند گفتند ما دو نفر رسولیم از جانب پروردگار تو.

(إِنَّا رَسُولا رَبِّكَ) آمده ایم برای دعوت بتوحید و ازاله شـرک و ایمان بحق و دین مسـتقیم و اینکه (فَأَرْسِلْ مَعَنا بَنِي إِسْرائِيلَ) و آنها را از عبودیت خود نجات ده و از اعمال شاقه رها نما.

(وَ لا تُعَذِّبْهُمْ) بکشـتن ابنـاء آنهـا و کنیزی زنهـای آنها و اگر باور نمیکنی که ما از جانب پروردگار تو آمـده ایم ما با دلیل و برهان قطعی که معجزه و نشانه است که از جانب او است.

(قَدْ جِئْناكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ) و بشارت میـدهیم بکسانی که ایمان آورنـد و هـدایت شونـد سـلامتی از عـذاب الهی و نجات از مهالک.

(وَ السَّلامُ عَلى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدى این سلام تحیّتی نیست بلکه خبر از نجات

از عذاب اخروی و بلیّات دنیویست.

[سوره طه (۲۰): آیه ۴۸] .... ص : ۴۰

إِنَّا قَدْ أُوحِیَ إِلَیْنا أَنَّ الْعَذابَ عَلی مَنْ کَذَّبَ وَ تَوَلَّی (۴۸)

بدرستی بما بتحقیق وحی شد اینکه عذاب آخرت بر کسی است که تکذیب کند و اعتراض نماید و قبول ایمان نکند.

(إِنَّا قَدْ أُوحِیَ إِلَیْنا) ممکن است در همان موقع که مأمور بدعوت شدند این وحی بآنها رسیده باشد و ممکن است پس از این بوده که مورد وحی شدند که پس از مقام رسالت و دعوت و تبلیغ دستور رسید.

(أَنَّ الْعَذابَ) ممکن است الف و لام عهد باشد که عذاب قیامت باشد که غیر مؤمن هر که باشد و هر چه باشد از مشرک و کافر و ضال و معاند مخلّد در عذاب ابدیست و نجاتی از برای او نیست و ممکن است الف و لام جنس باشد تا شامل بلاهای دنیوی هم بشود که بر امم سابقه نازل شده مثل غرق و صاعقه و امطار حجاره و صیحه و خسف و امثال اینها و اینها بنظر اقرب میآید.

(عَلی مَنْ کَذَّبَ) تکذیب انبیاء باعث کفر میشود چه تکذیب در دعوت بتوحید که اوّلین وظیفه انبیاء بوده یا تکذیب رسالت آنها یا تکذیب کتاب آنها یا احکام آنها و لو یک حکم و بدعت در دین یا انکار ضروری دین بلکه شکّ در آنها یا ظنّ بر خلاف یا ظنّ بر صدق تمام اینها مورد عذاب میشوند زیرا در ایمان یقین قطعی لازم است بآنچه مدخلیّت در ایمان دارد.

(وَ تَوَلَّی) تولّی پشت کردن و اعراض نمودن است و بی اعتنایی و اهمیّت بدین ندادن که امروز در سر تا سر دنیا حتّی کسانی که دعوی اسلام و ایمان میکنند چه بسیاری هستند که بجهت هوای نفس و زخارف دنیوی و رسیدن بمقامی و منصبی دست از دین و ایمان بر میدارند.

(باع دینه بدنیاه) بلکه بدنیای غیر دست بر میدارد (أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ

هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلى عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلى سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلى بَصَرِهِ غِشاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ) جاثیه آیه ۲۲.

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص : ۴۱

قالَ فَمَنْ رَبُّكُما يا مُوسى (۴۹) قالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطى كُلَّ شَيْ ءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدى (۵۰)

گفت فرعون پس کیست پروردگار شما دو نفر ای موسی؟ موسی فرمود پروردگار ما آن خداوندیست که اعطاء فرمود بهر چیزی خلق او را پس از آن هدایت فرموده.

(قالَ فَمَنْ رَبُّكُما يا مُوسى اولا حضرت موسی که در آیه قبل دعوت فرمود فرعون را در دو موضع تعبیر بربّک فرمود یکی (إِنَّا رَسُولا رَبِّكَ) دیگر (قَدْ جِئْناكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ) مناسب بود فرعون بگوید فمن ربی کیست پروردگار من؟ لکن زیر بار این نرفت که فرض ربّی بر خود کند گفت فمن ربّکما.

و ثانیا کلمه فمن ربکما خطاب بموسی و هارون است و کلمه یا موسی خطاب بموسی فقط است سرّ این تعبیر چیست؟ و آن اینست که طرف خطاب حضرت موسی بوده میگوید ای موسی پروردگار شما دو نفر کیست مثل اینکه جمعی مطلبی داشته باشند نزد کسی بروند بزرگ آنها از جانب همه آنها تکلم کند که ما آمده ایم و فلان تقاضا را داریم طرف بان بزرگ آنها میگوید تقاضای شما چیست؟

و ثالثا فرعون توهّم کرد که پروردگار آنها از جنس بشر است یا جن یا ملک یا جنس دیگریست حضرت موسی نظر به اینکه خداوند را بذاته نمیتوان شناخت زیرا صرف وجود است ماهیّت ندارد و غیر متناهی است سبزواری میگوید (وجوده من اعرف الاشیاء و کنهه فی غایه الخفاء) حضرت رسالت عرض میکند

(ما عرفناک حقّ معرفتک و ما عبدناک حقّ عبادتک)

لذا خدا را بافعال او باید شناخت از این جهت موسی فرمود:

(قالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطى كُلَّ شَيْ ءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدى چون فرعون گفته بود (فَمَنْ رَبُّكُما) حضرت موسی بافتخار بعبودیت خود و ربوبیّت حضرت حق فرمود (رَبُّنَا) چنانچه امیر المؤمنین در مناجاتش عرض میکند

(کفانی فخرا ان اکون لک

عبدا و کفانی عزّا ان تکون لی ربّا).

(الَّذِی أَعْطی کُلَّ شَیْ ءٍ خَلْقَهُ) تمام موجودات عالم امکان که اطلاق شیئی بر او می شود از عالم مجرّدات و مادیّات از جمادات و نباتات برّی و بحری از طیور و هوام و انعام و جنّ و انس هر که بمقدار لیاقت و احتیاجات خود موافق حکمت و صلاح پس از خلقت آنها بآنها اعطاء فرموده (مهندسی که بکل نکهت و بکل جان داد بهر که آنچه سزاوار حکمت است آن داد) (ای کریمی که از خزانه غیب کبری ترسا وظیفه خورداری دوستان را کجا کنی محروم تو که با دشمنان نظر داری).

(ثُمَّ هَدی پس از آن راه نمایی کرد آنها را بطریق تحصیل روزی و امر معاش و تحصیل مسکن و منکح و تولید و تناسل و جلب منافع و دفع مضار و آنچه در امر زند. گانی محلّ احتیاج آنها است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۱] .... ص : ۴۲

قالَ فَما بالُ الْقُرُونِ الْأُولی (۵۱)

گفت فرعون پس چه بود حال امم سابقه و قرنهای ماضیه؟ کانّه فرعون اعتراض کرد بموسی که آمده اید مرا دلالت کنید بمعرفت بپروردگار خود پس چرا قرون سابقه مثل قوم نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و غیر اینها با اینکه بت پرست و مشرک و کافر بخدای شما بودند در دنیا زندگانی کردند و تمام وسائل بر آنها فراهم بود و سالهای دراز برپاست و عزّت و دولت گذرانیدند و رفتند ما هم مثل آنها ولی غافل بود از بلاهایی که بر آنها متوجّه شد در اثر تکذیب انبیاء خود قوم نوح بغرق هلاک شدند قوم هود بیاد از بین رفتند قوم صالح بصیحه و صاعقه قوم لوط با مطار حجاره و خسف و قوم شعیب بنزول عذاب اشاره به اینکه گمان کرد که با این عزّت و دولت و ریاست باقی میماند و چون عمر طولانی داشت سیصد سال دعوایی خدایی داشت گمان بلاء و هلاکت در خود نمیبرد (لطف حق با تو مداراها کند

چون که از حدّ بگذرد رسوا کند).

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۲] .... ص : ۴۳

قالَ عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی فِی کِتابٍ لا یَضِلُّ رَبِّی وَ لا یَنْسی (۵۲)

حضرت موسی فرمود علم باحوال قرنهای سابقه نزد پروردگار من است در کتابی گمراهی و اشتباه در حق پروردگار من نیست و فراموشی ندارد.

(قالَ عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی) حضرت موسی میدانست که امم سابقه بچه بلیّاتی گرفتار شدند جایی که مؤمن آل فرعون میدانست البته بطریق اولی حضرت موسی خبر داشت لکن چون مأمور بود که بقول لیّن با فرعون تکلم کند حواله داد علم باحوال آنها را بخداوند پروردگار در سوره مؤمن میفرماید در جمله آیاتی که مؤمن آل فرعون میگوید (وَ قالَ الَّذِی آمَنَ یا قَوْمِ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ مِثْلَ یَوْمِ الْأَحْزابِ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِینَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَ مَا اللَّهُ یُرِیدُ ظُلْماً لِلْعِبادِ) آیه ۳۲ و ۳۳ و چون علم الهی عین ذات و غیر متناهی است قابل زیادتی و نقصان نیست حتی نفسهای بندگان شماره دارد در علم آن.

(فِی کِتابٍ) آنچه مقدّر فرموده در لوح ثبت است و از برای او دو لوح است لوح محفوظ و لوح محو و اثبات لوح محفوظ تقدیراتیست که قابل تغییر نیست و ممکن است انبیاء و ملائکه مطّلع شوند و از حتمیات است که اگر خبر دادند بر خلاف آن نمیشود که موجب تکذیب آنها شود که میفرماید (کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ) مطففین آیه ۲۰ و ۲۱ و لوح محو و اثبات که قابل تغییر است باین معنی که مثلا اگر صله رحم کرد عمرش زیاد شود و اگر قطع رحم کرد کوتاه شود اگر ایمان آورد دفع بلا شود اگر کافر شد مبتلا گردد و هکذا که میفرماید (یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ) رعد آیه ۳۹ و این لوح علمش مختص بخداوند است که میداند چه تغییراتی پیدا میکند و امّ الکتاب همان لوح محفوظ است.

(لا يَضِلَّ رَبِّی) خطا و اشتباه در ساحت قدس او نیست.

(وَ لا يَنْسى فراموشی و سهو و نسیان در او راه ندارد و محل عوارض نیست.

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۳] .... ص : ۴۴

الَّذِی جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيها سُبُلًا وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْ نَباتٍ شَتَّى (۵۳)

پروردگار من خداوندیست که قرار داد از برای شما زمین را مثل گهواره و قرار داد از برای شما در این زمین راهها و سبلی که بتوانید از هر نقطه بنقطه دیگر بروید و نازل فرمود از طرف بالا آب را پس بیرون آوردیم بتوسط آب روئیدنیها زوج نر و مادّه انواع مختلفه متشتّته.

(الَّذِی) صفت ربّی است که در آیه قبل فرموده.

(جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً) کره زمین با کره آب در وسط هوا بدون عمد و ستونی قرار دارد و از برای او دو حرکت وضعی و انتقالی قرار دارد تا تشکیل شب و روز و سال و ماه داده شود و چون سه ربع کره زمین را آب احاطه کرده و یک ربعش از آب بیرونست که ربع مسکون نام گذارده شده و آب باین سطح بارز نمیرسد خداوند بتوسط ابخره و ادخنه این آب را از آن سه ربع گرفته و تشکیل ابر داده و بتوسط تموّج هوا بادها این ابرها را بهر نقطه میبرد در طرف بالا و پس از سرد شدن آن آبها را نازل میفرماید.

(وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ) یعنی از بالای سر.

(السَّماءِ) که باران میبارد و از باطن زمین اشجار و فواکه و حبوبات میرویاند.

(فَأَخْرَجْنا بِهِ أَزْواجاً) که تمام این نباتات نر و ماده دارد تا تلقیح نشود دانه و میوه از او تولید نمیشود.

(مِنْ نَباتٍ شَتَّى) هر کدام از این حبوبات و فواکه و اشجار خواص مخصوصه

دارنـد از حیث طعم و رنگ و شـکل و فوائـد خاصّه دارنـد حتی گیاه های بیابانها و کوه ها که هر کـدام برای شـما و حیوانات شما نتیجه بخش است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۴] .... ص : ۴۵

كُلُوا وَ ارْعَوْا أَنْعامَكُمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِأُولِي النُّهى (۵۴)

بخورید و بچرانید انعام و حیوانات خود را محققا در این قدرت نمائیها نشانه های بسیار است از برای صاحبان عقل و ادراک.

(كُلُوا) یک قسـمت مهمّ این نباتات مأکولات انسان است مثل حبوبات گنـدم برنـج عدس ماش و غیر اینها و فواکه و میوه ها و بقول و غیر اینها و یک قسمت مأکولات حیوانات است.

(وَ ارْعَوْا أَنْعامَكُمْ) مثل شتر گاو گوسـفند حمر فرس بغول و غیر اینها که مرکوب شما و مأکول شما هستند حتی طیور و سمک های دریاها.

(إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ) هر یک یک آنها آیات و نشانه های قدرت و علم به پروردگار است لکن کسانی که تمام اینها را مستند بطبیعت میدانند و منکر وجود حق هستند درک نمیکنند فقط:

(لِأُولِي النُّهى است که فکر کننـد و آثـار قـدرت الهی را مشاهـده کننـد و بداننـد که طـبیعت عـادم الشـعور بـاین نظم و ترتیب نمیتوانـد ایجاد کنـد خالقی که فاعل مختار باشد و از روی حکمت و مصـلحت ایجاد فرماید و این آثار را در آنها بقدره کامله خود قرار دهـد او است پروردگـار من (جـلّ الخـالق) و در اخبار زیادی قریب پنـج حـدیث تفسـیر شـده اولی النهی بائمه اطهار علیهم السـلام یعنی بآنهـا منتهی شـده علم و معرفه و مکرّر گفته ایم که تفسـیرات در اخبـار بیان افضل مصادیق است منافات با عموم آیه ندارد.

مِنْها خَلَقْناكُمْ وَ فِيها نُعِيدُكُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَةً أُخْرى (۵۵)

از همین خاک خلق کردیم شما را و در همین خاک برمیگردانیم شما را و از همین خاک بیرون میآوریم شما را در اخبار دارد هر کس تربت او را از موضعی که خداوند معین فرموده ملائکه میگیرند و داخل در نطفه میکنند و پس از مردن آن نطفه را از او خارج میکنند و از این جهت میت را باید غسل داد و لکن اصل نطفه از همین مأکولات والدین است که از خاک خارج میشود و آدم و حوّا هم از همین خاک خلق شدند و تفسیر اخبار را هم میتوان با این معنی تطبیق کرد که مفاد.

(مِنْها خَلَقْناكُمْ) باشد و پس از ذهاب روح از برای میّت سه حالت است تا بدنش گرم است نجس است ولی غسل مسّ میّت ندارد و چون سرد شد هم نجس است و هم غسل مسّ میّت لازم میشود و چون میّت را غسل دادند هم بدن پاک میشود و دیگر غسل مسّ میّت هم ندارد و چون دفن شد بدن خاک میشود.

(وَ فِيها نُعِيدُكُمْ) صدق میکند و در قیامت همین خاک بدن میشود و روح در او دمیده میشود و از قبر بیرون میاید که مفاد.

(وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَةً أُخْرى است (تنبیهان) تنبیه اوّل اینکه ظاهرا این آیه جزو کلام موسی با فرعون نباشد این کلام الهیست که خداوند خبر میدهد زیرا اگر کلام موسی بود مناسب بود مثل آیات قبل باشد بطور غیاب که بفرماید منها خلقکم و فیها یعیدکم و منها یخرجکم تاره اخری نه بنحو متکلّم مع الغیر تنبیه دوّم در آیات شریفه هر جا که اختصاص بخداوند دارد و واسطه در بین نیست بنحو متکلّم وحده تعبیر میفرماید مثل (إِنِّی أَنَا اللَّهُ) و مثل (فَاعْبُدْنِی) و امثال اینها و هر کجا که بتوسط ملائکه باشد بنحو متکلّم مع الغیر ادا فرموده مثل (إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ) (إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهٍ مُبارَکَهٍ) و امثال اینها.

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۶] .... ص : ۴۷

وَ لَقَدْ أَرَيْناهُ آياتِنا كُلَّها فَكَذَّبَ وَ أَبى (۵۶)

و هر آینه بتحقیق نشان دادیم فرعون را آیات قدره خود را بتمامه پس تکذیب کرد و ابا و امتناع نمود و زیر بار نرفت و قبول نکرد و ایمان نیاورد.

(وَ لَقَدْ أَرَيْناهُ آياتِنا كُلَّها) مراد جمیع آیات الهیه نیست که حدّ و حصر ندارد و بشر پی بآنها نمیبرد بلکه جمیع آیاتی که بدست موسی جاری کردیم که تسع آیات باشد که میفرماید (فِي تِسْعِ آياتٍ إِلى فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ) نمل آیه ۱۲.

(فَكَذَّبَ) تمام آنها را حمل بسحر کرد حتّی بسحره گفت (إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ) در همین سوره آیه ۷۴ و سوره شعراء آیه ۴۸.

(وَ أَبى امتناع کرد از تصدیق موسی و ایمان بخداوند و لکن در قلب خود فهمید و یقین پیدا کرد و لکن بر حسب ظاهر تکذیب و ابا نمود چنانچه میفرماید (وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ) نمل آیه ۱۴.

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۷] .... ص : ۴۷

قالَ أَ جِئْتَنا لِتُخْرِجَنا مِنْ أَرْضِنا بِسِحْرِكَ يا مُوسى (۵۷)

گفت فرعون ایا آمده نزد ما برای اینکه ما را بیرون کنی از زمین خود ما بسبب سحر خود ای موسی موسی نفرموده بود که از مصر خارج شوید فرمود ایمان بیگانگی خداوند بیاورید و بنی اسرائیل را از قید اسارت و شکنجه نجات دهید و با ما رها کنید و گویا غرض فرعون این بود که میخواهی ما را از سلطنت و ریاست و عزّت و دولت و دعوی الوهیت بیرون بری که.

(قالَ أَ جِئْتَنا لِتُخْرِجَنا مِنْ أَرْضِنا) و مراد از ارض همان مصر و اطراف آن بود که در قلمرو سلطنت فرعون بود.

(بِسِحْرِكَ) که مثل عصا ثعبان شدن و دست مثل خورشید درخشنده شود سحر شمرد و انکار معجزه کرد (يا مُوسى .

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۸] .... ص : ۴۸

فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنا وَ بَيْنَكَ مَوْعِداً لا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لا أَنْتَ مَكاناً سُوىً (۵۸)

پس هر آینه ما میاوریم در مقابل سحر تو بسحری مثل او پس قرار ده میانه ما و تو یک وعده گاهی که ما مخالفت نکنیم نه ما و نه تو در محلی که زمین راه وار باشد.

(فَلَنَأْتِيَنَّكَ) میاوریم سحره را که در زمان فرعون سحره بسیار بودند و سحرهای غریب و عجیب داشتند و از این جهت خداوند معجزات انبیاء خود را مطابق آنچه در عصر آنها رواج داشته قرار داده و همین باعث این شد که سحره فرعون فهمیدند که کار موسی معجزه است و ایمان آوردند چنانچه بیاید و همین نسبت برسول اکرم که در عصر او در مکّه و مدینه عرب فصحاء و بلغاء و شعراء بسیار بودند حتی در کعبه نصب میکردند لذا در مقابل آنها قرآن نازل فرمود و در عصر عیسی اطباء و حکماء مثل ارسطو و امثال او بودند خداوند احیاء موتی و ابراء ابرص و اکمه بعیسی عنایت فرمود.

(بِسِحْرٍ مِثْلِهِ) همین نحوی که تو عصا را بصوره افعی در آوردی آنها هم عصاهای خود و ریسمان های خود را بصورت حشرات و حیوانات در میاورند.

(فَاجْعَلْ بَيْنَنا وَ بَيْنَكَ مَوْعِداً) یک میعاد گاهی قرار ده که ما حاضر شویم و تو هم حاضر شوی که هیچ کدام تخلّف نکنیم.

(لا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لا أَنْتَ) جمله لا نخلفه اعمّ از فرعون و اتباعش و موسی است و جمله نحن فقط فرعونیان هستند بقرینه و لا انت.

(مَكاناً سُوىً) آن میعادگاه در یک قطعه زمین باشد که پستی و بلندی و خسّ و خوار نداشته باشد و هوای صافی داشته باشد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۵۹] .... ص : ۴۸

قالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَ أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى (۵۹)

حضرت موسی فرمود میعادگاه ما در روز عید شما که تمام زینت میکنند

و تعطیل عمومیست و برای تفریح و تفرّج از شهر خارج میشوند در وقت ضحی که تمام جمع شده باشند و مشاهده کنند.

(قالَ مَوْعِدُكُمْ) نفرمود و موعدی برای ظهور و دلالت کلام چون فرعون تقاضای میعاد کرد میفرماید این تقاضای شما.

(يَوْمُ الزِّينَهِ) باشد و تعبیر بیوم الزینه با اینکه مناسب بود بفرماید یوم العید بر اینست که آن روز را فرعونیان عید میگرفتند ولی حقیقتا عید نبود یا روز میلاد فرعون بوده یا روز تاجگذاری او یا روز دعوی الوهیت او بوده زیرا عید باید یا بجعل الهی باشد مثل فطر واضحی و جمعه یا بواسطه ولادت پیشوایان دین حقّ یا رسالت انبیاء و نصب اولیاء باشد لذا فرمود (يَوْمُ الزِّينَهِ) که عموم اهل مصر طوعا او کرها عید میکردند و شغل خود را تعطیل میکنند و خود را زینت میکنند و چنین روزها میروند برای لهو و لعب و هزار گونه فسق و فجور و گردش و این دستگاه تماشائیست و سابقه نداشته تمام حاضر میشوند.

(وَ أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى) مخصوصا پس از چندی از آفتاب برآمده که از خواب و خوراک خود فارغ شده باشند و دید و بازدید تمام شده باشد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۰] .... ص : ۴۹

فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتى (۶۰)

پس رجوع کرد فرعون بسوی اجزاء و درباریان خود پس جمع نمود از سحره که کید او بود و تمام آنها را در روز موعود در مکان معیّن که تعیین شده بود حاضر نمود و آمد ببیند کار بکجا میکشد.

(فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ) رجوع بوزراء و رؤساء مملکت خود کرد چنانچه در سوره شعراء میفرماید (قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَما ذا تَأْمُرُونَ قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ فَجُمِعَ السَّحَرَهُ لِمِيقاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ) آیه ۳۳- ۳۷.

(فَجَمَعَ كَيْدَهُ) هر چه كيد و حيله داشت بكار زد و سحره را جمع نمود و بآنها وعده اجر و قرب بدرگاه سلطنتى داد كه بعد از آنكه سحره باو گفتند (أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ قالَ نَعَمْ وَ إِنَّكُمْ إِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ) شعراء آيه ۴۰ و ۴۱.

(ثُمَّ أَتى پس از اينكه تمام اينها را جمع كرد از سحره و تماشائيان حتّى از خارج مصر كه آمده بودند خود فرعون با عظمت و شكوه آمد ديد حضرت موسى فقط با برادرش و يك عصا در دست دارد آمده گوشه صحرا ايستاده با كمال بى اهميتى و بى اعتنايى و سحره با كمال عظمت و آن دستگاه عظيمى كه فراهم كرده بودند كه قسم ياد كردند بعزّه فرعون (وَ قالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ) شعراء آيه ۴۲.

[سوره طه (۲۰): آيه ۶۱] .... ص : ۵۰

قالَ لَهُمْ مُوسى وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذابٍ وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَرى (۶۱)

حضرت موسى بسحره فرمود واى بر شما كه اگر فهميديد كه عمل من معجزه است و از دستگاه سحر خارج است و من از جانب خدا آمده ام دروغ بر خدا نگوئيد افترا نزنيد و اقرار بحق كنيد.

(قالَ لَهُمْ مُوسى مرجع ضميرهم سحره هستند چون آنها ميدانند كه سحر حقيقت ندارد و آنها در جوف چيزهايى كه بصوره حيوانات ساخته بودند جيوه ريخته بودند و چون آنها را در وسط آفتاب انداخته بودند حرارت شمس آن جيوه ها را بخار كرده بود و ميخواست از جوف آنها خارج شود آن صورت حيوانات را بحركت در آورده بود و ديدند موسى يك عصائى بيشتر در دست ندارد آنهم مجوّف نيست موسى بآنها خطاب كرد و فرمود:

(وَيْلَكُمْ) ويل دو ويل است ويل وصفى و ويل اسمى ويل وصفى بمعنى بدابر شما كه شامل همه بلاها و عذابهاى دنيوى و اخروى ميشود و ظاهرا مراد در اين

آیه بهمین معنی باشد و ویل اسمی عبارت است از چاهی که در قعر جهنّم است و عذاب جهنم از آن چاه خارج میشود که می گوییم چاه ویل مقابل طوبی که آنهم وصفی بمعنی خوشا بحال شما که شامل جمیع نعم و تفضّلات الهی دنیوی و اخروی میشود و اسمی که شجره طوبی است که در بهشت اصلش در خانه امیر المؤمنین است و اغصانش هر غصنی در منزل یکی از اهل بهشت است و هر چه طالب شوند از آن خارج میشود.

(لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ) که بگوئید معجزه سحر است و خدا موسی را نفرستاده.

(كَذِباً) دروغ نگوئید زیرا عقوبت این دروغ و افتراء بمراتب از عقوبت کفر و شرک شدیدتر است بسا مشرک و کافر حقیقت را دست نیاورده ولی دروغ و افتراء انکار حقیقت است پس از دست آوردن بلکه موجب اضلال گروهی میشود در این نمره موارد؟

فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذابٍ وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَرى پس بیچاره میکند و مستاصل میشوید بعذاب سخت و بتحقیق ناامید و مأیوس از رحمت و ثواب میشوند کسی که افتراء بخدا بندد و دروغ بر خدا گوید:

(فَيُسْحِتَكُمْ) فاء تفریع بر آیه قبل است که فرمود بسحره.

(وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً) یعنی پس اگر افتراء زدید و کذب بر خدا گفتید و سحت بمعنی کسب حرام است و در خبر از امیر المؤمنین مثال زدند برشوه در حکم و مهر زانیه و ثمن کلب و ثمن خمر و ثمن میته و استعمال در معصیت و از حضرت صادق علیه السلام است فرمود:

(السحت انواع کثیره فامّا الرشاء فی الحکم فهو کفر باللّه)

و در این آیه بمعنی یهلککم و یستاصلکم و اکل حرام را سحت گفتند چون بعذاب الهی هلاک و مستاصل میشود.

(بِعَذابٍ) بنحو تنکیر بیان فرموده که عذابیست که بسیار سخت است و حدّی از برای او نیست و قابل درک نیست.

(وَ قَدْ خابَ) خیب ناامیدی و یأس و قطع رحمت است.

(مَنِ افْتَری البتّه افتراء علی اللَّه و علی الانبیاء اعظم افراد است لکن کلمه من عموم دارد و لفظ افتراء اطلاق دارد شامل هر مفتری میشود و بهر کس افتراء بزند و از برای کذب و افتراء مراتب و درجاتیست امّا مطلق در اخبار دارد که تمام معاصی باب آن شرابست

(و الکذب شرّ من الشراب)

و از گناهان کبیره است و گناه بیست و شش زنا دارد که کوچکتر آنها زنا با محارم است در جوف کعبه و امّا کذب علی اللَّه اشدّ انواع کفر است و نفس لسان فردای قیامت شهادت میدهد در حق صاحبش بآنچه گفته که در آیه شریفه میفرماید (یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَیْدِیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ) نور آیه ۲۴ و غیر این از آیات.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۲] .... ص : ۵۲

فَتَنازَعُوا أَمْرَهُمْ بَیْنَهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوی (۶۲)

پس سحره میانه خود مشاوره کردند و هر کدام رای خود را اظهار کردند و پنهان نمودند نجوای خود را.

(فَتَنازَعُوا) نزع بمعنی اخراج و جدایی شی ء است از شی ء دیگر چنانچه میفرماید (وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ) اعراف آیه ۴۱ در اوصاف اهل بهشت است که غلّ و پلیدی را از قلوب آنها خارج نمودیم (وَ نَزَعْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ شَهِیداً) انبیاء آیه ۷۶ هر قومی را از آن قوم خارج میکنیم در حق آنها شهادت دهند باعمال آنها (تَنْزِعُ النَّاسَ کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ) قمر آیه ۲۰ قوم عاد بباد صرصر از جا کنده شدند با آن قامت طویل مثل نخل خرما که از ریشه کنده شود و بر زمین ساقط گردد و غیر اینها از آیات شریفه و در صفات امیر المؤمنین است

(الانزع البطین)

که بطن آن مملو از ایمان و علم و کمالات است و از او جدا شده تمام پلیدیها و صفات رذیله و اعمال سیّئه و در اینجا یعنی رأی باطن خود را هر کدام از سحره اظهار کردند.

(أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ) بین خود سحره در خفاء فرعون و موسی و هارون و قوم فرعون.

(وَ أَسَرُّوا النَّجْوی سرّ بیکدیگر میگفتند که اگر ما غالب شدیم متابعت فرعون میکنیم و معلوم میشود که موسی بر باطل است و اگر او غالب شد معلوم میشود حقّ است و باو ایمان میآوریم و نجوی بعضی گفتند که گفتار سحره بنحوی بود که فرعون و فرعونیان نفهمند و مخفی از آن کردند و بعضی گفتند مخفی از موسی و هارون بود ولی نجوی از هر دو قسمت بوده فقط بین خود سحره بوده زیرا اطلاق سرّ و نجوی شامل هر دو قسمت میشود و نجوی اگر در امر باطل باشد حرام است میفرماید (إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا الایه) و میفرماید (یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا تَناجَیْتُمْ فَلا تَتَناجَوْا بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ) و اگر در امر حقّ باشد ممدوح است (وَ تَناجَوْا بِالْبِرِّ وَ التَّقْوی مجادله آیه ۱۰ و ۱۱.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۳] .... ص : ۵۳

قالُوا إِنْ هذانِ لَساحِرانِ یُرِیدانِ أَنْ یُخْرِجاکُمْ مِنْ أَرْضِکُمْ بِسِحْرِهِما وَ یَذْهَبا بِطَرِیقَتِکُمُ الْمُثْلی (۶۳)

گفتند فرعون و فرعونیان خطاب بسحره که محققا این دو نفر موسی و هارون هر آینه دو ساحر هستند و اراده دارند که شما اهل مصر را از مصر بیرون کنند از زمینی که اختصاص بشما دارد بسحر خودشان و از دست شما بگیرند آن طریقه و مشی که بهترین طریقه ها است.

(قالُوا) نظر به اینکه سحره نجوی کردند و مخفیانه با یک دیگر صحبت میکردند فرعون و اجزاء آن حسّ کردند که سحره متزلزل شدند خواستند قلوب آنها را محکم کنند که توهم نکنند که اینها از جانب حق آمده اند و فعل آنها معجزه است گفتند بسحره (إِنْ) مخفّفه است که انّ بوده یعنی محققا.

(هذانِ) موسی و هارون.

(لَساحِرانِ) با تأکید ان و تاکید لام و جمله اسمیه اینها دو ساحر زبردستند

خود را مهیّا کنید و سحر عظیمی در مقابل آنها انجام دهید که بر آنها غالب شوید چنانچه سحره قسم یاد کردند و گفتند (بِعِزَّهِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ) شعراء آیه ۴۳.

(یُرِیدانِ) در مقام بیان مضرات وارده از این دو نفر که غرض اینها نه مجرد غلبه و اقامه سحر است بلکه اراده دارند.

(أَنْ یُخْرِجاکُمْ مِنْ أَرْضِکُمْ بِسِحْرِهِما) که بنی اسرائیل را جای گیر کنند در منازل شما و بر شما مسلط کنند و شما را بذلت و خفّت از مصر خارج کنند و بفقر و تهی دستی بیندازند.

(وَ یَذْهَبا بِطَرِیقَتِکُمُ) و عقیده و کیش و مذهب شما را از قلوب شما بیرون کنند که دست از خدایی فرعون که با این عظمت و جلال است بردارید و بخدای نادیده که اینها میگویند معتقد شوید و بر شما سلطنت و ریاست پیدا کنند با اینکه طریقه شما.

(الْمُثْلی است مثلی افعل تفضیلی است مؤنث امثل است یعنی بهترین طرق است از حیث عقیده و اخلاق و افعال حسنه.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۴] .... ص : ۵۴

فَأَجْمِعُوا کَیْدَکُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَ قَدْ أَفْلَحَ الْیَوْمَ مَنِ اسْتَعْلی (۶۴)

پس فراهم کنید آنچه کید دارید در سحر پس از آن بیائید بالاتفاق مجتمعین در حالی که صف کشیده باشید و بتحقیق رستگار میشود و سرفراز میگردد کسی که مستعلی شده باشد.

(فَأَجْمِعُوا) تفریع بر آیه قبل است که فرعونیان گفتند بسحره که این دو نفر موسی و هارون اراده دارند شما را از مصر خارج کنند و از طریقه مثلی بیرون برند پس شما آنچه قدرت و توانایی دارید باید بکار زنید.

(کَیْدَکُمْ) کید همان سحر است چون سحر حقیقت ندارد و یک صورتی

بیش نیست و باطنش بر خلاف ظاهر است اطلاق کید و مکر و حیله و خودنمایی بر او میشود.

(ثُمَّ ائْتُوا) پس بیائید در مرکز موعود و بیاورید عصا و حبال خود را.

(صَفًّا) مجتمعین فردا فرد اقامه سحر نکنید مجتمعا صف کشیده اتیان کنید که عظمت آن بیشتر باشد.

(وَ قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلى که اگر بر سحر موسی و هارون غالب شدید و بر آنها استعلاء پیدا کردید فلاح و رستگاری نصیب شما است هم اجر کامل دارید نزد فرعون و هم مقرّب در گاه او میشوید چنانچه سحره گفتند بفرعون (قالُوا لِفِرْعَوْنَ أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ قالَ نَعَمْ وَ إِنَّكُمْ إِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ) شعراء آیه ۴۰ و چه فلاحی بالاتر از این است پس سحره دستگاه عظیمی برپا کردند که خداوند آن را بعظمت ذکر کرده که فرمود: (فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ) اعراف آیه ۱۱۳.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۵] .... ص : ۵۵

قالُوا يا مُوسى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقى (۶۵)

گفتند سحره بحضرت موسی ای موسی آیا اینکه تو ابتداء القاء عصا میکنی و یا بوده باشیم ما اوّل کسی که القاء میکند موسی را مخیّر کردند در تقدیم و تأخیر که اگر اراده داری که اظهار عمل خود را قبلا بنمایی.

(قالُوا) سحره مخاطبا لموسی علیه السلام.

(یا مُوسی با اینکه هارون هم با موسی بود چرا فقط خطاب بموسی کردند با اینکه قبلا فرعون هر دو را ساحر شمرده بود و گفته بود (هذانِ لَساحِرانِ) چون عصا بدست موسی بود و در مقابل فرعون هم موسی القاء نموده بود.

(إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ) استفهام است که نظر موسی چیست مایل است او ابتداء کند اولا.

(وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقى یا اینکه ما شروع باعمال خود کنیم و القاء نمائیم.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۶] .... ص : ۵۶

قالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى (۶۶)

حضرت موسی فرمود بلکه شما ابتداء کنید و القاء سحر خود نمائید پس چنان نمایش دادند از ریسمانهای خود و عصاهای خود که بنظر میآید که آنها بحرکت افتادند و براه افتادند (اشکال) سحر حرام است چه گونه موسی امر بفعل حرام کرد؟ بلکه حرمت آن فی الجمله از ضروریات دین است و اخبار بر حرمتش متظافر است و مستفیض است در بعض اخبار میفرماید

(الساحر کالکافر)

و نیز میفرماید

(من تعلم شیئا من السحر قلیلا او کثیرا فقد کفر و کان اخر عهده بربّه وحّده ان یقتل الّا ان یتوب)

و از حضرت صادق علیه السلام از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و سلم فرمود

(ساحر المسلمین یقتل و ساحر الکفّار لا یقتل قیل یا رسول اللّه لم لا یقتل ساحر الکفّار قال لان الشرک اعظم من السحر لان السحر و الشرک مقرونان)

و در خبر دیگر میفرماید

(ثلاثه لا یدخلون الجنه مدمن خمر و مدمن سحر و قاطع رحم)

و غیر اینها از اخبار (جواب) سحره القاء میکردند چه موسی بفرماید یا نفرماید بلکه اگر میفرمود که القاء نکنید معجزه او ثابت نمیشد و قبلا هم بسحره فرمود (وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً) فقط سؤال در تقدیم و تأخیر بود و البته تأخیر موسی ابلغ در معجزه عصا بود که سحر سحره را بکلی ببلعد و اثری باقی نگذارد لذا:

(قالَ بَلْ أَلْقُوا) در مجمع البحرین دارد (قیل عددهم اثنی عشر الفا کلّهم اقرّ بحقّ عند آیه موسی) اگر چنین باشد معلوم میشود که چه مقدار از زمین تحت سحر آنها بوده که بعضی گفتند چهار فرسخ در چهار فرسخ بود.

(فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ) یک جمله در تقدیر است بواسطه وضوح و دلالت این

جمله یعنی بعد از آنکه موسی فرمود (بَلْ أَلْقُوا) (فالقوا) و پس از القاء آنها.

(فَإِذا حِبالُهُمْ) ریسمانها و طنابهای آنها.

(وَ عِصِيُّهُمْ) چوب های آنها که تمام مجوف بوده و باشکال مختلفه در آورده بودند و در جوف آنها جیوه داخل کرده بودند و چون آفتاب بر آنها تابید بحرکت در آمدند.

(يُخَيَّلُ إِلَيْهِ) بعضی گفتند ضمیر الیه راجع بموسی است که او همچه تخیّلی کرده و بعضی گفتند راجع بفرعون است بنظر او چنین آمد و بعید نیست که راجع بناظر باشد یعنی هر که نظر کند چنین توهّم میکند.

(أَنَّها تَسْعى و تعبیر بتخیّل برای اینست که حقیقه ندارد مجرد توهّم و تخیّل است فقط بنظر میآمد که مثل حیّات مشی بر بطن میکردند و بزبان ما تعبیر بچشم بندانک میکنیم چنانچه حقیر مشاهده کردم که یک قطعه پنبه را بصورت عصفور کرد و پرواز نمود پس از آن در دست او همان پنبه بود و بصورت عقرب در آورد حرکت کرد نیز همان پنبه بود لذا حالت خوفی بر موسی عارض شد خطاب رسید نترس.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۷] .... ص : ۵۷

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسى (۶۷)

پس احساس کرد موسی در نفس خود حالت خوفی.

(فَأَوْجَسَ) وجس بمعنی تکان است که انسان بغته صدای مهیبی میشنود مثل صیحه آسمانی یا رعد و برقی یا صدای توپ یا امر غریبی مشاهده میکند یک حالت غریبی در خود مشاهده میکند میگوید از جا جستم ترسیدم چنانچه در قوم ثمود میفرماید (فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ) اعراف آیه ۷۶ و رجفه صدای مهیب است و همچنین در اصحاب مدین آیه ۸۹ و نیز میفرماید (وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ) هود آیه ۷۰ (وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ

ظَلَمُوا الصَّيْحَهُ فَأَصْبَحُوا فِی دِیارِهِمْ جاثِمِینَ

) آیه ۹۶ و در مورد زلزله قیامت میفرماید (یَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ کُلُّ مُرْضِعَهٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ کُلُّ ذاتِ حَمْلٍ حَمْلَها وَ تَرَی النَّاسَ سُکاری وَ ما هُمْ بِسُکاری وَ لکِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِیدٌ

) حجّ آیه ۲ و غیر اینها و بالجمله حضرت موسی از مشاهده سحر سحره یک حالت وحشتی.

(فِی نَفْسِهِ) در نفس خود مشاهده نمود.

(خِیفَهً مُوسی خوف موسی نه از جهت سحر سحره یا از جهت غلبه آنها باشد چون میدانست که (سحر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار) بلکه از جهات دیگری بود مثل اینکه مردم متفرّق شوند و درک نکنند معجزه او را یا توهم کنند که معجزه او هم شبیه سحر سحره است یا آنکه نمیدانست که عصا سحر سحره را میبلعد بلکه آن قدر مشاهده کرده بود که بصورت مارافعی و اژدها میشود و مردم توهم مساوات میکنند بالاخصّ دولت با آنها موافق است لذا خداوند خطاب فرمود:

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۸] .... ص : ۵۸

قُلْنا لا تَخَفْ إِنَّکَ أَنْتَ الْأَعْلی (۶۸)

گفتیم مترس محققا تو شخصا بتنهایی بر آنها علوّ پیدا میکنی و بر آنها غالب میشوی و حقّ ظاهر میشود و باطل از بین میرود.

(قُلْنا) گفتیم ما بطریق وحی بتوسط ارسال ملائکه بموسی علیه السلام که مکرّر اشاره شده که افعال الهیّه اگر بدون واسطه باشد بمتکلّم وحده بیان میفرماید مثل تکلم الهی با موسی در کوه طور (إِنِّی أَنَا رَبُّکَ) (وَ أَنَا اخْتَرْتُکَ) (إِنَّنِی أَنَا اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِی) که در همین سوره آیه ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ گذشت و اگر بواسطه ملائکه باشد بمتکلم مع الغیر بیان میکند.

(لا تَخَفْ) نه این جمعیت فرار میکنند و نه عصای تو شبیه سحر سحره میشود که آنها در شبهه بیفتند بلکه این دستگاه بر سحره و این اجتماع اهل مصر اثبات معجزه ترا میکند زیرا قبلا فقط بر فرعون و جلساء آن عصی و ید بیضاء اقامه

شد و آنها بواسطه قساوت قلب و حبّ جاه حمل بسحر کردند و لو در قلب آنها یقین بحقّانیّت تو پیدا کردند و انکار کردند چنانچه میفرماید (وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا) نمل آیه ۱۴ ولی در این موقع تمام اهل مصر و سحره که از شهرها آورده بودند و در میان آنها اشخاص بسیار هستند که قلوب آنها قابلیّت هدایت و نور ایمان دارد و ایمان میآورند.

(إِنَّکَ أَنْتَ الْأَعْلی چنان میشود که فرعون و اهلش خفیف و سربزیر میشوند و از آن عظمت میافتند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۶۹] .... ص : ۵۹

وَ أَلْقِ ما فِی یَمِینِکَ تَلْقَفْ ما صَنَعُوا إِنَّما صَنَعُوا کَیْدُ ساحِرٍ وَ لا یُفْلِحُ السَّاحِرُ حَیْثُ أَتی (۶۹)

و بینداز آنچه که در دست تو است میخورد بلع میکند آنچه را که سحره بجا آورده بودند زیرا جز این نیست که کار سحره کید ساحر است و رستگار نمیشود و توفیق و استعلا پیدا نمیکند ساحر هر چه که کید کند و بیاید.

(وَ أَلْقِ ما فِی یَمِینِکَ) جمله در تقدیر است که (فلمّا القی موسی).

(تَلْقَفْ ما صَنَعُوا) لقف اکل بسرعت است یعنی بلعید عصی آنچه را که سحره صنعت کرده بودند.

(إِنَّما صَنَعُوا) زیرا صنعت آنها از روی مکیده بود کید مکر و حیله و تزویر و تقلّب است.

(کَیْدُ ساحِرٍ) چون سحر همان خدعه است و خدعه یک صورت ظاهری در وقت قلیلی بیش نیست فوری منقلب میشود و طرفدار رسوا میکند.

(وَ لا یُفْلِحُ السَّاحِرُ حَیْثُ أَتی رسوایی و خفّت و بدبختی میآورد از این جهت پس از اینکه مشاهده این آیه کبری و این معجزه عظمی را مشاهده کردند تمام سربزیر و رسوا و پشیمان شدند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۰] .... ص : ۶۰

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّداً قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى (۷۰)

پس برو افتادند سحره بحال سجده که سجده تعظیم بود و گفتند ما ایمان آوردیم بپروردگار هارون و موسی.

(فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ) القاء انداختن چیزیست بر روی زمین و القاء سحره افتادن سحره است و مفعول آن محذوف است بدلالت لفظیه و او نفسهم است یعنی القی السحره نفسهم.

(سُجَّداً) بحال سجده سجده اقسامی دارد سجده نماز که در هر رکعت دو سجده واجب است و مجموعا رکن است که بزیادتی که در هر رکعت چهار سجده کند یا نقصان که هر دو را ترک کند که پس از رکوع مشغول رکعت بعد شود مبطل نماز است مگر اینکه محل تدارکش نگذشته باشد و برکن بعد نرسیده باشد باید تدارک کند و قضای سجده که اگر یک سجده فراموش شده و محلّ تدارکش گذشته باشد بعد از نماز قضا کند و سجده سهو که در پنج مورد یا شش مورد یا هفت مورد علی الاختلاف واجب میشود کلام بیجا قیام بیجا سجده فراموش شده تشهّد فراموش شده شک چهار و پنج پس از اکمال سجدتین سلام بیجا فعل زیادتی یا نقصان و سجده تلاوت در چهار مورد واجب و یازده مورد مستحبّ و سجده شکر پس از افاضه نعمت و توفیق یا رفع بلیّه یا تذکر نعم سالفه و رفع بلاهای سابقه و سجده تعظیم مثل سجده ملائکه از برای آدم و سجده عبودیّت مثل سجده موحّدین للّه و حرمت سجده لغیر اللّه که مشرکین داشتند و در اینجا سجده تعظیم است نسبت بموسی و هارون یا سجده شکر است.

(قالُوا) سحره بفرعون و فرعونیان.

(آمَنَّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى تقدیم هارون برای مراعات قوافی آیات است چون آنها اهل فن بودند و فهمیدند که این معجزه از عنوان سحر خارج است و

ایمان بموسی منحصر بآنها نبود بلکه بسیاری از بنی اسرائیل و بعضی از آل فرعون که میفرماید (فَما آمَنَ لِمُوسی إِلَّا ذُرِّیَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلی خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ) یونس آیه ۸۳ (وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ یَکْتُمُ إِیمانَهُ) مؤمن آیه ۲۹ و آسیه زن فرعون و غیر اینها.

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۱] .... ص : ۶۱

قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَکُمْ إِنَّهُ لَکَبِیرُکُمُ الَّذِی عَلَّمَکُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَیْدِیَکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّکُمْ فِی جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَیُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقی (۷۱)

گفت فرعون خطاب بسحره که شما ایمان آوردید از برای موسی و او را تصدیق کردید پیش از اینکه بیائید از من اذن بگیرید و استجازه کنید محققا موسی هر آینه بزرگ شما سحره است که بشما سحر آموخته پس هر آینه شما را دست و پا بر خلاف یکدیگر قطع میکنم و هر آینه شما را بدار میزنم بجذع نخله های خرما که بسیار بلند است و هر آینه خواهید فهمید و بر شما معلوم میشود که کدام یک از ما و خدای موسی و هارون شدیدتر است از حیث عذاب و دوامش بیشتر است.

(قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَکُمْ) حماقت و جهالت و کبر و نخوت تا چه اندازه است که گمان میکند تصدیق و ایمان قلبی منوط باذن و اجازه او است و این از دو جهت حماقت است یکی آنکه ایمان و تصدیق بامری پس از اقامه دلیل امر قهریست اختیاری نیست و چون سحره معجزه موسی را دیدند از قواعد سحری خارج است قهرا یقین پیدا کردند و ایمان آوردند و دیگر آنکه ایمان شخصی مربوط باذن و اجازه دیگری نیست (سؤال) چرا فرعون نگفت: قبل أن آمرکم به و گفت: قبل ان آذنکم له؟ (جواب) فرق است بین امر و اذن امر در مخالفتش

استحقاق عقوبت دارد مثل (أَقِيمُوا الصَّلاةَ) ولی اذن مجرّد ترخیص است یعنی منع برداشته شده مثل (إِذا حَلَلْتُمْ فَاصْطادُوا) که پس از تقصیر محرّمات احرام حلال میشود بتفصیل مذکور در محل خود.

(إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ) این کلام برای اغفال قوم بود که ترسید آنها هم متابعت سحره کنند و ایمان بموسی آوردند و الّا موسی با سحره تماسی نداشته زمانی که در مصر بود در دستگاه فرعون بود چنانچه خود فرعون اعتراف باین امر کرد (قالَ أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينا وَلِيداً وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ) شعراء آیه ۱۷ و پس از آنکه اراده کشتن او را کردند خائفا یترقب فرار کرد و مدّت ده سال در مدین بود نزد شعیب که تفصیل آن را در سوره قصص از آیه ۲۰ (فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً يَتَرَقَّبُ) تا آیه ۲۹ (فَلَمَّا قَضى مُوسَى الْأَجَلَ) ده آیه بیان میفرماید و سحره در اطراف مصر بودند هیچگونه ملاقاتی با موسی نکرده بودند و اصلا او را نشناخته بودند که تعلیم سحر بآنها کند و آنها از شاگردان او باشند بعلاوه اگر علم سحر احتیاج بتعلیم و تعلّم داشت معلّم موسی که بوده؟

(فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ) دست راست و پای چپ شما سحره را قطع میکنم.

(وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ) یعنی بر بالای جذوع که بسیار مرتفع است و اختلاف شد در اینکه این معامله نسبت بآنها واقع شد یا نتوانست و ظاهرا واقع نشده و سحره با جماعتی از بنی اسرائیل ملحق بموسی شدند و از دریا عبور کردند که شرح آن میآید.

(وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا) من و خدای موسی (أَشَدُّ عَذاباً) من برای ایمان بموسی و خدای موسی بر ترک ایمان باو.

(وَ أَبْقى دوام عذاب و مدّت آن بیشتر است چون صلب در سابق این نحوه بوده که کمر او را می بستند بدار و از گرسنگی و تشنگی مدّتی بالای دار بود تا از دنیا برود بخصوص کسی که یک دست و یک پای او را قطع کرده باشند و لکن

غافل از اینکه عـذاب او منتهای طولش سه روز بیش نیست و عذاب خدای موسـی ابد الآباد است چنانچه میفرماید (وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ) مؤمن آیه ۴۹.

[سوره طه (۲۰): آیات ۷۲ تا ۷۳] .... ص : ۶۳

قالُوا لَنْ نُؤْثِرَکَ عَلی ما جاءَنا مِنَ الْبَیِّناتِ وَ الَّذِی فَطَرَنا فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ إِنَّما تَقْضِی هذِهِ الْحَیاهَ الدُّنْیا (۷۲) إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا لِیَغْفِرَ لَنا خَطایانا وَ ما أَکْرَهْتَنا عَلَیْهِ مِنَ السِّحْرِ وَ اللَّهُ خَیْرٌ وَ أَبْقی (۷۳)

گفتند سحره با کمال شهامت و شجاعت بفرعون که ما هرگز ترا اختیار نمیکنیم و ترجیح نمیدهیم بر آنچه که آمد ما را از ادلّه روشن و معجزات واضحه قسم بآن خداوندی که ما را آفرید پس تو هر چه میخواهی بکن و هر حکمی درباره ما جاری میکنی بکـن اینسـت و جز ایـن نیسـت کـه ایـن حیـات دنیـوی سـپری خواهـد شـد دو روز پیش و پس دارد محققـا مـا ایمـان آوردیم بپروردگار خود برای اینکه بیامرزد ما را از خطاهای سابقه و از آنچه که تو ما را وادار کردی بر مقابله و تعارض با پیغمبر اکرم او به اتیان بسحر در مقابل معجزه و خداوند بهتر است و تفضّلات او بقاء بیشتر دارد.

(قـالُوا لَنْ نُؤْثِرَکَ عَلی مـا جاءَنـا مِنَ الْبَیِّنـاتِ) در تقابـل حقّ و باطـل کمـال حماقت و جهالت است حق را رها کردن و باطل را اتّخاذ نمودن زیرا (للحق دوله و للباطل جوله).

(وَ الَّذِی فَطَرَنـا) و او قسم است قسم یاد میکننـد بآن کسـی که ما را از کتم عـدم بعرصه وجود آورد و تربیت فرمود و بنعم غیر متناهیه خود نگاهداری کرده

(فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ) اگر ما را قطعه قطعه کنی و بآتش بسوزانی ما دست از حق بر نمیداریم و باطل را نمیگیریم.

(إِنَّما تَقْضِی هذِهِ الْحَیاةَ الدُّنْیا) دنیا فانی و گذشتنی است چه بهتر آنکه در راه دین کشته شود و از دنیا برود.

(إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا) آنهم چه ایمانی که بهر بلائی صبر کند مثل اصحاب ابی عبد اللَّه علیه السلام که گفتند اگر هزار مرتبه کشته شویم و زنده شویم دست از یاری تو بر نمیداریم.

(لِیَغْفِرَ لَنا خَطایانا) چنانچه حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و سلم فرمود

(الإسلام یجبّ ما قبله).

(وَ ما أَکْرَهْتَنا عَلَیْهِ مِنَ السِّحْرِ) نه مراد اکراهی باشد که سلب اختیار کند زیرا او استحقاق عقوبت ندارد چنانچه در حدیث تسعه فرمود

(رفع عن امّتی تسعه)

و یکی از آن تسعه را

(ما استکرهوا علیه)

شمرده بلکه مراد تعقیب و تشویق و اصرار و تأکید نمودی.

(وَ اللَّهُ خَیْرٌ وَ أَبْقی مراد این نیست که در دین باطل خیریّتی باشد ولی حق بهتر است یا بقایی باشد ولی بقاء حقّ بیشتر و زیادتر است روزگار باطل از هر چه بگویی بدتر و عقوبت اهل باطل زیادتر و شدیدتر است بخصوص مثل فرعون و اتباعش چنانچه میفرماید در سوره هود آیه ۹۹ (وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِیدٍ یَقْدُمُ قَوْمَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ وَ أُتْبِعُوا فِی هذِهِ لَعْنَهً وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ)

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۴] .... ص : ۶۴

إِنَّهُ مَنْ یَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لا یَمُوتُ فِیها وَ لا یَحْیی (۷۴)

شان چنین است محقّقا کسی که بیاید فردای محشر نزد پروردگارش در حالتی که مجرم و گنه کار باشد پس محقّقا از برای او جهنّم است نه میمیرد در جهنم

و نه زنده میشود.

(إِنَّهُ مَنْ یَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً) بعضی گفتند کلام سحره است و بعضی گفتند کلام سحره تمام شد این جمله مستقله است خداوند خبر میدهد و مراد از یات ربّه آمدن در صحرای محشر پای محکمه سؤال و جواب نه آنچه مجسّمه گفتند که خدا میآید و بر تخت خود می نشیند و مؤمنین او را مشاهده میکنند و کفّار محروم هستند و مراد از مجرم غیر مؤمن است که از قابلیّت تفضّل افتاده چه مشرک باشد یا کافر یا معاند یا ضالّ یا مبدع یا منکر بعض ضروریات دین یا مذهب باشد و بالجمله بی ایمان از دنیا رود و اما مؤمن گنه کار اگر چه استحقاق عذاب دارد لکن قابل تفضّل و مغفرت و شفاعت هست و امید نجات در او هست.

(فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ) لام اختصاص است که جهنّم اختصاص دارد بغیر مؤمن مقصّر و امّا قاصر از کفّار مثل اطفال و مجانین و کسانی که دست رس ندارند استحقاق جهنّم ندارند و لیاقت بهشت که خاص اهل ایمان است هم ندارند آنها را خداوند در محلّی قرار میدهد و زندگانی مختصری برای آنها فراهم میکند.

(لا یَمُوتُ فِیها) دیگر مرگ نیست مخلّد در عذاب ابد الآباد هستند حتی تمنّای مرگ میکنند چنانچه دارد بمالک جهنّم میگویند (وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ) زخرف آیه ۷۷ (وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ قالُوا أَ وَ لَمْ تَکُ تَأْتِیکُمْ رُسُلُکُمْ بِالْبَیِّناتِ قالُوا بَلی قالُوا فَادْعُوا وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ) مؤمن آیه ۵۲ و ۵۳.

(وَ لا یَحْیی حیاتی که از او لذّت برند و افعال آنها تحت اختیار آنها باشد و قدرت داشته باشند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۵] .... ص : ۶۵

وَ مَنْ یَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِکَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلی (۷۵)

و کسی که بیاید در قیامت در پیشگاه خداوند در حالی که ایمان داشته باشد و

محققا عمل صالح نموده باشد پس اینها از برای آنها درجات بلندی است.

(وَ مَنْ یَأْتِهِ مُؤْمِناً) در مقابل (مَنْ یَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً) و ایمان چیست؟ بعضی گفتند اقرار بلسان، بعضی گفتند تصدیق بجنان، بعضی گفتند عمل بارکان بعضی اقرار بلسان و تصدیق بجنان که هر دو معتبر است. بعضی اقرار و عمل با هم، بعضی هر سه را معتبر دانستند: و تحقیق کلام این است که اصل ایمان و حقیقت آن تصدیق بجنان و قلب است و اقرار بلسان دلیل و مثبت ایمان است و عمل بارکان نگهبان و حافظ ایمانست.

(قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ) مراد این نیست که جمیع اعمال صالحه را بجا آورد زیرا ممکن نیست و نیز مراد این نیست که جمیع اعمال او صالحه باشد، زیرا مباحات بسیار است بلکه مراد این است که اعمال صالحه داشته باشد هر چه بیشتر بهتر.

(فَأُولئِکَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلی درجات بسیاری در بهشت و مقام قرب الهی داریم که از حدّ و حصر خارج است هر چه ایمان کاملتر باشد و اعمال صالحه بهتر باشد و تقوی زیادتر درجات عالیتر میشود تا برسد بدرجه اعلی که خصیصه خاندان محمّد صلّی اللَّه علیه و سلم و آل طیّبین او است.

(سؤال) اگر ایمان دارد ولی عمل صالح ندارد چه دارد؟

(جواب) اوّلا این فرض محال است، زیرا ایمان بدون عمل صالح ممکن نیست.

و ثانیا بر فرض بواسطه ایمانش عاقبت نجات پیدا میکند بعفو و مغفرت الهی و بشفاعت شفعاء لکن آن درجات عالیتر را ندارد.

(سؤال) اگر ایمان دارد ولی عمل صالح ندارد چه دارد؟

(جواب) اوّلا ممکن نیست، زیرا شرط صحّت کلیّه اعمال صالحه ایمان است.

و ثانیا باعث تخفیف در عذاب او است، زیرا درکات جهنّم هم بسیار است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۶] .... ص : ۶۷

جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ ذلِکَ جَزاءُ مَنْ تَزَکَّی (۷۶)

آن درجات اعلی در جنّات عدن است که جاری میشود از پای قصرهای آنها نهرهایی و همیشه در آن جنّات مخلّد و باقی هستند و اینست جزاء کسی که تزکیه نفس کرده باشد.

(جَنَّاتُ عَدْنٍ) جنّت بمعنی بستان است که از کثرت اشجار سربهم آورده که تمام صفحه زمین را سایه انداخته، عدن بمعنی اقامه است و لذا جواهرات و فلزات را معادن میگویند:

و در حدیث دارد

(النّاس معادن کمعادن الذهب و الفضّه)

و جنّات عدن یکی از جنّات ثمانیه است.

(تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ) یعنی از پای قصرها، چنانچه فرعون گفت:

(هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِی مِنْ تَحْتِی) و انهار بهشت بسیار است کوثر سلسبیل أنهار من عسل مصفّی و أنهار من لبن لم یتغیّر طعمه و أنهار من خمر لذّه للشاربین و أنهار من ماء غیر آسن رزقنا اللّه و ایّاکم بحمد و آله صلی اللّه علیهم.

(خالِدِینَ فِیها) مسئله خلود از ضروریات دین و نصوص قرآنی و اخبار متواتره است.

شخصی بود از فلاسفه منکر خلود بود و استدلال میکرد باین آیه شریفه در سوره هود آیه ۱۰۹ و ۱۱۰ در حقّ اهل نار و اهل جنّت (خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّکَ) و مدّعی بود که این آیه مقیّد مطلقات است که در سایر آیات است، لکن غافل از این بود که تصریحاتی در قرآن هست بر دوام خلود که قابل تقیید نیست بعلاوه مثبتین تنافی ندارند تا احتیاج بتقیید داشته باشد.

و ثالثا کلمه ما دامت السموات و الارض کنایه از دوام است.

ص: ۶۷

(وَ ذلِکَ جَزاءُ مَنْ تَزَکّی) تزکیه مراتبی و اقسامی دارد، تزکیه روح از عقاید فاسده و مذاهب باطله، تزکیه نفس از اخلاق رذیله و صفات خبیثه، تزکیه فعل از اعمال سیّئه و معاصی الهیّه، تزکیه بدن از احداث و اخباث، تزکیه لباس از انجاس و بالجمله تمام اعضاء و جوارح باید مزکّی باشد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۷] .... ص : ۶۸

وَ لَقَدْ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی أَنْ أَسْرِ بِعِبادِی فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِیقاً فِی الْبَحْرِ یَبَساً لا تَخافُ دَرَکاً وَ لا تَخْشی (۷۷)

و هر آینه بتحقیق وحی فرستادیم بسوی موسی اینکه شبانه حرکت کن بهمراهی بندگان من از سحره و بنی اسرائیل و کسانی که ایمان آوردند از مصر خارج شوید و چون بدریا (رود) مصر برخوردید بزن بعصای خود بدریا طریق خشک ظاهر میشود از دریا بیرون روید نظر به اینکه پس از قضیّه سحره و ظهور معجزات بسیار دیگری که میفرماید: (فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ) نمل آیه ۱۲ از عصای موسی و ید بیضاء (وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ) اعراف آیه ۱۳۰ و سایر آیات مثل سنین و نقص ثمرات که میفرماید: (وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِینَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ) اعراف آیه ۱۲۷ که اینها هشت آیه است و نهمی آنها طوفانست که پس از این آیات ظاهر میشود، قوم فرعون گفتند به فرعون (وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَ تَذَرُ مُوسی وَ قَوْمَهُ لِیُفْسِدُوا فِی الْأَرْضِ وَ یَذَرَکَ وَ آلِهَتَکَ قالَ سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْیِی نِساءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قاهِرُونَ) اعراف آیه ۱۲۴ فرعون دست ظلم و تعدّی نسبت به بنی اسرائیل و قوم موسی دراز کرد و آنها در فشار ظلم فرعون بودند که بحضرت موسی گفتند: (قالُوا أُوذِینا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِینا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا) اعراف آیه ۱۲۶ خداوند امر فرمود بموسی.

(وَ لَقَدْ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی اینکه شبانه مخفیانه از فرعون و قوم او حرکت کنند و از مصر خارج شوند.

(أَنْ أَسْرِ بِعِبادِی) که اسراء سیر در شب است که میفرماید:

(سُبْحانَ الَّذِی أَسْری بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَی الْمَسْجِدِ الْأَقْصَی الایه) بنی اسرائیل آیه ۱ حضرت موسی با قوم حرکت کردند خبر رسید بفرعون او با قومش و قشون خود در تعقیب آنها آمدند قوم موسی رسیدند بدریای مصر نه راه گریز داشتند و لشکر فرعون هم ظاهر شدند بموسی عرض کردند (فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ قالَ أَصْحابُ مُوسی إِنَّا لَمُدْرَکُونَ قالَ کَلَّا إِنَّ مَعِی رَبِّی سَیَهْدِینِ) شعراء آیه ۶۱ و ۶۲.

(فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِیقاً فِی الْبَحْرِ یَبَساً) ضرب طریق حرکت در طریق است مثل ضرب فی الارض و این پس از آنی بود که حضرت موسی بعصای خود بدریا زد و دوازده جاده خشک در دریا ظاهر شد که میفرماید: (أَنِ اضْرِبْ بِعَصاکَ الْبَحْرَ) شعراء آیه ۶۳ قوم موسی در این جادها دارند میروند فرعون رسید با قومش ترسید وارد جادّه شود چون میدانست این معجزه موسی بود متحیّر شد که اگر برگردد قومش می گویند این ها، بنی اسرائیل دارند در این جادّه ها می روند و تو با دعوای خدایی ترسیدی و برگشتی متحیّر ماند جبرئیل بر مادیانی مقابل اسب فرعون آمد اسب چشمش به مادیان افتاد در تعقیب آن وارد جادّه شد قومش هم همراه او وارد شدند چون تمام آنها وارد شدند قوم موسی خارج شدند یک مرتبه دریا بهم وصل شد و تمام غرق شدند که این آیه نهم است که به طوفان تعبیر فرموده در آیه قبل خداوند بموسی فرمود.

لا تَخافُ دَرَکاً وَ لا تَخْشی نمیترسی از درک فرعونیان که قومت گفتند:

(إِنَّا لَمُدْرَکُونَ) و خوف نمیبری از غرق در دریا و بسلامت عبور میکنی.

(لا تَخافُ دَرَکاً وَ لا تَخْشی بعضی قراء لا تخف قرائت کردند جزاء لجمله و اضرب لکن لا تخاف نتیجه و فائده و ثمره است از برای جمله قبل یعنی چون ضرب در بحر واقع شد و طریق یا بس بوجود آمد دیگر نمیترسی از اینکه فرعونیان

شما را درک کنند و بشما دست بیابند.

(وَ لا تَخْشی نوعا خوف و خشیت را بمعنی واحد تفسیر کردند، لکن محقق طوسی قدّس اللّه سرّه بین این دو فرق گذارده که خلاصه فرمایش او اینست که خوف تألم نفس است از امر متوقّع مثل خوف از عذاب بسبب ارتکاب منهیّات و خشیت حالت حاصله است پس از معرفت بعظمت پروردگار و کبریایی او و لذا میفرماید:

(إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ) آیه ۲۵.

و از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده شیخ طوسی

(یعنی بالعلماء من صدّق قوله فعله و من لم یصدّق قوله فعله فلیس بعالم)

با اینکه علماء بواسطه ارتکاب معاصی خوف ندارند چون مرتکب نشده اند، و بالجمله خشیت یک نوع خاصّ است از خوف و کلمه و لا تخشی از غرق است که خداوند بقدره کامله خود آب را نمیگذارد پیش برود و بهم وصل شود، چنانچه متوکّل آب را بست بحرم حسینی و آب پیش نرفت (عدو بمرقد او آب بست و پیش نرفت).

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۸] .... ص : ۷۰

فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِیَهُمْ مِنَ الْیَمِّ ما غَشِیَهُمْ (۷۸)

پس متابعت کرد بنی اسرائیل و قوم موسی را فرعون با لشکریانش در رود در (دریا) پس فرو گرفت آنها را آب دریاچه فرو گرفتنی که تمام غرق شدند و هلاک شدند.

(فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ) چون فرعون را خبر رسید که موسی با قومش و کسانی که باو ایمان آورده بودند شبانه از مصر خارج شدند با لشکر انبوهی در تعقیب آنها حرکت کرد که تمام آنها را دست گیر کند و بقتل رساند و باندازه نزدیک شدند که یک دیگر را مشاهده میکردند و چون موسی با قوم در طرق باز شده دریا میرفتند فرعونیان رسیدند و دیدند که آنها دارند در این طرق سیر میکنند آنهم بشرحی که ذکر شد وارد این طرق شدند با کمال اطمینان حرکت میکردند تا آنکه

فرعون رسید بآخر طریق که الآن از دریا خارج میشود آخرین قوم موسی از دریا خارج شد و آخرین قوم فرعون وارد شد که سرتاسر دریا قوم فرعون بودند یک مرتبه آب تمام آنها را فرو گرفت.

(فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ ما غَشِيَهُمْ) فرعون دید الآن هلاک میشود که میفرماید:

(حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ) جبرئیل کفی از لجن بدهان او زد و گفت: (آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آیه) یونس آیه ۹۰ الی ۹۲ و چون فرعون لب دریا بود و روی آب افتاد فوری بنی اسرائیل او را از روی آب گرفتند و جواهراتی که با خود داشت ضبط کردند و بدنش را مومیایی زدند که فاسد نشود و میگویند: تا کنون در خزینه مصر موجود است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۷۹] .... ص : ۷۱

وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ ما هَدى (۷۹)

و گمراه کرد فرعون قوم خود را و هدایت نشد و گمراه شد در مورد قتل قابیل هابیل را میفرماید:

(مِنْ أَجْلِ ذلِكَ كَتَبْنا عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً وَ مَنْ أَحْياها فَكَأَنَّما أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً) مائده آیه ۳۵.

و در اخبار دارد نظیر این موضوع که کسی که گمراه کند تفسیرا مثل کسی است که گمراه کند جمیع ناس را و کسی که هدایت کند تفسیرا مثل کسی است که هدایت کرده باشد جمیع نفوس را بعلاوه فاعل بالسبب در عقوبت مثل فاعل بالمباشره است.

(وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ) سیصد سال سلطنت چه اندازه از نفوس را بضلالت انداخت عقوبت تمام آنها را دارد بعلاوه عقوبت خود که: سبب انحلال آنها شده

(وَ ما هَدی هدایت نشد ولی بعد از هلاکت خود و قومش از نسل آنها باقی نماند، چنانچه قوم نوح و هود و صالح و لوط هم از نسل آنها باقی نماند که بضلالت آنها در ضلالت بیفتند، و امّا اوّلی و دوّمی تا امروز چه اندازه از افراد را در ضلالت انداختند، بلکه تا زمان ظهور حضرت بقیّه اللّه گناه تمام آنها را بگردن این دو نفر بار میکنند حتّی گناه بنی امیّه و بنی عبّاس و قتله سیّد الشهداء علیه السلام و و و بلکه گناه یهود و نصاری و سایر فرق باطله بر گردن آنها بار است، زیرا اگر حق را گذارده بودند بصاحب حقّ تمام این فرق هدایت شده بودند حتّی از حضرت صادق علیه السلام است سؤال شد چه روزی حسین را کشتند؟ فرمود:

(فی یوم الجمعه او الاثنین)

عاشورا جمعه بود و سقیفه دو شنبه.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۰] .... ص : ۷۲

یا بَنِی إِسْرائِیلَ قَدْ أَنْجَیْناکُمْ مِنْ عَدُوِّکُمْ وَ واعَدْناکُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَیْمَنَ وَ نَزَّلْنا عَلَیْکُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوی (۸۰)

ای بنی اسرائیل بتحقیق که ما شما را نجات بخشیدیم از دشمن شما فرعون و فرعونیان به اینکه آنها را هلاک کردیم و شما را دعوت کردیم بطرف طور ایمن برای اخذ توریه و نازل کردیم بر شما در تیه منّ و سلوی را.

(یا بَنِی إِسْرائِیلَ) طرف خطاب بنی اسرائیل است لکن بتوسّط وحی بر حضرت موسی، چنانچه در قرآن خطاباتی بمؤمنین داریم (یا ایها المؤمنون) بمشرکین بیهود بنصاری بکفّار داریم توسط قرآن مجید نازل بر رسول اکرم.

(قَدْ أَنْجَیْناکُمْ مِنْ عَدُوِّکُمْ) که (یُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ یَسْتَحْیِی نِساءَهُمْ) و شما را بر اعمال شاقّه میگماشت.

(وَ واعَدْناکُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَیْمَنَ) همان مواعده چهل شب است (وَ إِذْ واعَدْنا مُوسی أَرْبَعِینَ لَیْلَةً) بقره آیه ۵۰.

و میفرماید: نیز (وَ واعَدْنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیْلَةً وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِیقاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِینَ لَیْلَةً وَ قالَ مُوسی لِأَخِیهِ هارُونَ اخْلُفْنِی فِی قَوْمِی وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِیلَ الْمُفْسِدِینَ) اعراف آیه ۱۴۲ و این مواعده چندین حکمت داشت.

(۱) برای اخذ الواح توریه.

(۲) اثبات خلافت هارون.

(۳) امتحان بنی اسرائیل که جماعتی گوساله پرست شدند.

(وَ نَزَّلْنا عَلَیْکُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوی موقعی که موسی مأمور شد برود بجنگ عمالقه و دخول بیت المقدس و بنی اسرائیل مخالفت کردند و گفتند: (إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِیها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ) مائده آیه ۲۷ خداوند غضب کرد بر آنها و در بیابان تیه چهل سال گرفتار شدند هر مقدار که میرفتند باز جای اولی بودند که حضرت هارون و حضرت موسی هم در تیه از دنیا رفتند و اینها شکایت کردند نزد موسی از گرمی هوا و حرارت شمس و از گرسنگی و تشنگی خداوند ابری فرستاد سایه بر سر آنها و سنگی که موسی عصا زند دوازده چشمه آب جاری شود و منّ و سلوی برای اطعام آنها نازل فرمود که میفرماید:

(وَ ظَلَّلْنا عَلَیْکُمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوی بقره آیه ۵۴ و میفرماید:

(وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی إِذِ اسْتَسْقاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصاکَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَیْناً) اعراف آیه ۱۶۰.

و اختلاف شد در مراد از منّ و سلوی مشهور مفسّرین گفتند: ترنجبین و مرغ بریان شده و در مجمع البحرین (قیل: المنّ شی ء حلو کان یسقط من السماء علی شجرهم فیجتنونه).

لکن شیخ استاد مرحوم بلاغی در آلاء الرحمن میفرماید: مستند صحیحی در اخبار نداریم که مراد از منّ ترنجبین باشد، و ممکن است منّ طعامی بوده که بانعام و انزال آن خداوند بر آنها منّت گذارده و از این جهت منّ نامیده شده، و ممکن است متعدّد بوده و باین بیان میتوان جمع بین اخبار و اقوال نمود

و اللّه العالم.

و در اخبار دارد بین الطلوعین نازل میشد و هر که در خواب بود محروم میشد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۱] .... ص : ۷۴

كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ لا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَ مَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوى (۸۱)

تناول کنید از پاکیزه هایی که روزی شما کردیم از اطعمه و طغیان و سرکشی نکنید در آن پس حلول میکند بر شما غضب من و کسی که حلول کند بر او غضب من پس بتحقیق نزول کرده در اسفل السافلین و هلاک شده.

(كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ) و لو بمناسبت آیات خطاب به بنی اسرائیل است، لکن حکم عام است شامل جمیع افراد میشود، و امر کلوا برای ترخیص و اباحه است نه امر وجوبی و مولوی و مراد از طیّبات جمیع مأکولات است که موافق با طبع انسانی است از حبوب و فواکه و لحوم و سایر مأکولات.

(ما رَزَقْناكُمْ) که خداوند بفضل و کرمش آنها را روزی بندگان خود قرار داده.

(وَ لا تَطْغَوْا فِيهِ) از طریق حرام دست نیاورید و اشیاء محرّمه را تناول نکنید و تعدّی و تجاوز بحقوق دیگران نکنید و اسراف و تبذیر نکنید که تماما حرام و موجب طغیان و سرکشی میشود که امروز اغلب ناس مرتکب میشوند گوشت خوک میته و از طریق کسب حرام و شغل حرام و از راه ظلم و تعدّی دست میآورند که حضرت ابا عبد اللّه علیه السلام فرمود:

(ملئت بطونهم من الحرام)

که نتیجه حرام اینست که: حسین کش میشوند.

(فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي) و مراد از غضب الهی عذاب است نه اینکه حالت غضب بر خدا دست دهد چون محلّ حوادث نیست و تغییر در ساحت قدس او روا نیست،

چنانچه در اخبار هم تصریح شده از حضرت باقر علیه السلام سؤال کردند و سائل عمرو ابن عبید بود از قوله تعالی:

(وَ مَنْ یَحْلِلْ عَلَیْهِ غَضَبِی فَقَدْ هَوی (ما ذلک الغضب

فقال علیه السلام: هو العقاب)

و در بعض اخبار فرمود:

(غضب اللَّه عقابه)

سپس فرمود:

(و من ظنّ انّ اللَّه یغیّره شی ء فقد کفر)

و در بعض اخبار فرمود:

(من زعم ان اللَّه قد زال من شی ء الی شی ء فقد وصفه بصفه مخلوق و انّ اللَّه عزّ و جلّ لا یستفزّه شی ء فیغیّره)

و مراد از هوی سقوط از علوّ است بطرف اسفل و اشاره بهلاکت است و بمناسبت اخبار مذکوره سقوط از علوّ ایمان است بکفر.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۲] .... ص : ۷۵

وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدی (۸۲)

و هر آینه بدرستی که من پروردگار شما هستم بسیار آمرزنده هستم برای کسی که توبه کند از گناهان گذشته و ایمان آورد و عمل صالح بجا آورد پس از آن قبول هدایت کند.

(وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ) سعه مغفرت الهی باندازه ایست که حتّی انبیاء و ملائکه تصوّر نمیکردند، و یکی از گناهان کبیره یأس و قنوط از روح اللَّه است (قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ) زمر آیه ۵۴ (وَ لا تَیْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لا یَیْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْکافِرُونَ) یوسف آیه ۸۷.

(لِمَنْ تابَ) توبه پشیمانیست و در او چهار امر معتبر است (۱) ندامت از گذشته (۲) عزم بر عدم عود (۳) اگر قابل تدارک است تدارک نماید، مثل قضاء صلوات متروکه و صیام شهر رمضان و ردّ حقوق الناس و اداء زکوات و اخماس و امثال اینها (۴) در مقابل آن معاصی عباداتی بکند که تدارک آنها بشود و وجوب توبه عقلیست و اوامر شرعیّه ارشادیست.

(وَ آمَنَ) که ایمان فقط قابلیّت میآورد غیر مؤمن قابلیّت و لیاقت هیچگونه تفضّلی ندارد.

(وَ عَمِلَ صالِحاً) عوض شود فاسق عادل شود طالح صالح گردد عاصی مطیع شود بخیل سخیّ گردد متکبّر متواضع شود حسود ناصح گردد الی غیر ذلک.

(ثُمَّ اهْتَدی پس از ایمان برگشت بضلالت نکند مثل کسانی که بعد از رسول خدا برگشتند که فرمود:

(ارتدّ الناس بعد رسول اللّه الّا اربعه او خمسه)

و از طریق هدایت تا آخر عمر خارج نشود (إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعْدَ إِیمانِهِمْ ثُمَّ ازْدادُوا کُفْراً لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَ أُولئِکَ هُمُ الضَّالُّونَ) آل عمران آیه ۸۴ (إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ ازْدادُوا کُفْراً لَمْ یَکُنِ اللَّهُ لِیَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِیَهْدِیَهُمْ سَبِیلًا) نساء آیه ۱۳۶ و اخبار بسیار داریم که تفسیر فرموده کلمه (ثُمَّ اهْتَدی بولایت ائمه اطهار علیهم السلام اللّهمّ ثبّتنا علی دینک القویم بجاه محمّد و آله صلّی اللّه علیه و سلم.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۳] .... ص : ۷۶

وَ ما أَعْجَلَکَ عَنْ قَوْمِکَ یا مُوسی (۸۳)

و چه چیز باعث شد که تو عجله کردی و تنها آمدی در میقاتگاه و با قوم نیامدی، مثل این که مواعده شده بود که موسی با بنی اسرائیل بیاید در میقات گاه و چون بنی اسرائیل تکاهل و تسامح کردند و گفتند: ما می آییم حضرت موسی ترسید که اگر صبر کند و با آنها برود موقع مواعده عقب افتد و مخالفتی شده باشد، لذا عجله کرد و تنها رفت در محل مواعده در میقات گاه خطاب رسید.

(وَ ما أَعْجَلَکَ عَنْ قَوْمِکَ یا مُوسی و حال آنکه واجب بود بر بنی اسرائیل که حسب المواعده که در چند آیه قبل گذشت که فرمود: (وَ واعَدْناکُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَیْمَنَ) آنها هم همراه موسی حرکت کنند ولی مسامحه کردند و گفتند: بموسی شما بروید ما هم در اثر شما می آییم لذا موسی.

قالَ هُمْ أُولاءِ عَلى أَثَرِى وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضى (۸۴)

گفت: آنها کسانی که بنا بود با من بیایند بر اثر من میآیند و اینکه من عجله کردم بواسطه شوق آمدن بسوی تو پروردگار من برای خشنودی تو (مسئله) تکالیف موقّته مثل صلوات یومیّه و لو وقت وسعت دارد لکن تعجیل در اوّل وقت موجب رضای الهی میشود و تأخیرش فقط اسقاط تکلیف میکند و رفع عقوبت مخالفت، چنانچه از حضرت رسالت مرویست فرمود:

(اوّل الوقت رضوان اللَّه و آخر الوقت غفران اللَّه)

لذا موسی.

(قالَ هُمْ أُولاءِ عَلى أَثَرِى) خواهند آمد در اثر من و متابعت کنند مرا در آمدن بمیقات.

(وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضى و تعجیل من برای این بوده که اوّل وقت را درک کنم که وقت فضیلت است و صبر نکنم تا وقت فضیلت بگذرد و در وقت اجزاء عمل کنم برای رضای تو (تنبیه) از برای صلوات یومیّه شش وقت هست وقت فضیلت و وقت اجزاء و وقت مختصّ و وقت مشترک و وقت اختیاری و وقت اضطراری، از برای نماز صبح دو وقت است فضیلت از طلوع فجر صادق تا ظهور حمره مشرقیّه و اجزاء از ظهور حمره تا طلوع شمس، و از برای ظهر و عصر چهار وقت است وقت مختصّ بظهر چهار رکعت یا دو رکعت یا دو رکعت اگر مسافر باشد اوّل وقت و مختصّ بعصر چهار یا دو رکعت اگر مسافر باشد آخر وقت و بین این دو وقت مختصّ وقت مشترک است، و وقت فضیلت ظهر از اوّل وقت است تا سایه شاخص بقدر شاخص زیاد شود، و فضیلت عصر از بعد از اداء ظهر است تا سایه شاخص دو برابر شاخص شود و بقیه وقت اجزاء است و از برای مغرب و عشاء شش وقت است، مختصّ بمغرب سه رکعت اوّل وقت، و مختصّ بعشاء چهار رکعت یا دو رکعت اگر مسافر باشد بنصف شب شرعی که از مغرب است تا طلوع فجر صادق نه شب عرفی که از غروب است تا طلوع آفتاب، و وقت فضیلت مغرب از اوّل مغرب است تا ذهاب شفق مغربیّه و فضیلت عشاء پس از

ذهاب شفق است تا ثلث شب، و وقت اجزاء مغرب پس از ذهاب شفق است تا رسیدن بوقت مختصّ عشاء، و وقت اجزاء عشاء دو وقت است (۱) بعد از مغرب تا ذهاب شفق (۲) از ثلث شب تا نصف شب، و وقت اختیاری این دو از مغرب است تا نصف شب که تأخیرش حرام و معصیت است و وقت اضطراری آنها پس از نصف شب است تا طلوع فجر و در اینجا یک مسئله مشکله است بر شخص مسافر که اگر بمقدار سه رکعت بنصف شب باقیست اگر مغرب را بجا آورد وقت اختصاصی عشاء از بین میرود و اگر عشاء را مقدّم دارد هنوز وقت اختصاصی او نرسیده مرحوم استاد آیه اللّه نائینی (ره) میفرمود: بایستد بمغرب یک رکعت مغرب را بجا آورد سپس مشغول بعشاء شود و پس از عشاء دو رکعت دیگر مغرب را بجا آورد که نماز عشاء در وسط مغرب واقع شود، لکن این فرمایش بنظر تمام نیست، زیرا اگر فرضا پنج رکعت برای شخص حاضر بوقت باقیست در ظهر و عصر میگویند: ظهر مقدم است و لو سه رکعت ظهر در وقت مختص عصر باشد بقاعده

(من ادرک رکعه من الصلاه فقد ادرک الصلاه)

و همچنین در مغرب و عشاء و لو دو رکعت مغرب در وقت مختصّ عشاء واقع شود بناء علی هذا در فرض مزبور باید ۳ رکعت مغرب را بجا آورد که یک رکعت از مغرب در وقت مختص واقع شود و اللّه العالم.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۵] .... ص : ۷۸

قالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَکَ مِنْ بَعْدِکَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِیُّ (۸۵)

فرمود: خداوند تبارک و تعالی بموسی پس بدرستی که ما بتحقیق امتحان کردیم قوم تو را از بعد از تو و گمراه کرد آنها را سامری ملعون این آیه مربوط بآیه قبل نیست و مواعده مذکوره، بلکه مربوط است بآیه شریفه (وَ واعَدْنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیْلَهً وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِیقاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِینَ لَیْلَهً وَ قالَ مُوسی لِأَخِیهِ هارُونَ اخْلُفْنِی فِی قَوْمِی وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِیلَ الْمُفْسِدِینَ) اعراف آیه ۱۳۸ زیرا در مواعده سابقه حضرت موسی با قوم مواعده شده بود که میفرماید: (وَ واعَدْناکُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَیْمَنَ)

و قضیّه سامری در مواعده موسی تنها بود چهل شب چون ابتداء سی شب مواعده شده بود و حضرت موسی بقوم فرموده بود و خداوند برای امتحان بنی اسرائیل ده شب اضافه فرمود و در این ده شب قضیّه سامری اتفاق افتاد، لذا.

(قالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ) یعنی بعد از آمدن تو در میقات برای اخذ الواح تورات و امتحانات الهی بسیار است و تمام بنده گان خود را امتحان میکند چنانچه میفرماید: (أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ) عنکبوت آیه ۱ و ۲ و امتحانات الهی نه برای اینست که امری بر او مخفی باشد و بامتحان کشف شود، بلکه برای خود ممتحن بفتح است که درجه ایمان او بر خود او کشف شود و امتحانات الهی بسیار است یکی را بغنا امتحان میکند یکی را بفقر یکی بعزّت دیگری بذلّت یکی بصحت دیگری بمرض و بنی اسرائیل در جمیع اعصار معرفت آنها در حقّ خداوند بسیار ناقص بود بردارید این توریه رائج را مطالعه کنید در قضیّه حضرت آدم و نوح و لوط و عزیز اینها که خدا را جسم میدانند و العیاد نسبت جهل و عجز باو میدهند و تولید و تولّد و شرک و سایر کفریّات و شرح آنها را حقیر در مجلّد اوّل کلم الطیّب داده ام مراجعه کنید.

(وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ) که شرحش در چند آیه بعد میآید و از رسول محترم مروی است فرمود: آنچه در امم سابقه واقع شده در این امّت واقع میشود سامری این امّت دوّمی و گوساله اوّلی.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۶] .... ص : ۷۹

فَرَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ يا قَوْمِ أَ لَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْداً حَسَناً أَ فَطالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي (۸۶)

پس موقعی که موسی الواح توراه را در میقات گرفت و بر بنی اسرائیل رجوع کرده و این وضع آنها را مشاهده کرد بسیار غضبناک شد و تأسف خورد و گفت

ای قوم من آیا وعده نداده بود شما را پروردگار شما وعده نیک آیا پس از این وعده طول کشیده بود عهدی که قرار داد یا آنکه اراده کردید اینکه بشما متوجّه شود غضبی از پروردگار شما پس مخالفت کردید وعده مرا که داده بودم.

(فَرَجَعَ مُوسی إِلی قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً) باندازه غضب کرد که میفرماید: در سوره اعراف آیه ۱۴۹ (وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسی إِلی قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ بِئْسَما خَلَفْتُمُونِی مِنْ بَعْدِی أَ عَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّکُمْ وَ أَلْقَی الْأَلْواحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیْهِ قالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِی وَ کادُوا یَقْتُلُونَنِی فَلا تُشْمِتْ بِیَ الْأَعْداءَ وَ لا تَجْعَلْنِی مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ) که شرحش گذشت و چه اندازه مشابه است با کلام منسوب بصدیقه طاهره که بپدر بزرگوارش عرض کرد

(ابتاه هذا السامری و عجله تبعا و مال الناس عن هارون).

(قالَ یا قَوْمِ أَ لَمْ یَعِدْکُمْ رَبُّکُمْ وَعْداً حَسَناً) بعضی گفتند: وعده حسن آوردن توراه بود، و بعضی گفتند نجات از فرعونیان، و بعضی گفتند سعادت دنیا و آخرت و مغفرت از ذنوب وعده های الهی تماما حسن است لکن بقرینه جمله بعد.

(أَ فَطالَ عَلَیْکُمُ الْعَهْدُ) همان احتمال اوّل اقرب است زیرا مدّت ده روز بیشتر طول نکشیده بود چون ابتداء فرموده بود سی شب خداوند وعده فرموده بروم در میقات پس از انقضاء سی شب وحی رسید ده شب اضافه کند و در این ده شب چون بنی اسرائیل دیدند که حضرتش نیامد سامری فرصت را غنیمت شمرد و دستگاه عجل را فراهم کرد.

(أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ یَحِلَّ عَلَیْکُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّکُمْ) گذشت که غضب پروردگار عذاب او است نه آنکه حالت او تغییر کند، چنانچه محبّت او هم تفضّلات او است تغییر در ساحت قدسش روا نیست و محل حوادث واقع نمیشود.

(فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِی) بعضی نظر به اینکه این آیه را مربوط بآیه قبل دانستند این جمله را تفسیر کردند بمخالفت بنی اسرائیل در رفتن به میقات، و لکن هیچگونه مناسبت ندارد زیرا غضب موسی برای این نبوده، بلکه برای قضیّه سامری بوده،

چنانچه گذشت پس خلف وعده بنی اسرائیل این بود که موسی هارون را خلیفه خود قرار داده بود و بر بنی اسرائیل واجب فرمود اطاعت هارون را و متابعت او را و بنی اسرائیل مخالفت کردند حتّی اراده قتل او را کردند، بلکه آیه بعد هم شاهدی قوی است بر این تفسیر.

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۷] .... ص : ۸۱

قالُوا ما أَخْلَفْنا مَوْعِدَکَ بِمَلْکِنا وَ لکِنَّا حُمِّلْنا أَوْزاراً مِنْ زِینَهِ الْقَوْمِ فَقَذَفْناها فَکَذلِکَ أَلْقَی السَّامِرِیُّ (۸۷)

گفتند ما مخالفت نکردیم وعده ترا باختیار خود در متابعت هارون و لکن برداشتیم و زرهایی از زینت های قوم فرعون پس انداختیم در آتشی که سامری افروخته بود و همین سامری هم انداخت، بنی اسرائیل دو فرقه شدند، یک دسته متابعت هارون را کردند و آنها عده کمی بودند، و یک دسته مخالفت کردند و آنها بسیار بودند گفتند وعده تابعین دوازده هزار بودند وعده مخالفین ششصد هزار و این کلام کلام متابعین بود.

(قالُوا ما أَخْلَفْنا مَوْعِدَکَ بِمَلْکِنا) یعنی باختیار اراده و قصد مخالفت نداشتیم و دست از متابعت هارون بر نداشتیم.

(وَ لکِنَّا حُمِّلْنا أَوْزاراً مِنْ زِینَهِ الْقَوْمِ فَقَذَفْناها) (اشکال) زینت فرعونیان آنچه که با خود داشتند که در دریا غرق شدند و از بین رفت و آنچه که در منازل گذارده بودند که بنی اسرائیل برنگشتند بمصر تا آنها را اشغال کنند (جواب) بعضی گفتند که از آنها عاریه کرده بودند برای روز عید خود، و بعضی گفتند دریا بیرون انداخت و بعید نیست که پس از آنکه غرق شدند اجساد آنها روی آب افتاد بنی اسرائیل گرفتند و زینت های آنها را از آنها خارج کردند و بر داشتند و تعبیر باوزار شاید برای این بوده که فرعونیان آنها را مالک نبودند و

از طریق حلال دست نیاورده بودند تا بر بنی اسرائیل جزو غنائم باشد و حلال، بلکه از ظلم و تعدّی بوده و باید بنی اسرائیل تصرف نکنند، لذا القاء کردند سامری آنها را جمع کرد و القاء در آتش کرد و آب کرد گوساله طلایی ساخت که مفاد.

(فَكَذلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ) است که این نحوه القاء کرده در آتش و آب کرده، و ممکن است تعبیر باوزار بمعنی اثقال باشد که آلوده به زخارف دنیوی شوند، لذا قذف کردند و قذف بمعنی رمی است و از این باب است قذف محصنه که رمی بزنا است (وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ) احزاب آیه ۲۶ حشر آیه ۲

(العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء).

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۸] .... ص : ۸۲

فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ فَقالُوا هذا إِلهُكُمْ وَ إِلهُ مُوسى فَنَسِيَ (۸۸)

پس بیرون آورد سامری از برای بنی اسرائیل مجسّمه گوساله که جسد بلا روح بود از او صدای گاو که خوارش گویند و بزبان فارسی بنگ نامند پس گفتند: این است خدای شما و خدای موسی پس فراموش کرد (اشکال) چگونه مجسّمه صدای گاو میکند؟ (جواب) اولا امروز مجسمه هایی از نوع حیوانات ساخته اند که تکمه او را به زنند صدای همان حیوان میکند و حرکت میکند، بلکه مجسمه انسان ساخته اند که رقص میکند یا جاروب میکند یا مشروب و مأکول میآورد و استبعاد ندارد که این گونه صنایع در ازمنه سابقه هم بوده سپس از بین رفته، چنانچه تخت جمشید پاره از صنایع جدیده را نشان میدهد.

و ثانیا جهت آن را خود سامری بیان میکند، چنانچه بیاید.

(فَأَخْرَجَ لَهُمْ) سامری برای بنی اسرائیل.

(عِجْلًا جَسَداً) گوساله که جسد بی روح بود که تعبیر بمجسمه میکنیم

(لَهُ خُوارٌ) خوار صدای گاو است.

(فَقالُوا) تعبیر بجمع فرموده برای اینکه بنی اسرائیل سه دسته شدند یک دسته اتباع سامری که گفتند خدا در این گوساله حلول کرده و این چندان تعجب ندارد امروز گاو پرست در هند بسیار هستند، گاو ماده و یک دسته قبول نکردند و لکن ساکت بودند و با آنها معاشرت و مراوده داشتند و یک دسته اتباع هارون که جدا مخالفت کردند و ترک معاشرت با آنها نمودند اتباع سامری باغوای او گفتند بدسته دوم که معاشر بودند.

(هذا إِلهُكُمْ وَ إِلهُ مُوسی و این دوّم شرک آنها بود در زمان حضرت موسی و اوّل شرک آنها این بود که میفرماید: (وَ جاوَزْنا بِبَنِی إِسْرائِیلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلی قَوْمٍ یَعْکُفُونَ عَلی أَصْنامٍ لَهُمْ قالُوا یا مُوسَی اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ) اعراف آیه ۱۳۴.

(فَنَسِیَ) در مرجع ضمیرش اختلاف کردند مفسرین و لکن ظاهر آیه سامری است و نسیان سامری از جهاتی است (۱) مواعده موسی که الواح تورات را در میقات اخذ کند و بیاورد برای هدایت قوم (۲) ساختن مجسمه ذوات ارواح که حرام است بیع و شراء آن و نگاهداری آن تماما حرام (۳) خدا را برای او محل قرار داده که حلول در گوساله مجسمه کرده (۴) شرک در پرستش گوساله (۵) که خدا میفرماید:

[سوره طه (۲۰): آیه ۸۹] .... ص : ۸۳

أَ فَلا یَرَوْنَ أَلَّا یَرْجِعُ إِلَیْهِمْ قَوْلاً وَ لا یَمْلِکُ لَهُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً (۸۹)

آیا پس از این خوار نمی بینند این که برنمیگردد بسوی آنها کلامی و مالک نمیشود از برای آنها ضرری و نه نفعی، بعضی گفتند: سامری از اهل کرمان بوده، بعضی گفتند: از بلدی بوده که عبادت گاو میکردند گاوپرست بودند و قلبا متمایل باین عقیده بودند. و بعضی گفتند: از بنی اسرائیل بوده و

منافق بوده و چون بنی اسرائیل بحضرت موسی گفتند: در موقعی که رسیدند بقریه بت پرستان (اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ) سامری موقع را غنیمت شمرد و حلی و حلل فرعونیان را از بنی اسرائیل گرفت و مطاع بود در بنی اسرائیل و در مدت این ده روز که آمدن موسی عقب افتاده بود عجل را ساخت و آنها را بعبادت او دعوت نمود.

(أَ فَلا یَرَوْنَ) یعنی درک نمیکنند و نمی فهمند که ساخته سامری بمجرد یک خوار خدا نمیشود و هر چه با او تکلم کنند جواب نمیدهد.

(أَلَّا یَرْجِعُ إِلَیْهِمْ قَوْلًا) و قدرت بر اینکه دفع ضرری از شما بکند یا جلب نفعی.

(وَ لا یَمْلِکُ لَهُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً) ندارد بسیار تعجب است از اینها با آن معجزات محیّر العقول که دریا شکاف بردارد و فرعونیان غرق شوند و از سنگ چشمه آب خارج شود و عصای موسی سحر سحره فرعون را ببلعد و غیر آنها از معجزات بمجرد اینکه چند روز از آمدن موسی تأخیر شد مشرک شوند و گوساله پرست شوند با اینکه حضرت موسی امر فرموده بود باطاعت هارون و او را خلیفه خود قرار داد و هر چه هارون آنها را منع کرد مخالفت کردند حتی قصد کشتن او را نمودند و فریب سامری را خوردند و بضلالت افتادند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۰] .... ص : ۸۴

وَ لَقَدْ قالَ لَهُمْ هارُونُ مِنْ قَبْلُ یا قَوْمِ إِنَّما فُتِنْتُمْ بِهِ وَ إِنَّ رَبَّکُمُ الرَّحْمنُ فَاتَّبِعُونِی وَ أَطِیعُوا أَمْرِی (۹۰)

و هر آینه بتحقیق گفت هارون از قبل از آمدن موسی از میقات ای قوم من جز این نیست که شما امتحان شدید به پرستش عجل و بدرستی که پروردگار شما رحمن است پس متابعت کنید مرا و اطاعت کنید امر مرا چون حضرت موسی هارون را خلیفه خود قرار داد واجب و لازم بود بر بنی اسرائیل متابعت او را کنند

و اطاعت اوامر او نمایند و پس از اغوای سامری و پرستش آنها عجل را حضرت هارون با عده که با او بودند که گفتند: دوازده هزار بودند و در طرف اقلیت بودند در مقام هدایت و ارشاد آنها بر آمد.

(وَ لَقَدْ قالَ لَهُمْ هارُونُ) با این عده قلیل (مِنْ قَبْلُ) مضاف إلیه آن محذوف است یعنی من قبل مجی ء موسی از میقات پس از پرستش آنها عجل سامری را.

(یا قَوْمِ) چون هارون از بنی اسرائیل بود آنها هم از بنی اسرائیل بودند و با هم اقوام بودند تعبیر بقوم کرد و مضاف إلیه قوم هم محذوف است که قومی بوده و کسره دلالت بر آن دارد.

(إِنَّما فُتِنْتُمْ بِهِ) امتحان الهی است که هر که را امتحان می کند تا خوب و بد از هم ممتاز شود، چنانچه در چند آیه قبل فرمود: خطاب بموسی (قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ) و شرحش گذشت و گفتیم امتحانات الهی نسبت بجمیع افراد عباد هست بانحاء مختلف تا بر خود آنها و بر دیگران معلوم شود درجه آنها از کفر و ایمان و مراتب آنها.

(وَ إِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمنُ) گفتند: کلمه الرحمن از اسامی مختص بذات اقدس ربوبی است و بر غیر او اطلاق نمیشود بخلاف رحیم که بر غیر اطلاقش صحیح است در کلمه بسم اللَّه شرحش بیان شده.

(فَاتَّبِعُونِی) دست از پرستش عجل بردارید که موجب ارتداد شما میشود و احکام مرتد بر شما بار میشود.

(وَ أَطِیعُوا أَمْرِی) توبه کنید و فریب سامری را نخورید که در عذاب ابدی گرفتار میشوید.

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۱] .... ص : ۸۵

قالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَیْهِ عاكِفِینَ حَتَّی یَرْجِعَ إِلَیْنا مُوسی (۹۱)

گفتند: بنی اسرائیل بحضرت هارون ما مفارقت نمی کنیم و دست بردار

نیستیم از عبادت عجل و بر او پا برجا هستیم تا اینکه برگردد بسوی ما موسی (قالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَیْهِ) برح بمعنی مفارقت است، چنانچه در قضیه موسی و خضر (لا أَبْرَحُ حَتَّی أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَیْنِ) یعنی لا یزال در سیر هستم کهف آیه ۵۹ (فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّی یَأْذَنَ لِی أَبِی) یوسف آیه ۸۰.

(عاکِفِینَ) عکوف بمعنی اقامه است، چنانچه میفرماید: (وَ الْعاکِفِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُودِ) بقره آیه ۱۱۹ و غیر اینها از آیات.

(حَتَّی یَرْجِعَ إِلَیْنا مُوسی از میقات برگردد اگر تصدیق کرد عمل ما را که بر طبقش رفتار می کنیم و اگر رد کرد ما بر میگردیم بسیار تعجب است بنی اسرائیل که حضرت موسی بفرماید خداوند با من تکلم میفرماید از او نپذیرند تا اینکه هفتاد نفر از بزرگان آنها را بیاورد در میقات و کلام الهی را بشنوند مع ذلک قبول نکنند و بگویند: ما خدا را بچشم باید به بینیم، چنانچه میفرماید:

(وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَةُ) بقره آیه ۵۳ و نیز میفرماید:

(فَقَدْ سَأَلُوا مُوسی أَکْبَرَ مِنْ ذلِکَ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ) نساء آیه ۱۵۲ و نیز میفرماید: (وَ اخْتارَ مُوسی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلًا لِمِیقاتِنا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ) اعراف آیه ۱۵۴ و در مورد سامری بمجرد یک خوار قبول می کنند و می پذیرند و قطع نظر از این از این آیه استفاده می شود که اینها شاک بودند در دعوی سامری که منوط کردند عکوف را بر رجوع موسی، بلکه بر فرض شک باید بسامری بگویند: ما بر طبق فرمان هارون و اطاعت او باقی میمانیم.

(حَتَّی یَرْجِعَ إِلَیْنا مُوسی و این نیست مگر تمایل آنها بشرک که بعد از حضرت موسی تا زمان عیسی مدت های مدید در شرک بودند و سه مرتبه تواتر توراه موسی بکلی منقطع شد، چنانچه در کلم الطیب مفصلا از کتب وحی خود یهود نقل کرده ایم در مجلد اول صفحه ۲۶۲ الی صفحه ۲۷۰ در نه صفحه مراجعه کنید.

قالَ یا هارُونُ ما مَنَعَکَ إِذْ رَأَیْتَهُمْ ضَلُّوا (۹۲) أَلاَّ تَتَّبِعَنِ أَ فَعَصَیْتَ أَمْرِی (۹۳)

فرمود: موسی خطاب ببرادرش هارون چه مانع شد ترا زمانی که دیدی بنی اسرائیل گمراه شدند اینکه متابعت نکردی مرا آیا پس امر مرا مخالفت کردی (اشکال) حضرت موسی که میدانست برادرش هارون پیغمبر است و معصوم است و بقدر خردلی معصیت نمیکند، بلکه خیال معصیت در قلبش خطور نمی کند این چه عبارتی است که باو میگوید؟ (جواب) اینکه موسی نسبت مخالفت و معصیت باو نداده، بلکه سؤال از عذر او کرده بلفظ استفهام که سببش چه بوده و مانع چه بوده؟ لذا.

(قالَ یا هارُونُ ما مَنَعَکَ) چه مانعی داشتی؟

(إِذْ رَأَیْتَهُمْ ضَلُّوا) که متابعت سامری را کردند و گوساله پرست شدند و این کلام باصطلاح امروزه جنگ زرگری بود که بنی اسرائیل بدانند که غلط بسیار بزرگی کردند و مرتد شدند و حکم ارتداد که قتل باشد بر آنها بار شده).

(أَلَّا تَتَّبِعَنِ) که با آنها جنگ کنی و آنها را یا برگردانی توبه کنند و دست از پرستش گوساله بردارند یا آنکه آنها را بقتل رسانی.

(أَ فَعَصَیْتَ أَمْرِی) اینهم بطریق استفهام است نه نسبت معصیت است العیاذ بهرون دادن، لذا هارون جهت مانعیّت را برای موسی بیان میکند، اما اینکه با آنها جنگ نکردم برای این بود که من در طرف اقلیت بودم و اگر جنگ می کردم این عده قلیل که همراه من بودند کشته میشدند و ترسیدم که شما بیایی و مؤاخذه کنی که میخواستی این دو روز را صبر کنی من میآمدم و آنچه وظیفه آنها بود با آنها عمل میکردم. و اما موعظه و نصیحت و امر بباز گشت آنها بقدری که میتوانستم کردم بآنها اثر نکرد و گفتند: ما دست برنمیداریم و بازگشت نمیکنیم

تا حضرت موسی مراجعت کند و تکلیف معلوم شود.

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۴] .... ص : ۸۸

قالَ یَا بْنَ أُمَّ لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی إِنِّی خَشِیتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَیْنَ بَنِی إِسْرائِیلَ وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِی (۹۴)

گفت: هارون بموسی ای پسر مادر من نگیر بمحاسن من و نه برأس من محققا من ترسیدم اینکه بگویی متفرق کردی و تفرقه انداختی بین بنی اسرائیل و مراقبت نکردی قول مرا.

(لَ یَا بْنَ أُمَ

) تعبیر به یا بن ام برای فرو نشاندن غضب موسی بود اشاره به اینکه من و تو از یک پستان شیر خورده ایم و در یک دامن پرورش یافته ایم نباید بیکدیگر این نحوه غضبناک شویم.

(تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی

) اشاره بآیه شریفه است (وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیْهِ قالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِی وَ کادُوا یَقْتُلُونَنِی فَلا تُشْمِتْ بِیَ الْأَعْداءَ وَ لا تَجْعَلْنِی مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ) اعراف آیه ۱۴۹ و سرّ این قضیّه اینست که بر بنی اسرائیل معلوم شود که امر عظیمی مرتکب شدند که با برادرش این نحو تندی و غضب میکند و سرّ جواب هارون که گفت:

(ِی خَشِیتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَیْنَ بَنِی إِسْرائِیلَ

) اینست که باید تمام افراد بنی اسرائیل با هم متفق باشند و یک دله و یک جهت دست در دست یک دیگر تا بتوانند با دشمنان دین مبارزه کنند، چنانچه دارد که صدیقه طاهره (ع) به امیر المؤمنین علیه السلام عرض کرد

(اشتملت شمله الجنین و قعدت حجره الظنین)

تا بیایند حق فدک مرا غصب کنند و مرا از حقم محروم نمایند، حضرت در جواب فاطمه علیها السلام قریب باین مفاد فرمود: که اگر بروم و حق شما را پس بگیرم تفرقه در مسلمین می افتد و دشمنان دین مسلط میشوند و دستگاه اسلام برچیده میشود و نام پدر شما دیگر برفعت در مناره ها برده نمیشود، چنانچه عمل ائمه اطهار علیهم السلام بر این

بوده هر کدام بمقتضای وقت که در خبر دارد

(لولا صلح الحسن و حرب الحسین لاندرس الدین).

(لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِی

) قول نگهبانی بنی اسرائیل که مفاد (هارُونَ اخْلُفْنِی فِی قَوْمِی) است سپس موسی متوجه بسامری شد.

[سوره طه (۲۰): آیات ۹۵ تا ۹۶] .... ص : ۸۹

قالَ فَما خَطْبُکَ یا سامِرِیُّ (۹۵) قالَ بَصُرْتُ بِما لَمْ یَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُها وَ کَذلِکَ سَوَّلَتْ لِی نَفْسِی (۹۶)

فرمود: بسامری پس چه باعث شد و این امر عظیم را احداث کردی ای سامری گفت: سامری بینا شدم بآنچه که دیگران بینا نشدند باو پس گرفتم یک قبضه خاک از زیر قدم فرستاده خدا پس ریختم در گوساله طلا که ساخته بودم و این نحو نفس من مرا وادار کرد و فریب داد مرا از اثر رسول اثر سمّ مادیان جبرئیل بود که مشاهده کرد که حرکت دارد برداشت (سؤال) سامری از قوم موسی بود و از دریا گذشته بود و فرعون این طرف دریا بود که جبرئیل آمد مقابل اسب فرعون بشرحی که گذشت کجا دست رسی پیدا کرد بخاک زیر سمّ مادیان جبرئیل؟

(جواب) مادیان جبرئیل مقابل اسب فرعون همین نحو میرفت تا آخر دریا و مادیان از دریا خارج شد و اسب فرعون رسید بما قبل آخر دریا که آب ها بهم وصل شد و تمام غرق شدند و بنی اسرائیل آمدند کنار دریا تماشا میکردند این قسمت که مادیان جبرئیل بیرون دریا آمده بود چشم سامری دید خاک جنبش دارد گفت: بی اثر نیست و این خاک دائما متحرک بود و چون گوساله را ساخت و این خاک را در جوف آن ریخت هوای داخل جوف را بحرکت درآورد و چون میخواست این هوا خارج شود آن صدای خوار از او ظاهر میشد این وسیله شد برای سامری و آن دعوی را نمود، لذا حضرت موسی علیه السلام.

(قالَ فَما خَطْبُکَ یا سامِرِیُّ) خطب شأن و فعل عظیم را گویند و پرسش موسی نه از این بود که عمل تو چه بوده چون معلوم بود و مشاهد بود سؤال از این بود که چه باعث شد که این فساد عظیم را در بنی اسرائیل ایجاد کردی.

(قالَ بَصُرْتُ بِما لَمْ یَبْصُرُوا بِهِ) بر حسب اتفاق چشمش افتاد دید این خاک متحرک است.

(فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ) که شرحش گذشت.

(فَنَبَذْتُها وَ کَذلِکَ سَوَّلَتْ لِی نَفْسِی).

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۷] .... ص : ۹۰

قالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَکَ فِی الْحَیاهِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ وَ إِنَّ لَکَ مَوْعِداً لَنْ تُخْلَفَهُ وَ انْظُرْ إِلی إِلهِکَ الَّذِی ظَلْتَ عَلَیْهِ عاکِفاً لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِی الْیَمِّ نَسْفاً (۹۷)

حضرت موسی فرمود: بسامری پس دور شو از میانه بنی اسرائیل پس محققا از برای تو همین بس است که در زندگانی دنیا بگویی کسی مسّ نکند بدن مرا و محققا برای عذاب تو خداوند میعادی قرار داده که تخلف پذیر نیست و نظر کن باین اله خود عجل آن الهی که تو بخود بستی و بر او عکوف و ثابت شدی هر آینه او را میسوزانیم پس از آن در دریا میاندازیم ریز ریز میکنیم.

(قالَ فَاذْهَبْ) در خبر است که حضرت موسی اراده قتل او را کرد خطاب رسید او را بقتل نرسان لکن در بدن او اثری قرار دادیم که هر که تماس کند طرفین مبتلای بتب میشدند و الآن هم در نسل او در مصر و شام هستند.

(فَإِنَّ لَکَ فِی الْحَیاهِ أَنْ تَقُولَ لا- مِساسَ) زیرا اگر مسّ میکرد تب عارض میشد و از این جهت ترک مجالست و معاشرت و مؤاکله با او شد و از تمام قری و آبادیها خارج شد و در بادیه ها با هوام و وحوش بسر میبرد (وَ إِنَّ لَکَ مَوْعِداً) یوم المیعاد که معذّب بعذاب ابدی شوی (لَنْ تُخْلَفَهُ) هرگز تخلف نمیکند.

(وَ انْظُرْ إِلی إِلهِکَ الَّذِی ظَلْتَ عَلَیْهِ عاکِفاً) عجل او را آوردند و در مقابل

او و تمام گوساله پرستان و سایرین.

(لَنُحَرِّقَنَّهُ) احراق عجل ساخته شده از طلا بقرینه کلمه نسفا اینست که در آتش نرم شود.

(ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِی الْیَمِّ نَسْفاً) نسف ریز ریز شدن که با آلات معدّه او را ریز ریز کردند بدلیل قوله تعالی:

(وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْجِبالِ فَقُلْ یَنْسِفُها رَبِّی نَسْفاً) در همین سوره در چند آیه بعد سپس ریزه های او را در دریا ریختند که بنی اسرائیل نتوانند آنها را اخذ کنند و ذخیره نمایند و کسی توهم نکند که حضرت موسی طمع بآن داشته.

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۸] .... ص : ۹۱

إِنَّما إِلهُکُمُ اللَّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ وَسِعَ کُلَّ شَیْ ءٍ عِلْماً (۹۸)

منحصرا اله شما اللَّه است آن خداوندی که نیست الهی مگر او فرو گرفته است هر چیزی را علم او.

(إِنَّما) از ادات حصر است که غیر او هر که هست و هر چه هست سزاوار پرستش نیست.

(إِلهُکُمُ) معبود بحق.

(اللَّهُ) اسم مختص بذات اقدس واجب الوجود است که اسامی مختصّه اللَّه هو حق است، اللَّه اسم ذات مقدس مستجمع جمیع کمالات و منزّه از جمیع عیوب و نواقص، هو اشاره بمقام غیب الغیوبیست که ممکن محالست پی بذات او ببرد چون ممکن محدود است و ذات او غیر متناهی و نامحدود است، و حق بمعنی ثبوت و بقاء است ازلا و ابدا نه اول دارد نه آخر.

(الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ) غیر او تماما محتاج و مخلوق و حادث و مسبوق بعدم است سزاوار الوهیّت نیستند.

(وَسِعَ کُلَّ شَیْ ءٍ عِلْماً) چون علم از صفات ذات و عین ذات و منتزع از ذات

است غیر محدود است مثل سایر صفات ذاتیه قدرت حیات عظمت کبریایی عزّت ازلیّت ابدیّت سرمدیّت و بسیاری از صفات ذاتیه که از شئون علم است، مثل بصیر سمیع مدرک حکیم مرید خبیر عالم بمبصرات و مسموعات و جزئیات و مصالح و صلاح و جمیع آنچه واقع شده و میشود و اینها را صفات کمالیّه گویند بخلاف صفات فعلیّه رحیم رحمن غفّار تواب خالق رازق ممیت محیی معزّ مذلّ کافی شافی و سایر صفات فعلیّه که افعال صادره از اوست و اینها را صفات جمالیّه نامند و بخلاف صفات سلبیّه و آن هر صفتی که موجب نقص و عیب و احتیاج می شود باید از او سلب کرد که مفاد سبّوح قدّوس است که مرکب از اجزاء نیست نه اجزاء خارجیّه مثل اجسام و نه اجزاء ذهنیّه مثل اجناس و انواع و نه اجزاء وهمیّه مثل مجردات عالم عقول و نفوس و منزّه از لوازم آنها مثل حال و محلّ و اعراض کم و کیف.

[سوره طه (۲۰): آیه ۹۹] .... ص : ۹۲

كَذلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْباءِ ما قَدْ سَبَقَ وَ قَدْ آتَيْناكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْراً (۹۹)

همچنین مثل قصّه موسی و فرعون و سامری ما برای شما بیان می کنیم قصّه های از خبرهای آنچه بتحقیق سبقت داشته از انبیاء سلف و امم آنها و بتحقیق دادیم ترا از جانب خود ذکر، قرآن مجید را.

(كَذلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ) قصّه حکایت احوال واقعه و امور صادره است نسبت باشخاص و وقایع یعنی چنانچه برای شما قضایای موسی و قومش و فرعون و اتباعش و سامری و اصحابش را بیان کردیم بیان میکنیم.

(مِنْ أَنْباءِ ما قَدْ سَبَقَ) از قصه آدم و ملائکه و ابلیس و نوح و قومش و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب با اهل زمان خود، چنانچه مکرر در سور قرآنی و آیات شریفه بیان شده و قصّه طالوت و جالوت و داود و سلیمان و یعقوب و یوسف و ذکریّا و یحیی و عیسی و مریم و غیر اینها که تماما در قرآن برای تنبّه و تذکر امت بیان فرموده:

(وَ قَدْ آتَيْناكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْراً) یکی از اسامی شریفه قرآن ذکر است چون متذکر میفرماید افراد امت را باحوال دنیا و آخرت و سعادت و شقاوت و منافع و مضار و مصالح و مفاسد و عقائد و اخلاق و احکام شرعیه از واجبات و محرمات و غیر اینها، چنانچه میفرماید:

(وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْياناً لِكُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً وَ بُشْرى لِلْمُسْلِمِينَ) نحل آیه ۹۱ و میفرماید: (وَ لا رَطْبٍ وَ لا يابِسٍ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ) انعام آیه ۵۹ و اسامی قرآن را ما در مجلد اول در بیان مقدمات تذکر داده ایم و در آیات شریفه اشاره شده مثل کتاب قرآن فرقان تبیان نور ذکر و غیر اینها (ذلِكَ الْكِتابُ لا رَيْبَ فِيهِ) بقره آیه ۱ (إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبِينٌ) یس آیه ۶۹ (تَبارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقانَ عَلى عَبْدِهِ) فرقان آیه ۱ (وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ) انعام آیه ۱۵۶ و غیر اینها از اسامی شریفه قرآن.

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱] .... ص : ۹۳

مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيامَةِ وِزْراً (۱۰۰) خالِدِينَ فِيهِ وَ ساءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ حِمْلًا (۱۰۱)

کسی که اعراض کند از این ذکر که قرآن مجید باشد پس بدرستی که آن کس بار سنگینی که نمیتواند حمل کند بر خود حمل کرده روز قیامت از گناه و معصیت که عقوبت آنها و عذاب آنها در جهنم است که در آن عذاب مخلد هستند ابد الآباد و پایان ندارد و بد چیزی است از برای آنها این بار سنگین که حمل کرده اند.

(مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ) اعراض باصطلاح پشت پا زدن است و ترک عمل بآن و این صادق است بر کسی که یک دستور قرآن را عمل نکند زیرا لفظ قرآن و ذکر بر یک آیه آن هم صادق است، مثلا یکی از دستورات قرآن حجاب است بی حجابی اعراض از او است یکی نماز است یکی روزه است یکی خمس است یکی زکاه

است یکی اعراض از لهو و لغو است یکی احکام طلاق است یکی اجزاء حدود است حدّ قتل عمدی و خطایی حد زنا یکی احکام دیات است و غیر اینها، و اعظم آنها ولایت و محبت اهل بیت عصمت و طهارت است در قرآن از لسان پیغمبر بیان میفرماید:

(وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً) فرقان آیه ۳۲ و در زیارت ابی عبد اللَّه علیه السلام دارد

(لقد اصبح کتاب اللَّه فیک مهجورا و رسول اللَّه فیک موتورا).

(فَإِنَّهُ یَحْمِلُ یَوْمَ الْقِیامَهِ وِزْراً) و زر بار سنگین است که طاقت فرسا است و در روز قیامت با این بار سنگین گناه وارد میشود و بعقوبت آنها و عذاب دردناک آنها گرفتار میشود.

(خالِدِینَ فِیهِ) در آن عذاب و عقوب مسئله از ضروریات دین و مذهب این است که مؤمن مسلما مخلد در عذاب نیست و گناهانش بقدر کوه ها و دریاها و ستارگان و ریگهای بیابان باشد بالاخره پس از مدتی نجات پیدا می کند و از این آیه استفاده می شود که اعراض از قرآن موجب سلب ایمان میشود.

(وَ ساءَ لَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ حِمْلًا) بسیار سخت و بد باری است برای آنها در روز قیامت که بر خود حمل کرده اند و گرفتار عذاب آن شده اند.

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۲ تا ۱۰۳] .... ص : ۹۴

یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِینَ یَوْمَئِذٍ زُرْقاً (۱۰۲) یَتَخافَتُونَ بَیْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْراً (۱۰۳)

روزی که نفخ صور میشود و محشور می کنیم گنهکاران را در آن روز ازرق چشم پنهانی با یکدیگر صحبت میکنند که ما درنگ نکردیم پس از مردن مگر ده روز.

(یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ) دو نفخه صور داریم یکی روز آخر دنیا که تمام ارواح

جن و انس و انواع حیوانات برّی و بحری غالب تهی میکنند و میمیرند و در نفخه دوّم تمام زنده میشوند و در صحرای محشر وارد میشوند.

چنانچه میفرماید: (وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ) زمر آیه ۶۸ و بعید نیست که استثناء من شاء اللَّه اشاره باشد بوجود حضرت بقیه اللَّه که با قرآن وارد شود نزد کوثر خدمت جدش رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و سلم بواسطه حدیث ثقلین که فرمود:

(انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللَّه و عترتی لن یفترقا حتی یرد اعلی الحوض ما ان تمسکتم بهما لن تضلّوا ابدا)

از احادیث متواتره است.

(وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِینَ یَوْمَئِذٍ زُرْقاً) مراد از مجرمین همان غیر مؤمن است از کفار و ارباب ضلالت که معرض از قرآن بودند، و مراد از اعراض هم مجرّد ترک عمل نیست، بلکه انکار است که بگوید: قبول ندارم یا آنکه بنحو دلخواه خود تفسیر کند و تأویل نماید.

(وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ) آل عمران آیه ۵ و زرق، بعضی گفتند: کبود چشم، بعضی گفتند: کور، بعضی گفتند صورت سیاه خدا میفرماید:

(وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ تَرَی الَّذِینَ کَذَبُوا عَلَی اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّهٌ أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْمُتَکَبِّرِینَ) زمر آیه ۶۱ و در همین سوره در آیه ۱۲۳ میفرماید: (مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِکْرِی فَإِنَّ لَهُ مَعِیشَهً ضَنْکاً وَ نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَعْمی قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِی أَعْمی وَ قَدْ کُنْتُ بَصِیراً قالَ کَذلِکَ أَتَتْکَ آیاتُنا فَنَسِیتَها وَ کَذلِکَ الْیَوْمَ تُنْسی

) شرحش میآید انشاء اللَّه تعالی.

(یَتَخافَتُونَ بَیْنَهُمْ) بطور مخفیانه با هم صحبت میکنند میگویند:

(إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْراً) مراد ده شب است چه در دنیا و چه در عالم برزخ و چه بین النفختین چون بسرعت میگذرد بنظر قلیل میآید چنانچه الآن معروف است قضایای هفتاد سال قبل را میگویند: انگار دیروز بوده در مقابل قیامت که گذشتنی نیست.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۴] .... ص : ۹۶

نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلاَّ يَوْماً (۱۰۴)

ما داناتریم بآنچه آنها سرّا با هم میگویند: که چه مقدار بوده مدت لبث آنها زمانی که میگویند: آن کسانی که بهترین آنها بودند در مشی و طریقت که لبث نکردید مگر یک روز و در جای دیگر میفرماید: (كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَها لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحاها) نازعات آیه ۴۶ انسان پس از مشاهده احوال قیامت چنان وحشت و اضطرابی باو دست میدهد که بکلی فراموش میکند عالم دنیا و عالم برزخ را و بنظرش ناچیز می آید گاهی میگوید ده روز گاهی یک روز گاهی نصف روز کانّه در عالم خواب بوده، چنانچه در خبر است

(الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا)

بلکه عالم برزخ هم بنظر کوتاه میآید حضرت عزیر پس از صد سال مردن چون زنده شد از او پرسیدند (كَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عامٍ) بقره آیه ۲۶۱ لذا خداوند میفرماید:

(نحن اعلم بما یقولون)

که مفاد یتخافتون است یعنی خداوند داناتر است باسرار آنها عالم السرّ و الخفیّات است سر و علن نزد او مساوی است اینها تصور می کنند که العیاذ خدا از اسرار آنها مطلع نیست.

(اذ یقول امثلهم طریقه)

آنکه در میانه آنها طریقه و مشی او بهتر بوده از حیث عقاید و اخلاق و اعمال و نزدیک تر بحق بوده از سایر طبقات چون طبقات کفار مختلف است میفرماید: (لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نَصارى مائده آیه ۸۵.

(إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْماً) بنظر آنها تمام عمر دنیا و برزخ یک روز بیشتر نمی آید بالاخص با مقایسه روز قیامت که میفرماید: (فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ) معارج آیه ۴.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۵] .... ص : ۹۷

وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْجِبالِ فَقُلْ یَنْسِفُها رَبِّی نَسْفاً (۱۰۵)

و سؤال میکنند از شما از کوه ها پس بفرما که پروردگار من آنها را از هم میباشد پاشیدنی نظر به اینکه پیغمبر اکرم یکی از وظایف بزرگش انذار قوم بود از احوال معاد و انقلاباتی که در قیامت بر پا میشود که در آیات شریفه قرآن در موارد زیادی بیان فرموده که تمام جن و انس و وحوش پس از مردن و از بین رفتن زنده میشوند و در محکمه عدل الهی بحساب آنها رسیدگی میشود و اهل سعادت رستگار و داخل بهشت و اهل شقاوت بد عاقبت و داخل جهنم و اوضاع عالم تغییر میکند.

(یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ) حجر آیه ۴۹ (یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ) انبیاء آیه ۱۰۴ (یَسْئَلُ أَیَّانَ یَوْمُ الْقِیامَهِ فَإِذا بَرِقَ الْبَصَرُ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ) قیمه آیه ۶- ۹ (إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ) تکویر آیه ۱ و ۲ و غیر ذلک از آیات آمدند و از حضرتش سؤال کردند از کوه ها که با این عظمت و صلابت بالاخص جبال حجاز مثل جبل ابی قبیس و نحوه بچه حالت میشوند.

(وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْجِبالِ) در جواب آنها همین بس است جایی که خورشید با آن عظمت تکویر شود و این کرات جویه نجوم که بسا چندین برابر کره شمس هستند منکدر شوند و آسمانها مثل طومار در هم پیچیده شوند امر جبال بر خداوند متعال بسیار سهل و آسانست.

(فَقُلْ یَنْسِفُها رَبِّی) پروردگار من آنها را از هم میپاشد و ریز ریز میکند و از جای خود کنده میشوند و بتوسط باد آنها در دریاها که خشک شده می ریزند.

(نَسْفاً) چه پاشیدگی که دیگر زمین صاف می شود دیگر پستی و بلندی

ندارد تمام عمارات مخروبه میشود تمام اشجار از ریشه کنده میشود تمام گیاهها از بین میرود زمین مسطح میگردد.

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۷] .... ص : ۹۸

فَیَذَرُها قاعاً صَفْصَفاً (۱۰۶) لا تَری فِیها عِوَجاً وَ لا أَمْتاً (۱۰۷)

پس وا میگذارد زمین را مستوی که هیچگونه بلندی و پستی نداشته باشد زمین خشک یا بس نه گیاهی بر روی او روئیده شده و نه شجری بر او باشد و نه آبی بر او جاری باشد.

(فَیَذَرُها) آن کوه ها را مثل رمل هباء منثورا.

(قاعاً) ارتفاعی در آن نیست.

(صَفْصَفاً) انخفاضی و پستی ندارد که مفاد (یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ) ابراهیم آیه ۴۹ (وَ تَرَی الْأَرْضَ هامِدَةً) حج آیه ۲.

(لا تَری فِیها عِوَجاً) هیچگونه عمارتی و شجری و گیاهی و کوهی در او دیده نمیشود.

(وَ لا أَمْتاً) پستی و انخفاض و گودی در او نیست تمام صفحه زمین صاف و ذلال و متساوی هیچگونه آثاری در او مشاهده نمی شود و چون تمام کرات جویّه در یک جا جمع و نزدیک بیکدیگر میشود، چنانچه میفرماید:

(وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ یَقُولُ الْإِنْسانُ یَوْمَئِذٍ أَیْنَ الْمَفَرُّ) قیمه آیه ۹ و ۱۰ آفتاب یک نی بالای سر اهل محشر و زمین مثل کوره حدّادی میجوشد و بالجمله احوال قیامت بسیار هولناک است در بعض اخبار دارد که ملائکه هفت آسمان هفت طبقه دور اهل محشر را احاطه میکنند و آتش دور آنها را میگیرد و حلقه میزند خطاب میرسد (یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ) الرحمن آیه ۳۳ از امیر المؤمنین علیه السلام

سؤال کردند باید چه کرد؟ حضرت فرمود:

(ففروا الی اللّه)

اشاره بآیه شریفه (فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّی لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ) ذاریات آیه ۲۰ لکن آیه راجع بدنیا است که باید رو بخدا رفت و دست از شرک و کفر و عناد و ضلالت و فسق و فجور و طغیان و معاصی الهیّه برداشت و به ایمان و اعمال صالحه و تقوی رو بخداوند عالم رفت و اما بعد از مردن دیگر فایده ندارد.

(اذا مات ابن آدم انقطع عمله)

و در آیه شریفه میفرماید: (وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً) نساء آیه ۲۲ بلی ممکن است اگر با ایمان از دنیا رفته باشد بیک اسبابی مورد مغفرت واقع شود مثل دعاء دیگران و شفاعت.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۰۸] .... ص : ۹۹

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِیَ لا عِوَجَ لَهُ وَ خَشَعَتِ الْأَصْواتُ لِلرَّحْمنِ فَلا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْساً (۱۰۸)

روز محشر روزی است که متابعت میکنند صدای منادی حق را که آنها را دعوت میکند که هیچگونه انصرافی از او نمیتوانند بکنند که اجابت نکنند و بطرف دیگر بروند، طرف راست و چپ و صداها آن قدر خاشع و ضعیف میشود در پیشگاه خداوند رحمن پس نمیشنوی مگر مثل پای شتر که همس گویند بعضی گفتند داعی الهی نفخه ثانیه اسرافیل است که تمام زنده میشوند و بسرعت در صحرای محشر حاضر میشوند چنانچه میفرماید (ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ) زمر آیه ۶۸ و نیز میفرماید:

(وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً) کهف آیه ۹۹ و در برهان حدیثی از حضرت موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده که فرمود:

(الداعی امیر المؤمنین)

علیه السلام است.

ص: ۹۹

(يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ) قهرا و اجبارا متابعت و در عقب اين دعوى مى روند.

(لا عِوَجَ لَهُ) از طرف ديگرى نميتوانند سير كنند.

(وَ خَشَعَتِ الْأَصْواتُ) صداها خاضع و خاشع ميشود.

(لِلرَّحْمنِ) در پيشگاه خداوند رحمن.

(فَلا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْساً) گفتند همس صداى قدم است آنهم مثل صداى پاى شتر، در برهان حديث مفصلى بسه سند از تفسير على بن ابراهيم و از امالى شيخ طوسى و از امالى شيخ مفيد از حضرت باقر عليه السلام روايت كرده كه خلاصه مفادش اينست كه فردای قيامت خداوند جمع ميفرمايد: تمام ناس را در صعيد واحد پس توقف مى كنند پنجاه سال و عرق شديدى مى كنند و نفس ها تنگ مى شود و اينست قول تعالى:

(وَ خَشَعَتِ الْأَصْواتُ لِلرَّحْمنِ فَلا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْساً) پس آن ندا ميرسد كجا است امّى بندگان؟ ميگويند: اسمش چيست؟ خطاب ميرسد كجا است نبىّ رحمه محمّد بن عبد اللَّه صلّى اللَّه عليه و سلم حضرت ميرود تا سر حوض كه طولش ما بين ايله و صنعا است پس صاحب شما را ندا ميدهند، امير المؤمنين عليه السلام او هم ملحق به حضرت رسالت مى شود، سپس ساير ناس را ندا مى دهند بعض آنها را ميگذارند بروند نزد حوض و برخى را جلوگيرى ميكنند حضرت براى دوستان ما كه جلوگيرى شدند گريه ميكند خداوند آنها را بحضرت ميبخشد الى آخر حديث.

[سوره طه (۲۰): آيه ۱۰۹] .... ص : ۱۰۰

يَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلاً (۱۰۹)

روز قيامت نفع نمى بخشد شفاعت احدى در حق احدى مگر كسانى كه خداوند رحمن اجازه و اذن دهد شفعاء روز قيامت را در حق او و راضى باشد براى او قول و گفتار را.

(توضیح) کلام اینکه اهل محشر سه طائفه میشوند، یک طایفه کسانی که بدون ایمان از دنیا رفته باشند یا اصلا ایمان نداشته باشند مثل مشرکین و کفار و اهل ضلالت از مخالفین و معاندین و ناصبین و شاکّین و کسانی که منکر یکی از ضروریات دین یا ضروریات مذهب شیعه اثنی عشری باشند یا اگر ایمان داشته بواسطه کثرت معاصی سلب ایمان از او شده و لو عند الموت باغواء شیاطین انسی و جنّی اینها قابل شفاعت نیستند و مورد.

(یَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ) هستند نه احدی در حق آنها شفاعت میکند نه بر فرض اگر شفاعت کند شفاعت او در حق آنها نفع ندارد، طایفه دوّم کسانی که با ایمان و عمل صالح و آمرزنده از دنیا رفتند یا اصلا معصیت از آنها صادر نشده یا موفق بتوبه شدند یا باعمال صالحه و بلیّات وارده تدارک معاصی آنها شده اینها هم احتیاج بشفاعت ندارند و اهل سعادت و نجات هستند مگر برای ارتفاع درجات آنها در بهشت محتاج بشفاعت باشند.

طایفه سیّم کسانی که با ایمان از دنیا رفته و آلوده بمعاصی شده و تدارک نشده اینها جزو مستثنی منه.

(إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ) خداوند برای ایمان آنها اذن میدهد بشفعاء که در حق آنها شفاعت کنند.

(وَ رَضِیَ لَهُ قَوْلًا) و لو بافعال آنها رضایت نداشته باشد چون معاصی مورد رضای حق نیست و لکن بقول آنها که ایمان و اقرار بآنچه مدخلیّت در ایمان دارد راضی است و شفعاء روز قیامت هم دو دسته هستند و شفعاء عامّه که شفاعت آنها شامل جمیع میشود خاندان محمّد و آل او صلّی اللّه علیه و سلم که حتی انبیاء هم محتاج بشفاعت آنها هستند در ارتفاع درجات و شفاعت خاصّه مثل شفاعت انبیاء در حق امّت خود قرآن در حقّ اهلش و مؤمنین در حق یکدیگر و ایّام متبرکه مثل شهر رمضان.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۰] .... ص : ۱۰۲

يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ لا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً (۱۱۰)

میداند خداوند آنچه پیش از روی آنها و مقابل آنها از احوال گذشتگان از انبیاء و امم سابقه و ما قبل آنها ازلا و آنچه عقب سر آنها است تا قیامت و احوال اهل محشر و اهل سعادت و شقاوت ابدا و آنها احاطه بخداوند ندارند احاطه علمیّه.

(يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ) مکرر بیان شده که علم الهی عین ذات او است و ذات او صرف وجود است و محدود بحدّی نیست یعنی ماهیّت ندارد چون ماهیّت حدّ وجود است ازلا و ابدا و سرمدا حدی از برای علم او قدرت او سایر صفات ذاتیه او نیست ازلا میداند آنچه در ابد است و ابدا میداند آنچه در ازل بوده و بعبارت دیگر علم ذات بذات.

(وَ لا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً) چون ممکن هر چه باشد و هر که باشد و لو صادر اوّل نور مقدّس محمّد صلّی اللّه علیه و سلم محدود است اوّل دارد و حادث است و محدود محال است احاطه علمی بغیر محدود پیدا کند و این عقیده مطابق عقل و برهان و آیات شریفه قرآن و اخبار متواتره از آل اطهار (علیهم السلام) و ضرورت مذهب شیعه است، و لکن عامّه عمیاء و طبقات کفّار که قائل بتجسّم هستند و خدا را جسم پنداشتند قائل هستند که خدا روز قیامت دیده می شود و بر عرش و تخت خود مینشیند و مؤمنین او را مشاهده می کنند و کفار ممنوع هستند و سایر مزخرفاتی که در کتب عهدین و در کتب عامّه است که قبلا تذکر داده شده و در برهان حدیثی از حضرت رضا علیه السلام نقل کرده از کلینی مسندا از صفوان ابن یحیی که ابو قرّه محدث از من تقاضا کرد که او را خدمت حضرت رضا علیه السلام ببرم از آن حضرت استیذان کردم اجازه داد او را خدمت حضرت بردم پس از سؤالات از حلال و حرام و احکام سؤال از توحید کرد گفت:

روایاتی بما رسیده که خدا رؤیت را قسمت کرده و کلام را بین انبیاء کلام را

بموسی و رؤیت را به محمّد صلّی اللّه علیه و سلم حضرت فرمود:

پس کیست که تبلیغ کرده از جانب خدا که فرمود: (لا تُدْرِکُهُ الْأَبْصارُ) و فرمود: (وَ لا یُحِیطُونَ بِهِ عِلْماً) پس بگوید: من بچشم خود دیدم او را آیا حیا نمی کنند زنادقه اینکه حضرت تناقض بگوید: و بر خلاف قرآن دعوی رؤیت کند ابو قرّه گفت: در این آیه چه می گویی؟: (وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَهً أُخْری حضرت فرمود:

مراد رؤیت آیات کبری است که بعدا میفرماید: (لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری و رؤیت آیات غیر از رؤیت اوست ابو قرّه گفت: پس این روایات را تکذیب کنیم فرمود: هر روایت که مخالف قرآن است باید تکذیب کرد (اقول) مخالف برهان و عقل و اجماع هم هست بعلاوه سند معتبر هم ندارد.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۰۳

وَ عَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَیِّ الْقَیُّومِ وَ قَدْ خابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً (۱۱۱)

و خاضع و خاشع میشود تمام وجوه در پیشگاه خداوند حیّ قیّوم و بتحقیق مأیوس و ناامید می شود کسی که بار ظلم بر گردن خود بار کرده.

(وَ عَنَتِ الْوُجُوهُ) عنی خضوع و ذلّت است و کلمه الوجوه جمع محلی بالف و لام افاده عموم میکند تمام وجوه ممکنات در پیشگاه احدیت خاضع و خاشع و و ذلیل و حقیر هستند.

(سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم)

همه فقیر و محتاج و او است غنیّ بالذات (یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ) فاطر آیه ۱۶ (وَ اللَّهُ الْغَنِیُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ) محمّد صلّی اللّه علیه و سلم آیه ۴۰ شاه و گدا وضیع و شریف عزیز و ذلیل، و وجهی ندارد تفسیر بصاحبان وجوه کرد از اعیان و اشراف.

(لِلْحَیِّ الْقَیُّومِ) خداوند زنده پاینده ازلا و ابدا حتی اشرف ممکنات میفرماید:

(الفقر فخری)

و از مولی الموالی نقل است عرض میکند

(کفانی فخرا ان اکون لک عبدا و کفانی عزّا ان تکون لی ربا).

(وَ قَدْ خابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً) در حدیث قدسی است فرمود:

(و عزّتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

و ظلم اقسامی دارد ظلم بنفس

(ظلمت نفسی)

دعاء کمیل ظلم بغیر ظلم در دین و مصداق اتمّ هر سه قسم ظالمین بآل محمد علیهم السلام است ظلم بنفس خود را مورد اشدّ عذاب قرار دادند ظلم بغیر بمقربان درگاه الهی از قتل و اسیری و سایر ظلمهای نگفتنی ظلم بدین بنده گان خدا را در ضلالت و گمراهی انداختند تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه که از آنها و اتباع آنها انتقام بکشد دیگر خیبت و حسرت و ناامیدی و خسران و زیان و ذلّت و عذاب و غضب الهی بالاتر از این میشود که برای چهار روز دنیا خود را باین مهلکه بیندازند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۲] .... ص : ۱۰۴

وَ مَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا یَخافُ ظُلْماً وَ لا هَضْماً (۱۱۲)

و کسی که بجا آورد از اعمال صالحه و او ایمان داشته باشد پس نمیترسد زیرا باو هیچگونه ظلمی متوجّه نمیشود و هیچگونه حقی از او از بین نمیرود.

(وَ مَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ) اعمال صالحه شامل واجبات و مندوبات میشود و صلاح آن اینست که صحیحا بجا آورده شود یا مراعات اجزاء و شرایط و فقدان موانع و البته اگر مراعات شرائط قبول هم بشود اصلح میشود و کلمه من- الصالحات من تبعیضیّه است دلالت دارد که تمام اعمال صالحه را لازم نیست و شرط نیست که بجا آورد بلکه ممکن نیست هر قدر بیشتر البتّه اجرش زیادتر میگردد یعنی هیچ عمل صالحی بدون اجر نیست.

(وَ هُوَ مُؤْمِنٌ) که ایمان شرط صحت کلیّه عبادات است واجب و مستحبّ و

بدون ایمان هیچ عملی صحیح و صالح و مقبول نیست و همین نحو که ایمان شرط است بقاء ایمان تا آخرین نفس هم شرط است که اگر فرض کنیم که هفتاد سال اعمال صالحه با ایمان بجا آورده باشد و نزدیک موت ایمان از او سلب شود کلیّه اعمالش حبط میشود و مصداق (أُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ) میشود و صدق (وَ هُوَ مُؤْمِنٌ) بر او نمیکند بلکه و هو کافر بر او صادق است.

(فَلا یَخافُ ظُلْماً) یعنی مطمئن باشد در کمال امن که بمقدار خردلی باو ظلم نمیشود که گفتند نکره در سیاق نفی مفید عموم است.

(وَ لا هَضْماً) هضم نقصان و ذهاب حق است که بداند جزئی از اعمال صالحه او در نزد پروردگار از بین نمی رود چنانچه میفرماید (فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً- یَرَهُ) آنهم اجر کامل باو داده میشود لکن از روی تفضّل نه استحقاق زیرا مکرر گفته ایم که عقوبات از روی استحقاق است بیش از استحقاقش او را عذاب نمی کنند ولی مثوبات از راه تفضّل است احدی طلبی از خدا ندارد حتی الانبیاء و الاولیاء بلی چون وعده فرموده البته باو تفضل می شود و خلف وعده بر خدا محالست.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۳] .... ص: ۱۰۵

وَ کَذلِکَ أَنْزَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِیًّا وَ صَرَّفْنا فِیهِ مِنَ الْوَعِیدِ لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ أَوْ یُحْدِثُ لَهُمْ ذِکْراً (۱۱۳)

و همین نحوی که بر امم سابقه و انبیاء گذشته دستورات فرستادیم نازل کردیم کتاب را که این قرآن مجید باشد بلسان عرب و مکرر در مکرر در او و عدو و عیدهایی دادیم باشد که این امّت بپرهیزند از معاصی یا اینکه متذکّر شوند بامور آینده و پیشامدهای مترتب بر اعمال و کردارشان.

(وَ کَذلِکَ أَنْزَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِیًّا) خداوند هر پیغمبری که ارسال میفرمود

بزبان قومش میفرستاد، چنانچه میفرماید: (وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) ابراهیم آیه ۴ و چون قوم پیغمبر در قسمت حجاز عرب فصیح بودند و قرآن بزرگترین معجزات حضرت بود بلسان عرب فصیح نازل فرمود که نتوان مثل او یا ده سوره یا یک سوره بیاورند که از هر جهت حجه بر آنها تمام شود و راه عذری بر آنها باقی نماند.

(وَ صَرَّفْنا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ) کمتر سوره ای است در قرآن که خداوند خبر از امم سابقه و بلیّات نازله بر آنها و از عقوبت قیامت و عذاب جهنم و خلود در آن نداده باشد.

(لَعَلَّهُمْ) لعل برای تردید نیست خداوند میداند کی متقی می شود و کی نمی شود، بلکه بمعنی باید است که البتّه باید.

(يَتَّقُونَ) بمراتب تقوی تقوای از شرک و کفر و ضلالت و صفات خبیثه و اعمال سیّئه و ترک واجبات پیدا کنند.

(أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً) که میفرماید: (فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرى اعلی آیه ۹ و نیز میفرماید:

(وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ) ذاریات آیه ۵۵ و بالجمله انسان در غفلت است باید او را از خواب غفلت بیدار کرد بداند (من کجا بودم از بهر چه من آمده ام بکجا میروم و آمدنم بهر چه بود)

(رحم اللّه امرأ علم من این و فی این والی این).

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۴] .... ص : ۱۰۶

فَتَعالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً (۱۱۴)

ص: ۱۰۶

پس بلند مرتبه است اللّه پادشاه حق ثابت و تعجیل مفرما بقرائت قرآن پیش از آنکه منقضی شود بسوی تو وحی آن و بگو ربّ من زیاد فرما مرا از علم.

(فَتَعالَى اللَّهُ) تعالی الهی از جمیع جهات بر جمیع ممکنات است ذاتا و صفه و فعلا.

ذاتا واجب الوجود. ازلا و ابدا و ممکنات ممکن الوجود الحادث بعد العدم نیست صرف بودند هست شدند، صفه صفات عین ذات غیر متناهی لا یزید و لا ینقص و صفات ممکنات زائد بر ذات و یزید و ینقص، و فعلا تمام افعالش از خلق و رزق و اماته و احیاء و عزّت و ذلّت و افاضه صحت و مرض و غنا و فقر تماما موافق حکمت و مصلحت و خالی از هر عیب و نقص است.

(الْمَلِكُ الْحَقُّ) مالک الملوک الثابت الذی لا یزول بخلاف ممکنات که مالکیت و سلطنت و عزت و غنی و صحّت آنها تمام عرضی است و موقتی و در معرض زوال و فناء است.

(وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضى إِلَيْكَ وَحْيُهُ) وجوهی مفسرین گفتند در معنای این جمله که تماما باطل و از نقل آنها خودداری می کنم، و ما در مجلّد اوّل در بیان مقدمات ده گانه گفتار نهم مراتب نزول قرآن را متذکر شده ایم و مرتبه اوّل آن را در عالم انوار بر نور مقدس محمّدی صلّی اللّه علیه و سلم دانسته و لوح محفوظ و امّ الکتاب را بر همین معنای نور مقدس او اشاره کرده ایم و آیه شریفه (وَ إِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ) نمل آیه ۶ بر همین معنی اشاره دارد که بدون واسطه ملک تلقی فرموده سپس بر انوار مقدسه ائمه اطهار نازل شده و آیه شریفه (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) واقعه آیه ۷۷ و ۷۸ و ۷۹ بر این معنی حمل شده و شاهد بر این دعوی آنکه دارد امیر- المؤمنین علیه السلام روز اوّل ولادتش سوره مبارکه (قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ) را خدمت پیغمبر قرائت کرد و حضرت فرمود:

(قد افلحوا بک یا علی)

قبل از بعثت

حضرتش به ۱۳ سال بناء علی هذا معنای این جمله بخوبی واضح میشود که پیش از آنکه جبرئیل نازل کند تعجیل در قرائت آن نکن و احتیاج باین تأویلات مفسّرین نداریم که با جبرئیل جمله جمله قرائت میکرد فرمود صبر کن تا وحی منقضی و تمام شود زیرا بسا جمله های بعد قرینه صارفه از ظواهر بعضی جملات قبل میشود یا پس از وحی تدبّر نماید و تأمل کند به حقایق آیات یا تاویلات دیگر (اشکال) سر این نهی چه بوده؟ (جواب) برای صدق آیه شریفه (وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ) شعراء آیه ۱۹۲- ۱۹۴ و ممکن است سرّش این باشد که قرآن مجید دو مرتبه نازل شده یک مرتبه جمله واحده در شهر رمضان در لیله القدر که میفرماید: (شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ) بقره آیه ۱۸۱ و میفرماید: (إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) آیه ۱ و یک مرتبه تدریجا از اول بعثت تا حین وفات و رحلت حضرت و ممکن است حکمت های دیگری داشته باشد.

(وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً) حضرتش و لو عالم بما کان و ما یکون بود که در دعاء ندبه

(و علّمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه)

لکن بالاخره محدود است و علم الهی غیر محدود و نسبت محدود بغیر محدود اگر بگویی مثل قطره است نسبت بدریا غلط گفته ای. زیرا دریا هم محدود است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۵] .... ص : ۱۰۸

وَ لَقَدْ عَهِدْنا إِلى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً (۱۱۵)

و هر آینه قرار داد و عهد کردیم بسوی آدم یعنی با او عهد کردیم از قبل پس نسیان کرد و نیافتیم از برای او عزم و ثباتی این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسّرین اختلاف زیادی کردند، بعضی گفتند: راجع به شجره منهیّه است بعضی گفتند: راجع به اغوای شیطان است بعضی گفتند راجع بوعید خروج از جنّت است، و اخبار زیادی در برهان نقل کرده که راجع بمقام محمّد صلّی اللَّه علیه و سلم و ائمه

اطهار علیهم السلام و حضرت قائم (عج) فرجه است، و ما پس از بیان چند مقدّمه آنچه بنظر میرسد بیان میکنیم و اللّه العالم.

(۱) انبیاء و اوصیاء کلا شرط اوّلی آنها عصمت است هم از معاصی در تمام عمر و هم از خطا و نسیان و سهو و شک و نحو اینها.

(۲) لفظ نسی دلیل بر نسیان بمعنی فراموشی نیست در قرآن نسبت نسیان را بذات مقدّس خود هم داده در آیه شریفه در همین سوره آیه ۱۲۳- ۱۲۶ (وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِی الی قوله وَ كَذلِكَ الْيَوْمَ تُنْسی .

(۳) آیه شریفه (وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِی قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ) آل عمران آیه ۷۶ شرحش در مجلّد سیّم صفحه ۲۶۶ بیان شده مراجعه فرمائید پس از این مقدمات می گوییم:

(وَ لَقَدْ عَهِدْنا إِلى آدَمَ مِنْ قَبْلُ) راجع بشجره منهیّه نیست، زیرا نهی از شجره نه تحریمی بود و نه تنزیهی نه فعل حرامی مرتکب شدند و نه مکروهی، بلکه ارشادی بود و اعمال مولویّه در او نشده بود فقط ظلم بخود کرده اید که میفرماید: (فَتَكُونا مِنَ الظَّالِمِينَ) که از بقاء در جنت محروم شده اید و راجع باغوای شیطان هم نیست، زیرا شیطان قسم یاد کرد که من محض نصیحت ارشاد می کنم (وَ قاسَمَهُما إِنِّی لَكُما لَمِنَ النَّاصِحِينَ) و راجع بخروج از جنت هم نیست، زیرا اکل شجره بقصد خلود در جنّت بوده که شیطان گفت (أَوْ تَكُونا مِنَ الْخالِدِينَ) بلکه راجع بهمان اخذ میثاقست آدم هم ایمان بحضرت رسالت داشت لکن در نصرت او اقرار نکرد و انکار هم نکرد و نصرت انبیاء در زمان ظهور حضرت بقیه اللّه است که رجعت کنند بدنیا و در کابش نصرت دین محمّدی صلّی اللّه علیه و سلم کنند، و بعید نیست که عدم اقرار آدم هم از این جهت بوده که بسیار محزون بود از خروج بهشت متأثر بود که بعد از رجعت بدنیا باز طول کشد زندگانی و گرفتار زخارف

دنیوی شود بناء علی هذا هم مفاد اخبار واضح میشود هم مفاد آیه شریفه.

اما اخبار در کافی از حضرت باقر علیه السلام است فرمود:

(عهدنا الیه فی محمّد و الأئمه من بعده فترک)

و همین حدیث از علیّ بن ابراهیم از آن حضرت روایت شده و همچنین از ابن بابویه و از کافی از حضرت صادق علیه السلام فرمود:

(فی کلمات فی محمّد و علی و الحسن و الحسین و الأئمه من ذرّیتهم)

و از مفید از حضرت باقر علیه السلام حدیث مفصل است شاهد مطلب این جمله که در آیه شریفه (أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ الایه) فرمود: اخذ میثاق نمود از انبیاء

(انّی ربکم و محمّد رسولی و علی امیر المؤمنین و الاوصیاء من بعده ولاه امری و خزّان علمی و انّ المهدی انتصر به لدینی و اظهر به دولتی و انتقم به من اعدائی قالوا اقررنا و شهدنا و لم یجحد آدم و لم یقرّ- الحدیث)

و اما آیه شریفه.

(وَ لَقَدْ عَهِدْنا إِلی آدَمَ مِنْ قَبْلُ) عهد همان میثاق است که در آیه (وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ) بیان شد.

(فَنَسِیَ) یعنی فترک که مفاد

(و لم یجحد و لم یقر)

در حدیث مفید است (وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً) عزم بر یاری پیغمبر و نصرت دین او در دولت حقه بقیه اللّه و از مفاد حدیث مفید استفاده میشود که مثل نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمّد صلّی اللّه علیه و سلم را اولی العزم گفتند و آدم را ندانستند باین معنی است هذا ما عندنا و اللّه العالم.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۶] .... ص : ۱۱۰

وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ أَبی (۱۱۶)

شرح این آیه و ترجمه او در مجلّد اوّل این کتاب صفحه ۵۰۸ الی صفحه ۵۱۴ مفصلا بیان کرده ایم در حقیقت سجده و معنای آن و اباء شیطان و اینکه او مورد خطاب بوده یا نبوده و اینکه آدم اشرف از ملائکه بود در چهار موضع ذکر کرده ایم احتیاج بتکرار نیست مراجعه فرمائید و اللّه العالم.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۷] .... ص : ۱۱۱

فَقُلْنا یا آدَمُ إِنَّ هذا عَدُوٌّ لَکَ وَ لِزَوْجِکَ فَلا یُخْرِجَنَّکُما مِنَ الْجَنَّهِ فَتَشْقی (۱۱۷)

پس گفتیم: ای آدم محققا این شیطان دشمن تو و دشمن زوج تو است پس شما را از بهشت بیرون نکند پس بمشقت و زحمت میافتی.

(فَقُلْنا یا آدَمُ) بطریق وحی بتوسط ملائکه خطاب بآدم شد چنانچه مکرر ذکر شد که هر کجا بنحو متکلم مع الغیر بیان فرموده بتوسط اسباب و وسائط بوده.

(إِنَّ هذا) اشاره بابلیس است که تکبّر کرد و زیر بار اطاعت آدم نرفت.

(عَدُوٌّ لَکَ وَ لِزَوْجِکَ) جهت عداوتش این بود برای ترک سجده بآدم رانده درگاه الهی شد و مورد لعن خداوند و خطاب (فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ وَ إِنَّ عَلَیْکَ اللَّعْنَهَ إِلی یَوْمِ الدِّینِ) باو شد حجر آیه ۳۴ و ۳۵ (اشکال) با اینکه خداوند خبر داد بآدم که این دشمن شما است چرا آدم فریب او را خورد؟ (جواب) همین نحوی که خداوند بجمیع اولاد آدم خبر داد و عهد گرفت که فرمود: أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ) یس آیه ۶ (سؤال) آدم معصوم بود ولی بنی آدم مقام عصمت نداشتند؟ (جواب) معصوم از معاصی و خطا و نسیان بود ولی از ترک اولی چنانچه قبلا اشاره شد که نهی از شجره ارشادی بود اولی این بود که نزدیک آن نروند و ترک اولی در انبیاء سلف بوده بلی پیغمبر أکرم و اوصیاء طاهرینش از ترک اولی هم مصون بودند (سؤال) آدم در بهشت بود شیطان که از بهشت بیرون بود کجا تماس گرفت با آدم؟ (جواب) شیطان از کجا وارد قلب بنی آدم میشود از راه منافذ بدن آیا تصور می کنید جسمی است داخل در قلب میشود؟ راه شیطان بقلب بتوسط قوه شهوت و غضب و وهم است، چنانچه راه ملک بتوسط قوه عقل است آدم و زوجش بشجره منهیّه متمایل شدند

قوه شهوت وسیله شیطان شد بوسیله او راه بقلب پیدا کرد نه داخل بهشت شد و نه از منافذ بدن آدم وارد قلب شد و نه بصورت جسمیّت مقابل آدم آمد.

(فَلا يُخْرِجَنَّكُما مِنَ الْجَنَّهِ فَتَشْقى شیطان سبب شد و الا قدرت بر اخراج نداشت، چنانچه أکل شجره هم سبب بود و قوه شهوت هم سبب شد که گفتند انسان سه دشمن دارد دنیا اول جلوه میدهد قوه شهوت ثانیا متمایل می شود شیطان ثالثا راه نمایی می کند شجره جلوه کرد شهوت مایل شد شیطان اغوی کرد و مراد از فتشقی بمشقت افتادن است در دنیا نه شقاوت مقابل سعادت.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۸] .... ص : ۱۱۲

إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيها وَ لا تَعْرى (۱۱۸)

محققا از برای تو اینست که نه گرسنه می شوی در بهشت و نه برهنه میگردی چون در بهشت هیچگونه المی نیست اهل بهشت نه گرسنه می شوند که الم جوع باشد و نه سیر می شوند که دیگر میل نداشته باشند میفرماید: (أُكُلُها دائِمٌ) فقط التذاذ است و البسه بهشتی هم مختصّ ببهشت است با لباس دنیوی و مأکولات دنیا مناسبت ندارد.

(إِنَّ لَكَ) و هر که در بهشت باشد مثل زوج او و غیر اینها.

(أَلَّا تَجُوعَ فِيها) زیرا مأکولات آن تحلیل نمی شود که محتاج ببدل ما یتحلل شود مدفوعات ندارد پیری و ضعف قوی در آنجا نیست تمام (جرد مرد) هستند فنا و زوال ندارد دار خلود است.

(وَ لا- تَعْرى برهنگی هم یک بلائی است در آنجا نیست البسه بهشتی نه چرک و کثیف میشود و نه کهنه و پوسیده نه ثقل و سنگینی دارد صد لباس روی هم خردلی ثقالت ندارد، بلکه بشره از زیر آنها نمایان است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۱۹] .... ص : ۱۱۳

وَ أَنَّکَ لا تَظْمَؤُا فِیها وَ لا تَضْحی (۱۱۹)

و محققا تو تشنه نمیشوی و حراره آفتاب را درک نمیکنی چنانچه در باب مأکولات گفتیم در مشروبات هم همین نحوه است نه تشنگی دارد و نه سیرابی که دیگر متمایل نباشد مشروباتش هم دائمی است و انهار بهشت چهار است، چنانچه میفرماید:

(فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی) محمّد آیه ۱۷.

(وَ أَنَّکَ لا تَظْمَؤُا فِیها) و حرارت شمس هم ندارد گرمی و سردی در آنجا نیست چنانچه میفرماید: (لا یَرَوْنَ فِیها شَمْساً وَ لا زَمْهَرِیراً) دهر آیه ۱۳ در بهشت روز و شب نیست ماه و سال نیست زمستان ندارد شمس و قمر و کواکب و آسمان و زمین کرات جوّیه تمام از بین میرود (إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ) تکویر آیه ۱ و ۲ (یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ) انبیاء آیه ۱۰۴ (وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ) زمر آیه ۷۶ و غیر اینها از آیات.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۰] .... ص : ۱۱۳

فَوَسْوَسَ إِلَیْهِ الشَّیْطانُ قالَ یا آدَمُ هَلْ أَدُلُّکَ عَلی شَجَرَهِ الْخُلْدِ وَ مُلْکٍ لا یَبْلی (۱۲۰)

پس وسوسه کرد بسوی آدم شیطان و گفت: ای آدم آیا دلالت کنم ترا بر درختی که اگر از آن درخت اکل کنی همیشه باقی هستی و فناء ندارد و بر سلطنت و مالکیتی که کهنه شدن ندارد.

(فَوَسْوَسَ إِلَیْهِ الشَّیْطانُ) وسوسه شیطان خطورات قلب است چون مقدّمات فعل انسان تمامش اختیاری است غیر از خطور قلبی که تعبیر بتصوّر میکنند که

بدون اختیار در قلب خطور میکند پس از خطور تصدیق بفائده و ثمره آن میکند پس از تصدیق عزم و جزم و اراده که تعبیر بعلم که محرّک عضلات میشود نحو الفعل و آن خطور قلبی اگر از ناحیه ملک باشد الهامش گویند: و اگر از ناحیه شیطان باشد وسوسه اش نامند.

(قالَ یا آدَمُ هَلْ أَدُلُّکَ عَلی شَجَرَهِ الْخُلْدِ) چنین تصوّر کرد که این شجره باعث بقاء ابدی میشود.

(وَ مُلْکٍ لا یَبْلی عباره اخری جمله اولی است که این مقام و رتبه را که واجد است تنزّل ندارد و کهنه نمیشود و برای او باقی میماند و حضرت آدم هم نمیدانست این خیال و تصوّر از ناحیه شیطان است، بلکه ممکن است از ناحیه ملک باشد و خداوند در آیه قبل فرمود: شیطان دشمن شما است و میآید شما را از بهشت بیرون کند اگر آدم میدانست از ناحیه او است البته مخالفت میکرد و اشتباه آدم همین بود که خداوند که نهی از شجره کرده حکمت و مصلحت داشته و این خیال تصوّر بر خلاف صلاح او است و این مسلّما از ناحیه شیطان است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۱] .... ص : ۱۱۴

فَأَکَلا مِنْها فَبَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما وَ طَفِقا یَخْصِفانِ عَلَیْهِما مِنْ وَرَقِ الْجَنَّهِ وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ فَغَوی (۱۲۱)

پس تناول کرد آدم و زوجش از آن شجره پس ظاهر شد بر آنها عورتهای آنها پس چون برهنه شدند رفتند و از برگ درختان بهشت قطع کردند و عورت خود را پوشانیدند و مخالفت کرد آدم پروردگار خود را پس بی بهره شد از بهشت.

(فَأَکَلا مِنْها) نظر به اینکه انسان باید بمجرد خطور قلبی و تصوّر شی ء اقدام بر عمل نکند و تعجیل در انجام فعل ننماید باید تأمل و تفکّر و تدبّر کرد و عواقب و آثار آن فعل را بنظر آورد اگر بصلاح و فساد آن بر خورد کرد انجام

دهد یا منصرف شود و اگر درک صلاح و فساد آن را نکرد خودداری کند آدم و حوّا تامّل نکرده بمجرّد خطور قلبی که وسوسه شیطان بود اقدام بر اکل شجره کردند که فاء تفریع دلالت دارد که اکل آنها متفرّق بر همان وساوس شیطانی بود که خیال کردند شجره خلد است و بقاء ملک بخصوص مقرون به قسم که (وَ قاسَمَهُما إِنِّی لَکُما لَمِنَ النَّاصِحِینَ) اعراف آیه ۲۱.

(فَبَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما) اوّلین اثر این فعل این بود که البسه بهشتی از آنها سلب شد بمجرد اکل و عوره آنها ظاهر شد ناچار.

(وَ طَفِقا) بمعنی جعل بفعل، فوری رفتند و از برگ بهشت که گفتند و رق زیتون بوده.

(یَخْصِفانِ) چسبانیدند.

(عَلَیْهِما) بر خود که عورت خود مکشوف نباشد.

(وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ) گفتیم: این عصیان معصیت نبوده حتی مکروه هم نبوده و نهی ارشادی بوده یعنی بر خلاف صلاح خود اقدام نمودند بخصوص بقرینه.

(فَغَوی غوی خلاف رشد است بر ضرر خود اقدام کرد (تنبیه) بعد از بیان این جملات بر خورد کردم بحدیث شریفی از حضرت رضا علیه السلام در جواب علی بن الجهم در اعتراضاتی که بر انبیاء داشت از آیات شریفه و حدیث مفصل است و شاهد عرائض گذشته این جمله حدیث است فرمود:

(امّا قوله: وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ فَغَوی فان اللّه تعالی خلق آدم حجه فی ارضه و خلیفه فی بلاده و لم یخلقه للجنّه و کانت المعصیه من آدم فی الجنّه لا فی الارض لیتمّ مقادیر امر اللّه فلما اهبط الی الأرض و جعل خلیفه عصم بقوله: إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ الحدیث).

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۲] .... ص : ۱۱۵

ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَیْهِ وَ هَدی (۱۲۲)

پس از خروج از بهشت برگزید خداوند پروردگار آدم آدم را پس قبول

فرمود توبه او را و هدایت نمود او را در مجلّد اوّل این تفسیر صفحه ۵۰۲ در ذیل آیه شریفه (فَتَلَقَّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِماتٍ فَتابَ عَلَیْهِ) مفصلا بیان شده مراجعه فرمائید.

(ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ) برگزیده گان خداوند برای رسالت و خلافت اللّه انبیاء هستند که میفرماید: (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ) آل عمران آیه ۳۰ و مراد از آل عمران انبیاء بنی اسرائیل، و از آل ابراهیم خاندان عصمت و طهارت است، و از عالمین جمیع عوالم امکانیست.

(فَتابَ عَلَیْهِ) کلمه تاب اگر متعدی بالی شود فعل عبد است مثل (إِنِّی تُبْتُ إِلَیْکَ) احقاف آیه ۱۴ و اگر متعدی بعلی شود مثل همین آیه فعل الهی است یعنی قبول توبه فرمود و در باب توبه گفتیم: که وجوب توبه عقلی و ارشادیست اعمال مولویّه در او نشده و الا ترک توبه در هر آن یک معصیت میشود و ملیونها معصیت است و منافیست با آیه شریفه (وَ مَنْ جاءَ بِالسَّیِّئَهِ فَلا یُجْزی إِلَّا مِثْلَها) انعام آیه ۱۶۱ و امّا قبول توبه بر خداوند، بعضی گفتند: وجوب عقلی دارد چون حسن است لکن هر فعل حسنی تا ترکش قبیح نباشد بر خداوند واجب نیست، بعضی گفتند:

چون وعده قبول داده و خلف وعده قبیح است، لذا واجب است اینهم تمام نیست، زیرا وعده قبول منوط بشرائطی است که غالبا فاقد آنها است و بعقیده ما قبولی توبه از راه تفضّل است، چنانچه تمام نعم الهیه دنیویّه و اخرویّه نسبت به بنده گان صالح از راه تفضّل است فقط بنده باید قابلیّت تفضّل داشته باشد باندازه قابلیّت تفضّل میشود.

(وَ هَدی آدم را هدایت فرمود: نخستین انبیاء خود قرار داد مقام رسالت باو عنایت فرمود انبیاء را از نسل او قرار داد و سایر تفضّلات و عنایات.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۳] .... ص : ۱۱۶

قالَ اهْبِطا مِنْها جَمِیعاً بَعْضُکُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا یَأْتِیَنَّکُمْ مِنِّی هُدیً فَمَنِ اتَّبَعَ هُدایَ فَلا یَضِلُّ وَ لا یَشْقی (۱۲۳)

فرمود: بـآدم و حوّا هبوط کنیـد از بهشت پس از هبوط و کثرت نسـل جمیعا در روی زمین بعض شـما با بعضـی دیگر عـداوت میورزیـد پس زمانی که میآیـد شـما بنی آدم را از جانب من هـدایت کننده پس کسـی که متابعت کرد هدایت مرا پس گمراه نمیشود و بد عاقبت نمیگردد.

(قالَ اهْبِطا) هبوط تنزّل است از بهشت که هیچگونه عیب و نقصی در او نبود و هیچگونه بلا و مصیبتی نداشت نزول در دنیا که دار محنت و بلیّه است و دار فناء و زوال است و دار مجاز است باید از دروازه رحم وارد شد و از دروازه قبر خارج شد.

(مِنْها) از آن بهشتی که فرمود: قبلا (إِنَّ لَکَ أَلَّا تَجُوعَ فِیها وَ لا تَعْری وَ أَنَّکَ لا تَظْمَؤُا فِیها وَ لا تَضْحی .

(جَمِیعاً) جمله در تقدیر است یعنی پس از هبوط و تناکح و تناسل و کثرت نسل در اولاد آدم جمیع شما در زمین و دنیا هستید حافظ میگوید:

(من ملک بودم فردوس برین جایم بود آدم آورد در این دیر خراب آبادم).

تمام ولـد آدم تا دامنه قیامت در صـلب آدم بودند و خداوند تمام آنها را اخراج فرمود و از آنها عهد و میثاق گرفت بدلیل آیه شریفه (وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی الآیه) اعراف آیه ۱۷۱ و از این جهت پس از این جمله خطاب جمعی میفرماید:

(بَعْضُکُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) عداوت در اولاد آدم از زمان خود آدم شروع شد قضیّه هابیل و قابیل که میفرماید: (وَ اتْلُ عَلَیْهِمْ نَبَأَ ابْنَیْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبا قُرْباناً فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِما وَ لَمْ یُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ الآیات) مائـده آیه ۳۰ و تـا انقراض عالم باقیست چه عـداوت دینی مسـلم و کافر موافق و مخالف موالی و معانـد مؤمن و ضال متّقی و عاصـی عادل و فاسق و غیر اینها و چه عـداوت دنیوی غنی و فقیر ظالم و مظلوم رئیس و مرءوس متکبر و متواضع و غیر اینها بسیار است.

(فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّی هُدیً) بارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و ارائه طریق و ارشاد و دلالت بسعادت و انذار از شقاوت.

(فَمَنِ اتَّبَعَ هُدایَ) بایمان و تقوی و عمل صالح و اطاعت انبیاء و اوصیاء و نماینده گان آنها از علماء اعلام.

(فَلا یَضِلُّ) گمراه نمیشود.

(وَ لا یَشْقی شقی و بد عاقبت نمیگردد در دنیا و آخرت سعادتمند و رستگار میشود.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۴] .... ص : ۱۱۸

وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِکْرِی فَإِنَّ لَهُ مَعِیشَهً ضَنْکاً وَ نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَعْمی (۱۲۴)

و کسی که اعراض کند از یاد آوری من پس محقّقا از برای او است زندگانی تنگ، سختی.

(وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِکْرِی) اعراض پشت پا زدن و قبول نکردن و زیر بار نرفتن است و ذکر دستورات الهی که بتوسط انبیاء و کتب آسمانی و بالاخصّ قرآن مجید و دین مقدّس اسلام که جامعترین ادیان و مشتمل بر جمیع ما یحتاج انسان در امر دنیا و آخرت است که حضرت رسالت در خطبه الوداع فرمود:

(ما من شی ء یقرّبکم الی الجنّه و یبعّدکم عن النّار الا و قد امرتکم به و ما من شی ء یبعّدکم عن الجنّه و یقرّبکم الی النّار الّا و قد نهیتکم عنه)

و در قرآن مجید میفرماید: (وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ) انعام آیه ۵۹ و میفرماید:

(وَ کُلَّ شَیْ ءٍ أَحْصَیْناهُ فِی إِمامٍ مُبِینٍ) یس آیه ۱۱.

(فَإِنَّ لَهُ مَعِیشَهً ضَنْکاً) مبتلی میشود بحرص و بخل و امساک و غرق دنیا میشود و بکلّی از آخرت محروم میگردد و فرصت و مجالی برای خود قرار نمیدهد و با اهل دنیا دائما در زد و خورد است بخلاف کسانی که بدستورات دین رفتار میکنند بقناعت زندگانی میکنند و راضی بمقادیر الهی هستند و توکّل بر خدا میکنند و

بامور آخرتی میپردازنـد و بکمال راحتی طی میکنند و سـعادت دارین را تحصـیل میکنند و دنیا در نظر آنها مثل مردار گندیده است که بدست آدمهای پست افتاده نظر کنید حالات ائمه طاهرین و صلحاء مؤمنین با حالات جبابره و اکاسره.

وَ نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیـامَهِ أَعْمی و محشور میکنیم او را روز قیامت کور چون روز قیامت (یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ) طارق آیه ۹ است جمیع بواطن ظـاهر میشود متکبّر کبرش ظـاهر میشود فاسق فسق او نمایان میشود کافر کفرش بارز میشود و هکـذا چیزی از صـفات و افعـال و عقائـد او مخفی و پنهان نیست، و نیز مکرّر اشاره شـده که همین نحو که از برای بـدن قوای ظاهریّه مثل باصـره سامعه لامسه ذائقه شامّه و قوای باطنیّه مثل شـهویّه غضبیّه وهمیّه عقلیّه متخیّله متفکّره متصـرّفه متصوّره هست، از برای روح انسانی که تعبیر بقلب میکنیم همین نحو قوی است و چون روز قیـامت تمام این قوی ظاهر میشود اگر قلب قوه باصـره نداشـته و کور بوده حقایق ایمان را درک نمیکرد کوری آن ظاهر میشود اگر طعم ایمان و عبادات را نمیچشیده اگر فرمایشات انبیاء و دعاه دین را نمیشـنیده اگر بوی حقیقت بمشامش نرسـیده آثارش نمایان میشود کور و کر و لال وارد صـحرای محشـر میشود، لذا میفرماید: (صُـمٌّ بُکْـمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُـونَ) بقره آیه ۱۷ (فَهُـمْ لا یَعْقِلُـونَ) بقره آیه ۱۶۶ (صُـمٌّ وَ بُکْـمٌ فِی الظُّلُمـاتِ) انعـام آیه ۳۹، لذا میفرماید:

(وَ نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَعْمی کور بوده بهمان نحو محشور شـده (تنبیه) انسان عوالمی دارد و منازلی که بایـد طی کند ظهر آباء رحم امّهات عـالم دنیـا و عـالم آخرت و فقـط در عـالم دنیـا این چهار روزه زنـدگانی دنیوی میتوانـد تغییر صـفات و اخلاق و تحصـیل عقائـد و اعمال صالحه و تکمیل اخلاق حمیـده کنـد، لـذا دار تکلیف است و ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام برای همین عالم است از این جهت فرمودند:

(اذا مات ابن آدم انقطع عمله) اگر کور کورانه در این عالم مشی کرد و اعراض

از ذکر الهی نمود و اعتناء بدین و عقائد و احکام آن نکرد بهمین نحو دائما باقیست.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۵] .... ص : ۱۲۰

قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِی أَعْمی وَ قَدْ کُنْتُ بَصِیراً (۱۲۵)

گفت: پروردگار من برای چه مرا محشور کردی کور و حال آنکه بودم در دنیا بینا و بصیر.

توضیح این کفّار و مشرکین و فسّاق و فجّار تصور میکنند که در دنیا صاحبان عقل و شعورند همه چیز را ادراک میکنند و میفهمند و علم دارند، بلکه انبیاء و مؤمنین را جاهل می پندارند میگویند: اینها موهوم پرستند آدم عاقل نمیرود گوشه مسجد نماز بخواند یا گوشه مدرسه ضرب یضرب بگوید باید کار کرد صنعت پیدا کرد ترقّی و تعالی نمود نمی بینید اروپا امریکا ممالک خارجی چه صنایع غریبه احداث کردند؟ طیّاره تلفن و سایر صنایع و چه دولتی تحصیل کردند این علماء ما، ما را از کلّیه این فوائد محروم کردند و به بدبختی انداختند از اینجهت نزدیک علماء نمیروند، نه امور اعتقادیه، و نه مسائل دینیّه از آنها اخذ میکنند، و نه بواجبات الهیّه عمل میکنند، و نه از هیچگونه فحشایی اجتناب میکنند لکن غافل از اینکه غرق دنیا شدن جز زحمت و گرفتاری و پس از مردن جز و بال و عذاب چیز دیگری ندارد، لذا میگوید:

(قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِی أَعْمی وَ قَدْ کُنْتُ بَصِیراً) و نمیداند که کور باطن بوده و این راه هایی که رفته همه طرق شیطانی بوده کور کورانه رفته از امیر المؤمنین علیه السلام پرسیدند عقل چیست؟ فرمود:

(العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان).

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۶] .... ص : ۱۲۰

قالَ کَذلِکَ أَتَتْکَ آیاتُنا فَنَسِیتَها وَ کَذلِکَ الْیَوْمَ تُنْسی (۱۲۶)

ص: ۱۲۰

فرمود: همین نحوی که آمد ترا آیات ما پس خود را بنسیان انداختی و همین نحو امروز بنسیان انداخته شدی (بیان) نسیان در این آیه بمعنی فراموشی نیست که رافع تکلیف باشد، چنانچه در حدیث شریف رفع از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و سلم است که فرمود:

(رفع عن امّتی تسعه اشیاء الخطاء و النسیان و ما استکرهوا علیه و ما لا یعلمون و ما لا یطیقون و ما اضطرّوا الیه الحدیث)

مروی از خصال صدوق بسند صحیح، بلکه رفع مؤاخذه از اکثر این امور از مستقلّات عقلیّه است، بلکه مراد از نسیان ترک است بزبان مانديده میگیرد خود را بگوش کری میاندازد، چنانچه حضرت نوح در پیشگاه احدیّت عرض کرد (وَ إِنِّی کُلَّما دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِیابَهُمْ الآیه) نوح آیه ۶ و بعبارت دیگر نفهمیده میگیرد، و بالجمله مراد تعمّد از اعراض است و امروز هم میان بعض عوام معروفست که عذر تراشی میکنند که در خدمت علماء نمیروند و پای بیان مسائل دینی نمی نشینند و گوش بفرمایشات آنها نمیدهند میگویند: تکلیف ما زیاد میشود.

(قالَ کَذلِکَ أَتَتْکَ آیاتُنا) که انبیاء و رسل فرستادیم و کتب نازل کردیم و جعل احکام نمودیم و بتو ابلاغ کردیم که (ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ).

(فَنَسِیتَها) تو اعراض کردی با اینکه واجب بود بروی فحص کنی حق را دست آوری بی اعتنایی کردی گوش بفرمایشات آنها ندادی از آنها دوری کردی.

(وَ کَذلِکَ الْیَوْمَ تُنْسی جزای آن بی اعتنائیها این بی اعتنائیست که بواطن ترا ظاهر کردیم و کوری باطنی تو ظاهر شد و اما چشم ظاهری او باز است عذاب را مشاهده میکند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۷] .... ص : ۱۲۱

وَ کَذلِکَ نَجْزِی مَنْ أَسْرَفَ وَ لَمْ یُؤْمِنْ بِآیاتِ رَبِّهِ وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَشَدُّ وَ أَبْقی (۱۲۷)

و همچنین جزا میدهیم کسی که زیاده روی کند و ایمان نیاورد بآیات پروردگارش و هر آینه عذاب آخرت شدیدتر است و بقاء آن بیشتر است.

(وَ كَذلِكَ نَجْزِی مَنْ أَسْرَفَ) اسراف و تبذیر در مال دو معصیت کبیره است اسراف زیاد مصرف کردنست در مصارف عقلایی زائد بر آنچه عقل و شرع حکم میفرماید و تبذیر صرف مال است در مصارف غیر عقلایی و غیر مشروع و اسراف در عمل زیاده روی در معاصی که از هیچگونه معصیتی باک نداشته باشد و کوتاهی نکند و اسراف در دین کفر و شرک و عناد و نصب عداوت با اولیاء حق از انبیاء و اوصیاء و دعاه دین و ضلالت و اضلال دیگران و ترک فرائض و اوامر اعراض از حق و سیر در طرق باطله است و جزاء آنها را هم در دنیا و هم حین الموت و هم در قبر و هم در عالم برزخ و هم در دوره رجعت و هم در صحرای محشر خواهند دید.

(وَ لَمْ یُؤْمِنْ بِآیاتِ رَبِّهِ) آیات ربّ انبیاء و حجج الهیّه و کتب سماویّه و دستورات دینیّه و علماء امامیّه و دعاه حقّه است بهر کدام از اینها ایمان نداشته باشد مشمول این جمله است.

(وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَشَدُّ) محشر بلکه هر چه بگذرد عذابش بیشتر میشود (عَذاباً فَوْقَ الْعَذابِ).

(وَ أَبْقی بقاء و دوام آن ابدی و دائمی است دار خلود است انتهاء ندارد (تنبیه) اخبار بسیاری از ائمّه اطهار در ذیل این آیات رسیده ببیانات مختلفه، و مکرّر گفته ایم که اخبار در تفسیر آیات بیان مصادیق است منافی با عموم آیات ندارد، در بعضی تعبیر بنصّاب کرده، در بعضی تعبیر به ترک ولایه أمیر المؤمنین، در بعضی بشرک، در بعضی آیات را ائمّه اطهار شمرده، در بعضی بکثرت معاصی و این اخبار در برهان نقل شده و آنچه مذکور شد شامل جمیع آنها است و دوست داشتم یک جمله مختصری از خبر منسوب بأمیر المؤمنین علیه السلام که مکاتبه فرمود به محمّد ابن ابی بکر بر اهل بصره راجع بعذاب قبر نقل کنم خلاصه مفادش اینکه قبر برای مؤمن روضه من ریاض الجنّه و یمدّ له مدّ البصر و برای کافر حفره من حفر النار و آن قدر ضیق میشود که اضلاعش در هم کوفته میشود و نود و نه تنّین بر او مسلّط میشوند که اگر یکی از آنها در روی زمین نفخی کند تمام هوامّ هلاک میشوند و قبر همه روزه صاحبش

را ندا میکند انا بیت الوحشه انا بیت الظلمه انا بیت الغربه انا بیت الدود و الهوامّ تا آخر حدیث که میفرماید:

(فان استطعتم ان تجزعوا لأجسادکم و أنفسکم مما لا طاقه لکم به فاعملوا بما أحب اللّه و اترکوا ما اکره اللّه)

و از این جمله أخیره استفاده میشود که عذاب قبر بر کلّیه ترک واجبات و فعل محرّمات است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۸] .... ص : ۱۲۳

أَ فَلَمْ یَهْدِ لَهُمْ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ یَمْشُونَ فِی مَساکِنِهِمْ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِأُولِی النُّهی (۱۲۸)

آیا پس مبیّن نشد و هدایت نیافتند کفّار و مشرکین و عبرت نگرفتند که چه بسیار ما هلاک کردیم اقوام قبل از آنها را در قرون متمادیه که آنها در مساکن خود میرفتند و تعیّش میکردند محقّقا این قضایا آیاتی است برای صاحبان عقل خداوند مکرّر در مکرر قضایای امم سابقه را گوشزد این امّت فرمود که در مخالفت انبیاء خود و عدم ایمان بآنها بعد از تمامیّت حجّه بر آنها بچه عقوبات و مهالک از بین رفتند (آب را دیدی که با طوفان چه کرد باد را دیدی که با عادان چه کرد) قوم نوح قوم هود قوم صالح قوم ابراهیم قوم لوط قوم شعیب قوم موسی حتّی اصحاب فیل باید عبرت گرفت لکن قلب که سیاه شد و قساوت پیدا کرد و هوی و هوس و دنیا او را غرق نمود کجا عبرت می گیرد و متنبّه می شود و به خود می آید. (أَ فَلَمْ یَهْدِ لَهُمْ) یعنی باید هدایت شوند و از این قضایا عبرت گیرند.

(کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ) با آن ثروتهای زیاد و آن ریاستهای مهمّ که بسا تمام دنیا در تحت تصرّف آنها بود مثل نمرود شدّاد قارون فرعون هامان و امثال آنها از کیاسره و أکاسره و جبابره بسیار بودند.

(یَمْشُونَ فِی مَساکِنِهِمْ) و چه اندازه بلند پروازی میکردند چه شدند و بچه عذابها هلاک شدند امروز هم باید در همین امّت عبرت بگیریم حال بنی امیّه و بنی عباس و اشباه آنها را (لطف

حق با تو مداراها کند چون که از حدّ بگذرد رسوا کند) باید انتظار بلاهای دوره آخر الزّمان را داشته باشیم این وضع که از جوانها و دخترها مشاهده میشود نه ایمان نه عمل صالح نه نماز نه روزه نه خمس نه زکاه نه تحصیل علم دیانت با همه گونه فسق و فجور و بی حیایی و بی عفّتی و و و چه میشود (إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِأُولِی النُّهی تفسیر بأئمّه طاهرین مصداق اتمّ است و الّا هر صاحب عقل و شعور و ادراک عبرت میگیرد و بخود میآید و متنبّه میشود.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۲۹] .... ص : ۱۲۴

وَ لَوْ لا کَلِمَهٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ لَکانَ لِزاماً وَ أَجَلٌ مُسَمًّی (۱۲۹)

و اگر نبود کلمه از پروردگار تو در تأخیر عذاب هر آینه نزول عذاب بر آنها لازم و حتم بود و اگر نبود اجل و مدّتی که خدا بر آنها معیّن فرموده بمجرّد طغیان آنها عذاب نازل میشد.

(وَ لَوْ لا کَلِمَهٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ) خداوند وعده فرمود پیغمبر خود را که آن نحوه که عذاب بر امم سابقه نازل میشد و بکلّی از بین میرفتند بر این امّت نازل نفرماید لذا این امّت را امت مرحومه نام نهادند و سرّ آن اینست که دین مقدّس اسلام آخرین ادیان عالم است و باید تا دامنه قیامت باقی باشد و روز بروز علم اسلام بلندتر میگردد لکن عذاب آنها را خداوند مقرر فرمود از حین موت سختی جان دادن و گودال قبر و برزخ و حشر در قیامت و عذاب جهنّم لذا میفرماید:

(وَ لَوْ لا کَلِمَهٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ) اگر این حکمت و مصلحت نبود و این وعده الهی.

(لَکانَ لِزاماً) البتّه بر اینها هم عذاب ها نازل میشد، و لازم میشد، بلکه عذاب آنها بمراتب سخت تر بود از عذابهای امم سابقه زیرا آنها بعض انواع معاصی را داشتند و این امّت بتمام انواع معاصی از کفر و شرک و ضلالت و ظلم و فسق و فجور مبتلی هستند نظر کنید از صدر اسلام خلفاء جور و بنی امیّه و بنی العبّاس و هکذا تا دوره

حاضر این هایی که اسم خود را شیعه گذاردند چه میکنند و چه کردند.

(وَ أَجَلٌ مُسَمًّى) مدتی که بر هر فرد و جامعه مقرّر فرموده شخصا و نوعا از بلاهای دنیوی و اخروی اعاذنا اللَّه منها مثل تسلّط ظالم قحطی گرانی امراض مستحدثه کوتاهی عمر پریشانی حال و نحو اینها.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۰] .... ص : ۱۲۵

فَاصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِها وَ مِنْ آناءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ أَطْرافَ النَّهارِ لَعَلَّكَ تَرْضى (۱۳۰)

پس صبر کن بر آنچه میگویند و مشغول بوظایف شخصیّه خود باش و تسبیح و تحمید پروردگار خود کن پیش از طلوع شمس بین الطلوعین و پیش از غروب شمس وقت عصر و از ساعات شب مغرب و عشاء و بعد از نصف شب تا طلوع صبح و اطراف روز پس تسبیح کن باشد که خشنود شوی.

(فَاصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ) از اینکه ترا تکذیب میکنند و نسبت جنون و کذب و افتراء میدهند و اذیّت و آزار بتو میرسانند پس باید صبر کنی صبر از صفات بارزه است و در هر مقامی اسمی دارد صبر بر طاعت صبر بر ترک معصیت صبر بر بلاء صبر در میدان جنگ صبر بر ترک زخارف دنیوی و در اینجا صبر بر اذیّت قوم لسانا.

(وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ) بعضی گفتند: مراد صلوات یومیّه است بر طبقش اخبار هم رسیده که فرائض و نوافل شبانه روز باشد پنجاه و یک رکعت که از علائم مؤمن شمرده شده بنا بر این تفسیر.

(قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ) فریضه صبح است.

(وَ قَبْلَ غُرُوبِها) فریضه عصر.

(وَ مِنْ آناءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ) فریضه مغرب و نوافل آن و فریضه عشاء و

و نافله آن و یازده رکعت نافله شب بعد از نصف شب تا قبل از طلوع و نافله صبح.

(وَ أَطْرافَ النَّهارِ) نوافل ظهر و فریضه آن و نوافل عصر و نوافل جمعه قبل از ظهر.

(لَعَلَّکَ تَرْضی لعلّ بمعنی باشد که البتّه خداوند رضایت بنده را در اثر این صلوات بدست میآورد از نعم دنیویّه و رفع شرّ اعداء و فیوضات اخرویّه و اخبار و آیات در فضیله این صلوات بسیار داریم و نافله شب هم بر حضرت رسالت واجب و بر امّت مستحبّ است و بعضی تفسیر کرده اند باذکار وارده در اوقات شبانه روز و آنها هم بسیار است ولی آنچه بنظر میرسد به اینکه این صلوات و اذکار مصادیق آیه است و آیه شامل تمام اذکار میشود باید انسان غافل از خدا نباشد و فراموش نکند و دائما زبانش بذکر خدا مشغول باشد حتی موقع خواب که دارد تسبیح بگوید و زیر سر بگذارد و ملائکه تا مادامی که در خوابست برای او ثواب تسبیح مینویسند مخصوصا ذکر شریف لا اله الا اللّه که کلمه توحید و کلمه اخلاص و کلمه طیّبه نام نهاده اند و ذکر شریف صلوات و الحمد للّه و سبحان اللّه و اللّه اکبر که تهلیل و تحمید و تسبیح و تکبیر نام نهاده اند و سایر اذکار تمام مشغول این آیه شریفه است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۱] .... ص : ۱۲۶

وَ لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَیاهِ الدُّنْیا لِنَفْتِنَهُمْ فِیهِ وَ رِزْقُ رَبِّکَ خَیْرٌ وَ أَبْقی (۱۳۱)

و چشم های خود را میانداز بآنچه ما از زخارف دنیویّه باصنافی از این کفار داده ایم تا آنکه آنها را امتحان کنیم و آزمایش نمائیم در آن و روزی پروردگار تو بهتر و با دوام تر است.

ص: ۱۲۶

(وَ لا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ) از قبیل ایّاک اعنی و اسمعی یا جاره است خطاب به پیغمبر است ولی مقصود امّت است زیرا تمام دنیا در نظر او و اهل بیت طاهرین او پست تر از گوشت گندیده است در دست کسی که مبتلی بمرض خوره و کوفت است و با تأکید بنون مشدّده البته باید مؤمنین چشم داشت نداشته باشند بدنیا و ما فیها که در دست بعضی از کفار و مشرکین میباشد

(حلاوه الدنیا مراره الآخره و مراره الدنیا حلاوه الآخره)

حتی دارد که خزائن دنیا را بر حضرتش عرضه داشتند قبول نفرمود و فرمود یک روز طالبم سیر باشم شکر کنم و یک روز گرسنه صبر کنم حتّی بسا سه روز بسه روز بگرسنگی صبر میکردند و از عجائب اینکه حقیر در چندی قبل در عالم رؤیا خدمت حضرت سلیمان مشرّف شدم عرض کردم که یک نفر از علماء ما در بیان افضلیت حضرت خاتم الانبیاء بر تمام انبیاء سلف بیاناتی دارد تا باسم مبارک شما میرسد میگوید: (کم فرق بین من عرض علیه مفاتیح الدنیا فلم یقبلها و بین من قال هبنی ملکا لا ینبغی لأحد من بعدی) فرمود ما هم برای دنیا نخواستیم عرض کردم چرا لا ینبغی لاحد من بعدی فرمودی بدیگران عطا شود چه مانعی دارد؟ فرمود نه اینکه بدیگران ندهی بلکه بهر که هر چه میدهی بمن بیشتر ده چنانچه شما در دعاء کمیل میخوانید و می گویید

(و اجعلنی من احسن عبادک نصیبا عندک و اقربهم منزله منک و اخصّهم زلفه لدیک).

(إِلى ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ) اشاره به اینکه بتمام کفّار داده نشد میان آنها هم فقراء و ضعفاء بسیار هستند یک اصنافی از آنها بزبان ما دسته هایی از آنها را دولت ثروت مکنت عزت ریاست دادیم آنهم نه از روی لطف و عنایت.

(زَهْرَةَ الْحَياةِ الدُّنْيا) همین چهار صباح دنیا.

(لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ) هر قدر بتوانند ظلم و تعدّی و طغیان در معاصی و فجور نمایند تا بعذاب سخت آنها گرفتار شوند.

(وَ رِزْقُ رَبِّکَ خَيْرٌ وَ أَبْقى خداوند تبارک و تعالی بمقتضای حکمت و مصلحت بهر بنده آنچه باید عنایت کند لطف میفرماید بنده باید کمال رضایت

بتقدیرات الهی داشته باشد همین برای او بهتر و پاینده تر است.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۲] .... ص : ۱۲۸

وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاهِ وَ اصْطَبِرْ عَلَیْها لا نَسْئَلُکَ رِزْقاً نَحْنُ نَرْزُقُکَ وَ الْعاقِبَهُ لِلتَّقْوی (۱۳۲)

و امر فرما اهل خود را بنماز و بر خود هموار کن و تحمل صبر نما بر آن ما از تو طلب روزی نمیکنیم ما روزی میدهیم ترا و عاقبت و سعادت و رستگاری برای اهل تقوی است.

(وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاهِ) اخبار بسیاری از حضرت باقر علیه السلام از پدرش زین- العابدین علیه السلام و از حضرت رضا علیه السلام رسیده که مفادش اینکه حضرت رسالت پس از نزول این آیه شریفه همه روزه وقت سحر و صبح و شام میآمد درب خانه علی و فاطمه و حسن و حسین سلام میکرد و میفرمود:

(الصلاه رحمکم اللّه انما یرید اللّه لیذهب عنکم الرّجس اهل البیت و یطهّرکم تطهیرا)

و این امر خصوصی بود و منافی با امر عمومی که نسبت بتمام امّت داشت نیست.

(وَ اصْطَبِرْ عَلَیْها) اصطبار از باب افتعال بمعنی قبولی صبر است تاء منقوط قلب بطاء مؤلّف شده بواسطه ص یعنی صبر را بر خود لازم دار بر این امر بصلاه یا بر خود صلوه که باهل خود امر می فرمایی.

(لا نَسْئَلُکَ رِزْقاً) یعنی (غم روزی مخور بر هم مزن اوراق دفتر را که یزدان پر کند پیش از ولد پستان مادر را).

(نَحْنُ نَرْزُقُکَ) خداوند رزق تمام بنده گان بلکه تمام حیوانات و طوائف جن را بمقتضای حکمت معیّن فرمود.

(وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ) ذاریات آیه ۲۲ و در حدیث از حضرت رسالت است که فرمود:

(لا یموت نفس حتی تستکمل رزقه)

و خبر داد بعمّار

که آخرین روزی تو یک ظرف شیر است و رزاقیّت از صفات خاصه حق است (إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ) ذاریات آیه ۵۱ و در بعض اخبار دارد که رزق حکم سایه دارد هر کجا برود او میآید و روزی احدی را بدیگری نمیدهند لکن بنده جاهل تصوّر میکند که روزی بدست خود اوست باید برود و هزار گونه تقلّب کند تا دست بیاورد و اینکه امر بکسب شده برای اینست که حوائج یکدیگر را انجام دهند ولش و بیعار بار نیایند یک روز جمعه که تعطیل است چه اندازه فسق و فجور زیادتر میشود یا ایّام عید.

(وَ الْعاقِبَهُ لِلتَّقْوی پرهیز از عقائد فاسده و اخلاق رذیله و اعمال سیّئه (تنبیه) ترک معاصی فعلی نیست و صدق عبادت نمی کند لکن کفّ نفس از ارتکاب معاصی از افضل عبادات است که او را ورع میگویند و حضرت رسول به امیر المؤمنین علیه السلام در فضایل شهر صیام فرمود:

(افضل الاعمال فی هذا الشهر الورع عن محارم اللّه).

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۳] .... ص : ۱۲۹

وَ قالُوا لَوْ لا یَأْتِینا بِآیَهٍ مِنْ رَبِّهِ أَ وَ لَمْ تَأْتِهِمْ بَیِّنَهُ ما فِی الصُّحُفِ الْأُولی (۱۳۳)

و گفتند: کفّار و مشرکین چرا نمیآورد این مدّعی رسالت از برای ما بآیه و نشانی از پروردگارش آیا نیامد آنها را بیّنه و دلیل روشن آنچه در صحف اولی، انبیاء سلف بوده.

(وَ قالُوا لَوْ لا- یَأْتِینا بِآیَهٍ مِنْ رَبِّهِ) غرض آنها از آیه آیات اقتراحیّه آنها بود و الا آیات الهیّه و معجزات نبی بسیار بود مثل اینکه (وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ یَنْبُوعاً أَوْ تَکُونَ لَکَ جَنَّهٌ مِنْ نَخِیلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِیراً أَوْ تُسْ- قِطَ السَّماءَ کَما زَعَمْتَ عَلَیْنا کِسَفاً أَوْ تَأْتِیَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِکَهِ قَبِیلًا أَوْ یَکُونَ لَکَ بَیْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقی فِی السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِیِّکَ حَتَّی تُنَزِّلَ عَلَیْنا کِتاباً نَقْرَؤُهُ الآیه) اسراء آیه ۹۲ الی ۹۵ شرحش گذشت و گذشت که این

اقتراحات را اگر انبیاء اجابت کنند و خداوند بآنها عنایت فرماید دستگاه معجزات ملعبه میشود هر روز یکی میگوید چنین کن دیگری میگوید چنان کن و معجزه فعل الهی است بدست نبی ظاهر می شود در تحت اختیار نبی نیست بمقتضای حکمت و مصلحت باندازه که حجه تمام شود صادر میشود بعلاوه اگر پس از اظهار باز ایمان نیاوردند عذاب نازل میشود چنانچه بر ثمود قوم صالح عذاب نازل شد بعد از اینکه ناقه صالح و فصیل آن را کشتند لذا میفرماید:

(أَ وَ لَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَهُ ما فِي الصُّحُفِ الْأُولى که در قرآن مجید مکرر در مکرر قضایای انبیاء سلف و قوم آنها را گوشزد کفّار فرموده نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی و قوم آنها را عاد ثمود فرعون و اصحاب مدین و غیر اینها.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۴] .... ص : ۱۳۰

وَ لَوْ أَنَّا أَهْلَكْناهُمْ بِعَذابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقالُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آياتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزى (۱۳۴)

و اگر محققا ما هلاک کرده بودیم آنها را از قبل از فرستادن رسول هر آینه میگفتند پروردگار ما چرا نفرستادی و ارسال نکردی بسوی ما رسولی پس متابعت میکردیم آیات ترا از پیش اینکه بذلت و خزیان بیفتیم (تنبیه) یک قسمت عقاید و اخلاق و افعال احتیاج بآمدن رسول نیست بحکم عقل ثابت میشود مثل شرک و کفر چون ادله عقلیّه بر توحید و صفات الهیّه قائم است و هم چنین بسیاری از صفات رذیله قبح آنها و حسن صفات حمیده و همچنین بسیاری از افعال قبیحه مثل ظلم و کذب و تقلب و نفاق و امثال اینها اگر خداوند مؤاخذه کند قبل از ارسال رسل خلاف عدل نیست و استحقاق عقوبت را دارد لکن تفضلا میفرماید: (وَ ما كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا) اسری آیه ۱۶ لذا میفرماید این عذر را ما برطرف کردیم و ارسال رسول کردیم و حجه را تمام کردیم.

(وَ لَوْ أَنَّا أَهْلَكْناهُمْ بِعَذابٍ مِنْ قَبْلِهِ) پیش از ارسال رسول و انزال کتاب و جعل احکام.

(لَقالُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آياتِكَ) با اینکه قلب موقعی که سیاه شد و قساوت گرفت اگر هزار پیغمبر بیاید و هزار کتاب نازل شود و هزار حجه اقامه شود از قابلیت هدایت افتاده چنانچه مشاهده میشود بالاخص در دوره حاضره که این همه علماء آمدند و این همه کتاب ها نوشتند و این همه بیانات فرمودند خردلی تاثیر در بسیاری از قلوب ندارد.

(مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزى فردای قیامت خطاب میرسد (هلّا عملت) اگر بگوید نمیدانستم خطاب میرسد (هلا تعلمت) عذری بر احدی باقی نمیماند.

[سوره طه (۲۰): آیه ۱۳۵] .... ص : ۱۳۱

قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحابُ الصِّراطِ السَّوِيِّ وَ مَنِ اهْتَدى (۱۳۵)

بفرما بکفار که تمام ما و شما انتظار میکشیم که چه پیش آمدی برای کدام یک پیش آید پس منتظر باشید پس معلوم میشود بزودی بر شما کیست اهل صراط مستقیم و کیست که قبول هدایت کرده؟

(قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ) تربّص اخص از انتظار است از دو جهت یکی آنکه انتظار شامل امری بر خود و بر غیر میشود و اعمّ از امر خیر و امر شرّ است و تربص انتظار در حق غیر است آنهم در پیشامد شر و بلاء ما در حق شما انتظار داریم که در دست مسلمین بقتل و اسیری و ذلّت بیفتید و در آخرت بعذاب ابدی گرفتار شوید و شما هم در حق ما انتظار دارید که بر ما مسلّط شوید و ما را بهلاکت اندازید که مفاد (وَ يَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوائِرَ عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ) توبه آیه ۹۹ دائره، گردش روزگار است.

(فَتَرَبَّصُوا) پس انتظار داشته باشید که چه پیش آمدهایی دارید.

(فَسَتَعْلَمُونَ) پس زود باشد که بر شما معلوم شود همان وقت مرگ پرده ها برداشته میشود و حقایق مکشوف میگردد و بر شما معلوم میشود.

(مَنْ أَصْحابُ الصِّراطِ السَّوِيِّ وَ مَنِ اهْتَدى اهل حق و راه راست کیست؟

مائیم یا شما و نیز معلوم می شود کی قبول هدایت کرده و هدایت شده و کی در ضلالت و گمراهی افتاده (هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه انشاء اللَّه تفسیر سوره الانبیاء و الحمد للَّه اولا و آخرا و الصلاه علی النبیّ و آله).

ص: ۱۳۲

بسم اللَّه الرحمن الرحيم (الحمد للَّه رب العالمين، و الصلاه على محمد و آله الطاهرين، و اللعن على أعدائهم اجمعين الى يوم الدين.)

سوره المبارکه الانبیاء (صلوات اللَّه علیهم) .... ص : ۱۳۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱] .... ص : ۱۳۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسابُهُمْ وَ هُمْ فِي غَفْلَهٍ مُعْرِضُونَ (۱)

نزدیک شده است از برای جمیع افراد ناس حساب آنها و آنها در غفلت هستند و اعراض میکنند.

(اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسابُهُمْ): نوع مفسرین تفسیر کردند بروز قیامت که یوم- الحساب است. بنا بر این تفسیر چون انسان هر چه پیش رود نزدیکتر می شود بروز باز پرس، و این جمله رد کسانی است که میگویند: کو تا روز قیامت، امام زمان ظاهر شود، دوره رجعت پیش آید، عالم برزخ طی شود تا روز قیامت بر پا گردد.

ولی جواب از این، یکی فرمایش منسوب به پیغمبر است که فرمود:

اذا مات ابن آدم قامت قیامته. و موت نزدیک ترین اشیاء است بانسان چنانچه از امیر المؤمنین علیه السلام پرسیدند: نزدیک چیست و نزدیکتر چیست؟- فرمود:

هر چه آینده است نزدیک است، و مرگ از همه نزدیکتر است، و همان شب اوّل قبر از او سؤال می کنند، که یکی از ضروریات مذهب سؤال قبر است، و از همان وقت مردن جای او را در بهشت یا جهنّم نشان میدهند، و از همان وقت یا متنعم به نعم الهی یا معذّب بعذاب او میشود.

و ثانیا: دنیا و عالم برزخ بنظر بسیار کوتاه می آید حتی پس از بعث میگویند چنانچه گذشت در سوره قبل (طه آیه ۱۰۲) (يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقاً يَتَخافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْراً، نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْماً».

(وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ): غفلت مقابل توجه است، مردم اصلا بفکر قیامت و حساب نیستند. پرده غفلت چشم آنها را بسته، پنبه غفلت گوش آنها را کر کرده. جز دنیا و زخارف آن چیزی در نظر ندارند- مرد آخر بین مبارک بنده ای است.

انسان باید در کلیه امور عواقب آن را مشاهده کند لذا اعراض میکنند و گوش بفرمایشات انبیاء و ائمه و علماء نمی دهند. و از آنها دوری میکنند. اینها دیگر قابل هدایت نیستند. بگذارد تا بمیرد در عین خودپرستی.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲] .... ص : ۱۳۴

ما يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَ هُمْ يَلْعَبُونَ (۲)

نمی آید آنها را از ذکر از پروردگار آنها تازه بتازه مگر آنکه استماع می کنند نه برای یاد آوری و پند و اندرز بلکه ملعبه و استهزاء می کنند.

(ما يَأْتِيهِمْ) ما نافیه است.

(مِنْ ذِكْرٍ) برای تذکّر و پند و تنبّه و به خود آمدن.

(مِنْ رَبِّهِمْ) آیات شریفه قرآن و مواعظ الهی و فرمایشات نبی اکرم و

ائمه هدی و دعاه دین.

(مُحْدَثٍ) یکی بعد از دیگری از سور قرآنی و آیات شریفه آن در ظرف بیست و دو سال، و مواعظی از حضرت رسالت، و ائمه اطهار، و علماء اعلام، و وعاظ محترم می آیند و می نشینند و استماع میکنند لکن خردلی در قلوب آنها اثر نمی کند.

زیرا قلب که سیاه شد دیگر نور ایمان در آن تابش ندارد بلکه مزید بر کفر و فسق آنها میشود چنانچه میفرماید:

«وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زادَتْهُ هذِهِ إِيماناً فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزادَتْهُمْ إِيماناً وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ. وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَى رِجْسِهِمْ وَ ماتُوا وَ هُمْ كافِرُونَ» توبه آیه ۱۲۵.

(إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَ هُمْ يَلْعَبُونَ): سخریّه و استهزاء می کنند و ملعبه خود قرار میدهند.

تنبیه: مشاهده کنید بسیاری از جامعه امروز که با احکام الهیّه و فرایض دینیّه چه میکنند. و علماء دین را و اهل ایمان را مسخره می کنند و استهزاء می کنند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳] .... ص : ۱۳۵

لاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَ فَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۳)

دلهای آنها مشغول بلهویات و امور باطله است و پنهانی نجوی می کنند کسانی که ظلم کردند آیا اینکه دعوی رسالت میکند نیست مگر بشری مثل شما، آیا پس قبول میکنید سحر او را و حال آنکه شما بصیر و بینا هستید؟

(لاهِيَةً قُلُوبُهُمْ) قلوب آنها تمام توجه به این حیات دنیوی و زخارف او است و بکلّی از دین و آخرت غافل هستند که میفرماید:

«وَ ما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ» عنکبوت آیه ۶۴. و نیز میفرماید:

«اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكاثُرٌ فِي- الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ» حدید آیه ۱۹ و نیز میفرماید: «وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا مَتاعُ- الْغُرُورِ» حدید آیه ۲۰ و غیر اینها.

و بالجمله قلوب آنها غرق شهوت، و هواهای نفسانی و لهویّات است.

(وَ أَسَرُّوا النَّجْوَى): این هایی که قلوب آنها لاهیه است بین خود نجوی و پنهانی بیک دیگر میگویند. سپس میفرماید اینها کیانند.

(الَّذِينَ ظَلَمُوا): و مراد بعید نیست که اکابر و رؤساء مشرکین باشند که هم ظلم به نفس کردند ایمان نیاوردند، و هم ظلم به غیر که مانع ضعفاء شدند، و هم ظلم به دین شرک و کفر و هزار مفسده دیگر که بالحسّ و الوجدان مشاهده می کنیم.

(هَلْ هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ): آیا این مگر بشری مثل شما نیست؟- تصور می کردند که رسول باید ملک باشد. از جهت اینکه بشر تماسّ با خداوند ندارد.

جواب: اولا- خداوند قدرت دارد با بشر بلکه با حیوانات تکلّم فرماید. و ثانیا بر فرض عدم تکلّم بتوسط ملک باو وحی می شود. و اگر آن هم بگوئید: ممکن نیست پس رسول ملک هم با شما ممکن نیست تماس گیرد.

(أَ فَتَأْتُونَ السِّحْرَ): آیا می آئید سحر را یعنی فریب سحر او را می خورید؟

(وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ): و حال آنکه شما با شعور و عقل و بصیرت هستید یک نفر مثل خود را رسولش می دانید و به سحرش می گروید خلاف عقل است.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴] .... ص : ۱۳۷

قالَ رَبِّی یَعْلَمُ الْقَوْلَ فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۴)

فرمود پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم که: پروردگار من میداند هر کلام و قولی در آسمان باشد یا در زمین، و او است شنوا و دانا.

(قالَ): فرمایش پیغمبر است که به مشرکین که نجوی می کردند و سرّا با یک دیگر صحبت داشتند فرمود:

(رَبِّی یَعْلَمُ الْقَوْلَ): امری بر او مخفی نیست:

«لا تَخْفی مِنْکُمْ خافِیَهٌ» الحاقه آیه ۱۸. از سرّ و علن و ظهر و بطن تمام پیش از وقوع آن و بعد از فناء آن، قول باشد یا فعل تمام بر او معلوم است.

«وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً» طلاق، آیه ۱۲.

(فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ): جمیع عوالم از عالم لاهوت و جبروت، و عالم عقول و نفوس و ناسوت حتی علم ذات بذات احاطه علمیه دارد.

(وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ): تعبیر به این دو وصف برای این است که مخصوصا کسانی که سرّا با یکدیگر نجوی می کنند دو مقصد دارند آهسته صحبت میکنند که دیگری نشنود بگو: پروردگار من سمیع است علم بجمیع مسموعات دارد. دیگر مخفیانه صحبت میکنند که دیگران نفهمند بگو: پروردگار من دانا است چیزی بر او مخفی نیست.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵] .... ص : ۱۳۷

بَلْ قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ بَلِ افْتَراهُ بَلْ هُوَ شاعِرٌ فَلْیَأْتِنا بِآیَهٍ کَما أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ (۵)

بلکه گفتند: اینها خواب های پریشان است بلکه افتراء او است، بلکه او شاعر است. پس اگر راست میگوید بیاورد برای ما به آیه و نشانه و معجزه ای همان نحوی که رسولان اوّلی آوردند.

(بَلْ قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ): اولا نسبت سحر دادند و حضرت را ساحر پنداشتند،

پس از این تجاوز کردند و گفتند: خوابهای پریشان است نظر به اینکه خواب دیدن دو قسم است: رحمانی که ملائکه در قلب وارد میکنند که الهام ملکی گویند مثل خواب ابراهیم و یوسف و امثال آنها. و یک قسم شیطانی است که شیطان وسوسه می کند و تعبیر ندارد چنانچه به ملک مصر گفتند:

«أَضْغاثُ أَحْلامٍ وَ ما نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلامِ بِعالِمِينَ» یوسف، آیه ۴۴.

العیاذ باللّه قرآن را خوابهای شیطانی گفتند، و این کلام با کلام قبل که سحر شمردند کمال مضادّه دارد.

(بَلِ افْتَراهُ): دعوی سوم که: این قرآن بافته های خود پیغمبر است نسبت به خدا می دهد، این هم با آن دو مضادّ است.

(بَلْ هُوَ شاعِرٌ): ظاهرا مراد آنها از این نسبت بیهوده گو است.

العیاذ باللّه قرآن مجید را مزخرفات و بیهوده شمردند. و تمام این دعاوی با هم تنافی و تخالف دارد و متفاوت است، و اینها را دو نحو میتوان حمل کرد.

یکی دسته های مشرکین بعضی گفتند سحر، بعضی خواب پریشان، بعضی افتراء، بعضی بیهوده گویی. و ممکن است حمل بر اوقات و ازمنه کرد که یک روز این، و یک روز آن.

و بالجمله همه گونه نسبت ناروایی به حضرتش دادند، پس از این نسبتها دلیل بر دعوی خود اقامه کردند گفتند:

(فَلْيَأْتِنا بِآيَةٍ كَما أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ): ممکن است مراد آنها آیات اقتراحیّه خود آنها باشد چنانچه گذشت در سوره بنی اسرائیل آیه ۹۲- ۹۵، و ممکن است مراد مثل ناقه صالح و عصای موسی، و ملک سلیمان و امثال اینها باشد، و ممکن است مراد آیات مهلکه مثل آب نوح، و باد هود، و صیحه صالح و خسف لوط، و غرق فرعونیان و نحو اینها باشد و به تمام اینها در آیه شریفه اشاره دارد.

ما آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها أَ فَهُمْ يُؤْمِنُونَ (۶)

ایمان نیاوردند امم سابقه که پیش از این کفّار بودند از شهرستانها که برای آنها آیاتی که طلب می کردند فرستادیم مع ذلک ایمان نیاوردند آنها را هلاک کردیم، آیا پس اینها ایمان می آوردند؟

از این آیه شریفه چند جمله استفاده می شود.

۱- اینکه بر فرض ما آیات اقتراحیّه آنها را فرستادیم اینها ایمان نخواهند آورد.

۲- اینکه بر أمم سابقه فرستادیم و ایمان نیاوردند، حال اینها هم حال آنها است. زیرا اگر کسی در مقام هدایت باشد یک معجزه بر او کافی است، و دلیل قطعی است بر نبوّت و رسالت آورنده او، و اگر در مقام نباشد و بهانه گیری کند هزار معجزه هم در او تأثیر ندارد.

۳- پس از آمدن آیات مقترحه، و ایمان نیاوردن هلاک و استیصال دارد چنانچه در أمم سابقه بود.

۴- اینکه در حق این امّت تقدیر هلاکت و استیصال و نزول عذاب نشده.

لذا این آیات مقترحه را بر آنها نمی فرستیم فقط وظیفه رسول است که حجّت را از هر جهت تمام کند و راه عذر بسته شود.

(ما آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ): مثل نوح، هود، صالح، لوط، شعیب، موسی.

(أَهْلَكْناها): بانواع عذابها از طوفان، خسف، صاعقه، صیحه، غرق، أمطار حجاره، و نحو اینها.

(أَ فَهُمْ يُؤْمِنُونَ): اگر ایمان می آوردند این همه معجزه کافی نبود؟ مسلّما هزار دیگر هم اقامه شود ایمان نمی آورند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷] .... ص : ۱۴۰

وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَکَ إِلاَّ رِجالاً نُوحِی إِلَیْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّکْرِ إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۷)

و ما نفرستادیم قبل از تو پیغمبر پیغمبرانی مگر رجالی که از جنس بشر باشند، و بر آنها وحی فرستادیم. پس سؤال کنید از اهل ذکر اگر هستید نمی دانید.

(وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَکَ): انبیاء و رسل قبل را از آدم، شیث، نوح، هود، صالح، اسحاق، یعقوب، اسماعیل، یوسف، موسی، هارون، شعیب، داود، سلیمان، زکریّا، یحیی، عیسی و غیر اینها.

(إِلَّا رِجالًا): تمام از جنس بشر بودند و در تمام اینها یک ملک رسول نبود. این جمله جواب آن کلمه است که گفتند: «هَلْ هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ» تمام بشر بودند مثل قوم خود.

(نُوحِی إِلَیْهِمْ): بأنحاء وحی بفرستادن ملائکه، یا القاء در قلب، یا تکلّم بلا واسطه و نحو اینها.

(فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّکْرِ إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ) بعضی گفتند: اهل ذکر علماء یهود و نصاری هستند لکن در اخبار ردّ این قول را فرموده که علماء یهود و نصاری دعوت به دین خود می کنند، و أخبار بسیاری داریم که أهل ذکر ائمّه اطهار سلام اللَّه علیهم هستند. و در بعض أخبار دارد، ذکر دو اطلاق دارد- یک رسول محترم.

«الَّذِینَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَیْکُمْ ذِکْراً رَسُولًا یَتْلُوا عَلَیْکُمْ آیاتِ اللَّهِ» طلاق آیه ۱۱.

دو: قرآن مجید. و ائمّه اطهار هم اهل رسول هستند و هم اهل قرآن.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸] .... ص : ۱۴۱

وَ ما جَعَلْناهُمْ جَسَداً لا يَأْكُلُونَ الطَّعامَ وَ ما كانُوا خالِدِينَ (۸)

و ما قرار ندادیم انبیاء را جسد و بدنی که طعام أکل نکند و نبودند انبیاء که در دنیا همیشه باقی باشند.

البته انبیاء هم بشراند احتیاج به طعام و شرب آب دارند، آنها هم حالات بشری دارند گرسنه می شوند، تشنه می کردند، مریض می شوند جهت شهوت و غضب در آنها هم هست. احتیاج به ازدواج و تولید نسل و معاشرت بانواع خود دارند.

و این اشاره به کلام مشرکین است که گفتند:

«وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعامَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْواقِ لَوْ لا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيراً» فرقان، آیه ۸ و گفتند:

«ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ» مؤمنون، آیه ۳۴. و مکرّر گفته ایم که: انبیاء اگر ملک باشند تماسّ با بشر ندارند مگر آنکه به صورت بشری در آیند.

«وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَكاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَيْهِمْ ما يَلْبِسُونَ» انعام، آیه ۹، لذا میفرماید:

وَ ما جَعَلْناهُمْ جَسَداً لا يَأْكُلُونَ الطَّعامَ: مثل سایر افراد بشر.

(وَ ما كانُوا خالِدِينَ): البته باید رحلت نمایند، باقی فقط ذات اقدس ربوبی است. تمام أهل آسمانها و زمین می میرند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹] .... ص : ۱۴۱

ثُمَّ صَدَقْناهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْناهُمْ وَ مَنْ نَشاءُ وَ أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (۹)

پس از ارسال انبیاء وعده ای که به آنها داده بودیم عمل کردیم و صدق وعده نمودیم. پس آنها را از شرّ دشمن نجات و آن کسانی که مشیّت ما تعلّق گرفته بود که مؤمنین بآنها بودند، و هلاک کردیم دشمنان آنها را که زیاده روی کرده

بودند در شرک و کفر و ظلم و اذیّت بآنها.

(ثُمَّ صَدَقْناهُمُ الْوَعْدَ)، وعده هایی که خداوند به انبیاء داده بود از نصرت و ظهور بر أعداء و نجات از مهالک، و عزّت و غلبه بر دشمن، و مثوبات دنیوی و اخروی و سعادت دارین و هلاک دشمن های آنها و نزول عذاب بر آنها و عقوبات اخروی تمام آنها را منجّز کردیم و به وعده خود عمل نمودیم.

(فَأَنْجَيْناهُمْ وَ مَنْ نَشاءُ): که مؤمنین به آنها بودند که مکرّر در مکرّر گوش زد تمام فرموده در حقّ نوح علیه السلام می فرماید:

«فَنَجَّيْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ» یونس آیه ۷۴. در حقّ لوط می فرماید:

«فَنَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ» شعراء آیه ۱۷۰. و هکذا در حقّ هود، صالح، ابراهیم، شعیب، موسی، و غیر اینها.

و این جمله برای تسلیت حضرت رسالت و کسانی که ایمان آورده بودند و در شکنجه مشرکین مکّه بودند در مدّت سیزده سال که چه اندازه اذیّت کردند خاکروبه بر سرش ریختند، سنگ به قدمهایش زدند، عبا به گردنش انداختند، ساحر و جادوگر، و کذّاب و مفتری و مجنون دانستند و پس از هجرت حضرتش چه عزّت و شوکت و عظمت باو عنایت شد فوج فوج شرفیاب می شدند و به شرف اسلام مشرّف می گشتند که در سوره نصر می فرماید:

«إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً ...

السوره».

(وَ أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ): بترسند کفار قریش که در چه مهالک گرفتار می شوند چنانچه امم سابقه هر کدام به چه نوع عذابها هلاک شدند و از بین رفتند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰] .... ص : ۱۴۲

لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ كِتاباً فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۰)

هر آینه بتحقیق نازل کردیم به سوی شما کتابی را که قرآن مجید باشد

در او است یادآوری شما، آیا تعقّل نمی کنید؟

(لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَیْکُمْ کِتاباً): این قرآن مجید که می فرماید:

«وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ بِلِسانٍ عَرَبِیٍّ مُبِینٍ» شعراء آیه ۱۹۲. و می فرماید: «وَ قُرْآناً فَرَقْناهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَی النَّاسِ عَلی مُکْثٍ وَ نَزَّلْناهُ تَنْزِیلًا» بنی اسرائیل آیه ۱۰۷. و غیر اینها از آیات که در مدّت بیست و دو سال بتدریج نازل فرموده.

(فِیهِ ذِکْرُکُمْ): خطاب به جمیع امّت است تا صفحه قیامت که در حدیث ثقلین می فرماید:

«لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا أبدا»

و در این قرآن مجید پند و اندرز برای جمیع امّت است که متذکر شوند و بیدار گردند و مشتمل بر سعادت دنیا و آخرت، و نجات از مهالک نشأتین است.

(أَ فَلا تَعْقِلُونَ): باز هم به خود نمی آئید و مثل مجانین و دیوانگان که هیچ نمی فهمند و درک نمی کنند هستید؟- با اینکه در این کتاب چیزی فرو گذار نشده از معارف الهیّه و حقایق دینیّه، و اصول اعتقادیّه، و اخلاق فاضله و اعمال حسنه، و حکایات أمم سالفه و طرق سعادت نشأتین، و نجات از مضارّ دینیّه از عقاید فاسده، و صفات خبیثه: و اعمال سیّئه، و بیان نعم الهیّه و مثوبات اخرویّه، و عقوبات دنیویّه و برزخیّه و اخرویّه، و کلّما یحتاج الیه الأمه در کلیّه امور دینی و دنیوی و غیر اینها.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۱] .... ص : ۱۴۳

وَ کَمْ قَصَمْنا مِنْ قَرْیَهٍ کانَتْ ظالِمَهً وَ أَنْشَأْنا بَعْدَها قَوْماً آخَرِینَ (۱۱)

و چه بسیار در هم کوبیدیم از شهرستانهایی که بودند ظلم کننده، و انشاء و ایجاد کردیم بعد از کوبیدن آنها قومهای دیگری.

(وَ كَمْ قَصَمْنا): نوعا تفسير كردند به أهلكنا لكن كنايه و اشاره به هلاكت آنها است، و معناى لغوى قصم بمعناى حطم چنانچه در سوره نمل مى فرمايد:

«قالَتْ نَمْلَةٌ يا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساكِنَكُمْ لا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمانُ وَ جُنُودُهُ ...»

آيه ۱۸. و بمعناى هشم است كه چوب خشك و مجوّف را بشكنند و خورد كنند و در هم بكوبند چنانچه در حقّ ثمود قوم صالح مى فرمايد: «إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً واحِدَةً فَكانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ» قمر آيه ۳۱. و تمام اينها كنايه از هلاكت و از بين رفتن است.

(مِنْ قَرْيَةٍ): مراد أهل قريه است بقرينه (كانَتْ ظالِمَةً): و مراد از قريه شهرستانها و ممالك بزرگ را هم شامل است مثل مملكت عاد كه مى فرمايد: «أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُها فِي الْبِلادِ» فجر آيه ۵ و ۶ و ۷. و مراد از ظالمه كفر و شرك و عدم ايمان به انبياء است كه ظلم بتمام معنى ظلم بنفس، ظلم بغير كه انبياء و مؤمنين باشند، و ظلم بدين. و كلمه كم اشاره به چه بسيار است كه شامل قوم نوح و هود و صالح و ابراهيم و لوط و شعيب و موسى و غير اينها مثل أصحاب فيل كه نزديك به زمان حضرت رسالت بودند كه مى فرمايد: «أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحابِ الْفِيلِ (الى قوله تعالى): فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ» سوره الفيل.

(وَ أَنْشَأْنا بَعْدَها قَوْماً آخَرِينَ): بعد از هلاكت آنها و از بين رفتن خداوند از نسل انبياء و مؤمنين آن قدر خلق و ايجاد فرمود كه جاى گير هلاك شدگان شدند.

و بالجمله در هر زمان كه طغيان و شرك و كفر و اعراض از انبياء و دعات دين كردند انتظار همين نوع بلاها را داشته باشند. خداوند رحم فرمايد به عصر حاضر.

فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنا إِذا هُمْ مِنْها يَرْكُضُونَ (۱۲)

پس چون که آن أهل قری که هلاک شدند احساس می کردند آثار عذاب ما را بناگاه از آن عذاب آنها فرار می کردند و می گریختند و غافل از اینکه از عذاب الهی کسی نمی تواند بگریزد. اگر بر فرض گریز گاهی باشد باید رو به خدا بیاورند و ایمان آورند بلکه نجات پیدا کنند مثل قوم یونس که می فرماید در سوره یونس آیه ۹۸: «فَلَوْ لا- كانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِيمانُها إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْيِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلى حِينٍ» از این آیه استفاده می شود که اگر آنها هم رفته بودند و ایمان آورده بودند خداوند رفع عذاب از آنها می فرمود که می فرماید: چرا نرفتند ایمان آورند تا ما از آنها رفع کنیم؟ مثل قوم یونس و مطابق همین مفاد فرمایش أمیر المؤمنین است که خدمتش عرضه داشتند که افلاطون حکیم گفته: (الحوادث سهام و الأفلاک قسیّ و الانسان هدف و الرّامی هو اللّه فأین المفرّ) حضرت تمسّک به این آیه شریفه فرمود و فرمود: (فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ) ذاریات آیه ۵۰.

اشکال: پس چرا فرعون موقعی که گفت از او پذیرفته نشد؟ که می فرماید:

«حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ» یونس آیه ۵۰.

جواب: این بعد از نزول عذاب بوده چنانچه توبه هم قبل از معاینه مرگ است پس از معاینه نتیجه ندارد: «وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ ... الآیه» نساء آیه ۲۲.

(فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنا): احساس بأس مشاهده آثار عذاب است.

(إِذا هُمْ مِنْها يَرْكُضُونَ): رکض گریختن است. نه از غرق و نه از باد و نه از صیحه و نه غیر اینها راه گریز نیست.

لا تَرْكُضُوا وَ ارْجِعُوا إِلى ما أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَ مَساكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْئَلُونَ (۱۳)

فرار نکنید و نگریزید، و مراجعت کنید و برگردید بسوی آن خوش گذرانیهایی که در دنیا می کردید و برگردید بسوی منازل خود.

این خطاب از روی سرزنش به همان کسانی است که از بلای الهی موقع مشاهده آثار آن تصوّر می کردند که می توانند نجات پیدا کنند و فرار کنند خطاب می رسد به آنها که فرار نکنید اگر می توانید.

(لا تَرْكُضُوا): یعنی چه فرار کنید، و چه نکنید نجاتی از برای شما نیست.

(وَ ارْجِعُوا): و برگردید به همان اشتغالاتی که در دنیا داشتید، و غرق زخارف دنیا شده بودید.

(إِلى ما أُتْرِفْتُمْ فِيهِ) بسوی همان خوش گذرانیها و شهوت رانیها و هوی و هوسهایی که داشتید، و لهو و لعب ها و بی اعتنائیها که به انبیاء می کردید، و تصوّر می کردید که همیشه باین حالات باقی هستید، و هر چه شما را انبیاء از عذاب الهی می ترسانیدند آنها را مسخره می کردید و می گفتید: «فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» اعراف آیه ۶۸، و هود آیه ۳۴. راجع به قوم نوح و به حضرت صالح می گفتید: «يا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ» اعراف آیه ۷۵. و به حضرت هود گفتید: «أَ جِئْتَنا لِتَأْفِكَنا عَنْ آلِهَتِنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» احقاف آیه ۲۱.

(وَ مَساكِنِكُمْ) عطف بما اترفتم است مدخول «وَ ارْجِعُوا إِلى است یعنی برگردید بسوی مساکن خود مشغول به زن و فرزند، و ساز و آواز، و ساختمانهای جدید، و اثاثیه مد امروزه و سایر اشتغالات باشید.

(لَعَلَّكُمْ تُسْئَلُونَ) البته مورد سؤال در قیامت خواهید شد از کلّیه نعم الهی و زخارف دنیوی، و از کلیّه افعال و اقوال و اعمال شما (مما اکتسبت و فیما انفقت)

«فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا يَرَهُ».

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۴] .... ص : ۱۴۷

قالُوا يا وَيْلَنا إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ (۱۴)

گفتند: موقعی که مشاهده عذاب کردند و راه فرار نداشتند: ای وای بر ما محقّقا ما بودیم ظلم کنندگان. ظلم سه قسم است.

اوّل: ظلم به نفس و این هم مراتبی دارد، مرتبه أعلی آن عدم ایمان با اینکه حجّت از هر جهت بر آنها تمام شده بود خداوند تبارک و تعالی همه نوع اسباب هدایت را در دسترس آنها قرار داده از افاضه عقل و شعور و ادراک که گفتند: عقل رسول باطنی است، و ارسال رسول و انزال کتاب، و بیان أحکام و ارائه طریق و غیر اینها.

دوّم: ارتکاب معاصی که هر معصیتی استحقاق عذاب دارد بعلاوه آثار معاصی در دنیا بسیار است سیاهی قلب که در خبر است: هر معصیتی یک خال سیاه در قلب احداث می کند، اگر رسید بجایی که تمام صفحه قلب سیاه شد می فرماید: (لا یرجی بخیر و صار قلبه منکوسا) تسلّط شیطان بعد از رحمت، گرفتاریهای گوناگون در دنیا، تسلّط ظالم بر سر آنها سلب نعم الهی، کوتاهی عمر و غیر اینها.

سوّم: ظلم به غیر بالاخصّ به انبیاء و مقرّبان درگاه الهی که در حدیث قدسی می فرماید:

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم»

و در خبر است:

«الظلم ظلمات یوم القیامه»

، و دارد، گناهان مظلوم را بر ظالم بار می کنند، و عبادات ظالم را به مظلوم می دهند، و اگر ظالم عبادت ندارد و مظلوم هم گناهی ندارد خطاب می رسد به مظلوم که: هر که را از دوستانت و بستگانت آلوده به معاصی شدند بیاور و بر ظالم حمل کن تا تدارک ظلم آن شود. و از همین باب است ظلم به اهل بیت عصمت و طهارت که گناهان شیعیان و دوستان خود را بر ظالمین به آنها حمل

می کنند.

(قالُوا یا وَیْلَنا): ویل هلاکت و عذاب و بدبختی و محرومیّت از مثوبات است.

(إِنَّا کُنَّا ظالِمِینَ): هم ظلم به نفس هم ظلم به غیر هم ظلم به دستورات الهیّه و کتب سماویّه و حجج الهیّه.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۵] .... ص : ۱۴۸

فَما زالَتْ تِلْکَ دَعْواهُمْ حَتَّی جَعَلْناهُمْ حَصِیداً خامِدِینَ (۱۵)

پس این دعوی را ادامه می دهند تا موقعی که قرار دهیم آنها را کوبیده شده و خاموش شده، اشاره باین که هلاک شوند و از بین بروند.

(فَما زالَتْ تِلْکَ دَعْواهُمْ): از زمانی که آثار عذاب را مشاهده می کنند تا از بین می روند این دعوی را دارند که می گویند: انّا کنّا ظالمین.

(حَتَّی جَعَلْناهُمْ حَصِیداً)، حصاد راجع به زرع است که پس از آنکه خشک شد می کوبند که در باب زکاه می گویند: بمجرد انعقاد حبّه تعلق می گیرد و موقع حصاد وجوب أداء می آورد. و در آیات شریفه اطلاقاتی دارد: (مِنْها قائِمٌ وَ حَصِیدٌ) هود آیه ۱۰۲. راجع به مساکن أقوام هلاک شده که بعض عمارات آنها باقی مانده و بعضی خراب شده، (وَ آتُوا حَقَّهُ یَوْمَ حَصادِهِ) انعام آیه ۱۴۲ راجع به زکاه و در این مقام به معنی هلاکت است.

(خامِدِینَ): خمود هر چیزی به حسب خود آن چیز است، خمود آتش:

حرارت و روشنایی او از بین برود خاکستر شود یا زغال سیاه خمود انسان، موت اوست، خمود کلام، سکوت است و نحو اینها، و بالجمله هر چیزی آثار او اگر از بین رفت خامد می شود، چشم از دیدن افتادن زبان از گفتار، گوش از استماع پا از حرکت. و مراد در این آیه شریفه این است که آثاری از آنها باقی نماند،

قوم نوح غرق شدند بکلّی نه از آنها نسلی باقی ماند نه عمارتی نه اندوختنی، و همچنین عاد به باد در هم کوفته شدند تمام عمارات آنها خراب شد حتّی گفتند: سنگهای عظیم را باد بلند می کرد و به کوه می زد و ریز ریز میشد، مردان قوی را بدامنه کوه ها می زد و اجزاء بدن آنها را پراکنده می کرد، ثمود را صاعقه می سوزانید خاکستری می شدند، صیحه تمام روحها را از قالب تهی می کرد، خسف تمام آنها را در قعر زمین فرو می برد، سنگ ریزه آنها را کعصف مأکول می نمود و هکذا.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۶] .... ص : ۱۴۹

وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما لاعِبِينَ (۱۶)

و خلق نکردیم آسمان و زمین و آنچه بین آنهاست از روی لعب و لهو و بیهوده بدون حکمت و مصلحت و فائده.

آنچه از آیات شریفه و أخبار کثیره و براهین عقلیّه استفاده می شود این است که تمام این مخلوقات را خداوند برای انسان خلق فرموده: (خلق لکم ما فی السماوات و ما فی الارض) تمام برای رفع احتیاجات بشر بوده از کرات علویّه و سفلیّه، و حیوانات و نباتات و غیر اینها، و بشر را هم برای این عالم فانی خلق نفرموده بلکه برای عالم باقی چنانچه از أمیر المؤمنین است فرمود:

«خلقتم للبقاء لا للفناء»

از مرحوم شیخ بهایی است فرمود: «الانسان مسافر و منازله ستّه:

(۱)- أصلاب آباء (۲)- أرحام امّهات (۳)- عالم دنیا (۴)- عالم برزخ (۵) یوم القیامه (۶)- بهشت یا جهنّم».

و البتّه باید انسان قابلیّت آن عالم را پیدا کند تا تفضّلات الهی در محلّ غیر قابل نباشد، و تحصیل قابلیّت منحصر است باین عالم دنیا که در تحت اختیار عبد است، در سایر عوالم ممکن نیست نه در اصلاب آباء و نه در أرحام امّهات و نه در عالم برزخ و نه در قیامت.

و ما در مسأله نبوّت عامّه در مجلّد أوّل کلم الطّیّب گفتیم: که راه تحصیل قابلیّت منحصر است به اینکه خداوند انبیاء بفرستد و کتب نازل فرماید و دستورات بیان کند که راه را به بشر و جنّ نشان دهند و جنّ و انس هم شدّت احتیاج را دارند به رسل و انبیاء، و الّا تمام این دستگاه لغو و لعب می شود لذا می فرماید:

(وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ): عالم بالا از کرات علویّه مثل شمس و قمر و سایر کواکب و کرسی و عرش.

(وَ الْأَرْضَ): عالم سفلی از کره زمین و ماء، و آنچه در آنها است از جنّ و انس و حیوانات و نباتات، و جمادات از جواهرات و فلزّات و معادن.

(وَ ما بَیْنَهُما): از هوای مجاور و ریاح و أمطار و ابرها.

(لاعِبِینَ): تمام از روی حکمت و مصلحت بوده.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۷] .... ص : ۱۵۰

لَوْ أَرَدْنا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْواً لاتَّخَذْناهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ کُنَّا فاعِلِینَ (۱۷)

اگر بر فرض محال ما اراده داشتیم که اخذ لهو کنیم هر آینه اتخاذ میکردیم از نزد خود اگر بودیم از فاعلین لهو.

نوع مفسرین تفسیر کردند لهو را به اختیار زوجه و ولد چنانچه نصاری در حق مریم و عیسی گفتند و یهود در حق عزیر، و در این تورات مجعوله آدم را ابن اللّه شمرده. و استدلال کردند به آیه شریفه: «أَلْهاکُمُ التَّکاثُرُ» که کثرت أولاد و أزواج و اموال است. و لکن این تفسیر بسیار غلط و باطل است بلکه مراد از لهو کارهای باطل است، ملاهی أباطیل است که انسان را از حق غافل میکند.

چنانچه امروز مشاهده می شود این هایی که مشغول به آلات لهو هستند بکلی از

حق غافل میشوند نه بفکر دین و نه بفکر فردای محشر و نه توجه بخدا، و نه بدستورات الهی و و و بالاخص این آیه شریفه مربوط به آیه قبل است که فرمود «وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما لاعِبِينَ» و محال است از خداوند فعل لعب و لهو و لغو صادر شود لذا تعبیر به لو امتناعیه فرموده:

(لَوْ أَرَدْنا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْواً): این دستگاه باین منظمی که تمام به مقتضای حکمت و مصلحت و بجا و بموقع است ایجاد نمی کردیم بلکه یک دستگاه بازیگری و ملعبه ایجاد می کردیم، نه ارسال رسول می کردیم نه دستگاه ثواب و عقاب فراهم می کردیم، و اگر بشر را هم خلق می کردیم عقل و شعور باو نمی دادیم مثل سایر حیوانات.

(لَاتَّخَذْناهُ مِنْ لَدُنَّا): قدرت داشتیم و احتیاج به این مخلوقات نداشتیم و به أباطیل اشتغال داشتیم. لکن این با علم و حکمت و صفات ربوبی که مستجمع جمیع صفات کمال، و منزّه از جمیع عیوب و نواقص است سازش ندارد.

(إِنْ كُنَّا فاعِلِينَ): مثل اکثر شماها که نوع افعال و اقوال و رفتار آنها لغو و لعب و لهو است (تعالی اللَّه عن ذلک علوا کبیرا).

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۸] .... ص : ۱۵۱

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْباطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذا هُوَ زاهِقٌ وَ لَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ (۱۸)

بلکه می اندازیم و می کوبیم و می شکافیم بتوسط حق بر باطل پس شکسته می شود باطل پس در این شکستگی از بین می رود و فانی و هلاک میشود و از برای شما اهل باطل هلاکت و عذاب است از آنچه وصف میکنید از اباطیل.

(بَلْ نَقْذِفُ): قذف انداختن است چنانچه میفرماید: «وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ

الرُّعْبَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقاً»

احزاب آیه ۲۶ و نیز می فرماید: «وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ» حشر آیه ۲.

(بِالْحَقِّ عَلَی الْباطِلِ): حق مثل شمشیر است که بر فرق باطل می خورد و می شکافد و از بین می برد، حق ایمان است باطل کفر و ضلالت است، حق از روی دلیل و برهان قطعی است باطل از روی هوی و هوس و عناد و عصبیّت و تقلید آباء و امثال اینهاست، حق ثابت و بر قرار است باطل زاهق و عاطل است «وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً» اسراء آیه ۸۳. باطل چهار صباحی یک جولانی دارد و از بین می رود «للحق دوله و للباطل جوله».

(فَیَدْمَغُهُ) دماغ مغز سر است که ابتداء محل توجّه است و گفتند: سه مرحله دارد.

اوّل- تخیّل است. دوّم- تفکّر است. سوّم تذکّر است.

از جالینوس حکیم است، پس از آن داخل قلب می شود یا تصدیق می کند یا ردّ می کند. و معنای یدمغه ضربت حق است که بر باطل می خورد و تا مغز سر باطل را می شکافد، و ضربت اگر به مغز رسید دیگر قابل علاج نیست چنانچه ضربت پسر مرادی بر فرق امیر المؤمنین علیه السلام به مغز رسید و طبیب گفت: دیگر قابل علاج نیست.

(فَإِذا هُوَ زاهِقٌ) باطل از بین می رود و هلاک می شود و نابود.

و اخبار بسیاری داریم که تفسیر شده به دولت حقّه پس از ظهور حضرت بقیّه اللَّه عجّل اللَّه فرجه، و مکرر گفته ایم که: أخبار وارده در تفسیر آیات نوعا بیان مصداق اتمّ می کند تنافی با اطلاق و عموم آیه ندارد.

(وَ لَکُمُ الْوَیْلُ مِمَّا تَصِفُونَ): مکرّر تفسیر ویل شده اسمی و وصفی، و مراد مما تصفون نسبت هایی که به خدا میدهند از شرک و اتخاذ ولد و صاحبه و تجسّم و نحو اینها، و نسبت هایی که به انبیاء میدهند از کذب و جنون و أمثال

اینها. و نسبت هایی که به دین می دهند از بدعت ها و نسبت هایی که به ائمه هدی و عادت دین و علماء شریعت و به مؤمنین میدهند تمام مشمول ویل هستند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۹] .... ص : ۱۵۳

وَ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَنْ عِنْدَهُ لا یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ وَ لا یَسْتَحْسِرُونَ (۱۹)

و از برای او است خداوند متعال، و اختصاص به او دارد هر کس در آسمانها و زمین و کسانی که در پیشگاه عظمت پروردگار و مقام قرب هستند تکبر نمیکنند از عبادت او و سستی ندارند.

(وَ لَهُ): لام اختصاص است که مخلوق او هستند و خالق دیگری ندارند و تحت قدرت او هستند.

(مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ): گفتند: من از برای ذوی العقول است به خلاف ما که شامل غیر ذوی العقول هم میشود. و ذوی العقول ملائکه و جن و انس است، لکن مکرر گفته ایم، و آیات شریفه صراحت دارد بر این که تمام موجودات از عالم عقول و نفوس و عالم أنوار تا عالم ناسوت از حیوانات و نباتات و جمادات تا عالم ماده المواد تماما عقل و شعور و ادراک دارند، و تسبیح و تحمید و عبادت دارند.

(تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ ... الایه) اسری آیه ۴۶. و غیر این از آیات بسیار.

(وَ مَنْ عِنْدَهُ): مراد قرب مسافتی نیست بلکه قرب منزلت و رتبه و درجه است چنانچه اجزاء دولتی مراتب و درجات آنها مختلف است از نخست وزیر تا پاسبان.

(لا یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ): با کمال خضوع و خشوع و میل و رغبت بنده گی

میکنند و عبادت.

(وَ لا یَسْتَحْسِرُونَ) سستی و فتور ندارند و خستگی پیدا نمیکنند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۰] .... ص : ۱۵۴

یُسَبِّحُونَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ لا یَفْتُرُونَ (۲۰)

تسبیح می کنند شب و روز فترت ندارند. یعنی آنی از تسبیح غافل نمی شوند.

(یُسَبِّحُونَ): همان کسانی که نزد پروردگار هستند به همان معنی که ذکر شد و تکبّر از عبادت ندارند و سستی و خستگی ندارند، و تسبیح پروردگار می کنند- تسبیح تنزیه پروردگار است از کلّیه عیوب و نواقص و قریب المعنی است با تقدیس- و دو اسم از اسماء الهیّه است «سبّوح قدّوس رب الملائکه و الروح» و فرق بین این دو اسم تسبیح سلب صفات رذیله و عیوب و نواقص امکانیه است، و تقدیس طهارت از جمیع کثافات و پلیدی های امکانیّه است، و بعبارت آخری مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمع عیوب که مفاد و معنای واجب الوجودی است. زیرا بزرگترین نقص امکان است که ممکن سر تا پا محتاج است چه در وجود و چه در بقاء آن به آن احتیاج به افاضه دارد و عیب و نقص ملازم فقدان است، و واجب الوجود صرف وجود به أعلی مراتب وجود است غیر متناهی و غیر محدود، و فقدان از لوازم ماهیّات است که عبارت از محدودیت است که ماهیه حدّ وجود است، و نسبت محدود به غیر محدود اگر بگوئیم: نسبت قطره است بدریا غلط گفته ایم زیرا دریا هم محدود است.

(اللَّیْلَ وَ النَّهارَ): کنایه از دوام است حتی اگر بگوئیم آن بآن هم به اندازه فهم ما است. زیرا آن ظرف زمان است و پیش از آنکه لیلی و نهاری و زمانی باشد تسبیح پروردگار می کردند که گفتند: دهر فوق زمان است و سرمد فوق دهر.

(لا يَفْتُرُونَ): توهّم نشود چنانچه مفسرين توهّم كردند كه مراد ملائكه هستند، بلكه عالم انوار بالاخصّ نور مقدّس محمّد و آل فوق ملائكه بود چنانچه از أمير المؤمنين عليه السلام است كه: اول مخلوق الهى نور مقدّس نبوى بوده پس از آن دوازده حجاب آفريد و اين نور در هر حجابى ذكرى داشت، در حجاب اول دوازده هزار سال تا حجاب دوازدهم هزار سال سپس در عرش هفت هزار سال. تا در صلب آدم قرار گرفت.

و از امير المؤمنين عليه السلام است كه ميفرمايد:

«كنت مع الانبياء سرّا و مع محمّد صلّى اللَّه عليه و سلم جهرا».

و در حديث است كه ميفرمايد: «ما تسبيح كرديم ملائكه از ما فرا گرفتند

(فسبّحنا فسبّحت الملائكه الحديث)

». (لا يَفْتُرُونَ): فتره فاصله انداختن است چنانچه ميفرمايد: «يا أَهْلَ الْكِتابِ قَدْ جاءَكُمْ رَسُولُنا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ ... الايه) مائده آيه ۲۲ كه از زمان عيسى عليه السلام بود تا زمان حضرت رسالت كه فاصله افتاد و ديگر رسولى نيامد، فقط اوصياء عيسى بودند در بنى اسرائيل و اوصياء ابراهيم در بنى اسماعيل و نيز در عذاب جهنّم ميفرمايد: «لا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَ هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ» زخرف آيه ۷۵ فاصله نمى اندازند در ذكر پروردگار كسانى كه عند اللَّه هستند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آيه ۲۱] .... ص : ۱۵۵

أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ (۲۱)

آيا استفهام بمعنى جحد است يعنى نگرفتند كسانى كه نزد پروردگار بودند خدايان ديگرى از روى زمين كه آن خدايان زنده كنند پس از مردن يا پس از نبودن.

(أَمِ اتَّخَذُوا): رد بر مشركين است كه هر طايفه از آنها خدايانى اتخاذ كردند، اما بت پرستان بت هاى زيادى از فلزات و سنگ و چوب و غير آنها

تراشیدند حتی هر نفری بتی در بغل داشت، و اما گاوپرستان هر گاو مادّه را خدا می دانستند، و اما ستاره پرستان تمام کواکب از خورشید و ماه و زهره و سایر کواکب را خدا میگرفتند و هکذا مثل نمرود و شدّاد و فرعون و باب و بهاء را خدا پنداشتند، و لکن اهل حق نگرفتند.

(آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ): از روی زمین بخصوص تراشیده و صنعت خود را که ابراهیم علیه السلام فرمود: «أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ» صافات آیه ۹۳.

(هُمْ يُنْشِرُونَ): نشر احیاء است بعد از موت، منتشر کسانی که زنده میشوند پس از موت که میفرماید: «وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ إِذا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ» روم آیه ۱۹.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۲] .... ص : ۱۵۶

لَوْ كانَ فِيهِما آلِهَةٌ إِلاَّ اللَّهُ لَفَسَدَتا فَسُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۲۲)

اگر بر فرض محال بود در آسمان و زمین خدایانی غیر از اللّه هر آینه آسمان و زمین فاسد می شدند پس منزّه است خداوند متعال پروردگار عرش از آنچه که شما مشرکین توصیف میکنید.

مسأله: حکماء در باب توحید گفتند: توارد علتین بر معلول واحد محال است، زیرا علت اگر تام التأثیر باشد معلول از او منفک نمی شود، و معلول این علت احتیاج به علت دیگر ندارد. زیرا بر فرض نبودن آن علت موجود می شود و چون وجود معلول بدون علت محال است پس دیگری علت نیست. و این کلام فی حدّ نفسه تمام است لکن مکرر گفته ایم: اطلاق علت بر خداوند غلط است.

زیرا لازم می آید قدم عالم و سلب قدرت، زیرا معنای قدرت تساوی فعل و ترک است چنانچه بعضی گفتند:

ان شاء فعل و ان شاء لم یفعل. و این در علّت تامّه محال است. زیرا انفکاک

معلول از علّت محال است.

متکلمین استدلال کردند به دلیل تمانع که اگر این یک اراده کند ایجاد شب را و دیگر اراده کند ایجاد ضدّ او را یا موجود نمی شوند ارتفاع ضدّین لا ثالث لهما می شود، یا هر دو موجود می شوند اجتماع ضدّین لازم می آید. این دلیل هم تمام نیست. زیرا چون افعال الهی از روی حکمت و مصلحت است البته هر دو موافق هستند، و با فرض توافق نه ارتفاع ضدّین و نه اجتماع آنها لازم می آید.

بلکه دلیل بر توحید این است که، اگر دو باشند ما به الامتیازی لازم می آید تا دوایّت تحقق پیدا کند، و ما به الاشتراکی در الوهیّت پس ترکیب لازم می آید و لازمه ترکیب احتیاج است. زیرا این فاقد ما به الامتیاز اوست و او فاقد ما به الامتیاز این است، و ترکیب موجب احتیاج می شود هم احتیاج این جزء بآن جزء و بالعکس، و هم احتیاج کل به هر دو جزء، و هم احتیاج به مرکّب بالکسر و احتیاج از لوازم امکان است پس از واجب الوجودی می افتد. و بعبارت دیگر ذات اقدس حق صرف الوجود است و در مقابل وجود یا عدم است یا ماهیّت، و ماهیّت هم بدون ایجاد معدوم است لذا فرض شریک بر خداوند محال است، و لکن مشرکین منکر توحید ذاتی نیستند فقط ابن کمّونه آن هم به نحو امکان فرض کرده.

(هویّتان بتمام الذات قد خالفتا بابن کمّونه استند)

و منکر توحید صفاتی هم نیستند فقط اشاعره که قائل به صفات زائده بر ذات هستند منکراند. بلکه در توحید افعالی و عبادتی مشرک شدند و آیه شریفه در این موضوع است و بیانش این است که: فعل محال است دو فاعل مستقل داشته باشد، عبد محال است دو مولای مستقل داشته باشد، ملک محال است دو مالک مستقل داشته باشد. زیرا استقلال این دلیل بر نفی او است و بالعکس، و موجب اجتماع وجود و عدم می شود و از محالات اولیّه اجتماع نقیضین و ارتفاع نقیضین است بلکه هر امر محالی تا برگشتش باجتماع نقیضین و ارتفاع نقیضین نشود

محالیتش ثابت نمی شود لذا میفرماید:

(لَوْ کانَ فِیهِما آلِهَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتا): چون موجب اجتماع و ارتفاع نقیضین می شود.

(فَسُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا یَصِفُونَ): عرش محیط به جمیع آسمان ها و زمین است و خداوند ربّ و مربّی و نگهبان عرش به جمیع آنچه عرش به او احاطه کرده.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۲۳] .... ص : ۱۵۸

لا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَ هُمْ یُسْئَلُونَ (۲۳)

سؤال نمی شود از خداوند از آنچه می کند و بنده گان از آنها سؤال می شود در افعال آنها. نظر به اینکه خداوند حکیم است یعنی عالم به جمیع حکم و مصالح است و عادل است یعنی تمام افعالش از روی حکمت و مصلحت است فعل قبیح و فعل لغو و ظلم محال است از او صادر شود نه بمعنی این که قدرت نداشته باشد بلکه بمعنی این است که نمی کند چنانچه در حق معصوم می گوئیم محال است کوچکترین معصیت کند نه اینکه نمی تواند بلکه نمیکند. و از این جهت یکی از ارکان ایمان تسلیم است که گفتند:

ایمان چهار رکن دارد.

۱- علم قطعی یقینی به جمیع امور دینی.

۲- اعتقاد و عقد قلب و دلبستگی بعقاید حقّه.

۳- اقرار قلبی که کفر جحودی نباشد.

۴- تسلیم به جمیع تقدیرات الهیّه از امور تکوینیّه و تشریعیّه لذا (لا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ): پس کسانی که اعتراضاتی به افعال الهیّه دارند چرا مریض شد یا فقیر شد، یا گرفتار بلیّات شد، یا فردای محشر گرفتار عذاب مخلّد

شد ایمان ندارند و منکر عدل یا حکمت الهی میشوند.

(وَ هُمْ یُسْئَلُونَ): چون علم به صلاح و فساد خود ندارند یا افعال قبیحه از آنها بسیار صادر می شود و البتّه از آنها یوم الحساب سؤال می شود و مؤاخذه میکنند.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۲۴] .... ص : ۱۵۹

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ هذا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرُ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (۲۴)

آیا گرفتند از غیر خدای متعال خدایانی بگو: بیاورید دلیل و برهان قطعی بر خدایان خود، این است پند و یاد آوری کسانی که با من هستند و جزو امّت من هستند و متابعت مرا می کنند و پند و یادآوری کسانی که قبل از من بودند از انبیاء سلف و امم ماضیه بلکه اکثر این مشرکین جاهل به حق هستند و نمی دانند پس آنها اعراض از حق میکنند و قبول نمیکنند.

(أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً): استفهام انکاری است یعنی نباید اتخاذ کنند چنانچه کسانی که مرتکب عمل قبیحی یا فعل حرام می شوند می گویی: چه باعث شد که این عمل را بجا آوری؟- کی تو را به این عمل وادار کرد؟ یعنی نباید این عمل را مرتکب شوی.

(قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ): چه آثاری از این بت ها مشاهده کرده اید:

«قالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ» شعراء آیه ۷۲، هیچگونه برهان و دلیلی ندارند جز تقلید آباء لذا در جواب ابراهیم گفتند:

«قالُوا بَلْ وَجَدْنا آباءَنا كَذلِكَ يَفْعَلُونَ» شعراء آیه ۷۴.

(هذا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ): در مشار الیه هذا بعضی گفتند: قرآن است.

(وَ ذِكْرُ مَنْ قَبْلِي): کتب انبیاء سلف است مثل تورات و انجیل لکن این

خلاف ظاهر آیه شریفه است. زیرا مشار الیه در هر دو جمله یکی است و ذکر من قبلی عطف به ذکر من معی است مدخول هذا.

و تحقیق این است که مشار الیه توحید و نفی شریک و آلهه است، و شاهد بر این دعوی آیه بعد است که میفرماید: «وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِی إِلَیْهِ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ» و مراد من معی کسانی هستند که ایمان به پیغمبر آوردند تا قیامت که امت او هستند، و مراد و من قبلی انبیاء سلف و مؤمنین به آنها است.

(بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یَعْلَمُونَ الْحَقَّ): اکثر افراد امم سابقه و همین امت حق- شناس نیستند و نمی دانند، و مراد از حق فقط توحید نیست بلکه جمیع عقاید حقه امروز بلکه از زمان حضرت رسالت تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه طبقات کفار از طبیعی و مشرک و یهود و نصاری، و منکرین بعض ضروریات دین، و مبدعین و ارباب ضلالت از عامه عمیاء، و طبقات شیعه چهار امامی واقفیه فطحیه، و کسانی که منکر بعض ضروریات مذهب هستند چه اندازه هستند، و مؤمن خالص چه بسیار کم هستند.

(فَهُمْ مُعْرِضُونَ): اعراض از حق کردند و در ضلالت افتادند جایی که پیغمبر در زمان خود نسبت به قوم خود بگوید: «وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی- اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً» فرقان آیه ۳۲. دیگر بعد از رحلتش چه شد و چه ها می شود.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۲۵] .... ص : ۱۶۰

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِی إِلَیْهِ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (۲۵)

و ما نفرستادیم از پیش از تو پیغمبری مگر این که وحی فرستادیم بسوی او محققا شأن چنین است که نیست الهی مگر من که ذات اقدس ربوبی است، پس واجب و حتم است که مرا پرستش کنید.

فقط وظیفه پیغمبران راجع به امر توحید نبوده تمام امور دینیه که باعث سعادت جن و انس است و نجات از مهالک است باید ابلاغ و ارشاد و هدایت کنند چنانچه در حق رسول محترم می فرماید: «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ سُبُلَ- السَّلامِ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ» مائده آیه ۱۸. لکن اولین وظیفه دعوت به توحید بوده، در مورد نوح که فرمود: «أَنْ لا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ ... الایه) هود آیه ۲۸، در مورد هود: «قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ ... الایه» هود آیه ۵۰. در مورد صالح:

«قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ ... الآیه» هود آیه ۶۱. و عین این عبارت در مورد شعیب آیه ۸۶. در مورد ابراهیم: «إِذْ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما ذا تَعْبُدُونَ (الی قوله) أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ» صافات آیه ۸۳ الی ۹۳. بلکه تمام انبیاء و رسل، لذا میفرماید بطور کلی: «وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ». و رکن اول دین توحید است ذاتی صفاتی أفعالی عبادتی نظری.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۶] .... ص : ۱۶۱

وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً سُبْحانَهُ بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ (۲۶)

و گفتند مشرکین و کفّار که: خداوند رحمن ولد گرفته اولاد پیدا کرده منزّه هست پروردگار رحمن از اتخاذ ولد بلکه آنها را که میگویند بنده گان محترم الهی هستند.

اما مشرکین گفتند: ملائکه دختران خدا هستند چنانچه در بسیاری از آیات شریفه دارد: «أَ فَأَصْفاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِكَهِ إِناثاً» اسری آیه ۴۲. «أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِكَهَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ أَلا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ أَصْطَفَى الْبَناتِ عَلَى الْبَنِينَ» صافات آیه ۱۵۰ الی ۱۵۳. «وَ جَعَلُوا-

الْمَلائِكَهَ الَّذِينَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً»

زخرف آیه ۱۸. «فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّكَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ» صافات آیه ۱۴۹. «أَمْ لَهُ الْبَناتُ وَ لَكُمُ الْبَنُونَ» طور آیه ۳۹.

«أَ لَكُمُ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنْثى تِلْكَ إِذاً قِسْمَهٌ ضِيزى النجم آیه ۲۱ و ۲۲ الی غیر ذلک من الآیات.

و اما نصاری: «مسیح را پسر خدا گفتند: و یهود عزیر را: «وَ قالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصارى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» توبه آیه ۳۰.

(سُبْحانَهُ): خداوند منزّه و مبرا است از اتخاذ ولد، زیرا معایب بسیاری لازم دارد جسمیت، مکان، احتیاج و غیر اینها که مکرر بیان شده (بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ): ملائکه و عزیز و مسیح بندگان محترم نزد پروردگار هستند، معصوم از خطا و از معاصی، مقرب در درگاه الهی عبادت و بندگی میکنند و مأمور به أوامر او هستند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۷] .... ص : ۱۶۲

لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (۲۷)

پیشی نمی گیرند بر پروردگار خود در قول یعنی از پیش خود چیزی نمی گویند آنچه میگویند طبق فرمایشات او است و آنها به أوامر الهیّه عمل می کنند.

اگر مراد ملائکه باشند هر دسته آنها بر حسب دستورات الهی مشغول بیک نوع عبادت هستند. از رسول محترم حدیث کردند فرمود: در لیله معراج تمام آسمان های هفت گانه مطروس به ملائکه بود، بعضی در قیام بعضی در قعود بعضی در رکوع بعضی در سجود مشغول به عبادت بودند، یک دسته حمله عرش یک دسته خزّان بهشت یک دسته ملائکه غلاظ و شداد در تعذیب أهل نار، یک دسته جنود الهی برای یاری انبیاء و ائمه طاهرین و اهلاک اعداء، یک دسته حفظه مؤمنین،

یک دسته رقیب و عتید، یک دسته قابض أرواح، یک دسته رسل الهی برای انبیاء، یک دسته الهام کننده به قلوب مؤمنین مقابل وساوس شیاطین و سایر أوامر الهیّه، و عدّه آنها بسیار است «وَ ما یَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّکَ إِلَّا هُوَ».

و اگر مراد مثل عزیر و عیسی انبیاء و أوصیاء انبیاء باشند چنانچه در تورات مجعوله یهود آدم را ابن اللّه گفته، و غلات امیر المؤمنین و بعضی ائمه را خدا می دانند که میگوید:

باز دیوانه شدم زنجیر کو من حسین اللّهیم تکفیر کو

اینها بنده گان خاص الهی هستند.

(لا یَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ): چیزی از پیش خود نمی گویند آنچه می گویند کلام الهی است.

(وَ هُمْ بِأَمْرِهِ یَعْمَلُونَ): آنچه میکنند بأمر اوست.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۲۸] .... ص : ۱۶۳

یَعْلَمُ ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ لا یَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضی وَ هُمْ مِنْ خَشْیَتِهِ مُشْفِقُونَ (۲۸)

خداوند میداند آنچه پیش آنها بوده و آنچه بعد از آنها، و اینها شفاعت نمیکنند مگر برای کسی که خدا از او راضی باشد و تحصیل رضای الهی کند و اینها از خوف و خشیت الهی در حذراند.

(یَعْلَمُ ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ): علم الهی عین ذات اول و آخر ندارد پیش از خلقت عالم حتی خلقت انوار مقدّسه که فرمود:

«أوّل ما خلق اللّه نوری»

خداوند عالم بود تا آخرین مخلوقات و پس از آن، زیرا مخلوقات الهی محدود هستند و علم الهی نامحدود، و نسبت محدود به غیر محدود اگر بگویی قطره به دریا است غلط گفته ای. زیرا دریا هم محدود است طرف نسبت نیست مثل نسبت

ممکن بواجب مخلوق به خالق و نحو اینها.

وَ لا- یَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضی مسأله شفاعت یکی از ضروریات دین است و منکر آن کافر است و غیر مؤمن قابلیت شفاعت ندارد بلکه خاص به أهل ایمان است چنانچه در بسیاری از أخبار در تفسیر.

«لِمَنِ ارْتَضی دارد لمن ارتضی دینه. و شفعاء دو دسته هستند، دارای شفاعت خاصّه و شفاعت عامّه.

اما شفاعت خاصه قرآن لیالی متبرکه، ماه های شریفه، مؤمنین، ملائکه حمله عرش، انبیاء، اولیاء، علماء، سادات، أولادهای صغار مؤمنین و غیر اینها.

و اما شفاعت عامه خاص محمّد و آل محمّد صلّی اللَّه علیه و سلم است و شفاعت آنها هم مختلف است.

درجه اوّل شفاعت گنه کاران مؤمنین که بواسطه ارتکاب معاصی استحقاق عذاب دارند که فرمود:

«ادّخرت شفاعتی لاهل الکبائر من امتی»

زیرا أهل صغایر به نص آیه شریفه معفوّ هستند که فرمود: «إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ» نساء آیه ۳۵. و معاصی کبار معاصی است که وعده آتش یا عذاب داده شده، یا در نظر شرع بزرگ شمرده شده، یا تصریح به به کبیره بودن آن شده، یا اشدّ از بعضی کبائر گفته شده، یا اصرار بر صغایر شده.

اشکال: بنا بر این پس مؤمنین خوفی از معاصی ندارند، زیرا مشمول شفاعت می شوند.

جواب- عمده خطر معاصی باعث زوال ایمان می شود و لو حین الموت بعلاوه سیاهی قلب و تسلّط شیطان و زوال نعم و سلب توفیق و نزول بلیّات و مفاسد دیگر.

درجه دوّم تقاضای دفع بلیات و قضاء حوائج و انجاح مقاصد و قبولی اعمال در اثر توسلات باین خاندان در همین دنیا.

درجه سوم ارتفاع درجات و مقامات در بهشت حتی در حق انبیاء و اولیاء فضلا از مؤمنین و اهل سعادت، و نظر به اینکه هر عنایتی مشروط به قابلیت محل است تا أذن الهی و اجازه حق نرسد شفاعت نمیکنند چنانچه میفرماید: «ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ» یونس آیه ۳. و تا قابلیت نداشته باشد اذن داده نمیشود در حق او.

(وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ): خوف انبیاء و ائمه اطهار و ملائکه نه از جهت معاصی است. زیرا معصوم هستند بلکه از عظمت پروردگار و معرفت به شئون الهی و کبریایی او خود را در مقابل عظمت پروردگار ناچیز و مقصّر و قاصر، در عبادت می دانند چنانچه از پیغمبر اکرم است در مناجاتش عرض می کند:

«ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک».

و خدمت زین العابدین علیه السلام عرض کردند بواسطه کثرت عبادات که زین العابدین اش گفتند، و شدت بکاء که تاج البکّائین نام نهادند و آن قدر سجده کرد که سیّد الساجدین اش خواندند که:

شماها که أهل عالم بواسطه شماها رستگار می شوند چرا این نحو تحمل می کنی؟- فرمود: صحیفه جدم أمیر المؤمنین را بیاورید کیست بتواند مثل آن عبادت کند؟

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۲۹] .... ص : ۱۶۵

وَ مَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰالِمِينَ (۲۹)

ص: ۱۶۵

و کسی که بگوید و لو از انبیاء و ملائکه باشد که: من خدایی هستم غیر از خدا همین قول باعث میشود که او را جزا دهیم جهنّم و همین نحو جزا می دهیم ظالمین را.

جایی که عقاب پر بریزد از پشه لاغری چه خیزد.

خدا چه می کند با نمرود شدّاد فرعون باب بهاء؟ و اشباه اینها که در بیانش بگوید: «انا اللّه الذی آمن به البقّالون، انا اللّه الذی آمن به القصّابون».

و هکذا بلکه بگوید: «اوّل من سجد لی محمّد ثم علیّ».

و این جمله رد نصاری است که گفتند: عیسی دعوی الوهیّت کرده و این که پسر خدا است چنانچه در اناجیل خود گفتند، و در کتب عهد جدید که عیسی پس از آنکه به دارش زدند گفته بود که من پس از سه روز زنده میشوم و به آسمان می روم و پهلوی پدرم می نشینم خذلهم اللّه.

(وَ مَنْ یَقُلْ مِنْهُمْ): از این کسانی که شما إله میدانید خود آنها همچه دعوایی نداشتند و اعتراف به بنده گی خدا می کردند چنانچه عیسی علیه السلام گفت: «قالَ إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْکِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا» مریم آیه ۳۱، اگر بگوید و دعوی الوهیّت کند:

(إِنِّی إِلهٌ مِنْ دُونِهِ): مشرک می شود و شرک اعظم افراد و انواع کفر است (فَذلِکَ نَجْزِیهِ جَهَنَّمَ): و عذاب مخلّد، و گمان نکنید که عذاب جهنم اختصاص به مدعی الوهیّت باشد بلکه.

(کَذلِکَ نَجْزِی الظَّالِمِینَ): کسانی که در حق آنها دعوی الوهیّت می کنند و برای خدا شریک قائلند که بزرگترین ظلمها شرک به خدا است.

«إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ» لقمان آیه ۱۲، چون ظلم سه قسم است. ظلم بنفس به ارتکاب معاصی، ظلم به غیر که در حدیث قدسی است:

«و عزّتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم».

ظلم به دین از شرک و کفر و ضلالت که اعظم اقسام ظلم است چون ظلم به نفس قابل عفو است، ظلم به غیر قابل تدارک هست امّا ظلم به دین هیچ گونه قابلیتی ندارد.

أَ وَ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ كانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ كُلَّ شَيْ ءٍ حَيٍّ أَ فَلا يُؤْمِنُونَ (۳۰)

آیا نمی بینند کسانی که کافر شدند این که عوالم علوی و زمین بودند بسته و وصل پس ما آنها را شکافتیم و قرار دادیم از آب هر چیزی را زنده آیا پس از این ایمان نمی آورند؟

مفسرین در معنای رتق و فتق تفسیراتی کردند که خلاف ظاهر آیه شریفه بلکه خلاف واقع و حق است. بعضی گفتند: آسمان ها و زمین به هم وصل و چسبیده بودند خداوند این دو را از هم جدا فرمود و بین آنها را شکاف داد. بعضی گفتند: آسمان ها به هم چسبیده بود از هم جدا فرمود هفت طبقه قرار داد سماوات سبع، و زمین هم از هم جدا نمود هفت زمین قرار داد أرضین سبع، بعضی گفتند بین آسمان و زمین هوا نبود بواسطه هوا بین این دو فاصله شد، و تمام این اقوال خلاف ظاهر آیه است. زیرا کفار همچه رتق و فتقی را مشاهده نکرده بودند چنانچه غیر کفار هم مشاهده نکردند و منافی با جمله.

(أَ وَ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ كانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما) است، بخصوص بلفظ مضارع که الآن و بعد می بینند.

و امّا خلاف و جدان و حقیقت است به اینکه سماوات یک فضای وسیعی است که تمام این کرات جویّه در آن فضای هستند، و کره زمین و آب هم یک کره در این فضای سفلیّه واقع شده چنانچه امروز به توسط آلات مشاهده می کنند، و بعد هر کره را نسبت بیکدیگر معین کرده اند. بلکه مراد این است که در سال خشک سالی از آسمان یعنی از عالم بالا باران نمی بارید و از زمین چیزی نمی روئید- و این در هر عصر و زمانی مشاهده می شود خداوند باران را از طرف بالا- فرستاد چنانچه می فرماید:

«وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً طَهُوراً» فرقان آیه ۵۰. و از زمین گیاه و نباتات را اخراج فرمود که بعد از این آیه میفرماید: «لِنُحْیِیَ بِهِ بَلْدَةً مَیْتاً وَ نُسْقِیَهُ مِمَّا خَلَقْنا أَنْعاماً وَ أَناسِیَّ کَثِیراً» فرقان آیه ۵۱. و بر طبق این تفسیر اخبار بسیاری از ائمه علیهم السلام رسیده و مناسب با جمله بعدهم هست که میفرماید:

(وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیْ ءٍ حَیٍّ).

اشکال: گفتند: لفظ کل شی ء افاده عموم می کند سرتاسر ممکنات را شامل می شود حتی عالم ملائکه و عالم ارواح و نفوس، و عالم مجردات و حیات آنها بستگی به ماء ندارد.

جواب: حکماء تصرّف در معنای ماء کردند و گفتند: ماء الوجود است که تمام ممکنات بایجاد حق موجود میشود. لکن این کلام از عنوان تفسیر خارج است و داخل در عنوان تأویل است «وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ» آل عمران آیه ۵، بلکه تحقیق در جواب این است که: حیات اقسامی دارد. حیات جمادی، نباتی، حیوانی، ملکوتی، علمی، روحانی، و در آیه نفرمود چه حیاتی مراد حیات نباتی و حیوانی است. یعنی هر شیئی که احتیاج به حیات نباتی و حیوانی دارد حیات او بسته به ماء است چنانچه در آیه شریفه که اشاره شد در سوره فرقان بیان می فرماید: و علّت نزول باران را تذکر می دهد: «لِنُحْیِیَ بِهِ بَلْدَةً مَیْتاً ... الایه».

(أَ فَلا یُؤْمِنُونَ): پس از این مشاهده و این آثار غریبه مع ذلک ایمان نمی آورند و برای او شریک قرار می دهند یا مثل طبیعی منکر اصل وجود حق می شوند.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۳۱] .... ص : ۱۶۸

وَ جَعَلْنا فِی الْأَرْضِ رَواسِیَ أَنْ تَمِیدَ بِهِمْ وَ جَعَلْنا فِیها فِجاجاً سُبُلًا لَعَلَّهُمْ یَهْتَدُونَ (۳۱)

ص: ۱۶۸

و قرار دادیم ما در زمین کوه های عظیم اینکه تزلزل پیدا نکند و مورث هلاکت شما نشود و قرار دادیم بین آن جبال فاصله هایی که راه باز باشد برای بشر که بتواند در مسافرت ها بمقاصد خود نائل شوند.

خداوند نظر به اینکه برای کره زمین دو حرکت مقرّر فرموده وضعی و انتقالی اما وضعی دور خود می چرخد و تشکیل شب و روز میدهد و انتقالی دور کره شمس می گردد و تشکیل ماه و سال و فصول چهارگانه میدهد، و این دو حرکت بسیار سریع است و مورث تزلزل می شود و در اثر آن اضطراب شدیدی به افراد بشر و سایر حیوانات احداث میشد بلکه عمارات خراب می شد، اشجار از هم پاشیده میشد خداوند این جبال را قرار داد که بمنزله میخ زمین باشند که حرکت آن منظم باشد، بعلاوه فوائد زیادی که از این جبال بهره برداری میکنند لذا میفرماید:

(وَ جَعَلْنا فِی الْأَرْضِ رَواسِیَ أَنْ تَمِیدَ بِهِمْ): و از آن طرف اگر این جبال بهم وصل بود وسائل مسافرت در بلاد مسدود بود خداوند به قدرت کامله خود بین آنها فاصله های زیادی قرار داد که بتوانند از هر نقطه به نقطه دیگر سیر و سفر کنند و به مقاصد خود نائل شوند.

(وَ جَعَلْنا فِیها فِجاجاً سُبُلًا لَعَلَّهُمْ یَهْتَدُونَ): بمقاصدهم و حوائجهم جلّ الخالق.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۳۲] .... ص : ۱۶۹

وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً وَ هُمْ عَنْ آیاتِها مُعْرِضُونَ (۳۲)

و قرار دادیم آسمان را سقف و طاق حفظ شده و این کفار از آیات و قدرت نمائیها اعراض میکنند و رو برمیگردانند.

(وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً): حکماء قدیم تا چندی قبل معتقد بودند که سماوات سبع مثل فلزات ملاصق به یکدیگرند سطح مقعّر بالا مماسّ با سطح محدب

پائین است و کواکب سبعه در هر کدام مثل میخ کوبیده شده که تعبیر به سیارات میکنند قمر عطارد زهره شمس مریخ مشتری زحل، و سطح محدب فلک زحل مماسّ با مقعّر فلک ثوابت که تعبیر به کرسی می کنند، و سطح محدب کرسی مماسّ با مقعّر فلک اطلس و غیر مکوکب که تعبیر به عرش میکنند. لکن این عقیده بحمد اللّه در این اعصار بکلی باطل شد، و تمام این کواکب کراتی هستند در این فضای وسیع که لا یعلمه الا اللّه، و این کرات در حرکت به نظم منظّم در سیر هستند.

مفسرین در کلمه محفوظ گفتند: محفوظ هست از دخول شیاطین برای استراق سمع که در آیه شریفه میفرماید: «وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجِيمٍ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِينٌ» الحجر آیه ۱۷ و ۱۸- و نیز میفرماید:

«وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ (الی قوله تعالی) إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ» صافات آیه ۷ الی ۱۰. لکن آنچه به نظر أقرب می آید و اللّه العالم اینکه:

این کرات جویّه محفوظ از خرابی و سستی و کندی هستند، از ابتداء ایجاد و خلقت آنها بطور منظم تا زمان انقراض به مقدار خردلی تغییر در آنها داده نشد و محفوظ به حفظ الهی هستند، کم و زیاد تند و کند در آنها نیست، و این معنی چون مشاهد است داخل در آیات قدرت الهی است که درک باید کرد و میفرماید:

(وَ هُمْ عَنْ آياتِها مُعْرِضُونَ): و تمام اینها را مستند به طبیعت و اتفاق می دانند و تفکّر و تدبر نمی کنند. و تعبیر به سقف برای این است که به طرف بالا است.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۳] .... ص : ۱۷۰

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (۳۳)

و او است خداوندی که خلق فرمود شب و روز را، و شمس و قمر را کل

آنها در فلکی سیر میکنند.

مفسرین نظر به اینکه شب و روز را مستند به سیر شمس و قمر می دانستند لذا در دست و پا افتادند که چه معنی دارد خلقت شب و روز. لکن چون این عقیده فسادش معلوم شد چنانچه گذشت می گوییم: شمس اصلا سیر دوری ندارد نه وضعی و نه انتقالی.

بلی یک سیر مستقیم با جمیع این کرات دارند که بطرف کره وکاء که نصر الطائرش گفتند سیر میکنند، و تمام آنجا مجتمع می شوند حتی کره أرض و تمام از حرکت می افتند و قیامت بر پا میشود و آیات شریفه مشحون باین معنی است: «وَ الشَّمْسُ تَجْرِی لِمُسْتَقَرٍّ لَها» یس آیه ۳۸. از محل قرار خود جریان دارد «یَسْئَلُ أَیَّانَ یَوْمُ الْقِیامَهِ فَإِذا بَرِقَ الْبَصَرُ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ یَقُولُ الْإِنْسانُ یَوْمَئِذٍ أَیْنَ الْمَفَرُّ» قیامت آیه ۶ الی ۱۰. «إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ وَ إِذَا الْجِبالُ سُیِّرَتْ وَ إِذَا السَّماءُ کُشِطَتْ (الی قوله) عَلِمَتْ نَفْسٌ ما أَحْضَرَتْ» تکویر چهارده آیه و غیر اینها. و در أخبار هم داریم: شمس یک نی بالای سر أهل محشر قرار می گیرد و غیر اینها. لذا می گوئیم:

(وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ) مراد جعل است که در اثر حرکت دوری زمین است که دور خود می چرخد به حرکت وضعی چنانچه مکرر گفته شده هر قسمت آن که مقابل خورشید است روز و قسمت مخالف شب و لذا روز و شب در اطراف زمین مختلف می شود.

مثلا روز نقطه آسیا شب امریکا و بالعکس، و کوتاهی و بلندی شب و روز در اثر حرکت انتقالی او است دور کره شمس چون هر چه دائره منطقه البروج بدائره نزدیک شود یا دور شود تفاوت میکند و این دو دائره در دو نقطه مقارن می شوند، اوّل حمل و اوّل میزان شب و روز مساوی میشوند و در دو نقطه غایت بعد پیدا

می کنند اوّل سرطان غایت ارتفاع روز است و اوّل جدی غایت ارتفاع شب است.

(وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ) فوائد شمس بسیار است مربی تمام ما فی الارض از جمادات و نباتات و حیوانات و انسان، تشکیل بخار از دریا تا تولید ابرها نزول باران و غیر اینها که اگر نبود تمام این ها فاسد میشد. و فوائد قمر هم بسیار است بلکه تمام کواکب و کرات جویه که تمام برای انسان خلق شده و انسان خیره سر مع ذلک ایمان نمی آورد.

(كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ): سیر منظّم به ترتیب مرتب هر کدام در مرکز خود شناورند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۴] .... ص : ۱۷۲

وَ ما جَعَلْنا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَ فَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخالِدُونَ (۳۴)

و ما قرار ندادیم از برای بشری پیش از تو از زمان آدم و من دونه خلد که همیشه در دنیا زنده و باقی باشد تمام مردند آیا پس از آنکه تو از دنیا رحلت فرمودی پس این کفار و مشرکین باقی میمانند آنها هم می میرند: «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» زمر آیه ۳۱.

«كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ» الرحمن آیه ۲۶. از أبی عبد اللّه الحسین علیه السلام است فرمود:

«خطّ الموت علی ولد آدم مخط القلاده علی جید الفتاه».

مشرکین انتظار موت پیغمبر را داشتند که پس از رحلتش دستگاه اسلام را برچینند و همچنین منافقین که اطراف پیغمبر بودند «نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ الطور آیه ۳۰. لذا میفرماید:

(وَ ما جَعَلْنا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ): تمام مردند و لو عمر نوح باشد (أَ فَإِنْ

مِتَ

): تعجب این است که اگر تو رحلت فرمایی (فَهُمُ الْخالِدُونَ): آنها هم می میرند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۵] .... ص : ۱۷۳

كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً وَ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ (۳۵)

تمام نفوس می چشند طعم مرگ را و مبتلا می کنیم شما را به اعمال زشت و اعمال خیر امتحانا و بسوی ما بر میگردید.

(كُلُّ نَفْسٍ): شامل جمیع ملائکه و جن و انس و جمیع حیوانات میشود چنانچه در حدیث است

«اهل الارض یموتون و أهل السماء لا یبقون».

(ذائِقَةُ الْمَوْتِ):

باید از این عالم کوچ کرد بعالم برزخ و این دستگاه بکلی برچیده میشود و دستگاه قیامت بر پا میگردد.

(وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً): دنیا دار امتحان است هم در بلاها و هم در نعم، فقر و غنی، صحت و مرض، ضیق و سعه، شدت و رخاء که باید بنده در سختیها و بلاها صبر کند و در نعمتها شکر کند.

«الدنیا دار بالبلاء محفوفه و بالقدر موصوفه دار محنه و بلیه» و تمام اینها برای امتحان است آنهم نه اینکه بر خدا مجهول باشد بلکه بر خود بنده و سایرین معلوم گردد.

یکی را دهی تخت و تاج و کلاه یکی را نشانی به سنگ سیاه

یکی را به او تخت شاهی دهی یکی را به دریا به ماهی دهی

مراد از شر و خیر این است که گفتند: «ما تکرهون و ما تحبون» و لسان أخبارهم در تفسیر این جمله همین است نه اینکه شرّ معاصی باشد و خیر عبادت:

زیرا خداوند کسی را وادار به معصیت نمی کند بلی راه بر اهل معصیت باز است که

بواسطه غلبه هوای نفس باختیار خود رو به معصیت بروند و اسباب از هر جهت برای آنها فراهم شده، چنانچه راه بر اهل عبادت هم باز است و اسباب فراهم.

گروهی این گروهی آن پسندند این هم امتحان است.

(وَ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ): بازگشت تمام به سوی اوست برای جزاء.

«الناس مجزيّون باعمالهم ان خيرا فخير و ان شرّا فشرّ»

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۶] .... ص : ۱۷۴

وَ إِذا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلاَّ هُزُواً أَ هذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَ هُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمنِ هُمْ كافِرُونَ (۳۶)

و موقعی که کفار شما را مشاهده می کنند شما را می گیرند به سخریّه و استهزاء و می گویند: آیا این است که خدایان شما مشرکین را به بدی و زشتی یاد می کند که اینها یک جمادی بیش نیستند و هیچ نفع و ضرری به شما نمی توانند عطا و دفع کنند، و حال آنها از یاد خدا غافل و کافر به خدای یکتای بی همتا هستند. بسیار تعجب است قادر متعال و خالق ما یشاء را منکر و کافر می شوند، و جماد بی شعور و ادراک و مصنوع خود را می پرستند.

(وَ إِذا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا): شما را به یکدیگر نشان می دهند و اشاره می کنند به مسخره و استهزاء که این کاذب و مفتری و مجنون و ساحر است.

(إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُواً): ان نافیه یعنی نمی گیرند تو را مگر به استهزاء، معجزات تو را حمل به سحر و جادو می کنند، فرمایشات تو را حمل به کذب و افتراء می نمایند، افعال و اعمال تو را و عبادت تو را بازی گری می پندارند و میگویند:

(أَ هذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ): بدگویی در حق بتهای شما می کند و آنها را یک جمادی بیش نمی داند و حال آنکه آنها به خداوند متعال کافر می شوند.

وَ هُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمنِ هُمْ كافِرُونَ).

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۷] .... ص : ۱۷۵

خُلِقَ الْإِنْسانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُرِيكُمْ آياتِي فَلا تَسْتَعْجِلُونِ (۳۷)

خلق شده است انسان از عجله زود باشد که نشان دهیم شما را آیات خود را پس طلب تعجیل نکنید.

(خُلِقَ الْإِنْسانُ مِنْ عَجَلٍ): اقوال زیادی در مفاد این جمله پیش مفسرین است. بعضی گفتند:

مراد از انسان آدم است که هنوز روح در بدن او تمام نشده همین که به زانو رسید خواست برخیزد و نتوانست و بر طبق این قول حدیثی از حضرت صادق علیه السلام نقل کردند، بعضی گفتند: مراد این است که آدم را بتعجیل خلق کردیم مثل سایر اولاد آدم نبود که نطفه علقه مضغه و سایر مراحل را طی کند، بعضی گفتند: مراد نوع انسان است و مراد از عجل طین و گل است چنانچه می فرماید: «وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ» سجده آیه ۶. بعضی گفتند: به مجرد اراده انسان خلق شده مثل آیه شریفه: «إِنَّما قَوْلُنا لِشَيْ ءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» نحل آیه ۴۲، إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» یس آیه ۸۲. لکن تمام این وجوه مخدوش است بلکه مفاد این آیه مطابق است با آیه شریفه: «وَ يَدْعُ الْإِنْسانُ بِالشَّرِّ دُعاءَهُ بِالْخَيْرِ وَ كانَ الْإِنْسانُ عَجُولًا» اسری آیه ۱۲. و مراد این است که در کمون انسان است که بدون فکر و تأمل بمجرد آنکه نفس متمایل شد عمل می کند و فکر عواقب و خیمه آن را نمی کند که گفتند:

«العجله من الشیطان و التأنّی من الرحمن».

(سَأُرِيكُمْ آياتِي): کفار و مشرکین به انبیاء که وعده عذاب می دادند می گفتند چنانچه در آیه بعد می آید: «مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ» در جواب آنها می فرماید: «سَأُرِيكُمْ آياتِي» بزودی به شما می رسد عذابهای الهی هلاکت

دنیوی و عقوبت اخروی.

(فَلا تَسْتَعْجِلُونِ) عجله نکنید و طلب عذاب نکنید می رسد به شما. و حدیث مروی از حضرت صادق علیه السلام که نقل شد هم شاهد بر این معنی است که آدم عجله کرد در برخواستن.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۳۸] .... ص : ۱۷۶

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۳۸)

و می گویند: چه زمانی می آید این وعده اگر هستید شما راستگویان.

(وَ يَقُولُونَ): کفار و مشرکین (مَتی کلمه استفهام است از برای زمان یعنی چه زمانی و وقتی و موقعی است؟

(هذَا الْوَعْدُ): چون وظیفه انبیاء بشارت و انذار است به کسانی که ایمان آورند و عمل صالح بجا آورند، و تقوی از قبایح و محرمات داشته باشند و انذار کنند از کفر و عناد و ضلالت و اعمال قبیحه و اخلاق رذیله و صفات خبیثه و افعال سیّئه که سرتاسر فرمایشات آنها این است که سعادت دنیا و آخرت و رستگاری و نجات از مهالک و عذاب دنیوی و اخروی منوط به سه امر است: ایمان، عمل صالح، تقوی و در فقدان هر یک عقوبات و عذابهای مخصوصی دارد لذا می گویند: این وعده ها چه زمانی عملی می شود ما که همیشه در سعه و خوشگذرانی هستیم.

(إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ) یعنی شما انبیاء کذّاب هستید و تمام این وعده ها کذب و افتراء به خدا است، یک دسته می گویند: «وَ قالُوا ما هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما يُهْلِكُنا إِلَّا الدَّهْرُ ... الایه» جاثیه آیه ۲۳. یک دسته صریحا تکذیب می کنند:

«فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جاؤُ بِالْبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ الْكِتابِ الْمُنِيرِ» آل عمران آیه ۱۸۱. و آیات بسیار دیگری، و منشأ تکذیب آنها تقلید آباء و عناد و عصبیّت و کبر و نخوت و سایر صفات خبیثه و سیاهی قلب و امثال اینها است.

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَ لا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ (۳۹)

اگر می دانستند کسانی که کافر شدند زمانی که نمی توانند جلوگیری کنند از روهای خود آتش را و نه از پشت ها و گرده های خود، و احدی را هم ندارند که آنها را یاری کند.

(لَوْ يَعْلَمُ) لو امتناعیّه است اشاره به اینکه این کفار و مشرکین محال است علم پیدا کنند و دیگر قابل هدایت نیستند مثل قوم نوح که خطاب شد: «وَ أُوحِيَ إِلى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما كانُوا يَفْعَلُونَ» هود آیه ۳۸.

(الَّذِينَ كَفَرُوا): تمام طبقات کفار را شامل می شود از طبیعی و مشرک و یهود و نصاری و کسانی که در حکم کفّار هستند، یا داخل در کفر مثل ناصبی و مرتد و مبدع و معاند و مخالف و أمثال اینها.

(حِينَ لا يَكُفُّونَ): کفّ جلوگیری است از واردات چنانچه کفّ نفس جلوگیری از مشتهیات نفسانی است یعنی زمانی که نمی توانند جلوگیری کنند.

(عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ): که آتش از مقابل صورت آنها حمله می کند.

(وَ لا عَنْ ظُهُورِهِمْ): از عقب سر آنها اشاره به این که اگر آتش فقط از جلو رو می آمد می توانستند فرار کنند و رو را از او برگردانند و همچنین اگر از عقب سر بود یعنی اگر از یک طرف آتش بود به اطراف دیگر فرار میکردند و جلوگیری می نمودند لکن چون از جمیع اطراف احاطه کرده راه فرار و جلوگیری ندارند چنانچه می فرماید:

«إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها» کهف آیه ۲۸.

(وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ): نه بتها و آلهه آنها به فریاد آنها می رسند، و نه موسی علیه السلام به فریاد یهود می رسد، و نه عیسی علیه السلام به فریاد نصاری و نه ملائکه به فریاد عبده

آنها، و نه شمس و قمر و کواکب و نه گاو و گوساله و نه شیطان که می گوید:

«إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکُمْ إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِیدُ الْعِقابِ» انفال آیه ۵۰.

و بالجمله ناصری ندارند.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۴۰] .... ص : ۱۷۸

بَلْ تَأْتِیهِمْ بَغْتَهً فَتَبْهَتُهُمْ فَلا یَسْتَطِیعُونَ رَدَّها وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ (۴۰)

بلکه می آید آنها را آن وعده و عذاب و آیات الهیّه بنا هنگام پس مبهوت و متحیّر می کند آنها را، پس دیگر استطاعت و قدرت ندارند که دفع آنها را از خود کنند و مهلت هم بآنها داده نمی شود.

(بَلْ تَأْتِیهِمْ بَغْتَهً): اگر مراد از وعده که گفتند: «مَتی هذَا الْوَعْدُ» قیامت و ساعت باشد بغته که تعبیر به آن می کنیم که گفتند أن، ظرف زمان است آنها را می آید که فرمود: «وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ» نحل آیه ۷۹. «وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَهٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ» القمر آیه ۵۰. و اگر مراد اجل مرگ باشد آن هم می فرماید:

«وَ لِکُلِّ أُمَّهٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ» اعراف آیه ۳۲ و یونس آیه ۴۹ و نحل آیه ۶۳. و مراد از ساعت ساعت اصطلاحی نیست بلکه مراد قطعه ای از زمان است، و چون نکره در سیاق نفی افاده عموم می کند نفی جمیع قطعات زمان را می کند حتی یک ثانیه و مفادا با آن یکی می شود.

و اگر مراد عذابهای دنیوی مهلکه باشد که بر أمم سابقه نازل شد آن هم آنی و بدون تأخیر بغته نازل می شود مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب و فرعونیان.

(فَتَبْهَتُهُمْ): بهت حیران شدن و گیج شدن است.

(فَلا یَسْتَطِیعُونَ رَدَّها): اما در قیامت هر چه بگویند:

«رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ کَلَّا إِنَّها کَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها» مؤمنون آیه ۱۰۱. و همچنین حین الموت که آیه شریفه اشاره به آن دارد و هر چه بگوید: «لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ» می فرماید: «وَ لَنْ یُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْساً إِذا جاءَ أَجَلُها» منافقون آیه ۱۰. و اگر عذابهای دنیوی باشد هر چه بگوید: إِنِّی آمَنْتُ ...

الایه» جواب می شنود: «آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ» یونس آیه ۹۰.

(وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ): مهلت داده نمی شوند نفسها شماره اش تمام شد روزی به آخر رسید، مدت منقضی شد:

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۴۱] .... ص : ۱۷۹

وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِکَ فَحاقَ بِالَّذِینَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۴۱)

و هر آینه به تحقیق استهزاء شده به رسولان از قبل از تو ای رسول محترم، پس متوجه شد و وارد شد به کسانی که مسخره می کردند انبیاء خود را از آنچه که بودند به او استهزاء می کردند.

این آیه شریفه برای تسلیت حضرت رسالت است که کفار و مشرکین آن حضرت را استهزاء می کردند و مسخره می نمودند که این اختصاص به تو ندارد رسولان قبل هم گرفتار این نوع کفار و مشرکین بودند: «إِنَّ الَّذِینَ أَجْرَمُوا کانُوا مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا یَضْحَکُونَ» مطففین آیه ۲۹. و در مورد موسی علیه السلام می فرماید:

«فَقالَ إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ فَلَمَّا جاءَهُمْ بِآیاتِنا إِذا هُمْ مِنْها یَضْحَکُونَ» زخرف آیه ۴۶. و در حق نوح علیه السلام می فرماید: «وَ کُلَّما مَرَّ عَلَیْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ» هود آیه ۴۰. و عین همین آیه شریفه را در سوره انعام آیه ۱۰ بیان فرموده و در مجلّد پنجم تفسیر آن گذشت و در اینجا بطور اختصار رد می شویم.

(وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ): معجزات آنها را حمل به سحر می کردند، و فرمایشات آنها را حمل به کذب و افتراء می نمودند اعمال و افعال آنها را حمل بر جنون و جهالت. حتی دارد حکم بن عاص پدر مروان در عقب سر پیغمبر مثل پیغمبر راه می رفت و مضحکه می نمود حضرت نفرین کرد او را و فرمود:

«کن کما تکون»

تا آخر عمر رعشه در بدنش ظاهر شد و لقّه راه می رفت. لکن بدانند کسانی که شما را استهزاء می کنند که سوء عاقبت آن چیست؟

(فَحاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ): بالاخره خود آنها به سخریه و استهزاء گرفتار می شوند چنانچه نوح فرمود:

«إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَما تَسْخَرُونَ» هود آیه ۴۰. و در حق مطلق کفار می فرماید: «فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ» مطففین آیه ۳۴ الی ۳۶.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۲] .... ص : ۱۸۰

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ مِنَ الرَّحْمنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (۴۲)

بگو: به این کفار کیست که شما را نگاه دارد و حفظ کند در شب و روز از واردات الهیه و بلاهایی که از طرف پروردگار رحمن بر شما متوجه می شود بلکه اینها از ذکر پروردگار خود اعراض کننده اند:

(قُلْ): خطاب به پیغمبر است که به کفار و مشرکین بفرما:

(مَنْ يَكْلَؤُكُمْ): من استفهامیه است در مقام نفی است یعنی احدی نیست از این آلهه شما با کسانی که مورد نظر شما هستند چه انبیاء سلف مثل موسی و عیسی و سایر انبیایی که مورد قبول شما هستند، یا کسانی که از رؤساء و اکابر شما که شما را اضلال می کنند و به آنها اعتماد دارید مثل نمرود و شداد و فرعون و آباء متقدمین شما که تقلید آنها را می کنید، و به عقیده آنها باقی

هستید که بتواند شما را حفظ و حمایت کند. کلاء بمعنی حفظ و حمایت است چنانچه در دعا می گوئید:

«اللهم اجعلنی فی کلائتک»

یعنی (فی حفظک و حمایتک).

(بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ): چون انسان دائما در معرض حوادث و بلیّات است شب باشد یا روز چنانچه نقل از افلاطون است که گفته بود: (الحوادث سهام، و الأفلاک قسیّ و الانسان هدف، و الرامی هو اللّه فأین المفر» خدمت أمیر المؤمنین نقل کلام او را کردند فرمود: «فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ» الذاریات آیه ۵۰.

(مِنَ الرَّحْمنِ) یعنی بلیات و حوادث و آفات و عاهات و عذابها که از جانب خداوند رحمن بر شما متوجه شود که باید مورد رحمت او شوید خود را در مورد غضب او در می آورید.

(بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ): بعضی گفتند: از قرآن، بعضی گفتند از مواعظ و نصایح و لکن ذکر عام است. اینها از خدا غافل هستند و از فرمایشات او و انبیاء و رسل او و از کتابهای او و از دستورات او کلا اعراض می کنند و اعتناء نمی کنند و توجّه ندارند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۳] .... ص : ۱۸۱

أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنا لا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَ لا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ (۴۳)

آیا برای این کفّار و مشرکین خدایانی هستند غیر از ما که بتوانند منع کنند و جلوگیری از عذاب الهی و بلاهای وارده، این آلهه آنها قدرت و استطاعت بر دفع بلا و نصرت نفوس خود ندارند چه رسد به نصرت عبده خود، و نیستند این آلهه پناه دهنده مشرکین و همراهی با آنها از آنچه ما اراده در حق آنها کنیم.

(أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ): استفهام انکاری است یعنی ندارند مشرکین آلهه که بتوانند.

(تَمْنَعُهُمْ): جلوگیری از بلاهای مشرکین کنند، و مانع شوند از نزول

عذاب و بلیّات.

(مِنْ دُونِنا): متعلق به أم لهم آلهه است یعنی آلهه غیر از ما ندارند که منع کنند کانه میفرماید: ام لهم آلهه من دوننا تمنعهم.

(لا یَسْتَطِیعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ): امّا أصنام آنها قدرت نداشتند به حفظ خود موقعی که حضرت ابراهیم علیه السلام تمام آنها را شکست که فرمود:

«تَاللَّهِ لَأَکِیدَنَّ أَصْنامَکُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِینَ فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا کَبِیراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَیْهِ یَرْجِعُونَ» در همین سوره شرحش می آید حتی آنها اراده کردند که آلهه خود را یاری کنند: «قالُوا حَرِّقُوهُ وَ انْصُرُوا آلِهَتَکُمْ» و همچنین رسول اکرم با امیر المؤمنین بتهای کعبه را شکستند.

اما مثل نمرود که به یک پشّه هلاک شد، و شدّاد بصاعقه و فرعون به غرق و گوساله سامری به احراق و و و.

(وَ لا هُمْ مِنَّا یُصْحَبُونَ): صاحب همراه را گویند که در خطرات انسان را حفظ کند چنانچه زوجه را صاحبه گویند: «مَا اتَّخَذَ صاحِبَةً وَ لا وَلَداً» جنّ آیه ۳.

صحابه کسانی که درک خدمت حضرت رسالت را کردند، و گفتند: مجیر صاحب الجار است، و صاحب بن عبّاد وزیر فخر الدوله اسم او اسماعیل بود و تشیّع أهل اصفهان از برکات و بیانات او است. و بالجمله صاحب همراه است و همراهی می کند و آلهه مشرکین هیچ گونه همراهی از آنها نمی کنند بلکه بسا خصم آنها می شوند مثل عیسی خصم نصاری و موسی خصم یهود و نحو اینها.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۴۴] .... ص : ۱۸۲

بَلْ مَتَّعْنا هؤُلاءِ وَ آباءَهُمْ حَتَّی طالَ عَلَیْهِمُ الْعُمُرُ أَ فَلا یَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ (۴۴)

و نظیر این آیه در سوره مبارکه رعد آیه ۴۱ که فرمود: «أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّا

نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها

... الآیه) گذشت تفسیر و شرحش و أخبار وارده در ذیل آن شروع به ترجمه و تفسیر.

بلکه ما این کفّار را متمتّع و بهره مند کردیم به نعم دنیویّه آنها را و آباء آنها را تا اینکه طول کشید بر آنها عمر، عمر طولانی پیدا کردند، آیا پس از این نمی بینند که ما محقّقا قدرت و اراده ما متوجّه زمین می شود و کم می کنیم از اطراف زمین، آیا پس از این آنها بر ما غالب می شوند؟

(بَلْ مَتَّعْنا هؤُلاءِ): از زمان آدم أبو البشر تا امروز مشاهده کنید چه اندازه از کفّار و مشرکین بودند و أرباب ضلال که أهل حقّ در میانه آنها بسیار کم بودند.

(وَ آباءَهُمْ): نسلا بعد نسل و جیلا- بعد جیل با چه ثروتها و دولتها و چه عمارتها و ریاست ها که در حقّ عاد و غیر آنها می فرماید: «أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ وَ ثَمُودَ الَّذِینَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ الَّذِینَ طَغَوْا فِی الْبِلادِ فَأَکْثَرُوا فِیهَا الْفَسادَ» فجر آیه ۵ الی ۱۱.

(حَتَّی طالَ عَلَیْهِمُ الْعُمُرُ): با عمرهای طولانی که بسا بالغ بر هزار سال می شد.

(أَ فَلا- یَرَوْنَ): رؤیت بسا به چشم سر است و بسا به چشم دل، و در اینجا بهر دو هم به چشم سر زمان خود را مشاهده می کردند و به چشم دل پیشینیان خود را.

(أَنَّا نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها): در اخبار تفسیر شده به ذهاب علماء و انبیاء از بین آنها، مفسّرین به تخریب بلاد و موت أهل آن. و به تسلّط انبیاء و مؤمنین و مقهوریّت کفّار و مشرکین. و مکرّر گفته ایم أخبار وارده در تفسیر آیات غالبا بیان مصادیق می فرماید، منافات با عموم آیات ندارد.

نقص زمین در هر زمانی به نحوی بوده بسا به نزول عذاب که در همان سوره فجر می فرماید: «فَصَبَّ عَلَیْهِمْ رَبُّکَ سَوْطَ عَذابٍ إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ»

آیه ۱۲ و ۱۳. و بسا به سلب توفیق و ذهاب علماء و انبیاء از میان آنها، و بسا به غلبه مسلمین بر آنها.

(أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ): در مقابل قدرت پروردگار کیست بتواند عرض اندام کند؟

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۵] .... ص : ۱۸۴

قُلْ إِنَّما أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَ لا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ إِذا ما يُنْذَرُونَ (۴۵)

بفرما به این کفّار که: من شما را انذار می کنم از عذاب الهی دنیوی و اخروی و از پیش خود نمی گویم بلکه به وحی الهی که به من می رسد، ولی کسی که گوش قلبش کر است هر چه او را دعوت کنند نمی شنود و اجابت نمی کند زمانی که انذار شوند و به آنچه انذار شوند.

(قُلْ إِنَّما أُنْذِرُكُمْ): وظیفه أولیه انبیاء و رسل انذار و تبشیر است انذار از شرک و کفر و ضلالت که باعث خلود در عذاب می شود و از معاصی الهیّه که مورث ده عقوبت می شود، قلب را سیاه می کند، شیطان را مسلط می کند، سلب توفیق میکند بعد از حق دارد ایمان را ضعیف می کند، سلب نعم الهیه می شود، نزول بلیّات دنیویّه می کند، موجب سخط الهی می شود، باعث رنجش انبیاء و ائمّه علیهم السلام می گردد، شقاوت می آورد. بعلاوه عذابهای عالم برزخ و قیامت. و بشارت به ایمان و تقوی و اعمال صالحه که باعث سعادت دنیا و آخرت و نجات از مهالک نشأتین می شود.

(بِالْوَحْيِ): آنچه بفرماید از جانب خدا است و وحی پروردگار.

(وَ لا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ)

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

بلکه باعث مزید کفر و عناد می شود.

(إِذا ما يُنْذَرُونَ): هر چه انذار شوند. (لا یزیدهم الا بغیا و کفرا و عنادا).

وَ لَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذابِ رَبِّکَ لَيَقُولُنَّ يا وَيْلَنا إِنَّا کُنَّا ظالِمِينَ (۴۶)

و هر آینه اگر تماس بگیرد آنها را بویی از عذاب پروردگار تو هر آینه می گویند وای بر ما محقّقا ما بودیم ظلم کنندگان.

(وَ لَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذابِ رَبِّکَ): آثار عذاب را مشاهده کردند ممکن است مراد عذابهای دنیوی باشد که بر أمم سابقه نازل می شد که دیگر فائده نداشت که می فرماید: «فَلَوْ لا کانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِيمانُها إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْيِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلى حِينٍ»: یونس آیه ۹۸. و در مورد فرعون می فرماید: «حَتَّى إِذا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ (الی قوله تعالی) آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ ... الایه) یونس آیه ۹۰. و ممکن است آثار عذاب اخروی باشد در حال احتضار که می فرماید: «وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ ... الآیه» نساء آیه ۲۲. و دارد در أخبار که در حال احتضار جای خود را در بهشت یا جهنّم می بیند، ملائکه رحمت و ملائکه عذاب را مشاهده می کند، ملک الموت با صورت خوبی یا مهیبی می آید أهل سعادت را براحتی قبض روح می کند مثل گلی که بدست او دهد بو کند و أهل عذاب را سخت تر از آنکه میخ آهنی در چشمش بکوبند و با مقراض گوشت بدنش را قطعه قطعه کنند.

(لَيَقُولُنَّ يا وَيْلَنا إِنَّا کُنَّا ظالِمِينَ) چون آثار عذاب را مشاهده می کنند و راه فرار ندارند و دست آنها از همه جا کوتاه است و فریاد رس ندارند می گویند: ای وای بر ما که عذاب ظلمهای ما که به ما می گفتند و باور نمی کردیم به ما متوجّه شد، و ما بودیم که ظلم می کردیم هم ظلم به نفس که ایمان نیاوردیم و دست از اعمال زشت خود بر نداشتیم و هم ظلم به غیر به انبیاء و أولیاء و مقرّبان درگاه خداوند و مؤمنین نمودیم، و هم ظلم به دین که شریک بر خداوند قرار دادیم و پشت پا به کتابهای او و أحکام او زدیم که ظلم به دین است.: «إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» لقمان

آیه ۱۲. و از برای ویل دو معنی است اسمی و وصفی اسمی چاه ویل است در قعر جهنّم، و وصفی شامل همه گونه عذاب می شود دنیوی و اخروی.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۷] .... ص : ۱۸۶

وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيامَهِ فَلا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ إِنْ كانَ مِثْقالَ حَبَّهٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنا بِها وَ كَفى بِنا حاسِبِينَ (۴۷)

و ما قرار می دهیم و نصب می کنیم میزانهای عدل را از برای روز قیامت پس ظلم نمی شود به هیچ نفسی هیچ گونه ظلمی و اگر بوده باشد به سنگینی یک حبّه از خردل می آوریم بآن حبّه و کفایت می کند به ما حساب کننده که حساب کنیم.

یکی از ضروریّات دین اسلام میزان اعمال است که انکار آن موجب کفر می شود. و کلام در میزان از چند جهت گفته می شود و ما در مجلّد سوّم کلم الطّیّب از صفحه ۱۲۱ الی ۱۲۷ در پنج مقصد بیان کرده ایم.

۱- در اثبات و حقیّت میزان.

۲- در حقیقت میزان.

۳- در دفع اشکالاتی که شده.

۴- چیزهایی که موازنه می شود.

۵- بر کسانی که میزان نصب می شود و کسانی که نصب نمی شود. مستدعی است مراجعه فرمائید و در اینجا فقط به تفسیر آیه شریفه اکتفاء می کنیم.

(وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ): از این جمله استفاده می شود که میزان متعدّد است، میزان عقاید، میزان اخلاق، میزان اعمال بلکه ممکن است بر هر یک یک عقاید و اخلاق و اعمال میزان خاصّ بخود باشد، بلکه از آیه شریفه: «فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ

فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِکَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ ...

الایه» اعراف آیه ۷. استفاده می شود که هر فردی موازینی دارد. و مراد از قسط عدل است به اینکه خردلی از حسنات کسی فرو گذارده نمی شود و خردلی بر سیّئات افزوده نمی شود.

اشکال: عقاید و اخلاق و اعمال را چه نحو موازنه می کنند؟

جواب: کلمات مفسّرین و أخبار در این باب مختلف است و جامع تمام آنها این است که میزان هر چیزی مناسب خود اوست چنانچه علم منطق میزان قضایا است و لذا علم میزانش گفتند، و میزان بنّایی شاقول است، و میزان درجات علم امتحان است حتّی انسان کامل را آدم و زین می گویند و بی اعتبار را سبک می شمارند.

و به این بیان جمع بین اقوال و أخبار می توان کرد.

اشکال: خداوند تبارک و تعالی که عالم به جمیع افعال بندگان است و عادل است و به احدی ظلم نمی کند جعل موازین چه فائده دارد؟

جواب: همین اشکال در حساب و کتبه اعمال و شهادت شهود در قیامت از جوارح و أرض و ملک و غیر اینها هم متوجه می شود و جوابش این است که بر خود انسان و دیگران هم معلوم شود و جای انکار و اعتراض باقی نباشد.

مطلب دیگر این که: کفّار و مشرکین و معاندین برای آنها نصب میزان نمی شود.

چون حسناتی ندارند و برای مؤمنین هم که بیگناه وارد قیامت می شوند نصب نمی شود.

زیرا سیّئات ندارند یا معصیت نکرده یا به توبه تدارک کرده یا به یک وسائلی مورد مغفرت و عفو الهی شده. فقط برای کسانی است که: «خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً» آنهم خداوند وعده فرموده: «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ» توبه آیه ۱۰۳.

(لِيَوْمِ الْقِيامَهِ): که یکی از مواقف قیامت است و در خبر است فرمود:

«انّ للقیامه خمسین موقفا کلّ موقف مقام الف سنه»

پس استشهاد فرمود به آیه شریفه: «فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَهٍ» معارج آیه ۴.

(فَلا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً): خداوند به احدی ظلم نمی کند: «إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ» نساء آیه ۴۴.

(وَ إِنْ كانَ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ): چه از امور اعتقادیّه باشد یا صفات نفسانیّه یا اعمال جوار حیّه.

(أَتَيْنا بِها): ظاهر می کنیم که: «يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ» است طارق آیه ۹.

(وَ كَفى بِنا حاسِبِينَ): بعضی را «يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً» انشقاق آیه ۸. و بعضی را سختگیری در حساب می فرماید حتّی مثقال حبّه من خردل که اشاره شد، احتیاج به محاسب ندارد.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۸] .... ص : ۱۸۸

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى وَ هارُونَ الْفُرْقانَ وَ ضِياءً وَ ذِكْراً لِلْمُتَّقِينَ (۴۸)

و هر آینه بتحقیق دادیم ما موسی و هارون را کتابی که فارق بین حقّ و باطل است و روشنایی و یادآوری از برای أهل تقوی و پرهیز کاران (وَ لَقَدْ آتَيْنا): اعطاء فرمودیم. کتابهایی که خداوند بر انبیاء نازل فرمود از زمان آدم تا زمان موسی علیه السلام تعبیر به صحف می کنند، صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم، و از زمان موسی تا خاتم تعبیر به کتب تورات موسی زبور داود انجیل عیسی قرآن محمّد صلّی اللَّه علیه و سلم.

(مُوسى وَ هارُونَ). تورات بر موسی نازل شد لکن چون هارون شرکت داشت در أمر نبوّت و رسالت بر حسب تقاضای موسی: «و أشرکه فی امری» طه آیه ۳۷. در اینجا هارون را شریک موسی قرار داد.

(الْفُرْقانَ): کتاب تورات که فارق بین حقّ و باطل است و سعادت و شقاوت، و توحید و شرک، و ایمان و کفر چنانچه تمام کتب و صحف آسمانی دارای این وصف هستند و یکی از اسامی قرآن فرقان است.

(وَ ضِياءً) چراغی است که قلوب مؤمنین را روشن می کند و آنها را به سعادت سوق می دهد و از شقاوت و بدبختی نجات می دهد.

(وَ ذِكْراً)، و آنها را متذكّر می کند به مصالح و اعمال حسنه و صفات حمیده و عقاید حقّه لکن فقط.

(لِلْمُتَّقِينَ) و پرهیزکاران که از عذاب الهی خائف و به مثوبات راغب هستند و امّا برای کفّار و عصاه جز مزید بر خسران ندارد که در وصف قرآن می فرماید:

«وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً» اسراء آیه ۸۴.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۴۹] .... ص : ۱۸۹

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ (۴۹)

متّقین کسانی هستند که از عذاب پروردگار خود می ترسند پیش از این که مشاهده کنند از راه غیب به تصدیق انبیاء و أخبار آنها در عالم آخرت، و آنها از ساعت قیامت لرزان و بیم دارند.

(الَّذِينَ): صفت متّقین است که در آیه قبل فرمود که قلبهای آنها روشن شده و متذكّر شده اند.

(يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ): خشیت خوف است و مراتبی دارد انسان در دنیا از چیزهایی که یقین به ضرر آنها دارد خودداری می کند حتّی مظنّه به ضرر حتّی احتمال ضرر و لو موهوم باشد، و فرمایشات انبیاء و کتب آسمانی مورث یقین می شود بأحوال قیامت چه رسد به ظنّ و احتمال و البتّه انسان عاقل از معاصی و مخالفت أوامر الهی پس از ایمان و یقین دوری می کند و نزدیک آنها نمی رود و همین است معنی تقوی که درجه اعلای آن حتّی خیال معصیت در قلوب آنها خطور نمی کند که معنای معصوم است.

اشکال: ممکن است با یقین و ایمان هم مرتکب شود به امید مغفرت و عفو الهی

و شفاعت شفعاء.

جواب: درست است مغفرت و عفو بسیار توسعه دارد و همچنین شفاعت لکن شمول آنها از برای این فرد معلوم نیست.

(وَ هُمْ مِنَ السَّاعَهِ مُشْفِقُونَ): از قیامت وحشت و اضطراب دارند و بر فرض معاصی باعث زوال ایمان نشود و بالاخره برای ایمانش نجات پیدا کند، لکن مضرّات معاصی منحصر به عذاب جهنّم نیست مضرّات بسیاری در همین دنیا و در حال قبض روح و در عالم برزخ و در احوال محشر و مواقف و عقبات آن دارد خداوند حفظ فرماید.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۵۰] .... ص : ۱۹۰

وَ هذا ذِكْرٌ مُبارَكٌ أَنْزَلْناهُ أَ فَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ (۵۰)

و این قرآن یاد آورنده با برکات بسیاری ما نازل فرمودیم او را، آیا پس از این شما انکار می کنید او را و نمی پذیرید؟

(وَ هذا): اشاره به قرآن مجید است که یکی از اسامی آن ذکر است.

(ذِكْرٌ): اموری که قرآن بنده گان را متذکّر می فرماید از احوال گذشتگان از انبیاء و قوم آنها. و نجات مؤمنین و هلاکت کفّار، و از بیان مصالح و مفاسد و بشارات و انذارات، و بیان احکام و غیر اینها.

(مُبارَكٌ): برکات قرآن بسیار است می فرماید: «وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِينَ» بنی اسرائیل آیه ۸۴. هم شفاء امراض جسمانی به تلاوت بعض سور و آیات او و تعلیق و با خود داشتن آن و حفظ از خطرات، و شفاء امراض روحی از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و مذاهب باطله و عقائد سخیفه و اعمال سیّئه و نجات از مهالک و عقوبات و عذاب ابدی، و رحمت و مغفرت و عفو و گذشت پروردگار و نیل به سعادت و رستگاری و نعم دنیوی و اخروی. و بالجمله

حاوی جمیع برکات است با اینکه معجزه بزرگ پیغمبر است، و معجزه بودن آن از جهات بسیاری است که در مجلّد اوّل در باب مقدّمات بیان شده.

(أَنْزَلْناهُ): مراتب نزول قرآن:

۱- در عالم نورانیّت بر نور مقدّس نبوی.

۲- در لوح محفوظ: «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ» بروج آیه ۲۱ و ۲۲.

۳- در کتاب مکنون: «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ».

۴- در آسمان أوّل لیله القدر: «إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» جمله واحده که لیله مبارکه هم اطلاق شده «إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِي لَيْلَةٍ مُبارَكَةٍ» دخان آیه ۲.

۵- بر روح الامین جبرئیل.

۶- بر قلب مطهّر حضرت رسالت: «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ» شعراء آیه ۱۹۳ و ۱۹۴.

۷- بر لسان نبیّ صلّی اللّه علیه و سلم و تلاوت آن بر امّت.

۸- بر کتابت کتبه و در دسترس بنده گان تا دامنه قیامت و نزد حوض کوثر.

(أَ فَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ): با این همه برکات و جهات اعجاز آن راهی بر انکار باقی نگذاشته جز سیاهی قلب و عناد و عصبیّت و تقلید آباء.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۱] .... ص : ۱۹۱

وَ لَقَدْ آتَيْنا إِبْراهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا بِهِ عالِمِينَ (۵۱)

و هر آینه بتحقیق ما عطاء فرمودیم ابراهیم را رشد او را از پیش و بودیم به او دانایان.

(وَ لَقَدْ آتَيْنا): یعنی اعطاء و بذل نمودیم (إِبْراهِيمَ): حضرت ابراهیم را.

(رُشْدَهُ): یعنی رشد را به ابراهیم دادیم و رشد ابراهیم از جهاتی است.

یک: شجاعت که یک نفر در مقابل ألوف قیام کند آنهم در باب توحید مقابل ألوف مشرکین و خردلی خوف و وحشت پیدا نکند حتی در مقابل نمرود با او بحث کند و اثبات توحید کند و ابطال شرک و دعوی الوهیت او.

دو: در ایمان حتّی بجایی برسد که بفرماید: «وَ كَذلِكَ نُرِي إِبْراهِيمَ مَلَكُوتَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ» انعام آیه ۷۵.

سه: در اطاعت حتّی در ذبح اسماعیل.

چهار: در نبوّت و رسالت و امامت که بعد از رسول محترم أفضل از جمیع انبیاء و رسل بود و پیشوای جمیع افراد ناس که بفرماید: إِنِّي جاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي ... الایه» بقره آیه ۱۱۸. و مقام امامت بالاتر از مقام رسالت و نبوّت است و انبیاء بعد از ابراهیم با اینکه مقام رسالت و اولو العزمی هم داشتند مثل موسی و عیسی لکن امامت بر جمیع ناس نداشتند، پس از ابراهیم فقط پیغمبر أکرم و ائمّه اطهار این مقام را داشتند.

پنج: در خبر دارد: از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردند که: چرا حضرت موسی مشاهده سحر سحره را کرد: «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً» و حضرت ابراهیم چون مشاهده آتش نمرودیان کرد خوفی پیدا نکرد؟- حضرت فرمود: ابراهیم چون در صلب او أنوار مقدّسه محمّد و آل بود و در موسی نبود.

(مِنْ قَبْلُ): ممکن است قبل از موسی و هارون باشد، یا قبل از محمّد (ص) باشد، یا قبل از مقام بلوغ و رشد بدنی باشد.

(وَ كُنَّا بِهِ عالِمِينَ): که لیاقت این مقامات را داشت باو عنایت شد. زیرا هر کسی که به اندازه قابلیّت به او افاضه می شود.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۲] .... ص : ۱۹۲

إِذْ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما هذِهِ التَّماثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَها عاكِفُونَ (۵۲)

زمانی که گفت به پدرش آذر و قوم او مشرکین: چیست این بتها که

بتمثالهای مختلف تراشیده اید و بر آنها عکوف کرده اید.

(إِذْ قالَ لِأَبِيهِ): آزر پدر نسبی او نبود بلکه عموی او بود و شوهر مادر او بود که بعد از وفات پدرش او را گرفت و ابراهیم در دامن او بزرگ شد لذا اطلاق پدر می کرد، بزبان ما پدر خوانده بود، و دلیل بر این مطلب زیارت وارث است که می گویی:

«اشهد أنّک کنت نورا فی الاصلاب الشّامخه و الارحام المطهّره»

که آباء آنها تا حضرت آدم تمام بر طریقه حقّه بودند که گفتند: نسب حضرت رسالت تا آدم پنجاه و یک واسطه سه هفده، یک هفده انبیاء بودند، و یک هفده أوصیاء، و یک هفده صلحاء.

(وَ قَوْمِهِ): مرجع ضمیر ظاهرا أبیه باشد که آزر است، و مراد از قوم نمرودیان و مشرکین که هم مسلک آزر بودند در بت پرستی.

(ما هذِهِ التَّماثِيلُ): که هر بتی را شبیه یک ستاره یا شبیه ملکی یا شبیه انبیاء تخیّل می کردند و می تراشیدند.

(الَّتِي أَنْتُمْ لَها عاكِفُونَ): عکوف اقامه و وقوف بر شی ء است «سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ وَ الْبادِ» حج آیه ۲۵. و از همین باب است مسأله اعتکاف در مساجد.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۳] .... ص : ۱۹۳

قالُوا وَجَدْنا آباءَنا لَها عابِدِينَ (۵۳)

در جواب ابراهیم گفتند: ما یافتیم پدران خود را که از برای این بتها و تمثالها عبادت و پرستش می کردند، و این جواب را به تمام انبیاء حتی خاتم انبیاء می دادند که تقلید آباء سلف آنها بود، و مسأله تقلید در باب اصول دین حتّی از علماء أعلام جایز نیست و معنی ندارد بالأخصّ در باب توحید باید از روی دلیل و برهان و منطق یقین پیدا کرد.

و امّا در فروع اگر از ضروریات باشد یا دلیل قطعی عقلی یا شرعی بر طبقش

قائم باشد آنهم تقلید ندارد. بلی در أحکامی که باب علم منسدّ باشد باید یا به اجتهاد دست آورد یا احتیاط نمود و بر کسانی که قوه اجتهاد ندارند تقلید کنند آنهم با شرائط زیادی که باید مقلّد بفتح مجتهد مطلق باشد تقلید متجزّی جایز نیست، عادل باشد تقلید فاسق یا غیر معلوم العداله جایز نیست، کثیر السهو و النّسیان نباشد، از طریقه مألوفه خارج نباشد بلکه بعضی اعلمیت را هم شرط دانسته اگر چه دلیلی ندارد و تشخیص اعلم هم نوعا میسور نیست.

(قالُوا): مشرکین (وَجَدْنا آباءَنا لَها عابِدِینَ): از زمان آدم تا زمان نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمّد (ص) در هر طبقه مشرکین بسیار بودند و اکثریت با آنها بود و مؤمنین در قلّت بلکه غایت قلّت بودند، و بقول عوام دین آبائی و أجدادی خود را رها نمی کنیم و لو بر خلاف آن هزار معجزه و دلیل اقامه شود، و امروز قضیّه نحوه دیگر شده تقلید اروپا و کفّار رواج پیدا کرده و دست از دین حقّه که پدران و اجداد آنها داشتند برداشته و آنها را کهنه پرست و امّل شناخته.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۵۴] .... ص : ۱۹۴

قالَ لَقَدْ کُنْتُمْ أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمْ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۵۴)

حضرت ابراهیم فرمود: هر آینه بتحقیق هستید شما و آباء شما در گمراهی آشکار.

ضلالت دو قسم است: یک قسم اینکه حقّ بر انسان مخفی می شود و امر مشتبه می شود مثل کسی که راه را گم کند و بیراهه رود این قابل هدایت است که اگر راه نمایی او را متذکّر کند بر میگردد، و اینها آن کفّار و مشرکین و مخالفین هستند که به راهنمایی انبیاء و أوصیاء و علماء پس از اقامه معجزه و دلیل بر می گردند و در طریق حقّ وارد می شوند. انبیاء و ائمّه برای هدایت این دسته و همچنین علماء أعلام آمده اند.

ص: ۱۹۴

و یک قسم ضلالت هست که اینها با هزار معجزه و دلیل از طریق ضلالت خود بر نمی گردند.

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

و این است مفاد فرمایش ابراهیم (ع): «قالَ لَقَدْ کُنْتُمْ أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمْ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ» اینها قابل هدایت نیستند. لذا می فرماید: «فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ» زخرف آیه ۸۳. و به نوح خطاب شد: «أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَفْعَلُونَ» هود آیه ۳۸. و به رسول محترم می فرماید: «أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِی الْعُمْیَ وَ مَنْ کانَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ» زخرف آیه ۳۹. و نیز می فرماید: «أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ کانُوا لا یَعْقِلُونَ أَ فَأَنْتَ تَهْدِی الْعُمْیَ وَ لَوْ کانُوا لا یُبْصِرُونَ» یونس آیه ۴۲ و ۴۳.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۵۵] .... ص : ۱۹۵

قالُوا أَ جِئْتَنا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِینَ (۵۵)

گفتند مشرکین: آیا تو آمده ای ما را به هدایت حق یا آنکه تو از لعب کننده گانی؟

سه عنوان داریم: لعب و لغو و لهو، و اینها قریب المعنی هستند و در مذمت آنها و قبح آنها بلکه حرمت بسیاری از مصادیق آنها آیات و اخبار بسیاری داریم مثل ساز و آواز و رقص و ضرب و تار حتّی بر دائره و طشت و تصفیق (کف بر کف زدن) و قمار و لو بدون مراهنه چه به آلات معدّه باشد مثل نرد و شطرنج و عاس، و چه بغیر معدّه که چهار قسم قمار است: «ثُمَّ ذَرْهُمْ فِی خَوْضِهِمْ یَلْعَبُونَ» انعام آیه ۹۱.

«فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ» زخرف آیه ۸۳.

«وَ الَّذِینَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ» مؤمنون آیه ۳. «وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ» قصص آیه ۵۵. «وَ یُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ» حجر آیه ۳. و بسیاری دیگر از آیات.

و اما الأخبار: در روایت تحف العقول:

«ما یکون منه و فیه الفساد محضا و لا یکون فیه شی ء من وجوه الصلاح فحرام تعلیمه و تعلمه و العمل به و اخذ الاجره علیه».

و در روایت اعمش و روایت عیون گفتند: حسنه کالصحیحه بل صحیحه است اشتغال به ملاهی را از کبائر شمرده، و در روایات قمار فرموده:

«کلما الهی عن ذکر اللَّه فهو میسر».

و در بعضی روایات:

«کل لهو المؤمن من الباطل ما خلا ثلاثه المسابقه و ملاعبه الرجل اهله.

.. الخ» و مرحوم شیخ انصاری می فرماید:

آنچه موجب شده فرح می شود که بطرش می گویند اقوی حرمت او است بعد می فرماید: «و یدخل فیه الرقص و التصفیق و الضرب بالطست بدل الدف و کلما یفید فایده آلات اللهو». و معنای تصفیق کف بر کف زدن است. و بالجمله اقسام اینها مختلف است بعضی حرام، بعضی قبیح، بعضی مکروه و تفصیل آن در فقه میباشد.

(قالُوا) مشرکین به ابراهیم: (أَ جِئْتَنا بِالْحَقِّ): که دعوت به توحید و نفی شرک می کنی حق است و صحیح و مطابق با واقع است.

(أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِینَ): یا آنکه ملعبه است و بازیگری است اراده داری ما را از خدایان خود برگردانی و سرگرم کنی و به اصطلاح سر بسر ما میگذاری و فریب میدهی و خدایان ما را از ما می رنجانی و به ضلالت می اندازی.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۵۶] .... ص : ۱۹۶

قالَ بَلْ رَبُّکُمْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الَّذِی فَطَرَهُنَّ وَ أَنَا عَلی ذلِکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ (۵۶)

فرمود ابراهیم: بلکه پروردگار شما پروردگار آسمانها و زمین است آن پروردگاری که آنها را از کتم عدم به عرصه وجود آورد و خلق فرمود، و من هم بر این خدای شما از شهادت دهنده گان هستم.

دلیل بر وجود حضرت باری چهار طریق دارد:

۱- طریق عرفاء است که بداهت دارد و از ضروریات اولیه است و به همین طریق اشاره دارد در دعاء عرفه حضرت سید الشهداء علیه السلام:

«الغیرک من الظهور ما لیس لک حتی یستدل به علیک الدعاء».

۲- طریق حکماء است از راه وجوب و امکان که هر ممکنی در وجود محتاج به موجد است تا منتهی شود به واجب.

۳- طریق متکلمین است از راه حدوث و قدم که هر حادثی محتاج به محدث است تا منتهی شود به قدیم.

۴- طریق آیات و اخبار است از راه آثار پی به مؤثر بردن چنانچه در همین آیه دلالت دارد.

(قالَ بَلْ رَبُّکُمْ): بعد از ابطال الوهیت اصنام مشرکین در آیات قبل اضراب می کند که رب شما منحصر است بآن خدایی که.

(رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) است، سماوات کرات جویه مثل شمس و قمر و کواکب، و ارض کرات سفلیه زمین و آب و هوا.

(الَّذِی فَطَرَهُنَّ): فطر بمعنی مخترع و مبتدع و خالق است یعنی بی سابقه (وَ أَنَا عَلی ذلِکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ): یعنی شهادت به وحدانیت حضرت حق می دهم که اوّل کلمه اسلام است چون در اسلام سه جزء شرط است و مدخلیت دارد.

اعتقاد قلبی که ریشه و اصل دین است و اقرار به زبان و لسان که مثبت و دلیل است، و عمل به ارکان که حافظ و نگهبان دین است، و لازمه دین اسلام نفی اضداد است لذا فرمود:

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۵۷] .... ص : ۱۹۷

وَ تَاللَّهِ لَأَکِیدَنَّ أَصْنامَکُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِینَ (۵۷)

و قسم به خداوند متعال هر آینه البته تدبیری می کنم بتهای شما را بعد از

آنکه پشت کردید و بیرون رفتید.

این کلام از ابراهیم خطاب به مشرکین است لکن بنحوی که آنها نشوند مثل اینکه پیش خود فرمود با سه تأکید. قسم، لام تأکید، نون مؤکده.

(وَ تَاللَّهِ): یکی از صیغ قسم است که موجب وجوب فعل می شود و تخلّف آن حرام و موجب کفاره می شود. و این قسم به ذات اقدس ربوبی است چون اللّه اسم ذات است که مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص است بخلاف حق که اشاره به مقام واجب الوجودی است و به خلاف هو که اشاره به مقام غیب الغیوبی است. و این سه اسم اسامی ذات است و بقیه اسماء الهی اسماء صفات است چه صفات کمالیه ذاتیه مثل عالم و قادر وحی و نحو اینها، و چه صفات جمالیه فعلیّه مثل خالق و رازق و نحو این ها، و چه صفات جلالیه سلبیّه مثل سبوح و قدوس و نحو اینها.

(لَأَكِيدَنَّ أَصْنامَكُمْ): کید تدبیر و نقشه است بطوری که طرف متوجه نباشد بر ضرر و این کید بر کفار و معاندین بسا واجب می شود بخصوص مقرون به قسم باشد و بسا ممدوح است مثل کید امیر المؤمنین با عمر و بن عبد ود و کید حضرت قاسم با ازرق شامی و امثال اینها ولی با مؤمن حرام است از دو جهت. یکی نفس اضرار به مؤمن، و یکی کید با او بدون توجه.

(بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ): که گفتند: اینها در روز معینی عیدی داشتند که نمرود با تمام مشرکین رجالا و نساء صغارا و کبارا بیرون می رفتند برای تفریح و تفرج و چون بر می گشتند می رفتند در بتکده و سجده به اصنام می کردند و حضرت ابراهیم را هم همراه خود بردند. لکن در اثناء طریق به بهانه کسالت و خستگی برگشت و رفت در بتکده و تبری همراه خود برد بنحوی که احدی از آنها مطلع نشود و برخورد نکند که مفاد لاکیدن است. و تولی رو برگردانیدن است، و ادبار پشت کردن.

فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا كَبِيراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ (۵۸)

پس قرار داد آنها را قطعه قطعه مگر بزرگ آنها را بامید آنکه شاید اینها به او رجوع کنند.

اشکال: شکستن بت بزرگ که اولی بود چرا او را نشکست؟

جواب: بعضی گفتند: برای آنکه فلز قوی بود که تبر ابراهیم به او کارگر نمی شد. لکن این کلام باطلی است بلکه حکمتش این بود که اگر او را هم شکسته بود سپس می فرمود: از آنها سؤال کنید جواب می دادند حال که قطعه قطعه شده اند و از بین رفته اند جای سؤال نیست خواست که به آنها برساند که خدای بزرگ شما که از بین نرفته و سزاوارتر به سؤال هست نمی تواند تکلم کند چه رسد به خدایان کوچک شما.

(فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً): جذاذ متفرق کردن اجزاء مجتمعه از یکدیگر مثلا اگر قومی اجتماعی داشتند یک نفر از میان آنها خارج شد می گویند: مجزا شد، اجزای این اصنام را از یکدیگر جدا کرد که استفاده می شود آنها را بطوری در هم کوبید که ریز ریز شدند مثل گندمی که آرد می شود در آسیا و سنگی که نرم می شود در مکینه.

(إِلَّا كَبِيراً لَهُمْ): ضمیر لهم به اصنام بر می گردد و معلوم می شود که مشرکین چنانچه معمول آنها بود هر یک نفر یک خدای کوچکی داشت از فلزات یا از چوب یا از گل که همراه خود داشت، و هر قبیله و طایفه یک خدای بزرگتری داشتند که مخصوص این قبیله بود مثل علامتی که هر محله مخصوص به خود آنها است سایر قبایل او را نمی پرستیدند چنانچه بت خاص این فرد را فرد دیگری نمی پرستید، و یک بت بزرگی بود که تمام قبائل او را پرستش می کردند. حضرت ابراهیم آن بت بزرگ را باقی گذاشت که تمام به خدایی او اعتراف دارند که حجت بر همه تمام شود.

(لَعَلَّهُمْ): لعلّ ترجی است که مقطوع الوصول یا مظنون الوصول است یا بمعنی باید است و ینبغی است مثل: «فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى طه آیه ۴۶.

(إِلَيْهِ): بعضی گفتند: مرجع ضمیر الیه ابراهیم است. لکن ظاهر اینکه مرجع کبیرا است که اینها پس از مراجعه از عید چون تمام قبائل بودند به آن خدای بزرگ (يَرْجِعُونَ).

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۵۹] .... ص : ۲۰۰

قالُوا مَنْ فَعَلَ هذا بِآلِهَتِنا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۵۹)

گفتند مشرکین: کی چنین عمل نموده به خدایان ما محققا او از ظلم کننده گان است.

(قالُوا) جمله در تقدیر است یعنی پس از آنکه مراجعت کردند و رفتند در بتخانه و مشاهده کردند که چه بر سر بتهای آنها آمده گفتند به یکدیگر این از آن می پرسید او از دیگری.

(مَنْ فَعَلَ هذا بِآلِهَتِنا): واقعا حماقت و خریت تا چه پایه است اگر اینها الهه هستند کی را قدرت که نسبت به آنها کوچکترین المی وارد کند. همین فعل ابراهیم خود یک دلیل حسّی وجدانی است که اینها یک جمادی بیش نیستند که بدست یک نفر ریز ریز می شوند إله آن کسی است که به آتش بفرماید: برد و سلامت شو، و به کارد بفرماید: نبر نتوانند تخلف کنند.

(إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ): آن هم چه ظلمی که از ظلم به نفس، و ظلم به غیر، و ظلم در دین بالاتر است ظلم به آلهه. خاک بر سر آنها که آلهه خود را مظلوم و گرفتار دست ظالم می دانند حتی میتوان گفت که این عمل ابراهیم مهم تر از عمل پیغمبر صلّی اللّه علیه و سلم و امیر المؤمنین علیه السلام بود. زیرا آنها پس از فتح مکه و مقهوریت

مشرکین که قدرت بر نفس کشیدن نداشتند و خود را در معرض قتل میدانستند این عمل را انجام دادند که امیر المؤمنین پا بر شانه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم گذاشت و بتهای مشرکین را در هم کوبید ولی ابراهیم یک نفر در میان الوف الوف مشرکین برود و چنین عملی انجام دهد آنهم با چه نیرویی. زیرا هر که بود و هر قدر نیرو و شجاعت داشت پس از این عمل تا مشرکین مراجعت نکرده بودند و مطلع بر این امر نشده بودند فرار میکرد و مخفی می شد چنانچه حضرت موسی یک نفر از آنها را کشته بود فرار کرد حتی پس از چندین سال که در مدین بود و مأمور شد به دعوت فرعون عرض کرد: «وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ» شعراء آیه ۱۳. «قالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ» قصص آیه ۳۳.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۰] .... ص : ۲۰۱

قالُوا سَمِعْنا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقالُ لَهُ إِبْراهِيمُ (۶۰)

گفتند در جواب یکدیگر که: می شنیدیم جوانی بود که آلهه ما را به بدی یاد می کرد و به آنها بد می گفت و منکر الوهیت آنها بود، گفته می شد از برای او یعنی می گفتند نامش ابراهیم است. چون قبلا به آزر و قوم او از مشرکین گفته بود در آیات قبل: «ما هذِهِ التَّماثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَها عاكِفُونَ» و نیز «أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ». و نیز: «بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» از این جهت گفتند:

(قالُوا سَمِعْنا فَتًى يَذْكُرُهُمْ): حضرت ابراهیم در زمان جوانی بود که به مقام رسالت و نبوت و امامت رسید و در سن پیری خداوند به او اسماعیل و اسحاق را عنایت فرمود لذا تعبیر به فتی کردند.

(يُقالُ لَهُ إِبْراهِيمُ»: که نام او را ابراهیم می گفتند: نمرود آزر را طلبید که این جوان را تو وادار کردی باین عمل؟- گفت من با او کمال مخالفت را

داشتم مادرش با او موافق است، مادرش را خواست گفت: چون تو اطفال مردم را بقتل می رسانیدی این باعث شد که این عمل از او صادر شد. نمرود پسندید و دست از قتل اطفال برداشت لکن در مقام برآمد ابراهیم را گرفتند آوردند و از او سؤال کردند و تمام مشرکین جمع شدند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۱] .... ص : ۲۰۲

قالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ (۶۱)

گفتند: باید او را بیاورید مقابل چشم تمام مردم که همه حاضر باشند و مشاهده کنند در استنطاق او که اگر فعل اوست تمام شریک باشند در قتل او، و اگر بی تقصیر باشد او را رها کنند. مردم اجتماع کردند و حضرت ابراهیم را آوردند مقابل نمرود و نمرودیان، و شجاعت ابراهیم بنحوی بود که ابدا وحشتی در خود راه نداد و با کمال شجاعت آمد.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۲] .... ص : ۲۰۲

قالُوا أَ أَنْتَ فَعَلْتَ هذا بِآلِهَتِنا يا إِبْراهِيمُ (۶۲)

گفتند: آیا تو این عمل را بجا آوردی و این فعل از تو صادر شده ای ابراهیم؟

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۳] .... ص : ۲۰۲

قالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هذا فَسْئَلُوهُمْ إِنْ كانُوا يَنْطِقُونَ (۶۳)

فرمود: بلکه این فعل را آن خدای بزرگ آنها کرده که تبر بر دوش اوست پس سؤال کنید از خود آنها اگر تکلم می کنند و نطق دارند.

سؤال: این کلام کذب است و حضرت ابراهیم علیه السلام شأن او اجل است از کذب.

جواب: اولا- در بعض اخبار جواب داده اند که این قضیه شرطیه است که فرمود: «إِنْ كانُوا يَنْطِقُونَ» یعنی اگر نطق می کنند فعله کبیر هم و گفتند:

قضیه شرطیه تصدق عن کاذبین مثل: «لَوْ كانَ فِيهِما آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتا» و لکن لم یکن فیهما آلهه الا اللَّه و ما فسد تا و در اینجا هم ما کانوا ینطقون و ما فعل کبیرهم. چنانچه از حضرت صادق علیه السلام است فرمود:

«و اللَّه ما فعله کبیرهم و ما کذب ابراهیم علیه السلام فقیل له کیف ذلک؟- فقال: انما قال: فعله کبیرهم هذا ان نطق و ان لم ینطق فلم یفعله کبیرهم».

و ثانیا- در بسیاری از موارد کذب واجب می شود و صدق حرام مثل اصلاح بین دو نفر مؤمن و بین زوج و زوجه، و برای حفظ نفس محترمه، و دفع شر اشرار و حفظ مال مسلم و غیر اینها حتی در خبر است: بواسطه کذب داخل در جنت می شود و به صدق داخل در نار.

و ثالثا- باب توریه بسیار وسیع است و در اینجا می توان گفت که مشرکین معتقد به خدا بودند بلکه به وحدانیت او ذاتا و صفه و فعلا فقط توحید عبادتی را منکر بودند و اصنام را شریک در عبادت و پرستش قرار داده بودند. بناء علی هذا ممکن است ابراهیم علیه السلام توریه کرده باشد و مراد از کبیرهم خدای متعال باشد اشاره به اینکه من پیش خود نکردم بامر الهی بوده و فعل او است. چنانچه سبزواری گفته:

«و الفعل فعل اللَّه و هو فعلنا» یعنی طولا- و منافی با اختیار هم نیست چنانچه مکرر اشاره شده و در آیات شریفه بسیار بیان فرموده، و بالجمله حسن صدق و قبح کذب برای این است که صدق دارای مصلحت است و کذب ذی مفسده اگر کذب دارای مصلحت ملزمه شد واجب می شود و اگر مصلحت غیر ملزمه ممدوح می شود، و صدق اگر

موجب مفسده ملزمه شد حرام می شود و غیر ملزمه مذموم می گردد، و اگر خالی از مفسده و مصلحت هر دو شدند یا مصلحت و مفسده آن مساوی شد مباح می گردد.

پس هر کدام محکوم به احکام خمسه می شوند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۴] .... ص : ۲۰۴

فَرَجَعُوا إِلى أَنْفُسِهِمْ فَقالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ (۶۴)

پس این مشرکین عاجز شدند از جواب ابراهیم و به خود فرو رفتند و رجوع به نفوس خود کردند و به یکدیگر می گفتند: البته خود شما ظالم هستید.

(فَرَجَعُوا إِلى أَنْفُسِهِمْ): به فکر فرو رفتند که این کلام ابراهیم جواب ندارد زیرا این اصنام که نطق نمی کنند و دفع ضرر از خود نمی توانند بکنند و جلب نفع ندارند.

(فَقالُوا) بعض آنها به بعض دیگر یعنی با هم به هم می گفتند:

(إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ): با تأکید کلمه ان و تکرار خطاب کم و انتم و جمع محلی به الف و لام یعنی البته جمیع شما مشرکین ظالم هستید هم به خود ظلم کردید که پرستش کنید خدایی که نه نطق دارد نه جلب نفع می کند و نه دفع ضرر نه از خود و نه از دیگران، و هم ظلم به غیر کردید که یک جوان بی گناهی را اذیت کردید، و هم ظلم به دین کردید که برای خدای متعال شریک قائل شدید.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۵] .... ص : ۲۰۴

ثُمَّ نُكِسُوا عَلى رُؤُسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ ما هؤُلاءِ يَنْطِقُونَ (۶۵)

پس سر را به زیر انداختند و متوجه به ابراهیم شدند و به او گفتند:

هر آینه میدانی که این اصنام ما نطق نمی کنند و پس از اینکه این اصنام ما نطق

نمی کنند و پس از اینکه این حجت بر آنها تمام شد بهانه بدست ابراهیم افتاد.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۶۶ تا ۶۷] .... ص : ۲۰۵

قالَ أَ فَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَ لا يَضُرُّكُمْ (۶۶) أُفٍّ لَكُمْ وَ لِما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۶۷)

فرمود: آیا پس از این که دانستید این اصنام و آلهه شما نطق نمی کنند عبادت می کنید و می پرستید از غیر خداوند متعال اللَّه چیزی را که به شما نفعی نمی رسانند و ضرری به شما وارد نمی کنند اف بر شما و بر آنچه عبادت می کنید از غیر اللَّه آیا پس از این تعقل نمی کنید و درک نمی نمائید؟

(قالَ أَ فَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ): پرستش مختص به خداوندی است که قادر بر همه چیز باشد: «أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ و بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ» خدایی که به توسط یک تبر از بین برود و ریز ریز شود و نتواند از خود دفع ضرر کند چه لیاقت خدایی دارد.

(ما لا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَ لا يَضُرُّكُمْ): تا کنون به مقدار خردلی نفعی از پرستش آنها نبرده اید یا ضرری در ترک عبادت آنها به شما متوجه شده؟

(أُفٍّ لَكُمْ): اف گفتند: «كلمه لما تنضجر به» بدا به حال شما و بر شما لذا دارد در خبر:

«اذا قال الرجل لاخيه: اف انقطع ما بينهما من الولايه».

(وَ لِما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ).

سؤال: یک جمادی که هیچ گونه حس و حرکت ندارد به او اف گفتن چه معنی دارد؟

جواب: اولا- مکرر تذکر داده ایم که تمام موجودات شعور و ادراک دارند و آیات شریفه بر آن کمال دلالت را دارد.

و ثانیـا- به مقتضای آیه شـریفه در همین سوره آیه ۹۸: «إِنَّکُمْ وَ مـا تَعْبُـدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهـا وارِدُونَ». و نیز دارد: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَکُمْ وَ أَهْلِیکُمْ ناراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ ... الایه» تحریم آیه ۶.

و نیز می فرماید: «فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ ... الایه» بقره آیه ۲۲.

(أَ فَلا تَعْقِلُونَ): بلکه دیوانه و سـفیه هم پس از این که فهمید و دانست که یک جمادی هیچ گونه اثری ندارد به آن توجّه نمی کند.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۶۸] .... ص : ۲۰۶

قالُوا حَرِّقُوهُ وَ انْصُرُوا آلِهَتَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ فاعِلِینَ (۶۸)

گفتند: ابراهیم را بسوزانید و یاری کنید خدایان خود را اگر هستید بجا آورندگان.

(قـالُوا حَرِّقُوهُ): در موضوع قتل ابراهیم مشاوره کردنـد چه نحوی او را به قتل برساننـد رأی بر این قرار گرفت که او را بسوزانند از دو جهت یکی آنکه أشدّ انحاء قتل سوزانیدن است، دیگر آنکه تمام مشـرکین رجالا و نساء در قتل او شـرکت داشـته باشند حتّی مرضی وصیّت می کردند که از مال آنها هیزم خریداری کنند، و زنها رشته می رشتند و اجرت آن را هیزم می خریدند. و گفتنـد: بنـائی ساختنـد که طول آن سـی ذراع بود و عرض آن بیست ذراع. و بعضـی گفتنـد: یک فرسـخ در یک فرسـخ هیزم ریختنـد و آتش زدنـد که از یک میل راه نزدیک آن نمی توان رفت، متحیّر شدند که چه نحو ابراهیم را در این آتش بیندازند شیطان آمـد و منجنیق را ساخت و سـنگی در فلاخن گـذاشت و پرتاب کرد میانه آتش انـداخت و اوّل منجنیق بود که تأسـیس کرد، و ابراهیم را در فلاخن گذاشتند و پرتاب

کردند در میان آتش.

(وَ انْصُرُوا آلِهَتَكُمْ): حماقت آنها تا چه پایه بود. نصرت آلهه باین است نگذارند آسیبی به آنها برسد و امّا پس از بین رفتن آنها انتقام است نه نصرت.

(إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ): و البتّه این عمل مدّتها طول کشید تا انجام گرفت و از برای نمرود مکان مرتفعی تأسیس شد که تماشا کند چه نحوه ابراهیم را می سوزانند، ملائکه به خروش آمدند ملک باد آمد آتش را در نمرودیان بریزد، ملک آب آمد خاموش کند، جبرئیل آمد. فرمود: به شما حاجت ندارم گفت:

به آنکه حاجت داری بگو. گفت: «علمه بحالی حسبی من سؤالی» این کلام مفادش این نیست که حاجت خود را از خدا سؤال نکند. زیرا حوائج زیادی ابراهیم از خدا تمنّا کرد مثل موقعی که به مقام امامت رسید عرض کرد:

«وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» بقره آیه ۱۱۸. و موقعی که اسماعیل را در مکّه جنب کعبه گذاشت عرض کرد: «فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ» و نیز عرض کرد: «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنا وَ تَقَبَّلْ دُعاءِ» ابراهیم آیه ۴۰ و ۴۲، بلکه مقام تسلیم است که اگر صلاح میداند بسوزم من هم کمال تسلیم را دارم.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۶۹] .... ص : ۲۰۷

قُلْنا يا نارُ كُونِي بَرْداً وَ سَلاماً عَلى إِبْراهِيمَ (۶۹)

گفتیم خطاب به آتش که: ای آتش باش سرد و سلامت بر ابراهیم.

بعضی گفتند: یا نار بمعنی جعل است یعنی جعلنا النار بردا و سلاما مثل «كُونُوا قِرَدَةً» در أصحاب سبت یعنی جعلناهم قرده زیرا آتش قابل خطاب نیست لکن مکرّر گفته ایم و آیات شریفه ناطق است به این که تمام موجودات دارای عقل و شعور و معرفت هستند: «إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ

تَسْبِيحَهُمْ»

اسری آیه ۴۶. و خطاب به نحل شد در آیه شریفه: «وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً ... الایه» نحل آیه ۷۰. و قضیّه هد هد سلیمان و تکلّم مورچه در سوره نمل آیه ۷ و ۲۰.

جمله ذرّات زمین و آسمان با تو میگویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هوشیم با شما نامحرمان ما خاموشیم

بعضی گفتند: اثر حرارت از آتش برداشته شد. اینهم اشتباه است. زیرا قطع نظر از این که حرارت از لوازم ذاتیّه آتش است منافی با لسان أخبار است که گلستان شد.

بعضی گفتند: حائلی بین ابراهیم و آتش شد. این هم خلاف صریح آیه است بلکه می گوئیم: قلب ماهیّت شد آتش به گل و ریاحین و سبزه مبدّل شد چنانچه خاک و گیاه نطفه ثمّ علقه ثمّ مضغه ثمّ عظم و لحم ثمّ خلق آخر. و خداوند قادر است آب را هوا می کند، از خاک نباتات می رویاند الی غیر ذلک که دیدند نمرودیان گلخن گلشن شد، تخت مرصّعی ابراهیم بر روی تخت نشسته با جبرئیل صحبت می فرماید:

(قُلْنا یا نارُ کُونِی بَرْداً وَ سَلاماً عَلی إِبْراهِیمَ): برد مقابل حرّ است و سلام مقابل هلاکت است که به راحتی از منجنیق مثل مرغی که از هوا به زمین آید.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۷۰] .... ص : ۲۰۸

وَ أَرادُوا بِهِ کَیْداً فَجَعَلْناهُمُ الْأَخْسَرِینَ (۷۰)

پس اراده کردند به ابراهیم مکرر و حیله و تدبیری، پس ما قرار دادیم آنها را در درجه اعلای خسران و زیانکاری.

(وَ أَرادُوا بِهِ کَیْداً): اراده در بشر مقدمه أخیره مقارن با فعل است چون افعال بشر افعال اختیاری است و مقدّماتی دارد أوّل تصوّر سپس تصدیق ثمّ عزم ثمّ

جزم ثمّ اراده که مقارن با فعل است ثمّ ایجاد که فعل بمعنی مصدری است فیصیر موجودا. و لکن بسا بعض مقدّمات تحقّق پیدا می کند ولی فعل تحقّق پیدا نمی کند.

لکن افعال الهیه احتیاج به این مقدمات ندارد نه تصور و نه تصدیق و نه عزم و نه جزم بلکه به مجرد اراده ایجاد (که فعل بمعنی اسم مصدری است) تحقق پیدا می کند که بمعنی اسم مصدری است، و اراده حق به مذاق حکماء از صفات ذاتیه است و از شئون علم که تعبیر به علم بصلاح می کنند و به مذاق متکلّمه همان نفس ایجاد و فعل بمعنی مصدری است که تعبیر به مشیت می کنند و حق با حکماء است. و فرق بین اراده و حکمت این است که: حکمت علم به مصالح و مفاسد است، و اراده علم به صلاح است مقابل کراهت که علم به فساد است مرید و مکره، و اراده اینها مقارن ایجاد است که القاء در نار باشد که فعل بمعنی مصدری است لکن به ایجاد آنها تحقق پیدا نکرد و محترق نشد و موجود نشد که فعل بمعنی اسم مصدری است.

و کید در اینجا بمعنی تدبیر و نقشه است که به چه نحو احراق حاصل شود به تعلیم شیطان که شرحش بیان شد.

(فَجَعَلْناهُمُ الْأَخْسَرِينَ): خسران در مقابل سعادت است و بزبان امروز بد شانسی و بدبختی مقابل خوش شانسی و خوشبختی است، و تمام کفار و مشرکین و معاندین و مخالفین در خسران و زیانکاری به هلاکت ابدی و عذاب دائمی گرفتار هستند، لکن این مشرکین که نمرودیان باشند اخسر از همه آنها شدند چون اینها به سخت ترین انحاء هلاکت که احراق باشد نسبت به ابراهیم اقدام کردند. خداوند به ضعیف ترین مخلوقات خود آنها را هلاک فرمود که بعوض آن پشه را مسلّط بر آنها کرد خون آنها را مکیدند تا به هلاکت افتادند، حتی یک پشه نزدیک دماغ نمرود رسید نفس بالا کشید پشه وارد مغز نمرود شد بنا کرد نیش زدن هر چه بر سر او می زدند ساکت می شد سپس نیش می زد، تا دو نفر را مقرر داشت که دائما با عمود بر سرش می زدند تا هلاک شد.

وَ نَجَّيْناهُ وَ لُوطاً إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بارَكْنا فِيها لِلْعالَمِينَ (۷۱)

و نجات داديم ابراهيم و لوط را به طرف زمينى كه بركت داديم در آن زمين از براى تمام اهل عالم.

اين ايران ما در آن زمان مركز مشركين بود سپس در زمان كياسره آتش پرست شدند كه هنوز آثار آتشكده ها و مناره ها كه بر سر آنها آتش مى افروختند باقى است. تا زمان خلفاء و بنى اميه و بنى عباس سنى خانه شد، و بحمد اللَّه و المنّه از زمان هلاكو و خواجه نصير الدين طوسى مملكت شيعه اثنى عشرى شد پس از زوال دولت بنى عباس.

خداوند امر فرمود ابراهيم را كه خارج شود از ميانه آنها و نجات پيدا كند.

(وَ نَجَّيْناهُ وَ لُوطاً): حضرت لوط سه نسبت داشت با ابراهيم.

۱- پسر برادر ابراهيم بود پدرش هاران برادر ابراهيم هر دو پسر تارخ بودند چنانچه قبلا گفتيم آزر پدر ابراهيم نبود بلكه عم ابراهيم بود.

۲- پسر خاله ابراهيم كه مادر ابراهيم خواهرش عيال هاران بود كه دو برادر دو خواهر را ازدواج كردند.

۳- ساره عيال ابراهيم خواهر لوط بود لوط برادر زن ابراهيم بود و قبل از ابراهيم بر دين حقه نوح بود و به مجرد بعثت ابراهيم به او ايمان آورد: «فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّي مُهاجِرٌ إِلى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» عنكبوت آيه ۲۵.

(إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بارَكْنا فِيها لِلْعالَمِينَ): بعضى گفتند: ارض شام بوده كه بركات زمينى و هوايى بسيار دارد. بعضى گفتند: مكه بوده به دليل قوله تعالى: «بِبَكَّةَ مُبارَكاً وَ هُدىً لِلْعالَمِينَ» آل عمران آيه ۹۰. و لكن ظاهر اين است كه بيت المقدس بوده كه مركز انبياء بنى اسرائيل بوده و قبله بوده كه مورد توجه بوده حتى در

اوائل بعثت قبله مسلمین بوده تا زمانی که تحویل قبله شد که می فرماید: «قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبْلَةً تَرْضاها فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ ...

الایه» بقره آیه ۱۳۹.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۷۲] .... ص : ۲۱۱

وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ نافِلَةً وَ کُلًّا جَعَلْنا صالِحِینَ (۷۲)

و بخشیدیم از برای او اسحاق و یعقوب که نافله بود یعنی از اسحاق یعقوب را دادیم و یعقوب هم درک زمان جدش ابراهیم را کرد و هر سه را ابراهیم و اسحاق و یعقوب را صالح قرار دادیم که صلاحیت نبوت و رسالت را داشتند و به آنها عنایت شد، موقعی که ملائکه آمدند برای اهلاک قوم لوط ابتدا مشرف شدند خدمت ابراهیم و او را بشارت باسحق دادند: «وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ نَبِیًّا مِنَ الصَّالِحِینَ» صافات آیه ۱۱۲. و ساره ایستاده بود و شنید و خندید به او هم بشارت دادند که می فرماید:

«وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِکَتْ فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ یَعْقُوبَ قالَتْ یا وَیْلَتی أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ وَ هذا بَعْلِی شَیْخاً ... الایه» هود آیه ۷۴.

و اختلافی است بین اهل کتاب و مسلمین که اوّل اسحاق را از ساره پیدا کرد چنانچه یهود گفتند، یا اسماعیل را از هاجر چنانچه مسلمین معتقد هستند و در همین سوره صافات آیه ۹۹ قبلا می فرماید: «فَبَشَّرْناهُ بِغُلامٍ حَلِیمٍ (الی آخر الآیات)» سپس بشارت باسحاق را می دهد چنانچه ذکر شد. و شرح این جمله این است که ساره عقیم بود و نازا نمی زائید و چون ابراهیم از هاجر اسماعیل را آورده ساره را خوش نیامد به ابراهیم گفت: این مادر و بچه را از نزد من ببر، خطاب رسید ساره را اجابت کن. حضرت ابراهیم آنها را آورد در مکه معظمه جنب کعبه که عرض کرد: «رَبَّنا إِنِّی أَسْکَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتِی بِوادٍ غَیْرِ ذِی زَرْعٍ عِنْدَ بَیْتِکَ الْمُحَرَّمِ ... الایه» ابراهیم آیه ۴۰. پس از آن بشارت باسحق داده شد از ساره.

(وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ) بخشیدیم به او اسحاق را.

(وَ یَعْقُوبَ نافِلَةً): یعنی پس از اسحاق از اسحاق یعقوب را بخشیدیم به ابراهیم که می فرماید: «وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ یَعْقُوبَ» هود آیه ۷۴.

(وَ کُلًّا جَعَلْنا صالِحِینَ): ابراهیم و اسحاق و یعقوب را ما قرار دادیم صالحین برای نبوت و رسالت و مقام عصمت و طهارت که از شرایط اولیه انبیاء است.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۷۳] .... ص : ۲۱۲

وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً یَهْدُونَ بِأَمْرِنا وَ أَوْحَیْنا إِلَیْهِمْ فِعْلَ الْخَیْراتِ وَ إِقامَ الصَّلاهِ وَ إِیتاءَ الزَّکاهِ وَ کانُوا لَنا عابِدِینَ (۷۳)

و قرار دادیم و جعل فرمودیم آنها را پیشوایان دین هدایت می کردند امت را به أمر ما و وحی فرستادیم بسوی آنها بجا آوردن جمیع خوبی ها و بر پا داشتن نماز و دادن زکاه، و بودند آنها که از برای ما عبادت و بنده گی می کردند.

(وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً): گذشت که مقام امامت و پیشوایی بالاتر از مقام نبوت و رسالت است و بر امّت واجب است اقتداء به آنها در جمیع افعال و اقوال و تقریرات که قول و فعل و تقریر معصوم چه نبی باشد چه رسول و چه امام حتی غیر اینها مثل صدیقه طاهره نه پیغمبر بود و نه امام حجت است.

(یَهْدُونَ بِأَمْرِنا) از پیش خود چیزی نمی فرمودند: (وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی النجم آیه ۵ و ۶ و ۷.

(وَ أَوْحَیْنا إِلَیْهِمْ فِعْلَ الْخَیْراتِ): جمع محلی به الف و لام افاده عموم میکند شامل جمیع خوبی ها می شود از عقائد حقه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه بالاخص امر صلوه و زکاه.

(وَ إِقامَ الصَّلاهِ وَ إِيتاءَ الزَّكاهِ) كه در جميع شرايع سابقه بوده و لو خصوصياتش تفاوت داشته.

(وَ كانُوا لَنا عابِدِينَ): عبادت اصنام و آلهه مشركين نمى كردند فقط اختصاص به ذات اقدس ربوبى داشت.

[سوره الأنبياء (٢١): آيه ٧۴] .... ص : ٢١٣

وَ لُوطاً آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْقَرْيَهِ الَّتِى كانَتْ تَعْمَلُ الْخَبائِثَ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فاسِقِينَ (٧۴)

و لوط را داديم او را حكم و علم، و نجات داديم او را از شهرستانى كه بود عمل مى شد اعمال خبيثه، محققا آنها بودند از اقوام بسيار بد فاسق و فاجر بودند.

(وَ لُوطاً) يكى از انبياء بود و بر شريعت ابراهيم بود پس از شريعت نوح، و معصوم بود بر طبق عقيده شيعه بخلاف يهود و نصارى و مخالفين كه همه نوع نسبتى به انبياء مى دهند در همين تورات رايج بين يهود دارد كه: پس از هلاك قوم لوط دخترهاى لوط بيكديگر گفتند كه: ما احتياج به مرد داريم و مردى جز پدر ما باقى نمانده شراب دادند به لوط و نزد آن رفتند و با او زنا نمودند و از نسل آنها هفتاد پيغمبر بوجود آمد، و نسبت هاى ديگر.

(آتَيْناهُ حُكْماً): مقام نبوت و رسالت است چنانچه در حق يحيى مى فرمايد:

«وَ آتَيْناهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا».

(وَ عِلْماً) كه يكى از شرائط نبوت و رسالت اين است كه عالم به جميع ما يحتاج اليه الامه باشد در امر دين و دنيا.

(وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْقَرْيَهِ الَّتِى كانَتْ تَعْمَلُ الْخَبائِثَ) كه خطاب شد به حضرت لوط كه شبانه با اهلش از ميان قوم بيرون رود چنانچه مى فرمايد: «قالُوا يا لُوطُ

إِنَّا رُسُلُ رَبِّکَ لَنْ یَصِلُوا إِلَیْکَ فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ

... الایه» هود آیه ۸۳.

و مراد از قریه اهل قریه که اراده سویی داشتند به قرینه «کانت تعمل الخبائث» زیرا نفس قریه عمل خبیث نمی کند. و خبائث کارهای زشتی و قبایحی و ناپسنده است که گفتند: سه قسم قبیح داریم شرعی عقلی عرفی.

اما شرعی: محرمات و معاصی و ترک واجبات چه کبیره و چه صغیره.

و اما عقلی: آنچه که به عقل درک قبح آن می شود که آن حرام شرعی است به قاعده ملازمه «کلّما حکم به العقل حکم به الشرع و کلما حکم به الشرع حکم به العقل» و لذا یکی از ادله احکام عقل است تعبیر به ادله اربعه کتاب سنت اجماع عقل می کنند، مثل بسیاری از اخلاق رذیله و عقاید فاسده و اعمال قبیحه.

و اما عرفی: اموری است که منافی با مروّت باشد و در نظر جامعه سبک و خفیف باشد که ناقض عدالت است و این نسبت به اماکن و اشخاص و ازمنه تفاوت می کند. مثلا روحانی لباس جندی بپوشد یا به عکس و امثال اینها.

(إِنَّهُمْ کانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فاسِقِینَ): بد قومی بودند مخصوصا عمل لواط که هیچ سابقه نداشته چنانچه می فرماید: «أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَهَ ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ» اعراف آیه ۷۸. و نیز می فرماید: «إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الْفاحِشَهَ ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ» عنکبوت آیه ۲۷. و این عمل شنیع حدّ او قتل است. و در حدیث است که فرمود: لواط آن است که دخول نشود و اگر دخول شد کفر باللّه است. و یکی از خبائث آنها ضرطه بود در مجالس و حکم عطسه را داشت که در آیه شریفه می فرماید: «أَ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِیلَ وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ» عنکبوت آیه ۲۸. و در دو حدیث تفسیر شده منکر به همین معنی، و مراد از نادی مجالس و انجمنهای آنها است که مجتمع می شدند.

و مراد از فاسقین کفر است چنانچه در بسیاری از آیات مقابل ایمان قرار داده: «أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ کانَ فاسِقاً لا یَسْتَوُونَ» سجده آیه ۱۸. و در حق

شیطان می فرماید: «فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ» کهف آیه ۴۸ و بسیاری دیگر از آیات.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۵] .... ص : ۲۱۵

وَ أَدْخَلْناهُ فِی رَحْمَتِنا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِینَ (۷۵)

و داخل کردیم ما لوط را در رحمت خود محققا او بود از صالحین.

(وَ أَدْخَلْناهُ فِی رَحْمَتِنا): فرق است بین شمول رحمت و بین دخول در رحمت از دو جهت، یکی آنکه شمول رحمت می آید شامل او می شود، و دخول این می رود در رحمت، دیگر آن که شمول رحمت ممکن است از یک طرف و یک جهه باشد ولی دخول غرق رحمت می شود، و رحمت الهی شامل هر نعمت و تفضلی می شود چه نعم دنیویه و چه اخرویه لکن شرط شمول رحمت قابلیت محل می خواهد.

ترحّم بر پلنگ تیز دندان ستمکاری بود بر گوسفندان

خداوند علت ادخال لوط را در رحمت خود بیان می فرماید:

(إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِینَ): صالح اطلاقاتی دارد:

یکی آنکه: افعال صالحه از او صادر شود و از افعال قبیحه و از لغویّات و لهویّات و مشتهیات نفسانی شیطانی بکلی اجتناب کند که درجه اعلی آن عصمت است که در انبیاء و اوصیاء شرط اولیه است.

دوّم: متخلق به اخلاق حمیده و صفات پسندیده و ملکات حسنه باشد که در خبر است فرمود:

«تخلقوا باخلاق اللّه»

و دوری از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه.

سوّم: معرفت و علم به جمیع مصالح و مفاسد است که انبیاء به تفاوت مراتب عالم به حکم و مصالح بودند به درجات مختلفه.

تنبیه: حقیر در مورد ابراهیم علیه السلام بسیار متعجب هستم که بسیاری از انبیاء موقعی که قوم آنها ایمان نیاوردند و اذیّت کردند در حق آنها نفرین کردند حتی مثل نوح که عرض کرد: «رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً» نوح آیه

۲۷، و طلب نجات کردند که در آیات شریفه بیان شده، و نداریم یک جا که ابراهیم نفرین کرده باشد با آن همه اذیت ها، یا طلب نجات کرده باشد حتی بگوید: «علمه بحالی حسبی من سؤالی» بلکه موقعی که خبر اهلاک قوم لوط را به او دادند توسط کرد نجات آنها را که در قرآن می فرماید: «یُجادِلُنا فِی قَوْمِ لُوطٍ إِنَّ إِبْراهِیمَ لَحَلِیمٌ أَوَّاهٌ مُنِیبٌ یا إِبْراهِیمُ أَعْرِضْ عَنْ هذا ... الایه» هود آیه ۷۷.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۷۶] .... ص : ۲۱۶

وَ نُوحاً إِذْ نادی مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنا لَهُ فَنَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ (۷۶)

و نوح زمانی که خدای خود را خواند از قبل از ابراهیم و لوط پس اجابت کردیم ما از برای او دعای او را پس نجات دادیم او را و اهل او را از غم و گرفتاری عظیمی.

(وَ نُوحاً): عطف بر (وَ لَقَدْ آتَیْنا إِبْراهِیمَ رُشْدَهُ) است که گذشت معنای رشد که به نوح هم دادیم.

(إِذْ نادی : که گفت: «رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً» نوح آیه ۲۷. و نیز: «فَدَعا رَبَّهُ أَنِّی مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ» قمر آیه ۱۰.

(مِنْ قَبْلُ): قبل از ابراهیم و لوط بلکه قبل از هود و صالح.

(فَاسْتَجَبْنا لَهُ): به اینکه تمام قوم او را به غرق هلاک کردیم مگر نوح و مؤمنین به او را.

(فَنَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ) در کشتی (مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ): کرب ابتلایی است که به قلب اثر می کند و ناراحت می شود و مهموم و مغموم می گردد و چون نوح در این مدّت طولانی که نهصد و پنجاه سال دعوت کرد و به او ایمان نیاوردند مگر قلیلی حدود هشتاد نفر که می فرماید:

«فَلَبِثَ فِیهِمْ أَلْفَ سَنَهٍ إِلَّا خَمْسِینَ عاماً» عنکبوت آیه ۱۳. و می فرماید:

«وَ أُوحِيَ إِلى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» هود آیه ۳۸. و در خلال این مدت طولانی چه اندازه اذیت و ظلم به او و به مؤمنین به او وارد کردند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۷۷] .... ص : ۲۱۷

وَ نَصَرْناهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا إِنَّهُمْ كانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِينَ (۷۷)

و یاری کردیم نوح را از اذیّتهایی که از قوم به او وارد شده بود آن قومی که تکذیب کردند به آیات ما محققا آنها بودند قوم سوء پس غرق کردیم آنها را بالتمام جمیع آنها غرق شدند.

(وَ نَصَرْناهُ): خداوند تبارک و تعالی رؤوف و عطوف و حلیم و صبور است بنده گان را به اعمال سوء خود تعجیل در عذاب نمی کند بلکه مهلت می دهد، حتی کتبه سیئات ساعاتی را صبر می کنند بسا توبه کند، حتی اگر بنده قبل از موت به یک ساعت موفق به توبه شد می بخشد بلکه اگر با ایمان از دنیا رفت امید نجات و مغفرت در او هست، و بسا مشمول شفاعت می شود. و اما اگر از حد گذشت مورد غضب واقع می شود.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

قوم نوح را نهصد و پنجاه سال قبل از طوفان مهلت داد تا کردند آنچه کردند و خود را از قابلیت رحمت انداختند، و در غضب الهی وارد شدند. خداوند نوح و اهلش را نصرت فرمود.

(مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا): از چنگال آنها نجات داد، و سبب غضب الهی این بود که اینها تکذیب آیات الهی کردند انبیاء را ساحر و کذاب و مفتری و مجنون شمردند و به آنها هر چه توانستند ظلم و اذیت کردند، و برای خدا

شرکائی قرار دادند که می فرماید:

«وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً» نوح آیه ۲۲. که این اسامی الهه آنها بود، احکام الهی را زیر پا گذاردند و فساد در زمین بسیار کردند و معجزات انبیاء را سحر شمردند.

(إِنَّهُمْ كانُوا قَوْمَ سَوْءٍ): هم عقاید سویی که شرک باللّه باشد و تکذیب انبیاء، هم اخلاق سوء از کبر و نخوت و سایر صفات خبیثه، و هم اعمال سوء را دارا بودند.

(فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِينَ): حتی عمارات آنها و مواشی آنها و زخارف آنها تمام از بین رفت و هلاک شدند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۷۸ تا ۷۹] .... ص : ۲۱۸

وَ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ إِذْ يَحْكُمانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شاهِدِينَ (۷۸) فَفَهَّمْناها سُلَيْمانَ وَ كُلًّا آتَيْنا حُكْماً وَ عِلْماً وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فاعِلِينَ (۷۹)

و داود و سلیمان زمانی که حکم نمودند در مزرعه که شبانه گوسفندان قوم حمله کردند بر زراعت های مزرعه و فاسد کردند آنها را، و بودیم ما برای حکم آنها از شاهدین، پس فهمانیدیم مزارع را سلیمان را و هر دو را دادیم حکم و علم را.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است حتی در اخبار بسیاری از ائمه اطهار سؤال از تفسیر آن کرده اند، و تو هم کرده اند که حکم حضرت داود مخالف و منافی با حکم حضرت سلیمان بوده، و ائمه علیهم السلام جواب شبهه آنها را بیان فرموده اند.

و توضیح کلام مستفاد از مجموع اخبار این است که صاحب مزرعه با صاحب اغنام منازعه داشتند که شبانه گوسفندان حمله به مزرعه کردند و زرع آن را از بین بردند. آیا صاحب اغنام ضامن است و ضمانش چه نحوه است؟- بر طبق شرایع

سابقه نظر به اینکه حفظ زراعت در روز در عهده صاحب زرع است، و حفظ اغنام در شب در عهده صاحب اغنام است. و چون شب بوده به قرینه کلمه نفشت لذا صاحب اغنام ضامن است، و ضمان او اگر زرع بکلی از بین رفته اغنام را باید به صاحب زرع بدهد چنانچه داود حکم فرمود و مسأله را ارجاع فرمود به سلیمان برای اینکه بدانند سلیمان هم دارای مقام نبوت و وصایت هست که گفتند: قبل از بلوغ به مقام رسالت رسید مثل عیسی و یحیی، و مثل حضرت جواد و حضرت هادی و حضرت بقیه اللّه (عج) که قبل از بلوغ به مسند امامت نائل شدند، و حضرت سلیمان هم مخالف حضرت داود حکم نفرمود بلکه توضیح او را فرمود به اصطلاح تقیید بعد از اطلاق بوده که اگر زرع بکلی از ریشه کنده شده که دیگر نمی روید باید اغنام را به او بدهد، و اگر فقط سبز آن را که روئیده شده اغنام خورده اند آنچه در شکم اغنام است از بچه و شیر آنها. این تفصیل در مقابل اجمال، و تقیید در مقابل اطلاق است و هر دو بر حسب احکام شرعیه شرایع قبل صحیح و بجا بوده.

لکن در شریعت اسلام ضمان در این نوع موارد قیمی است باید زرع را در موقع سبز بودن قیمت کنند و در حال فساد هم قیمت کنند تفاوت قیمت را ضامن است اگر تقصیر با صاحب اغنام باشد، و اگر تقصیر و کوتاهی نکرده ضمانی نیست. پس از این توضیح در مقام تفسیر بر آئیم.

(وَ داوُدَ وَ سُلَیْمانَ) عطف به انبیاء سابق.

(إِذْ یَحْکُمانِ فِی الْحَرْثِ): حرث کشتزار است، و مراد از یحکمان حکم حضرت داود که بطور مطلق بوده که اغنام را باید به صاحب حرث بدهد، و حکم سلیمان بود که تفصیل داد پس از ارجاع داود به سلیمان.

(إِذْ نَفَشَتْ فِیهِ): یعنی شبانه در آن حرث آمدند.

(غَنَمُ الْقَوْمِ): گوسفندان قوم و زرع او را خوردند.

(وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شاهِدِينَ): ذکر جمع در ضمیر هم با این که داود و سلیمان دو نفر بودند بعضی گفتند: اقل جمع دو است مثل: «فَإِنْ كانَ لَهُ إِخْوَةٌ» نساء آیه ۱۲. که شامل دو برادر می شود. لکن مراد جمع بین حاکم و محکوم له و محکوم علیه است و خداوند بر همه چیز شاهد و ناظر و خبیر و بصیر و علیم است.

(فَفَهَّمْناها سُلَيْمانَ): که بیان تفصیل در مسأله فرمود و توضیح فرمایش داود که بطور مجمل بود.

(وَ كُلًّا آتَيْنا حُكْماً وَ عِلْماً): هر دو بحکم الهی و وحی پروردگار و دستور الهی بود.

وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فاعِلِينَ و مسخر کردیم با داود کوه ها را که تسبیح می کردند و پرنده ها را، و بودیم ما قادر و توانا بر این امور.

(وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ): مکرر گفته ایم که در آیات بسیار و اخبار اهل بیت دارد و استفاده می شود که تمام موجودات از جمادات و نباتات و حیوانات و خورشید و ماه و ستارگان و آسمان و زمین دارای عقل و شعور و معرفت هستند و تسبیح و تمجید و سجده و عبادت دارند: «وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» اسراء آیه ۴۶. «وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدانِ» الرحمن آیه ۵ «أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» نور آیه ۴۱ «يُسَبِّحُ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ». حشر آیه ۲۴ يُسَبِّحُ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ» جمعه آیه ۱. «سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ» صف آیه ۱. الی غیر ذلک از آیات. سنگ ریزه در کف مبارک رسول

و سوسمار شهادت به توحید و رسالت دادند، مورچه در سوره نمل و هدهد در مورد سلیمان.

«قالَتْ نَمْلَةٌ یا أَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساکِنَکُمْ ... الایه» و هدهد گفت:

«إِنِّی وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِکُهُمْ ... الایه» و غیر اینها. و با این تصریحات جای تأویل و تردید نیست فقط معجزه حضرت داود این بود که صدای جبال و طیور را می شنیدند که با داود تسبیح می کنند و همین است معنای تسخیر.

(یُسَبِّحْنَ وَ الطَّیْرَ وَ کُنَّا فاعِلِینَ): فعل الهی آن است که چنین معجزه ای به داود عنایت فرمود.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۸۰] .... ص : ۲۲۱

وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَکُمْ لِتُحْصِنَکُمْ مِنْ بَأْسِکُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شاکِرُونَ (۸۰)

و تعلیم کردیم او را ساختن زره برای شما تا آنکه حفظ کند شما را بأس دشمنان، پس آیا شما شکر گذار هستید. در جای دیگر می فرماید: «وَ لَقَدْ آتَیْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیْرَ وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِیدَ أَنِ اعْمَلْ سابِغاتٍ وَ قَدِّرْ فِی السَّرْدِ».

سبأ آیه ۱۰.

یکی دیگر از معجزات داود آهن در دست او نرم شد و احتیاج به کوره و آتش و کارخانه آهن ذوب کنی نداشت.

(وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ): مراد زره است که در جنگ باعث حذر می شود مثل کلاه خود.

(لَکُمْ) بنفع مسلمین در مقابل کفار.

(لِتُحْصِنَکُمْ): شما را از شمشیر و نیزه و تیر حفظ کند.

(مِنْ بَأْسِکُمْ): که سابقه نداشته و داود مبتکر بود.

(فَهَلْ أَنْتُمْ شاکِرُونَ): یک همچه نعمت بزرگی را.

وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ عاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بارَكْنا فِيها وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْ ءٍ عالِمِينَ (۸۱)

و مسخر کردیم از برای سلیمان باد را که به سرعت و تندی وزیدن می کرد و جریان داشت به امر سلیمان بسوی آن زمینی که برکت داده بودیم در آن و بودیم ما به هر چیزی دانا و عالم.

(وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ): عطف به مع داود است مدخول و سخّرنا و ریح تموّج هوا است که هوا را از جایی بجایی حرکت می دهد.

(عاصِفَةً): مقابل رخاء است، اگر به شدّت بوزد عاصفه گویند و اگر سبک و ملایم باشد رخاء گویند.

(تَجْرِي بِأَمْرِهِ): در این آیه عاصفه فرموده و در جای دیگر می فرماید:

«فَسَخَّرْنا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخاءً حَيْثُ أَصابَ» ص آیه ۳۵. هر دو قسمت در تحت امر او بود به شدت بوزد یا ملائم و سبک شود بمنزله طیاره و هواپیمای، سلیمان بود بر تخت خود می نشست با خدم و حشم خود هر که را اراده داشت و به باد امر می فرمود: تخت را بلند کند به ملایمت چون بطرف بالا می رفت امر می فرمود به شدّت و تندی حرکت کند و جریان داشته باشد تا آن مقصدی که داشت امر می فرمود سبک شود و فرود آید تا تخت روی زمین قرار گیرد.

(إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بارَكْنا فِيها): گذشت که بعضی گفتند شام و بعضی بیت المقدس و لکن اثبات شی ء نفی ما عدا نمی کند، چنانچه در سوره ص فرمود: حیث اصاب یعنی هر کجا که اراده داشت.

(وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْ ءٍ عالِمِينَ): علم الهی عین ذات است چنانچه صفات ذاتیّه

عین ذات است و منتزع از ذات صفات زائده نیست، چنانچه بعضی توهم کردند امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید:

«و کمال توحیده نفی الصفات عنه لشهاده کل صفه انها غیر الموصوف و شهاده کل موصوف انه غیر الصفه فمن وصف اللّه فقد قرنه (الی آخر الخطبه)».

و چون ذات غیر متناهی است لذا علم هم غیر متناهی و غیر محدود است.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۲] .... ص : ۲۲۳

وَ مِنَ الشَّیاطِینِ مَنْ یَغُوصُونَ لَهُ وَ یَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذلِکَ وَ کُنَّا لَهُمْ حافِظِینَ (۸۲)

و از شیاطین کسانی بودند که برای سلیمان غواصی می کردند از ته دریا جواهرات بیرون می آوردند، و اعمال دیگری هم داشتند غیر از غواصی و بودیم ما نگهبان آنها که تخلف نکنند.

جنود سلیمان بسیار بودند از انس و جن و طیور که می فرماید: «وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ» نمل آیه ۱۷. و طائفه جن هم دو دسته بودند مؤمنین جنّ و کفار جن که تعبیر به شیاطین می فرماید و اینها اگر از اوامر او تخطّی می کردند آنها را حبس می فرمود زیر غل و زنجیر چنانچه می فرماید:

«وَ الشَّیاطِینَ کُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ وَ آخَرِینَ مُقَرَّنِینَ فِی الْأَصْفادِ» ص آیه ۳۶ و ۳۷.

و نیز می فرماید: وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ یَعْمَلُ بَیْنَ یَدَیْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ یَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِیرِ یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ وَ جِفانٍ کَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِیاتٍ» سبا آیه ۱۱ و ۱۲. و گفتند: مراد از محاریب مساجد است، و تماثیل قصور است، و جفان کالجواب کاسه هایی که بقدر حوض بوده، و قدور راسیات دیگ هایی که از بزرگی قابل نقل و انتقال نبود.

(وَ مِنَ الشَّیاطِینِ مَنْ یَغُوصُونَ لَهُ): که از ته دریا برای او جواهرات بیرون

می آوردند.

(وَ یَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذلِکَ): از مذکورات از بناء مساجد و قصور و از ساختن جفان و قدور.

(وَ کُنَّا لَهُمْ حافِظِینَ): که تخلف نکنند و اگر تخلف می کردند آنها را می سوزانیدند که مراد از عذاب سعیر است یا زنجیر می کردند که مقرّنین فی الاصفاد باشد.

قضیّه غریبه: در عالم رؤیا حقیر مشرف شدم خدمت حضرت سلیمان بالای تخت با عظمتی نشسته بود سلام کردم پس عرض کردم: یا نبی اللّه یک نفر از علماء ما در بیان افضلیت حضرت خاتم بر سایر انبیاء بیاناتی دارد تا می رسد به اسم مبارک شما می گوید: «کم فرق بین من عرض علیه مفاتیح الدنیا فلم یقبلها، و بین من قال: هَبْ لِی مُلْکاً لا یَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِی) فرمود: ما هم برای دنیا نخواستیم. عرض کردم: چرا.

(لا یَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِی) فرمود: معنا این نیست که به دیگران ندهی بلکه به هر که هر چه می دهی بمن زیادتر ده چنانچه شما در دعاء کمیل می خوانید:

«و اجعلنی من احسن عبادک نصیبا عندک، و اقربهم منزله منک و اخصهم زلفه لدیک».

عرض کردم: در قرآن می فرماید: شما شیاطین را غل و زنجیر می کردید چه نحوه بوده؟- فرمود: غل و زنجیر آنها غیر از این غلها و زنجیرها است.

مسأله: طایفه جن و شیاطین چه نحوه غوّاصی و بنّایی و ساختن دیگ و ظروف می کردند؟

جواب: آنکه آنها و لو جسم لطیف هستند و از آتش خلق شده اند.

چنانچه می فرماید: «وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ». حجر آیه ۲۷ «وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مارِجٍ مِنْ نارٍ» الرحمن آیه ۱۴. و آیات دیگر و لکن

یتشکل باشکال مختلفه حتی الکلب و الخنزیر سوی الانبیاء و الاوصیاء بعکس ملائکه که از نور خلق شده و لکن یتشکل باشکال مختلفه حتی الانبیاء سوی الکلب و الخنزیر مثل عفریتی که راجع به تخت بلقیس خدمت سلیمان عرض کرد: «قالَ عِفْرِیتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقامِکَ» نمل آیه ۳۹.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۸۳] .... ص : ۲۲۵

وَ أَیُّوبَ إِذْ نادی رَبَّهُ أَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ (۸۳)

و حضرت ایوب زمانی که خواند پروردگار خود را محققا مرا مسّ کرده و اصابت کرده ضرر، و تو ارحم الراحمین هستی.

قضایای ایّوب را خداوند در چندین آیه ذکر فرموده مثل همین سوره و در سوره ص: «وَ اذْکُرْ عَبْدَنا أَیُّوبَ إِذْ نادی رَبَّهُ أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ (الی قولی تعالی:) إِنَّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ» آیه ۴۰ الی ۴۴ پنج آیه.

و در تفسیر برهان در ذیل این آیات اخبار بسیاری مبسوط در چندین صفحه نقل کرده، و این اخبار با یکدیگر تعارض و تنافی دارند و بسیاری از آنها با عقیده شیعه در مورد انبیاء مخالف هستند، و ما بطور خلاصه آنچه که موافق با مذهب و مطابق با بعض اخبار هست بیان می کنیم بحول اللّه و قوّته.

اولا: انبیاء مبتلا به بلاهایی که موجب تنفّر ناس باشد نمی شوند زیرا بر خلاف غرض الهی است، و اخباری که دلالت دارد بر اینکه بدن ایّوب تمام قرحه و کرم افتاد و متعفن شد و العیاذ باللّه او را در مزبله خارج شهر انداختند بکلی مطرود است چنانچه صدوق قدس سره مسندا روایت کرده از حضرت صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش که فرمود:

(انّ ایّوب مع جمیع ما ابتلی به لم ینتن له رائحه و لا قبحت له صوره، و لا خرجت منه مدّه من دم و لا قیح، و لا استقذره احد راه و لا استوحش منه احد شاهده، و لا تدوّد شی ء من جسده الحدیث)

بلی بلاء متوجه

انبیاء می شود از امراض و ذهاب مال و اهل و امثال آنها چنانچه کلینی از حضرت صادق علیه السلام مسندا روایت کرده که فرمود:

«ان اللَّه عز و جل یبتلی المؤمن بکل بلیّه و یمیته بکل میته و لا یبتلیه بذهاب عقله، الا تری ان ایوب کیف سلّطه علیه ابلیس علی ماله و ولده و علی اهله و علی کل شی ء منه و لم یسلطه علی عقله ترکه له لیوحد اللَّه به».

و ثانیا: شیطان همچو تسلّطی ندارد و قدرتی که بتواند مال کسی را ببرد یا کسی را تلف کند یا ضرر بدنی وارد کند اگر چنین بود یک نفر مؤمن را روی زمین باقی نمی گذاشت فقط کار شیطان وسوسه است مقابل الهام ملک، و ابتلاهای ایّوب از شدّت مرض و ذهاب مال و اولاد و اهل فعل الهی است چنانچه مکرر بیان شده در باب توحید افعالی خلق و رزق و احیاء و اماته و صحت و مرض و غنا و فقر و عزّت و ذلت مختص به خدا است شریک ندارد. شیطان وسوسه می کرد بلکه بتواند ایوب را از شکر الهی باز دارد و هر چه بلا شدّت می کرد ایوب شکر گزاریش بیشتر می شد چنانچه انسان اگر در منتهی درجه بلا افتد نظر کند که آن قدر نعمت به او افاضه شده که از عهده شکر کوچکترین آنها بر نمی آید حتی نفس شکر هم به توفیق الهی است و آن هم شکری لازم دارد و هکذا الی غیر النّهایه.

و ثالثا: ابتلاهای ایّوب نه از جهت تقصیری باشد حکمت بلاها بسیار است که یکی از آنها ارتفاع درجه است، و یکی امتحان است و حکمتهای دیگر «البلاء موکّل بالانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل».

هر که در این بزم مقرّب تر است جام بلا بیشترش می دهند

هر که بود تشنه دیدار دوست آب دم نیشترش می دهند

از ابی عبد اللَّه علیه السلام است فرمود:

«و ما اولهنی الی اسلافی اشتیاق یعقوب الی یوسف الا انه خیر لی موضعا انا لاقیه (الخطبه)».

و رابعا: حضرت ایّوب در عصر خود در عزّت و شرافت و حسب و نسب و ثروت و دولت عدیل و نظیر نداشت، اما حسب و نسب او به سه واسطه به یعقوب می رسید، و عیالش نامش رحمه بود به یک واسطه به یوسف می رسید، و در حسن و جمال شبیه ترین خلق بود به یوسف چون پدرش خواب دید که یوسف پیراهن خود را به این دختر رحمه پوشانید و گفت این حسن و جمال من است بتو پوشانیدم و پدرش از انبیاء بود، و ایّوب هم پدرش نبی بود و ثروت زیادی داشت که به میراث به ایّوب رسید.

و در خبر از حضرت صادق علیه السلام بروایت تحفه الاخوان از ابی بصیر است که:

ایوب هزار اسب و هزار مادیان و هزار بغل و هزار بغله و سه هزار شتر و هزار و پانصد ناقه، و هزار بقره، و ده هزار گوسفند و پانصد میش و سیصد خر ماده داشته و هر مادیانی یک یا دو یا سه کرّه داشته و هر ناقه فصیل داشت و همچنین جمیع مواشی او، و بر هر پنجاه از این حیوانات یک راعی که مملوک او بود و هر مملوکی اهل و اولاد داشت. این یک قسمت از حدیث بود نقل کردیم، و اولاد زیادی پسر و دختر داشت که در عدد آنها و اسامی آنها اخبار مختلف است و تمام این دولت و ثروت و اولاد آن هلاک شدند و از بین رفتند و مفاد:

«أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ» این است که شیطان در پیشگاه احدیت عرض کرد که این شکر گزاری ایّوب برای این وفور نعمت است، خداوند برای اظهار مقام ایّوب مبتلای به این بلاها نمود و هر چه بلای او زیادتر می شد، شکر گزاری او زیادتر میشد، ولی در این آیه شریفه نسبت به شیطان نداده بلکه عرض کرد:

(أَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ).

فَاسْتَجَبْنا لَهُ فَكَشَفْنا ما بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْناهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ ذِكْرى لِلْعابِدِينَ (۸۴)

پس ما اجابت کردیم از برای او و بر طرف نمودیم آنچه که به او بود از ضررها، و دادیم به او اهل او را و مثل اهل او با اهل او از روی رحمت از نزد ما، و یادآوری از برای عبادت کننده گان.

(فَاسْتَجَبْنا لَهُ): در آیه قبل و لو به صورت دعا نبوده بنحو اخبار بوده مثل کسی که نزد بزرگی در دل می کند و غرضش این است که رفع گرفتاری او را بکند لذا می فرماید ما اجابت دعاء او را کردیم که البته هر دعائی اجابت دارد چنانچه می فرماید: «وَ قالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» مؤمن آیه ۶۲. و البته وعده الهی تخلف پذیر نیست بلکه از حکم بلیّات مؤمنین این است که بروند در خانه خدا و دعاء و تضرّع نمایند، و اگر هم صلاح در اجابت او نیست در قیامت به اضعاف مضاعف به او عنایت می فرماید که آرزو می کند ای کاش یک دعاء من اجابت نشده بود.

(فَكَشَفْنا ما بِهِ مِنْ ضُرٍّ): چه ضرر بدنی که بکلی رفع امراض او شد و چه ضرر مالی که تمام اموالش به او برگشت با زیاده حتی دارد در خبر:

جبرئیل آمد و چشمه آبی بود که از برف سفیدتر و از عسل شیرین تر و از کافور خوشبوتر از آن آب نوشید و در آن چشمه غسل کرد و بکلّی امراض او زایل شد، و حسن و جمالی پیدا کرد که صورتش مثل ماه لیله البدر شد، و دو حلّه بهشتی آورد و به او پوشانید و بر او ملخ طلا بارید، و دو چاه عظیم داشت یکی مملوّ از طلا شد و دیگری از نقره، و چهل هزار شتر و بیست هزار ناقه، و چهل هزار گاو ماده و چهل هزار گاو نر و چهار هزار میش و چهار هزار بز، و پنج هزار بنده و پنج هزار کنیز و چهار هزار وکیل داشت بر ضیاع او که اجرت هر کدام در

هر ماهی صد مثقال طلا بود تماما به او عطا فرمود خداوند.

(وَ آتَیْناهُ أَهْلَهُ): چه آنهایی که قبلا از دنیا رفته و چه آنهایی که در این بلیّات هلاک شدند تمام زنده شدند.

(وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ): و مطابق عمر گذشته او به او عمر عنایت فرمود و مطابق اولادهای زنده شده به او اولاد مرحمت فرمود که گفتند دوازده پسر و دوازده دختر داشت و مالک تمام شام شدند.

(رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا) که به بنده صابر عنایت می فرماید:

صبر تلخ آمد و لکن عاقبت میوه شیرین دهد پسر منفعت

(وَ ذِکْری لِلْعابِدِینَ) که بدانند اثر بنده گی و بردباری چنین است.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۸۵] .... ص : ۲۲۹

وَ إِسْماعِیلَ وَ إِدْرِیسَ وَ ذَا الْکِفْلِ کُلٌّ مِنَ الصَّابِرِینَ (۸۵)

و اسماعیل و ادریس و ذا الکفل تماما از صبر کننده گان بودند.

اما صبر اسماعیل زندگانی او در زمین مکه که وادی غیر ذی زرع بود و بنای کعبه معظّمه از زمان ولادت تا حین رحلت.

و اما صبر ادریس گفتند: نامش اخنوخ بود و یکی از اجداد نوح بود و سیصد و شصت و پنجسال در روی زمین دعوت نمود و قومش ایمان نیاوردند و هلاک شدند. و اوّل کسی بود که خیاطی کرد و لباس دوخت و قبل از او با پوست حیوانات خود را می پوشانیدند، و اوّل کسی بود که خطّ و کتابت را نوشت، و اوّل کسی بود که علم نجوم را فرا داد و سپس به آسمانها سیر کرد و در آسمان ششم یا هفتم مقیم است و پس از ظهور حضرت مهدی می آید به زمین و از یاوران او می شود بر او سی صحیفه نازل شد.

و اما ذا الکفل گفتند: کفالت هفتاد نفر از انبیاء می کرد، و بعضی گفتند:

نامش الیاس بود، و بعضی یسع گفتند و زمانش پس از سلیمان و قبل از عیسی بود، و صبر او در زمانی بود که یهود در شرک سیر داشت به اندازه ای که بکلّی اسمی از تورات موسی در میانه آنها نبود که ما در کلم الطّیّب شرح شرک آنها را بیان کرده ایم که سه مرتبه تواتر تورات منقطع شده و این تورات رائج مزخرفاتی است که بعدا بافته شده و بنام اسفار تورات نام نهاده شده.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۸۶] .... ص : ۲۳۰

وَ أَدْخَلْناهُمْ فِی رَحْمَتِنا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِینَ (۸۶)

و داخل کردیم ما این انبیاء را در رحمت خود. زیرا آنها از بنده گان صالح ما بودند.

امّا اسماعیل را خداوند چه دولت و مکنت و عزّت عنایت کرد که بالاترین آنها این است که در نسل او محمّد صلّی اللّه علیه و سلم و آل او را قرار داد و تا دامنه قیامت ذراری پیغمبر از نسل اوست بالاخص حضرت مهدی (عج).

و امّا ادریس که می فرماید: «وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِدْرِیسَ إِنَّهُ کانَ صِدِّیقاً نَبِیًّا وَ رَفَعْناهُ مَکاناً عَلِیًّا» مریم آیه ۵۷ و ۵۸.

و امّا ذی الکفل که شرحش گذشت. و از سیاق آیه استکشاف می شود که نبیّ بوده چنانچه از آیات بعدهم میتوان استفاده کرد.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۸۷] .... ص : ۲۳۰

وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغاضِباً فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَیْهِ فَنادی فِی الظُّلُماتِ أَنْ لا إِلهَ إِلاَّ أَنْتَ سُبْحانَکَ إِنِّی کُنْتُ مِنَ الظَّالِمِینَ (۸۷)

و یاد کن در کتاب صاحب ماهی را زمانی که از میان قوم بیرون رفت و یقین پیدا کرد که ما بر او تنگ نمی گیریم، پس ندا کرد و خواند در ظلمات،

ظلمت شب، و ظلمت دریا، و ظلمت بطن حوت:

این که نیست الهی مگر تو پروردگارا منزّهی از کلّیه عیوب و نواقص محققا من بودم از ظلم کننده گان.

(وَ ذَا النُّونِ): یونس ابن متّی است، و نون اسم حوت و ماهی است و شرح حالش را خداوند در سوره و الصّافّات بیان می فرماید:

«وَ إِنَّ یُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِینَ إِذْ أَبَقَ إِلَی الْفُلْکِ الْمَشْحُونِ فَساهَمَ فَکانَ مِنَ الْمُدْحَضِینَ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَ هُوَ مُلِیمٌ

فَنَبَذْناهُ بِالْعَراءِ وَ هُوَ سَقِیمٌ وَ أَنْبَتْنا عَلَیْهِ شَجَرَةً مِنْ یَقْطِینٍ وَ أَرْسَلْناهُ إِلی مِائَهِ أَلْفٍ أَوْ یَزِیدُونَ فَآمَنُوا فَمَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ» آیه ۱۳۹ الی ۱۴۸ ده آیه.

و در سوره یونس می فرماید: «فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَهٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ» آیه ۹۸.

و شرح حال یونس طبق حدیثی که از علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از جمیل از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده، و حدیث بسیار مفصل است خلاصه آن با توضیح مختصری این که:

حضرت یونس مدّتی در میان قوم دعوت فرمود و ایمان نیاوردند فقط دو نفر به او ایمان آوردند یکی ملیخا بود و دیگر روبیل، یکی عابد بود و دیگری عالم و چون یونس مأیوس شد از ایمان قوم در حق آنها نفرین کرد، بر حسب تقاضای عابد و خداوند وعده فرمود که در فلان سال در فلان ماه در فلان روز عذاب نازل می کنم و نفرمود که آنها را به عذاب هلاک می کنم، حضرت یونس خبر داد قوم را و چون باید مؤمنین قبل از نزول عذاب از میان قوم خارج شوند چنانچه انبیاء سلف خارج می شدند.

حضرت یونس با عابد از میان قوم خارج شد ولی هنوز امر به خروج نیامده

بود که مفاد:

(وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغاضِباً) است، و نون اسم حوت یعنی صاحب ماهی و غضب یونس از قوم بود که ایمان نیاوردند.

(فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ): و ظنّ در اینجا بمعنی یقین است، و قدر بمعنی تضییق است نه بمعنی قدرت. زیرا بمعنی قدرت کفر است یعنی یقین داشت که ما بر او تنگ نمی گیریم و مسئولیتی در خروج ندارد و الّا مسلّما اگر احتمال مسئولیت می داد خارج نمی شد و تقدیر بمعنی ضیق در قرآن داریم چنانچه می فرماید:

«اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ» رعد آیه ۲۶. و نیز می فرماید: «وَ أَمَّا إِذا مَا ابْتَلاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ» فجر آیه ۱۶. و چون خارج شد با عابد رسیدند به دریا کشتی عازم حرکت بود و مشحون از جمعیّت که می فرماید: «إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ»

تقاضا کرد که او را سوار کنند، رفت در کشتی و چون در وسط دریا رسید حوت که به زبان ما نهنگ می نامیم آمد مقابل کشتی دهن باز کرد به طرفی که یونس نشسته بود یونس به طرف دیگر نشست حوت هم آمد به آن طرف کشتیبان گفت:

یک نفر آبق (فراری) در کشتی است باید او را در دهن ماهی انداخت و الّا کشتی بر می گردد و تمام هلاک می شوند. حضرت یونس فرمود:

آن یک نفر من هستم اهل کشتی قبول نکردند چون آثار صلاح در او دیدند، بنا بر این شد که قرعه زنند سه مرتبه قرعه زدند بنام یونس در آمد خود را انداخت یا او را انداختند در دهان نهنگ، خطاب رسید به ماهی که ما او را طعمه تو قرار ندادیم باید او را نگاهداری کنی.

(فَنادی فِی الظُّلُماتِ): سه ظلمت بود ظلمت شب، ظلمت دریا، ظلمت شکم ماهی.

(أَنْ لا إِلهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحانَكَ إِنِّی كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ): که معروف به ذکر

یونسیّه است و هر که بگوید از هر غمّ و همّی که دارد نجات پیدا می کند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۸] .... ص : ۲۳۳

فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْغَمِّ وَ كَذلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ (۸۸)

پس مستجاب کردیم دعاء او را و نجات دادیم او را از غمّ، و همین نحو نجات می دهیم مؤمنین را.

(فَاسْتَجَبْنا لَهُ): امر رسید به حوت آمد کنار دریا و یونس را از دهان خود انداخت روی زمین در حالی که بسیار ضعیف شده بود و قدرت بر حرکت نداشت، فورا خداوند درخت کدو خلق فرمود سایه بر بدن او انداخت، و بز کوهی مأمور شد می آمد و از پستان خود به او شیر میداد تا قوّت و قدرت پیدا کرد که می فرماید:

«فَنَبَذْناهُ بِالْعَراءِ وَ هُوَ سَقِيمٌ وَ أَنْبَتْنا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ» صافات آیه ۱۴۴ و ۱۴۵.

(وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْغَمِّ): غمّ یونس این بود که مبادا مورد بی اعتنایی درگاه ربوبی شود و پس از این عنایات مشعوف شد که مورد الطاف خداوند واقع شده قیام پیدا کرد و رو به طرف قوم نمود دید تمام در ناز و نعمت هستند سبب پرسید گفتند: به هدایت آن عالم پیش از نزول بلا رفتیم در صحرا و به دستور او بچّه ها را از مادرها جدا کردیم حتّی بچّه های حیوانات را و تضرّع در پیشگاه ربوبی کردیم و بلا بر طرف شد و به کوه موصل واصل شد، قوم دور او را گرفتند و ایمان آوردند.

اشکال: در سوره و الصافات می فرماید:

«وَ أَرْسَلْناهُ إِلى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ» این تردید چه معنی دارد با این که در حقّ خداوند تردید نیست؟

جواب: بعض مفسّرین گفتند: او بمعنی بل است یعنی بل یزیدون و بعضی

گفتند: بمعنی و او است یعنی و یزیدون. لکن هر دو خلاف ظاهر است و آنچه به نظر می رسد و اللّه العالم این که ابتدا که یونس آمد در میان قوم صد هزار بودند لکن چون مدّت زیادی مکث کردند اولاد و احفاد آنها زیاد شد بر صد هزار افزوده شد و آنها هم ایمان آوردند.

(وَ كَذلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ) مؤمن باید در هر شدّت و المی بیفتد در خانه خدا را رها نکند حتّی در شکم ماهی برود قادر متعال او را نجات می بخشد.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۸۹] .... ص : ۲۳۴

وَ زَكَرِيَّا إِذْ نادى رَبَّهُ رَبِّ لا تَذَرْنِي فَرْداً وَ أَنْتَ خَيْرُ الْوارِثِينَ (۸۹)

و یاد کن زکریّا را زمانی که خواند پروردگار خود را پروردگار من مرا تنها و بی فرزند قرار مده و تو بهترین وارث ها هستی.

(وَ زَكَرِيَّا): یعنی یاد کن حضرت زکریّا را که از انبیاء بزرگ بنی اسرائیل بسیار بود و نسبش به حضرت یعقوب منتهی می شد، و در زمان او انبیاء بنی اسرائیل بسیار بودند و زهّاد و عبّاد در بیت المقدس مجتمع می شدند و بعبادت مشغول بودند و حضرت زکریّا آنها را مواعظ کافیه می فرمود، و سنّ مبارکش گفتند:

نود و نه سال بود و عیالش عقیم بود و اولاد پیدا نکرد، و خداوند شرح حال او را در مواضعی از قرآن بیان فرموده در سوره مریم از آیه یک تا دوازده از قوله تعالی:

«ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا (الی قوله تعالی:) أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا» بیان فرموده، در آل عمران آیه ۳۳ الی ۳۶ چهار آیه، و در انعام آیه ۸۵. و شرح آنها گذشت.

(إِذْ نادى رَبَّهُ): در مقام مناجات و راز و نیاز خداوند را خواند و دعا نمود و گفت: «رَبِّ لا تَذَرْنِي فَرْداً» از خداوند استدعای فرزند کرد و لو اینکه بر حسب

طبیعت محال بود. زیرا خود در سنّ پیری و زوجه او عقیم بود لکن می دانست که خداوند قدرت دارد چنانچه به ابراهیم اسماعیل و اسحاق را عنایت فرمود، و نظر زکریّا این بود که میراث انبیاء که در دست او بود بسپارد به او چنانچه عرض کرد:

«یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِنْ آلِ یَعْقُوبَ» مریم آیه ۶. و می ترسید که این مواریث به دست نااهل بیفتد چنانچه گفت: «وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی» مریم آیه ۵.

(وَ أَنْتَ خَیْرُ الْوارِثِینَ) چون تمام امور بازگشت به خداوند دارد چنانچه می فرماید: «وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» آل عمران آیه ۱۷۶ حدید آیه ۱۰.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۹۰] .... ص : ۲۳۵

فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ وَهَبْنا لَهُ یَحْیی وَ أَصْلَحْنا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ کانُوا یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ وَ یَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً وَ کانُوا لَنا خاشِعِینَ (۹۰)

پس مستجاب کردیم دعاء او را بخشیدیم باو یحیی را و صالحه نمودیم زوج او را محققا اینها کسانی بودند که سرعت می کردند در خوبی ها و می خواندند ما را در حالت رجاء و خوف، و بودند در پیشگاه ما خاشع و فروتن و متواضع.

(فَاسْتَجَبْنا لَهُ) خداوند وعده داده که اجابت فرماید دعوت داعین را: «وَ قالَ رَبُّکُمُ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ» مؤمن آیه ۶۲. سیما دعاء انبیاء را.

(وَ وَهَبْنا لَهُ یَحْیی : عیالش حمل پیدا کرد و شش ماهه یحیی به دنیا آمد، و در خبر دارد: هیچ مولودی نیست که شش ماهه متولّد شود و زیست کند مگر یحیی و حضرت ابی عبد اللّه الحسین علیه السلام.

و مکرر دارد حضرت ابی عبد اللّه علیه السلام یاد از یحیی می فرمود چون شباهت داشت با یحیی در ولادت و در شهادت نظر به اینکه سر یحیی را بریدند و نزد سلطان

جائر بردند که گفتند: سلطان اراده داشت زنی اختیار کند عیالش دختری داشت از شوهر دیگری گفت: او را اختیار کن از حضرت یحیی سؤال کرد فرمود:

دختر زن حرام است چنانچه در قرآن هم می فرماید: وَ رَبائِبُکُمُ اللَّاتِی فِی حُجُورِکُمْ مِنْ نِسائِکُمُ اللَّاتِی دَخَلْتُمْ بِهِنَّ» نساء آیه ۲۷. عیالش دختر خود را زینت کرد و فرستاد نزد سلطان، سلطان شیفته آن شد گفت: تا مهر مرا ندهی دست به تو نمی دهم.

گفت: مهر تو چیست؟- گفت: سر یحیی. فرستاد یحیی را کشتند و سرش را نزد سلطان بردند، خواست با آن دختر نزدیکی کند سر یحیی تکلّم کرد و گفت:

دختر زن حرام است، و سر ابی عبد اللَّه را هم بردند نزد یزید جائر و در مجلس یزید تکلّم فرمود به آیه شریفه:

«وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ» شعراء آیه ۲۲۸. یا کلمه حوقله، و خون حضرت یحیی هم جوشش داشت تا بخت النصر آن قدر از بنی اسرائیل را کشت تا خون ایستاد، و در شهادت ابی عبد اللَّه هم خون از آسمان بارید هر کلوخی را که بر میداشتند از جای او خون می جوشید، هر برگ و شاخه درخت را قطع می کردند جای او خون خارج می شد.

(وَ أَصْلَحْنا لَهُ زَوْجَهُ): به اینکه عقیم بود ولود شد عجوز بود جوان شد.

(إِنَّهُمْ کانُوا یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ): ظاهر این است که ضمیر هم به انبیاء مذکورین در سوره راجع باشد از موسی و هارون و ابراهیم و اسحاق و یعقوب و لوط و نوح و داود و سلیمان و ایّوب و اسماعیل و ادریس و ذی الکفل و یونس و زکریّا و یحیی نه خصوص آخرین، و مسارعت در خیرات امور عبادی است که خیریّت آن معلوم است و بسیار ممدوح است. زیرا ممکن است اجل برسد یا موانع پیدا کند و از فیض محروم گردد ولی در امور دنیوی و اموری که خیریّت او معلوم نیست عجله در آن مذموم است که گفتند: «العجله من الشیطان و التانّی من الرحمن».

(وَ يَدْعُونَنا رَغَباً): رجاء به وصول مقامات عالیه و درجات متعالیه و مراتب سامیه.

(وَ رَهَباً) یعنی در حالت خوف و گفتند: سه قسم خوف داریم خوف از ارتکاب معاصی، خوف از عذاب، و خوف در مقابل عظمت پروردگار، و خوف انبیاء از قسم اخیر است.

(وَ كانُوا لَنا خاشِعِينَ): خشوع و خضوع و فروتنی و کوچکی در پیشگاه احدیّت.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۱] .... ص : ۲۳۷

وَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَها فَنَفَخْنا فِيها مِنْ رُوحِنا وَ جَعَلْناها وَ ابْنَها آيَةً لِلْعالَمِينَ (۹۱)

و آن زنی که حفظ کرد عورت خود را پس دمیدیم ما در او از روح خود و قرار دادیم او را و پسرش را آیت بر جمیع عالمین.

اشاره به حضرت مریم است و فرزندش عیسی علیه السلام که خداوند در چندین موضع بیان فرموده در سوره آل عمران از آیه ۳۱ تا آیه ۵۰ در بیست آیه بیان فرمود، و در سوره مریم از آیه ۱۶ تا آیه ۳۷ در بیست و دو آیه ذکر فرموده و در موارد دیگر و چون شرح و تفسیر آنها گذشت تکرار نمی کنیم فقط به تفسیر آیه اکتفاء می کنیم.

(وَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَها): که بر حسب نذر مادرش او را در بیت المقدّس مقرّر داشتند و متکفّل حال او زکریّا بود و موائد بهشتی بر او می آمد و دارای مقام عصمت بود و اختیار شوهر نکرده بود.

(فَنَفَخْنا فِيها مِنْ رُوحِنا) که جبرئیل مأمور شد و نفخ روح کرد و بفوری حمل پیدا کرد و عیسی متولد شد.

(وَ جَعَلْناها وَ ابْنَها): عیسی علیه السلام را (آيَةً لِلْعالَمِينَ): که بدون فحل و بدون مضیّ مدّت حمل عیسی علیه السلام متولّد شد و در همان زمان ولادت تکلّم فرمود و گفت: «إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْكِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِيًّا» الی آخر الآیات مریم آیه ۳۱.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۲] .... ص : ۲۳۸

إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (۹۲)

محققا این امّت شما انبیاء یک امّت هستند، و من خداوند پروردگار شما هستم پس باید عبادت و بنده گی مرا بکنید.

مکرّر تذکّر داده ایم و در آیات شریفه تصریحاتی دارد که دین حقّ و حقیقت یک دین است دین اسلام: «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ» آل عمران آیه ۱۷.

«وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ» آل عمران آیه ۷۹. اما از حیث عقاید از توحید تا معاد که تماما یکی است، و همچنین در قسمت اخلاقیات ملکات حسنه و صفات رذیله، و همچنین در عبادات که حسن ذاتی دارد مثل نماز صوم زکاه و سایر اعمال حسنه از ادعیه و غیر اینها، و در معاصی و سایر قبایح عقلیّه مثل زنا و لواط و غنا و ساز و آواز و سایر لهویّات، و همچنین در باب معاملات و غیرها، فقط در باب نسخ شرایع بعض خصوصیّات که به مقتضای زمان و اشخاص و حالات فی الجمله تغییراتی پیدا می کند که بسا در شریعت واحده هم نسخ واقع می شود چنانچه می فرماید: «ما نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْها أَوْ مِثْلِها» بقره آیه ۱۰۰. مثل بدا در تکوینیات پس تمام امم امّت واحده هستند و تمام انبیاء به به منزله بنی واحد تماما از جانب حق آمده اند و باید به تمام آنها معتقد باشیم:

«آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ... الایه» بقره آیه ۲۸۵. و لذا می فرماید:

(إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً واحِدَةً): و لو باعتبار وجوب متابعت متعدّد می شوند، امّت آدم نوح ابراهیم موسی عیسی محمّد صلّی اللّه علیه و سلم.

(وَ أَنَا رَبُّكُمْ): تمام یک پروردگار دارند.

(فَاعْبُدُونِ): نون مکسوره است نی بوده کسره بجای متکلم وحده بجای یاء است.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۳] .... ص : ۲۳۹

وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ إِلَيْنا راجِعُونَ (۹۳)

و جدا کردند امر خود را بین خود تماما بسوی ما رجوع کننده گان هستند.

(وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ): هر دسته و طائفه و فرقه یک مسلکی اختیار کردند و یک دینی اتخاذ کردند، و یک طریقه ای اختراع نمودند.

به بینید این مذاهب باطله چه اندازه با یکدیگر اختلاف دارند به اندازه ای که یکدیگر را لعن می کنند و از یکدیگر تبرّی می جویند چه در امور دینی و چه در امور زندگانی از مأکولات و ملبوسات حتّی در اخلاق و افعال، و با یکدیگر عداوت و بغضاء دارند که میفرماید:

«وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ» مائده آیه ۶۵.

و نیز می فرماید: «بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى» حشر آیه ۱۴. و از رسول اکرم است که امّت موسی هفتاد و یک فرقه شدند، و امّت عیسی هفتاد و دو فرقه،

«و ستفترق امتی علی ثلاث و سبعین فرقه کلهم فی النار الا واحده».

(كُلٌّ إِلَيْنا راجِعُونَ): تمام خوب و بد مؤمن و كافر و مخالف و معاند عادل و فاسق مطيع و عاصى بازگشت همه بسوى او است در محشر «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ» بقره آيه ۱۵۱ و حكم مى فرمايد در حق هر فرد فرد از آنها.

[سوره الأنبياء (۲۱): آيه ۹۴] .... ص : ۲۴۰

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا كُفْرانَ لِسَعْيِهِ وَ إِنَّا لَهُ كاتِبُونَ (۹۴)

پس كسى كه عمل مى كند از اعمال صالحه و او مؤمن باشد پس از بين نميرود آنچه سعى كرده، و محققا ما از براى او نويسنده ايم.

(فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ): مراد اين نيست كه تمام اعمال صالحه را بجا آورد زيرا ممكن نيست، و نيز مراد اين نيست كه تمام اعمال او صالح باشد زيرا افعال مباحه بسيار است بلكه همين اندازه كه واجبات الهيه و پاره اى از مندوبات بمقدار همت و وسع او بجا آورد و از محرّمات اجتناب كند كه تعبير به من فرموده.

(وَ هُوَ مُؤْمِنٌ): كه شرط صحّت كلّ عبادات ايمان است، و محسّنات عقليّه مثل قضاء حوائج بنده گان و احسان به آنها و دستگيرى بيچارگان و امثال اينها هم اگر از غير مؤمن صادر شود لياقت مثوبت ندارد و فقط باعث تخفيف در عذاب مى شود.

و مراد از مؤمن معتقد به جميع عقايد حقّه از مبدء تا معاد بدون انكار ضرورى دين و مذهب و قطعيّات و اجماعيّات باشد.

(فَلا كُفْرانَ لِسَعْيِهِ): كفران از بين بردن و نابود كردن است، جزئى و كلّى ثبت است و اجر و مثوبت دارد چنانچه مى فرمايد:

(وَ إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمالِكُمْ شَيْئاً» حجرات آيه ۱۴.

و مى فرمايد: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ» زلزله آيه ۸.

(وَ إِنَّا لَهُ كاتِبُونَ): كرام الكاتبين ملائكه موكّله بر اولاد آدم كلّى و جزئى

اعمال را می نویسند: «ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» ق آیه ۱۷. «وَ إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحافِظِينَ كِراماً كاتِبِينَ» انفطار آیه ۱۰، و در خبر دارد که حتی نفخ به آتش را می نویسند، با اینکه خداوند امور قلبیّه و خطورات نفسانیّه و خیالات فاسده و نیّات کاذبه را بر آنها مخفی فرموده فقط آنها افعال ظاهره را می نویسند چنانچه در دعای کمیل دارد

«و کنت انت الرقیب علیهم و الشاهد لما خفی عنهم و برحمتک اخفیته و بفضلک سترته».

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۵] .... ص : ۲۴۱

وَ حَرامٌ عَلى قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها أَنَّهُمْ لا يَرْجِعُونَ (۹۵)

در ترجمه و تفسیر این آیه شریفه مفسّرین اختلاف کردند بعضی کلمه لا را در لا یرجعون گفتند: زائده است و معنی این است که حرام است بر هر اهل قریه که بعذاب الهی هلاک شدند این که برگردند به دنیا و زندگانی کنند.

و این قول بعلاوه از اینکه مکرّر گفته ایم کلمه زایده در قرآن نیست خلاف ظاهر قرآن است. زیرا تمام اهل عالم می دانند کسی که مرد و هلاک شد دیگر زنده نمی شود و این امر واضح و روشن را خداوند توضیح واضح نمی دهد.

و بعضی گفتند: حرام در اینجا بمعنی واجب است یعنی واجب است این که رجوع نکنند در دنیا. این هم در اشکال نظیر سابق است.

بعضی گفتند: حرام این که در قیامت رجوع نکنند، البتّه در قیامت رجوع می کنند و به عذاب قیامت معذّب می شوند. این هم به نظر تمام نیست. زیرا رجوع در قیامت اختصاص به اینها ندارد خلق اوّلین و آخرین مؤمن و کافر همه رجوع می کنند و به پاداش عمل خود جزاء داده می شوند.

و آنچه بنظر می رسد این آیه یکی از ادلّه رجعت است که ضروری مذهب

شیعه است، و اخبار متواتره بتواتر اجمالی بر او قائم است و در اخبار دارد: کسانی که در دوره رجعت رجوع به دنیا می کنند:

«من محّض الایمان محضا و من محّض الکفر محضا»

تا مؤمنین خدمت ائمّه طاهرین به نعم الهی متنعّم شوند، و کفّار به عقوبات دنیوی از آنها انتقام کشیده شود.

این آیه شریفه بیان می فرماید که آن کفّار محض که رجوع می کنند در دوره رجعت کفّاری هستند که بعذاب الهی هلاک نشده باشند و بمرگ طبیعی از دنیا رفته باشند، و امّا کفّاری که بعذاب الهی هلاک شدند مثل قوم نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و فرعونیان و اشباه آنها دیگر در دوره رجعت بر نمی گردند چون عذاب دنیوی را درک کرده اند فقط در قیامت بازگشت دارند برای عذاب آن عالم، و بر طبق این معنی هم خبری داریم از حضرت صادق علیه السلام فرمود:

«کل قریه اهلک اللّه اهلها بالعذاب لا یرجعون فی الرجعه، فیرجعون من محّض الایمان و غیرهم من لم یهلکوا بالعذاب و محّض الکفر».

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۹۶] .... ص : ۲۴۲

حَتَّی إِذا فُتِحَتْ یَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ کُلِّ حَدَبٍ یَنْسِلُونَ (۹۶)

حتّی زمانی که فتح کردند یأجوج و مأجوج، و آنها از هر بلندی فرود آیند، قضیّه یأجوج و مأجوج را در سوره کهف بیان کردیم و خلاصه آن این که نتوانستیم بفهمیم که اینها کیایند آیا از افراد وحشی انسان هستند، یا از حیوانات وحشی؟ و کلمات مفسّرین که بعضی می گفتند:

که از طوائف اتراک هستند، و بعضی گفتند که: از نطفه آدم که در خاک ریخته شد بوجود آمدند که از پدر با انسان شریک هستند و از مادر جدا،

بعضی گفتند که: یک نوع حیوان هستند تماما بی مدرک است، و با اکتشاف جدید که از تمام نقاط ارض با خبر هستند سازش ندارد، و با اخبار کمال تنافی را دارد که می فرماید:

«یملأ الارض قسطا و عدلا».

و بالجمله فتح یأجوج و مأجوج از اشراط ساعت و قیامت شمرده شده چنانچه از همین آیه هم استکشاف می توان کرد، و لازم نیست که مقارن با قیامت باشد.

بلی از اشراط ساعت- و لو هزاران سال قبل از قیامت باشد- شمرده می شود، و آنچه فعلا در نظر می آید اینکه همین بعض دول جدیده باشند که متمدّنه و مترقّیه می شمارند و از حیوانات وحشی وحشی ترند که حتّی حیوانات وحشی را می بلعند و از بین می برند و در این آیه شریفه تعبیر به فتح فرموده.

(حَتَّی إِذا فُتِحَتْ یَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ) و فتح غیر از شکستن سدّ است چنانچه تصوّر کردند، و جمله (وَ هُمْ مِنْ کُلِّ حَدَبٍ یَنْسِلُونَ) شاید به توسّط هواپیماها و طیّاره ها پائین می آیند و بنده گان خدا را نابود می کنند که الآن آثارش ظاهر است و مسلّما قبل از ظهور واقع می شود. و ممکن است ضمیر هم راجع به خلق باشد در:

(وَ هُمْ مِنْ کُلِّ حَدَبٍ یَنْسِلُونَ): یعنی از قبور خارج می شوند و در صحرای قیامت پراکنده می شوند، و اللَّه العالم.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۹۷] .... ص : ۲۴۳

وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذا هِیَ شاخِصَهٌ أَبْصارُ الَّذِینَ کَفَرُوا یا وَیْلَنا قَدْ کُنَّا فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا بَلْ کُنَّا ظالِمِینَ (۹۷)

و نزدیک شد وعده الهی که ثابت و محقّق است و قابل تغییر نیست که قیامت باشد پس در روز قیامت چشمهای کفّار مضطرب می شود اهوال قیامت را که مشاهده

می کنند و می گویند: ای وای بر ما که بودیم در غفلت همچه روزی بلکه بودیم که به خود ظلم کردیم و ایمان نیاوردیم.

(وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ) جایی که در زمان بعثت حضرت رسالت بفرماید که روز بعثت نزدیک شده چنانچه در جای دیگر می فرماید در سوره قمر: (اقْتَرَبَتِ السَّاعَهُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ) و در سوره معارج می فرماید: «إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً» در زمان ما چه اندازه نزدیک شده بلکه به مقتضای حدیث شریف که می فرماید:

«من مات قامت قیامته»

از پلک چشم به چشم نزدیکتر است.

(فَإِذا هِیَ شاخِصَهٌ أَبْصارُ الَّذِینَ کَفَرُوا) که چشم ببالا می افتد و از وحشت محشر جایی را نمی بیند بلکه در آیه شریفه دارد: «وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی اسراء آیه ۷۴. و نیز می فرماید:

در سوره طه: «وَ نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَعْمی آیه ۱۲۴. و می گویند:

(یا وَیْلَنا قَدْ کُنَّا فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا): هر چه بما می گفتند باور نمی کردیم تا رسیدیم به آن.

(بَلْ کُنَّا ظالِمِینَ): در شرک و کفر و ضلالت بسر بردیم عمر خود را.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۹۸] .... ص : ۲۴۴

إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ (۹۸)

محققا شما و آنچه را که عبادت می کردید هیزم جهنّم هستید، و شما در جهنّم وارد و داخل هستید.

اشکال: مثل حضرت عیسی علیه السلام و ملائکه و امیر المؤمنین که نصاری و مشرکین و غلات عبادت می کردند مشمول این آیه می شوند؟

جواب: اوّلا تعبیر به ما فرموده که غیر ذوی العقول هستند که فرمود:

«إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» و تعبیر به من نفرمود پس اینها خارج هستند و مراد اصنام و اشباه آنها از جمادات و نباتات هستند.

و ثانیا در دو آیه بعد می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ».

و ثالثا خطاب به اهل مکّه است که بت می پرستیدند.

(حَصَبُ جَهَنَّمَ): حصب وقود جهنّم است به زبان ما گیرانه چنانچه در جای دیگر می فرماید: «فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ» بقره آیه ۲۲.

و نیز می فرماید در سوره تحریم: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ ناراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ ... الآیه».

اشکال: چه فایده دارد جمادات را مثل اصنام را در جهنّم بردن؟- جواب: اوّلا برای زیادتی حسرت عبده آنها.

و ثانیا وقود خود سوزنده آنها است که همین بتها که امید به آنها داشتید شما را می سوزانند.

(أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ): که آنهایی که در حکم مشرکین هستند مثل مخالفین که در جامعه می فرماید:

«و من خالفکم مشرک»

وارد می شوند بلکه غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست وارد می شوند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۹۹] .... ص : ۲۴۵

لَوْ كانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ (۹۹)

اگر بر فرض محال بودند این اصنام و چیزهایی که شما می پرستید آلهه هر آینه وارد جهنّم نمی شدند و کلّ شما و آلهه شما در جهنّم همیشه مخلّد هستید تمام شدن و به پایان رسیدن ندارد.

(مسأله: خلود از ضروریّات دین اسلام است و منکر آن کافر است مثل بسیاری که منکر خلود شدند، یهود گفتند: «وَ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً» بقره آیه ۷۴. و مثل بعض حکما که گفتند:

آیات دالّه بر خلود مطلق است و مقیّد شده به آیه شریفه: «فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ خالِدِينَ فِيها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ ...

الایه» هود آیه ۱۰۸.

لکن جواب اوّلا: این جمله اشاره به خلود است و کنایه باو.

و ثانیا: سماوات و ارض هم همیشه باقی هستند و لو صورت آنها تغییر کند چنانچه می فرماید:

«وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ» زمر آیه ۶۷. و می فرماید:

«يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ» ابراهیم آیه ۴۹. و غیر اینها مثل: «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ... الآیات» و امثال اینها.

و بالجمله موادّ اصلیّه آنها باقی است و لو صور شخصیّه و نوعیّه آنها تغییر کند، و مثل شیخیّه که گفتند: پس از چندی طبیعت آنها آتشی می شوند و از آتش لذّت می برند، و اگر آنها را خارج کنند اذیّت می شوند، و مثل عرفاء که گفتند: تمام برمی گردند چه اهل بهشت و چه اهل جهنّم به ذات اقدس حقّ که مثنوی می گوید:

از جمادی مردم و نامی شدم و از نموّ مردم به حیوان سر زدم

مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

بعد از آن هم من بمیرم از بشر سر بر آرم از ملائک بال و پر

بعد از آن هم از ملک پرّان شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارغنون گویدم اللّه انا الیه راجعون

لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ هُمْ فِيها لا يَسْمَعُونَ (۱۰۰)

از برای آنها است در جهنّم صدایی مثل صوت حمار نعره می زنند از شدّت عذاب و طلب نجات می کنند، و آنها در آن آتش نمی شنوند جواب مساعدی.

(لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ): زفیر اوّل صوت حمار است که از قلب و سینه خارج می شود، و شهیق آخر صوت حمار است که از حلق و گلو بیرون می آید چنانچه می فرماید: «فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ» هود آیه ۱۰۸.

(وَ هُمْ فِيها لا يَسْمَعُونَ): هر چه ناله کنند و فریاد زنند جواب نجاتی نمی شوند بلکه آنچه می شنوند جواب یأس است چنانچه تکلّم آنها با ملائکه عذاب در بسیاری از آیات بیان شده مثل: «وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ» زخرف آیه ۷۷.

و مثل قوله تعالی: «وَ قالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْماً مِنَ الْعَذابِ قالُوا أَ وَ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّناتِ قالُوا بَلى قالُوا فَادْعُوا وَ ما دُعاءُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ» مؤمن آیه ۵۲.

و مثل اینکه می گویند: «رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ قالَ اخْسَؤُا فِيها وَ لا تُكَلِّمُونِ» مؤمنون آیه ۱۱۰.

و مثل مکالماتی که بین اکابر کفّار و ضعفاء آنها واقع می شود چنانچه می فرماید: «وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعاً فَقالَ الضُّعَفاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذابِ اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ قالُوا لَوْ هَدانَا اللَّهُ لَهَدَيْناكُمْ سَواءٌ عَلَيْنا أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا ما لَنا مِنْ مَحِيصٍ» ابراهیم آیه ۲۴.

و قوله تعالی: «وَ إِذْ يَتَحاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيباً مِنَ النَّارِ قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيها إِنَّ

اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبادِ»

مؤمن آیه ۵۰.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۱] .... ص : ۲۴۸

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ (۱۰۱)

محققا کسانی که سبقت گرفته از برای آنها از طرف ما خوبیها اینها از آتش و جهنّم دوری پیدا می کنند.

مخصوصا شاهد بر عرض سابق این که در خبر دارد: آمد عبد اللَّه بن زبعری خدمت حضرت رسالت عرض کرد: آیا شما نمی گویی این که عزیر و عیسی و مریم صالح بودند؟- فرمود: چرا. عرض کرد: پس اینها را عبادت می کردند از غیر خدا پس اینها در آتش هستند پس خداوند این آیه را نازل فرمود.

(إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى : از برای حسنی درجات بسیاری است درجه اعلی آن را انبیاء و اوصیاء انبیاء دارا بودند که در مقام معرفت درجه اعلای ایمان را داشتند، و در صفات جامع جمیع اخلاق حمیده و منزّه و مبرّا از جمیع رذائل، و در اعمال دارای مقام عصمت و طهارت بودند آن هم بمراتب مختلفه که مرتبه اعلای آن خاص محمّد و آل صلّی اللَّه علیه و سلم بود ثمّ اولو العزم من الرّسل، ثمّ المرسلین، ثمّ سائر الانبیاء. و دون درجه آنها اصحاب خاصّ که تالی تلو مقام عصمت بودند، و پس از آنها علماء اعلام در هر عصر و زمان، و پس از آنها سایر مؤمنین از صالحین و متقین، و پس از آنها کسانی که با ایمان از دنیا رفتند و آلوده به بعض صفات پست و اعمال زشت باشند ولی باعث نشده باشد که حین رحلت بدون ایمان از دنیا رفته باشند که امید مغفرت و عفو و شفاعت در حقّ آنها هست و لو در حین رحلت سخت جان داده باشند یا در قبر و عالم برزخ به بعض عقوبات گرفتار شده باشند بالاخره در قیامت نجات پیدا می کنند.

(أُولئِکَ عَنْها مُبْعَدُونَ): و امّا کسانی که بدون ایمان از روی تقصیر از دنیا روند مشمول آیات قبل هستند و لو اعمال صالحه و اخلاق حسنه داشته باشند، غایه الامر درکات عذاب آنها در جهنّم مختلف باشد.

و امّا اگر از روی قصور باشد نه اهل جنّت و نه اهل نار.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۲] .... ص : ۲۴۹

لا یَسْمَعُونَ حَسِیسَها وَ هُمْ فِی مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خالِدُونَ (۱۰۲)

نمی شنوند این هایی که سبقت لهم منّا الحسنی صدای جهنّم را و آنها در آنچه نفوس آنها مایل است و لذّت می برند همیشه مخلّد هستند.

(لا یَسْمَعُونَ حَسِیسَها): حسیس صوت مخفی و سبک را گویند اشاره به این است که اهل بهشت بقدری از جهنّم دور هستند با این که جهنّم نعره ها دارد که می فرماید: «إِذا أُلْقُوا فِیها سَمِعُوا لَها شَهِیقاً وَ هِیَ تَفُورُ». ملک آیه ۷.

و در مجمع البحرین می گوید: الشهقه الصّیحه، و تفور بمعنی جوشش است که صدای جهنّم و لو بنحو سبک باشد نمی شوند چون صدا هر چه بلند باشد هر چه دورتر انسان باشد سبک بگوش او می رسد تا اندازه ای که دیگر صدا را نمی شنود مثل اینکه صدای توپ و طیّاره و لو تا چند فرسخ برود و اگر دورتر باشند نمی شنوند.

(وَ هُمْ فِی مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ): شهوت بمعنای لذّت است چنانچه قوّه شهویّه جلب لذائذ می کند، و قوّه غضبیّه دفع منافرات می کند و لذّات بهشت دو قسم است لذائذ جسمانی و لذائذ روحانی و به اندازی است که نمی توان درک نمود که می فرماید: «فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِیَ لَهُمْ مِنْ قُرَّهِ أَعْیُنٍ» سجده آیه ۱۸. و از رسول اکرم است که فرمود:

«فیها ما لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر»

و ما در مجلّد سوّم کلم الطّیّب از صفحه ۱۵۱ تا صفحه ۱۶۵ شانزده صفحه آنچه در خور استعداد خود بود از استفاده از آیات شریفه و اخبار آل اطهار از نعم بهشتی هر دو قسمت را بیان کرده ایم مستدعی است رجوع بآنجا بفرمائید از وضع تفسیر خارج است.

(خالِدُونَ): نه فقط خلود اهل بهشت در بهشت باشد بلکه جمیع نعم بهشتی همیشه باقی است کم نمی شود بلکه می فرماید: «لَهُمْ ما یَشاؤُنَ فِیها وَ لَدَیْنا مَزِیدٌ» ق آیه ۳۶: اللهمّ ارزقنا.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰۳] .... ص : ۲۵۰

لا یَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَکْبَرُ وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ هذا یَوْمُکُمُ الَّذِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۱۰۳)

محزون نمی کند آنها را فزع بزرگتر و ملاقات می کنند آنها را ملائکه و به آنها می گویند این است روزی که بودید وعده داده شده.

(لا یَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَکْبَرُ): بعضی گفتند: صیحه ثانیه که تمام زنده می شوند بدلیل قوله تعالی: «وَ یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ» نمل آیه ۸۹.

لکن این خلاف نصّ قرآن است زیرا من فی السّماوات ملائکه هستند و مشمول سبقت لهم منّا الحسنی هستند، بعضی گفتند موقعی که ذبح موت میشود که اشاره به خلود اهل جنّت و نار است بعضی گفتند: دخول اهل نار فی النّار است.

و بعضی گفتند: زمانی که درهای جهنّم به روی اهلش بسته می شود و در آن حبس می شوند. لکن تمام اینها تفسیر به رأی است و خلاف ظاهر آیه است که می فرماید:

(وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ هذا یَوْمُکُمُ الَّذِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ): که مراد فزع روز محشر است موقعی که مشاهده می کنند اهوال روز قیامت را، و محزون نشدن آنها باین است که اهل محشر دو دسته می شوند یک دسته طرف راست محشر زیر

سایه عرش پای منبر وسیله که حضرت رسالت بر عرشه آن نشسته، و زیر لواء حمد که بدست امیر المؤمنین است و کنار نهر کوثر و وزیدن نسیم بهشت که تمام انبیاء و اولیاء و ملائکه و مؤمنین که «سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنی هستند اینها خردلی از اهوال قیامت محزون نیستند بلکه مسرور و فرحناک می شوند.

و فزع اکبر و حزن و اندوه برای کسانی است که در طرف چپ محشر هستند، زمین مثل کوره حدّادی می جوشد، خورشید یک نی بالای سر آنها می تابد، آتش دور آنها را حلقه می زند، هفت طبقه ملائکه عذاب دور آنها را میگیرند.

و اینها کفّار و مشرکین و اهل ضلالت و غیر مؤمنین هستند و معاندین، ملائکه مؤمنین را ملاقات می کنند و سلام می دهند، و بشارت بدخول جنّت و تحف و هدایا برای آنها می آورند چنانچه می فرماید: «وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِينَ» زمر آیه ۷۳.

بلکه همان موقع که از قبر خارج می شوند ملائکه می آیند با ناقه های بهشتی و حلل بهشتی و بشارت بآنها می دهند رزقنا اللّه.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۰۴] .... ص : ۲۵۱

يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْداً عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فاعِلِينَ (۱۰۴)

روزی که طیّ می کنیم آسمان را مثل طیّ کردن سجلّ از برای کتابها همین نحوی که ابتداء کردیم اوّل خلقت اعاده می دهیم وعده ای است که بر خود وعده دادیم محققا ما هستیم بجا آورندگان.

در این آیه نظریّات مختلف است، هیئت قدیم تصور کردند که طبقات

آسمانها مثل نقره است و کواکب در آنها مثل میخ کوفته شده و تمام آنها دور کره زمین چرخ می خورند لذا می گویند:

آسمان مثل لوله کاغذ می شود کنار صحرای محشر می افتد. و چون این قول بسیار سخیف و با استکشافات امروزه سازش ندارد و باطل است، و مفسّرین هم وجوهی گفته اند که بنظر تمام نیست، تحقیق مطلب که هم از این آیه استفاده می شود و هم از آیات دیگر، و هم از اخبار اینکه آسمانها یک هوا و فضای لطیف است که از هوای ما و فضای ما لطیف تر است، و در ابتداء امر بصورت دخان و دود بود چنانچه می فرماید: «ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ» فصّلت آیه ۱۰.

و در قیامت هم بر می گردد به همان حالت دخانیّت چنانچه می فرماید:

«فَارْتَقِبْ یَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ» دخان آیه ۹.

و ممکن است بلکه بعید نیست که تعبیر به دخان کنایه و اشاره باشد به تاریکی و ظلمت که قبل از خلقت شمس و قمر و سایر کواکب این فضای وسیع تاریک بوده مثل دود بنظر می آید، و در قیامت که شمس و قمر و سایر کواکب نور آنها گرفته می شود نیز تاریک می شود مثل دود.

(یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ)، طوی بمعنی فناء و تغییر است که این فضا بصورت دخانیّت در می آید چنانچه در تفسیر علی بن ابراهیم می گوید: «نطویها نفنیها و تتحوّل دخانا».

(کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ): در تفسیر علی بن ابراهیم می گوید:

«السجلّ اسم الملک الّذی یطوی الکتب»

و این مأخوذ است از خبری که در برهان مسندا از زراره نقل نموده از حضرت صادق علیه السلام که فرمود: ملکی است نامش اسماعیل و سیصد هزار ملک در تحت فرمان او هستند، و اعمال بنده گان را می نویسند و می برند بالا، ملکی است نامش سجلّ است می گیرد و فقط اعمال خیر و شرّ را ثبت می کند و بقیه را رها می کند.

(كَما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ): ظاهرا اشاره به همان خلقت سماء است كه در اوّل دخان بود و سپس هم دخان می شود، و ممكن است اراده تمام مخلوقات باشند كه گفتند: «كلّ شی ء يرجع الی اصله».

انسان و حيوان از خاك خلق شدند و در خاك می روند و از خاك بيرون می آيند، «مِنْها خَلَقْناكُمْ وَ فِيها نُعِيدُكُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَةً أُخْری طه آيه ۵۷.

(وَعْداً عَلَيْنا): تخلّف پذير نيست (إِنَّا كُنَّا فاعِلِينَ): البته تحقّق پيدا می كند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آيه ۱۰۵] .... ص : ۲۵۳

وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِی الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُها عِبادِیَ الصَّالِحُونَ (۱۰۵)

و هر آينه بتحقيق نوشتيم در زبور از بعد ذكر اين كه زمين را ارث می برند بنده گان من كه صالح باشند.

(وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِی الزَّبُورِ): زبور كتابی است كه خداوند برای داود فرستاد كه كتب آسمانی چهار است تورات انجيل زبور قرآن و امّا بر انبياء قبل از موسی صحيفه نازل می شد صحف آدم و شيث و نوح و ابراهيم و تمام اينها نوشته نازل می شد، و لذا نسبت به قبل از موسی تعبير به صحف كردند و بر موسی هم اطلاق الواح و صحف شده می فرمايد: «صُحُفِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسی اعلی آيه ۱۹.

و نيز می فرمايد: «أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِما فِی صُحُفِ مُوسی وَ إِبْراهِيمَ الَّذِی وَفَّی» نجم آيه ۳۷.

و نيز می فرمايد: «وَ أَلْقَی الْأَلْواحَ».

و نيز می فرمايد: «أَخَذَ الْأَلْواحَ» اعراف آيه ۱۴۹ و ۱۵۳.

و زبور بر داود نازل شد: «وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً» اسراء آيه ۵۷، و نساء آيه ۱۶.

و زبور بمعنی نوشته است چنانچه می فرماید: «وَ كُلَّ شَیْ ءٍ فَعَلُوهُ فِی الزُّبُرِ» قمر آیه ۵۲.

و انجیل که همان زمان طفولیّت عیسی علیه السلام نازل شد که می فرماید: إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْكِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا» مریم آیه ۳۱.

فقط قرآن بنحو تلاوت و قرائت بر پیغمبر نازل شده که صدق کلام می کند لذا می گویی: کلام اللّه و لو اسم کتاب بر او صادق است و اسم لوح: «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِیمٌ فِی كِتابٍ مَكْنُونٍ» واقعه آیه ۷۶.

«بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ» بروج آیه ۷۶.

(مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ): بعضی گفتند: تورات بوده، بعضی گفتند: کتب و صحف انبیاء سلف، بعضی گفتند: لوح محفوظ. لکن بنظر می رسد که بیان انبیاء بوده که بشارت به وجود پیغمبر اسلام و ائمه اطهار و خروج مهدی و دوره رجعت باشد به امم خود چنانچه در آیه شریفه: «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ (الی قوله) وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ» آل عمران آیه ۷۵ شرحش گذشت.

(أَنَّ الْأَرْضَ یَرِثُها عِبادِیَ الصَّالِحُونَ): این آیه یکی از آیات دالّه بر ظهور مهدی (عج) و رجعت ائمه است.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰۶] .... ص : ۲۵۴

إِنَّ فِی هذا لَبَلاغاً لِقَوْمٍ عابِدِینَ (۱۰۶)

بدرستی که در این کتاب زبور هر آینه ابلاغ است به قومی که عبادت کننده اند این آیه برای تسلیت مؤمنین است که اگر شما مؤمنین گرفتار ظلم و کفّار مشرکین و ظلمه و فسّاق و فجّار هستید این وعده الهی نزدیک است و به شما ابلاغ می فرماید

که خداوند دشمنان شما را هلاک می کند و زمین را از لوث کفّار و فسقه و ظلمه پاک می کند و سر تا سر دنیا را در اختیار شما می گذارد.

(إِنَّ فِی هذا): اشاره به آیه قبل است که در کتاب زبور و در اخبار انبیاء وعده فرموده که: «أَنَّ الْأَرْضَ یَرِثُها عِبادِیَ الصَّالِحُونَ» که در قرآن مجید و لسان نبی و ائمّه علیهم السلام به شما ابلاغ فرموده.

(إِنَّ فِی هذا لَبَلاغاً لِقَوْمٍ عابِدِینَ): مراد از عابدین مؤمنین هستند که اعمال صالحه و عبادت پروردگار و تقوای از معاصی دارند.

اشکال: مؤمنین که در ظهور حضرت مهدی وارث زمین می شوند که:

«یملأ الارض قسطا و عدلا بعد ما ملئت ظلما و جورا»

غیر این مؤمنین زمان نبیّ و ائمّه و دوره غیبت هستند که گرفتار ظلم کفّار و فسّاق و ظلمه هستند.

جواب: همین دلیل بر رجعت است که آنها زنده می شوند و از ظالمین به آنها انتقام می کشند که در اخبار رجعت داریم که:

«من محض الایمان محضا»

برمی گردند، ائمّه و اصحاب آنها و سایر مظلومین زنده می شوند و تمام دنیا را مالک و متصرّف می شوند، و عمر طولانی دارند حتی دارد کسانی که کشته شده اند بمرگ طبیعی از دنیا می روند و کسانی که بمرگ طبیعی مرده اند بدرجه رفیعه شهادت نائل می شوند.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰۷] .... ص : ۲۵۵

وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ (۱۰۷)

و ما تو را نفرستادیم مگر اینکه رحمت باشی برای تمام عالمین، لذا او را پیغمبر رحمت می گویند.

اشکال: در آیه می فرماید: للعالمین با اینکه برای کفّار و مشرکین نقمت بود

جواب: مکرّر گفته ایم که: رحمت الهی وسعت کلّ شی ء چنانچه صریح آیه است ولی قابلیّت محلّ هم شرط است پس کسی که قبول رحمت نکند و خود را از این فیض محروم کند خود به خود ظلم کرده. بعباره دیگر مقتضی از هر جهت تمام است ولی مانع از طرف مشمول است وجود مقدّس نبوی بر سر تا سر عالم جنّ و انس تا قیامت مبعوث شده و آنچه صلاح دنیا و آخرت آنها بوده ابلاغ فرمود که می فرماید: «ما من شی ء یقربکم الی الجنّه و یبعّدکم عن النار الا و قد امرتکم به و ما من شی ء یقرّبکم الی النّار و یبعدکم عن الجنه الا و قد نهیتکم عنه».

بعلاوه بلاهایی که بر امم سابقه نازل می شد از این امّت برداشته شده بلکه مسأله شفاعت او و اهل بیتش دنیا و آخرت و برزخ و توسّلات به آنها چه اندازه توسعه دارد و خداوند چه اندازه تفضّل بر بنده گان خود کرده که همچو پیغمبری برای آنها فرستاده که بفرماید:

(وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا رَحْمَهً لِلْعالَمِینَ) بلکه بمقتضای اخباری که داریم

«لو خلت الارض طرفه عین عن الحجّه لساخت باهلها و لماجت بأهلها»

الآن این زندگانی کفّار و مشرکین و بهره برداری از دنیا تصدّق سر این خاندان است.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰۸] .... ص : ۲۵۶

قُلْ إِنَّما یُوحی إِلَیَّ أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۸)

بگو باین مشرکین که این است و جز این نیست که إله شما اله واحد است شریک و عدیل و نظیر و مثل و مانند و ضدّی و ندّی از برای او نیست پس از این وحی آیا شما اسلام می آورید؟

(قُلْ إِنَّما یُوحی إِلَیَّ): اوّل چیزی که بر تمام انبیاء وحی شد و مأمور بدعوت شدند امر به توحید بود. و معلوم می شود که تمام قوم انبیاء مشرک بودند

مثل قوم نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی عیسی محمّد صلّی اللَّه علیه و سلم. و از امیر المؤمنین است که می فرماید: «اوّل الدین معرفه اللَّه و کمال معرفته توحیده ... (الی آخر الخطبه)».

و از حضرت رضا علیه السلام در حدیث سلسله الذهب در نیشابور فرمود:

«کلمه لا اله الا اللَّه حصنی و من قالها دخل فی حصنی و من دخل فی حصنی امن من عذابی».

و از این حدیث استکشاف می شود که اصل دین همین است و باقی عقاید حقّه از شرائط او است که فرمود:

«بشرطها و انا من شروطها»

: و گفتیم: توحید پنج قسم است ذاتی صفاتی افعالی عبادی نظری.

(أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ): انّما از ادات حصر است یعنی منحصر است اله و معبود شما به اله واحد که مفاد کلمه طیّبه (لا اله الا اللَّه) است. و گفتیم:

این کلمه سه دلالت دارد مطابقتی توحید عبادتی، التزامی سایر اقسام توحید، اقتضایی سایر امور اعتقادیّه و تکالیف دینیّه که مفاد.

(فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ): است که باید تسلیم او امر و دستورات او باشید.

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰۹] .... ص : ۲۵۷

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُکُمْ عَلی سَواءٍ وَ إِنْ أَدْرِی أَ قَرِیبٌ أَمْ بَعِیدٌ ما تُوعَدُونَ (۱۰۹)

اگر روی گردانند پس بفرما به این مشرکین که من شما را آگاه کردم و اعلام نمودم بنحو تساوی و مواسات و نمی دانم آیا قریب است یا بعید است آنچه وعده داده شده اید.

(فَقُلْ آذَنْتُکُمْ): اذان اعلام است و اعلان (عَلی سَواءٍ) دین مقدّس اسلام فرق بین غنی و فقیر و سیاه و سفید و قوی و ضعیف و عرب و عجم نمی گذارد تمام در احکام و تکالیف مساوی هستند، و پیغمبر مبعوث بر تمام جنّ و انس شده.

(وَ إِنْ أَدْرِی أَ قَرِیبٌ أَمْ بَعِیدٌ ما تُوعَدُونَ): ما توعدون از عذاب دنیوی و عقاب اخروی از قتل و اسارت و سایر بلیّات و از قیامت کی واقع می شود.

اشکال: شما شیعیان می گوئید: پیغمبر و ائمّه علیهم السلام عالم بما کان و ما یکون هستند و در دعای ندبه می خوانید:

«و علّمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه».

جواب: مکرّر گفته ایم که دو لوح داریم محفوظ و محو و اثبات آنچه تغییر پذیر نیست در لوح محفوظ است و اینها میدانند مثل اصل قیامت و ظهور مهدی و رجعت و بعض خصوصیات آن و آنچه قابل تغییر است مثل زمان ظهور و رجعت و قیامت که قابل تعجیل و تأخیر است و امثال اینها در لوح محو و اثبات است و علم آن مختص به خدا است.

لذا می فرماید: اصل ما توعدون را می دانم ولی قرب و بعدش معلوم نیست چه موقع وقوع پیدا می کند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۰] .... ص : ۲۵۸

إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَ یَعْلَمُ ما تَکْتُمُونَ (۱۱۰)

محققا خدا می داند آنچه علنا گفته می شود و میداند آنچه کتمان می کنید و اظهار نمی دارید چون عالم السرّ و الخفیّات است به همه چیز علم او احاطه دارد.

«وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً» طلاق آیه ۱۲.

جهر و اخفات، ظاهر و باطن، سرّ و علن نزد او یکی است بلکه علم ذات بذات چون حدّی از برای صفات او نیست چنانچه ذات مقدّسش محدود نیست لذا می فرماید:

(إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَ یَعْلَمُ ما تَکْتُمُونَ) از نفاق و کفر باطنی شما و عداوت قلبی شما با خبر است و لو اظهار اسلام و دوستی کنید: «وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ (الی قوله تعالی) لا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ» توبه آیه ۱۰۲.

باید با این منافقین معامله اسلام کرد تا ما دامی که نفاق آنها ظاهر نشود.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۱] .... ص : ۲۵۹

وَ إِنْ أَدْرِی لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَکُمْ وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ (۱۱۱)

و نمی دانم تأخیر ما توعدون آیا برای امتحان شما است یا امهال شما تا زمانی که او می داند.

خداوند عالم نعم و تفضّلاتی که نسبت به کفّار و مشرکین می دهد حکم بسیاری دارد یکی برای ازدیاد معاصی آنها که می فرماید: «إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً» آل عمران آیه ۱۷۲.

یکی امتحان آنها که به فتنه تعبیر می فرماید، یکی برای اجر اعمال خیریّه که از آنها در دنیا بسا ظاهر می شود که مثوبات آنها در دنیا داده شود چون در آخرت لیاقت ندارند، و حکم دیگر که خود میداند لذا می فرماید: من نمی دانم که این امهال شما حکمتش چیست؟

(وَ إِنْ أَدْرِی لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَکُمْ): امتحان شما است یا برای ازدیاد معاصی شما و عقوبت شما.

(وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ): تا مدتی که حکمت اقتضا کند.

[سوره الأنبياء (۲۱): آیه ۱۱۲] .... ص : ۲۵۹

قالَ رَبِّ احْکُمْ بِالْحَقِّ وَ رَبُّنَا الرَّحْمنُ الْمُسْتَعانُ عَلی ما تَصِفُونَ (۱۱۲)

پیغمبر عرض کرد در پیشگاه احدیّت: پروردگار من حکم فرما میانه من و این قوم بالحق طبق حکمت و صلاح، سپس خطاب بقوم فرمود: و پروردگار ما صاحب رحمت و اعانت کننده است بر آنچه شما توصیف می کنید.

نظر باین که قبلاً تذکّر دادیم که حضرت رسالت پیغمبر رحمت بود و نفرین در حقّ قوم نمی کرد در اینجا که مشرکین در مقام اذیّت باو و مؤمنین برآمدند، و گفتیم: جهادهایی که حضرت با آنها داشت تماما دفاعی بود آنها حمله می کردند و در همچه موقع امر را به خدا واگذار نمود.

(قالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ): یعنی هر چه صلاح میدانی و حکمت اقتضا میکند با اینها معامله فرما اگر قابل هدایت هستند آنها را هدایت فرما که مکرّر دعا می کرد:

«اللّهمّ اهد قومی فانّهم لا یعلمون»

و اگر قابل نیستند دفع شر آنها را از أهل ایمان به هر نحوی میدانی بفرما.

(وَ رَبُّنَا الرَّحْمنُ الْمُسْتَعانُ) این جمله بقرینه (عَلی ما تَصِفُونَ) کلام با قوم است بلکه آنها هدایت شوند که پروردگار ما رحمن است در دنیا و آخرت و بنده گان خود را اعانت می فرماید به نعم و تفضّلات، و تا قابلیّت هدایت داشته باشند آنها را عذاب نمی کند.

(عَلی ما تَصِفُونَ): یعنی بالاتر و بزرگتر است از آنچه که شما توصیف می کنید که برای او شریک قرار می دهید، و ملائکه را دختران او می دانید و عزیر و عیسی را پسران او می شمارید و هزارها کفریّات دیگر در حقّ او می گوئید.

تم بحمد اللّه سوره المبارکه الانبیاء و الحمد للّه أولا و آخرا، و صلی اللّه علی محمّد و آله، و اللعن علی أعدائه و أعدائهم.

سوره الحج.... ص : ۲۶۱

اشاره

بسم اللَّه الرّحمن الرّحيم. الحمد للَّه ربّ العالمين، و الصّلاه على سيّد المرسلين، و على آله سادات أهل الجنّه أجمعين، و اللّعن على اعدائهم من الاولين و الاخرين أبدا الآبدين، و دهر الدّاهرين، عليهم لعنه اللَّه و ملائكته و الناس أجمعين.

أخبار بسياری در فضيلت اين سوره وارد شده كه خلاصه آنها اين كه، هر كس قرائت كند ثواب تمام حاجّ و معتمرين از سابقين و لاحقين باو عنايت می شود، و موجب توفيق تشرّف به حجّ می شود و اگر بنويسد و در كتيبه دشمنان بگذارد تمام هلاك می شوند، و اگر در موضع سلطان جائر گذارد ملكش زائل می شود.

[سوره الحج (۲۲): آيه ۱] .... ص : ۲۶۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَيْ ءٌ عَظِيمٌ (۱)

ای گروه ناس بپرهيزيد از معاصی الهيّه محقّقا زلزله روز قيامت شی ء بسيار عظيم است.

(يا أَيُّهَا النَّاسُ): خطاب به جميع افراد بشر است از زمان بعثت تا قيام قيامت (اتَّقُوا رَبَّكُمْ): از خدا بترسيد و پيرامون مخالفت او نرويد و نافرمانی نكنيد كه

مراتب تقوی را مکرّر تذکّر داده ایم:

۱- تقوی از ادیان باطله و عقاید فاسده و مذاهب سخیفه و طرق ضالّه که مرادف با ایمان است و شرط صحّت کلّ عبادات است.

۲- از معاصی کبیره که مورث استحقاق عذاب و موجب زوال ایمان یا ضعف ایمان و تسلّط شیطان و سیاهی قلوب و مفاسد دیگر می شود.

۳- از کلیّه معاصی صغارها و کبارها.

۴- از لهویّات و لغویات و زخارف دنیوی و اشتغال باموری که باعث سلب توفیق می شود.

۵- از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه.

۶- از اشتغال و توجّه بغیر خدا.

(إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَیْ ءٌ عَظِیمٌ): اخبار بسیاری در أوضاع قیامت و زلزله آن- روز از أمیر المؤمنین و حضرت صادق (ع) و از پیغمبر أکرم (ص) در برهان و مجمع و غیر اینها نقل کرده اند که أکثر مطالبش مأخوذ از آیات شریفه است مثل:

«یَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِیراً» دهر آیه ۱۰ «یَوْماً کانَ شَرُّهُ مُسْتَطِیراً، دهر آیه ۷: «یَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ وَ کانَتِ الْجِبالُ کَثِیباً مَهِیلًا» مزمّل آیه ۱۴ «یَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَهُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَهُ الی آخر الآیات» نازعات آیه ۶- ۱۴ و: غیر اینها از آیات راجعه باحوال قیامت، و از این آیات استفاده می شود که دو زلزله داریم یکی آنکه موجب می شود که دنیا آخر شود و تمام أرواح از قالب خارج شوند، و دیگر آنکه تمام زنده شوند و مبعوث گردند و هر دو را در این آیه شریفه اشاره دارد، و هر دو از أشراط قیامت است، و صدق می کند زلزله ساعت و خداوند به عظمت یاد فرموده.

امّا زلزله أولی یک مرتبه تمام می میرند کوه ها از هم پاشیده می شود تمام کرات جوّیه از حرکت می افتند و بیکدیگر نزدیک می شوند و نور خورشید و ماه و کواکب گرفته می شود و دریاها خشک می شود و سایر آثار دیگر که می فرماید:

يَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذاتِ حَمْلٍ حَمْلَها وَ تَرَى النَّاسَ سُكارى وَ ما هُمْ بِسُكارى وَ لكِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِيدٌ (۲)

روزی که خواهید دید هر زن شیرده بچه شیرخوار خود را رها می کند و هر زن حامل بچّه خود را سقط می کند.

و امّا زلزله ثانیه که تمام از قبر خارج می شوند و در صحرای قیامت وارد می شوند قسمت دوّم این آیه بیان می فرماید:

(وَ تَرَى النَّاسَ سُكارى وَ ما هُمْ بِسُكارى وَ لكِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

و می بینی مردم را بحال مستی پریشان حال ولی نیستند آنها مست و لکن عذاب الهی شدید است. و باین دو اشاره دارد آیه شریفه که اشاره شد: «يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ» و آیه شریفه: «وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ» زمر آیه ۶۸.

(وَ تَرَى النَّاسَ سُكارى

) خطاب به پیغمبر است که بنظر تو می آید این هایی که از قبور خارج می شوند مثل آدمی که مست شراب شده عقل و شعور و ادراکش را از دست داده و گیج و بیج شده از شدّت احوال قیامت، و کلمه النّاس و لو جمع محلّی بلام است و افاده عموم دارد لکن مراد أهل عذاب هستند بقرینه جمله بعد.

و أما أهل سعادت از قبر که خارج می شوند با کمال اطمینان و بشارتها وارد می شوند و حمد الهی بجا می آورند که می فرماید: «وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِينَ وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنا وَعْدَهُ وَ أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ» زمر آیه ۷۳ و ۷۴.

(وَ ما هُمْ بِسُكارى

): مست نیستند، و شراب و مسکر نخورده اند.

(وَ لكِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

): زمین مثل کوره حدّادی، شمس یک نی بالای سر آنها، آتش اطراف آنها را احاطه کرده، ملائکه عذاب دور آنها حلقه زده اند، سرائر آنها ظاهر شده با صورت سیاه وارد شده اند و غیر اینها از احوال روز محشر.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳] .... ص : ۲۶۴

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطانٍ مَرِيدٍ (۳)

و بعض ناس کسی است که مجادله می کند درباره خداوند بدون علم و مدرکی و متابعت می کند هر شیطان رانده شده را.

(وَ مِنَ النَّاسِ): من تبعیضیه است که اشاره ببعض کفّار است یعنی در میانه کفّار کسانی هستند.

(مَنْ يُجادِلُ فِي اللَّهِ): مباحثه و معارضه است و کلمه فی اللّه دعاوی است که بسیاری از کفّار داشتند، شریک برای او قرار دادند، ملائکه را دختران خدا گفتند، عزیر و عیسی را پسران خدا پنداشتند، خدا را جسم دانستند، و سایر مزخرفات که در مذاهب باطله است حتّی کسانی که در توحید صفاتی و أفعالی مخالفت کردند.

(بِغَيْرِ عِلْمٍ): از برای علم دو اطلاق است یکی مقابل جهل دانا و نادان، و دیگر مقابل ظنّ و شکّ و وهم، و جهل هم دو اطلاق دارد بسیط و مرکّب. جهل مرکّب آنکه: نداند و نداند که نداند، و بسیاری از این طبقات جاهل مرکّب هستند خیال می کنند که عالم هستند و نمی دانند که جاهل هستند و بر مدّعای خود دلیلی ندارند فقط تقلید آباء، و بالاخصّ در این عصر حاضر بسیاری هستند که أصل وجود خدا را منکرند و غیر از محسوسات به هیچ أمر معتقد نیستند.

(وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطانٍ مَرِيدٍ): شیاطین بسیار هستند شیاطین جنّی و انسی و

مبلّغین سوء و هر کدام دستوراتی دارند و توابع آنها هم بسیارند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴] .... ص : ۲۶۵

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهْدِيهِ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ (۴)

نوشته شده و تقدیر شده بر آن شیطان که هر که او را اطاعت کند و متابعت نماید پس او آن را گمراه می کند و هدایتش می کند بسوی عذاب افروخته.

(كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ): اشاره به آیه شریفه است خطاب به شیطان «قالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُكُمْ جَزاءً مَوْفُوراً وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ وَ شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ وَ عِدْهُمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلَّا غُرُوراً» اسراء آیه ۶۵ و ۶۶. و شرحش گذشت. و معنای کتب علیه این که خداوند سلب اختیار نکرده نه از شیطان و نه از (مَنْ تَوَلَّاهُ) اگر باختیار خود متابعت کردند شیطان مسلّط می شود بر آنها و گمراه می کند که مفاد:

(فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ) است شیاطین جنّی و انسی هر که را بیک نحوی اضلال می کنند و آنها را رو به جهنم می کشند.

(وَ يَهْدِيهِ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ): سعیر بمعنی شعله آتش است که می فرماید در سوره تکویر آیه ۱۲: «وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ» و هدایت بمعنی راهنمایی است خداوند بنده گان را راهنمایی می کند به بهشت و سعادت و رستگاری بارسال رسل و انزال کتب و افعال نیک و اخلاق حمیده و عقاید حقّه، و شیاطین انسی و جنّی راهنمایی می کنند به متابعت شهوات نفسانی و صفات رذیله و اعمال سیّئه به جهنّم و عذاب الهی.

گروهی آن گروهی این پسندند.

يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَ نُقِرُّ فِي الْأَرْحامِ ما نَشاءُ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً وَ تَرَى الْأَرْضَ هامِدَةً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَيْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (۵)

ای گروه ناس اگر شما در شکّ و شبهه و ریب هستید در أمر بعث و نشور پس بدرستی که ما شما را خلق کردیم اوّلا از خاک، سپس از نطفه، سپس از علقه یک قطعه خون، سپس از مضغه گوشت جویده مخلقه صورت بندی تامّه و غیر مخلقه ناقصه تا اینکه مبین شود بر شما قدرت ما و قرار دهیم در رحم آنچه را که بخواهیم تا زمان معین، سپس از أرحام أمّهات بیرون آوردیم شما را طفل رضیع که هیچگونه قدرتی نداشتید، پس از آن شما را به حدّ رشد و بلوغ و جوانی رساندیم با کمال قدرت و توانایی و بعضی از شما را در حال جوانی وفات عارض شد، و بعضی را بسنّ پیری که أرذل عمر باشد رساندیم تا اندازه ای که علم و شعور و ادراک خود را از دست دادید، و می بینی زمین را ساده و خشک پس نازل فرمودیم آب را بتوسّط باران پس زمین زنده شد و گیاه از او خارج شد، و اشجار و نباتات بحدّ کمال رسید و از آنها حبوبات و فواکه بسیار زیبا و خوش طعم و خوش منظر از هر صنفی.

این آیه شریفه در مقام اثبات معاد است به ادله حسّیّه که قابل هیچگونه انکار و شبهه نباشد. زیرا ادله معاد بسیار است ادله عقلیّه و ادله شرعیه داریم لکن ممکن است که ادلّه عقلیّه را ردّ کنند که ما تعقل نمی کنیم و ادلّه شرعیّه را قبول نداریم ولی حسّ را نمی توان انکار کرد لذا می فرماید:

(یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِنَ الْبَعْثِ): ریب شکّ ضعیف است در موردی که جای شکّ و شبهه نباشد، نظر کنید بحال خود و تطوّراتی که بر شما روی

داده، و قدرت نمایی که خداوند در مورد شما فرموده که أوّلا (فَإِنَّا خَلَقْناكُمْ مِنْ تُرابٍ): که آدم پدر بزرگ شما را و حوّا مادر بزرگ شما را از خاک که یک جمادی بیش نبود خلق فرمود، و طینت شما را از علّیین یا از سجّین گرفته و این حبوبات و فواکه از خاک بیرون آمده نطفه شما را خلق فرموده در صلب آباء و ارحام امّهات که اصل تمام شما از خاک است.

(ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ): که نطفه پدر و مادر را مخلوط و ممزوج نمود در رحم مادر که می فرماید: «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَهٍ أَمْشاجٍ» دهر آیه ۲.

(ثُمَّ مِنْ عَلَقَهٍ): که خون بسته است.

(ثُمَّ مِنْ مُضْغَهٍ): که گوشت جویده است.

(مُخَلَّقَهٍ وَ غَيْرِ مُخَلَّقَهٍ): بعضی را در همان حال مضغه سقط می فرماید و بعضی را صورت انسانیّت می دهد.

(لِنُبَيِّنَ لَكُمْ): بر این انقلاب صور.

(وَ نُقِرُّ فِي الْأَرْحامِ ما نَشاءُ): مدّتی در رحم منزلگاه شما قرار دادیم.

(إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى) أقل آن شش ماه و أکثر یک سال و نوعا نه ماه.

(ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا): و روز بروز رشد و قوّت به شما دادیم.

(ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ): در کمال رشد و قوّت و عقل و شعور رسیدید.

(وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى): در همان حال کمال حدود چهل سالگی.

(وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ) که از شصت ببالا- روز بروز در ضعف و تنزّلات جسمانی و روحانی سیر می کنید، و از حضرت صادق (ع) است فرمود:

«أرذل العمر مائه سنه».

(لِكَيْلا- يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً): فراموشی زیادی پیدا می کند، دانستنی ها را از دست می دهد، اشتباهاتی می کند عقلش ضعیف می شود، ادراکاتش کم می شود، چشم نمی بیند گوش نمی شنود، زبان تکلّم نمی کند، دست قوّت حرکت ندارد،

پا از سیر می افتد، امراض باو متوجّه می شود. لکن بعضی عقل و شعور آنها کاملتر می گردد.

خداوندی که این تبدّلات مادّی و معنوی و صورت نوعیّه و جنسیّه را قدرت فرمایی کرده قدرت ندارد که از خاک و استخوانهای پوسیده دو مرتبه شما را زنده کند؟ این نسبت بحال خود شماها.

دلیل دیگر: نظر به زمین کنید چگونه زنده می شود مرده شما هم دو مرتبه زنده می شود.

(وَ تَرَی الْأَرْضَ هامِدَهً) ساده و خشک و مرده.

(فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَیْهَا الْماءَ): که بمنزله نطفه در رحم زمین باران قرار می گیرد و از این آب و خاک.

(اهْتَزَّتْ): زمین به حرکت می آید و تکان می خورد و حمل پیدا می کند.

(وَ رَبَتْ وَ أَنْبَتَتْ): مثل طفلی که از رحم خارج شود.

(مِنْ کُلِّ زَوْجٍ بَهِیجٍ): بحدّ رشد و کمال می رسد هر صنفی بنحو مخصوصی بعضی به گلها و ریاحین، بعضی حبوب، بعضی فواکه، بعضی ادویه جات.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶] .... ص : ۲۶۸

ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّهُ یُحْیِ الْمَوْتی وَ أَنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۶)

این تطوّرات دلیل است بر این که خداوند متعال اوست حقّ و ثابت واجب- الوجود و تمام ممکنات در تغیّرات و تبدّلات هستند و محقّقا او زنده می کند مرده ها را و محقّقا او بر هر چیزی قدرت دارد.

(ذلِکَ): اشاره به ادلّه آیه متقدّمه است که ممکن آن بآن در تغیّر و تبدّل است.

و (بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ): اشاره به مقام واجب الوجودی است.

آنکه نمرده است و نمیرد تویی آنچه تغیّر نپذیرد تویی

(وَ أَنَّهُ یُحْیِ الْمَوْتی دو صفت از صفات فعلیّه محیی و ممیت است.

وَ أَنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ): نسبت به تمام ممکنات از ثری تا ثریّا.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷] .... ص : ۲۶۹

وَ أَنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ لا رَیْبَ فِیها وَ أَنَّ اللَّهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی الْقُبُورِ (۷)

و محقّقا ساعت که یکی از اسامی قیامت است خواهد آمد جای شکّ و ریب نیست، و محقّقا خداوند مبعوث می فرماید هر کس را که در قبرها بودند.

(وَ أَنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ): مراد از ساعت قیامت است که یکی از اسماء آن روز ساعت است و الف و لام آن عهد است اشاره به آن ساعت مخصوص که می فرماید:

«وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ» نحل آیه ۷۹. و منکر قیامت کافر است، و مسأله معاد از اصول دین است حتّی کسانی که معاد جسمانی را منکر شوند لذا می فرماید:

(لا رَیْبَ فِیها): بلکه اگر معاد نباشد دستگاه خلقت و ارسال رسل و انزال کتب تمام لغو می شود، بلکه انکار عدل الهی، و بعبارت دیگر تمام اصول دین و فروع دین و اخلاق منوط به معاد است و هر کس قائل به مبدء شد قائل به معاد هم هست فقط طبیعی منکر مبدء و معاد است.

(أَنَّ اللَّهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی الْقُبُورِ)، بلکه جمیع انس و جنّ و وحوش و حیوانات مبعوث می شوند: «وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ» تکویر آیه ۵.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۸] .... ص : ۲۷۰

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللَّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ (۸)

تفسیر این آیه در آیه سوّم بیان شد فقط تفاوت این دو آیه این است که در آیه سوّم می فرماید: «وَ یَتَّبِعُ کُلَّ شَیْطانٍ مَرِیدٍ» و در این آیه می فرماید:

(وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ): که هیچگونه مدرکی ندارند، هیچ یقینی و هیچ کتاب آسمانی در دست ندارند و هادی ندارند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۹] .... ص : ۲۷۰

ثانِیَ عِطْفِهِ لِیُضِلَّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ لَهُ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ نُذِیقُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ عَذابَ الْحَرِیقِ (۹)

و برمی گرداند صورت خود را از روی تکبّر و نخوت و بی اعتنایی به خدا و رسول و عقاید حقّه و احکام الهیّه برای اینکه گمراه کند بنده گان را از راه الهی، از برای او است در دنیا خفّت و خواری و می چشانیم او را روز قیامت عذاب سوزنده را.

(ثانِیَ عِطْفِهِ): در خبر از حضرت صادق علیه السلام است فرمود:

«و من النّاس من یجادل فی اللَّه هو الاوّل، و ثانی عطفه الثّانی ... الخبر».

در مجمع ثانی عطفه را می گوید: اعراض از شی ء از روی تکبّر. اکثر این کفّار و مشرکین از روی تکبّر و نخوت اعراض از انبیاء کردند، و مخالفین اعراض از ائمّه طاهرین، و اکثر افراد امروزه اعراضشان از علماء تمام از روی تکبّر بوده که زیر بار احکام دین و کتب آسمانی و مبیّنین آنها نرفتند.

(لِیُضِلَّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ): حتّی دیگران را هم مانع شدند و تابع خود قرار دادند و گمراه کردند.

(لَهُ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ): ذلّت و خفّت و خواری از قتل و سایر بلیّات چنانچه در امم سابقه و در همین امّت بسیار مشاهده شده.

(وَ نُذِیقُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ عَذابَ الْحَرِیقِ).

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۰] .... ص : ۲۷۱

ذلِکَ بِما قَدَّمَتْ یَداکَ وَ أَنَّ اللَّهَ لَیْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ (۱۰)

این نوع عذابهای دنیوی و اخروی در اثر اعمال و افعال بنده است که مفاد.

(ذلِکَ بِما قَدَّمَتْ یَداکَ): یعنی بما کسبت یداک که در دنیا پیش انداختی و در آخرت بجزاء آن رسیدی: «الدّنیا دار عمل و لا جزاء و الاخره دار جزاء و لا عمل» «النّاس مجزیّون بأعمالم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر» «وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ» شوری آیه ۲۹.

(وَ أَنَّ اللَّهَ لَیْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ): زاید بر معاصی عقاب نمی کند و از عبادات کسر نمی گذارد حتّی (لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ) نساء آیه ۴۴.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۱] .... ص : ۲۷۱

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَعْبُدُ اللَّهَ عَلی حَرْفٍ فَإِنْ أَصابَهُ خَیْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصابَتْهُ فِتْنَهٌ انْقَلَبَ عَلی وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْیا وَ الْآخِرَهَ ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِینُ (۱۱)

و بعضی از ناس کسانی هستند که عبادت خدا را می کنند در یک صورت پس اگر اصابت کرد به آنها خیری از کثرت مال و جاه و صحت و سلامت و نعمت آرام می گیرد قلب او، و اگر اصابت کند باو فتنه و بلا و مصیبتی از فقر و مرض و آفت بر می گردد و رو بر می گرداند به شرک و کفر و شکّ و شبهه این آدم هم خسران دنیوی دارد و هم اخروی (مثل گدای ارمنی)، و این است آن خسران آشکار

واضح و روشن، بسیاری هستند یک روز مسلمان و یک روز کافر، یک روز دوست و یک روز دشمن پا بند به دین نیستند.

(وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَعْبُدُ اللَّهَ عَلی حَرْفٍ): حرف بمعنی طرف و جانب است تا باو احسان و محبت می کنی مرید و مخلص و بنده است همین که کوتاهی کردی دشمن و بدبین می شود و برمی گردد.

(فَإِنْ أَصابَهُ خَیْرٌ): احسان و تفضّل و انعام باو فرمود:

(اطْمَأَنَّ بِهِ) قلب او آرام می گردد و بنده گی و عبادت می کند.

(وَ إِنْ أَصابَتْهُ فِتْنَةٌ): امتحان فرمود به انحاء امتحانات برمی گردد.

(انْقَلَبَ عَلی وَجْهِهِ): البته خداوند بنده گان را امتحان می کند: «أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ لَیَعْلَمَنَّ الْکاذِبِینَ» مثل امتحاناتی که بعد از رحلت پیغمبر صلّی اللّه علیه و سلم شد که فرمودند:

(«ارتدّ النّاس بعد رسول اللّه الّا اربعه او خمسه».)

و مثل امتحان اهل کوفه با حسین علیه السلام و امتحان اصحاب حضرت حسن (ع) و هزارهای دیگر چون ایمان در آنها رسوخ نکرده و از ترس یا طمع ایمان آورده بودند و امروز هم امتحانات بسیار است.

(خَسِرَ الدُّنْیا): که بی ایمان از دنیا می روند.

(وَ الْآخِرَةَ): که بعذاب ابدی گرفتار می شوند.

(ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِینُ): و اینها که بر می گردند دو قسم هستند یا مشرک و کافر می شوند، یا شاکّ و متحیّر می گردند چنانچه در اخبار از ائمّه دارد.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۲] .... ص : ۲۷۲

یَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَضُرُّهُ وَ ما لا یَنْفَعُهُ ذلِکَ هُوَ الضَّلالُ الْبَعِیدُ (۱۲)

می خواند از غیر خدا چیزی را که هیچگونه ضرری باو نمی رساند و هیچگونه

نفعی باو نمی دهد، این است آن گمراهی بسیار دوری.

(يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ): شامل تمام کفّار می شود از مشرکین که توجّه بغیر خدا دارند و عبادت آنها را می کنند و می گویند: «ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۴. و یهود که آدم و عزیر را ابن اللَّه گفتند، و نصاری که قائل به تثلیث شدند، و کسانی که ملائکه را بنات اللَّه دانستند، و غلات که انبیاء و اوصیاء را پرستش کردند، و کسانی که در حکم با آنها شرکت دارند از اهل ضلال، و کسانی که به باب و بهاء و امثال آنها توجّه کردند یا خدا گفتند یا پیغمبر شمردند.

(ما لا يَضُرُّهُ وَ ما لا يَنْفَعُهُ) چون امری در عالم اتّفاق نمی افتد تا مشیّت حقّ تعلّق نگیرد: «وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» نساء آیه ۸۰. ضرر و نفع بدست او است و اینها یا جماد صرف هستند یا حیوان یا ممکن محتاج، بلی آنچه در تحت اختیار عبد است افعال اختیاریه از عبادات و معاصی و امور مباحه و دعاء و طلب حاجت و شفاعت آن هم باذن الهی.

(ذلِكَ): این عبادت و دعوت به غیر خدا.

(هُوَ الضَّلالُ الْبَعِيدُ): در حدیث قدسی است فرمود:

«و عزّتی و جلالی لا قطعن امل آمل غیری»

اینها یا منکر توحید عبادتی یا منکر توحید افعالی شدند و ضلالت آنها بسیار دور از رحمت است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۳] .... ص : ۲۷۳

يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلى وَ لَبِئْسَ الْعَشِيرُ (۱۳)

می خواند هر آینه کسی را که ضرر او نزدیک تر از نفع او است، هر آینه

بد مولی و ناصری است، و هر آینه بد صاحب و معاشر و رفیق است.

اشکال: در آیه قبل فرمود: نه ضرر دارد و نه نفع و از این آیه استفاده می شود که هم ضرر دارد هم نفع و لکن ضررش اقرب من نفع او است.

جواب: در آیه قبل تعبیر به ما کرده و در این آیه تعبیر به من، و مشرکین دو دسته هستند یک دسته عبده اصنام و حیوانات و غیر ذوی العقول هستند مثل آتش و شمس و قمر و کواکب و امثال اینها این قسمت هیچگونه نفعی و ضرری در آنها نیست، و یک دسته عبده مثل فرعون و شدّاد و کسانی که دعوی الوهیّت کردند مثل اینکه گفت: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى نازعات آیه ۲۴. یا گفت: «لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ» شعراء آیه ۲۸. و امثال اینها و لو یک نفع جزئی در دنیا برای عبده خود داشته باشند از حیث مال و جاه لکن ضرر آنها در دنیا به نزول بلیّات و در آخرت بعذاب شدید اقرب و اشدّ و عظیم تر است که در دنیا بفرماید: «فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آياتٍ مُفَصَّلاتٍ» اعراف آیه ۱۳۰. و سایر بلیّات، و در آخرت بفرماید: «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ» هود آیه ۱۰۰ یا بفرماید:

«يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ (الی قوله) وَ أَضَلُّ سَبِيلًا» اسراء آیه ۷۳ و ۷۴. و امثال اینها لذا می فرماید: (یدعوا لمن ضره اقرب من نفعه لبئس المولی): که تصوّر کردند که این آلهه آنها را یاری می کنند و نجات می دهند.

(وَ لَبِئْسَ الْعَشِيرُ): هم صحبت و معاشرت و محبّت می کنند و با آنها محشور می شوند:

«من احبّ حجرا حشره اللّه معه»

«إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ» انبیاء آیه ۹۷ و گذشت تفسیر آن.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۴] .... ص : ۲۷۵

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ (۱۴)

محققا خداوند داخل می فرماید کسانی را که ایمان آوردند و عمل بصالحات نمودند بهشت ها و باغاتی که جاری می شود از زیر آنها یعنی از پای عمارات نهرهایی، محققا خداوند آنچه را اراده نماید بجا می آورد.

این وعده الهی تخلّف پذیر نیست چون خلف وعد قبیح است و محال است از خدا صادر شود. بلی خلف وعید مانع ندارد بلکه حسن دارد لکن این وعده از راه تفضل است نه استحقاق. زیرا مؤمن هر چه ایمانش کاملتر باشد و اعمال صالحه او زیادتر باشد اداء شکر کوچکترین نعم الهی را نمی کند، لکن وعید از راه استحقاق است و زائد بر استحقاق عذاب نمی کند بلکه بسا عفو می فرماید و می آمرزد و گذشت می کند لذا می فرماید در مقابل کفّار و مشرکین و ضالّین:

(إِنَّ اللَّهَ): بفضل و کرمش (يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ):

ایمان به جمیع عقاید حقّه و فعل واجبات و ترک محرّمات که تقوی نام دارد.

(جَنَّاتٍ): هر مؤمنی جنّاتی دارد از هشت جنّت، فردوس، عدن، جنه المأوی، جنّه الخلد و غیر اینها.

(تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ) چهار نهر (مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى، مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ، مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ، مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ).

(إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ): اراده او علم بصلاح است مقابل کراهت که علم بفساد است، و از صفات ذات است و از شئون علم مثل حکمت که علم به مصلحت و مفسده است و سمیع علم به مسموعات و بصیر علم به مبصرات و مدرک علم به جزئیّات، و فعل بمعنی مصدری ایجاد است که به مجرّد اینکه صلاح بداند ایجاد می فرماید، و کلمه ما فعل بمعنی اسم مصدری است که موجود می شود.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۵] .... ص : ۲۷۶

مَنْ كانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّماءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ ما يَغِيظُ (۱۵)

این آیه شریفه را دو نحوه تفسیر کردند.

نحوه اولی: اینکه ضمیر لن ینصره به حضرت رسول برگردد بنا بر این معنی این می شود کسی که گمان می کند که خداوند رسول خود را یاری نمی کند در دنیا و آخرت پس خود را به ریسمان و طنابی ببندد بطرف بالا- مثل دار و به گردن خود بیندازد پس نظر کند که آیا آنچه غیظ کرده به کید و حیله خود برطرف می شود. اشاره به این که هر چه کند و حیله کند و غیظ و غضب کند حتّی از غیظ خود را هلاک کند جلوگیری از نصرت الهی برسول محترم خود نمی تواند کند، و بر طبق این معنی حدیثی در برهان که: از حضرت کاظم علیه السلام از پدرش حضرت باقر نقل کرد که پیغمبر روزی فرمودند: که خداوند به من وعده نصرت داد به ملائکه و به علی کسانی که با امیر المؤمنین عداوت داشتند غیظ کردند و در مقام حیله بر آمدند که چرا اختصاص به علی داده؟- این آیه نازل شد.

و امّا نحوه ثانیه: این که ضمیر راجع به من باشد. پس معنی این می شود کسی که گمان کند که خداوند او را یاری نمی کند نه در دنیا و نه در آخرت و مأیوس از رحمت حقّ باشد و در مقام حیله و کید باشد که به وسائل و اسباب دیگری بتواند کاری بکند اگر به آسمان هم برود وسیله و سببی جز در خانه خدا ندارد. و بر طبق این معنی حدیثی در تفسیر علیّ بن ابراهیم تفسیر شده، و لکن آنچه بنظر می رسد و اللَّه العالم این که آیه اشاره بمشرکین و کفّار است

که در خلال این مدّت رسالت حضرت چه در مکه بود و چه هجرت به مدینه فرمود چه اندازه حیله ها و نقشه ها کشیدند که حضرت را بقتل رسانند در مکّه و در جنگ بدر و حنین واحد و غیر اینها و اساس اسلام را از بین ببرند خداوند روز بروز عظمت اسلام را زیادتر می فرمود و بر نصرت حضرت می افزود و غیظ آنها بیشتر می شد خدا می فرماید: اگر از غیظ خود را هلاک کنید تمام حیله های شما بر ضرر و ضعف شما افزوده می شود در مقابل قدرت خدا نمی توانید عرض اندام کنید.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۶] .... ص : ۲۷۷

وَ كَذلِكَ أَنْزَلْناهُ آياتٍ بَيِّناتٍ وَ أَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ (۱۶)

و همین نحو نازل کردیم قرآن مجید را آیات واضحه روشن، و محققا خداوند هدایت می فرماید هر که را اراده نماید.

(وَ كَذلِكَ): همین نحوی که خداوند بقدرت کامله خود انبیاء را نصرت فرمود و دشمنان آنها را نابود کرد و دفع شرّ آنها را فرمود و حقّ را ظاهر نمود به ادلّه و حجج، و باطل را زاهق و محو نمود: وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً» اسراء آیه ۸۳.

(أَنْزَلْناهُ): قرآن مجید را نازل فرمودیم، و مراتب نزول قرآن مکرّرا اشاره شد بر روح مقدّس نبوی، در عالم انوار، در لوح محفوظ، در آسمان اوّل، لیله القدر، بر جبرئیل، بر قلب مطهّر حضرت رسالت، بر لسان مبارک او، بر امّت.

(آياتٍ بَيِّناتٍ): آیات شریفه قرآن چند قسم است نصوص قرآنی مبیّن و واضح است و انکارش کفر است ظواهر آن حجّت است تا مادامی که قرینه از

آیات و اخبار بر خلاف آن نباشد و اینها را محکمات می نامند و امّ الکتاب: «مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ».

و اما متشابهات تأویل آنها باید از معصومین و راسخین در علم برسد.

(وَ أَنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یُرِیدُ): و بالجمله مطالب حقّه ادلّه واضحه روشن دارد چه در باب عقاید و اخلاق و فروع از عقل و نقل از قرآن و اخبار و ضرورت و اجماع و حجّت از هر جهت تمام است. لکن هر که قابلیّت هدایت دارد خداوند او را هدایت می فرماید و هر که از قابلیّت افتاد او را به خود واگذار می کند چنانچه معامله خداوند نسبت بجمیع مخلوقات همین است حتی در نباتات هر چه قابلیّت رشد دارد باو افاضه می شود، و هر چه از قابلیّت افتاد او را رها می کند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۱۷] .... ص : ۲۷۸

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هادُوا وَ الصَّابِئِینَ وَ النَّصاری وَ الْمَجُوسَ وَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا إِنَّ اللَّهَ یَفْصِلُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ (۱۷)

محققا کسانی که ایمان آوردند و کسانی که یهود شدند و صابئین و نصاری و مجوس و کسانی که مشرک شدند محققا خداوند آنها را از هم جدا می فرماید روز قیامت، محققا خدا بر همه چیز شاهد و گواه است.

(إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا): ایمان به خدا و جمیع انبیاء و اوصیاء آنها و روز جزاء و جمیع ما جاء به النّبیّ صلّی اللَّه علیه و سلم از قرآن و احکام آوردند و بدعتی در دین نگذاشتند، و تغییری در احکام شرع ندادند حلالی را حرام نکردند و حرامی را حلال و منکر ضروریّات دین و مذهب نشدند اینها مؤمنین هستند.

(وَ الَّذِینَ هادُوا): که یهود باشند.

(وَ الصَّابِئِینَ): اختلاف شد که اینها کیانند بعضی گفتند: خود را نسبت

به صائب بن شیث بن آدم می دهند و بر دین او هستند بعضی گفتند: بر دین نوح هستند و بعد از او احدی از انبیاء را قبول ندارند و از نوح هم برگشتند، بعضی گفتند: عبده ملائکه هستند. لکن از حضرت صادق علیه السلام حدیث نقل شده که فرمود: تعطیل انبیاء و رسل و کتب نمودند احدی را معترف نشدند و بلا شریعت و لا کتاب و لا رسول بودند.

تنبیه: اکثر اهل امروزه در اطراف دنیا و ممالک متعدّده صاحب این مسلک هستند.

(وَ النَّصاری : که نسبت به عیسی می دهند.

(وَ الْمَجُوسَ): که خود را منسوب به ابراهیم می دانند و آتش پرست و خورشید و ماه پرست هستند.

(وَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا): بت پرستان و گوساله و گاو و درخت پرستان هستند.

(إِنَّ اللَّهَ یَفْصِلُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ): و لو در دنیا مختلط هستند و مراودات و معاشرات و واردات و صادرات و معاملات با یکدیگر دارند ولی در قیامت از هم جدا و هر کدام به جزاء خود نائل می شوند.

(إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ): خدا حاضر و ناظر و علیم و خبیر بتمام اینها است و شاهد بر افعال و اقوال و بواطن و ظواهر آنها است.

تنبیه: مذاهب باطله منحصر به مذکورین غیر مؤمنین نیست الآن در میانه مسلمین چه اندازه مذاهب مختلفه است بلکه در یهود و نصاری و مجوس هم مسالک مختلفه دارند، حق یکی است و باطل هزار.

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَ كَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذابُ وَ مَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يَشاءُ (۱۸)

آیا نمی بینی خداوند تبارک و تعالی را که سجده می کنند او را هر کس که در آسمانها و کسانی که در زمین هستند و خورشید و ماه و ستارگان و کوه ها و درخت و دوابّ جنبنده ها و بسیاری از انسان و کثیری ثابت و حقّ شده بر او عذاب.

این آیه شریفه یکی از آیاتی است که دلالت صریح دارد بر اینکه تمام موجودات عالم حتّی حیوانات و جمادات و نباتات عقل و شعور دارند و عبادت پروردگار خود می کنند و در پیشگاه احدیّت سجده می کنند چنانچه می فرماید:

«تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» اسری آیه ۴۶.

و آیات دیگر، و کسانی که این آیات را حمل بر سجده تکوینی کردند که وجود اینها دلیل بر وجود صانع و خالق آنها است خلاف نصّ آیات است. زیرا کثیری از ناس که حقّ است بر او عذاب سجده تکوینی را دارند باین معنی و تسبیح تکوینی آنها تفقه می شود، و این سجده و تسبیح تشریعی است که عبادت پروردگار می کنند و عقل و شعور دارند، و قضیّه هدهد و مورچه در سوره نمل و قضیه خطاب به آسمانها و زمینها که فرمود: «فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قالَتا أَتَيْنا طائِعِينَ» فصلّت آیه ۱۰. و غیر اینها تماما صریح در این موضوع است و اخبار دالّه بر این مطلب هم بسیار است مثل تسبیح سنگ ریزه و سوسمار، و اخبار مشتمل بر ذکر حیوانات و غیر اینها.

(أَ لَمْ تَرَ): خطاب بحضرت رسول است لکن بتمام مکلفین که البتّه می بینند اگر معرفت داشته باشند، و این که خطاب مخصوص آن حضرت شد چون او عالم

است و مشاهده می کند و افعال و اقوال آنها را می فهمد.

(أَنَّ اللَّهَ یَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ): ملائکه و روحانیّون و حمله عرش و حوران و غلمان بهشتی تماما.

(وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ): اهل ایمان از جنّ و انس.

(وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ): یعنی جنس شجر که شامل تمام اشجار شود.

(وَ الدَّوَابُّ): از طیور و وحوش و انعام و حشرات.

(وَ کَثِیرٌ مِنَ النَّاسِ): از انبیاء و اولیاء و اهل ایمان.

(وَ کَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذابُ): از مشرکین و کفّار و من فی حکمهم، غایه الامر سجده هر کدام بنحو مناسب خود او است، و در شریعت سجده نماز و شکر و سجده تلاوت و سجده سهو و سجده فراموش شده و سجده خضوع و خشوع تشریع شده وَ مَنْ یُهِنِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ مُکْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یَشاءُ و کسی را که خداوند خوار کند پس نیست برای او کسی که اکرام کند او را.

(وَ مَنْ یُهِنِ اللَّهُ): اهانت خدا انحایی دارد امّا در دنیا بسا بنده را به خود وا می گذارد: «فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ) زخرف آیه ۸۳.

و بسا آلوده به مال و جاه و زخارف دنیوی می کند: (إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ) آل عمران آیه ۱۷۲. و بسا به ابتلائات دنیوی از فقر و مرض و گرفتار ظالم و فراق احبّه و سایر ابتلائات: «وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ)

كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ) شورى آيه ۴۹.

«إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ» رعد آيه ۱۲. بسا به عذابهاى مهلكه چنانچه بر امم سابقه نازل شده.

و امّا در آخرت بعد از رحمت، لعن، عدم تكلّم با آنها، سختى جان دادن، عذاب قبر، عالم برزخ، اهوال قيامت، عذاب جهنّم، و ساير عقوبتها.

(فَما لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ): كه او را از اين نوع گرفتارى ها نجات دهد نه در دنيا و نه در آخرت و باو عنايتى نمايد.

(إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يَشاءُ): كسى را قدرت نيست در مقابل خدا عرض اندام كند هر چه حكمتش تقاضا كند از رحمت و عذاب نجات و هلاكت مى كند.

[سوره الحج (۲۲): آيات ۱۹ تا ۲۰] .... ص : ۲۸۲

هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ (۱۹) يُصْهَرُ بِهِ ما فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ (۲۰)

اين دو دو خصم هستند با يكديگر در موضوع دين و خدا مخاصمه مى كنند پس كسانى كه كافر هستند بريده مى شود بر آنها لباس از آتش ريخته مى شود از بالاى سر آنها حميم جهنّم پخته مى شود و آب مى شود آنچه در درون آنها است و پوستهاى آنها.

(هذانِ خَصْمانِ): كفّار و مؤمنين.

(اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ): در ايمان و كفر توحيد و شرك، در بعض اخبار داريم راجع به جنگ بدر است كه امير المؤمنين و حمزه و عبيده بن حارث بن عبد المطّلب مقابل شدند با عتبه بن ربيعه و وليد بن عتبه و شيبه از مشركين، امير المؤمنين وليد را كشت حمزه عتبه را بقتل رسانيد و عبيده شيبه را بدرك وارد كرد، و در بعض اخبار

دارد که در مورد مخاصمه دو دسته بعد از رحلت پیغمبر درباره امیر المؤمنین دوستان او با دشمنان او، در بعض اخبار دارد کفار یهود با مسلمین در حقّانیّت دین اسلام و بطلان آن. و مکرّر گفته ایم که اخبار بیان مصادیق می کند منافی با اطلاق نیست، مراد اهل حقّ و اهل باطل هستند چه از مشرکین و سایر کفّار و اهل ضلالت با موحدین و مؤمنین و ارباب هدایت دائما خصم یکدیگر هستند و با یکدیگر مخاصمه می کنند و جمله بعد هم قرینه بر این دعوی است که می فرماید:

(فَالَّذِینَ کَفَرُوا) و ضلّوا.

(قُطِّعَتْ لَهُمْ): یعنی بریده و دوخته شده است برای آنها.

(ثِیابٌ مِنْ نارٍ): که اگر یکی از آن لباس ها را در دنیا بیاورند تمام هلاک می شوند.

(یُصْهَرُ بِهِ ما فِی بُطُونِهِمْ): آب می شود آنچه در شکم آنها است از امعاء و غیر آنها.

(وَ الْجُلُودُ): پوست بدن آنها سوخته و در هم کشیده می شود.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۱] .... ص : ۲۸۳

وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِیدٍ (۲۱)

و از برای آنها است عمودهایی از آهن که بر فرق آنها می زنند، فرو می روند در قعر جهنّم شعله آتش آنها را به بالا- می اندازد تا سطح جهنّم باز عمود بر سر آنها زده می شود پائین می روند دائما در سیر هستند از سطح تا قعر فرو می روند و بالا می آیند، و اخبار در شدّت عذاب جهنّم بسیار است از حمیم و غسّاق و زقّوم و سلاسل و اغلال و مقامع و سیاط و ملائکه عذاب و افعی ها و حیّات و

عقارب و غیر اینها بلکه گفته شده که این نحو تشبیهات برای این است که زائد بر این را درک نمی کنیم، لکن عذاب الهی شدید و الیم و مهین است لا یدرک و لا یوصف چنانچه نعمای الهی در بهشت هم همین نحو است لا یدرک و لا یوصف.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۲] .... ص : ۲۸۴

كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ (۲۲)

هر چه اهل جهنّم اراده کنند این که بیرون آیند از آن و از غمّ خلاص شوند بر می گردانند آنها را در جهنّم و می گویند بچشید عذاب سوزنده را.

(كُلَّما أَرادُوا): اراده آنها نجات از عذاب است گاهی می گویند: «رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ قالَ اخْسَؤُا فِيها وَ لا تُكَلِّمُونِ» مؤمن آیه ۱۰۹.

گاهی می گویند به خزنه جهنّم: «وَ قالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْماً مِنَ الْعَذابِ (الی آخر الآیات)» مؤمن آیه ۵۲.

گاهی با مالک تکلّم می کنند: «وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ» زخرف آیه ۷۷.

گاهی خود اراده می کنند که بیرون آیند:

(أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها): برای اینکه از این غم و زحمت نجات پیدا کنند.

(مِنْ غَمٍّ): ملائکه با عمودهای آتشی.

(أُعِيدُوا فِيها) و بآنها می گویند:

(وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ): در بعض آیات تعبیر به عذاب عظیم و در بعضی به مهین و در اینجا به حریق فرموده، هم دردناک است هم بسیار بزرگ است، هم خوار کننده است هم سوزاننده، نعوذ باللّه من النّار و من غضب الجبار.

تنبیه: در جمله قبل بلفظ مجهول فرمود: (أَعِیدُوا) و در جمله بعد بلفظ امر (وَ ذُوقُوا): برای این است که بر گردانیدن آنها بتوسّط مقامع من حدید است تکلّمی با آنها نمی شود، و در این جمله خطاب است و قائل را ذکر نفرموده.

زیرا از ظاهر آیه استفاده می شود که ملائکه در دست آنها عمود است بر فرق آنها می زنند و می گویند: بچشید عذاب سوزنده را این آیات راجع به یکی از خصمان است که اهل عذاب هستند از کفّار و سایر طبقات و امّا خصم دوّم می فرماید:

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۳] .... ص : ۲۸۵

إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ (۲۳)

محققا خداوند متعال داخل می فرماید کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند بهشتهایی که جاری می شود از پایه قصرهای آنها نهرهایی زینت می شوند در آن جنّات به بازوبند و دستبند از طلا و لؤلؤ و درّ و مروارید و لباس آنها در بهشت ها حریر و ابریشم است.

مکرّر گفته ایم که اوصاف بهشت از خور استعداد بشر بیرون است «فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ و ما خطر علی قلب بشر» اخبار در اوصاف نعم بهشتی بسیار است حتّی دارد، بدنهای زنهای بهشتی از زیر هفتاد لباس پیدا است حتّی مخ ساق، و کمترین اهل بهشت آن قدر نعمت دارد که اگر تمام جنّ و انس را ضیافت کند چیزی از آنها کم نمی شود.

(إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ): استناد فعل به خداوند برای این است که اهل بهشت و نجات استحقاق بهشت را ندارند بخلاف اهل جهنّم که استحقاق عذاب دارند،

بلکه مجرّد قابلیّت را دارنـد و خداونـد بفضل و کرمش به آنها تفضّل می فرمایـد حتّی الانبیاء و الاولیاء. زیرا اگر عبادت جنّ و انس را داشته باشند تقابل با نعم الهیّه نمی کند و از اداء شکر آنها بر نمی آیند چه رسد طلبکار هم باشند.

(الَّذِینَ آمَنُوا): به جمیع عقاید حقّه و ضروریّات دین و مذهب و ثبات ایمان تا آخر عمر.

(وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ): از اتیان به واجبات و عمل به وظایف شرعیّه.

(جَنَّاتٍ) از تمام جنت های ثمانیه.

(تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ) انهار اربعه.

(یُحَلَّوْنَ فِیها): زینت می کنند خود را در بهشت.

(مِنْ أَساوِرَ): گردن بند، بازوبند، دستبند.

(مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً): از طلا و جواهرات مثل مروارید، زبرجد، زمرّد، یاقوت، درّ، فیروزه، عقیق و امثال آنها.

(وَ لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ): البسه استبرق، سندس، حریر، ابریشم و غیر این ها از نعم بهشتی سریر بهشت، قصرهای بهشت، فرش آنها فواکه ریاحین اطعمه اشربه و ما فوق اینها رضای الهی، حشر با انبیاء حوران بهشتی غلمانهای آنها الی ما شاء اللَّه- اللّهمّ ارزقنا-.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۴] .... ص : ۲۸۶

وَ هُدُوا إِلَی الطَّیِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَ هُدُوا إِلی صِراطِ الْحَمِیدِ (۲۴)

و هدایت شده اند بسوی پاکیزه ترین گفتار و هدایت شده اند به راه پسندیده.

بعض مفسّرین این آیه را به قرینه آیه قبل از خصوصیّات بهشت شمرده اند و مراد از.

(وَ هُدُوا إِلَی الطَّیِّبِ مِنَ الْقَوْلِ) تحیّات و تحیّت های خداوند متعال و ملائکه اینکه

به اهل بهشت می فرماید چنانچه در آیات شریفه دارد مثل: «ادْخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِينَ» حجر آیه ۴۶. و: «ادْخُلُوها بِسَلامٍ ذلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ» ق آیه ۳۳. و: «تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ» ابراهیم آیه ۲۸. و: «تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلامٌ» احزاب آیه ۴۳. الی غیر ذلک از آیات.

لکن ظاهر این است که راجع به دنیا است و از صفات مؤمنین است به قرینه لفظ هدوا که اینها هدایت شده اند بقول طیّب که دین حقّ باشد، و بر طبق این معنی اخباری از ائمّه داریم. از حضرت باقر علیه السلام است در جمله.

(وَ هُدُوا إِلى صِراطِ الْحَمِيدِ): می فرماید:

(«هو و اللَّه هذا الامر الذی انتم علیه»)

و از حضرت صادق علیه السلام است در جمله:

«و هدوا الی الطیب من القول الی امیر المؤمنین».

و در تفسیر علیّ بن ابراهیم است در جمله اوّل الی التوحید و در جمله دوّم الی الولایه. بناء علی هذا مراد از طیّب قول شهادت به توحید و نبوّت و ولایت و سایر عقاید حقّه مطابق مذهب اثنی عشریّه و مراد از صراط حمید اعتقاد و مشی بر این طریقه مستقیمه است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۵] .... ص : ۲۸۷

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ الَّذِی جَعَلْناهُ لِلنَّاسِ سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ وَ الْبادِ وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ (۲۵)

محققا کسانی که کافر شدند و جلوگیری می کنند دیگران را از راه الهی که ایمان باشد و از تشرّف به مسجد الحرام آن مسجدی که ما قرار دادیم برای جمیع ناس مساوی هستند در دخول مسجد الحرام کسانی که در مکّه عکوفت دارند و سکونت کرده اند و کسانی که از خارج و بوادی می آیند فرقی بین آنها نیست.

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا): کفّار مکّه که مشرکین باشند و مراد رؤساء آنها هستند که.

(وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ): که ضعفاء و زیردستان خود را جلوگیری کردند از تشرّف به اسلام و دین حقّ یا تهدید به قتل و اسارت یا تطمیع به مال و جاه یا بالقاء شبهات.

سؤال: ان الذین کفروا به صیغه ماضی است و یصدّون به صیغه مضارع است و عطف مضارع به ماضی چه معنی دارد؟

جواب: بعضی گفتند: مضارع در اینجا بمعنی ماضی است بدلیل قوله تعالی «وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ» رعد آیه ۳۳. لکن کفر اینها سابقه دارد قبل از بعثت ولی صدّ سبیل پس از بعثت و دعوت باسلام بود.

(وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ): یعنی صدّ می کنند از دخول مؤمنین در مسجد الحرام از نماز در مسجد و طواف کعبه و اعتکاف در آن و سایر عبادات.

(الَّذِی جَعَلْناهُ لِلنَّاسِ سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ وَ الْبادِ):

اشکال: اسلام هم جلوگیری کرده از دخول کفّار و مشرکین چنانچه می فرماید:

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا» توبه آیه ۲۸.

جواب: منع آنها برای نجاست آنها است و لذا کلّیه نجاسات عینیّه را نباید داخل کلّیه مساجد کرد مثل کلب و خنزیر و اعیان نجسه چنانچه جنب و حائض و نفساء هم ممنوع هستند از دخول در مسجد الحرام و مسجد النّبی و از مکث در سایر مساجد. و این از احکام مسجد است چنانچه تنجیس مساجد هم حرام است و تطهیر آنها واجب است و از واجبات فوری است.

(وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ و کسی که اراده کند در مسجد الحرام بالحاد بظلم می چشانیم او را از عذاب دردناک.

(وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحادٍ بِظُلْمٍ): الحاد میل از حقّ است و معنای عامّی دارد کفّار و مشرکین و لا مذهب را ملحد می گویند چون از خدا و رسول برگشتند، و کسانی که اجتماع کردند در مسجد الحرام یا در مدینه برای اعراض از امیر المؤمنین در اخبار ملحد نامیده شده، اسماعیلیّه که در غیبت امام می گویند تکلیف نیست ملاحده شمرده شده مثل قمامیّه که صریحا بحقیر قمام گفت در غیبت تکلیف نیست، و فرق اینها با اسماعیلیّه این است که آنها اسماعیل را امام غایب می دانند اینها حضرت بقیه اللّه را غایب می گویند.

و الحاد در مسجد الحرام به مراعات نکردن احترام مسجد است به اینکه بزاق در مسجد بیندازند، یا تنجیس کنند، یا ادخال نجاست در آن کنند، یا بدون احرام در مکّه وارد شوند، یا ظلم در مسجد کنند حتّی بحیوانات حتّی بخادم خود بلکه در مکّه معظّمه و لذا بسیاری از علماء سکونت در مکّه را مذموم می دانند برای این که آلوده به بی احترامی نشود. و بر طبق این مذکورات اخبار رسیده در برهان نقل کرده.

(نُذِقْهُ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ): تمام اینها به عذاب دردناک گرفتار می شوند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۶] .... ص : ۲۸۸

وَ إِذْ بَوَّأْنا لِإِبْراهِيمَ مَكانَ الْبَيْتِ أَنْ لا تُشْرِكْ بِي شَيْئاً وَ طَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْقائِمِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ (۲۶)

و زمانی که جای دادیم از برای ابراهیم مکان بیت الحرام را، دستور دادیم

باو این که شرک نیاورد به خداوند متعال هیچ شیئی را و تطهیر کند کعبه معظّمه را برای کسانی که طواف حول کعبه می کنند و قیام به نماز در مقام ابراهیم می کنند و در پیشگاه احدیّت رکوع و سجود دارند.

(وَ إِذْ بَوَّأْنا لِإِبْراهِيمَ): بوّأ بمعنی جای دادن و جاگیر شدن و منزل نمودن است چنانچه می فرماید: «وَ لَقَدْ بَوَّأْنا بَنِی إِسْرائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ» یونس آیه ۹۳.

«وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِی اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِی الدُّنْيا حَسَنَةً» نحل آیه ۴۳.

«وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّهِ غُرَفاً» عنکبوت آیه ۵۸ الی غیر ذلک از آیات.

بعد از آنکه حضرت ابراهیم علیه السلام اسماعیل و هاجر را آورد نزد بیت و عرض کرد: «رَبَّنا إِنِّی أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِی بِوادٍ غَيْرِ ذِی زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ» ابراهیم آیه ۴۳. خداوند امر فرمود ابراهیم را به بناء بیت که حضرت آدم پی ریزی آن را کرده بود که مفاد:

(مَكانَ الْبَيْتِ) امر آخر آمد:

(أَنْ لا تُشْرِكْ بِی شَيْئاً): حضرت ابراهیم در زمان جوانی شرک نداشت و در مقابل مشرکین دنیا قیام فرمود چه معنی دارد در سنّ پیری خطاب لا تشرک باو بشود؟- ممکن است چون مشرکین مکّه مخصوصا قریش خود را منتسب به ابراهیم می دانستند و می گفتند که دستگاه شرک را از او داریم خداوند بفرماید که: ابراهیم لم یشرک باللّه طرفه عین، و ممکن است مراد شرک در بنای کعبه باشد که بتنهایی بنا کند.

(وَ طَهِّرْ بَيْتِیَ): در این امر خطاب به اسماعیل هم شد در آیه شریفه: «وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْراهِيمُ الْقَواعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ إِسْماعِيلُ» بقره آیه ۱۲۷. «وَ عَهِدْنا إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ أَنْ طَهِّرا بَيْتِیَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْعاكِفِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ» بقره آیه ۱۲۵ (لِلطَّائِفِينَ): که از اطراف عالم می آیند برای طواف کعبه

(وَ الْقائِمِينَ) ظاهرا مراد همان عاکفین در سوره بقره باشد، و ممکن است قیام بعبادت و صلوه باشد که یکی از مصادیق آن عکوف است.

(وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ): در پیشگاه عظمت ذات باری تعالی.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۷] .... ص : ۲۹۱

وَ أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجالاً وَ عَلى كُلِّ ضامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (۲۷)

و اعلان ده و ندا کن در جمیع ناس بیایند تو را به حج بیت اللّه پیاده ها و بر شتران لاغر سواره ها بیایند از هر راه دوری.

یکی از فروع مهمّه اسلام بلکه از زمان ابراهیم مسأله حجّ است که واجب است بر هر که استطاعت داشته باشد و منکر آن کافر است، و تارک آن از سال استطاعت کبیره موبقه، و اگر ترک شد در اخبار دارد که در صفّ یهود محشور می شود کنایه از این که بی ایمان از دنیا می رود. و ثواب حجّ بسیار است به هر قدمی هفتصد حسنه و اگر سواره بیاید به هر خطوه هفتاد حسنه، و خداوند مسی ء آنها را به محسن آنها می بخشد و آنچه بخواهند بآنها عطا می شود و چون برگردند مثل این که از مادر متولّد شده اند هیچ گناهی برای آنها نیست، و مثوبات دیگر.

و امّا واجبات حجّ، بیست واجب دارد پنج راجع به عمره تمتّع و پانزده راجع به حجّ تمتّع.

امّا عمره: ۱- احرام از مواقیت لباس احرام بپوشد نیّت احرام کند تلبیه بگوید. ۲- طواف عمره هفت شوط دور کعبه. ۳- نماز طواف خلف مقام ابراهیم. ۴- سعی صفا و مروه هفت شوط از صفا شروع کند بمروه ختم کند.

۵- تقصیر بأخذ شارب و قطع ناخن.

و امّا حجّ: ۱- احرام از مسجد الحرام حجر اسماعیل یا خلف مقام. ۲-

وقوف عرفات از ظهر تا مغرب روز عرفه. ۳- بیتوته بمشعر شب عید. ۴- رمی جمره عقبه روز عید. ۵- ذبح. ۶- تقصیر حلق رأس. ۷- طواف حج. ۸- نماز طواف. ۹- سعی صفا و مروه. ۱۰- وقوف شب یازدهم به منی. ۱۱- رمی جمرات ثلاث روز یازدهم. ۱۲- وقوف بمنی شب دوازدهم. ۱۳- رمی جمرات ثلاث روز دوازدهم. ۱۴- طواف نساء. ۱۵- نماز طواف.

(وَ أَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ): تمام ناس تا دامنه قیامت صدای ابراهیم را در اصلاب آباء شنیدند هر که لبّیک گفت مشرّف شود هر چه زیادتر گفت زیادتر مشرّف می شود، و تلبیه در حال احرام جواب ابراهیم است.

(یَأْتُوکَ رِجالًا): یعنی پیاده بأرجلهم.

(وَ عَلی کُلِّ ضامِرٍ): عطف به رجالا- است یعنی سواره، و ضامر شتر لاغر است یعنی بر شتر سوار. و البتّه این موضوع پیاده و سواره از میقات است و امروز با مراکب دیگر مشرّف می شوند.

(یَأْتِینَ): بیایند از اطراف.

(مِنْ کُلِّ فَجٍّ عَمِیقٍ): راه دور از جنوب و شمال مشرق و مغرب شهری و دهاتی و بادیه نشین به شرایطی که در کتاب حجّ مذکور است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۸] .... ص : ۲۹۲

لِیَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ وَ یَذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِی أَیَّامٍ مَعْلُوماتٍ عَلی ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِیمَهِ الْأَنْعامِ فَکُلُوا مِنْها وَ أَطْعِمُوا الْبائِسَ الْفَقِیرَ (۲۸)

برای این که مشاهده کنید منافعی که خداوند برای آنها قرار داده و یاد کنند اسم خداوند را در ایّام معلومات بر آنچه خداوند روزی آنها فرموده

از بهیمه که انعام باشند پس بخورید از آنها و اطعام کنید بیچاره فقیر را.

(لِيَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ): منافع حجّ بسیار است دنیوی و اخروی از توسعه مال و حفظ از آفات و سلامتی از بلیّات و مغفرت از معاصی و عفو الهی و ارتفاع درجات و زیادتی حسنات و قضاء حوائج و غیر اینها.

(وَ يَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُوماتٍ) و در جای دیگر می فرماید: «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُوداتٍ» بقره آیه ۱۹۹. در اخبار مختلف ذکر شده در بعض اخبار هر دو را به یک معنی گفتند، در بعضی ایّام معلومات رادم ذی الحجّه و معدودات را ایام تشریق و در بعضی عکس این، چنانچه مجلسی می فرماید: اخبار معتبره دلالت دارد که ایّام معلومات ایّام تشریق است. و بالجمله اذکار دهه ذی الحجّه تهلیلات است:

«لا اله الا اللَّه عدد اللیالی و الدهور الی یوم ینفخ فی الصور»

روزی ده مرتبه و اذکار ایام تشریق تکبیر است:

«اللَّه اکبر اللَّه اکبر- الی قوله- و الحمد للَّه علی ما ابلانا».

در منی عقیب پانزده نماز ظهر روز عید تا صبح سیزدهم و در سایر بلاد عقیب ده نماز تا صبح دوازدهم.

(عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعامِ) بهیمه مطلق حیوانات را بهایم می گویند:

و انعام شتر و گاو و گوسفند و بز است که در منی واجب است نحر و ذبح کردن و یکی از واجبات منی است و در سایر بلاد مستحبّ مؤکّد است.

(فَكُلُوا مِنْها وَ أَطْعِمُوا الْبائِسَ الْفَقِيرَ): که گفتند: واجب است سه قسمت کند یک قسمت خود خورد، یک قسمت هدیّه کند، یک قسمت بفقرا دهد. و بائس فقیری را گویند که عاجز باشد از سؤال.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۲۹] .... ص : ۲۹۳

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ لْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَ لْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ (۲۹)

پس از نحر رفع کنند و بر طرف نمایند پلیدیهای خود را و باید وفا کنند

به نذرهای خود و باید طواف بکنند به دور خانه عتیق.

(ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ): بسیاری از مفسّرین گفتند: مراد حلق رأس و قصّ شارب و ظفر و حلق عانه و امثال آن که بر محرم حرام بود دیگر حلال می شود مگر سه تا از محرّمات احرام که باقی است. بعضی گفتند: رفع کثافات بدنیّه است به غسل در روز عید. بعضی گفتند: رمی جمرات است در ایّام تشریق و لکن مطلق است شامل جمیع کثافات می شود حتّی کثافات معنویّه به توبه و انابه و اداء حقوق النّاس و حقوق الهیّه و نحو اینها.

(وَ لْيُوفُوا نُذُورَهُمْ): بعضی گفتند: نذر اضحیّه است زاید بر قربانی، بعضی گفتند: مطلق نذرهایی که کرده است. لکن ظاهر این است که مراد بقیه اعمال حجّ است که حاجی به مجرّد احرام متعهد شده که اعمال حجّ را با تمام رساند از رمی جمرات، بیتوته در منی در لیالی و ایّام تشریق، و آمدن بمکّه برای طواف زیارت و نماز طواف، و سعی صفا و مروه.

(وَ لْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ): نوع مفسّرین همان طواف حجّ که طواف زیارتش گویند می گویند: لکن اخبار اهل بیت بلکه ظاهر خود آیه مراد طواف نساء است. زیرا طواف حجّ داخل در «وَ لْيُوفُوا نُذُورَهُمْ» بود.

و چون عامّه طواف نساء ندارند و حجّ تمتّع را منکرانند حمل بر طواف حجّ کردند، و این از بدع ثان...است که گفت: متعتان کانتا فی عهد رسول اللّه محلّلتان و انا احرّمهما و اعاقب علیهما متعه النّساء و متعه الحجّ».

و ممکن است بگوئیم بر این که حرام زاده دشمن علی امیر المؤمنین است نظر به این بود که متعه نساء برداشت که کسانی که متمکّن از ازدواج نیستند ناچار دفع شهوت خود را بزنا کنند و کسانی که به حجّ می روند زن بخانه آنها حرام می شود و اولاد آنها حرام زاده می شوند. (المعنی فی بطن الشّاعر) لا یخفی لطفه.

و بیت را عتیق گفتند برای این است که: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِی بِبَكَّهَ

مُبارَکاً»

آل عمران آیه ۹۰. چون آدم بنا کرد و در طوفان خراب شد و ابراهیم تجدید کرد.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۰] .... ص : ۲۹۵

ذلِکَ وَ مَنْ یُعَظِّمْ حُرُماتِ اللَّهِ فَهُوَ خَیْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ أُحِلَّتْ لَکُمُ الْأَنْعامُ إِلَّا ما یُتْلی عَلَیْکُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ (۳۰)

این است وظایف حجّ و مناسک آن و کسی که معظّم بدارد حرمات الهیّه را پس او برای او خیر است، و حلال شد برای شما انعام مگر آنچه تلاوت می شود برای شما پس اجتناب کنید رجس و پلیدی بتها را و اجتناب کنید قول باطل را.

(ذلِکَ): اشاره به دستورات حجّ است که در آیات قبل بیان فرموده که اینها تعظیم شعائر الهیّه است یعنی سرسری نشمارید و کور کورانه بجا نیاورید مثل بسیاری نه مراعات شرایط و خصوصیّات طواف و سعی و رمی جمرات را می کنند مثل عامّه عمیاء، و بسیاری از جهّال شیعه فقط یک اسمی بیشتر نیست.

خر عیسی گرش بمکّه برند چون که آید هنوز خر باشد

(وَ مَنْ یُعَظِّمْ حُرُماتِ اللَّهِ): در خبر است حرمات الهیّه هتک آن حرام است که سه قسم است: ۱- هتک حرمت الهی در بیت اللَّه الحرام. ۲- هتک حرمت کتاب در تعطیل و ترک عمل بآن. ۳- هتک حرمت کسانی که واجب الاطاعه هستند از رسول و امام. و مکرّر گفته شد که اخبار بیان مصادیق اتمّ می کند، تعظیم حرمات الهیّه اطاعت فرامین او است و ترک کلّیّه معاصی و اطاعت واجب الاطاعه.

(فَهُوَ خَیْرٌ لَهُ): معنی این نیست که ترک تعظیم هم خوب است و این بهتر است بلکه خیریّت منحصر به تعظیم حرمات الهیّه است.

(عِنْدَ رَبِّهِ): از مثوبات و نجات از مهالک.

(وَ أُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعامُ): حیوانات حلال گوشت در صورتی که شرایط تذکیه عمل شود مسلم باشد، رو بقبله، تسمیه فری اوداج اربعه با حدید.

(إِلَّا ما يُتْلى عَلَيْكُمْ): مثل صید در حال احرام و میته و خون و گوشت خنزیر و قربانی بتها و منخنقه و موقوذه و متردّیه و نطیحه و مأکول سباع و حیوانات حرام گوشت و غیر اینها که در سوره مائده بیان می فرماید.

(فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ): تفسیر شده در اخبار زیادی به شطرنج.

(وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ): تفسیر به غنا شده لکن اینها مصادیق هستند مطلق محرّمات الهیّه رجس است، و مطلق اقوال باطله و محرّمه زور است باید اجتناب کرد.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۱] .... ص : ۲۹۶

حُنَفاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّما خَرَّ مِنَ السَّماءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكانٍ سَحِيقٍ (۳۱)

تمام قصد آنها برای امر الهی است و به خدا شرک نمی آورند و کسی که شرک به خدا بیاورد پس مثل این است که از طرف بالا پرتاب شود و تلف شود و طیور او را بربایند و طعمه خود قرار دهند یا باد او را بیندازد در مکان بسیار دوری.

(حُنَفاءَ لِلَّهِ): در بسیاری از اخبار تفسیر فرمودند حنیف را بدین حقّ که فطرت ناس بر او بوده چنانچه در آیه شریفه می فرماید: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ» روم آیه ۲۹. و در حدیث دارد می فرماید:

«کلّ مولود یولد علی الفطره و انما ابواه یهودانه و ینصرّانه»

و در مورد ابراهیم می فرماید: «ما کانَ

إِبْراهِيمُ يَهُودِيًّا وَ لا نَصْرانِيًّا وَ لكِنْ كانَ حَنِيفاً مُسْلِماً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

، آل عمران آیه ۶۰. و نیز می فرماید: «إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ حَنِيفاً وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» نحل آیه ۱۲۱. و نیز می فرماید: «ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً» نحل آیه ۱۲۴.

و بالجمله حنیف دین حقّ است که آلوده به هیچگونه کثافتی نباشد و همین است فطرت که خداوند انسان را بر آن خلق فرموده، و همین است صراط مستقیم که هیچگونه اعوجاجی در او نباشد.

(غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ): به جمیع مراتب شرک ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری.

(وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ) به هر مرتبه از شرک.

(فَكَأَنَّما خَرَّ مِنَ السَّماءِ): مراد طرف بالا است مکان بلندی که پرتاب شود و هلاک شود که شرک موجب هلاکت است.

(فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ): خطفه اخذ بسرعت است که بمجرّد سقوط طیور او را می ربایند و طعمه خود قرار می دهند.

(أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ): باد تندی او را بلند کند و پرتاب کند.

(فِي مَكانٍ سَحِيقٍ): مکان دوری که هیچ اثری از او باقی نماند. اشاره به عذاب ابدی است که هیچ بوی نجاتی در او نباشد.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۲] .... ص : ۲۹۷

ذلِكَ وَ مَنْ يُعَظِّمْ شَعائِرَ اللَّهِ فَإِنَّها مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ (۳۲)

این است دستور الهی و کسی که بزرگ بداند شعائر الهی را پس محققا بزرگ داشتن شعائر الهی از روی تقوای قلوب است.

تقوی دو قسم است، تقوای جوارح و تقوای قلوب.

تقوای جوارح این است که اعضاء و جوارح را انسان از معاصی باز دارد چشم از نظر بنا محرم، گوش از استماع ملاهی و غیبت، زبان از کذب و سایر معاصی لفظیّه و هکذا بقیه اعضاء.

و تقوای قلوب این است که قلب خالی باشد از عقائد فاسده و اخلاق رذیله.

عمل به شعائر اسلامی داخل در تقوای جوارح است و تعظیم شعائر داخل در تقوای قلب است لذا می فرماید:

(ذلِکَ وَ مَنْ یُعَظِّمْ شَعائِرَ اللَّهِ): باین که بزرگ بشمارد و بداند تمام از روی حکمت و مصلحت است و باعث نجات دنیا و آخرت و مورث سعادت و نیل به فیوضات الهیّه است.

(فَإِنَّها مِنْ تَقْوَی الْقُلُوبِ): زیرا تعظیم شعائر امر قلبی است و غیر از عمل بآنها است بسا انسان عمل بوظائف می کند لکن اهمیّتی بآنها نمی دهد و از روی بی میلی و اکراه یا از روی خوف یا رجاء می کند، و بسا نظرش فقط خدا است و بس چنانچه از امیر المؤمنین است:

«ما عبدتک خوفا من نارک و لا طمعا فی جنتک بل وجدتک اهلا للعباده فعبدتک»

و این معنی این نیست که خوف و رجاء ندارم بلکه عبادت را بر این دو جهت نمی کنم. و کلمه ذلک جمله مستقلّه است اشاره بدستورات قبلی است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۳] .... ص : ۲۹۸

لَکُمْ فِیها مَنافِعُ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی ثُمَّ مَحِلُّها إِلَی الْبَیْتِ الْعَتِیقِ (۳۳)

از برای شما در این منافع هست تا مدّت معیّنی پس محل آن سوی خانه قدیمی است.

(لَکُمْ فِیها): در مرجع ضمیر فیها اختلاف است بعضی گفتند: مراد بدنه

است بدلیل قوله تعالی در چند آیه بعد: «وَ الْبُدْنَ جَعَلْناها لَکُمْ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ» و مراد از.

(مَنافِعُ) شیر و رکوب او است و مراد از.

(إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی): محلّ هدی است در منی، و بعضی گفتند: جمیع مناسک حجّ است والی أجل مسمّی تا موقع فراغ از اعمال است، و مراد از منافع مثوباتی است که بر هر یک از اعمال حجّ مترتّب می شود، بعضی گفتند: مطلق محرّمات الهی است که معنی تقوی باشد که فرمود: تعظیم شعائر از تقوای قلوب است و لکم فیها منافع فوائد دنیوی است و مثوبات اخروی، و مراد الی اجل مسمّی تا ما دامی که مراعات تقوی می کنید که اگر خدای نخواسته ترک تقوی شد و آلوده بمحرّمات شدند این منافع از دست می رود، بلکه بسا مثوبات اخروی هم از بین می رود و حبط می شود و ظاهر همین است و حمل بر بدنه یا مناسک حج از مصادیق آن است.

(ثُمَّ مَحِلُّها إِلَی الْبَیْتِ الْعَتِیقِ): بعید نیست که مراد اعمال حجّ است و آخر آنها طواف نساء و نماز طواف است که نزد کعبه است و اگر مراد بدنه بود محلها منی است نه بیت عتیق، و اللَّه العالم.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۴] .... ص : ۲۹۹

وَ لِکُلِّ أُمَّهٍ جَعَلْنا مَنْسَکاً لِیَذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلی ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِیمَهِ الْأَنْعامِ فَإِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِینَ (۳۴)

و از برای هر امّتی از امم انبیاء سلف قرار دادیم و جعل فرمودیم منسکی برای اینکه ذکر کنند اسم الهی را بر آنچه روزی کردیم آنها را از بهیمه انعام پس اله شما اله یکتا است بوحدت ذاتیّه پس برای او تسلیم شوید و بشارت ده مخبتین را که بنده گی حقّ می کنند و خائف هستند.

(وَ لِكَلِّ أُمَّةٍ): از امم ماضیه امّت آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی.

(جَعَلْنا مَنْسَكاً): از برای منسک اطلاقاتی است، اطلاق بر ذبیحه می شود که قربانی باشد، و منسک محلّ ذبح است که در این شریعت منی می باشد. و اطلاق بر افعال حجّ می شود می گویی: مناسک حجّ می فرماید: «فَإِذا قَضَيْتُمْ مَناسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ» بقره آیه ۱۹۶، اطلاق بر کلّیه عبادات و وظائف شرعیّه هم می شود، و بر مذهب و طریقت چنانچه در همین آیه ۶۶ می فرماید: «لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنا مَنْسَكاً هُمْ ناسِكُوهُ» و اهل عبادت را ناسک می گویند: «قُلْ إِنَّ صَلاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيايَ وَ مَماتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ» انعام آیه ۱۶۶.

«لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعامِ» ممکن است مراد تسمیه باشد در موقع ذبح که بدون تسمیه حرام است و میته، و ممکن است مراد شکر این نعمت است که خداوند حلال فرموده لحوم انعام را باین که همیشه بیاد خدا باشید و او را عبادت کنید بقرینه جمله بعد که می فرماید:

(فَإِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ): به وحدت حقّه حقیقیّه ذاتیّه که صرف الوجود است اجزاء ندارد بسیط صرف است صفات عین ذات است شریک و عدیل و مثل و ضدّی و ندی ندارد غنی بالذات است، نه در ذات و نه در صفات و نه در افعال و نه در عبادت، و این عقیده مخصوص به شیعه است و غیر آنها یک نوع شریک را توهّم کرده اند که مکرّر اشاره شده.

(فَلَهُ أَسْلِمُوا): باید تسلیم جمیع اوامر و نواهی او باشید در تشریعیّات و و تسلیم جمیع مقدّرات در تکوینیّات.

(وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ) اخبات سکونت قلب و نفس و خشوع و تواضع است چنانچه در آیه بعد صفات مخبتین را بیان می فرماید.

الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ الصَّابِرِينَ عَلى ما أَصابَهُمْ وَ الْمُقِيمِي الصَّلاهِ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۳۵)

مخبتین کسانی هستند که زمانی که بیاد خداوند متعال آمدند قلوب آنها در مقابل عظمت پروردگار مضطرب می شود و ضربان پیدا می کند و بر آنچه از مصائب بآنها میرسد صبر و شکیبایی دارند، و نماز را برپا می دارند و از آنچه ما به آنها روزی کردیم انفاق می کنند.

(الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ): دارد ضربان قلب مطهّر پیغمبر را در حال نماز کسانی که نزدیک بودند می شنیدند، رنگ صورت حضرت مجتبی در حال نماز تغییر می کرد، امیر المؤمنین در مناجات در شبها مثل چوب خشک از خوف الهی روی زمین می افتاد که توهّم موت می کردند و خوف اینها از عظمت پروردگار و حقارت خود در پیشگاه او بود نه از معاصی چون معصوم بودند.

(وَ الصَّابِرِينَ عَلى ما أَصابَهُمْ): چنانچه انبیاء و ائمّه در مصائب شدیده که از قوم بآنها وارد می شد تحمّل می کردند و صبر می نمودند که امیر المؤمنین را اصبر الصابرین گفتند: و در حقّ سیّد الشّهداء گفتند: لقد عجبت من صبرک ملائکه السماوات.

(وَ الْمُقِيمِي الصَّلاهِ): اقامه صلوه دو نحوه بوده یکی آنکه نماز می کردند بسا در یک شب هزار رکعت، پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم فرمود:

«قرّه عینی فی الصلاه»

افضل عبادات و خیر موضوع و قربان کلّ تقیّ و معراج المؤمن و شرط قبولی ما بقی عبادات نماز است دیگر آنکه حفظ صلوه می کردند که از بین نرود و از میانه مسلمانان برداشته نشود که در اغلب زیارات شهادت میدهی: «اشهد انک قد اقمت الصلاه» یا «اقمتم الصلاه» در جامعه.

(وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ): مجرّد انفاق مالی از انفاقات واجبه و مندوبه

نبود بلکه انفاق علم می کردند و ابدان خود را در خدمت به جامعه و قوای خود را صرف می کردند، اینها مخبتین هستند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۶] .... ص : ۳۰۲

وَ الْبُدْنَ جَعَلْناها لَكُمْ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيها خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْها صَوافَّ فَإِذا وَجَبَتْ جُنُوبُها فَكُلُوا مِنْها وَ أَطْعِمُوا الْقانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ كَذلِكَ سَخَّرْناها لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۳۶)

و البدن: شترهای قربانی را قرار دادیم آنها را برای شما از شعائر اللَّه، از برای شما در شترهای قربانی خیر است پس ذکر اسم اللَّه کنید در موقع نحر در حالی که ایستاده باشد پس زمانی که افتاد بطرف پهلو اشاره به زوال روح است پس تناول کنید از آنها و اطعام کنید فقراء را چه آنهایی که اهل سؤال هستند و چه آنهایی که نمی کنند چه آنهایی که قناعت می کنند و چه نمی کنند، این نحو ما مسخّر کردیم آن شترها را برای شما که شما شکر گزار باشید.

(وَ الْبُدْنَ): جمع بدنه شتر چاق سمین را می گویند که در باب قربانی منی شرایطی از برای شتر و گاو و گوسفند و بز مقرّر شده که یکی از آنها این است لاغر نباشد.

(جَعَلْناها لَكُمْ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ): شعائر علامت و نشانهای بنده گی و فرمان برادری است، و قربانی یکی از شعائر است.

(لَكُمْ فِيها خَيْرٌ): و لو در آن زمین فوق العاده علاقه به شتر داشتند بخصوص سمین باشد می فرماید: اگر قربانی کنید برای شما نفعش بیشتر و بالاتر است در دنیا و آخرت که از سنن ابراهیم است بازای ذبح اسماعیل و این قربانی هم بعوض قربانی فرزندان شما است و باعث حفظ آنها است.

(فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْها): در موقع نحر تسميه لازم است و لو بكلمه بسم اللّه باشد.

(صَوافَّ): شتر را بايد ايستاده نحر كرد يك پاى او را بزانو ببندند و روى يك پا بايستد.

(فَإِذا وَجَبَتْ جُنُوبُها): كه بميرد و بطرف پهلو بيفتد.

(فَكُلُوا مِنْها): كه بايد اضحيّه را سه قسمت كرد يك قسمت و لو اندك باشد براى خود و يك قسمت بفقراء و يك قسمت بمؤمنين.

(وَ أَطْعِمُوا الْقانِعَ): كه مؤمنين باشند و قناعت دارند هر چه بآنها داده شود.

(وَ الْمُعْتَرَّ): فقراء چه سؤال بكنند چه حال آنها شهادت دهد كه اسمش را شاهد حال ميگذارند.

(كَذلِكَ سَخَّرْناها لَكُمْ): اين نحو ما بدن را مسخّر شما قرار داديم.

(لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ): لعلّ از جانب خدا بمعنى شايد نيست بلكه بمعنى باشد است كه بايد شكر گزار باشيد.

[سوره الحج (۲۲): آيه ۳۷] .... ص : ۳۰۳

لَنْ يَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لكِنْ يَنالُهُ التَّقْوى مِنْكُمْ كَذلِكَ سَخَّرَها لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ وَ بَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ (۳۷)

هرگز خدا نائل نمى شود و نمى رسد باو گوشتهاى بدنه و قربانى ها و نه خونهاى آنها و لكن مى رسد او را تقوى شماها همين نحو خداوند مسخّر فرمود اين انعام را براى شما جهت اينكه تكبير بگوئيد به كلمه اللّه اكبر بر آنچه كه هدايت فرموده شما را و بشارت ده احسان كننده گان را.

(لَنْ يَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها): غرض الهى از امر بقربانى گوشت و خون

آنها نیست، این جمله ردّ بسیاری است از حجّاج که از آنها شنیده می شود که این چندین هزار گوسفند که بالغ بر یک کرور می شود چه فایده ای دارد که در بیابان منی کشته شود و متعفّن گردد و از بین برود حتّی بعضی گفتند: که در وطن خود می کشتیم که نفعش بفقراء و بستگان برسد خداوند می فرماید غرض گوشت و خون نیست.

(وَ لكِنْ يَنالُهُ التَّقْوى مِنْكُمْ): که باید امریّه الهیّه را اطاعت کنید و تا قربانی نکنید از احرام خارج نمی شوید و از این مقدار مال صرف نظر کنید حکم اوامر الهیّه را خود می داند حتّی اگر امر رسید از جانب خدا و رسول و امام که باید فرزند خود را ذبح کنی یا خود را سر ببری یا در دریا بیندازی یا از کلیه اموالت خارج شوی واجب است اطاعت و حق سؤال نداری.

«لا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ» انبياء آيه ۲۳.

(كَذلِكَ سَخَّرَها لَكُمْ): این نحو خدا منّت گزارده و اینها را بر شما حلال فرموده و شما را بر آنها مسلّط کرده و آنها را مسخّر شما فرموده.

(لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ)، بدین اسلام و بیان احکام و ارشاد شما، اشاره به تکبیرات ایّام تشریق است عقیب صلوات.

(وَ بَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ): نیکوکاران که بفرامین الهی عمل می کنند مقابل مسیئین که مخالفت می کنند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۸] .... ص : ۳۰۴

إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ (۳۸)

محقّقا خداوند دفع می فرماید از کسانی که ایمان آوردند، محقّقا خداوند دوست نمی دارد هر خیانت کننده و خیانت کار ناسپاس را.

(إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا): دفع بلاهای مهلکه که بر أمم سابقه نازل

می شد از کلّیّه ناس بواسطه وجود مؤمنین در بین آنها، در اخبار دارد که خداوند بواسطه وجود نمازگزاران کان بلاها را دفع می فرماید که اگر تمام تارک الصّلاه شدند عذاب نازل می شود، و همچنین بواسطه اداء زکاه دهنده گان که اگر تمام مانع الزّکاه شدند عذاب نازل می شود، و همچنین حاجیان که اگر تمام تارک حجّ شدند عذاب نازل می شود، بلکه دارد در موقعی که ملائکه به حضرت ابراهیم خبر دادند که ما مأموریم بر قوم لوط عذاب نازل کنیم: «إِنَّا أُرْسِلْنا إِلى قَوْمِ لُوطٍ» هود آیه ۷۳. حضرت ابراهیم سؤال کرد که اگر در میان آنها چهل نفر مؤمن باشد عذاب نازل می کنید؟- گفتند: نه. همین نحو کم کرد تا این که اگر یک مؤمن باشد گفتند: نه پس فرمود: «قالَ إِنَّ فِيها لُوطاً قالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيها لَنُنَجِّيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ» عنکبوت آیه ۳۱. از این جمله استفاده می شود که برای خاطر یک نفر مؤمن خداوند عذاب را از کلّیّه بر می دارد حتّی در امم سابقه هم که عذاب نازل می شد اوّل پیغمبر آنها با مؤمنین بیرون می رفتند و خارج می شدند و خدا نجات می داد آنها را سپس عذاب نازل می شد، و در خبر از حضرت صادق علیه السلام است فرمود:

نحن الّذین یدافع اللّه عنها ما اذاعت شیعتنا».

(إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ): خیانت به خدا شرک و کفر است خیانت به انبیاء خیانت به ائمّه خیانت به مؤمنین، و خوّان صیغه مبالغه است بسیار خیانت کننده، و کفور بمعنی الجحود نسبت بخدا انکار توحید، نسبت بأنبیاء انکار نبوّت، نسبت بائمّه انکار امامت، نسبت بمؤمنین انکار حقّ چه خیانت مالی باشد یا جانی یا دینی و امثال اینها.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۳۹] .... ص : ۳۰۶

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ (۳۹)

اذن داده شد از برای کسانی که کفّار و مشرکین و اهل ضلالت با آنها مقاتله می کنند به اینکه اینها مظلوم شدند، و محققا خداوند بر نصرت اینها هر آینه قدرت دارد.

در اخبار بسیار داریم به تفسیرات مختلف در بعضی بوجود رسول و امیر المؤمنین و حمزه و جعفر تفسیر شده، در بعضی بحضرت حسن و حسین، در بعضی بائمّه علیهم السلام در بعضی بحضرت قائم (عج). و مکرّر گفته ایم که اخبار وارده در تفسیر بیان مصداق اتمّ می کند و همین اختلاف اخبار هم شاهد بر این مدّعا است و منافات با عموم آیه ندارد.

و گفتند: این اوّلین آیه است که در امر جهاد وارد شده.

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ) حضرت رسالت تا مادامی که در مکّه تشریف داشت مأمور به جهاد نبود و مشرکین بسیار باو و بمؤمنین اذیّت و ظلم می کردند که مفاد:

(بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا): است پس از هجرت بمدینه و فرار از دست مشرکین مأمور بجهاد شد آنهم مشرکین حمله می کردند که اکثر جهادهای آن حضرت دفاعی بوده و خداوند بمؤمنین در موضوع جهاد وعده نصرت داده.

(وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ): که در این جهادها غلبه و نصرت با مؤمنین بود تا فتح مکّه. و از این اخبار استفاده می شود که این وعده مصادیق بسیاری دارد تا زمان حضرت قائم (عج) سپس خداوند بیان صفات آنها را در آیه بعد می فرماید:

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلاَّ أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (۴۰)

کسانی که اذن داده شدند در مقاتله کسانی هستند که آنها را بیرون کردند از دیار و منازل خود بدون حقّ فقط سبب اخراج آنها این بود که می گفتند پروردگار ما اللّه است ما بتهای شما را نمی پرستیم، و اگر نبود که خداوند دفع می فرمود بعض ناس را ببعض هر آینه خراب می شد و از بین می رفت صومعه های یهود و کلیساهای نصاری و نمازگاههای مسلمین و مساجد آنها که در آنها ذکر خدا می شد بسیار، و هر آینه خداوند یاری می فرماید هر که را بخواهد یاری کند محققا خداوند قادر متعال و قاهر بر انتقام است.

(الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ): مصادیق بسیاری دارد. امّا در امم سابقه خداوند انبیاء و مؤمنین بآنها را از میانه کفّار و مشرکین که در اذیّت و فشار آنها بودند بیرون نمود که در واقع سبب خروج آنها أذیّتها و ظلمهایی که از طرف کفّار و مشرکین بآنها می شد سپس عذاب نازل می فرمود قوم نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و فرعونیان و امثال آنها.

و در این امّت پیغمبر و مؤمنین را از مکّه و دیارشان اخراج کردند و هجرت بمدینه نمودند که مهاجرین باشند چون باشند چون مشرکین تصمیم قتل آنها را داشتند، بعد از پیغمبر امیر المؤمنین را از مدینه بکوفه اخراج کردند مثل طلحه و زبیر و عائشه و معاویه که جنگ جمل و صفّین واقع شد، و مثل حضرت مجتبی را از کوفه خوارج از اصحابش خارج کردند بمدائن و بالاخره بمدینه، و مثل سید الشهداء که در مدینه تصمیم قتل او را داشتند فرار کرد بمکّه در آنجا تصمیم گرفتند

فرار کرد بطرف کوفه که یکی از اسامی او غریب الاوطان شد، و حضرت سجّاد را بشام بردند، موسی بن جعفر را ببصره و بغداد، حضرت رضا را بخراسان، حضرت جواد را ببغداد، حضرت هادی و عسکری را بسامرّاء، و حضرت بقیه اللّه را بغیب تا زمان ظهور. و همچنین علماء شیعه را از مراکز آنها حتی عصر حاضر بزرگان علماء شیعه را از اعتاب عالیات اخراج کردند.

(بِغَيْرِ حَقٍّ): هیچگونه بهانه نداشتند.

(إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ): فقط بهانه آنها ایمان اینها بود که چرا با ما هم مسلك نمی شوید و تابع ما نمی شوید و زیر بار حکم ما نمی روید.

(وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ): در مجاهدت نبوی دفع کفّار و مشرکین بمؤمنین یا القاء خلاف بین خود آنها چنانچه می فرماید: «وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ» مائده آیه ۶۹. و می فرماید: «بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى» حشر آیه ۱۴. بنی امیّه را ببنی عبّاس بنی عبّاس را بهلاکو و هکذا که اگر نبود این مدافعات.

(لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ): که در امم سابقه مرکز عبادت مؤمنین بود.

(وَ بِيَعٌ): که مرکز عبادت امّت حضرت عیسی علیه السلام بود.

(وَ صَلَواتٌ): یا مراد اصل نماز از بین می رفت یا بقرینه هدّمت مراکز عبادت که اعتاب مقدّسه و اماکن مشرّفه باشد.

(وَ مَساجِدُ): که مرکز عبادت مسلمین است.

(يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً): که محال عبادات اهل حقّ و اهل ایمان بوده و هست.

(وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ). البته خداوند یاری می فرماید هر که دین خدا را یاری کند در هر عصر و زمانی حتّی بظهور حضرت بقیه اللّه انتقام از اعداء انبیاء و ابناء انبیاء و مقتول بکربلا خواهد کشید:

«این الطالب بذحول الانبیاء و ابناء

الانبياء، اين الطالب بدم المقتول بكربلا»

دعاء ندبه.

(إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ): قوى توانا است بر هر چيزى عزيز غالب و مسلّط بر هر چيزى است.

[سوره الحج (۲۲): آيه ۴۱] .... ص : ۳۰۹

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ (۴۱)

كسانى هستند اين هايى كه از ديارشان خارج كردند اگر خداوند مكنت و قدرت دهد آنها را و بر كفّار و مشركين غالب شوند برپا ميدارند نماز را و أداء مى كنند زكاه را و أمر مى كنند به معروف و نهى مى كنند از منكر و از براى خداوند است عاقبت امور.

(الَّذِينَ): اشاره بأنبياء و ائمّه طاهرين و مؤمنين كه آنها را از ديارشان خارج كردند.

(إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ): چنانچه انبياء سلف را بعد از هلاكت قوم خداوند مكنت داد، و پيغمبر أكرم و مهاجرين را بعد از فتح مكّه، و أمير المؤمنين را بعد از ذهاب ثلاثه، و مؤمنين را بعد از ذهاب بنى عبّاس.

(أَقامُوا الصَّلاةَ): هم بجا مى آورند و هم نگاهدارى مى كنند كه از بين نرود.

(وَ آتَوُا الزَّكاةَ): و كليّه انفاقات واجبه.

(وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ): كه اين چهار ركن اسلام است، و در خبر است كه مى فرمايد:

«بنى الاسلام على خمس»

و پنجمى آنها را ولايت شمرده و مى فرمايد:

«و ما

نودی بشی ء مثل ما نودی بالولایه».

(وَ لِلَّهِ عـاقِبَهُ الْأُمُورِ): در دنیا چهار روزی باطل یک جولتی دارد و لکن می فرمایـد: «إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ یُورِثُها مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ» اعراف آیه ۱۲۵. و نیز می فرماید: «وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاهِ (الی قوله تعالی) وَ الْعاقِبَهُ لِلتَّقْوی طه آیه ۱۳۲. و نیز می فرماید، «وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ» قصص آیه ۸۳.

[سوره الحج (۲۲): آیات ۴۲ تا ۴۴] .... ص : ۳۱۰

وَ إِنْ یُکَذِّبُوکَ فَقَدْ کَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ ثَمُودُ (۴۲) وَ قَوْمُ إِبْراهِیمَ وَ قَوْمُ لُوطٍ (۴۳) وَ أَصْحابُ مَدْیَنَ وَ کُذِّبَ مُوسی فَأَمْلَیْتُ لِلْکافِرِینَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَکَیْفَ کانَ نَکِیرِ (۴۴)

و اگر این کفّار و مشرکین تو را تکذیب می کننـد نسبت بأنبیـاء سلف هم همین معامله را داشتند قوم نوح نوح را تکـذیب کردنـد، عاد هود را تکـذیب نمودند، ثمود صالح را تکذیب کردند، نمرودیان قوم ابراهیم او را تکذیب کردند، قوم لوط لوط را تکـذیب نمودنـد، أصحاب مـدین شعیب را تکـذیب کردنـد، فرعونیان موسـی را. ولی در اثر تکذیب آنها پس از تکذیب بعذابهای سخت گرفتار شدند پس از مدتی که آنها را مهلت دادیم پس چگونه بود انکار آنها.

این آیه شریفه برای تسلیت خاطر مبارک پیغمبر است که.

(وَ إِنْ یُکَذِّبُوکَ): سیزده سال در مکّه آنهـا را دعوت فرمودی و ده سال در مـدینه مشرکین و یهود و نصاری تو را ساحر و کذّاب و مفتری و مجنون می گفتند دأب کفّار از صدر أوّل چنین بوده.

(فَقَدْ کَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ): که نهصد و پنجاه سال دعوت کرده و ایمان

نیاوردند مگر قلیلی.

(وَ عادٌ): که چه اندازه خداوند بآنها مهلت داد که می فرماید: «إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ» فجر آیه ۶.

(وَ ثَمُودُ): که می فرماید: «الَّذِینَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ» فجر آیه ۸.

(وَ قَوْمُ إِبْراهِیمَ) که چه کردند تا او را در آتش انداختند.

(وَ قَوْمُ لُوطٍ) که در فساد کوتاهی نکردند که شرحش مکرّر بیان شده همچنین.

(وَ أَصْحابُ مَدْیَنَ) و أصحاب الأیکه.

(وَ کُذِّبَ مُوسی : هم فرعونیان و هم در بسیاری از موارد بنی اسرائیل و در جای دیگر می فرماید: «کَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتادِ وَ ثَمُودُ وَ قَوْمُ لُوطٍ وَ أَصْحابُ الْأَیْکَهِ أُولئِکَ الْأَحْزابُ إِنْ کُلٌّ إِلَّا کَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقابِ» ص آیه ۱۲ و ۱۳.

(فَأَمْلَیْتُ لِلْکافِرِینَ): خداوند مهلت داد برای کافرین مدّتهای مدید پس از انقضاء مدّت آنها.

(ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ): عذاب گیر شدند بغرق و باد و صیحه و خسف و أمطار حجاره و نحو اینها.

(فَکَیْفَ کانَ نَکِیرِ): پس چگونه بود عاقبت کار آنها در اثر تکذیب و انکار شما هم غم نداشته باش اینها هم بعذاب الهی گرفتار خواهند شد.

فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَهٍ أَهْلَكْناها وَ هِيَ ظالِمَهٌ فَهِيَ خاوِيَهٌ عَلى عُرُوشِها وَ بِئْرٍ مُعَطَّلَهٍ وَ قَصْرٍ مَشِيدٍ (۴۵)

و چه بسیار از شهرستانها و آبادیها که هلاک کردیم و از بین بردیم و خراب کردیم و این شهرستانها ظالم بودند یعنی اهل آنها پس آن شهرستانها کوبیده شد بر سقف آنها یعنی سقف آنها ریخته شد و عمارات آنها خراب شد چون أهل آنها هلاک شده بودند و چه بسیار چاه ها که معطّل مانده کسی نبود از آنها آب بردارد و چه بسیار قصرهای مشیّده و عمارات ملوکانه که تمام بی مالک و بی صاحب افتاده.

(فَكَأَيِّنْ): یعنی چه بسا.

(مِنْ قَرْيَهٍ أَهْلَكْناها): هلاک قری یا بتوسط خسف است و زلزله، یا بتوسط آب است و سیل، یا بتوسط باد است و باران، یا بتوسط بی صاحبی و بی پرستاری است.

(وَ هِيَ ظالِمَهٌ): یعنی أهل آن قری که در حقّ انبیاء و مؤمنین ظلم کردند که در خبر است:

«الملک یبقی مع الکفر و لا یبقی مع الظّلم».

(فَهِيَ خاوِيَهٌ عَلى عُرُوشِها): بزبان ما طاق عمارتها سقوط کرده و پائین آمده.

(وَ بِئْرٍ مُعَطَّلَهٍ): در تفسیر أهل بیت علیهم السلام بئر معطّله امام صامت است که نمی روند از او أخذ أحکام کنند. و بعض مفسّرین گفتند: بئری بوده در زمان صالح که چهار هزار از آن بئر آب برمی داشتند تمام هلاک شدند لکن اینها مصداق است نوع شهرستانها آبهای بسیاری دارد که پس از هلاکت أهل آنها این آبار معطّل می ماند، و تفسیر ائمّه تأویل و تشبیه است، و آن هم مصادیق زیادی دارد مثل علماء اعلام در هر عصر و زمان که بسیاری از ناس اعتنایی بآنها ندارند تقلید نمی کنند استفاده نمی برند بلکه توهین و هتک می کنند.

(وَ قَصْرٍ مَشِيدٍ): قصور ملوک و اعیان و اشراف که بدون مالک و صاحب افتاده

مثل آثار باستانی در مملکت ما و در تفسیر ائمّه علیهم السلام است بامام ناطق تفسیر فرموده.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۶] .... ص : ۳۱۳

أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَتَکُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ یَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ یَسْمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ (۴۶)

آیا پس از این بیانات این مشرکین و کفّار سیر نمی کنند در اطراف زمین پس بوده باشد برای آنها قلوبی که بآن تعقّل کنند مراکز امم سابقه را که در اثر تکذیب انبیاء به چه عذابهایی گرفتار شدند، یا گوشهایی که قضایا و أخبار أمم سابقه بشنوند پس محققا أبصار آنها کور نیست می بینند و لکن قلوب آنها کور است درک نمی کنند.

(أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ): سیر در ارض دو نحوه است یک نحوه مسافرت است و مشاهده نقاط زمین هر کجا چه نحوه است، و یک نحوه بتوسّط اسباب و کتابها و مقاله ها و رادیوها و تلفنها و تلگرافات و روزنامه ها از تمام صفحه کره خبردار می شوند.

(فَتَکُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ یَعْقِلُونَ بِها): قلب مرکز توجّه روح انسانی و عقل بشری است که در آیات و اخبار بسیار ذکر شده بخلاف امروزی ها که مرکز توجّه عقل را دماغ می گیرند و غافل از این هستند که دماغ مرکز قوّه متخیّله است و قلب مرکز قوّه عاقله است و چون اینها روح مجرّدی قائل نیستند و همان قوه متخیّله که در بسیاری از حیوانات هم هست بتفاوت درجات و در انسان فرد اجلای او هست تصوّر کردند و جز محسوسات چیزی را قبول ندارند نه ملائکه و نه جنّ و نه عالم ارواح و عالم انوار حتّی بسیاری منکر وجود حقّ هستند تمام را مستند به طبیعت

می دانند، و فرق این دو قوّه این است که عقل مدرک کلّیات است و متخیّله مدرک جزئیّات است. از امیر المؤمنین علیه السلام پرسیدند: عقل چیست؟- فرمود:

«العقل ما عبد به الرّحمن و اکتسب به الجنان»

عرض کردند: پس در معاویه چیست؟- فرمود نکری و شیطنت.

این کفار قلب دارند که مرکز روح انسانی است و محلّ توجّه او است لکن همین نحوی که از برای بدن چشم و گوش و زبان هست از برای روح هم هست اینها قلب آنها کور و کر و لال است چنانچه می فرماید:

(أَوْ آذانٌ یَسْمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ): چشم سر آنها باز است مبصرات را می بینند.

(وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ): چشم قلب کور است حقایق را نمی بیند، گوش او کر است مواعظ و نصایح را نمی شنود، زبانش لال است اعتراف بحقایق نمی کند. و این کوری و کری و لالی نه در أصل خلقت است بلکه در اثر آفت است به کثرت معاصی و طغیان که تعبیر بسیاهی قلب و قساوت می شود.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۷] .... ص : ۳۱۴

وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ وَ لَنْ یُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ إِنَّ یَوْماً عِنْدَ رَبِّکَ کَأَلْفِ سَنَهٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۴۷)

و طلب عجله می کنند این کفّار و مشرکین تو را بعذابی که وعده داده ای بآنها و هرگز خدا وعده خود را تخلّف نمی کند، و محققا یک روز نزد پروردگار تو مثل هزار سال است از آنچه شما می شمارید.

(وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ): می گویند که: این عذابی که بما وعده داده ای بیاور اگر راست می گویی چنانچه امم سابقه بأنبیاء سلف مثل نوح و هود این

استعجال را داشتند می گفتند: «فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» اعراف آیه ۶۸، هود آیه ۳۴، احقاف آیه ۲۱.

(وَ لَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ): هرگز وعده الهی تخلّف پذیر نیست البته به آنها می رسد.

(وَ إِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَهٍ مِمَّا تَعُدُّونَ): مفسّرین در این جمله اختلاف کردند. بعضی گفتند: روزهای قیامت هزار سال دنیا است و روایتی نقل کردند که فقراء پیش از اغنیاء وارد بهشت می شوند به نصف روز که پانصد سال باشد، بعضی گفتند عذاب یک روز آخرت مطابق عذاب هزار سال دنیا است، بعضی گفتند: عذاب یک روز با عذاب هزار سال در جنب قدرت الهی مساوی است. تمام این تفسیرات خلاف ظاهر آیه است که توهم کرده اند یک روز خدا هزار سال بنده گان است ولی در آیه شریفه مثال زده که یک روز با هزار سال در نزد پروردگار مساوی است تعجیل فرماید در عذاب فورا در همان روزی که طلب کردند یا هزار سال آنها را مهلت دهد.

بالاخره معذّب می شوند و وعده الهی تخلّف ندارد، و در مثال می گویند: ادنی مناسبت کافی است و این آیه قریب المفاد است با آیه شریفه: «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَ نَراهُ قَرِيباً» معارج آیه ۶.

سؤال: سرّ تأخیر عذاب با اینکه استحقاق آن را داشتند چیست؟- جواب: اوّلا حکم و مصالح افعال الهیّه را خود می داند بنده نمی تواند پی ببرد الّا قلیلی.

و ثانیا آنچه از آیات و أخبار استفاده می شود سه چیز است:

۱- اینکه بسا بعضی از آنها متنبّه شوند و ایمان آورند.

۲- ممکن است در نسل آنها مؤمنی بوجود بیاید چنانچه خطاب شد به نوح: «أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» هود ۳۸. و حضرت نوح عرض کرد: «وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً» نوح آیه ۲۸. و مقاتله أمیر المؤمنین با کفّار

و معانـدین روی همین پـایه بـود که اگر در نسـل آنهـا مؤمنین بوجود می آمـد صـرفنظر می کرد، و همچنین ابی عبـد اللّه علیه السلام با لشکر کربلاء.

۳- امهال آنها لیزدادوا اثما چنانچه در آیه است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۸] .... ص : ۳۱۶

وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَهٍ أَمْلَيْتُ لَها وَ هِيَ ظالِمَهٌ ثُمَّ أَخَذْتُها وَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (۴۸)

و چه بسـیار آبادیهـا که مهلت دادیم آنها را و آنها ظالم بودنـد پس از آن گرفتیم آنها را و بسوی من است مصـیر و بازگشـت آنها.

(وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَهٍ): بجـای کم من قریه یعنی موارد زیـادی داشـته مثـل منازل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و أهل مـدین و ایکه و قوم فرعون.

(أَمْلَيْتُ لَها): یعنی أهلها. و املاء مهلت است و سرّ مهلت را در آیه قبل بیان کردیم.

(وَ هِيَ ظالِمَهٌ): یعنی أهل آن قری ظالم بودند و مستحقّ نزول عذاب بودند هم ظلم بدین کردند مشرک شدند که:

(إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» لقمان آیه ۱۲. و هم بأنبیاء و مؤمنین ظلم کردند و هم بخود که در معرض عقوبت واقع شدند.

(ثُمَّ أَخَذْتُها): گرفتیم آنها را یعنی اهل آنها را بعذابهای مهلکه از غرق و باد و صیحه و خسف و أمطار سنگ ریزه.

(وَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ): فردای قیامت و بعذاب ابدی دچار خواهند شد.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۴۹] .... ص : ۳۱۷

قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّما أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۴۹)

بفرما بجمیع ناس الی یوم القیامه که جز این نیست که من برای شما انذار کننده آشکار هستم.

(قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ) چون حضرتش خاتم انبیاء بود و شریعتش تا قیامت باقی است. و کلمه النّاس جمع محلّی بلام است افاده عموم دارد شامل جمیع افراد بشر می شود.

(إِنَّما): از ادات حصر است (أَنَا لَكُمْ): برای نفع شما و هدایت شما و نجات شما (نَذِيرٌ مُبِينٌ): همین نحوی که بشیرند بسعادت نذیر از مهالک دنیوی و اخروی با بیانات واضح و روشن.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۰] .... ص : ۳۱۷

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۵۰)

پس خبر می دهم شما را که کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند از برای آنها آمرزش و روزی با عزّت و احترام است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۱] .... ص : ۳۱۷

وَ الَّذِينَ سَعَوْا فِي آياتِنا مُعاجِزِينَ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۵۱)

و کسانی که سعایت کردند در آیات ما در حالی که تعجیز می کردند اینها أصحاب جحیم هستند.

(فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ): ایمان به جمیع عقاید حقّه و به جمیع ما انزل علی الرسول و به جمیع ضروریّات دین و مذهب که به انکار یکی از آنها از ایمان خارج می شوند. و اعمال صالحه اعمال نفسیّه اخلاق حمیده و جوارحیّه

واجبات الهیّه که مصداق أتمّ آنها خاندان عصمت و طهارت هستند که از حضرت موسی بن جعفر از پدر بزرگوارش که فرمود:

«اولئک آل محمّد علیهم السلام»

و مصادیق بسیار دارد تا قیامت بمراتب مختلفه و درجات متفاوته.

(لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ): اشکال: آل محمّد علیهم السلام که گناه نداشتند احتیاج بمغفرت ندارند.

جواب: مغفره آنها غفران شیعیان و دوستان و بستگان به آنها است در دعاء ابی حمزه

(ان ادخلتنی النار ففی ذلک سرور عدوّک و ان ادخلتنی الجنه ففی ذاک سرور نبیک و انا و اللّه اعلم ان سرور نبیّک احب الیک من سرور عدوّک.

(وَ الَّذِینَ سَعَوْا فِی آیاتِنا): سعایت جدّیّت و سعی و کوشش است در ابطال آیات الهیّه و آیات الهی منحصر بآیات قرآن نیست تمام معجزات انبیاء و ائمّه آیات الهی است شخص انبیاء و ائمّه بلکه علماء أعلام آیات الهی هستند، دستورات و فرامین خداوند آیات او است.

(مُعاجِزِینَ): که در مقام هستند پیغمبر و ائمّه طاهرین و علماء دین و مؤمنین را عاجز کنند که آنها بمقاصد دینی خود نائل شوند:

(أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَحِیمِ): در خبر مصداق أتمّ آنها را بیان می فرماید:

«قال: هی الأربعه النّفر التّیمیّ و العدویّ و الأمویّین»

و این هم مصداق بسیار دارد که شرحش خالی از محذور نیست.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۲] .... ص : ۳۱۸

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِیٍّ إِلاَّ إِذا تَمَنَّی أَلْقَی الشَّیْطانُ فِی أُمْنِیَّتِهِ فَیَنْسَخُ اللَّهُ ما یُلْقِی الشَّیْطانُ ثُمَّ یُحْکِمُ اللَّهُ آیاتِهِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۵۲)

و ما نفرستادیم از قبل تو از رسولی و نه نبیّی مگر اینکه زمانی که آرزو کند القاء می کند شیطان در آمال و آرزوی او پس خداوند برطرف می فرماید

آنچه را شیطان القاء کرده پس از آن محکم می فرماید خدا آیات خود را و خداوند عالم و حکیم است.

این آیه شریفه یکی از مشکلات آیات است مفسّرین عامه یک مزخرفاتی گفتند که حقیر شرم می کنم از نقل آنها و اخباری هم نسبت به ائمه داده اند و بفرمایش سیّد مرتضی در تنزیه الأنبیاء قال: «و أمّا الأحادیث المرویّه فی هذا الباب فهی مطعونه مضعّفه عند أصحاب الحدیث». أقول: بلکه مخالف با اصول مذهب شیعه است که معصوم سهو و نسیان و اشتباه ندارد بلکه در بعض این أحادیث نسبت تحریف در قرآن داده و کلمه (و لا محدث) از او ساقط شده. و ما اکتفاء می کنیم بآنچه اخذ کرده ایم از استاد أعظم مرحوم آیه اللّه بلاغی قدّس سرّه.

(وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِیٍّ): بعضی گفتند: کلمه من در من رسول زایده است، و این خلاف حقّ است کلمه زایده در قرآن نیست و مفاد آیه این است: چه رسول باشد چه نبیّ کانّه میفرماید: ما أرسلنا من رسول او نبیّ، و در فرق بین رسول و نبیّ جهاتی گفتند: بعضی گفتند: مرادفین است، بعضی فرق بین اولوا العزم که رسول باشند و انبیاء تابع شرایع آنها هستند، بعضی گفتند: أعمّ و أخصّ هستند کلّ رسول نبیّ و لا عکس، و آنچه بنظر می رسد و اللّه العالم بلکه از خود لفظین استفاده می شود آنکه: رسول بمعنی فرستاده از جانب حقّ است که خداوند مرسل بکسر و رسول مرسل بفتح و مرسل الیه بنده گان خدا اولوا العزم باشد چه غیر، چه متبوع باشد یا تابع، چه بر جمیع ناس مبعوث باشد چه بر بعض، چه مدّتش محدود باشد یا غیر محدود تا آخر دنیا، و نبیّ آنکه از جانب خدا بر او وحی می رسد یا بدون واسطه یا بواسطه ملک، یا در بیداری یا در خواب، یا بصورت ظاهر یا بر قلب مطهّر او چه مأمور بدعوت باشد و چه نباشد.

(إِلَّا إِذا تَمَنَّی): تمنّی انبیاء و رسل هدایت و ارشاد و بشارت و انذار است نسبت بآنچه مأمور هستند.

(أَلْقَى الشَّيْطانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ): شیطان بر قلوب ناس القاء و وسوسه می کند که تکذیب انبیاء کنند و ساحر و مفتری و مجنون بگویند و اذیت و آزار کنند و نگذارند که انبیاء بمقصود خود رسند و مأموریت خود را انجام دهند و نگذارند که بنده گان تشرّف پیدا کنند و هدایت شوند لکن خداوند.

(فَيَنْسَخُ اللَّهُ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ) و فرستاده گان خود را یاری می فرماید:

«إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ» مؤمن آیه ۵۴.

(ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آياتِهِ): گفتیم: آیات الهی بسیار است آیات قرآن، و کتب انبیاء، معجزات آنها، شخص انبیاء و اوصیاء و علماء حقّه بلکه

و فی کلّ شی ء له آیه تدلّ علی أنّه واحد

(وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ): مکرّر تفسیر شده و هر دو از صفات ذاتیّه است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۳] .... ص : ۳۲۰

لِيَجْعَلَ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقاقٍ بَعِيدٍ (۵۳)

این القاء شیطان و بر طرف نمودن خداوند و محکم کردن آیات خود را برای این است که جعل فرمود آنچه را شیطان القاء می کند امتحان و ابتلاء باشد برای کسانی که در قلوب آنها مرض است و کسانی که قلب آنها قساوت دارد و محقّقا ظالمین در شقاق و مخالفت بسیار دوری هستند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۴] .... ص : ۳۲۰

وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۴)

و برای اینکه بدانند کسانی که بآنها علم داده شده که این حقّ است از طرف پروردگار تو پس ایمان میآورند باو پس قلوب آنها مطمئن و خاشع و خاضع می شود برای او و محقّقا خداوند هر آینه هدایت کننده است کسانی که ایمان آوردند بسوی راه راست صراط مستقیم.

خلاصه مفاد این دو آیه این است که: دستگاه الهی از ارسال رسل و انزال کتب و آیات الهی و القاء شیطان و رفع آن و محکم کردن آیات برای امتحان بندگان است که خوب و بد آنها از هم تمیز داده شود کافر و مؤمن، و جاهل و عالم، قسیّ القلب و منوّر القلب، مریض القلب، و صحیح القلب، ضلالت و هدایت که البتّه امتحان میشوند چنانچه می فرماید: «أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ» عنکبوت آیه ۱ و ۲.

تفسیر.

(لِيَجْعَلَ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ فِتْنَةً): متعلّق است بآیات قبل و بیان حکمت آن که فرمود «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» که ارسال رسل و جعل أحکام و نزول آیات و در مقابل القاء شیطان و نفس امّاره و حبّ دنیا تماما برای امتحان است.

(لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ): در مجلّد أوّل در سوره بقره آیه ۹ ما اقسام امراض قلبیّه را مفصّلا بیان کرده ایم مراجعه فرمائید تکرار نشود.

(وَ الْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ): قساوت قلب سیاهی دل است بواسطه کثرت معاصی و شرک و کفر و عناد و تقلید آباء و حب به ریاست و مال و کبر و نخوت و هزار عیب دیگر که دیگر موعظه و نصیحت أثری نمی کند و از قابلیّت هدایت افتاده مثل مخالفین و معاندین در عصر ائمّه و امروز در بسیاری از جوامع.

(وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ): که هم بخود ظلم کردند و خود را مستحقّ عذاب ابدی

نمودند، و هم بدیگران که مانع شدند، و هم بدین.

(لَفِی شِقاقٍ بَعِیدٍ): شقاق جدایی است، اینها از حقّ جدا شدند و رو بباطل رفتند آنهم نه مقدار کمی که قابل برگشتن باشد بسیار دور که دیگر با حقّ هیچ تناسبی ندارند و بالعکس.

(وَ لِیَعْلَمَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ): که قلب آنها بنور علم روشن و در مقام پیدا کردن حقّ هستند و تمیز حقّ و باطل را می دهند.

(أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ): می دانند که انبیاء و رسل از جانب خدا آمده اند و معجزات آنها را مشاهده می کنند و أحکام الهیّه را موافق حکمت و مصلحت میدانند و تمام را حقّ و صدق میدانند.

(فَیُؤْمِنُوا بِهِ): ایمان می آورند و ثبات قدم دارند و فریب شیطان و نفس اماره را نمی خورند و عناد و عصبیت ندارند.

(فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ): با کمال اطمینان قلب و خضوع و خشوع توجّه بحقّ می کنند.

(وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِینَ آمَنُوا): خداوند هم نور ایمان را در قلوب آنها القاء و قذف می فرماید و اسباب هدایت را برای آنها فراهم می کند.

(إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ): که هیچ اعوجاجی و انحرافی نداشته باشد از حیث عقاید و اخلاق و اعمال صالحه.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۵] .... ص : ۳۲۲

وَ لا یَزالُ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی مِرْیَهٍ مِنْهُ حَتَّی تَأْتِیَهُمُ السَّاعَهُ بَغْتَهً أَوْ یَأْتِیَهُمْ عَذابُ یَوْمٍ عَقِیمٍ (۵۵)

و همیشه کسانی که کافر هستند در شبهه و شکّ هستند در أمر نبوّت و قرآن

و اسلام تا بیاید آنها را مرگ و قیامت، یا بیاید آنها را عذابی که مثل نداشته باشد.

(وَ لا- یَزالُ الَّذِینَ کَفَرُوا): مراد آن کفّاری هستند که در آیه قبل اشاره شد که در قلوب آنها مرض است و قساوت گرفته و دیگر قابل هدایت نیستند و در شقاق بعید هستند بکفر باقی می مانند تا اینکه بیاید آنها را ساعت که مرگ باشد و أوّل عذاب قیامت که فرمود: «اذا مات ابن آدم قامت قیامته».

(فِی مِرْیَهٍ مِنْهُ): مرجع ضمیر ممکن است قرآن باشد یا اسلام یا شخص نبیّ و اینها تلازم دارد زیرا منکر قرآن منکر اسلام و منکر رسالت هم هست و کذا العکس.

(حَتَّی تَأْتِیَهُمُ السَّاعَهُ): ممکن است أجل باشد یا قیامت کبری یعنی تا آخر عمر بکفر باقی می مانند.

(بَغْتَهً): که می فرماید: «وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ» نحل آیه ۷۹.

(أَوْ یَأْتِیَهُمْ عَذابُ یَوْمٍ عَقِیمٍ): گفتند: عذاب یوم بدر بوده که ملائکه بیاری اسلام آمدند که این روز عقیم بود دیگر مثل پیدا نکرد، و این تردید به کلمه او برای این است که أین کفّار دو قسمت شدند یک قسمت در بدر کشته شدند و یک قسمت بکفر تا آخر عمر باقی ماندند.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۶] .... ص : ۳۲۳

الْمُلْکُ یَوْمَئِذٍ لِلَّهِ یَحْکُمُ بَیْنَهُمْ فَالَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ (۵۶)

سلطنت و مالکیت در روز قیامت مختصّ بذات اقدس او است حکم می فرماید بین بندگانش پس کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح دارند در بهشتها متنعّم بنعم

الهی می شوند.

(الْمُلْکُ یَوْمَئِذٍ لِلَّهِ): همیشه مالکیت ذاتیّه مختصّ بذات او است لکن در دنیا بسیاری دعوی ملکیّت میکنند یکی سلطنت یکی ریاست یکی دولت یکی ثروت و نحو اینها لکن در قیامت تمام ضعیف «لا یَقْدِرُونَ عَلی شَیْ ءٍ) هستند.

(یَحْکُمُ بَیْنَهُمْ): حکم حکم او است احدی اختیار ندارد: «یَوْمَ لا تَمْلِکُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَیْئاً» انفطار آیه ۱۹.

(فَالَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ): تفسیرش واضح مکرّر بیان شده.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۷] .... ص : ۳۲۴

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا فَأُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (۵۷)

و کسانی که کافر شدند و تکذیب بآیات ما کردند پس برای آنها است عذاب خوار کننده.

(وَ الَّذِینَ کَفَرُوا): کفر منحصر بکسانی نیست که داخل در دین اسلام نشدند مثل مشرکین و یهود و نصاری و مجوس و صابئین و امثال آنها بلکه بسیاری از فرق مسلمین را هم شامل می شود مثل نصاب که نصب عداوت کردند با خاندان رسالت، و خوارج مثل طلحه و زبیر و عائشه و أهل بصره که خروج بر امام زمان امیر المؤمنین کردند در جنگ جمل، و معاویه و اهل شام در جنگ صفین، و خوارج نهروان و لشگر کربلا، و مثل کسانی که بدعت در دین گذاردند یا منکر ضروری دین شدند و أشباه آنها تمام صدق کفر بر آنها می کند و أحکام کفر بر آنها بار می شود.

(وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا): مراد تکذیب قرآن فقط نیست اگر یک آیه از قرآن را تکذیب کرد مکذّب بآیات الهی شده مثل آیه ربا: «وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَیْعَ وَ حَرَّمَ

الرِّبا»

بقره آیه ۲۷۶، یا آیه میراث که بر غیر قرآن تقسیم ارث کنند، یا آیه «السَّارِقُ وَ السَّارِقَهُ فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما» مائده آیه ۴۲، یا آیه حدّ زنا: «الزَّانِیَهُ وَ الزَّانِی فَاجْلِدُوا کُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَهَ جَلْدَهٍ» نور آیه ۲، یا آیه قصاص و دیات:

«وَ لَکُمْ فِی الْقِصاصِ حَیاهٌ یا أُولِی الْأَلْبابِ» بقره آیه ۱۷۵، یا آیات أحکام آیه زکاه صوم حجّ خمس حدود و أمثال اینها بلکه اگر آیات را تعمیم دهیم بأنبیاء و ائمّه و علماء کار بسیار مشکل می شود.

(فَأُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ): عذابهای الهی فردای قیامت دو قسم است عذاب جسمانی آتش زقوم حمیم غساق تازیانه عمود مار عقرب و امثال اینها و عذاب روحی مثل: «اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ» مؤمنون آیه ۱۱۰، بعد از رحمت حشر با شیاطین لعن الهی و أمثال اینها که یکی از آنها اهانت و بی اعتنایی بآنها است و رسوایی پیش خلایق و جدایی از حشر با أولیاء و محرومیت از بهشت و شهادت شهود و غیر اینها.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۸] .... ص : ۳۲۵

وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ ماتُوا لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ (۵۸)

و کسانی که هجرت کردند در راه خداوند متعال پس از آن کشته شدند یا بمرگ طبیعی از دنیا رفتند هر آینه خداوند روزی می دهد آنها را روزی نیکویی و محقّقا خداوند هر آینه او بهترین روزی دهندگان است.

(وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ): عامّ است شامل جمیع کسانی که از أوطان خود هجرت می کنند در راه خدایی مثل مهاجرین که از مکّه هجرت کردند بمدینه طیّبه، و مثل حاج که از أوطان خود برای حجّ و زیارت بیت اللَّه خارج می شوند، و مثل زوّار أعتاب مقدّسه، و مثل علمای أعلام که برای تحصیل علوم

دینیّه مسافرت می کنند، و مثل کسانی که برای اعلای کلمه اسلام و شعائر دینی و هدایت و ارشاد مؤمنین و اقامه صلوه و أمر بمعروف و دفع کفّار و أشرار و سایر طرق الهیّه که فرمود: «الطّرق الی اللّه بعدد انفاس الخلائق» تمام را شامل می شود.

(ثُمَّ قُتِلُوا): مثل أصحاب بدر و حنین و اصحاب امیر المؤمنین و أصحاب سید الشهداء و بسیاری از ذراری رسول اللّه، و از علماء شیعه و از مؤمنین که بدست کفّار و معاندین و مخالفین کشته شدند.

(أَوْ ماتُوا): در غربت از دنیا رفتند.

(لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً): چه در عالم برزخ و چه در قیامت که این جمله قریب المفاد است با آیه شریفه، «وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ» آل عمران آیه ۱۶۲.

(وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ): اشکال: خداوند رزّاق است و بس و رزق یکی از افعال مختصّه بخدا است رازق دیگری نداریم که خیر الرّازقین باشد غیر از خداوند.

جواب- اسباب و وسائطی که خداوند برای رزق معیّن فرموده مثل آباء نسبت به اولاد صغار و زوج نسبت بزوجه و موالی نسبت بعبید و ارباب نسبت به نوکر و کارفرما نسبت به کارگر بلکه ملائکه موکّل بارزاق هستند مثل میکائیل تمام صدق رازق می کند که خداوند در این جمله با سه تأکید کلمه انّ کلمه لام ذکر هو فرموده خیر الرازقین چه در دنیا چه در برزخ چه در قیامت.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۵۹] .... ص : ۳۲۶

لَیُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلاً یَرْضَوْنَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِیمٌ حَلِیمٌ (۵۹)

هر آینه خداوند داخل می کند آنها را محلّی که آنها را خشنود و رضایت مند آنها باشد، و محققا خداوند هر آینه دانا و دارای حلم و بردباری است.

ص: ۳۲۶

(لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ): نوع مفسّرین تفسیر کردند به بهشت بدلیل قوله تعالی: «وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيها خالِدُونَ» زخرف آیه ۷۱. لکن بنظر تمام نیست.

امّا اوّلا: بهشت اختصاص بآنها ندارد جمیع مؤمنین داخل بهشت می شوند و مخلّد در آن هستند.

و ثانیا آیه قبل این دلالت را داشت و ظاهر عطف مغایرت است و آنچه بنظر می رسد مقام رضا است بدلیل قوله تعالی بعد از توصیف بهشت که می فرماید:

«وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ (میفرماید) وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» توبه آیه ۷۳. و بدلیل قوله (ع) که میفرماید: بعد از دخول اهل بهشت در بهشت خطاب می رسد: آیا توقع دیگری دارید؟- عرض می کنند: «ربنا رضاک» و قوله (ع) که می فرماید:

«اذا اشتغل أهل الجنه بالجنه اشتغل اهل النار بالنار».

(وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ): میداند هر که چه لیاقتی دارد.

(حَلِيمٌ): حلم الهی فوق آنچه تصور شود است حتی بکفار فضلا از این نوع مهاجرین.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۰] .... ص : ۳۲۷

ذلِكَ وَ مَنْ عاقَبَ بِمِثْلِ ما عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ (۶۰)

همین نحو است و کسی که عقوبت کند بمثل آنچه باو عقوبت شد پس از آن

بر او بغی و ظلم کردند هر آینه خداوند او را نصرت می فرماید. محققا خداوند هر آینه عفو می فرماید و می آمرزد و از بین می برد گناهان را.

(ذلِکَ): جمله مستقله است اشاره بآیات قبل که این نحو بوده معامله خداوند با مؤمنین و مهاجرین.

(وَ مَنْ عاقَبَ بِمِثْلِ ما عُوقِبَ بِهِ): دستور الهی است برای انبیاء و مؤمنین و کسانی که گرفتار ظلم ظالمین شدند که در مقام انتقام بیش از آنچه بآنها وارد شده انتقام نکشند چنانچه میفرماید: «وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ فَمَنِ اعْتَدی عَلَیْکُمْ فَاعْتَدُوا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدی عَلَیْکُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ» بقره آیه ۱۹۰ و نیز می فرماید: «أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَ الْعَیْنَ بِالْعَیْنِ وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحَ قِصاصٌ مائده آیه ۴۹.

(ثُمَّ بُغِیَ عَلَیْهِ): پس از آن اگر تعدی کردند در ظلم و اذیت و آزار و نتوانست مظلوم قصاص کند بداند که خداوند.

(لَیَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ): خداوند او را نصرت عطا میکند و از ظالم انتقام میکشد مگر آنکه مظلوم گذشت کند و عفو نماید زیرا.

(إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ): خداوند هم عفو می فرماید و گذشت می کند چنانچه میفرماید: «فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ کَفَّارَةٌ لَهُ» مائده ۴۵ و نیز میفرماید: «وَ إِنْ تَعْفُوا وَ تَصْفَحُوا وَ تَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ» تغابن آیه ۱۴.

و از این جهت حضرت یعقوب از پسران، و یوسف از برادران انتقام نکشیدند بلکه بر آنها طلب مغفرت کردند. و حضرت رسالت پس از فتح مکه و تسلط بر مشرکین فرمود: با شما معامله ای می کنم که برادرم یوسف با برادرانش کرد

(انتم الطلقاء)

با آن همه اذیتهایی که چه در مکه و چه در جنگها کرده بودند.

ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ یُولِجُ اللَّیْلَ فِی النَّهارِ وَ یُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیْلِ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ (۶۱)

این نصرت الهی باین است که خداوند متعال داخل می فرماید شب را در روز و روز را در شب، و محققا خداوند شنوا و بیناست.

اشکال: چه مناسبت دارد نصرت الهی با دخول شب در روز و بالعکس؟

جواب: اشاره باین است که خداوندی که قدرت دارد شب ظلمانی را روز روشن کند و بالعکس قدرت دارد عزیز را ذلیل و ذلیل را عزیز کند فقیرا را غنی غنی را فقیر غالب را مغلوب مغلوب را غالب فرماید ضعیف را قوی و قوی را ضعیف کند پس قدرت دارد که انبیاء و مؤمنین را نصرت فرماید و بر کفار و مشرکین مسلط کند.

(ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ یُولِجُ اللَّیْلَ فِی النَّهارِ وَ یُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیْلِ): بواسطه حرکت کره زمین بحرکت وضعی دور خود تمام ساعات و دقایق روز و شب موجود است چنانچه بحرکت انتقالی او دور کره شمس فصول دوازده گانه تحقق پیدا می کند.

جلّ الخالق.

(وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ): مکرر گفته ایم که این دو صفت با بسیاری از صفات کمالیه مرجعش علم است یعنی علم بمسموعات و مبصرات دارد چنانچه حکمت علم بمصالح و مفاسد است و اراده علم بصلاح و فساد است، و ادراک علم بجزئیات است، و علم عین ذات است و غیر متناهی چنانچه قدرت هم همین نحو است و مرجع جمیع صفات این دو صفت است و از این دو انتزاع می شود، و این دو صفت علم و قدرت هم از نفس ذات انتزاع می شود چون أمر وجودی است و ذات اقدس او صرف الوجود است غیر متناهی، جمیع مراتب وجود را بوحدته و

بساطته دارا است و از امیر المؤمنین است:

«کمال توحیده نفی الصفات عنه»

چنانچه صفات سلبیّه هم چون عدم و فقدان است و در ذات او عدم راه ندارد لذا سلب می شود.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۲] .... ص : ۳۳۰

ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّ ما یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْباطِلُ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِیُّ الْکَبِیرُ (۶۲)

این نصرت مؤمنین و خذلان کفار و مشرکین برای این است که خداوند او است حق، و محققا کسانی را که می خوانند از غیر از خدا اوست باطل، و محققا خداوند علی است کبیر است.

(ذلِکَ): اشاره بآیات قبل که خداوند انبیاء و مؤمنین را نصرت و غلبه عنایت می فرماید و کفار و مشرکین را مخذول و منکوب می کند علتش این است که.

(بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ): بعضی گفتند: یعنی ذو الحق است، بعضی گفتند:

کسانی که اهل ایمان هستند أهل حق هستند. لکن حق یکی از اسامی ذات است اشاره بمقام واجب الوجودی همیشه بوده و هست نه اول دارد نه آخر ثابت است که گفتیم:

اسامی ذات سه است، هو اشاره به مقام غیب الغیوبی است ممکن پی بذات اقدسش نمی برد چون محدود است پی بغیر محدود نمی برد، اللَّه اشاره بذات مستجمع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص. حق اشاره بمقام واجب الوجودی است و بقیه أسماء الهیه أسماء صفات است.

(وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ): آلهه مشركين از أصنام و غير آنها.

(هُوَ الْباطِلُ) از بين رفتنى است و هيچ نفع و ضررى ندارد.

(وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ): بلند مرتبه على اعلاء علو ذاتى علوّ صفاتى علوّ أفعالى كه علوّ او حد و اندازه ندارد غير متناهى است.

(الْكَبِيرُ): كبريايى مختص بذات اوست و هر ممكن در پيشگاه او حقير و صغير است اگر دعوى بزرگى كند خوار و ضعيف و از بين رفتنى است حديث قدسى است:

«الكبرياء ردائى و العظمه ازارى فمن نازعنى خذلته»

بزرگى بتو مى برازد و بس، جل جلاله.

[سوره الحج (۲۲): آيه ۶۳] .... ص : ۳۳۱

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (۶۳)

آيا نمى بينى محققا خداوند متعال نازل مى فرمايد از طرف بالا آب را پس صبح مى كنى زمين را سبز و خرم محققا خداوند دقيق است كارهاى او و خبير است بتمام خصوصيات امور.

(أَ لَمْ تَرَ): استفهام تقريرى است يعنى البتّه مشاهده مى كنى و معاينه مى نمايى كه- (أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً): قدرت نمايى الهى اين است كه چون ربع كره زمين از كره آب بيرون است كه ربع مسكونش مى نامند و آب بسطح اين قسمت نمى رسد خداوند بتابش خورشيد بر كره آب آب را بخار مى كند و بطرف بالا مى برد. و ادخنه هم از روى كره زمين بصورت دخان بالا مى رود، و چون طرف بالا هواى سرد است اين أبخره و أدخنه بهم ملصق مى شوند تشكيل ابر مى دهند در واقع آب و نار و هوا بهم التصاق پيدا مى كنند و بواسطه تموج هوا اين غمام و

ابرها را حرکت می دهد بهر نقطه که مأمور است، و این سه عنصر از هم جدا می شوند عنصر ناری بطرف بالا می رود و عنصر هوایی در مرکز وسط که کره هوایی است داخل میشود و عنصر آبی بطرف سفلی نازل می شود و حین نزول اگر هوا سرد باشد تشکیل برف می دهد و اگر در وسط سرد باشد تشکیل تگرگ می دهد و اگر ملایم باشد تشکیل مطر باران می دهد، و اینها در اعماق زمین وارد می شوند که آب چاهها و چشمه ها از این قسمت است، و دانه ها و اصول اشجار که در زیر خاک پنهان شده اند از این آب بهره برداری می کنند و رشد می کنند، و از زمین خارج میکنند اشجار و اثمار را.

(فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً): سبز و خرم و فواکه و حبوبات و سایر ما یحتاج انسان را تولید میکنند.

(إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ): ریزکار است با أعلا درجه دقت (خَبِيرٌ): بتمام جزئیات موافق حکمت با خبر است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۴] .... ص : ۳۳۲

لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۶۴)

اختصاص دارد بذات اقدس او آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است و محققا خداوند هر آینه او غنی بالذات است و ستایش مختص باو است.

(لَهُ): لام اختصاص است که غیر از او خالق و رازق شیئی نیست: «إِنَّ- الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَيْئاً لا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ» حج آیه ۷۲.

(ما فِي السَّماواتِ): سماوات عالم بالا- که عبارت از این کرات جویّه باشد شمس قمر کواکب که بسا بسیار از این کرات چندین هزار برابر کره زمین

است و خود میداند که در هر یک آنها چه اندازه خلق فرموده و ملائکه هستند تمام مشغول بعبادت که حضرت رسول فرمود: در لیله المعراج جای یک قدم نبود از کثرت ملائکه و در عالم بالا عرش أعظم و کرسی که احاطه بر جمیع آسمانها و زمینها دارد: «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ- السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ» بقره آیه الکرسی، و بیت المعور و سدره المنتهی و جنه الماوی و لوح و قلم و عالم ارواح و مالا یعلمه الا اللّه.

(وَ ما فِي الْأَرْضِ): از جمادات جواهر و فلزات و معادن و جبال و حجاره و تراب، و نباتات از اشجار و حبوبات و فواکه و ادویه جات و گیاه، و حیوانات از حشرات و سباع و وحوش و طیور و انعام و جن و انس و غیر اینها.

(وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ): با سه تاکید کلمه ان و لام تاکید و جمله اسمیّه و غنی را اکثر تفسیر کردند به بی نیازی و از صفات سلبیه شمردند که گفتند:

نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق

و لکن ما گفتیم: غنی از اعظم صفات ثبوتیه است بمعنی دارایی که لازمه او سلب احتیاج است و همین جمله قبل شاهد بر این معنی است.

(الْحَمِيدُ): حمد مختص بذات مقدس او است که کامل است فوق الکمال و تمام است فوق التمام ذاتا و صفه و فعلا. الحمد للّه رب العالمین.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۵] .... ص : ۳۳۳

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ وَ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ يُمْسِكُ السَّماءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (۶۵)

آیا نمی بینی که خداوند متعال مسخر فرمود از برای شما آنچه در زمین است و کشتیها را که در دریا حرکت می کند بأمر پروردگار، و نگاه داری کرده

آسمان را که سقوط نکند بر زمین مگر باذن پروردگار بدرستی که خداوند نسبت بأفراد ناس رءوف و مهربان است.

(أَ لَمْ تَرَ): البته می بینی.

(أَنَّ اللَّهَ): اینکه خداوند متعال.

(سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ): از قعر دریا جواهرات بیرون می آورید و از دل کوه ها عقیق و فیروزج و یاقوت و زبرجد و معادن اخراج می کنید و تمام حیوانات حتی سباع و درندگان را مسخر میکنید، خود حقیر دیدم در میدان شاه خرس را آورده بودند و با انسان کشتی میگرفت، و در سابق معمول بود در مجالس عزای أبی عبد اللّه شیر را زنجیر کرده می آوردند و پای منبر زنجیر از گردن او برمیداشتند و چون در یک مجلس یک زنی از ترس ضعف کرد و مرد دولت جلوگیری کرد.

آیه شریفه سوره فیل:

«أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحابِ الْفِيلِ «الایه» که فیل بآن عظمت را تسخیر کرده بودند و برای جنگ آورده بودند و باو تعلیم داده بودند، و جمیع طیور حتی تسخیر جن که در شریعت حرام است و هر چه در زمین است.

(وَ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ): که خداوند چوب را قرار داده که روی آب بماند و فرو نرود و کشتی از آن ساخته شود و جمع کثیری در آن قرار گیرند و از این طرف دریا بطرف دیگر سیر کنند و صادرات و واردات را نقل نمایند.

(بِأَمْرِهِ): که بتوسط باد و نار در روی دریا حرکت دهد.

(وَ يُمْسِكُ السَّماءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ): این کرات جوّیه در این مراکز خود بدون عمد برقرار که سقوط نکند: «خَلَقَ السَّماواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها» لقمان آیه ۹.

(إِلَّا بِإِذْنِهِ) که از علایم قیامت است.

(إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ): با رأفت و مهربانی و ترحم و تفضل با

بندگان رفتار میفرماید.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۶] .... ص : ۳۳۵

وَ هُوَ الَّذِی أَحْیاکُمْ ثُمَّ یُمِیتُکُمْ ثُمَّ یُحْیِیکُمْ إِنَّ الْإِنْسانَ لَکَفُورٌ (۶۶)

و اوست خداوندی که زنده کرد شما را پس از آن می میراند شما را پس از آن زنده می کند شما را بدرستی که انسان هر آینه جحد و انکار میکند.

(وَ هُوَ الَّذِی أَحْیاکُمْ) مراتبی از برای حیات هست.

اولا عناصر أربعه از خاک و آب و هوا و نار را از کتم عدم بعرصه وجود آورد، ماهیات صرفه بودند لباس وجود پوشیدن پس از آن حیات نباتی پیدا کردند و مراتبی را سیر کردند تا نطفه انسان شدند و مراحلی را طی کردند تا انسان شدند که دائما در خلع و لبس بودند تا انقضاء مدت و أجل شد (ثُمَّ یُمِیتُکُمْ): و در مدت عالم برزخ مرده بودند و روح به قالب مثالی تعلق گرفت: «وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ» مؤمنون آیه ۱۹۲ (ثُمَّ یُحْیِیکُمْ): روز قیامت روز بعث و نشور.

(إِنَّ الْإِنْسانَ لَکَفُورٌ): با اینکه این قدرت نمایی ها را مشاهده می کنند مع ذلک منکر بعث می شوند و می گویند: «مَنْ یُحْیِ الْعِظامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ» یس آیه ۷۸.

تنبیه: حیات اقسامی دارد: حیات جسمانی بمراتبی که ذکر شد، و حیات علمی که فرمود:

«الناس موتی و أهل العلم أحیاء»

و حیات ایمانی که میفرماید «فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ» روم آیه ۵۱.

حیات اخلاقی، حیات عملی، و بالجمله هر چیزی که توقع و قابلیت اثری از او هست اگر آن آثار را داشته باشد حی است و اگر نداشته باشد مرده است.

در تفسیر آیه شریفه: «وَ تُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ» آل عمران آیه ۲۶، گفتند: مؤمن از کافر و کافر از مؤمن مثل محمّد بن ابی بکر و پسر نوح، و حیات ذاتی مختص بذات اقدس او است «اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّومُ» آیه الکرسی، و حیات جعلی راجع به سرتاسر ممکنات است که بافاضه وجود حی است و بسلب وجود میت است: «الممکن فی حد ذاته أن یکون لیس، و له من علّته أن یکون أیس».

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۷] .... ص : ۳۳۶

لِکُلِّ أُمَّهٍ جَعَلْنا مَنْسَکاً هُمْ ناسِکُوهُ فَلا یُنازِعُنَّکَ فِی الْأَمْرِ وَ ادْعُ إِلی رَبِّکَ إِنَّکَ لَعَلی هُدیً مُسْتَقِیمٍ (۶۷)

از برای هر امتی ما قرار دادیم و جعل نمودیم منسک و طریقه ای را که باید بآن طریقه عمل کنند پس منازعه نکنند با تو در امری که ما دستور دادیم و دعوت فرما آنها را بسوی پروردگار خود محققا تو هر آینه بر طریقه هدایت استقامت داری و بطریق مستقیم هدایت می فرمایی.

(لِکُلِّ أُمَّهٍ جَعَلْنا مَنْسَکاً): بعضی گفتند: مراد از منسک محل عبادت است که معابد باشد مثل بیع و کنائس و مساجد، بعضی گفتند: مناسک حج است که در امم سابقه بوده. لکن ظاهر این است که مراد دستورات و فرائض که انبیاء مأمور بودند به ابلاغ بامت مثل صلوه و صوم و زکاه و امثال اینها.

(هُمْ ناسِکُوهُ): یعنی باید عمل کنند نه اینکه عمل کرده باشند زیرا اکثر افراد امم مخالفت انبیاء کردند فقط قلیلی که بآنها ایمان آوردند.

(فَلا یُنازِعُنَّکَ فِی الْأَمْرِ): یعنی در دستوراتی که ما برای امت تو قرار دادیم

و جعل کردیم منازعه و محاجه نباید بکنند که این دستورات اسلامی مخالف با دستورات انبیاء سلف هست، هر کدام بمقتضای زمان و اشخاص و حکم و مصالح جعل شده و لذا نسخ در شرایع بوده شریعت نوح ناسخ شریعت آدم و کذلک ابراهیم و موسی و عیسی تا دین اسلام که ناسخ جمیع شرایع قبل بود، و در خبر دارد که مراد از الامر أمر وصایت و ولایت امیر المؤمنین است. حدیث منسوب بموسی بن جعفر از پدر بزرگوارش علیهما السلام است خلاصه مفادش این که: پس از نزول این آیه حضرت رسول مهاجر و انصار را جمع فرمود، و فرمود هر نبیی منسک داشته تا نبیّ آخر و علی علیه السلام منسک است باید او را اطاعت کنید و لزوم امام و اطاعت او دین است لکن آنها منازعه و مخالفت کردند. و مکرر گفته ایم که أخبار بیان مصداق اتم را میکند البته وجود امام و اطاعت او أعظم فرائض الهیه است که بدون او ایمان تحقق پیدا نمیکند منافی با عموم آیه نیست که شامل جمیع دستورات الهیه باشد.

(وَ ادْعُ إِلی رَبِّکَ): دعوت بتوحید و لزوم اطاعت اوامر او و ترک نواهی او.

(إِنَّکَ لَعَلی هُدیً مُسْتَقِیمٍ): هدایت و ارشاد بصراط مستقیم.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۸] .... ص : ۳۳۷

وَ إِنْ جادَلُوکَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَعْمَلُونَ (۶۸)

و اگر با شما جدال می ورزند پس بآنها بفرما که خداوند داناتر است بآنچه عمل میکنید.

(وَ إِنْ جادَلُوکَ): مجادله این است که بخواهند باطل خود را ثابت کنند و حق را ابطال کنند مثل اینکه در أمر توحید مشرکین استدلال کنند بتقلید آباء و اجداد خود که در بسیاری از آیات تصریح شده، و در امر نبوت او را ساحر

و مجنون و کذاب و مفتری بگویند، و معجزات او را حمل بسحر کنند، در امر ولایت تمسک باجماع بعضی و بشوری و بقهر و غلبه کنند، و نصوص قرآن و أخبار متواتره و حدیث غدیر را کنار گذارند، در امر قیامت استبعاداتی که چه نحوه خاک پوسیده زنده می شود، در موضوع احکام تصرفاتی که باستحسانات خود و بدعتهایی که گذاردند و تغییراتی که دادند عمل کنند.

(فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَعْمَلُونَ): تکلیف پیغمبر ابلاغ است و چیزی فرو گذار نکند که بفرماید:

(انی تارک فیکم الثقلین ...)

«الحدیث» و بفرماید:

(«ما من شی ء یقربکم الی الجنه و یبعدکم عن النار الا و قد امرتکم به و ما من شی ء یقربکم الی النار و یبعدکم عن الجنه الا و قد نهیتکم عنه»).

و خدا بفرماید «إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ» اسری آیه ۹. و بفرماید: «وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ» انعام آیه ۵۹. اخذ کنند یا رد کنند خداوند داناتر است بعمل آنها.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۶۹] .... ص : ۳۳۸

اللَّهُ یَحْکُمُ بَیْنَکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ فِیما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ (۶۹)

خداوند حکم می فرماید بین شماها روز قیامت در آنچه بودید در او اختلاف می کردید.

(اللَّهُ یَحْکُمُ): محکمه عدل الهی روز قیامت بر پا می شود و خداوند حاکم قاضی است قضاوت می فرماید. و قانون حکومت این است که باید مدعی و مدعی علیه هر دو حاضر باشند و مدعی اظهار دعوی خود را بکند و بر طبق دعوی شهودی را اقامه کند که فرمود:

«البیّنه علی المدعی و الیمین علی من انکر» خداوند مدّعی را حاضر می کند

که انبیاء و رسل و ائمه و دعاه الی الحق هستند چنانچه میفرماید: «یَوْمَ یَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَیَقُولُ ما ذا أُجِبْتُمْ الایه» مائده آیه ۱۰۸. و چنانچه انبیاء میگویند: «اللَّهُ یَجْمَعُ بَیْنَنا وَ إِلَیْهِ الْمَصِیرُ» شوری آیه ۱۴، و شهود روز قیامت شاهد قوی شخص حاکم و قاضی ذات اقدس حق است «قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ» رعد آیه ۴۳، «قُلْ کَفی بِاللَّهِ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ شَهِیداً» عنکبوت آیه ۵۱، و از جمله شهود ملائکه کرام الکاتبین و ملائکه حفظه و اعضاء و جوارح و قرآن و ازمنه و اماکن.

و منکرین را هم حاضر می کند از کفار و مشرکین و منافقین و معاندین «وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ ما ذا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِینَ» قصص آیه ۶۵. اینها بکلی منکر می شوند و میگویند: «وَ اللَّهِ رَبِّنا ما کُنَّا مُشْرِکِینَ» انعام آیه ۲۳. چون قسم با منکر است لکن در صورتی که مدعی شاهد نداشته باشد و با این شهود بلکه با اقرار جای قسم نیست که در بسیاری از آیات اقرار آنها را نقل میفرماید:

(بَیْنَکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ فِیما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ): چه در امر توحید و چه در امر رسالت و چه در امر خلافت خلفاء و چه در امور دینیه از احکام اسلامیه و وظایف شرعیه و ظلم ظالمین و بدعت های در دین و انکار ضروریات دین و ضروریات مذهب.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۰] .... ص : ۳۳۹

أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّ ذلِکَ فِی کِتابٍ إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ (۷۰)

آیا نمی دانی که محققا خداوند میداند آنچه در آسمان و زمین است محققا این در کتاب الهی ثبت شده است و محققا این بر خداوند سهل و

آسان است، (أَ لَمْ تَعْلَمْ): استفهام تقریری است البته پیغمبر و من دونه حتی مؤمنین می دانند که:

(أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ): چون علم او ذاتی است و عین ذات است و غیر محدود به همه چیز تعلق گرفته و احاطه کرده: «وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً».

طلاق آیه ۱۲، و مراد ما فی السماء عالم بالا است عالم جبروت لاهوت عالم أنوار و ارواح و ملائکه و کرات علویه و آنچه در آنها است. و الارض از جمادات و نباتات و حیوانات و جن و انس به اقوال و افعال و أنفاس آنها «عالِمِ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّةٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرُ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ».

سبأ آیه ۷. «وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ» یونس آیه ۶۱.

(إِنَّ ذلِکَ فِی کِتابٍ). لوح محفوظ و لوح محو و اثبات که ثبت شده قبل از خلقت آسمان و زمین و تقدیر شده.

و گفتیم: که لوح محفوظ آنچه در او ثبت است قابل تغییر نیست و ممکن است که انبیاء و ائمه علیهم الصلاه و السلام بآنها افاضه شود که علم ما کان و ما یکون باشد

«و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقک»

دعاء ندبه، ولی محو و اثبات مختص بذات مقدس او است «یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ» رعد آیه ۳۹.

(إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ): چه تقدیر امور باشد چه ثبت در لوحین باشد چه ایجاد ما فی السماء و ما فی الارض باشد احتیاج بمقدمات و اسباب ندارد بمجرد اراده ایجاد می شود: «إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ» یس آیه ۸۲.

وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً وَ ما لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (۷۱)

و عبادت می کنند از غیر خداوند متعال چیزی را که هیچگونه دلیل و حجتی بر او ندارند و چیزی را که نیست از برای آنها باو علم، و نیست از برای ظالمین ناصر و معینی.

(وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) شامل تمام کفار می شود از مشرکین تمام اقسام شرک بت پرست، آتش پرست، گاو پرست. گوساله پرست، آفتاب پرست، ماه پرست، ستاره پرست، درخت پرست حتی یهود که گفتند: خدا خدای موسی و موسی خدای هارون، و هارون خدای فرعون، و نصاری که قائل بتثلیث شدند اب و ابن و روح القدس، و غلات که انبیاء و اوصیاء را مقام الوهیت بلکه دون آنها را بالوهیت شناختند.

(ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً) سلطان دلیل و حجت است که بر خصم اقامه کنند و تسلط پیدا کنند، و اینها دلیلی ندارند جز تقلید آباء.

خلق را تقلیدشان بر باد داد ای دو صد لعنت بر این تقلید باد

و ممکن است منشأ آن زیادی محبت باشد و هیچکدام دلیل نیست.

(وَ ما لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ): که بگویند ما یقین قطعی داریم بالوهیت اینها همچو علم هم ندارند «وَ ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ» جاثیه آیه ۲۳، (وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ): تمام این طبقات اطلاق ظالم بر آنها می شود از جهاتی از جهت شرک «إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» لقمان آیه ۱۲. از جهت اغوای دیگران ظلم بغیر، از جهت عقوبت و عذاب ظلم بنفس.

تنبیه: مقام و شئونات أهل بیت عصمت و طهارت از خور استعداد بشر خارج است لکن دارای مقام الوهیت نیستند، از حضرت صادق علیه السلام است فرمود:

نزّلونا عن الربوبیه و قولوا فی حقنا ما شئتم».

هر چه بگوئید کم گفته اید.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۲] .... ص : ۳۴۲

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ تَعْرِفُ فِی وُجُوهِ الَّذِینَ کَفَرُوا الْمُنْکَرَ یَکادُونَ یَسْطُونَ بِالَّذِینَ یَتْلُونَ عَلَیْهِمْ آیاتِنا قُلْ أَ فَأُنَبِّئُکُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِکُمُ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ (۷۲)

و زمانی که تلاوت بشود بر این کفار آیات بینات ما مشاهده می کنی در صورت کفار منکر را که عبوس می شوند و غیظ و غضب می کنند که نزدیک است حمله کنند بشتم و ضرب بر کسانی که بر آنها تلاوت آیات ما را کردند بفرما باین کفار که آیا پس خبر بدهم شما را به بدتر از این که غیظ و غضب و عبوسیت شما بیشتر و سخت تر از این باشد؟- و آن آتش جهنم است که خداوند وعده داده او را کسانی را که کافر شدند، و بد بازگشتی است برای آنها.

(وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ): شامل می شود آیات شریفه قرآن مخصوصا بشاراتی که برای مؤمنین، و عقوبت و مذمتهایی که برای کفار بیان فرموده، و بیاناتی که پیغمبر اکرم در فضائل و مناقب اهل بیت و مثالب مخالفین و منافقین و معاندین فرموده و شاهد بر این عموم حدیث مروی از حضرت صادق است که ذیلا اشاره میشود.

(تَعْرِفُ فِی وُجُوهِ الَّذِینَ کَفَرُوا الْمُنْکَرَ): صورت های آنها سیاه میشود چشم آنها قرمز می شود صورت درهم کشیده می شود عبوسا قمطریرا میگردد، غیظ و غضب میکنند.

(یَکادُونَ یَسْطُونَ): حمله کنند، و بر آنهایی که.

(بِالَّذِینَ یَتْلُونَ عَلَیْهِمْ آیاتِنا) که مؤمنین باشند که این آیات را بر آنها تلاوت میکنند.

(قُلْ أَ فَأُنَبِّئُکُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِکُمُ): که بیشتر غیظ و غضب کنید، او (النَّارُ) آتش دوزخ که ابد الآباد در آن مخلد هستید.

(وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا) در بسیاری از آیات.

(وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ): حدیث مسند از موسی بن جعفر از پدر بزرگوارش در تفسیر این آیه فرمود:

«کان القوم اذا نزلت فی أمیر المؤمنین علیه السلام آیه فی کتاب اللَّه فیها فرض طاعته أو فضیله فیه أو فی أهله سخطوا و کرهوا حتی همّوا به و أرادوا به العزم، و أرادوا برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و سلم ایضا لیله العقبه غیظا و غضبا و حنقا و حسدا».

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۳] .... ص : ۳۴۳

یا أَیُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ (۷۳)

ای گروه ناس زده می شود مثلی پس استماع کنید آن مثل را محققا کسانی که می خوانید از غیر از خدا از أصنام اینها قدرت ندارند خلق کنند یک مگس را

را و لو تمام مجتمع شونـد و بیکدیگر کمک دهند بلکه اگر مگس چیزی از آنها را ربود و سـلب کرد قدرت پس گرفتن از او را ندارند ضعیف است طالب و مطلوب.

(یا أَیُّهَا النَّاسُ): خطاب بجمیع ناس است تا قیامت.

(ضُـرِبَ مَثَلٌ): ضرب مثل این است که چیزی که شبیه بامر دیگری است بیان کنند که از او پی برند بشبیه آن، کسی که قدرت بر خلقت یک مگس ندارد حتی اگر مگس از او چیزی بر باید قدرت پس گرفتن از او را ندارد چگونه مقام الوهیت دارد.

(فَاسْتَمِعُوا لَهُ): یعنی متوجه شوید و بخود آئید و از این مثل پی به ممثل ببرید.

(إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ): از اصنام و اشجار و حیوانات و شمس و قمر و کواکب و ملائکه و جن و انس.

(لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً): هرگز نتوانستند و نمی توانند یک مگس خلق کنند.

با این صنایع غریبه که امروز مشاهده می شود زیرا خالقیت منحصر به ذات مقدس او است.

(وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ): تمام دست بدست یکدیگر دهند بلکه ضعف آنها بیشتر از این است که.

(وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ): چه رسد خلقت ذباب کنند.

(ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ). اشکال: این جمله ذکر مثل بود و ممثل آن ذکر نشده مثل برای چه بوده؟

جواب: مفسرین توجیهاتی دست و پا کرده اند و لکن ممثل او در خود این

جمله از کلمه (تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) استفاده می شود که کسانی که قدرت بر خلقت یک ذباب ندارند و اگر از آنها ذباب سلب کند چیزی قدرت پس گرفتن ندارند چگونه مقام الوهیت دارند که از شما دفع مضار کنند یا برای شما جلب منافع نمایند، و آنها را مستحق عبودیت قرار داده اید مگس که ضعیف است و حقیر طالب آن ضعیف تر و حقیرتر است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۴] .... ص : ۳۴۵

ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (۷۴)

قدر خداوند را و معرفت او را ندانستند آن نحوی که حق معرفت و قدر و منزلت اوست و باید بشناسند، محققا خداوند دارای قوت و قدرت است و عزیز و غالب و قاهر بر هر چیزی است.

(ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ):

حکیم نازی بعقل تا کی بفکرت این ره نمی شود طی

بکنه ذاتش خرد برد پی اگر رسد خس بقعر دریا

بلکه و لو خس بقعر دریا هم برسد بکنه ذات او خرد نمی تواند پی ببرد، جایی که پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و سلم عرض کند:

«ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک».

جایی که عقاب پر بریزد از پشه لاغری چه خیزد

با اینکه از پیغمبر است فرمود: خدا را نشناخت جز من و علی، و مرا نشناخت جز خدا و علی، و علی را نشناخت جز خدا و من. در این صورت یک فلزّ تراشیده خود را یا یک مخلوق ضعیفی را مماثل خدا قرار دهند، و میتوان گفت: تمام فرق آن نحوی که باید معرفت پیدا کنند نشناختند نه فرق یهود و نصاری و نه فرق مسلمین، یا او را جسم دانستند و مکان برای او قرار دادند

یا در صفات صفات زائده گفتند، یا در افعال مثل خلق و رزق شریک قرار دادند، یا برای او دختر و پسر قائل شدند ملائکه را دختران او و آدم و عزیز و عیسی را پسران او. فقط از برکت فرمایشات ائمه بعضی از مؤمنین تا اندازه ای معرفت پیدا کردند.

(إِنَّ اللَّهَ لَقَوِیٌّ): قوت مقابل ضعف است.

(عَزِیزٌ): مقابل ذلیل ذلت و ضعف و فقر و احتیاج خاص ممکنات است هم در حدوث و هم در بقاء و قوت و عزت و غنی خاص مقام ربوبی است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۵] .... ص : ۳۴۶

اللَّهُ یَصْطَفِی مِنَ الْمَلائِکَهِ رُسُلًا وَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ (۷۵)

خداوند متعال برگزید از ملائکه رسولانی و از افراد ناس محققا خداوند شنوا و بینا است.

(اللَّهُ یَصْطَفِی): اصطفاء برگزیده، البته خداوند حکیم عادل تا لیاقت رسالت نداشته باشند اختیار نمیفرماید و شرایط رسالت اموری است.

۱- عصمت هم از کلیه معاصی در تمام عمر و هم از خطا و اشتباه و سهو و نسیان.

۲- افضلیت از تمام امت در جمیع اخلاق و اعمال دینیه.

۳- دارنده دلیل قطعی بر رسالت خود.

۴- نقص خلقی نداشته باشد.

۵- امراضی که موجب تنفر ناس شود در او نباشد.

۶- عالم بجمیع ما یحتاج الیه الامه فی امر دینهم باشد.

۷- نسبش تا آدم أبو البشر پاک باشد.

(مِنَ الْمَلائِكَهِ رُسُلًا): مثل جبرئيل امين وحى، و ملائكه كه بر ابراهيم و لوط نازل شدند، ملك محمود كه بر پيغمبر نازل شد، و ملائكه كه بر صديقه طاهره و ائمه هدى نازل ميشدند و أمثال اينها.

(وَ مِنَ النَّاسِ) از آدم ابو البشر تا خاتم الانبياء صد و بيست و چهار هزار كم و بيش.

(إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ): دو وصف منتزع از علم كه عالم بمسموعات و بمبصرات است نه اينكه احتياج بآلات سمع و بصر باشد گوش و چشم داشته باشد گوشش بشنود و چشمش ببيند، و اين علم ازلى است و ابدى عين ذات، ازلا عالم بجميع مسموعات و بجميع مبصرات بوده و ابدا هست نه اينكه حين كلام علم پيدا كند يا زمان وجود ببيند.

تنبيه: افضليت كه ذكر شد نسبت به امت خود است منافى نيست كه در امم ديگر أفضل از او باشند چنانچه ائمه و اوصياء پيغمبر اسلام و صديقه طاهره أفضل از جميع انبياء سلف بودند.

[سوره الحج (۲۲): آيه ۷۶] .... ص : ۳۴۷

يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۷۶)

خداوند مى داند آنچه را كه قبل از آنها بوده و آنچه كه بعد از آنها بود مى شود و بسوى او است بازگشت امور.

(يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ): ضمير جمع ممكن است برسل باشد از ملائكه و انبياء بقرينه آيه قبل، و ممكن است بأفراد انس باشد از مؤمن و كافر. و ممكن است بجميع ذوى العقول باشد از ملائكه و جن و انس، و ممكن است بجميع مخلوقات باشد از پيش از خلقت آنها و آنچه بعد از فناء آنها.

(وَ ما خَلْفَهُمْ): از احوالات عالم برزخ و قيامت و بهشت و جهنم و احوال

روز محشر از صراط و میزان و تطایر کتب و حساب و سایر خصوصیات، و بعید نیست که این أخیر أظهر باشد، و بر هر تقدیر گفتیم علم الهی زیادتی و کمی ندارد أزلا و ابدا عالم بجمیع مخلوقات و افعال و اقوال و ظواهر و بواطن امور است «لا یعزب عن علمه شیئی».

(وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ). اما رجوع ناس بخداوند که مفاد «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ» بقره آیه ۱۵۱، بعث در قیامت است برای ثواب و عقاب نه آنچه عرفا، گفتند بزوال ماهیات و صرف وجود و ملحق بباری شدن است که مثنوی میگوید:

از جمادی مردم و نامی شدم از نما مردم بحیوان سرزدم

مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی زمردن کم شدم

بعد از آن هم من بمیرم از بشر سر بر آرم از ملائکه بال و پر

بعد از آن هم از ملک پران شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارغنون گویدم کنا الیه راجعون

و أما رجوع سایر امور از افعال و اقوال و غیر اینها به معنای بازپرس است در محکمه عدل الهی.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۷] .... ص : ۳۴۸

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ارْکَعُوا وَ اسْجُدُوا وَ اعْبُدُوا رَبَّکُمْ وَ افْعَلُوا الْخَیْرَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۷۷)

ای کسانی که ایمان آوردید رکوع کنید و سجده کنید و عبادت کنید پروردگار خود را و بجا آورید کارهای خیر را باشد که رستگار شوید.

ص: ۳۴۸

(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا): به ایمان تنها قناعت نکنید بلکه مقرون با عمل صالح باشد.

(ارْکَعُوا وَ اسْجُدُوا): نوع مفسرین حمل کردند بر نماز که مشتمل بر رکوع و سجود است لکن امر بنماز در آیات شریفه بسیار است قریب به دویست آیه، و رکوع و سجود خود یک نحو عبادت است از پیغمبر اکرم است که فرمود در لیله المعراج آسمان ها مطروس به ملائکه بود بعضی دائما در رکوع بودند بعضی، در سجود بعضی قیام بعضی قعود، بالاخص در مقابل مشرکین که سجده می کردند برای آلهه خود چنانچه هدهد بسلیمان گفت: «یَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» نمل آیه ۲۴. و از برای سجده اقسامی هست سجده نماز. سجده فراموش شده، سجده سهو، سجده قرآن، سجده شکر، سجده تواضع که ظاهرا آیه این نوع رکوع و سجود را بیان می فرماید. و سجده ملائکه بر آدم و سجده یعقوب و پسران بر یوسف از این باب بوده، و سجده های انبیا و ائمه طاهرین در پیشگاه عظمت پروردگار نوعا از این باب بوده که سید الساجدین گفتند و سید سجاد نام نهاده شد.

(وَ اعْبُدُوا رَبَّکُمْ): عبادت مختص پروردگار است نوع مشرکین شرک عبادتی داشتند که تعبیر بآلهه می کردند و معنی اله استحقاق عبادت که مفاد مطابقی کلمه توحید است، و در عبادت قصد خلوص و قربت لازم است و باید اختراعی نباشد دستور باید از طرف الهی برسد و کیفیت آن را بیان فرماید، و اقسام عبادات بسیار است عبادت قلبی، نفسی، جوارحی، مالی، بدنی.

(وَ افْعَلُوا الْخَیْرَ): فعل خیر هم اقسامی دارد خیر عقلی که عقل حکم بخیریتش میکند مثل عقاید و اخلاق و بسیاری از افعال، و خیر شرعی از واجبات و مستحبات و بقاعده ملازمه تلازم بین این دو است «کلما حکم به العقل حکم به الشرع و کلما

حکم به الشرع حکم به العقل».

و اما اموری که در نظر جامعه خوب می آید بسا از قبایح عقل و شرع بشمار میرود.

(لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ): لعل به معنای لکی تفلحون است که فلاح و رستگاری منوط باین امور است.

[سوره الحج (۲۲): آیه ۷۸] .... ص : ۳۵۰

وَ جاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهادِهِ هُوَ اجْتَباكُمْ وَ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْراهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَ فِي هذا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَ تَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ (۷۸)

و جهاد کنید در راه خداوند آن نحوی که باید جهاد کنید که حق جهاد است او برگزید شما را و اختیار فرمود، و جعل نفرمود بر شما در دین حرج و ضیق را این دین مقدس ملت پدر شما ابراهیم است او شما را مسمی کرد باسم مسلمین از پیش از دین اسلام و در همین دین اسلام تا بوده باشد رسول اکرم شاهد بر افعال شما و بوده باشید شما شاهد بر افعال ناس پس بر پا بدارید نماز را و ادا کنید زکاه را و چنگ زنید بریسمان محکم الهی او است مولی و صاحب اختیار شما پس خوب مولایی است و خوب نصرت کننده ای است.

نوع مفسرین گفتند: این خطابات متوجه بجمیع مؤمنین است بقرینه آیه قبل و بواو عطف لکن در اخبار بسیار که بالغ بر حد تظافر است در کتاب کافی کلینی و شیخ طوسی و تفسیر علی بن ابراهیم و تفسیر برهان و غیر اینها که دلالت

تـامه دارد بر این که این آیه اختصاص دارد به اهل بیت عصـمت و طهارت ائمه اثنی عشـر، و خطاب متوجه بآنها است و قرائن زیادی در خود آیه هست بر این معنی که در تفسیر کلمات آن اشاره میشود.

(وَ جاهِدُوا فِی اللَّهِ): جهاد فی دین اللَّه است که دفع اعـداء دین بایـد کرد، و أعـداء دین بسـیار هسـتند، و جهاد با آنها اقسامی دارد:

اول- جهاد با کفار و مشرکین جهاد با سیف.

دوم- دفع شر آنها از مسلمین در دوره غیبت بلکه در ازمنه ائمه نامش دفاع است.

سوم- جهاد با فساق و فجار بأمر بمعروف و نهی از منکر به مراتب آن.

چهارم- جهاد با جهال و عوام بارشاد و هدایت و دلالت و بیان أحکام و وظایف.

پنجم- جهاد با نفس بترک هوای نفسانی باطاعت أوامر و ترک معاصی.

ششم- جهاد با شیطان که: «ان الشیطان لکم عدو مبین» یس آیه ۶۰.

هفتم- جهاد با ظلمه بدفع شر آنها از مظلومین.

هشتم- جهاد با دنیا بترک زخارف آن و زهد در آن و توجه بأمر آخرت و این است.

(حَقَّ جِهادِهِ): و تمام این اقسام از خصائص آل محمّد علیهم السلام است.

(هُوَ اجْتَباکُمْ): اجتباء قریب المعنی است با اصطفاء بر گزیدن و اختیار کردن.

(وَ ما جَعَلَ عَلَیْکُمْ فِی الدِّینِ مِنْ حَرَجٍ): دین مقدس اسـلام دین سمحه سهله است حکم حرجی در او نیست، و ممکن است این جمله اشـاره به اقسام جهاد مـذکوره باشـد که در حـد قـدرت و توانایی باشـد اگر موجب ضـرر و حرج می شود واجب نیسـت مخصوصا با کفار و فساق و فجار و ظلمه.

(مِلَّهَ أَبِيكَمْ إِبْراهِيمَ): مفسرین گفتند که: اطلاق أب بر ابراهیم از باب اطلاق امهات است بر ازواج نبی و اطلاق أب است در فرمایش حضرت رسالت:

«أنا و علی أبوا هذه الامه»

لکن در أخبار همین را از قرائن این که مراد ائمه طاهرین هستند گرفتند.

(هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ): اشاره بآیه شریفه است: «رَبَّنا وَ اجْعَلْنا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِنا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ» بقره آیه ۱۲۲.

(وَ فِی هذا): در این قرآن و این دین که دین اسلام است و متدین بآن مسلم است و این اسلام تسلیم جمیع وظایف است.

(لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ): که بر ائمه طاهرین شهادت میدهد روز قیامت چنانچه مفاد اخبار است. و اما بنا بر تفسیر مفسرین شاهد بر مؤمنین است لکن قرینه بعد دلیل بر اول است.

(وَ تَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ): چنانچه در زیارت جامعه و سایر زیارتها و در اخبار بسیار دارد که: ائمه شهداء روز قیامت هستند.

(فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ): اقامه صلوه دو قسم است یکی أداء صلوات است دیگر نگاه داری نماز است که از جامعه برداشته نشود که در بسیاری از زیارات است.

(وَ آتُوا الزَّكاةَ): شامل زکوات واجبه و صدقات مندوبه می شود بلکه زکاه کل شی ء بحسبه زکاه علم، زکاه بدن، زکاه جوارح، زکاه قوت و قدرت و غیر اینها.

(وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ): بحبل اللّه المتین.

(هُوَ مَوْلاكُمْ): تمام اختیارات شما تحت قدرت او است.

(فَنِعْمَ الْمَوْلى : رءوف رحیم غفور عطوف است «إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ بقره آیه ۱۳۸.

(وَ نِعْمَ النَّصِيرُ): «يَنْصُرُ مَنْ يَشاءُ» روم آیه ۴.

تم بحمد اللّه سوره الحج و يتلوه انشاء اللّه سوره المؤمنون و الحمد للّه اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا. و الصلاه و السلام على محمّد و آله، و اللّعن على أعدائه و أعدائهم تم بيد العبد المذنب السيّد عبد الحسين المدعوّ بالطيّب غفر له

ص: ۳۵۳

سوره المبارکه المؤمنون .... ص : ۳۵۴

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم، و الحمد للَّه لولیه و الصلاه علی رسوله و آله و اللعن علی اعدائه.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱] .... ص : ۳۵۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (۱)

اما اخبار در فضیله این سوره مبارکه بسیار است، در بعض اخبار دارد از ابی بن کعب از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم که فرمود:

(من قرء سوره المؤمنین بشرته الملائکه یوم القیامه بالروح و الریحان و ما تقربه عینه عند نزول ملک الموت)

و از حضرت صادق علیه السلام است فرمود:

(من قرء سوره المؤمنین ختم اللَّه له بالسعاده اذا کان یـد- من قراءتها فی کل جمعه و کان منزله فی الفردوس الاعلاء مع النبیین و المرسلین)

و از آن حضرت مروی است فرمود: کسی که بنویسد در شب او را و بر کسی که شارب نبیذ است معلق کند مبغوض می شود بر او شرب نبیذ باذن اللَّه و از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم است فرمود:

(من کتبها و علقها علی شارب الخمر بغضه و لم یشربه ابدا)

و در روایت دیگر

(لم یقرّ به ابدا)

و دارد امیر المؤمنین علیه السلام اول ولادتش این قسمت سوره را برای پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم تلاوت نمود قبل از بعثت حضرت رسالت به ۱۳ سال. و حضرت فرمود:

(قد افلحوا بک یا علی)

و از این حدیث و اخبار بسیار دیگری استفاده می شود که این ها در همان عالم نورانیت تمام علوم و قرآن بآنها افاضه شده.

(تنبیه) در باب مستحبات چندان دقتی در صحت و سقم اخبار لازم نیست بواسطه اخبار من بلغ که میفرماید:

(من بلغه ثواب علی عمل فعمله رجاء لادراک هذا الثواب یعطیه و لو لم یکن کما بلغ).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ.

فلاح به معنی سعادت و رسته گاری و نیل بفیوضات دنیوی و اخروی است، و این خصیصه مؤمنین است غیر مؤمن هر که باشد و هر چه باشد فلاح و رسته گاری ندارد چه مقصر باشد که معذب بعذاب ابدی است و غیر مقصر متروک است بلی اطفال مؤمنین بتبع مؤمنین رسته گار می شوند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲] .... ص : ۳۵۵

الَّذِینَ هُمْ فِی صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ (۲)

این جمله و جملات بعد را چهار نحوه می توان تفسیر کرد.

۱- این که کسانی که دارای این صفات باشند مؤمن هستند که بدون این صفات ایمان نیست نظیر صفاتی که در انبیاء و اوصیاء شرط است که بدون آن نبی و وصی نیست، و صفاتی که در عبادات شرط است که بدون آن باطل است، و صفاتی که در امام جماعت و مراجع تقلید و مجتهد نافذ الحکم و قاضی و شاهد شرط است لکن این معنی خلاف ظاهر است.

۲- این که ایمان بدون این صفات هم تحقق پیدا می کند ولی فلاح و رسته گاری مخصوص به مؤمنین است که دارای این صفات باشند این هم خلاف ظاهر است، زیرا اخبار بسیاری داریم که مؤمن و لو با گناه جن و انس باشد اگر با ایمان از دنیا رود رسته گار خواهد شد.

۳- این که مؤمن رستگار است ولی به تبعیت کسی که با این صفات باشد این هم خلاف ظاهر آیات است.

۴- این که این صفات باعث حفظ ایمان می شود و اگر نباشد خطر بزرگ دارد که بدون ایمان از دنیا رود چنانچه مفاد بسیاری از اخبار است و این معنی بنظر اقرب میباشد و اللّه العالم.

خشوع دو قسم است خشوع قلب که تمام توجه او در به نماز خداوند بی نیاز باشد خیالات متفرقه در قلب راه ندهد، و خشوع جوارح چشم در حال قیام به محل سجوده باشد و در حال رکوع به میان پاها و در حال جلوس بدامن و در حال سجود به دو طرف بینی، و دستها در حال قیام بر دو پا باشد و در حال رکوع بر زانو و در حال تشهد و سلام بر دامن و در حال سجده مقابل محل سجده باشد، در خبر است شخصی نماز می کرد و با لحیه خود بازی می کرد حضرت رسول صلّی اللّه علیه و سلم فرمود:

(لو خشع قلبه لخشعت جوارحه)

و دارد که حضرت سر مبارکش را به زیر می انداخت و بزمین نگاه می کرد.

و نیز در تفسیر خشوع خبر دارد که ملتفت نشود که کی است بر طرف راست او و کی است بر طرف چپ او.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳] .... ص : ۳۵۶

وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (۳)

و کسانی که از لغو اعراض می کنند، لغو اقسامی دارد و درجاتی.

۱- الدنیا (وَ ما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ). عنکبوت آیه ۶۴ باید مؤمن زهد در دنیا و ترک علاقه باو و اعراض از او داشته باشد.

۲- در اخبار تفسیر بغناء و ملهیات کرده اند.

۳- تفسیر بکذب شده است.

ص: ۳۵۶

۴- تفسیر بکلیه معاصی شده.

۵- تفسیر باموری که لغو و بی فائده است.

و بالجمله لغو شامل جمیع این اقسام می شود و این اقسام بیان مصادیق آن است مؤمن بایـد دائما بفکر آخرت و عاقبه کارها بر آید بعبادت و بنده گی و تحصـیل سـعادت و رسـتگاری مشغول باشد و هر چه او را از خدا و دین و بنده گی باز میدارد غفلت نکنـد حتی امور دنیوی از تحصـیل معـاش و دسـتگیری از افتاده گان و احسان به بنـدگان را بقصـد قربت و نیل به سـعادت بجا آورد و این معنی به معنی اتم آن در خاندان نبوت بوده، لذا در اخبار بسـیار تفسـیر باین خاندان شده و تعبیر بمسـلمین شده که تسلیم صرف باشد به جمیع واردات و جمیع عبادات و ترک کلیه معاصی و ملهیات.

در اخبار زیادی در کافی دارد قریب باین معنی که هر روز و شبی با انسان تکلم می کند که من شاهد اعمال امروز و امشب تو هستم دیروز نبودم و فردا هم نیستم. (ما فات مضی و ما سیأتیک فاین- قم فاغتنم الفرصه بین العدمین).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴] .... ص : ۳۵۷

وَ الَّذِینَ هُمْ لِلزَّکاهِ فاعِلُونَ (۴)

زکـاه به نه چیز تعلق می گیرد غلّات اربعه انعام ثلاثه نقـدین و هر کـدام حـد نصابی دارد و وقت اداء و مقـدار اداء که در فقه متعرض شـده انـد، بلکه بیک عنایتی می توان گفت که شامل جمیع صـدقات واجبه و منـدوبه، بلکه جمیع احسان های مالی از اطعام و کفارات و دست گیری از بیچارگان و بـذل در راه دین و اعلاء کلمه اسـلام و صـرف مجاهـدین و طلاب علوم دینیه و نجـات مظلومین میشود بلکه بالاتر از این زکاه جوارح است زکاه چشم و گوش و زبان و دست و پا و قوه و قـدرت و کلیه نعم الهیه حتی بذل علم زکاه علم است.

وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ (۵)

حفظ فروج ستر از نامحرم است و این هم مصادیق زیادی دارد، اما نساء از موی سر تا ناخن یا باید مستور باشد فقط وجه و کفین و ظهر رجلین مستثنی شده آن هم بدون ریبه و شهوت حتی در قرآن مجید می فرماید در سوره مبارکه نور آیه شریفه ۳ و ۳۱ (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ الی قوله تعالی وَ لا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ ما يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ الایه) نه میدانم خانمهای امروز با این آیات چه می کنند؟ آیا نمی دانند یا منکر قرآن هستند یا معرض از قرآن، گمان می کنم فقط تقلید اروپا و نصاری باشد باری بگذاریم و بگزریم، بلکه انسان باید کلیه معایب خود را مستور کند اشاعه فاحشه نشود تجاهر بفسق نکند و اشد تمام این ها در مورد این آیه شریفه مسئله زنا است که در اول سوره نور آیه ۲ میفرماید:

(الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَةَ جَلْدَةٍ) نظر کنید نوعا در قرآن در ذکر رجال و نساء رجال را مقدم ذکر فرموده (وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ) مائده آیه ۴۲ و غیر آن و در این جا زانیه را مقدم داشته. و نیز در باب میراث و بسیار موارد دیگر حکم نساء نصف رجال بود یا کمتر و در این جا متساوی ذکر فرموده، بلکه این شامل زناهای با اجانب است.

و اما زنای با محارم و زنای محصن و محصنه حکمش قتل و رجم است بلکه گفتند این قتل و رجم باید بعد از مائه جلده باشد که آیه شامل جمیع اقسام هست و این حد دنیوی است ولی عقوبت هر یک از امور تا چه اندازه است و اخبار در بیان هر یک چه مقدار است بعلاوه بر همه این ها چه اندازه انسان مخصوصا زنها باید عفت داشته باشند حتی صدای آنها را نامحرم نشنود مگر در امور لازمه حتی

دارد نماز را در صندوق خانه بکنند که بیت مخدع گفتند، حتی دارد حضرت رسول صلّی اللّه علیه و سلم از صدیقه طاهره علیها السلام پرسیدند چه صفتی برای زن بهترین صفات است عرض کرد در مدت عمر چشمش به نامحرمی نیفتد و چشم نامحرمی باو نیفتد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶] .... ص : ۳۵۹

إِلاَّ عَلی أَزْواجِهِمْ أَوْ ما مَلَکَتْ أَیْمانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَیْرُ مَلُومِینَ (۶)

مگر بر زوج های خود یا کسانی که به ملک یمین مالک شده اند که کنیزان باشند، بعضی گفتند، این آیه و آیه قبل اختصاص دارد به رجال نظر به اینکه رجال اگر به ملک یمین مالک شدند می توانند نزد کنیزان خود بروند و اما نساء اگر مالک عبید شدند نزد غلام خود نمیتوانند بروند و این اشکال در این صورت هم وارد است زیرا رجال هم نمی توانند نزد غلام خود بروند که با آنها لواط کنند و ما می گوییم که آیه قبل مطلق است.

غایه الامر این آیه فقط استثناء می کند که زنها و کنیزان نباید حفظ فروج کنند از شوهرها و موالیان خود از رجال حتی اگر مالک آنها زن باشد کنیز هم میتواند نزد مالکه خود برود، بلی زن مطلقا بزن تا اندازه محرم است که صورت و بدن را نباید حفظ کنند همین نحوی که بزنهای دیگر باشد، و اما عورت را فقط به شوهر و مولای خود محرم هست که نباید حفظ کند، و اما بزنهای دیگر حتی مادر و دختر و خواهر و سایر اقوام حتی از کنیز خود باید حفظ کند بناء علی هذا می گوئیم زن و شوهر هر دو بعورت دیگری محرم هستند که نزدیک دیگر بروند و همچنین مولی و کنیز هر دو بیک دیگر محرم هستند مشروط باین که کنیز شوهر نداشته باشد، یا در عده شوهر نباشد، بلکه بسا شوهر و زن هم حرام است نزدیک هم بروند مثل حال حیض و نفاس و در حال احرام و در مورد لعان تا

کفاره نداده و از این جهت می گوئیم در موضوع حج تا طواف نساء و نماز آن نشده نزد زنهای خود حرام است و اولاد حرام زاده می شود، و عامه طواف نساء ندارند چون خلیفه ثانی گفت: (متعتان کانتا فی عهد رسول اللّه محلّلتان و انا احرّمهما و اعاقب علیهما).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷] .... ص : ۳۶۰

فَمَنِ ابْتَغی وَراءَ ذلِکَ فَأُولئِکَ هُمُ العادُونَ (۷)

پس کسی که طلب کند سوای آنچه ترخیص شده پس او متجاوز است و تعدی کرده.

(فَمَنِ ابْتَغی ابتغاء طلب شیئی است که غرض و داعی آن باشد چنانچه در باب عبادات مطلقا باید ابتغاء مرضات اللّه باشد حتی در امر جهاد که میفرماید:

(وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ) بقره آیه ۲۰۳ و در باب صدقه می فرماید: (وَ ما تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ) بقره آیه ۲۷۴ و بسیار موارد دیگر.

(وَراءَ ذلِکَ) غیر از آنچه ترخیص شده که زن و شوهر و کنیز و مولی باشد آن هم در موارد مذکوره.

(فَأُولئِکَ هُمُ العادُونَ) تعدی و تجاوز از حد است انسان در کلیه امور محدود است شرع مطهر برای هر یک از افعال و اقوال و عقائد و اخلاق و اموال حدی قرار داده که نباید در آنها کوتاهی کند و نباید در آنها تجاوز کند در باب معارف از مبدء تا معاد در باب اخلاق حد وسط نه تجاوز و افراط و نه تقصیر و تفریط در باب عبادات مطابق دستور نه چیزی بر آنها بیفزاید و بدعتی در دین بگذارد و نه چیزی کم کند و از دین بر دارد و هکذا در اموال نه افراط و نه تفریط در باب افعال نه ترک واجب نه فعل حرام در امور دنیوی نه ترک آن و نه غرق

دنیا شود.

(إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ) بقره آیه ۱۸۶ مائده آیه ۸۹ (إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ اعراف آیه ۵۳ (كَذلِكَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ) یونس آیه ۷۴ و البته عدم حب الهی و طبع قلوب متجاوز کاشف از این است که بوی نجات بمشام او نمیرسد و مخلد در عذاب است و این کاشف از عدم ایمان است که بی ایمان از دنیا می رود.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸] .... ص : ۳۶۱

وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ (۸)

و یکی از صفات مؤمن کسانی هستند که آنها از برای امانات خود و عهد خود مراعات می کنند، امانت اقسام زیادی دارد امانات الهی احکام و دستورات اوست از فرائض مثل نماز روزه خمس زکاه حج جهاد امر بمعروف نهی از منکر ارشاد جاهل و غیر این ها باید تماما مراعات کرد امانت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم قرآن مجید و عترت طاهره که در حدیث ثقلین بیان فرمود امانت ائمه اسرار و اموری که سپرده شده بشیعه که نباید فاش کنند، امانات ناس اموالی است که از آنها بدست شما داده می شود به عنوان ودیعه یا عاریه یا اجاره یا لقطه یا و لو بعنوان غصب که واجب است بصاحبش رد کنند، و اقوالی است که نباید فاش کنند و اعراض است که نباید خیانت کنند و کشف کنند.

بالجمله امانات بسیار است باید مراعات کرد. و اما عهد آن هم اقسامی دارد عهد الهی (أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ) (وَ أَنِ اعْبُدُونِي هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ) یس آیه ۶۰ و ۶۱ (وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى اعراف آیه ۱۷۱

و عهد رسول (قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى شورى آيه ۲۲ (قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ) سبأ آيه ۴۶ و فرمود:

(فاطمه بضعه منى من اذاها فقد آذانى و من آذانى فقد آذى اللَّه)

و فرمود:

(حسين منى و انا من حسين)

و غير اين ها از فرمايشات آن حضرت.

و عهد با خدا از نذورات و عهود و ايمان و عهد با بنده گان در معاملات و معاشرت و قراردادات و بالجمله مراعات تمام لازم است و مصداق آيه شريفه است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آيه ۹] .... ص : ۳۶۲

وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلَواتِهِمْ يُحافِظُونَ (۹)

ديگر از صفات مؤمنين كسانى هستند كه بر نمازها محافظت مى نمايند اولا در فروع اسلاميّه بعد از عقائد حقّه اهمّ از نماز نداريم قربان كل تقى معراج مؤمن است خير موضوع است شرط قبولى ساير عبادات است ردّ او باعث ردّ بقيّه است تارك آن در حكم كافر است تضييع او مورث زوال ايمان است عمود دين است الى غير ذلك كه مفاد اخبار است و اقسام بسيارى دارد فرائض يوميّه صلاه طواف عمره و حجّ و نساء صلاه آيات صلواتى كه باجاره يا وصيّت واجب مى شود صلوات پدر بلكه مادر على قول بر پسر بزرگتر كه از آنها فوت شد قضاء صلوات صلاتى كه بنذر و عهد و يمين واجب مى شود و صلوات مندوبه كه بسيار است نوافل يوميّه و ليليّه نماز هديّه نماز زيارات نمازهاى شبهاى ماه مبارك رمضان و ايّام و ليالى متبرّكه در دوره سال و نمازهاى اهل البيت عليهم السلام، بلكه نوافل مبتدئه كه فرمود:

(من شاء استقلّ و من شاء استكثر).

و حفظ صلوات اولا بادائها فى اوقاتها بلكه فى أوّل وقتها. ثانيا بارشاد مسلمين

و هدایت آنها و بیان احکام آنها و تصحیح آنها که مسائل و فروع آنها بالغ بر چهار هزار مسئله است.

و ثالثا امر به معروف که دیگران تارک آن نباشند حتی بر تارک آن تعزیراتی در شرع معیّن شده که بسا منتهی بقتل می شود و البتّه پس از این امور واجبه مراعات شرائط قبول هم بشود تا اندازه ای که می تواند فضائل آنها را درک کند باتیان باول وقت در مساجد و مشاهد مشرّفه با خشوع و خضوع و توجّه به معانی آنها و لبس بهترین لباس و زینت و با اذان و اقامه و طول رکوع و سجود و تعقیبات و اتیان به جماعت بالاخصّ با عالم سیّد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰] .... ص : ۳۶۳

أُولئِکَ هُمُ الْوارِثُونَ (۱۰)

این مؤمنین که دارای این صفات باشند آنها هستند وارثین که در آیه بعد میراث آنها را معیّن می فرماید- توضیح- ملک که بانسان منتقل می شود انحایی دارد یک نحوه در اثر زحمت و دست آوردن است مثل حیازت و استخراج معادن و غواصی و نحو این ها و اجره عمل و کارگری این نحوه از روی استحقاق است بازاء زحمت و عمل او و یک نحوه باب معاوضات است مثل بیع و اجاره و نحو اینها این نحوه بازاء عوض است یک نحوه مجّانی است و بلا عوض مثل همه و هدیّه و امثال آنها این نحوه و لو مجانی است لکن خالی از منّت نیست.

نحوه چهارم- میراث است که بلا عوض و بدون منّت منتقل بوراث می شود.

مسئله: دخول مؤمنین را در جنّت تشبیه به میراث فرموده زیرا مالکیّت ابناء آدم اما در دنیا و لو مشمول این عناوین بین النّاس می شود لکن فی الحقیقه عاریه است و بالاخره از او پس گرفته می شود.

ص: ۳۶۳

و امّا دخول در بهشت نه بازاء عمل و زحمت است زیرا هر چه عمل کند تقابل با نعم الهیّه نمی شود پس از روی استحقاق نیست و از عنوان معاوضات هم خارج است زیرا بنده چیزی ندارد که بعوض آن بهشت بگیرد و از عنوان هبه و هدیّه نیست چون خالی از منّت نیست و در قرآن می فرماید: (إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ) انشقاق آیه ۳۵ و تین آیه ۶- و نیز می فرماید (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ) فصّلت آیه ۷- و ممکن است به بیان دیگر توضیح دهیم که در لسان اخبار است در تفسیر همین جمله که هر کس از افراد بشر در قیامت دو منزل برای او معیّن شده یکی در بهشت و یکی در جهنّم اهل بهشت منازل بهشتی اهل جهنم را به میراث می برند و أهل جهنّم منازل جهنّمی اهل بهشت را به میراث می برند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱] .... ص : ۳۶۴

الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۱۱)

مؤمنینی که دارای این صفات باشند و وراث شوند بارث می برند فردوس را آنها در آن فردوس مخلد هستند فردوس یکی از بهشت های هشت گانه است.

۱- دار السلام ۲- جنه الخلد ۳- فردوس ۴- جنه المأوی ۵- جنه العدن ۶- دار النعیم ۷- دار الجلال ۸- دار الضیافه و هر کدام از اینها درجاتی و مراتبی دارد که اهل بهشت بواسطه درجات ایمان و علم و تقوی و عمل صالح در آن درجات سکونت دارند و تمام اهل بهشت از هر هشت بهشت سهم و نصیب دارند، لذا در بسیاری از آیات تعبیر بجمع فرموده.

(جَنَّاتٍ تَجْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهارُ) و در بسیاری از آیات تعبیر به مفرد کرده مثل همین آیه که فرمود:

(الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ) و مثل آیه شریفه (قُلْ أَ ذلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ) فرقان آیه ۱۶ و آیه شریفه (عِنْدَها جَنَّةُ الْمَأْوى نجم آیه ۱۵ و آیه شریفه (لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ) انعام آیه ۱۲۷ و آیه شریفه (لَهُمْ فِيها نَعِيمٌ مُقِيمٌ) توبه آیه ۲۱۰- و غیر این ها از آیات، و باصطلاح اهل علم که گفتند اثبات شی ء نفی ما عدا را نمی کند تمام اهل ایمان به تفاوت درجات از هر هشت بهشت سهم و نصیب دارند، چنانچه از مجموع آیات استفاده می شود و درجه اعلاء آن مقام انبیاء و ائمه هدی است که تعبیر بعلیین میکنند (إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِي عِلِّيِّينَ وَ ما أَدْراكَ ما عِلِّيُّونَ كِتابٌ مَرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ) مطففین آیه ۱۸ الی ۲۱.

(هُمْ فِيها خالِدُونَ) دنیا دار فناء و زوال است بالاخص برای اهل دنیا که بیش از مدت قلیلی زیست ندارند و آخرت دار بقاء و خلود است مسیر جمیع افراد چه ابرار باشند و چه اشرار بهشت باشد یا جهنم از امیر المؤمنین علیه السلام مروی است فرمود:

(خلقتم للبقاء لا للفناء)

و اصلا اگر دار بقاء نباشد دستگاه خلقت لغو می شود.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۲] .... ص : ۳۶۵

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ (۱۲)

و هر آینه به تحقیق خلق کردیم انسان را از خلاصه از گل، قدرت نمایی خداوند در خلقت انسان که او را اعجوبه الکون قرار داد و از جمیع عوالم امکان نمونه ای در او قرار داد از عالم عقول و عالم ارواح و عالم نفوس از مجردات و از عالم ملك و صور برزخیه صورت بلا ماده و از عوالم جسمانی عالم علوی شمس و قمر و کواکب و عالم سفلی از جن و نار و هوی و آب و خاك جل الخالق، از امیر المؤمنین علیه السلام است که فرمود:

الانسان مرکب من سرّ و علن و ظهر و بطن

و روح و بدن)

اما از عالم عقول عقل انسانی و مراد از عالم عقول نه بر مسلک افلاطون که عقول عشره قائل شد عقول طولیّه و عقل عاشر را که خدای عالم اجسام قرار داده، و نه بر مسلک ارسطو که عقول عرضیه قائل شد این ها تخیلات است که اطلاق علّه بر خدا کردند و گفتند انفکاک علّه از معلول محال است و عالم را قدیم دانستند و سلب قدرت و اختیار از خداوند نمودند، بلکه خدا خالق و فاعل باراده و اختیار است و عالم حادث و مسبوق بعدم بوده و معنی اراده علم بصلاح است همین که مصلحت در ایجاد باشد ایجاد میکند.

و از عالم نفوس و ارواح ارواح انسانی که فرمود:

(خلقت الارواح قبل الاجساد بالفی عام)

نیز فرمود:

الارواح جنود مجنده فما تآلف منها ائتلف و ما تخالف منها اختلف)

و از عالم اجسام از عناصر اربعه آتش هوی آب و خاک که می فرماید:

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ سلاله خالص شی ء را گویند که کدورات و کثافات و فضولات آن را خارج کنند و تعبیر بطین برای این است که خاک و آب مخلوط یک دیگر کنند تعبیر بگل می کنند و در اخبار اجزاء بدن انسان را تشبیه بجمیع عوالم جسمانی کرده اند از آسمان و شمس و قمر و کواکب و دریا و هوی و نار و نباتات و حیوانات و جبال و غیرها. سپس خداوند تطوّرات خلقت انسان را و قدرت نمایی خود را بیان می فرماید:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۳] .... ص : ۳۶۶

ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَةً فِی قَرارٍ مَكِينٍ (۱۳)

پس از آن که انسان را از سلاله طین قرار دادیم. آن سلاله طین را قرار دادیم و جعل فرمودیم نطفه و آن نطفه را قرار دادیم در یک مکان محفوظ خداوند آن خالص طین را در زیر خاک با این که یک جمادی بیش نبود مبدل فرمود به

نبات حبوبات و فواکه و سایر مأکولات انسانی و حیوانی و نیز بسیاری از حیوانات که خالی از مضرات بودند مأکول انسان قرار داد و آن مأکولات را فضولات آن را اخراج فرمود و خالص آن را تبدیل بصور مختلفه نسبت باعضاء بدن انسان فرمود دم و صفری و بلغم و سودی و از خالص آنها قسمت باجزاء عنصری از فرق سر تا ناخن پا از لحم و استخوان و امعاء و احشاء و چشم و گوش و سایر اجزاء بدن داخلیه و خارجیه و از خالص آنها نطفه را اخراج فرمود، لذا دارد غذای حرام نخورید که نطفه اگر از غذای حرام منعقد شود فاسد می شود و همچنین در حال حیض و حال احرام و مواردی که جماع حرام است اگر نطفه منعقد شود حرامزاده می شود و همچنین از زنا اگر منعقد شود، و لذا نوع عامه که طواف نساء ندارند حرام زاده هستند، آنهم بقدره کامله در رحم مخلوط به نطفه زن که امشاج گویند که می فرماید:

(إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَهٍ أَمْشاجٍ) دهر آیه ۲ و رحم را خدا مقر نطفه قرار داد و تمام وسائل رشد و نیرو را در آن مقرر فرمود مثل دانه که در زیر زمین قرار دهد و از مواد غذائیه مادر سهمی برای او جعل فرمود که مادر در ایام حمل اگر حرامی اکل کند در جنین اثر میگذارد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۴] .... ص : ۳۶۷

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَهَ عَلَقَهً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَهَ مُضْغَهً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَهَ عِظاماً فَکَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ (۱۴)

سپس خلق فرمودیم نطفه را علقه خون بسته، پس خلق کردیم علقه را مضغه مثل غذای جویده که مراتبی از هزم را طی کرده باشد، پس خلق نمودیم مضغه را عظام استخوان که به منزله ستون بدن باشد، پس پوشانیدیم عظام را لحم گوشت که بر اطراف عظام روئیده شود و بدن تام و تمام شود از اجزاء خارجیه ظاهریه

و داخلیه و باطنیه که از سر تا پا تمام شود مثل جسم بی روح، پس از آن انشاء فرمودیم انسان را خلق دیگری که از این مواد جسمانی خارج است و از عالم روحانی باو روح افاضه نمودیم؟ پس بسیار است برکات الهیه که انسان را بهترین مخلوقات قرار داد و خداوند بهترین خلق کننده گان است.

(ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَهَ عَلَقَهً) مراحلی را طی کرد تا نطفه مبدل بخون بسته شد ماده همان ماده است صورت تغییر کرد که جسم را گفتند مرکب از ماده و صورت است، و صورت سه قسم داریم، صورت جنسیه که تمام اجسام دارند جمادی و نباتی و حیوانی، و صورت نوعیه که در انواع جمادات و نباتات و حیوانات موجود است، در جمادات مثل جواهرات و فلزّات و احجار و غیرها، و در نباتات مثل انواع حبوبات و اثمار و اشجار و خضرویات، و در حیوانات مثل انواع حیوانات از طیور و وحوش و سباع و بهائم و حشرات که یک نوع آن انسان است و دیگر صورت شخصیه که مختص بر فرد از هر نوع است و افراد را از یکدیگر متمایز میکند (فَخَلَقْنَا الْعَلَقَهَ مُضْغَهً) صورت نوعیه خون مبدل شد به صورت مضغه (فَخَلَقْنَا الْمُضْغَهَ عِظاماً) صورت مضغه مبدل به صورت عظم شد لکن صورت عظمی دیگر تغییر نکرد، بلکه رشد پیدا می کند، عطف آن را تغییر داد و فرمود:

(فَکَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً) تا اینجا راجع بسلاله طین بود به حفظ ماده و تبدیل صور جنسیه و نوعیه و شخصیه لکن قدرت کامله این است که می فرماید:

(ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ) که از عالم مجردات آن روح انسانی که نه ماده دارد و نه صورت و نه مکان دارد و نه مناسبت با عوالم جسمانی خداوند چنان علاقه بین آن و بین جسم قرار داد که علاقه تدبیری است که عقلاء در حیرت هستند لذا می فرماید:

(فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ). (اشکال) خالقی غیر از خداوند نداریم که او احسن الخالقین باشد.

(جواب) گذشت اولا معنی این است که خداوند خلق می فرماید به بهترین خلق که موافق با حکمت و صلاح و به جا و نیکو است که بر فرض اگر امر خلقت بغیر او واگذار شده بود باین خوبی نبود. بلکه فاسد بود نظیر آیه شریفه (لَوْ کانَ فِیهِما آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتا) انبیاء آیه ۲۲. و ثانیا- در باب خلقت اشیاء بسا مربوط بیک مقدماتی و معداتی و اسبابی است مثل این که به توسط باران و و کشت زارعین و آبیاری و مغارست آنها و تابش خورشید و هوای مساعد و نحو اینها حاصل بدست می آید یا قبض ارواح و یا افاضه علم یا نزول وحی به توسط ملائکه است و هکذا، و اما ارتباط بروح ملکوتی یا جسم ناسوتی فقط باراده او است بدون مقدمات و اسباب و معدات و این روح غیر روح حیوانی است که به توسط بخار افاضه میشود.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۵] .... ص : ۳۶۹

ثُمَّ إِنَّکُمْ بَعْدَ ذلِکَ لَمَیِّتُونَ (۱۵)

پس بعد از انقضاء مدت حیات و بلوغ اجل هر آینه میت می شوید موت بذهاب بخار است که حیات حیوانی است و بدن از کار میافتد و این بخار از بین می رود و قابل فیض نیست و روحی که قابض الارواح قبض می کند همان روح ملکوتی است روح انسانی و قبض او بقطع علاقه او است از این جسم و تعلق می گیرد بقالب مثالی و بدن برزخی که صورت بلا ماده است، چنانچه در خواب دیده می شود که گفتند:

(النوم اخ الموت)

تا قیامت که بدن بخار پیدا میکند این روح انسانی باز

تعلق باو پیدا می کند، و از این بیان رفع یک شبهه می شود چون در اخبار و به ضرورت دین ثابت شده که در قبر روح بر می گردد به همین بدن و از او سؤال می کنند و این را بعضی اهل ضلال اشکال کردند که ما آرد در دهن مرده ریختیم و صبح آمدیم همان نحو که بود تغییر نکرده بود، حقیر میگویم: اگر بالای سر او هم نشسته بودید بدن حرکت نداشت زیرا روح حیوانی که منشأ حس و حرکت بود فانی و زائل شد همان روح انسانی است که تعلق میگیرد و از او سؤال می شود و ما در مجلد سیم کلم الطیب طبع اول توضیح داده ایم.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۶] .... ص : ۳۷۰

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَهِ تُبْعَثُونَ (۱۶)

پس از مردن روز قیامت زنده می شوید و مبعوث می گردید که یکی از اسامی آن روز یوم البعث است که اسامی آن روز بالغ بر پنجاه اسم است هر کدام به مناسبتی یوم القیامه چون قیام میکنند (فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ) زمر آیه ۶۸ معاد به مناسبت عود روح به بدن، بعث به مناسبت مبعوث شدن برای رسیدگی یوم الحساب برای محاسبه یوم الحشر چون جن و انس محشور می شوند، یوم التغابن چون تمام غبن دارند، و هکذا اسامی که در قرآن و در اخبار ذکر شده که ما در همان جلد سیم کلم الطیب ذکر کرده ایم، و این روز از اصول دین مقدس اسلام، بلکه جمیع ادیان عالم است، چنانچه قبلا ذکر شد که فقط طبیعی دهری که به هیچ مذهب و دینی معتقد نیست منکر است، بلکه گذشت که اگر معاد نباشد دستگاه خلقت بعث رسل انزال کتب جعل دین بیان احکام و غیر اینها تمام لغو و عبث می شود و محال است فعل قبیح و لغو و ظلم از خدای متعال صادر شود.

وَ لَقَدْ خَلَقْنا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرائِقَ وَ ما كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غافِلِينَ (۱۷)

و هر آینه به تحقیق خلق کردیم فوق شما برطرف بالا- هفت طریقه و نیستیم ما از خلق غافلین، در موضوع خلقت عالم بالا مسالک مختلف هست، و نه طبقه حکماء و منجمین و هیویین سابق قائل شدند که این آسمان ها هفت آسمان است هر کدام فوق دیگری و سطح محدب زیرین ممّاس با سطح مقعّر فوق است مثل پرده های پیاز و مثل نقره خام است و در هر کدام کوکبی مثل میخ کوبیده شده قمر عطارد زهره شمس مریخ مشتری زحل و فوق آنها فلک ثوابت است که محیط بر هفت آسمان است که سایر کواکب در او کوبیده شده و گفتند کرسی که در لسان شرع است همین فلک ثوابت است که فرمود: (وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ) و فوق آن فلک اطلس است که غیر مکوکب نامیده خالی از ستاره و عرش است بلسان شرع و او است که تمام این سماوات را در یک شبانه روز دور میزند و خود آنها هم یک حرکت مستقل دارند، بر خلاف آن سیر قمر در مدت یک ماه تقریبا، شمس در مدت یک سال و هکذا سایر کواکب باختلاف در دائره منطقه البروج به خلاف آن حرکت فلک اطلس که در دائره معدل سیر می کند لکن این با کشفیات امروزه سازش ندارد، لذا می گوئیم که می فرماید:

(وَ لَقَدْ خَلَقْنا فَوْقَكُمْ) یعنی طرف بالا.

(سَبْعَ طَرائِقَ) که این هفت ستاره باشند. در این فضاء وسیع که هر کدام سیر مخصوصی دارند و بطریق خاصی دور میزنند، و لذا تعبیر به طرائق فرمود و فوق آنها سایر کواکب و تمام اینها در همین آسمان اول که این فضاء وسیع

باشد هستند بدلیل آیه شریفه (إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَةٍ الْکَواکِبِ) و الصافات آیه ۶ و فوق اینها سایر طبقات است که لا یعلم الا اللَّه.

(وَ ما کُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غافِلِینَ) غفلت از عوارض است که بر قلب عارض میشود و موجب سلب توجه و التفات میگردد و ذات مقدس ربوبی محل حوادث و عوارض نیست علمش احاطه دارد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۸] .... ص : ۳۷۲

وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ فَأَسْکَنَّاهُ فِی الْأَرْضِ وَ إِنَّا عَلی ذَهابٍ بِهِ لَقادِرُونَ (۱۸)

و نازل فرمودیم از طرف بالا- آب را به مقدار معیّن محدود پس نگاه داشتیم آن آب را در زمین و البته ما بر بردن آن آب از زمین و اخراج آن هر آینه قدرت داریم، و یکی از آیات قدرت نمایی الهی این است که از کره آب که سه ربع کره زمین را احاطه کرده بتوسط ابخره در تابش خورشید آب را بالا می برد و تشکیل ابر می دهد و بتوسط تموج هوا و ملائکه که موکل بر آن هستند حرکت می دهد بر سطح کره زمین و از ابر خارج می کند به مقدار معین محدودی که عدد قطرات آن معلوم عند اللَّه است و نازل می فرماید بهر نحو که می داند.

(وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ) و چون نقاط زمین مختلف است از جهت صلابت و رخاوت یک قسمت مثل جبال و اراضی صلبه است آب روی زمین جاری می شود و تشکیل رودخانه ها و انهار میدهد و یک قسمت در زمین فرو می رود و در زمین سکونت پیدا می کند و تشکیل چاه ها و آبار می دهد هر چه صلابتش بیشتر باشد نزدیکتر به سطح زمین است و عیون و چشمه ها از آن خارج می شود

یـا واقف می گردد و هر چه رخـاوتش بیشتر باشـد در اعماق زمین فرو می رود بسا بعض اراضـی مثل زمین کربلا یک متر که کنده شود آب ظاهر می شود و بسا اگر هزار متر هم پائین روند بآب نمیرسند که مفاد (فَأَسْکَنَّاهُ فِی الْأَرْضِ) است و بسا بقدری فرو می رود که وصل می شود به دریا که مفاد.

(وَ إِنَّا عَلی ذَهـابٍ بِهِ لَقـادِرُونَ) است و حکمت بـالغه الهیه را مشاهـده کنیـد که نظر بـاین که جمیع موجـودات بر سـطح زمین احتیاج شدید دارند (وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیْ ءٍ حَیٍّ) انبیاء آیه ۳۱ بآب از انسان در جمیع شـئون حتی در بناها و ساختمانها و جمیع طبقـات حیوانـات از طیور و بهـائم و سـباع حتی حیوانـات آبی و وحوش و جمیع اشـجار و نباتـات که اگر یک روز آب مفقود شود تمام هلاک می شوند، خدا لعنت کند کسانی را که از آب هم مضایقه کردند حتی بر بچه شیرخوار.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۹] .... ص : ۳۷۳

فَأَنْشَأْنا لَکُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِیلٍ وَ أَعْنابٍ لَکُمْ فِیها فَواکِهُ کَثِیرَهٌ وَ مِنْها تَأْکُلُونَ (۱۹)

پس انشاء و احداث نمودیم برای شـما به توسط این آب و بارانها باغسـتانی از نخل های خرما و موسـتان انگور از برای شما در این باغستانها میوه های بسیاری و از این میوه ها تناول می کنید (باران که در لطافت طبعش خلاف نیست- در باغ لاله روید در شوره زار خس).

(وَ الْبَلَدُ الطَّیِّبُ یَخْرُجُ نَباتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ الَّذِی خَبُثَ لا یَخْرُجُ إِلَّا نَکِداً) اعراف آیه ۵۶ تمام این موجودات امکانیه که بقدره کامله الهیه موجود شدند در فاعلیت

فاعل هیچ نقصی نیست اینهمه تفاوت از جهت قابلیت قابل است. (هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست- و رنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست) هر چه زمین پاک باشد و در او اشجار نیک و دانه های زیبا غرس و کشت کنند و دست تربیت در آنها بیشتر کار کند گلهای معطر و اشجار خرم و فواکه لذیذه بعمل میآورد و خداوند متعال به آنها أفاضه می فرماید.

(نطفه پاک به باید که شود قابل فیض- و رنه هر سنگ و گلی لؤلؤ مرجان نشود) و همین نحو در انواع حیوانات (بلبل به باغ و جغد بویرانه تاخته هر کس بقدر همت خود خانه ساخته) (فَرِیقٌ فِی الْجَنَّهِ وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ) شوری آیه ۵ در مورد انسان است، لذا در باب نبوت و امامت شرایط بسیاری لازم است که از آن جمله حدیث حسب و نسب است که باید تا آدم ابو البشر تمام آباء آنها پاک باشند و گفتیم نسب حضرت رسالت تا آدم پنجاه یک فاصله سه هفده هفده آنها از انبیاء هفده از اوصیاء هفده از صلحاء و رحمی که در آن قرار گیرد آن باید پاک باشد بعلاوه شرایط دیگر از افضلیت در جمیع کمالات نفسانی نسبت به تمام افراد امت و عالمیت به جمیع ما یحتاج الامه الیه و عصمت و طهاره از کلیه معاصی و از خطاء و سهو و نسیان و شک و دارا بودن دلیل قطعی بر نبوت و امامت خود.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۰] .... ص : ۳۷۴

وَ شَجَرَهً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَیْناءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَ صِبْغٍ لِلْآکِلِینَ (۲۰)

و شجره عطف به جنات است یعنی و انشاء نمودیم برای شما درختی که بیرون می آید از طور سیناء که درخت زیتون باشد که روئیده می شود به روغن زیتون و رنگ زیبا برای خورنده گان در موضوع طور سیناء که در کدام نقطه زمین است و به چه مناسبت طور سیناء گفتند و در معنای صبغ کلمات مفسرین

اختلاف زیادی دارد و آن چه ما می توانیم بگوئیم که طور سیناء همان کوه است که حضرت موسی علیه السلام مأمور شد به دعوت فرعون که در این آیه شریفه تعبیر به سیناء فرموده و در بعضی آیات به ایمن تعبیر فرموده و در بعضی به اطلاق بیان شده مثل آیه شریفه (وَ نادَیْناهُ مِنْ جانِبِ الطُّورِ الْأَیْمَنِ) مریم آیه ۵۳ و مثل آیه شریفه (وَ سارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً) قصص آیه ۲۹ و آیات دیگر، و اما تخصیص ذکر زیتون در بین اشجار فوائد زیادی که در او است از بسر تا روغن آن و با جمیع اغذیه مناسب است و بسیار لذیذ است و خوش طعم و با قوه، و تعبیر به صبغ برای این است که اغذیه را خوش رنگ می کند و بیش از این ما در اطراف آیه شریفه نمی توانیم صحبت کنیم، فقط از تفسیر علی بن ابراهیم نقل کردند که گفت این آیه شریفه مثل است برای حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و سلم و امیر المؤمنین علیه السلام و میگویند که تفسیر علی ابن ابراهیم مأخوذ از اخبار اهل بیت است و وجه تشبیه باین دو بزرگوار این است که مثل حضرت رسالت مثل درخت زیتون است که مشتمل بر جمیع فواید دنیوی و اخروی و نجات از مهالک نشأتین است ولی استفاده این فواید دنیوی و اخروی و نجات از مهالک نشأتین است ولی استفاده این فواید از طریق امیر المؤمنین علیه السلام است چنانچه فرمود:

(انا مدینه- العلم و علی بابها.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۱] .... ص : ۳۷۵

وَ إِنَّ لَکُمْ فِی الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً نُسْقِیکُمْ مِمَّا فِی بُطُونِها وَ لَکُمْ فِیها مَنافِعُ کَثِیرَةٌ وَ مِنْها تَأْکُلُونَ (۲۱)

و بدرستی که از برای شما در انعام باعث عبره شما است سقایت می کنیم شما را از آنچه در شکمهای آنها است و از برای شما در این انعام منافع بسیاری است و از آنها تناول میکنید.

(وَ إِنَّ لَكَمْ فِی الْأَنْعامِ) گاو و گوسفند و شتر.

(لَعِبْرَةً) هر آینه باید عبره به گیرید و قدرت نمایی الهیه را تماشا کنید، (نُسْقِیکُمْ) از شیر آنها.

(مِمَّا فِی بُطُونِها) که خداوند خلق فرموده در دل آنها و این شیر چه اندازه فائده دارد سر شیر کره روغن ماست پنیر کشک قارا و شیر خالص و چه اندازه فراوان، بقیه حیوانات فقط برای کفایت بچه های آنهاست و در این انعام بهره های بسیار برای شماست.

(وَ لَکُمْ فِیها مَنافِعُ کَثِیرَةٌ) از پشم آنها استفاده چه اندازه می کنید البسه پشمی و فرش های قالی و قالیچه و پتوهای پشمی و غیر این ها از جلود آنها چه اندازه فایده دارد کفش های چرمی پوستین لباس های چرمی کمربند کیف و غیر این ها از استخوان آنها چه اندازه بهره برداری میکنید از روده های آنها از شاخ آنها حتی از فضله آنها، و بالجمله تمام اجزاء آنها برای شما استفاده زیادی دارد.

(وَ مِنْها تَأْکُلُونَ) و از گوشت آنها تناول می کنید واقعا بسیار مورد تعجب است سگ موقعی که زایش می کند هفت بچه می آورد گوسفند یک بچه احیانا دو بچه برکات الهیه را تماشا کنید عدد گوسفندها هزار برابر عدد سگها است با این که سگ تمام شیرش مصرف بچه ها می شود و کسی هم آنها را نمی کشد مگر احیانا برای دفع ضرر آنها و گوسفندان را روزی چه اندازه در جمیع بلاد و ممالک و قری ذبح می کنند بعلاوه در قربانی و کفاره ها و نذور مع ذلک این اندازه فراوان هستند حتی صادرات و واردات دارند بعلاوه مرکب سواری هم مثل شتر هستند و بارکش و سقایت مزارع و خیش و غیر این ها که در جای دیگر می فرماید: (وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَکُمْ فِیها دِفْ ءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْکُلُونَ وَ لَکُمْ فِیها جَمالٌ حِینَ تُرِیحُونَ وَ حِینَ تَسْرَحُونَ وَ تَحْمِلُ أَثْقالَکُمْ إِلی بَلَدٍ لَمْ تَکُونُوا بالِغِیهِ إِلَّا

بِشِقِّ الْأَنْفُسِ

) نحل آیه ۵ و ۶ و ۷ تفسیرش گذشت بعلاوه امروز در کارخانه جات و ماشین آلات چه اندازه از اجزاء این ها بهره برداری می کنند و استفاده می نمایند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۲] .... ص : ۳۷۷

وَ عَلَيْها وَ عَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ (۲۲)

و بر این انعام و بر کشتی ها بارکشی می کنید شرح حمل بر انعام گذشت که مفاد.

(عَلَيْها

) است و اما (عَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ

) خداوند قدرت نمایی کرد. که اشجار چوبه آنها در آب فرو نرود، و هم چنین چیزهای مجوف که هوا داخل آنهاست روی آب میایستد و تعلیم کشتی به حضرت نوح فرمود، چنانچه شرحش بیاید و بحمد اللَّه امروزه وسائل بسیاری در دست رس بندگان قرار داده مثل هواپیما و ماشین و وسائل نقلیه مثل ریل و امثال اینها و هم چنین وسائل مخابرات از تلفن و تلگراف و وسایل پستی که در هر ساعت از تمام دنیا با خبر است، لکن بدبختانه هر چه وسائل امور دنیوی زیاد می شود در امور دینی سست تر می شوند و مسامحه کارتر امروز جامعه دنیا را که سیر می کنیم صد نود آنها کافر یا طبیعی یا نصرانی یا یهودی یا ناصبی یا غالی یا منکر ضروری یا مبدع و در جامعه مسلمین سیر کنیم صد نود آنها معاند و مخالف مذهب حقه شیعه اثنی عشری و در جامعه شیعه سیر کنیم صد نود آنها فاسق و فاجر یا تارک الصلاه و مانع الزکاه و تارک امر به معروف و نهی از منکر یا مرتکب مناهی مخصوصا بی عفتی و اشتغال به ملاهی ساز آواز شرب زنا و امثال این ها مؤمن صالح در تمام دنیا مثل یک خال سفید است

در یک گاو سیاه و یک قطره گلاب در یک دریای شور.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۳] .... ص : ۳۷۸

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ فَقالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۲۳)

و هر آینه به تحقیق فرستادیم و ارسال نمودیم نوح نجی اللّه را بسوی قوم خود پس فرمود ای قوم من عبادت و پرستش کنید اللّه خداوند متعال را نیست از برای شما از الهی غیر او آیا پس از این پرهیزکار نمی شوید، قضایای حضرت نوح در بسیاری از سور ماضیه مثل اعراف هود طه انبیاء و غیر این ها بیان شده تکرار نمی کنیم. مگر آن چه مربوط باین سوره است.

(وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ) سر سلسله انبیاء اولو العزم حضرت نوح بود و عمر شریفش دو هزار و پانصد سال بود و ولادتش روز رحلت حضرت آدم بود هزار سال بعد از هبوط و چون هفتصد سال از عمرش گذشت مبعوث به رسالت شد و حجه الهی در این هفتصد سال اوصیاء آدم علیه السلام بودند مثل شیث و ادریس و امثال آنها و موقعی که مبعوث شد یک موحد روی زمین نبود و تمام مشرک بودند و بت پرست و بت های زیادی پرستش می کردند مثل یغوث و یعوق و نسر و ودّ و سواع و نهصد و پنجاه سال آنها را دعوت نمود و باو ایمان نیاوردند الا قلیلی که بالغ بر هشتاد نفر و بسیار اذیت باو می کردند و هر چه میفرمود:

(فَقالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ) اول او را ساحر و کذاب و مجنون میشمردند و میفرمود (ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ) دست از پرستش این بت ها بر دارید و توجه بذات اقدس ربوبی کنید و از معاصی و مخالفت او پرهیز کنید.

(أَ فَلا تَتَّقُونَ) آنها عداوت و كفر و شرك و فسق و فجور آنها بيشتر مى شد و از او فرار ميكردند و انگشت در گوش ها ميگذاردند و لباس بر سر مى كشيدند كه كلام او را نشنوند، چنانچه در سوره نوح در پيشگاه احديت عرض ميكند. (قالَ رَبِّ إِنِّى دَعَوْتُ قَوْمِى لَيْلًا وَ نَهاراً فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعائِى إِلَّا فِراراً وَ إِنِّى كُلَّما دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِى آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِيابَهُمْ وَ أَصَرُّوا وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْباراً) آيه ۵ و ۶ در جواب او ميگفتند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آيه ۲۴] .... ص : ۳۷۹

فَقالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً ما سَمِعْنا بِهذا فِى آبائِنَا الْأَوَّلِينَ (۲۴)

و گفتند: جماعتى كه كافر بودند از قوم او نيست اين نوح مگر بشرى مثل شما اراده مى كند اين كه برترى كند بر شما و اگر خدا مى خواست هر آينه انزال ميكرد ملائكه را ما نشنيديم باين نحو در پدران پيشينيان خود. اعذارى كه كفار در مقابل انبياء مى آوردند اموري بود كه يكى آنكه نبىّ نبايد از بشر باشد چون او هم مثل بقيه افراد بشر است و در چند آيه بعد مى آيد كه ميگويند (يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ) (فَقالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ).

ديگر آنكه اراده دارد بر ما برترى پيدا كند و ما را تحت اطاعت و فرمان خود قرار دهد و بر ما آمر و ناهى باشد.

(يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ) عذر سيم اين كه بايد فرستاده خدا ملك باشد كه بتواند از خدا اخذ كند و به ما برساند كه مفاد [وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً] است، عذر چهارم آن كه اين دعوى رسالت سابقه ندارد كه مفاد [ما سَمِعْنا

بِهذا فِی آبائِنَا الْأَوَّلِینَ

] است و ما دست از تقلید و متابعت پیشینیان و دین آبائی و اجدادی خود بر نمی داریم لکن جواب از همه آنها اینست که اولا باید رسول از بشر باشد که حسب و نسب او معلوم باشد و شرایط رسالت در او مشاهده شود بلکه باید به لسان قوم باشد.

و ثانیا ملک اگر فرستاده شود اما به صورت ملکی که قابل مشاهده نیست و اگر به صورت بشری باشد یک شخص گمنام به نظر می آید بلکه محتمل است شیطان باشد به این صورت در آمده باشد و اگر به طریق الهام به قلب باشد معلوم نمی شود که الهام ملک است یا وسوسه شیطان به علاوه هر که هر چه عمل کند میگوید به من چنین الهام شده خوب یا بد و اما عدم سماع غلط صرف است زیرا در هر عصر و زمانی زمین خالی از حجت نبوده بالاخص از زمان آدم تا نوح انبیاء بسیار بودند و همین نحو که شما اعراض می کنید پدران شما هم اعراض می کردند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۵] .... ص : ۳۸۰

إِنْ هُوَ إِلاَّ رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّی حِینٍ (۲۵)

نیست این نوح مگر مردی که به او عارض شده است دیوانگی پس انتظار بکشید به او یک مدتی تا به بینیم چه میشود.

یکی از نسبتهایی که به انبیاء دادند نسبت جنون بود چون کلمات و فرمایشات آنها بر خلاف متعارف آنها بود چنان چه امروز هم نوع متجددین نسبت به متدینین که ملبس به لباس شرع مثل عمامه و عباء و نعلین و زنهای قدیمه در زیر چادرهای سیاه هستند نسبت امل و حماقت و جنون و کهنه پرستی می دهند که وقت عزیز خود را صرف نماز و ذکر و تلاوت قرآن و در این مدارس قدیمه

صرف ضرب یضرب می کنند نه از روزنامه ها و نه از اوضاع دنیا و نه از صنایع و علوم جدیده خبر دارند و نه پای رادیو و سازهای دلربا می نشینند و نه خود را زینت می کنند و لباس شیک می پوشند و هزار عیب دیگر.

(إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ) و جنون یک مرضی است که عارض میشود و بسا قابل زوال است و قابل معالجه و به اصطلاح جنون ادواریست به خصوص حضرت نوح که هفتصد سال میان قوم بود و هم چه دعوایی نداشت یک دفعه اظهار کرد که من رسولم از جانب خدا و امر به توحید و جسارت به اله ما کرد.

[فتربصوا به انتظار داشته باشید یا از دنیا برود چون عمر زیادی کرده چیزی به عمرش باقی نمانده یا جنونش برطرف شود یا معالجه کند و دست از این دعاوی بر دارد و به خود آید و با ما هم مسلک شود.

(حَتَّی حِینٍ) یعنی زمان اندکی، ای کاش به این مزخرفات قناعت کرده بودند دیگر این همه اذیت و آزار به او نمیرسانیدند دیوانه را کسی اذیت نمی کند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۶] .... ص : ۳۸۱

قالَ رَبِّ انْصُرْنِی بِما کَذَّبُونِ (۲۶)

حضرت نوح عرض کرد پروردگار من مرا یاری فرما، به سبب آنکه این قوم مرا تکذیب کردند. بسیار تعجب است که مقام انبیاء و اولیاء تا چه پایه است و صبر آنها چه اندازه حضرت نوح نهصد و پنجاه سال شب و روز دعوت کند و این نوع جسارت ها به او به شود و به اصطلاح از میدان در نرود که گفت: (قالَ رَبِّ إِنِّی دَعَوْتُ قَوْمِی لَیْلًا وَ نَهاراً الی قوله ثُمَّ إِنِّی دَعَوْتُهُمْ جِهاراً ثُمَّ إِنِّی أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَ أَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْراراً) نوح آیه ۵ الی ۸ و مع ذلک ایمان نیاورند و این نحو اذیت ها به او برسانند ما در خود نگاه می کنیم اگر چهار مرتبه کسی را دعوت کنیم و اجابت نکند یا

جسارت کند یا اذیت طاقت نمی آوریم و این قوه و قدرت در تمام انبیاء و ائمه اطهار بود قضایای ابراهیم و موسی و عیسی که مکرر اشاره شد در مورد پیغمبر اکرم که بفرماید:

(ما اوذی نبی مثل ما اوذیت)

و مع ذلک صبر کند و نفرین نکند بلکه عرض کند.

(اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون)

و مثل امیر المؤمنین علیه السلام که بفرماید

(صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی)

حقیر در خود می نگرم اگر کسی جسارتی به خاندانم کرد اگر بتوانم او را می کشم و اگر قدرت نداشته باشم از غصه هلاک می شوم امیر المؤمنین علیه السلام مقابل چشمش آن ملعون بگوید: (یا قنفذ اضرب الزهرا) یا جسارت های دیگر که طاقت نوشتن ندارم و همچنین سایر ائمه هدی در مقابل بنی امیه و بنی العباس بالاخص حضرت صادق علیه السلام در مقابل منصور دوانقی و از همه بالاتر امروز حضرت بقیه اللّه عجل اللّه تعالی فرجه با مشاهده این افعال و کردار جامعه بالاخص از این هایی که به اسم شیعه خود را معرفی کردند فقط بخود تسلیت میدهم.

به این دو فرد از شعر که:

کار پاکان را قیاس از خود مگیر گر چه باشد در نوشتن شیر شیر

آن یکی شیر است اندر بادیه واندگر شیر است اندر بادیه

آن یکی شیر است کادم می خورد واندگر شیر است کام می خورد

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۷] .... ص : ۳۸۲

فَأَوْحَيْنا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا فَإِذا جاءَ أَمْرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيها مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَ أَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَ لا تُخاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ (۲۷)

پس وحی فرستادیم به سوی نوح این که صنعت کن کشتی را بر طبق نظر و دستور ما و وحی ما پس موقعی که آمد امر ما و جوشید تنور پس داخل کن در کشتی از هر نوع حیوانات زوجین نر و ماده دو فرد را.

و اهل خود را هم در کشتی قرار ده مگر کسی که سبقت گرفته قول ما به هلاکت او که امرأه نوح باشد و فرزند او کنعان و درخواست ننما از ما در حق کسانی که ظلم کردند محققا آنها باید غرق شوند.

[فَأَوْحَيْنا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ دستور ساختن کشتی رسید نوح و مؤمنین مشغول ساختن شدند و چون سابقه نداشت قوم می آمدند تماشا میکردند و آنها را مسخره میکردند که خانه چوبی می سازند بدون اینکه پایه او در زمین باشد بر سطح زمین است که میفرماید: (وَ كُلَّما مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ) هود آیه ۴۰.

(بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا) هم دستور می دهیم که چه نحو ساختمان کنی هم خود مشاهده میکنیم و مساعدت میکنیم در امر ساختن و چون کشتی تمام شد.

(فَإِذا جاءَ أَمْرُنا) که امر الهی رسید که از آسمان باران ببارد.

(وَ فارَ التَّنُّورُ) و از تنور آب به جوشد باندازه ای که تمام کره زمین زیر آب رفت حتی کوه ها.

(فَاسْلُكْ فِيها مِنْ كُلٍّ) یعنی از تمام حیوانات که نسل آنها منقطع نشود و باقی ماند.

[زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ اثنین بیان زوجین یعنی مراد دو زوج نیست که چهار فرد باشد که معروف است دو دو تا چهار تا بلکه فقط دو فرد زوج و زوجه، نر و ماده.

(وَ أَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ) استثنا به اهل می خورد که زن نوح باشد و فرزندش کنعان و اهل نوح سه پسرانش بودند سام، حام، یافث و

سه کنیز که مـادر این سه پسـر بودنـد و نسـل آدم پس از طوفان از این سه باقی مانـد که نوح را آدم ثانی گفتنـد که تمام اهل عالم اولاد نوح هستند.

(وَ لا تُخاطِبْنِی فِی الَّذِینَ ظَلَمُوا) حتی در مورد کنعان فرزند نوح (إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ) محققا چنین تقدیر شده که تمام غرق شوند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۸] .... ص : ۳۸۴

فَإِذَا اسْتَوَیْتَ أَنْتَ وَ مَنْ مَعَکَ عَلَی الْفُلْکِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی نَجَّانا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ (۲۸)

پس زمانی که بر کشتی سوار شـدی و جا گرفتی تو و کسانی که با تو در کشتی آمدنـد پس حمـد الهی بجا آور و بگو الحمد للّه آن خداوندی که ما را نجات داد از قومی که بما ظلم میکردند.

[فَإِذَا اسْتَوَیْتَ استواء استقرار و سکونت است.

[أَنْتَ وَ مَنْ مَعَکَ که اهل تو باشد و مؤمنین [عَلَی الْفُلْکِ بر روی کشتی مثل کسانی که روی زمین قرار می گیرند.

(فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ) حمد و شکر الهی را در هر حالی باید نمود بالاخص در پنج مورد.

۱- موردی که خداوند نعمتی عطا فرماید.

۲- موردی که بلائی را رفع فرماید.

۳- موردی که متذکر نعم سابقه الهیه شود.

۴- موردی که متذکر رفع بلیات سابقه گردد.

۵- موقعی که موفق بیک عمل خیری شود و در اینجا حمد خدا کند.

(الَّذِی نَجَّانا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ) که خداوند دشمنان آنها را هلاک فرمود و آنها را

از چنگـال ظلم آنهـا نجات داد و از غرق محفوظ داشت، که دارد کشتی نوح بواسـطه تموج دریا متلاطم و خوف غرق بر آنها عارض شد جبرئیل پنج میخ آورد و گفت: چهارتای آنها را در چهار طرف کشتی به کوب بنام محمّد و علی و فاطمه و حسـن و پنجمی آنهـا را در وسـط کشتی بنـام حسـین بکوب چون پنجمی را کوبیـد کشتی قرار گرفت و از جای آن خون جاری شـد سببش را پرسید جبرئیل شرح شهادت حسین را بیان نمود آب فرو نشست حضرت نوح نمی دانست بکدام نقطه زمین فرود آید دستور آمد که دعا کند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۲۹] .... ص : ۳۸۵

وَ قُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِی مُنْزَلاً مُبارَکاً وَ أَنْتَ خَیْرُ الْمُنْزِلِینَ (۲۹)

و بگو: پروردگار من فرود بیاور مرا در محل و منزلگاهی که با برکت باشد و تو بهترین فرود آورندگانی.

خداوند او را در کوه جودی فرود آورد که نجف اشـرف باشد که همانجا محل دفن آدم بود و حضـرت نوح هم در جنب آدم قـبری برای خود تـدارک نمود و در بین این دو قبر قبری حفر نمود و لوحی در او گـذارد و بر آن لوح نوشت که این قبریسـت که نوح پیغمـبر برای وصـی پیغمبر آخر الزمـان حفر کرده که شبی که حسـنین جنـازه پـدر بزرگوار خود را حسب الوصـیه امیر المؤمنین که فرمود:

عقب جنازه را بگیریـد و جلو آن را جبرئیل و میکائیل گرفته هر کجا که فرود آیـد آنجا قبر من است چون فرود آمـد و کندند قبر آماده و در وسـطش لوح برداشـتند که نوح نوشته بود، و این زمین مبارک است از جهات بسیاری که میتوان گفت از جمیع نقاط ارض با بابرکت تر است.

۱- وادی السلام که بهشت عالم برزخ است و ارواح جمیع انبیاء و اوصیاء

آنها و مؤمنین در آنجا مجتمع هستند حتی دارد مؤمن که از دنیا می رود ملائکه روح او را می برند بطرف وادی السلام آشنایان و دوستان به استقبال او می آیند و پرسش از حال آشنایان خود می کنند اگر زنده هستند شرح حال آنها را بیان می کند و اگر مرده اند خبر می دهد که در چندی قبل وفات نمود این ها تأسف می خورند که روح او را این جا نیاورده اند معلوم می شود که بردند برهوت جهنم عالم برزخ در اطراف شام.

۲- مرقد چهار پیغمبر آدم، نوح، هود، صالح، و یونس هم در نزدیکی آنها کنار شط کوفه، و محل دفن علماء اعلام و صلحاء و مؤمنین است.

۳- مرقد مطهر امیر المؤمنین.

۴- کافیست بر فضلیت آن حدیثی که دارد نماز در مسجد الحرام صد هزار برابر

(و الصلاه عند علی مأتی الف صلوه)

۵- علوم آل محمّد از اوّل زمان شیخ طوسی الی کنون از این زمین نشر شده و مذهب شیعه از این زمین ترویج شده.

(اللهّمّ ارزقنی الدفن فی جواره و الحشر معه بحقّه و حق اخیه و زوجته و بنیه صلوات اللّه علیهم).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۰] .... ص : ۳۸۶

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ وَ إِنْ کُنَّا لَمُبْتَلِینَ (۳۰)

محققا در این قضایای نوح هر آینه آیات و دلائل و بیّنات و حجج است برای اهل عالم و محقّقا ما هستیم از آزمایش کننده گان.

(إِنَّ فِی ذلِکَ) در بیان قضایای نوح که در آیات شریفه سابقه، بلکه در بسیاری از سور قرآنی، بلکه بسیاری از خصوصیّات که در لسان اخبار ذکر شده.

(لَآیاتٍ) دلائل و بیّنات و نشانه هایی است که عاقبت شرک و کفر و ظلم و

فسق و فجور به کجا می کشد که یک مرتبه تمام أهل عالم هلاک شوند و غرق شوند و اثری از آنها باقی نماند عمارات آنها، اموال آنها، اشجار آنها، حیوانات آنها تمام از بین برود صفحه زمین ساده گردد فقط مؤمنین نجات پیدا کنند.

(وَ إِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) ان مخففه برای تأکید و همچنین لام تأکید و جمله اسمیّه با سه تأکید، امتحان و آزمایش می کنیم، خداوند تمام بنده گان را امتحان می کند حتّی انبیاء و ملائکه و جنّ و انس تا نیکان مقام آنها بر دیگران مکشوف گردد و بدان بر خود و دیگران خیانت آنها معلوم شود مثل امتحان ملائکه و شیطان در سجده به آدم و امتحان نوح و ابراهیم و یعقوب و یوسف و موسی و ذکریّا و یحیی و امثال آنها و مثل امتحانات مسلمین پس از رحلت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم در امر خلافت و امتحان کوفیان درباره ابی عبد اللَّه علیه السلام و غیر اینها نظر به اینکه زبان جای نرم گذارده دعاوی دارد لکن حقیقت و باطن مکشوف نیست خداوند به مجرّد ادعاء قبول نمی فرماید باطن و قلب و حقیقت می خواهد (أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ) عنکبوت آیه ۱ و ۲ و امتحانات إلهی مختلف است یکی را به غنی، یکی را به فقر، یکی را به نعمت، یکی را به بلا، یکی را به عزت، یکی را به ذلت و هکذا باید در هر حال شکر و صبر کند و به وظائف و تکالیف پا بر جا باشد خداوند حفظ فرماید ما را از جمیع خطرات و ثابت بدارد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۱] .... ص : ۳۸۷

ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِينَ (۳۱)

پس انشاء و ایجاد فرمودیم قرن دیگران را از بعد قوم نوح، قرن بعد از قوم نوح عاد بودند (قوم هود) لکن به قرینه.

(ثُمَّ) که از برای تراخی است و به قرینه (فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ) مراد ثمود (قوم صالح) هستند کانه قضایای هود و قوم او عاد را مسکوت عنه قرار داده (أَنْشَأْنا) انشاء ایجاد است مقابل اخبار یعنی خلق کردیم و ایجاد فرمودیم.

(مِنْ بَعْدِهِمْ) یعنی بعد از هلاکت قوم نوح به غرق.

(قَرْناً آخَرِينَ) هر جمعیت و طائفه که در یک قسمت زمان بودند قرن می گویند و خواه آن مدت طولانی باشد و خواه کوتاه و این غیر از اصطلاح است که هر صد سال را یک قرن می گویند: و از زمان هجرت تا زمان ما را چهارده قرن می شمارند و میگویند ما در قرن چهاردهم هستیم، بلکه می توان گفت: که در این آیه قرن اسم جنس باشد که شامل قرون بشود به واسطه کلمه آخرین و نفرمود قرنا آخر پس قرن هود و سایر انبیاء بعد از هود تا قرن صالح و قوم او که ثمود باشند شامل شود.

(تنبیه) پس از مراجعه احوال امم سابقه تا زمان بعثت حضرت رسالت، بلکه پس از بعثت هیچ قرنی بدتر و خبیث تر از قرن حاضر نبوده زیرا عمده فساد قرون ماضیه تدین به دین باطلی بودند که اعظم آنها شرک بوده، بت پرست، آتش پرست آفتاب پرست، ملائکه پرست، ستاره، پرست، گاو پرست و امثال آنها این هم نه این که این آلهه را در عرض خدا و مثل خدا بدانند بلکه واسطه می دانستند که از خدا می گیرند و به ما می دهند و گفتند: (ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى چنانچه میفرماید: (وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۴ لکن امروز بالفظ دین مخالف هستند و به هیچ دینی حق یا باطل معتقد نیستند و به هیچ قبله ای توجه ندارند، چنانچه در اخبار خبر دادند که

(سیأتی زمان دینهم دنانیر هم و قبلتهم نسائهم).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۲] .... ص : ۳۸۹

فَأَرْسَلْنا فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۳۲)

پس فرستادیم ما در بین آنها رسولی از خود آنها که عبادت کنید خداوند متعال اللّه را نیست از برای شما خدایی و الهی غیر از او آیا پس از این متقی و پرهیزکار نمی شوید؟

(فَأَرْسَلْنا فِيهِمْ رَسُولًا) این جمله هم ممکن است شاهد باشد بر آنچه ذکر شد که شامل تمام قرون ماضیه باشد که لفظ رسولا را به نحو تنکیر آورد نفرمود الرسول یعنی پیغمبری فرستادیم هود صالح ابراهیم یعقوب یوسف و امثال آنها و اولین دعوت انبیاء دعوت به توحید بوده و مکرر ذکر شده که توحید پنج مرتبه دارد ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری و دعوت انبیاء توحید عبادتی بوده و سایر مراتب توحید از لوازم این توحید است، زیرا اگر خدایی غیر از او بود یا در افعال و صفات شریک داشت آنها هم استحقاق عبادت را داشتند، لذا گفتیم کلمه طیبه لا اله الا اللّه سه دلالت دارد مطابقی عبادتی است التزامی اقتضایی مطابقی توحید التزامی توحید ذاتی و صفتی و افعالی است اقتضایی توحید نظری است:

(مِنْهُمْ) که باید رسولان از همان قوم باشند و صاحب همان لسان تا بتوانند دعوت کنند و با آنها تماس گیرند.

(وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ الآیه) ابراهیم آیه ۴.

(أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ) مقول قول رسول است یعنی آن رسول بقوم فرمود: این که عبادت کنید اللّه را عبادت مأخوذ از عبد است یعنی بنده و عبادت بنده گی کردن است و بنده گی پرستش است یعنی خدا پرست شوید.

(ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ) غیر از او هر که هست هر چه هست ذلیل و خوار و حقیر است در پیشگاه احدیت مقام الوهیت ندارد.

(أَ فَلا تَتَّقُونَ) گفتیم مراتب تقوی بسیار است اولین مرتبه، تقوای از عقائد باطله از شرک و کفر و عناد و نحو این ها است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۳] .... ص : ۳۹۰

وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ الْآخِرَهِ وَ أَتْرَفْناهُمْ فِي الْحَياهِ الدُّنْيا ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ (۳۳)

و گفتند: جمعی از قوم آن رسولی که فرستاده بودیم آن کسانی که کافر بودند و دروغ می پنداشتند به ملاقات آخرت و ما آنها را در حیاه دنیا مشغول کردیم نیست این رسول که مدعی رسالت هست مگر بشری مثل شماها می خورد از آنچه شما می خورید و می آشامد از آنچه شما می آشامید.

(وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ) ملأ جماعت را گویند: و مراد تمام کفار و مشرکین نیست، زیرا بسیاری از آنها معتقد به قیامت و روز جزاء بودند، بلکه.

(الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ الْآخِرَهِ) که منکر روز قیامت و بازگشت و مبعوث شدن برای جزاء که در بسیاری از آیات کلام آنها را نقل فرموده مثل (هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ) سبأ آیه ۷ و مثل (وَ قالُوا ما هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما يُهْلِكُنا إِلَّا الدَّهْرُ) جاثیه آیه ۲۳ و در همین سوره هم آیه بعد می آید (وَ أَتْرَفْناهُمْ فِي الْحَياهِ الدُّنْيا) اتراف انعام است یعنی به نعم دنیوی از جاه و مال و لذائذ دنیویه مشغول و سرگرم شدند این دسته به سایر کفار می گفتند.

(ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ) و باور نمی کردند که بشر می شود رسول باشد.

(يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ) آنچه شما از اطعمه می خورید آنهم از همین اطعمه تناول می کند.

(وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ) آنچه از اشربه شما می آشامید آن هم می آشامد امتیازی با شما ندارد.

وَ لَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَراً مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ (۳۴)

هر آینه اگر اطاعت کنید بشری را که مثل شما باشد محققا شما در زمینه اطاعت او هر آینه در خسران و زیان کاری هستید. بسیار مورد تعجب است اگر بنا باشد که بشر اطاعت بشر دیگری نکند زن اطاعت شوهر نکند اولاد اطاعت والدین نکند نوکر اطاعت ارباب نکند مرءوس اطاعت رئیس نکند رعیت اطاعت سلطان نکند غلام اطاعت مولی نکند کارگر اطاعت کارفرما نکند و هر کس سر خود باشد هر چه اراده کرد بگوید بگوید: بکند بکند، دنیا چه فسادهایی تولید میکند و خساراتی وارد می شود البته نباید انسان سر خود باشد، هواهای نفسانی و تمایلات و نظریات و سلیقه ها و عقول کمال اختلاف را دارند آیا این خسرانش بیشتر است یا آنکه یک نفر که مردم را به راه هدایت سوق میدهد و به سعادت دلالت می کند و از قبایح و مفاسد و مضرات جلوگیری می کند اطاعت او خسران دارد و زیان می آورد که بگویند:

(وَ لَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَراً مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ) با اینکه این بشر بدون مدرک و دلیل و برهان و بینه نیامده است معجزات محیر العقول که تمام بشر از اتیان آن عاجز هستند و فعل الهیست که بدست او داده شده که نشانی بین خدا و خلق است و تمام فرمایشات او مطابق عقل سلیم است و تمام از روی حکمت و مصلحت است با این که نه توقع اجرت داشته باشد و نه خیال ریاست داشته باشد البته عقل سلیم اطاعت او را واجب میداند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۵] .... ص : ۳۹۲

أَ یَعِدُکُمْ أَنَّکُمْ إِذا مِتُّمْ وَ کُنْتُمْ تُراباً وَ عِظاماً أَنَّکُمْ مُخْرَجُونَ (۳۵)

آیا وعده میدهد شما را که محققا شما زمانی که مردید و خاک و استخوان شدید محققا شما را بیرون می آورند و پای حساب می برند و جزا میدهند.

ما می گوئیم: آیا شما که منکر معاد هستید می گوئید محال است که از خاک و استخوان انسان شوید و زنده شوید یا در وقوع بحث دارید، اما در امکانش قطع نظر از این که خداوند قادر متعال بر همه چیز قادر است و قطع نظر از اینکه در امم سابقه بسیار اتفاق افتاده مثل هفتاد نفر که همراه موسی رفتند و به عذاب الهی مردند سپس زنده شدند، و حضرت ابراهیم آن چهار مرغ را کوبیده و هر قسمت آن را بر سر کوهی قرار داد و آنها را ندا کرد اجزاء هر یک آمدند و زنده شدند، و حضرت عزیر صد سال مرد سپس زنده شد و آن جمعیت قریه که تمام پوسیده شده بودند زنده شدند، و حضرت عیسی مرده را زنده می کرد ما از همه این ها صرف نظر می کنیم چون شما تکذیب می کنید سپس می گوئیم که شما بالحس و الوجدان مشاهده می کنید که بسیاری از حیوانات تکوینا موجود میشوند احتیاج به تولید و تناسل ندارند در درخت ها کرم و پشه و شفته در آب گرم. در آجر نم دار عقرب در حبوبات مثل عدس سوسک در بدن چرکین شپش و امثال اینها بسیار است پس ممکن است خاک و استخوان هم انسان شود، و اما در وقوعش می گوئیم:

مسئله معاد اتفاقی جمیع ملل دنیا است از مشرکین و کفار و مسلمین از صدر اول الی کنون و اخبار جمیع انبیاء و بر فرض از این اتفاق شما یقین پیدا نکنید مظنه هم نداشته باشید لا اقل از احتمال صدق، و خود شماها به قاعده دفع ضرر محتمل در امورات خود باید تحقیق کنید و فحص نمائید، چنانچه اگر در فراش خود احتمال عقرب و مار دهید، یا در مسافرت احتمال قطاع طریق دهید همه این انواع حیوانات که از راه تناسل بوجود میآیند برای اولین بار که زوجی وجود نداشته چگونه بوجود آمده اند؟

حیوانات تکسلولی بدون زوج تولید مثل میکنند

یـا در اطعمه احتمـال سم یـا ضـرر دهیـد مراعـات می کنیـد، چنـانچه یکی از شـماها که به لسان ما زنـدیق می گوئیم: خـدمت حضرت صادق علیه السلام در موسم حج رسید و گفت:

این چه عملیست شـما مسـلمانان می کنیـد؟ دور یک خانه طواف میکنیـد بین دو کوه سـعی میکنیـد به جمره ریگ می زنیـد؟ حضـرت فرمود: امر از دو حال خارج نیست یا حق به جانب تو است و معادی نیست ما ضرر نبرده ایم این کارها مثل بسیاری از کارهای شـما است که بـدون فایـده است و اگر حق به جانب ما باشـد ما به مثوبات زیادی نائل و شـما به عـذاب ابـدی معذب میشوید.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۶] .... ص : ۳۹۳

هَیْهاتَ هَیْهاتَ لِما تُوعَدُونَ (۳۶)

یعنی این که شـما پس از مردن خارج می شوید بسـیار بسـیار بعید است، بسـیار بسیار بعید است به آنچه به شما وعده می دهید وعـده هـای انبیـاء چون بر خلاـف نظر اهـل دنیا و بر خلاف هواهای نفسانی و بر خلاف وساوس شـیطانی است، لـذا بعیـد می شمارنـد که مکرر گفته ایم: که انسـان سه دشـمن بزرگ دارد، دنیـا، نفس، شـیطان. دنیـا خود را جلوه میدهـد، نفس مایل می شود، شـیطان راهنمایی میکنـد و البته جمع بین ضـدین عقلا محال است عقل ضد نفس حیوانی است و هوای نفسانی دنیا ضـد آخرت، و سـعادت ضد شقاوت، ایمان ضد کفر. وساوس شیطان ضد الهام ملک کسانی که آن طرف را اختیار کردند البته این طرف را بعید میدانند میگویند:

(هَیْهاتَ هَیْهاتَ لِما تُوعَدُونَ) و میگویند:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۷] .... ص : ۳۹۴

إِنْ هِیَ إِلاَّ حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِینَ (۳۷)

نیست این دستگاه مگر زندگانی دنیا می میریم و زنده میشویم و ما نیستیم که فردای قیامت باشد و ما مبعوث شویم دنیا به قدر پر کاهی ارزش ندارد (دار محنه و بلیه) هر نوشی هزار نیش دارد، و اگر فرض شود کسی مالک تمام دنیا باشد یک ساعت خیالش راحت نیست (فریدون به ملک جهان نیم سیر) فکر و هم و غم که از او زایل نمی شود و دشمن بر او چیره نگردد و بلا و مرض به او متوجه نشود و آفت نرسد و از یک ساعت بعدش خبر ندارد انسان عاقل فکر می کند که این دستگاه وسیع از عالم بالا خورشید و ماه و کواکب و این سیر منظم که دقیقه ای تخلف ندارد و این عالم سفل از کره زمین و حیوانات و اشجار و معادن و فواکه و مأکولات دیگر و این هوای لطیف و این آب های گوارا تمام به خودی خود موجود شده و طبیعت ایجاد کرده و خود طبیعت کجا بوده واقعا فکر نمیکنند اگر شما یک مکینه یا طیاره یا ماشین یا دستگاه تلفن و سایر صنایع امروزه را مشاهده کنید کسی بشما بگوید این آهن ها و اسباب و ابزار به خودی خود بالطبیعه جمع شده و باین صورت در آمده بدون آن که صانعی داشته باشد و سازنده ای آیا او را به سفاهت و جنون رمی نمی کنید و این عالم وسیع را به طبیعت نسبت می دهید.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۸] .... ص : ۳۹۴

إِنْ هُوَ إِلاَّ رَجُلٌ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً وَ ما نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِینَ (۳۸)

نیست این مدعی رسالت الا مردی که افتراء بسته به خدا دروغ گو است و نیستیم ما از برای او به ایمان آورندگان، از این آیه شریفه استفاده میشود که این کفاری که تکذیب رسول کردند معترف به خدا بودند و در زمره طبیعی

و دهری لا مذهب نبودند و امر این ها سخت تر از طبیعی است، زیرا با اعتراف به خداوند عالم البته خدا را حکیم و عالم به مصالح و مفاسد میدانند و مخلوقات را مخلوق او میگویند: و مع ذلک منکر معاد شود، زیرا لازمه معرفت به مبدء معرفت به معاد است: زیرا اگر معاد نباشد خلقت انسان لغو و بی فایده، بلکه قبیح می شود که انسان را فقط برای دنیا خلق کرده باشد و اینها در دنیا به جان یکدیگر بیفتند و این همه جنگها و خون ریزی ها و ظلم و اذیت بیکدیگر کنند و این همه فساد در عالم کنند اگر چنین باشد صرفه با ظلمه و قاتلین و مفسدین است زیرا طبیعت انسانی با این قوای شهوت و غضب همین اقتضاء را دارد چنانچه ملائکه هم همین کلام را در پیشگاه عظمت پروردگار عرض کردند موقعی که خطاب شد به آنها (إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَهً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ الایه) بقره آیه ۲۸ و قوانین دولتی بر فرض عادلانه باشد و قوه قاهره داشته باشد و بتواند جلوگیری از تعدیات بکند فقط نسبت به ظواهر ناس است ولی امور سریه و باطنیه آنها را خبر ندارد به علاوه خود دول دنیا همیشه بین خود جنگ و جدال داشته و دارند و ظالم و مظلوم بوده و هست البته لازم است خداوندی که عالم السر و الخفیات است دار جزائی داشته باشد که انتقام مظلوم را از ظالم بکشد و بین مفسد و مصلح امتیاز دهد و هر یک را به جزاء خود برساند فقط این کفار تکذیب رسالت می کردند چون بر خلاف هوا- های نفسانیه آنها بود گفتند:

(إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ) یک مردی بیش نیست.

(افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً) افترا دروغ بستن به غیر است و لفظ کذبا تأکید است یعنی دروغ به خدا بسته و دروغ گو است و پس از این که این دعوی دروغ محض است.

(وَ ما نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِینَ) و ما می گوئیم: چون خداوند انسان را خلق فرمود

باید یک قوانین عادلانه بین آنها قرار دهد و این بدون واسطه رسل و انبیاء ممکن نیست.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۳۹] .... ص : ۳۹۶

قالَ رَبِّ انْصُرْنِی بِما کَذَّبُونِ (۳۹)

گفت: آن رسول فرستاده حق پروردگار من مرا یاری فرما به واسطه آنکه قوم مرا تکذیب کردند خداوند وعده نصرت به تمام رسولان خود داده که می فرماید: (إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ یَقُومُ الْأَشْهادُ) مؤمن آیه ۵۴، اما نصرت آنها در دنیا وعده الهیست که به آنها داده که میفرماید (فَأَوْحی إِلَیْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِکَنَّ الظَّالِمِینَ وَ لَنُسْکِنَنَّکُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ) ابراهیم آیه ۱۶، چنانچه با نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و سلم همین معامله را فرمود و اما نصرت آنها در یوم یقوم الاشهاد حدیث قدسی است فرمود

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

و همین وعده بمؤمنین هم داده شده که مفاد آیه مذکوره است (سؤال).

اولا ما مشاهده می کنیم و به آیات و اخبار که بما رسیده که چه بسیار از انبیاء و مؤمنین را به قتل رسانیدند، و بسیاری تا آخر عمر گرفتار ظلم بودند مخصوصا خاندان نبوت و رسالت.

و ثانیا در آخرت ظالم را به جزاء خود عقوبت فرماید برای مظلوم چه نتیجه دارد جز تشفّی قلب او این چه نحوه نصرتی است.

(جواب) اما اولاد در آخرت اگر مظلوم گناهی داشته باشد بار بر ظالم می کند و اگر ظالم عمل خیری داشته باشد به مظلوم می دهد و اگر هیچکدام نباشد خطاب به مظلوم می شود که در صحرای محشر هر که از دوستان و خویشان

و اقارب تو گرفتار معاصی هستند بیاور تا بر ظالم بار کنیم تا راضی شوی.

و ثانیا آن قدر خداوند به مظلوم لطف و عنایت فرماید به ازاء ظلم ها که کشیده چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم به ابی عبد اللَّه علیه السلام فرمود:

[ان لک عند اللَّه درجه لا تنالها الا بالشهاده]

و اما در دنیا به واسطه صبر و تحمل درجاتی تحصیل میکند بغیر حساب، و بنده باید طلب نصرت کند، چنانچه گفت:

[قالَ رَبِّ انْصُرْنِی بِما کَذَّبُونِ.]

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۰] .... ص : ۳۹۷

قالَ عَمَّا قَلِیلٍ لَیُصْبِحُنَّ نادِمِینَ (۴۰)

خداوند برای نصرت رسولش فرمود: به همین زودی طولی نمی کشد که اینها موقعی که شب را به صبح می آورند پشیمان می شوند خداوند تبارک و تعالی از راه لطف و عنایت باب توبه را به روی بندگان باز فرموده لکن قبل از معاینه مرگ میفرماید:

[قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ زمر آیه ۵۴ و در باب توبه گفته ایم:

اوامر توبه که در بسیاری از آیات شده امر ارشادیست اعمال مولویه در او نشده که بر ترک توبه عقوبتی باشد. زیرا تسلسل لازم می آید فقط عقوبت بر ترک واجبات و بر فعل محرمات است و توبه وجوبش به حکم عقل است لکن قبولی توبه مشروط به اموریست.

۱- یکی باید قبل از ظهور آثار مرگ باشد چنانچه میفرماید: [وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ نساء آیه ۲۲ ۲- ایمان است که با ایمان از دنیا برود که در تعقیب همین آیه

می فرماید:

[وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ] ۳- قبل از نزول عذاب مثل توبه فرعون در موقع غرق که می فرماید:

[حَتَّی إِذا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِینَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ یونس آیه ۹۰ فقط قوم یونس که می فرماید:

[لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ یونس ۹۸، اینها موقع نزول عذاب که میفرماید:

[عما قلیل بهمین نزدیک.

[لَیُصْبِحُنَّ نادِمِینَ لکن این ندامت سودی ندارد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۱] .... ص : ۳۹۸

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّیْحَهُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْناهُمْ غُثاءً فَبُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِینَ (۴۱)

پس گرفت آنها را صیحه به استحقاق آنها پس جعل فرمودیم آنها را مثل خاشاک پس بعد و دوری رحمت از برای قومی است که ظلم می کنند، بسیاری از مفسرین به قرینه لفظ صیحه گفتند مراد از رسول صالح بوده و قوم او که به صیحه هلاک شدند، ثمود بودند، لکن ظاهرا بعد از نوح هود است و قوم او عاد هستند که به باد هلاک شدند و لفظ صیحه را مجمع البحرین دو معنی می کند، یکی بمعنای عذاب دیگر بمعنی صدای بسیار شدید و هر دو معنی در تمام امم ماضیه صدق می کند، اما عذاب که واضح است تمام معذب به عذاب شدند و هلاک شدند، و اما صیحه بمعنی صدای مهیب ندارد که صدای انسان باشد که تعبیر به فریاد میکنیم یا صدای ملک، بلکه هر صدای مهیبی را شامل می شود

می توان گفت: قوم نوح به صدای رعد که باران بارید تا غرق شدند هلاک شدند قوم هود که عاد باشند به صدای باد هلاک شدند، قوم صالح که ثمود باشند بصدای صاعقه که در بعض آیات تعبیر به رجفه می فرماید: [فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ] قوم لوط به صدای حجاره که بر آنها بارید، قوم شعیب به صاعقه. فرعونیان به صدای آب که یک مرتبه به هم وصل شد، و با لجمله صیحه و عذاب بر تمام این ها صادق است.

[فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ] پس از آنکه رسول طلب نصرت نمود و خداوند وعده عذاب داد پس گرفت آنها را صیحه [بِالْحَقِ یعنی مستحق عذاب شدند نه اینکه به آنها ظلم شده باشد [إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ] نساء آیه ۴۴ [وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ نحل آیه ۱۱۹ شما اگر کسی عمل زشتی کرد و گرفتار عقوبتش شد می گویید. حقش بود یعنی به جا و بموقع بود.

[فَجَعَلْناهُمْ غُثاءً] خاشاک و کثافات که بتوسط باد و آب جمع می شود و خشک می شود و همین قرینه است که مراد از رسول هود بوده نه صالح و در حدیث است

[الناس ثلاثه عالم و متعلم و غثاء فنحن العلماء و شیعتنا المتعلمون و سائر الناس غثاء].

[فَبُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ که یکی از آثار کفر و ظلم و معاصی دوری از رحمت و لطف الهیست چنانچه ایمان و عبادات قرب به رحمت است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۲] .... ص : ۳۹۹

ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُوناً آخَرِينَ (۴۲)

پس از هلاکت قوم سابق الذکر انشاء و ایجاد فرمودیم از بعد آنها قرون بسیاری از دیگران مثل ثمود و قوم ابراهیم و قوم لوط و قوم شعیب و فرعونیان

و امثال آنها از زمان هلاکت عاد تا زمان موسی چه بسیار از انبیاء آمدند و چه بسیار قرن ها که اکثر تکذیب انبیاء می کردند و به بلاهای گوناگون گرفتار می شدند و از بین می رفتند و هلاک می شدند کفر و شرک و عصیان و ظلم نه فقط عقوبت اخروی و عذاب ابدی داشته باشد، بلکه در همین دنیا مضرات بسیاری دارد بالغ برده مضرت.

۱- سیاهی قلب ۲- قساوت قلب ۳- تسلط شیطان ۴- سلب توفیق ۵- زوال نعم ۶- نزول بلاء ۷- بعد از رحمت ۸- هموم و غموم دنیوی ۹- کوتاهی عمر ۱۰- ذلّت و خواری.

و منشأ تمام این ها سه چیز است:

۱- علاقه به دنیا و زخارف آن که فرمود

(حبّ الدّنیا رأس کلّ خطیئه)

۲- هواهای نفسانی که (إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ) یوسف آیه ۵۳ و می فرماید (أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ) جاثیه آیه ۲۲.

۳- متابعت شیاطین انسی و جنّی و این سه چیز پرده روی عقل می اندازد و دیگر درک حسن و قبح نمی کند و چشم عقل کور می شود و کر و لال (صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ) بقره آیه ۱۶۶.

و امّا عقل آنهم به تنهایی کافی نیست، زیرا اولا- عقول مختلف است از حیث ضعف و قوّه، و ثانیا عقل تمام محسّنات و مقبّحات را درک نمی کند و به تمام مصالح و مفاسد پی نمی برد، لذا بر خداوند لازم شد که رسولانی بفرستد که انسان را آگاه کند به جمیع مصالح و مفاسد از این جهت عقل را رسول داخلی و باطنی گفتند و رسول را عقل ظاهری و خارجی شمردند.

ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّهٍ أَجَلَها وَ ما يَسْتَأْخِرُونَ (۴۳)

هیچ امتی مدت معین او بر رسیدن او سبقت نمی گیرد و تاخیر هم نمی افتد موجودات سه قسم است.

یک قسمت نه اول دارد و نه آخر، وجود حضرت باری همیشه بوده و همیشه هست که معانی قدیم، ابدی، سرمدی، ازلی است. ازلی بمعنای همیشه بوده. ابدی همیشه هست، سرمدی همیشه بوده و همیشه هست.

آنکه نمرده است و نمیرد تویی آنچه تغییر نپذیرد تویی

زیر نشین علمت کائنات ما بتو قائم چه تو قائم بذات

قسمت دوم. اول دارد که نبود بود شد ولی آخر ندارد. عالم انوار و ارواح و مجردات و عالم آخرت بهشت و جهنم و جمیع خصوصیات آنها.

قسمت سوّم عالم مادیات چه عالم بالا- مثل کرات جویه شمس، قمر، کواکب آسمان ها و چه عالم سفلیات مثل جمادات، نباتات. حیوانات، جن و انس چنانچه می فرماید:

[يَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴.

[يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ [إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ وَ إِذَا الْجِبالُ سُيِّرَتْ الی آخر الآیات تکویر و غیر اینها از آیات. و در انسان هم هر طایفه و قبیله و جامعه و ملت مدتی معین دارند چون به سر رسید نابود می شود حتی هر فردی مدتش معین است نه یک آن جلوتر می افتد و نه یک آن عقب.

[ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّهٍ أَجَلَها وَ ما يَسْتَأْخِرُونَ و مراد از امت جماعت است مثل طایفه و قبیله یا جمع دینی مثل امم انبیاء تمام در لوح محفوظ ثبت است و خداوند تقدیر فرموده و قابل تغییر نیست و گذشت که گفتیم لوح مجو و اثبات هم در علم الهی محفوظ است.

ثُمَّ أَرْسَلْنا رُسُلَنا تَتْرا كُلَّ ما جاءَ أُمَّةً رَسُولُها كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنا بَعْضَهُمْ بَعْضاً وَ جَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ فَبُعْداً لِقَوْمٍ لا يُؤْمِنُونَ (۴۴)

پس از آن رسول که قبلا ذکر کردیم فرستادیم رسولان خود یکی بعد از دیگر پی در پی هر زمانی که امتی را رسول آمد آن امت تکذیب کردند او را پس تابع کردیم ما بعض آنها را به بعض دیگر در عذاب و هلاکت و جعل فرمودیم آنها را احادیث که ذکر هلاکت آنها را بکنند پس بعد از رحمت باد برای قومی که ایمان نمی آورند.

این آیه شریفه هم یکی از شواهد است که رسولی که قبلا ذکر فرمود هود بوده بعد از نوح که بر قوم عاد فرستاده شده بود، زیرا آن رسولانی که میفرماید:

پی در پی فرستادیم.

(ثُمَّ أَرْسَلْنا رُسُلَنا تَتْرا) قبل از موسی بودند بقرینه آیه بعد که ذکر موسی میفرماید: مثل صالح و ابراهیم و لوط و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و یوسف و شعیب که هر یک بعد دیگری آمدند.

و (كُلَّ ما جاءَ أُمَّةً رَسُولُها) آن امت تکذیب کردند او را.

(كَذَّبُوهُ) ثمود تکذیب صالح کردند ابراهیم را نمرود و تمام اهل زمین تکذیب کردند فقط لوط باو ایمان آورد حتی او را در آتش انداختند، لوط را قومش حتی زن لوط تکذیب کردند شعیب را اهل مدین و اصحاب ایکه تکذیب کردند و هم چنین بقیه آنها.

(فَأَتْبَعْنا بَعْضَهُمْ بَعْضاً) در عذاب و هلاکت هر امتی را بیکنوع عذاب هلاک کردیم، ثمود را بصیحه و صاعقه قوم ابراهیم (نمرود) را بیک پشه، قوم لوط را به خسف و نزول حجاره اصحاب مدین و ایکه قوم شعیب را بصاعقه.

(وَ جَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ) برای تنبیه دیگران که بدانند نتیجه تکذیب

انبیاء در دنیا چیست قطع نظر از عقوبات آخرت لکن انسان خیره سر کجا متنبه میشود کفر و شرک و فسق و فجور و هواهای نفسانی و تقلید پیشینیان و اضلال مضلان و اغوای شیاطین نمی گذارد أیمان بیاورند و متابعت انبیاء کنند.

(فَبُعْداً لِقَوْمٍ لا یُؤْمِنُونَ) بعد از رحمت در دنیا باعث نزول بلاء و هلاکت و هزار عیب دیگر. و در آخرت گرفتار عذاب ابدی. (فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ) نحل آیه ۳۱.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۵] .... ص : ۴۰۳

ثُمَّ أَرْسَلْنا مُوسی وَ أَخاهُ هارُونَ بِآیاتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِینٍ (۴۵)

پس از آن رسولان فرستادیم موسی و برادرش هارون را با آیات خود و برهان آشکار آیات موسی بسیار بوده و بسیار غریب و عجیب بوده و در قرآن مجید در بسیار از سور قرآن یک قسمت یک دو بیان شده مثل سوره اعراف طه قصص شعراء و غیر این ها، و خلاصه آن از اول انعقاد نطفه او که فرعون با اینکه زن های بنی اسرائیل را شکم پاره میکرد و اطفال آنها را سر می برید و دائما مفتشهای او در خانه های بنی اسرائیل تفتیش میکردند خداوند نطفه موسی را زیر تخت فرعون منعقد فرمود و حمل مادر موسی تا حین ولادت مخفی بود و شکم به پشت چشبیده بود.

چنانچه مادر حضرت بقیه اللّه هم چنین بود از خوف بنی عباس، و پس از ولادت مادرش از ترس مفتشین او را در تنور گذارد و با آتش بازی میکرد سپس بوحی الهی او را در صندوق گذاشت و در رود نیل انداخت و آل فرعون او را التقاط کردند تا اینکه در دامن فرعون قرار گرفت سپس بعد از کشتن قبطی فرار کرد تا آنکه نزد شعیب رسید و پس از ده سال که آمد از مدین بیرون مشاهده آتش کرد و طرف خطاب الهی شد و آن معجزات کذایی مثل عصا اژدها شدن ید

و بیضا و عصی سحر عظیم سحره فرعون را بلعیدن و بسنگ بزند دوازده چشمه آب خارج شود و بدریا بزند دوازده جاده پیدا کند و بنی اسرائیل خارج شوند و فرعونیان غرق شوند و غیر از این از آیات و معجزات لذا میفرماید:

(ثُمَّ أَرْسَلْنا مُوسی وَ أَخاهُ هارُونَ بِآیاتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِینٍ) ادله واضحه و براهین ساطعه و حجج قائمه.

- اشکال- ما بسیار مشاهده کرده ایم که این شعبده بازان از این نوع عملیات دارند پنبه را عقرب میکنند گل را گنجشک و امثال این ها.- جواب- این ها چشم بندی است حقیقت ندارد باز همان پنبه می شود و همان گل می شود. و اما معجزه حقیقت دارد سحر سحره فرعون را می بلعد أثری از آنها باقی نمی ماند فرعونیان را غرق میکند احدی باقی نمی ماند چشمه های آب تمام دوازده سبط بنی اسرائیل را سیراب میکند و هکذا.

[سحر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار] و لذا سحره فهمیدند و ایمان آوردند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۶] .... ص : ۴۰۴

إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ فَاسْتَکْبَرُوا وَ کانُوا قَوْماً عالِینَ (۴۶)

و فرستادیم موسی و هارون را بسوی فرعون و جمعیت او پس تکبر کردند و بودند قومی که بلند پروازی میکردند. حضرت موسی فقط بر فرعونیان مبعوث نشده بود، بلکه بر بنی اسرائیل هم مبعوث بود. لکن بنی اسرائیل ایمان آوردند بلکه بسیار خوشنود شدند که آنها را از ظلم فرعونیان نجات داد و تکبر نکردند لکن فرعونیان چون مسلط شده بودند بر بنی اسرائیل و آنها را غلام و کنیز خود قرار داده بودند و باعمال شاقه وادار کرده بودند زیر بار این نرفتند که دو نفر از

بنی اسرائیل، موسی و هارون را اطاعت کنند لذا میفرماید: [إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ که قبطیان باشند.

[فَاسْتَکْبَرُوا] چه تکبری که بگوید: [أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی و بحضرت موسی بگوید: [لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ شعراء آیه ۲۸.

[وَ کانُوا قَوْماً عالِینَ علو بلند پروازی است که حتی اراده کرد که خدای موسی را بقتل رساند که به وزیرش هامان گفت:

[وَ قالَ فِرْعَوْنُ یا هامانُ ابْنِ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَبْلُغُ الْأَسْبابَ الایه] و تیر رها کرد که بخدای موسی بزند نگاه کنید تکبر و بلند پروازی کار انسان را به کجا میکشد، که مثل نمرود. شداد، فرعون می پروراند و امثال این ها بسیارند که به اصطلاح با نیزه دم دماغ آنها نمیتوان برد مخصوصا در بنی امیه و بنی العباس و سلاطین جور بلکه اجزاء آنها حتی پست ترین افراد آنها چه تفرعناتی دارند که کوچکترین بی اعتنایی چه عقوبتهای سختی دارد، نمی شود گفت بالای چشمت ابرو است و دیگران را بنده و غلام خود می پندارند، چنانچه قوم فرعون گفتند:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۷] .... ص : ۴۰۵

فَقالُوا أَ نُؤْمِنُ لِبَشَرَیْنِ مِثْلِنا وَ قَوْمُهُما لَنا عابِدُونَ (۴۷)

آیا ما ایمان آوردیم از برای دو بشر مثل ما و حال آن که قوم و قبیله و طایفه این دو از برای ما بنده و غلام هستند.

[فقالوا] فرعون و ملائه [أ نؤمن استفهام تعجبی است یعنی آیا همچه ممکن است که ما با این بزرگی و عظمت و سلطنت و دولت که داریم به اندازه ای که حضرت موسی عرض کرد در پیشگاه پروردگار [وَ قالَ مُوسی رَبَّنا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ

وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ أَمْوالًا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا]

یونس آیه ۸۸ [لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنا] این موسی و هارون دو فرد از بشر هستند مثل سایر افراد بالاخص با یک لباس بسیار ساده چه نحو میشود که ما به این دو ایمان بیاوریم فرعون که منکر وجود حق است و خدایی قبول ندارد چه رسد بیک فردی که بگوید: من رسول خدا هستم حتی امم سابقه که معترف به خداوندی خدا و به ملائکه او بودند باور نمیکردند که بشر رسول از جانب او باشد اگر خدا اراده داشت رسول بفرستد چرا از ملائکه نفرستاد که در جواب انبیاء میگفتند:

[وَ قَوْمُهُما لَنا عابِدُونَ این دو نفر را ما می شناسیم که از بنی اسرائیل هستند و اینها در نظر ما پست ترین افراد بشر هستند و نسبت به ما مقام عبودیت و بندگی دارند قبطی ها به نظر حقارت به بنی اسرائیل نگاه میکردند و آنها را ذلیل و زیر دست و تحت فشار خود قرار میدادند حتی به فرعون گفتند:

[وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَ تَذَرُ مُوسى وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ يَذَرَكَ وَ آلِهَتَكَ قالَ سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ، قاهِرُونَ اعراف آیه ۱۲۴ و آن قدر بآنها اذیت و ظلم کردند که آنها نزد موسی شکایت کردند [قالُوا أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا] اعراف آیه ۱۲۶.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۸] .... ص: ۴۰۶

فَكَذَّبُوهُما فَكانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ (۴۸)

پس تکذیب کردند فرعونیان موسی و هارون را پس بودند از هلاک شدگان، خداوند تبارک و تعالی اولا حجت را بر بندگان تمام میفرماید از هر جهت که هیچ گونه راه عذری بر احدی باقی نماند.

(قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ) انعام آیه ۱۵۰ بالاخص حضرت موسی را که

دستور داد که با کمال ملایمت با فرعون تکلم کند و هم چنین هارون را که فرمود:

(فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى طه آیه ۴۶ و با آن همه معجزات باهرات به علاوه مدتی بعد از آمدن موسی آنها را مهلت داد و آثار عذاب را بآنها نشان داد که میفرماید:

(فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آياتٍ مُفَصَّلاتٍ) اعراف آیه ۱۳۰ حتی وعده دادند بموسی که اگر عذاب از ما بر طرف شد ایمان می آوریم و بنی اسرائیل را آزاد میکنیم و همراه تو میفرستیم مع ذلک پس از بر طرف شدن عذاب باز ایمان نیاوردند که میفرماید:

(وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قالُوا يا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ بِما عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرائِيلَ فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلى أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ) اعراف آیه ۱۳۱ و ۱۳۲.

(فَكَذَّبُوهُما) تکذیب انبیاء این آثار وخیمه را دارد که پس از تکذیب و تمامیت حجه از هر جهه.

(فَكانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ) آن هم چه هلاکتی که در تعقیب موسی و کسانی که باو ایمان آورده بودند بر آمدند که آنها را بقتل رسانند و آنها فرار کردند و از رود نیل بمعجزه موسی گذشتند و این ها آمدند بالتمام و تماما هلاک شدند بغرق و تمام اموال و زخارف آنها و مساکن آنها و زیورهای آنها نصیب بنی اسرائیل شد و بهره پیدا کردند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۴۹] .... ص : ۴۰۸

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۴۹)

و هر آینه بتحقیق دادیم ما موسی را کتاب باشد که آنها هدایت یابند، اولا کتابی که خداوند عنایت فرمود همین الواح توراه بود که در او ثبت شده بود از هر چیزی، چنانچه میفرماید:

(ثُمَّ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ تَماماً عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ) انعام آیه ۱۵۵ و نیز میفرماید: (وَ كَتَبْنا لَهُ فِي الْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْ ءٍ) اعراف آیه ۱۴۲. و اما بر انبیاء قبل از موسی آنچه نازل میشد صحف بود مثل صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم و بر انبیاء بعد از موسی کتب نازل میشد.

مثل زبور داود و انجیل عیسی و فرقان محمّد صلّی اللَّه علیه و سلم و مکررا اشاره کرده ایم که فرقان امتیازات بسیاری دارد با تمام صحف و کتب آسمانی. من جمله، قرآن مجید به نحو اعجاز نازل شده که بزرگترین معجزات حضرت رسالت همین قرآن است که معجزه باقیه است تا قیامت که امروز مثل این است که الآن پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم مبعوث شده باشد و اقامه معجزه کند و هر که مخالف است اگر می تواند مثل آن یا ده سوره، بلکه یک سوره مثل آن بیاورد که اگر جن و انس جمع شوند و دست بدست یکدیگر دهند قدرت ندارند.

و اما صحف و کتب سابقه بنحو اعجاز نبوده و مثل آنها مثل اخبار و احادیث مرویه از حضرت رسالت و ائمه اطهار است که در باب احکام و مواعظ و قضایای سلف رسیده، و از جمله امتیازات قرآن اخبار از امور پس از خود داده که طابق النعل بالنعل واقع شده لذا میفرماید:

(وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ) و گفتیم لعل از جانب خدا برای تردید نیست که نداند هدایت میشوند یا نمی شوند، بلکه بمعنی باید است یعنی

باید هدایت شوند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۰] .... ص : ۴۰۹

وَ جَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً وَ آوَيْناهُما إِلى رَبْوَةٍ ذاتِ قَرارٍ وَ مَعِينٍ (۵۰)

و قرار دادیم پسر مریم عیسی را و مادرش مریم را دلیل و حجه و جای دادیم این دو را در مکان رفیع که قرار داشت و آب گوارا پس از بیان قضایای موسی علیه السلام درباره عیسی علیه السلام میفرماید:

(وَ جَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً) و اما آیه عیسی آنکه بدون پدر بود و روح بتوسط جبرائیل در مریم نفخ شد که میفرماید: (فَأَرْسَلْنا إِلَيْها رُوحَنا فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِيًّا

الی قوله تعالی: وَ لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَ رَحْمَةً مِنَّا الایه مریم آیه ۱۷ الی ۲۱ و نیز میفرماید: (فَنَفَخْنا فِيها مِنْ رُوحِنا وَ جَعَلْناها وَ ابْنَها آيَةً لِلْعالَمِينَ) انبیاء آیه ۹۱ و اینکه در حال طفولیت که تازه متولد شده بود بمقام نبوت نائل شد و کتاب بر او نازل شد و تکلّم فرمود:

(قالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتانِيَ الْكِتابَ وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا) مریم آیه ۴۱.

و اما آیه مریم این که بدون فحل اولاد آورد و حملش بیش از سه روز نبود و مورد وحی الهی شد و مائده بهشتی برای او نازل شد که میفرماید:

(يا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَ اسْجُدِي وَ ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ) آل عمران آیه ۳۸ و نیز میفرماید: (إِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ يا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ الایه) آل عمران آیه ۴۰ و میفرماید:

(كُلَّما دَخَلَ عَلَيْها زَكَرِيَّا الْمِحْرابَ وَجَدَ عِنْدَها رِزْقاً قالَ يا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هذا قالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ) آل عمران آیه ۳۲.

(وَ آوَيْناهُما إِلى رَبْوَةٍ ذاتِ قَرارٍ وَ مَعِينٍ) مفسرین اختلاف کردند که این

مکـان چه مکـانی بوده، شـام، مصـر، بیت المقـدس، لکن اخبار بسـیار داریم از امیر المؤمنین و حضـرت باقر و حضـرت صادق علیهم الصـلاه و السـلام که مراد کوفه نجف اشـرف است که بسـیار مرتفع است که معنی ربوه است، و جایگاه مستقر است که معنی ذات قرار است و شط فرات که معنای معین است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۱] .... ص : ۴۱۰

یا أَیُّهَا الرُّسُلُ کُلُوا مِنَ الطَّیِّباتِ وَ اعْمَلُوا صالِحاً إِنِّی بِما تَعْمَلُونَ عَلِیمٌ (۵۱)

ای پیغمبران و رسولان تناول کنید از پاکیزه ها و عمل کنید عمل صالح محققا من که خدای شـما هستم بآن چه عمل می کنید دانا هستیم. (یا أَیُّهَا الرُّسُلُ) انبیاء که در یک عصر نبودند تا یک خطاب به همه آنها باشد یا باید گفت:

بهر یـک یک آنها این خطاب شـده یا بگوئیم: در عالم نورانیت که انوار مقـدسه آنها را خلق فرمود به مجموع آنها این خطاب متـوجه شـد چنـانچه همین معنی در آیه شـریفه (وَ إِذْ أَخَـذَ اللَّهُ مِیثـاقَ النَّبِیِّینَ لَمـا آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتـابٍ وَ حِکْمَهٍ ثُمَّ جـاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَـدِّقٌ لِمـا مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُـرُنَّهُ الایه) آل عمران آیه ۷۵ ذکر شـده (کُلُوا مِنَ الطَّیِّبـاتِ) طیّب به معنی پـاکیزه مرادف با حلال و طاهر به معنی پاک مقابل نجس و طیب مقابل خبیث و طیب و طاهر دو قسم است یک قسم طیب و طاهر واقعی که فی علم اللّه طیب و طاهر است و یک قسم بر حسب ظاهر شـرع طیب و طاهر است آن قسم اول خاص انبیاء و ائمه معصومین اسـت که عـالم به جهـات بـاطنیه و ظـاهریه هسـتند و باصـطلاح حلال واقعی و اما سایر مؤمنین چون چنین علمی ندارنـد مکلّف باین تکلیف نیسـتند، بلکه قـدرت بر کشف آن هم ندارنـد فقـط آب دریا و گیاه بیابان میتوان گفت حلال واقعی است، لـذا مکلف بقسم دوم هستند که بظاهر شرع مثل سوق مسلم ید مسلم که شک در حلیه و تنجیس طیب و طاهر

است بواسطه اصاله الحليه

(كل شى ء لك حلال حتى تعلم انه حرام)

و اصاله- الطهاره

(كل شى ء طاهر حتى تعلم انه قذر).

(وَ اعْمَلُوا صالِحاً) عمل صالح دو قسم است صالح واقعى مطابق جعل الهى اين هم خاص آنها است و صالح بحسب ظاهر شرع بر حسب استنباط و اجتهاد از ظواهر آيات و اخبار و ادله اجتهاديه و بر عوام تقليد از آنها كه فرمود:

(للمصيب اجران و للمخطأ اجر واحد)

(إِنِّى بِما تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ) پيش از عمل و حين عمل بعد از عمل علم الهى تعلق گرفته (لا يَخْفى عَلَيْهِ شَىْ ءٌ فِى الْأَرْضِ وَ لا فِى السَّماءِ) آل عمران آيه ۴.

[سوره المؤمنون (۲۳): آيه ۵۲] .... ص : ۴۱۱

وَ إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ (۵۲)

و محققا اين جامعه دنيا جن و انس كه امت شما انبياء هستند و تمام يك امت هستند و من پروردگار تمام شما هستم پس پرهيز كنيد از مخالفت من، صراط مستقيم يك راه بيشتر نيست و ساير راه ها سبل شيطان است و از هزاران بيشتر است.

(وَ أَنَّ هذا صِراطِى مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ) انعام ۱۵۴ و تمام انبياء از آدم تا خاتم به صراط مستقيم دعوت مى كردند و مأمور بودند بس دين يك دين است، شريعت يك شريعت است و آن اسلام است.

(إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ) آل عمران آيه ۱۷.

(وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِى الْآخِرَهِ مِنَ الْخاسِرِينَ) آل عمران آيه ۷۹ لذا ميفرمايد:

(وَ إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ) امت آدم و نوح و ابراهيم و موسى و عيسى و محمّد صلّى اللَّه عليه و سلم

(أُمَّةً واحِدَةً) تمام باید بر یک صراط و یک طریقه و یک شریعت مشی کنند و تمام امت واحده هستند، فقط در بعض خصوصیات احکام بمقتضای وقت و حال اشخاص مسئله نسخ میآید حتی بسا در یک شریعت مثل شریعت اسلام بعض احکام نسخ می شود، بلکه غیر از نسخ هم نسبت به اشخاص احکام تغییر میکند. مثلا مسافر و حاضر، مستطیع و غیر مستطیع، غنی و فقیر، صحیح و مریض، مرد و زن و امثال اینها و این باعث تغییر ملت و دین نمی شود و طریق و صراط مستقیم الهی از زمان آدم الی یوم القیامه به عقیده ما طبق دلیل و برهان مذهب شیعه اثنی عشری که معترف به جمیع انبیاء و عصمت آنها و بجمیع ضروریات دین و مذهب و بجمیع کتب سماویه هستند یکی است.

(وَ أَنَا رَبُّكُمْ) فقط پروردگاری منحصر است به ذات اقدس او، خالق و رازق، محیی و ممیت، مغنی و مفقر، منعم و مبلی او است و بس، شریک، نظیر مثل و مانند، شبیه و عدیل، و ضدی و ندی ندارد.

(فَاتَّقُونِ) فاتقونی بوده کسره بجای یا است و مراتب تقوی مکررا ذکر شده تقوای از عقاید فاسده، از اخلاق رذیله، از اعمال سیئه. از توجه به غیر او، از افعال لغو و لهو و لفظ فاتقون اطلاق دارد جمیع مراتب تقوی را شامل میشود و انبیاء و معصومین دارای جمیع مراتب آن بودند و هر چه مراتب ایمان بالا- می رود مراتب تقوی زیادتر می شود و تقویت ایمان و ازدیاد تقوی منوط بسه امر است تحصیل علم و معارف الهیه و تکمیل اخلاق حمیده و اتیان به اعمال صالحه و بالعکس هر چه کوتاهی کند مراتب تقوی ضعف پیدا میکند و کم می شود تا منجر بکفر و ضلالت شود لذا میفرماید:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۳] .... ص : ۴۱۳

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُراً كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۵۳)

پس قطعه قطعه کردند امر خود را بین خود به انحاء مختلف و هر حزبی به آنچه نزد آنها بود فرحناک و خشنود بودند، مفاد آیه شریفه اینست که بعد از آنکه فرمود، دین یک دین، صراط مستقیم یکی است، ملت یک ملت است می فرماید:

که اینها هر کدام برای خود طریقه و مذهب خاصی اختراع کردند و از یکدیگر جدا شدند و احزابی تشکیل دادند و هر کدام بطریقه اختراعی خود مسرور شدند و او را حق پنداشتند.

چنانچه از پیغمبر اکرم است فرمود: امت موسی هفتاد فرقه شدند، و امت عیسی هفتاد و یک فرقه

(و ستفرق امتی اثنا و سبعین فرقه)

امروز مشاهده کنید صفحه زمین را چه اندازه اختلاف هست چقدر مذاهب مختلفه و احزاب متعدده و مسالک متفاوته است.

(فَتَقَطَّعُوا) از هم جدا شدند. مثل اینکه دین را پاره پاره کنند، یک جامعه را اختلاف بیندازند هر دسته بیکطرفی بروند (أَمْرَهُمْ) دین و مذهب و مسلک و طریقه خاصی اتخاذ کردند (بَيْنَهُمْ) بین یک جامعه دنیا (زُبُراً) یا جمع زبور است یعنی کتاب، هر دسته کتابی برای خود اتخاذ کردند، یا جمع زیر است یعنی پاره و ریز ریز کردند.

(كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ) و این اختلافات باعث این همه فسادها می شود و ممکن هم نیست رفع آن مگر بظهور حضرت بقیه اللّه که صفحه زمین را بر یک دین درآورد و بساط عدل را پهن کند، و ریشه فساد را بر کند. و تمام بر ملت واحده مشی کنند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۴] .... ص : ۴۱۴

فَذَرْهُمْ فِی غَمْرَتِهِمْ حَتَّی حِینٍ (۵۴)

پس واگذار آنها را در غفلت خود باشند تا زمان معینی.

این آیه شریفه برای تسلیت خاطر مبارک حضرت رسالت است که با اینکه وجود مقدس تو مبعوث بر کافه جن و انس تا دامنه قیامت شده ای و حجت را بر همه تمام کردی و به تمام آنها ابلاغ کردی نمی توانی آنها را براه راست بیاوری چنانچه انبیاء سلف هم نتوانستند، چنانچه میفرماید:

(وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا کَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِیراً وَ نَذِیراً وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ) سبأ آیه ۲۷ و میفرماید:

(هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ) توبه آیه ۳۳ و میفرماید:

(إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ) قصص آیه ۵۶.

(فَذَرْهُمْ) واگذار آنها را، دیگر زحمت بخود نده باندازه تکلیف خود عمل کردی.

(فِی غَمْرَتِهِمْ) غمر انهماک در باطل و حیرت و جهالت است و غطاء و غفلت است.

(حَتَّی حِینٍ) مفسرین تفسیر کردند. به حین الموت، و بعضی به حین العذاب لکن این کفار حین الموت و حین العذاب هم در غفلت و ضلالت و حیرت و جهالت هستند، چنانچه میفرماید:

(وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا) اسری آیه ۷۴ به علاوه گفته ایم که انسان تا مادامی که در دنیا هست ممکن است تغییراتی در خود بدهد چه در عقاید، کافر مؤمن شود یا بالعکس، و چه در اخلاق، صفات رذیله را زائل کند و متصف شود بصفات حمیده یا بالعکس، و چه در افعال، عاصی مطیع

یا بالعکس، و لذا دار تکلیف است، و اما پس از مردن دیگر قابل تغییر نیست تمام ملکه می شود، بلکه مراد از حین یعنی زمانی می آید که تمام از جهل و غفلت بیرون می آیند و یک دله و یک جهت داخل در دین حق می شوند و آن زمان ظهور حضرت بقیه اللّه است و دوره رجعت ائمه هدی علیهم السلام.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۵ تا ۵۶] .... ص : ۴۱۵

أَ یَحْسَبُونَ أَنَّما نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مالٍ وَ بَنِینَ (۵۵) نُسارِعُ لَهُمْ فِی الْخَیْراتِ بَلْ لا یَشْعُرُونَ (۵۶)

آیا گمان میکنند این کفار و اهل ضلالت این که جز این نیست که ما آنها را امداد می کنیم باو از مال و اولادها اینکه مسارعت می کنیم از برای آنها در خیرات و خوبی، بلکه اینها نمی فهمند و مستشعر نمیشوند زخارف دنیوی از مال و جاه و ریاست و کثرت اولاد و عشیره و اتباع چند حکمت دارد مواردش مختلف است، یک حکمتش امتحان بنده است که آیا طغیان و سرکشی می کند یا بوظایف دینی مصرف مینماید، چنانچه میفرماید:

(وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَکُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ لکِنْ لِیَبْلُوَکُمْ فِی ما آتاکُمْ) مائده آیه ۵۳.

(وَ رَفَعَ بَعْضَکُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِیَبْلُوَکُمْ فِی ما آتاکُمْ) انعام آیه ۱۶۵ و یک حکمتش تفضل و عنایت است، چنانچه به انبیاء و صلحاء مؤمنین عنایت شده و یک حکمتش برای ازدیاد کفر و ظلم و معاصی و اثم است، چنانچه میفرماید:

(وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ) آل عمران آیه ۱۷۲ و این آیه شریفه راجع باین قسمت است که میفرماید:

(أَ يَحْسَبُونَ) این کفار و ارباب ضلالت و ظلمه و فساق و فجار چنین گمان میکنند که.

(أَنَّما نُمِدُّهُمْ بِهِ) این مهلت که بآنها داده شد و مشغول به لذائذ دنیوی شدند.

(مِنْ مالٍ وَ بَنِينَ) و جاه و ریاست و سایر لذایذ و مشتهیات نفسانیه.

(نُسارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْراتِ) گمان می کنند که ما با آنها عنایت و تفضل داریم و اینها برای آنها خیر و خوبیست و بسیار فرحناک هستند و غافل از اینکه بدترین بلاهاست بر آنها، زیرا بوسیله اینها طغیان و کفر و ظلم و فسق و فجور آنها زیادتر میشود.

(بَلْ لا يَشْعُرُونَ) بلکه شعور ندارند که این مال و ریاست از چه بدست آنها رسیده و به چه راهی مصرف شده پس از مردن می فهمند و آرزو میکنند ای کاش نداشتیم و گرفتار این عذابها نمیشدیم.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۷ تا ۶۱] .... ص : ۴۱۶

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (۵۷) وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (۵۸) وَ الَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لا يُشْرِكُونَ (۵۹) وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ (۶۰) أُولئِكَ يُسارِعُونَ فِي الْخَيْراتِ وَ هُمْ لَها سابِقُونَ (۶۱)

این آیات شریفه صفات مؤمنین صالحین را بیان میفرماید:

۱- (إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ) بدرستی که کسانی که از ترس پروردگار خود خائف و لرزان هستند، مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد. دو معصیت کبیره، یکی امن من مکر اللَّه است و یکی یأس من روح اللَّه، نباید مؤمن

مأیوس از رحمت و مغفرت و عفو الهی باشد با آن سعه رحمت و مغفرت و لو با گناه جن و انس باشد.

(قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ) زمر آیه ۵۴. و نباید مطمئن باشد که حکما و حتما اهل بهشت هست و با ایمان از دنیا می رود میفرماید: (أَ فَأَمِنُوا مَکْرَ اللَّهِ فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ) اعراف آیه ۹۷ و مکرر گفته شده که احدی استحقاق بهشت ندارد حتی انبیاء و هر که بهشت رفت از باب تفضل است فقط قابلیت می خواهد. زیرا جمیع عبادات تقابل با نعم الهیه نمی کند و اگر خداوند بواسطه یک معصیت مؤاخذه کند حق دارد پس مؤمن باید بین الامرین باشد.

۲- (وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِ رَبِّهِمْ یُؤْمِنُونَ) ایمان بآیات اللّه ایمان به قرآن است که از باء بسم اللّه تا سین و الناس کلام حق است و بر حضرت رسالت نازل شده و بتمام دستورات او باید عمل کرد، و ایمان بجمیع انبیاء تمام از جانب حق منصوب شده و تماما معصوم و واجد جمیع شرایط نبوت بودند و حسب و نسب آنها تا آدم أبو البشر همه پاک بودند در اصلاب شامخه و ارحام مطهره. و ایمان به اوصیاء طاهرین از امیر المؤمنین تا خاتم الوصیّین و ایمان به جمیع احکام الهیه از عبادات و سایر احکام تکلیفیه و وضعیه و حدود الهیه و بتمام ضروریات دینیه و مذهبیّه که تمام اینها آیات الهیه هستند.

۳- (وَ الَّذِینَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لا یُشْرِکُونَ) تمام طبقات سوای شیعه اثنی عشریه خالی از شرک نیستند حتی بعض شیعه از عرفاء و غیرهم. زیرا از برای شرک اقسامی است. پنج قسم است: شرک ذاتی منسوب بابن کمونه. شرک صفاتی اکثر عامه که صفات را زائد بر ذات می دانند، شرک افعالی که امر خلق و رزق را مستند به غیر خدا می پندارند به انبیاء و اولیاء و ملائکه و اسباب و وسائط نسبت میدهند، شرک عبادی مثل عبده اصنام و شمس و قمر و کواکب و گاو و گوساله و آتش و غیر

اینها. شرک نظری که امیدش و توکلش و نظرش بغیر خدا باشد.

وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلی رَبِّهِمْ راجِعُونَ و کسانی که آنچه خدا بآنها عنایت فرموده بجا می آورند و بمصرف الهی صرف می کنند و مع ذلک قلوب آنها ترسان و لرزان است چون می دانند که آنها بسوی پروردگارشان مراجعت میکنند.

(وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا) یعنی بجمیع وظایف که بآنها داده شده عمل می کنند از وظایف مالی خمس. زکاه. صله رحم. احسان بفقراء صرف فی سبیل اللَّه و وظایف عبادی از صلوه و صوم و حج و جهاد و غیرها.

(وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ) و معذالک دل های ایشان ترسان و لرزان است. زیرا می ترسند که قصور و تقصیری در آنها بوده یا از جهت فقدان شرایط صحت که من جمله ولایت اهل بیت باشد یا بعض شرایط دیگر یا نقصان بعض اجزاء که من جمله حضور قلب است و من جمله تقوای از معصیت که میفرماید:

(إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ) مائده آیه ۳۰ و بسا ممکن است بواسطه کثرت معاصی حبط شود و موجب زوال ایمان شود و سایر شرایط قبول.

(أَنَّهُمْ إِلی رَبِّهِمْ راجِعُونَ) فعل محذوف است به دلالت جمله یعنی یعلمون انهم الی ربهم راجعون، معتقد به قیامت و سؤال و جواب و نامه عمل و شهود بر اعمال هستند و میدانند که خداوند عالم السر و الخفیات است و بسیار دقیق در حساب است که هیچ عملی جزئی و کلی از قلم او نمی افتد.

۵- أُولئِکَ یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ وَ هُمْ لَها سابِقُونَ گفتیم فرق است بین مسارعت و عجله، در امور خیریه سرعت تعبیر میکنند و در امور شریه عجله و خیرات جمع محلی به الف و لام افاده عموم دارد شامل جمیع خوبیها می شود از معارف الهیه و تکمیل اخلاق حمیده و اتیان به جمیع اعمال صالحه بر یکدیگر سبقت می گیرند. و در تفسیر برهان در ذیل این آیات شریفه اخبار زیادی بسیار مفصل از ائمه اطهار در بیان مصداق این آیات شریفه نقل کرده. و خلاصه آنها اینکه تا می توانید اعمال خیریه را سرا بجا آورید و لو مردم تعریف شما را نکنند یا مذمت کنند باید نزد خدا محمود باشید، خیر در مردی است که هر روز زیاد کند در اعمال خیریه و تدارک کند سیئات را بالتوبه و از شرایط مهمه آنها ولایت اهل بیت است و قناعت بمقدار کفایت از قوت و لباس، و اینکه خوف آنها از جهت شک نیست، بلکه از جهت کوتاهی در عمل است و در محبت اهل البیت و ولایت آنها. و تا میتوانید از منزل خارج نشوید تا مبتلا به غیبت و دروغ و حسادت و سستی در عبادت نشوید و خود را بر دیگران ترجیح و تفضیل ندهید، چه بسا گنه کارانی آمرزیده شوند و بسا عبّادی بدون ایمان از دنیا روند الی غیر ذلک از مواعظ کافیه.

تنبیه .... ص : ۴۱۹

بشارت به کسانی که در این تفسیر خدماتی می کنند و از او استفاداتی دارند در شب جمعه گذشته شب ۱۳ ذی الحجه در عالم رؤیا خدمت حضرت بقیّه اللّه مشرف شدم سندی بر این تفسیر تقاضا کردم کاغذی به من مرحمت فرمودند عرض کردم امضاء خود شما را طالبم حضرت نقطه ای در آن صفحه گذاشت که آن نقطه نور میداد امیدوارم منظور نظر مبارک آن حضرت باشد و وسیله سعادت شود.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۲] .... ص : ۴۲۰

وَ لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها وَ لَدَيْنا كِتابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۶۲)

و ما تکلیف نمی کنیم نفسی را مگر به مقدار وسع و توانایی او و در نزد ما ما کتابی است که بیان میکند به آنچه حق است و ظلم بآنها نمیشود.

(مسئله مشکله) اختلافی است بین ارباب مذاهب درباره افعال عباد، بعضی گفتند عباد مجبورند در افعال نظر به اینکه هیچ فعلی در عالم تحقق پیدا نمی کند مگر به اراده خداوند و اراده او هم تخلف پذیر نیست و این طایفه را جبریه میگویند: و جواب آنها، اگر امر چنین باشد پس دستگاه تکلیف و ثواب و عقاب و ارسال رسل و انزال کتب تماما لغو می شود و عقوبت کفار و فساق ظلم بآنهاست، زیرا مجبور به کفر و فسق هستند، چنانچه خیام گفت:

می خوردن من حق ز ازل می دانست گر می نخورم علم خدا جهل بود

و بعضی قائل به تفویض شدند گفتند: العیاذ خدا بیکاره است و عباد در تمام افعال مستقل هستند، و این هم بسیار فاسد است و سلب قدرت از خدا می کند و منافی با آیات شریفه قرآنی که بنده و جمیع افعالش در تحت قدرت الهیست، و لذا بسیاری خدمت ائمه می رسیدند و در این باب سؤال می کردند و ائمه به بیاناتی رفع شبهه آنها را می فرمودند و مذهب حق مأخوذ از ائمه طبق مذهب شیعه اینست که

([لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین)

که نامش را اختیار می گذاریم که انسان فاعل مختار است.

[ان شاء فعل و ان لم یشأ لم یفعل

و لکن عبد و اختیار او و قدرت او و افعال او تحت قدرت حق است بخواهد جلوگیری کند می تواند، پس انسان نه فاعل

مستقل است و نه مجبور، خداوند به او قدرت و اختیار و قوت داده و تمام اسباب هم بر او فراهم کرده و عقل و شعور باو داده و انبیاء و رسل و کتب و دستورات داده راه حق و باطل را نشان داده و تکلیف فرموده که اگر بر طریق حق مشی نمود مورد مثوبات و فیوضات می شود و اگر رو به باطل رفت مستحق عقوبات و عذاب می گردد، بلی توفیق و خذلان هم هست که اگر بنده بطریق حق مشی کرد اسباب وصله به حق بیشتر بر او فراهم می شود، هر عبادتی موجب توفیق به عبادت دیگر می گردد و اگر رو بباطل رفت اسباب معصیت بر او بیشتر فراهم میشود هر معصیتی مورث یک معصیت دیگر می گردد. و جواب خیام هم اینست که چون تو می میخوری خداوند در ازل می دانست که تو به اختیار خود می میخوری نه اینکه علم او سبب شود برای فعل تو، اگر می نخوری خدا میدانست که می نمیخوری نه اینکه علم او جهل شود قضیه به عکس است لذا میفرماید:

وَ لا نُکَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها وسع دون الطاقه، یعنی بنده را به زحمت و مشقت نمی اندازیم به مقدار وسع که برای او زحمت و مرارت نباشد و براحتی بتواند انجام دهد تکلیف بر او مقرر کردیم مخصوصا بر این امت مرحومه که میفرماید: از قول مؤمنین [وَ لا تَحْمِلْ عَلَیْنا إِصْراً کَما حَمَلْتَهُ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِنا رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَهَ لَنا بِهِ و از پیغمبر اکرم است در حدیث که فرمود:

[رفع عن امتی تسعه الخطاء و النسیان و ما استکرهوا علیه و ما لا یطیقون و ما لا یعلمون و ما اضطروا الیه و الحسد و الطیره و التفکر و الوسوسه ما لم ینطق بشفته .

وَ لَدَيْنا كِتابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ نامه اعمال که در بسیار از آیات تصریح فرموده [لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها] کهف آیه ۴۷.

[إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ] ق آیه ۱۶ و ۱۷.

(فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ الى قوله تعالى وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِشِمالِهِ فَيَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتابِيَهْ) حاقه آیه ۱۹ الی ۲۵ [فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً وَ يَصْلى سَعِيراً] انشقاق آیه ۷ الی ۱۲ [وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ كِتاباً يَلْقاهُ مَنْشُوراً] اسری آیه ۱۴ و ۱۵ و غیر اینها از آیات.

وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ یکی از اصول دین عدل است و از برای عدل سه معنی کرده اند.

یکی آنکه فعل قبیح از او صادر نمی شود و دیگر آنکه فعل لغو از او سر نمی- زند سوّم آنکه ظلم نمیکند.

[وَ ما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ برائه آیه ۷۱.

[إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ] نساء آیه ۴۴.

[إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً] یونس آیه ۴۴ [وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً] کهف آیه

۴۷ و غیر اینها از آیات.

(توضیح الکلام) اینکه افعال خالی از شش قسم نیست، حسن صرف، حسن مطلق، قبیح صرف، قبیح مطلق، لغو مطلق اگر فعل مصلحت داشته باشد و هیچ گونه مفسده نداشته باشد حسن صرف است، و اگر مفسده داشته باشد و مصلحت نداشته باشد قبیح صرف است و اگر خالی از مصلحت و مفسده است لغو صرف است و اگر هم مصلحت دارد هم مفسده اگر مصلحتش غالب باشد حسن مطلق است و اگر مفسده غالب باشد قبیح مطلق است و اگر مساوی باشد لغو مطلق می شود و محال است از خداوند فعل قبیح و لغو به هر دو قسم صادر شود، زیرا حکیم و عالم به جمیع مصالح و مفاسد هست و تمام افعالش موافق با حکمت و مصلحت است و ظلم قبیح است نه ذره ای از عبادات کسر میگذارد و نه ذره ای بر معاصی می افزاید.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۳] .... ص : ۴۲۳

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِی غَمْرَهٍ مِنْ هذا وَ لَهُمْ أَعْمالٌ مِنْ دُونِ ذلِکَ هُمْ لَها عامِلُونَ (۶۳)

بلکه قلوب این کفار و مشرکین فرو رفته و غفلت و حیرت و جهالت آنها را گرفته از این کتاب و از برای آنها اعمال دیگریست غیر از این غفلت و انهماک که آنها آن اعمال را عمل می کنند.

(بَلْ قُلُوبُهُمْ فِی غَمْرَهٍ) تفسیر شده غمره یعنی منهمک در باطل یعنی رسوخ کرد باطل در قلوب آنها و آنها را به غفلت و حیرت و جهالت انداخته که ابدا توجه ندارند.

(مِنْ هذا) مشار الیه هذا همان کتاب است که ینطق بالحق است به اینکه از قیامت و نامه عمل و از قرآن و خبر دادن آن بکلی غافل هستند بطوری که بهوش نمی آیند و توجه نمیکنند، چنانچه امروز در اکثر جوان ها رجالا و نساء مشاهده می شود که چنان غرق گرداب دنیا شده اند که هیچ توجهی بامر

آخرت ندارند با اینکه این مقدار علماء و وعاظ در همه مساجد و منابر و مجالس وعظ و عزا داری مکرر در مکرر از قرآن و اخبار و مسائل و احکام و قیامت و اوضاع محشر صحبت می کنند و به احدی از آنها کوچکترین تأثیری نمی کند.

(وَ لَهُمْ أَعْمالٌ مِنْ دُونِ ذلِكَ).

علاوه از آنکه غرق در دنیا و غفلت شده اند اعمال زشت قبیح هم در آنها رواج پیدا کرده که بآنها افتخار می کنند که باید حتما در هر خانه و مغازه و ماشین. جعبه ساز باشد و حتما با وضع مخصوصی و شکل منحوسی بیرون آیند و طرز جدیدی اتخاذ کنند.

(هُمْ لَها عامِلُونَ).

در هر عصر و زمانی یک نحو اعمال ناشایسته معمول و مرسوم میشود و استدلال می کنند (خواهی نشوی رسوا هم رنگ جماعت شو).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۴] .... ص : ۴۲۴

حَتَّى إِذا أَخَذْنا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذابِ إِذا هُمْ يَجْأَرُونَ (۶۴)

حتی زمانی که گرفتیم خوش گذران به ملاذ دنیا را از آنها به نحوی از عذاب در این موقع فریاد و ناله آنها بلند می شود.

(حَتَّى إِذا أَخَذْنا مُتْرَفِيهِمْ).

[شعر]

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

مترف کسی را گویند که دل بستگی به ملاذ دنیا پیدا کرده و خود را به آنها مشغول کرده، به ریاست و بزرگی و عمارات عالیه و فرش های زیبا و لباس های فاخره و خوراک های لذیذه و اموال کثیره و جاه و مقام و شهوات نفسانیه و

هواهای باطله و اعمال قبیحه و معاصی کبیره و سایر ملاذ دنیویه موقعی که گرفتار عذاب می شود، یک مرضی باو متوجه میشود یا یک نعمتی از او سلب می شود یا یک بلائی به او متوجه با یک ذلّتی و خفّتی باو رو میآورد.

(إِذا هُمْ یَجْأَرُونَ) جأر ناله و فریاد و رفع صوت است به اصطلاح داد و فریاد او بلند می شود غافل از اینکه (وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ) شوری آیه ۲۹.

و مکرر گفته شده که معاصی قطع نظر از استحقاق عذاب آخرت در همین دنیا آثار وخیمه دارد، کوتاهی عمر، سیاهی قلب، تسلط شیطان، قساوت، بعد از رحمت، غضب الهی، سلب نعمت، نزول بلاء، خذلان الهی ضعف ایمان آثار ده گانه و لکن بدبختانه انسان همین که دنیا رو به او کرد طغیان و سرکشی او زیادتر میشود.

(کَلَّا إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی علق آیه ۶ و ۷ با اینکه باید شکر گذاری کند و در بندگی و عبادت بیشتر بر آید و نعم الهیه را به همان مصارفی که منظور نظر الهی است صرف کند و بوسیله این جاه و مقام و دولت و مکنت تحصیل آخرت کند و چه بسیار عباداتی است که ضعفاء و فقراء محروم هستند و اقویا و اغنیاء متمکن هستند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۵] .... ص : ۴۲۵

لا تَجْأَرُوا الْیَوْمَ إِنَّکُمْ مِنَّا لا تُنْصَرُونَ (۶۵)

فریاد و ناله نکنید امروز محققا شما از طرف ما یاری کرده نخواهید شد [شعر] آنکه البته بجایی نرسد فریاد است.

(لا تَجْأَرُوا الْیَوْمَ) بعضی گفتند: مراد از الیوم یوم دنیا است حین نزول البلاء

که گفتند:

(اذا جاء البلاء ضاق الفضاء و اذا جاء القدر عمی البصر) و از افلاطون است که گفت: الحوادث سهام و الافلاک قسیّ و الانسان هدف و الرامی هو اللّه فاین المفر) خدمت امیر المؤمنین علیه السلام نقل کردند کلام او را فرمود: (فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ) ذاریات آیه ۵۰ و فرار الی اللّه بایمان و توبه است و در قرآن مجید میفرماید:

(وَ إِذا أَرادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ والٍ) رعد آیه ۱۲ و بعضی گفتند: مراد یوم القیامه است که فریاد رسی نیست از برای کفار که می فرماید:

(ما لَکُمْ مِنْ مَلْجَإٍ یَوْمَئِذٍ وَ ما لَکُمْ مِنْ نَکِیرٍ) شوری آیه ۴۶ و میفرماید:

(یَسْئَلُ أَیَّانَ یَوْمُ الْقِیامَهِ فَإِذا بَرِقَ الْبَصَرُ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ یَقُولُ الْإِنْسانُ یَوْمَئِذٍ أَیْنَ الْمَفَرُّ) القیامه آیه ۶ الی ۱۰، و بالجمله در مقابل اراده حق احدی قدرت ندارد و فریادرسی نیست نه در دنیا و نه در آخرت.

(إِنَّکُمْ مِنَّا لا تُنْصَرُونَ) احدی شما را از عذاب ما یاری نمیکند.

(سؤال) مسئله شفاعت که از ضروریات مذهب شیعه است منافی با این آیات است (جواب).

اولا تا اجازه دادن پروردگار نباشد احدی قدرت بر شفاعت ندارد (وَ لا یَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضی انبیاء آیه ۲۸.

و ثانیا شفاعت خاص به مؤمنین است که با ایمان از دنیا رفته باشند و آلوده به بعض معاصی شده باشند و این آیات در مورد کفار و مشرکین است.

و ثالثا تا خداوند قبول نفرماید شفاعت نتیجه ندارد.

قَدْ كانَتْ آياتِي تُتْلى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ تَنْكِصُونَ (۶۶)

به تحقیق بود آیات من که بر شما تلاوت می شد پس بودید شما که عقب عقب بطور قهقری برمی گشتید.

(قَدْ كانَتْ آياتِي) آیات قرآن از بیان توحید و رسالت انبیاء و کیفیات معاد و بیان احکام و مواعظ و نصایح و قصص انبیاء سلف و امم سابقه و غیر اینها.

(تُتْلى عَلَيْكُمْ) که پیغمبر اکرم بر شما تلاوت می فرمود و مؤمنین بر شما ابلاغ میکردند نظر به اینکه بر خلاف هواهای نفسانیه شما بود منکر توحید بودید و غیر او را پرستش می کردید و منکر رسالت بودید و او را کذاب و ساحر و مجنون و مفتری می دانستید و منکر معاد بودید که پس از مردن پوسیده و ریسیده می شدید و دیگر عود نمیکردید و احکام را هم پشت پا می زدید و باختراعات خود عمل میکردید که میفرماید:

(وَ ما كانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكاءً وَ تَصْدِيَةً) انفال آیه ۳۵ و معاصی الهیه را مرتکب میشدید و هزار عیب دیگر.

(فَكُنْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ) عقب عقب می رفتید و دور می شدید که اصلا نشنوید.

(تَنْكِصُونَ) بطور قهقری که روی شما بطرف حضرت رسالت و مؤمنین بود بود که نبادا تعقیب شما کنند و پشت شما بطرفی بود که می رفتید فعلا نتیجه افعال خود را مشاهده کنید اما در دنیا به قتل و ذلت و قحط و سایر بلیات و در آخرت به عذاب و جهنم و خلود و غضب الهی گرفتار شدید و یاور و ناصر و معینی هم ندارید.

مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سامِراً تَهْجُرُونَ (۶۷)

تکبر میکنید به تلاوت آیات قرآن و شب ها دور هم جمع می شوید و بر یکدیگر حکایت می کنید و هزیان و جسارت و اهانت می کنید و قرآن را عقب سر می اندازید.

(مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ) فرق است بین کبر و تکبر و استکبار، کبر صفت خبیثه است که در نفس پیدا می شود بسبب یک جهاتی که در خود می بیند یا علم یا قدرت یا مال یا جاه یا حسب یا نسب یا قبیله و عشیره و امثال اینها با اینکه انسان پست ترین حیوانات است، زیرا حیوانات مؤاخذه و عقوبت و عذاب ندارند، و از امیر- المؤمنین است قریب باین مفاد.

(ما للانسان و الکبر من کان اوله نطفه قذره و آخره جیفه نتنه و بینهما حامل عذره).

تکبر، بزرگی کردن است بر دیگران و خود را بر آنها مقدم دارد حتی بر انبیاء و اولیاء و مقربان درگاه الهی و در مذمتش همین بس که می فرماید:

(فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ) نحل آیه ۳۱.

(قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ) زمر آیه ۷۲ (ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ) مؤمن آیه ۷۶ و اما استکبار اینست که هیچ منشأ بزرگی که خیال می کنند در او نباشد و بزرگی را به خود ببندد به اصطلاح لوس بی جهت و این بدتر از تکبر است که یک منشأ برای او تخیل کرده و مرجع ضمیر به قرآن مجید است یا رسول محترم (سامِراً) سامر کسی را گویند: که در شب با دیگران صحبت و مذاکره دارد که اینها شبانه دور هم جمع می شدند و کلماتی بین خود مذاکره میکردند.

(تَهْجُرُونَ) هجر معانی دارد در اینجا به معنی هـذیان است و اسـتهزاء و مزخرف گویی که به آیات شـریفه اسـتهزاء میکردنـد و آنها را زخرف می پنداشتند و به معنی دور انداختن است و ترک نمودن که میفرماید:

(وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً) فرقان آیه ۲۳ و امروز هم نوع مسلمین بکلی قرآن را کنار گذارده و دستورات او را ترک کرده اند و بمعنی ترک وطن و استیطان به محل دیگر مثل مهاجرین که تشرف به مدینه پیدا کردند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۸] .... ص : ۴۲۹

أَ فَلَمْ یَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جاءَهُمْ ما لَمْ یَأْتِ آباءَهُمُ الْأَوَّلِینَ (۶۸)

آیا پس از این تدبر نمی کنند قول را یا آمده شما را چیزی که بر آباء اولین شما نیامده باشد.

(أَ فَلَمْ یَدَّبَّرُوا) دبر بمعنی آخر شـیئی است، چنانچه می فرمایـد: (وَ قَطَعْنا دابِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا) اعراف آیه ۷۰ یعنی تمام را هلاک کردیم عن آخرهم که احـدی از آنها باقی نمانـد، و نیز می فرماید: (وَ یَقْطَعَ دابِرَ الْکافِرِینَ) انفال آیه ۷ که تمام کفار را هلاک کنیم (وَ قَضَیْنا إِلَیْهِ ذلِکَ الْأَمْرَ أَنَّ دابِرَ هؤُلاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِینَ) حجر آیه ۶۶ و از همین باب است دبر مقابل قبل که آخر شی ء و معنای تـدبر اینست که تأمل و تفکر کننـد و آثار باطنیه اشـیاء را دست آورند و مغز آنها را کشف کنند. چنانچه امروز چه آثار غریبه از اشیاء بدست آورده و استخراج کرده اند و روز بروز زیادتر میشود.

(الْقَوْلَ) مراد قرآن مجید است که گفتند: هفت بلکه هفتاد بطن دارد و بواطن قرآن را جز پیغمبر و ائمه اطهار پی نبرده اند.

(ما یعرف القرآن الا من خوطب به)

ولی اینها حتی آثار مکشوفه آن را هم نظر نمی کنند. و تأمل و تفکر نمی کنند که.

اولا این معجزه بزرگی است باقیه تا قیامت.

و ثانیا احکام و دستوراتش تمام طبق عقل سلیم موافق حکم و مصالح.

و ثالثا راه نمای به راه حق و سعادت و بهتر و محکمترین راه ها (إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ) اسری آیه ۹.

(أَمْ جاءَهُمْ ما لَمْ یَأْتِ آباءَهُمُ الْأَوَّلِینَ) البته بر امم سابقه هم انبیاء آمدند هم صحف و کتب نازل شده آمدن این پیغمبر و این قرآن بی سابقه نبوده چنانچه می فرماید:

(قُلْ ما کُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ) احقاف آیه ۸ مثل نوح، ابراهیم، موسی، عیسی و سایر انبیاء آنها هم آمدند و کتاب داشتند و دستورات آوردند امر تازه ای نیست که سابقه نداشته باشد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۶۹] .... ص : ۴۳۰

أَمْ لَمْ یَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْکِرُونَ (۶۹)

آیا نمی شناسید رسول خود را پس شما او را منکر می شوید، حضرت رسالت در میان قریش بلکه در حجاز بلکه در عرب گمنام نبود اشرف قبائل عرب قریش بودند و اشرف طوائف قریش بنی هاشم بودند مخصوصا پدران حضرت رسالت مثل عبد اللّه و عبد المطلب و هاشم و عبد مناف تا برسد بحضرت اسماعیل و ابراهیم تمام از معاریف و بزرگان بودند، و حضرت در میانه آنها بدرستی و امانت و صحّت شناخته شده بود که او را محمّد امین می گفتند: و می فرماید: بعد از آنکه تقاضا کردند مشرکین و کفار (ائْتِ بِقُرْآنٍ غَیْرِ هذا أَوْ بَدِّلْهُ) و حضرت فرمود: (ما یَکُونُ لِی أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقاءِ نَفْسِی إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما یُوحی إِلَیَّ) (قُلْ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما تَلَوْتُهُ عَلَیْکُمْ وَ لا أَدْراکُمْ بِهِ

فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ

) یونس آیه، ۱۵ و ۱۶ خلاصه آنکه حضرت چهل سال در میان قوم بود چهار سال نزد جدش عبد المطّلب و چندین سال نزد عمش ابی طالب و فاطمه بنت اسد و سپس تزویج فرمود خدیجه کبری که ملکه حجاز بود و در مدت این چهل سال میانه آنها بدرستی و صحت عمل و امانت رفتار می فرمود و اظهاری نداشت تا موقعی که مبعوث به رسالت شد در سال چهلم عام الفیل ۲۷ رجب و این قرآن مجید تدریجا بر او نازل می شد.

(أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ) استفهام تقریریست که کاملا او را میشناسید.

(فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ) اگر شناسا نبود انکار می کردید، عذری بر خود می تراشیدید ولی چون کاملا به درستی او را شناخته اید هیچگونه عذری ندارید مگر اینکه بگوئید.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۰] .... ص : ۴۳۱

أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كارِهُونَ (۷۰)

آیا می گویند: که جنون باو عارض شده نه بلکه آمده آنها را بحق و حقیقت ولی اکثر آنها از حق کراهت دارند و خوش ندارند.

نسبت جنون به حضرتش دادند با اینکه عقل کل و کل عقل است کدامیک از فرمایشات او و از آیات کتابش بر خلاف عقل و حکمت و مصلحت است فقط منشأ جنونش اینست که میگوید: شرک نیاورید و تقلید آباء خود که در ضلالت و گمراهی بودند نکنید و از فساد و معاصی و اعمال زشت دست بردارید و خدای یکتا را عبادت کنید و این قرآنی که آورده است که میفرماید:

(إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ) اسرا آیه ۹.

اینها منشأ جنون او است.

(أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ) چنین نیست، بلکه با کمال متانت و درستی و حق

و حقیقت آمده.

(بَلْ جاءَهُمْ بِالْحَقِّ) پس از این بیانات خداوند سرّ ایمان نیاوردن آنها را بیان میفرماید:

(وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كارِهُونَ) زیرا راه حق امریست مشکل بر خلاف هوای نفس و زخارف دنیا و وساوس شیاطین انسی و جنی است و راههای باطل موافق با هواهای نفسانی و زخارف دنیوی و وساوس شیطانیست از این جهت از حق کراهت دارند و تعبیر به اکثر برای اینست که قلیلی از آنها متنبه شدند و طالب حق شدند و ایمان آوردند و امروز هم مشاهده می کنیم که اکثر ناس دشمن حق هستند و متمایل به باطل می شوند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۱] .... ص : ۴۳۲

وَ لَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْواءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْناهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ (۷۱)

و اگر بر فرض محال حق متابعت کند هواهای نفسانیه کفار و مشرکین را هر آینه فاسد می شود آسمان ها و زمین و هر کس در آسمان ها و زمین هست، بلکه آمدیم ما آنها را به یادآوری آنها پس آنها از ذکر خود اعراض کننده بودند.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسرین حق آن را ادا نکردند و هر یک یک معنایی کرده که در ضمن تفسیر ذکر میشود.

(وَ لَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْواءَهُمْ) بعضی گفتند: حق پیغمبر اکرم است، بعضی گفتند: امیر المؤمنین است، بعضی گفتند: ولایت است. بعضی گفتند: خداوند متعال است و غیر اینها. لکن حق مطلب اینست که تمام افعال الهیه چه تکوینیه مثل

خلق و روزی و اماته و احیاء و عزت و ذلت و صحت و مرض و غنی و فقر و چه افعال تشریعیّه از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام تماما موافق و بر طبق حکمت و مصلحت درست و بجا و حق است و اهواء کفار و مشرکین هم مختلف است چه در تکوینیات.

چرا فلان غنی و دیگری فقیر؟ این عزیز دیگری ذلیل و هکذا چرا هوا سرد است چرا گرم است؟ چرا باران می بارد چرا نمی بارد؟ چرا یکی چند اولاد دارد دیگری عقیم است؟ و چه در تشریعیات چرا رسول ملک نیست؟ چرا این قرآن نازل شده باید غیر از این باشد؟ و همچنین در احکام هر کسی هوای نفس او یک نحوه است اگر خداوند طبق هوای نفس آنها خلق و روزی و تشریع کند علاوه بر اینکه بر خلاف حکمت و مصلحت است چون اهواء آنها مختلف است اگر مطابق هوای نفس این رفتار کند بر خلاف هوای نفس دیگریست.

باران ببارد، یا نبارد، خلق کند یا نکند، عزت دهد یا ندهد، مطابق نظر این رسول بفرستد بر خلاف نظر دیگریست احکام، هر یک یک نحوی مایل هستند البته دستگاه خلقت و دین تمام بهم می خورد و فاسد میشود.

(لَفَسَدَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ) امروز مشاهده کنید نمی توانید بر طبق نظر دو نفر رفتار کنید چه رسد بر طبق نظر جمیع کفار و مشرکین و چون این امر محال است میفرماید:

(بَلْ أَتَيْناهُمْ بِذِكْرِهِمْ) که آنها را از خواب غفلت و ضلالت نجات دهیم و بخود بیایند و به فکر سعادت و رستگاری بیفتند و بیاد آورند روز جزا را و لکن بدبختانه اینها.

(فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ) ابدا توجه نمی کنند و از ضلالت و غفلت بیرون نمی آیند.

هذا ما عندنا و اللّه العالم بما قال:

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجاً فَخَراجُ رَبِّکَ خَیْرٌ وَ هُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ (۷۲)

آیا تو از آنها سؤال خرج میکنی پس خراج پروردگار تو بهتر است و او بهترین روزی دهندگان است.

(أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجاً) خروج مقابل دخول است یعنی بیرون رفتن و در اینجا مراد مصارف است که انسان مال را صرف امور معاش خود میکند و لذا تعبیر می کنید به مخارج در مقابل مداخل، مداخل استفاده و تحصیل مال است و مخارج صرف مال است در تنظیم امور زندگانی و از همین باب است خراج سلطانی که از رعیت می گیرد برای مصارف دولتی و در اینجا مراد اینست که آیا از آنها طلب مال میکنی برای مصارف شخصی خود و استفهام انکاریست یعنی هرگز از آنها توقع استفاده مالی نداری و در بسیاری از آیات تعبیر به اجر فرموده که انبیاء به امت خود می فرمودند که ما مطالبه اجر یعنی مزد رسالت از شما نمی کنیم و مسئله را در فقه متعرض شده اند که اجرت بر واجبات حرام است آن هم چه واجبی که تبلیغ رسالت باشد و این بیان از انبیاء برای اینست که دعات باطله چون مقصد اصلی آنها استفاده از مدعوین است، چنانچه امروز مشاهده میکنیم که علماء یهود چه اندازه از یهودیان استفاده میکنند، کشیش های نصاری مخصوصا در روز گناه بخشان و همچنین آقای قطب و آقای مرشد و مبلغین سوء و و و ...

فقط علماء حقه می فرمایند اجرت بر واجبات حرام است و ما توقع اجرت نداریم و در اینجا جای چند سؤال است.

یکی آنکه یک سهم خمس جعل شده بر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم که میفرماید:

(وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی الایه) انفال آیه ۴۲، دیگر انفال است که میفرماید:

(يَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ) انفال آیه ۱.

سؤال سوم آیه شریفه است که مطالبه اجر میکند (قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی شوری آیه ۲۴.

و اما جواب، اما مسئله خمس در مقابل زکاه و صدقات است که بر پیغمبر و امام و سادات حرام است و مخصوص به فقراء غیر سادات است که هشت سهم میشود (إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساکِينِ الایه) توبه آیه ۶۰ اما سهم سادات که مخصوص به فقراء آنها است و یتامی و ابن سبیل آنها که میفرماید:

(وَ الْيَتامی وَ الْمَساکِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ) و اما سهم خدا و رسول و امام که تعبیر به سهم امام می شود نه برای مصارف شخصی خدا و رسول و امام باشد آنها هم مصرف سادات فقیر و محصلین و خدمتگزاران به دین می فرمودند و الا اینها فقیر و محتاج نبودند و تمام مالیه خود را صرف فقراء می کردند و بکمال قناعت زندگانی میکردند، پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و سلم تمام اموال خدیجه را صرف مسلمین کرد و بسا خود از گرسنگی سنگ به شکم مبارکش می بست که احدی توجه نکند امیر المؤمنین علیه السلام آن قدر املاک وقف فقراء کرد که در دوره بنی عباس اختلاف بین سادات حسنی و حسینی بود در تولیت صدقات امیر المؤمنین و خود به دو قرص نان جو و دو لباس کرباس معیشت میفرمود که فرمود:

(الا و ان امامکم قد اکتفی من دنیا کم بتمرین و من طعامه بقرصین)

حضرت مجتبی علیه السلام چه اندازه اطعامات داشت، حضرت سید الشهداء علیه السلام آن قدر درب خانه فقراء می برد که گرده مبارکش زخم شده بود، حضرت سجاد علیه السلام هر شب چهل درب خانه می برد که او را صاحب جوال نامیده بودند، حضرت صادق دارد در املاک خود آبیاری میکرد شخصی سؤال کرد، حضرت فرمود امروز در مدینه ثروتمند تر از من کسی نیست لکن

(قد عمل بالبدن من هو خیر منّی)

اشاره به امیر المؤمنین علیه السلام است و هکذا سایر ائمه هدی علیهم السلام.

و اما الانفال مربوط به اخذ اجرت نیست از امت، بلکه عبارت است از آنچه از دار الحرب بدون خیل و رکاب بدست آید و کل ارض انجلی عنها اهلها بغیر قتال و اراضی موات و آجام و بطون اودیه و قطایع ملوک و میراث من لا وارث له و فدک هم جزء انفال بود.

و اما مودت ذی القربی برای نفع خود امت بود که ایمان باشد و نجات در آخرت، چنانچه میفرماید: (قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ) سبأ آیه ۴۶.

(فَخَراجُ رَبِّكَ خَيْرٌ) تمام روزیها به ید قدرت او است و لکن نوعا بتوسط ایادی دیگران است لکن نسبت به انبیاء و بسیاری از صلحاء بدون واسطه مقدر فرموده از این جهت میفرماید:

(وَ هُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۳] .... ص : ۴۳۶

وَ إِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۷۳)

و محققا تو آنها را دعوت می فرمایی براه راست. صراط مستقیم دین حق است که میفرماید:

(وَ أَنَّ هذا صِراطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ) انعام آیه ۱۵۴ سبل شیطانی که انسان را از سبیل الهی دور میکند و به پرتگاه عظیمی می اندازد که نجات ندارد.

ص: ۴۳۶

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۴] .... ص : ۴۳۷

وَ إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ عَنِ الصِّراطِ لَناكِبُونَ (۷۴)

و محققا کسانی که ایمان بآخرت ندارند از صراط مستقیم الهی هر آینه عدول میکنند و تمایل می ورزند البته کسانی که ایمان بآخرت نداشته باشند نه اعتقاد به وجود خدا دارند، زیرا هر که متدین بوجود خداوند باشد آخرت را معترف است حتی مشرکین و نه اعتقاد به انبیاء دارند و نه بدین و نه بکتاب الهی و نه بدستورات دینی لا مذهب صرف و طبیعی محض و دهری خالص تمام اینها را موهومات می شمارند لذا میفرماید:

(وَ إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ عَنِ الصِّراطِ لَناكِبُونَ) نکب عدول است و بکلی از صراط مستقیم دور افتاده و در دریای هوی و هوس غرق شده و در پرتگاه زخارف دنیا پرتاب شده که هیچ راه نجاتی ندارد، (بگذار تا بمیرد در عین خودپرستی).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۵] .... ص : ۴۳۷

وَ لَوْ رَحِمْناهُمْ وَ كَشَفْنا ما بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۷۵)

و اگر ما باین کفار و مشرکین ترحم کنیم و برطرف کنیم آن چه بآنها ضرر متوجه شده هر آینه آنها فرو می روند در طغیان و سرکشی خود و در ضلالت و حیرت می مانند.

(وَ لَوْ رَحِمْناهُمْ) لو امتناعیه است محال است مشمول رحمت الهی شوند زیرا رحمت اگر چه وسعت دارد هر شیئی را لکن این ها ایجاد مانع کردند از شمول رحمت چنانچه می فرماید: (وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاهَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ) اعراف آیه ۱۵۵ و و بر فرض محال اگر رحمت هم شامل آنها می شد.

(وَ كَشَفْنا ما بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ) و ضررهای متوجه بآن ها را برطرف میکردیم چه مضار دنیویه که در اثر معاصی و کفر و ظلم بآن ها متوجه شده و چه مضار اخروی که در قیامت معذب میشوند.

(لَلَجُّوا فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ) اما رفع مضار دنیوی را مستند بشانس و خوش بختی خود می دانند و از طرف خدا نمی دانند زیرا سیاهی قلب و قساوت مانع از قبول است و طغیان و سرکشی آنها زیادتر می شود که فرو می روند در طغیان، و عمه تحیر و حیرت و ضلالت است که دیگر قابل هدایت نیستند، اما مضار اخرویه که خداوند بر فرض محال آنها را برگرداند به دنیا باز همان آش و همان کاسه است. چنانچه میفرماید: (وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ) انعام آیه ۲۸ زیرا کفر و ضلالت ملکه آنها شده.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۶] .... ص : ۴۳۸

وَ لَقَدْ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ فَمَا اسْتَكانُوا لِرَبِّهِمْ وَ ما یَتَضَرَّعُونَ (۷۶)

و هر آینه گرفتیم آنها را به عذاب و بلیات دنیوی پس رو بخداوند خود نمی روند و خدایی نمی شوند و تضرع در خانه خدا نمیکنند، انسان در ناز و نعمت که هست غفلت او را می گیرد و غرق هوی و هوس می شود، و اما در مورد بلیات بسا متوجه می شود یا مرضی باو متوجه می شود یا گرفتاری بر او پیش میآید یا دچار ظالمی می شود و تضرع و زاری میکند و خدا خدا میگوید و رو بخدا می رود و نذر و نیاز میکند، لکن این کفار حتی اگر هزار گونه بلاهم بآن ها رو آورد مثل قتل و غارت و قحطی و امراض سخت مع ذلک توجه ندارند که این بلاها در اثر اعمال زشت و کفر و ضلالت آنها است و می گویند: روزگار همیشه این نحو بوده یک روز خوشی دارد یک روز ناراحتی پیشینیان هم همین نحو بودند

(قالُوا قَدْ مَسَّ آباءَنَا الضَّرَّاءُ وَ السَّرَّاءُ فَأَخَذْناهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ) اعراف آيه ۹۳.

(وَ لَقَدْ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ) به عقوبات دنيوى بلكه بخود آيند و متنبه شوند.

(فَمَا اسْتَكانُوا لِرَبِّهِمْ) متواضع و منقاد نمى شوند در پيشگاه احديت.

(وَ ما يَتَضَرَّعُونَ) تضرع مبالغه در سؤال است كه الحاح و التجاء و اصرار است يعنى در پيشگاه احديت تذلل و خضوع و خشوع ندارند و از او درخواست دفع عذاب نميكنند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آيه ۷۷] .... ص : ۴۳۹

حَتَّى إِذا فَتَحْنا عَلَيْهِمْ باباً ذا عَذابٍ شَدِيدٍ إِذا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۷)

تا آنكه زمانى كه باز كرديم بر آنها درى كه داراى عذاب شديد و سختى است در اين هنگام آنها در اين عذاب ناميد و مأيوس مى شوند، در اخبار دارد عذاب شديد در دوره رجعه است. و در بعضى اخبار به رجعت امير المؤمنين عليه السلام تفسير كردند و در كلمات مفسرين بعضى به عذاب قيامت و بعضى به قتل و جوع و قحطى گفتند، و ما مكرر گفته ايم كه نوعا اخبار در تفسير آيات بيان مصداق مى فرمايد، بناء على هذا مى گوئيم: عذاب شديد عذابى است كه ديگر نجات نداشته باشد و راه چاره بر آنها بسته شده باشد كه بكلى مأيوس شوند و باب توبه بر آنها بسته شود كه يكى از مصاديق آن حال احتضار است كه پرده برداشته مى شود، و هر كس جاى خود را مشاهده مى كند يا بهشت يا جهنم و ملائكه را مى بيند يا ملائكه رحمت يا عذاب و ديگر باب توبه مسدود مى شود، چنان چه مى فرمايد (وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّى

تُبتُ الْآنَ

) نساء آیه ۲۲، و یکی از مصادیق آن موقع نزول عـذاب است که می فرمایـد: در مورد فرعون (آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ وَ کُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ). یونس آیه ۹۱ و نیز میفرمایـد: فَلَوْ لاـ کـانَتْ قَرْیَهٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ) یونس آیه ۹۸، و یکی از مصادیقش دوره رجعت ائمه علیهم السـلام است که ظالمین آنها زنده می شوند و از آنها انتقام کشیده می شود، و از آنها توبه پذیرفته نمی شود لذا می فرماید:

(حَتَّی إِذا فَتَحْنا عَلَیْهِمْ باباً ذا عَذابٍ شَدِیدٍ إِذا هُمْ فِیهِ مُبْلِسُونَ) احتیاج به بیان دیگر ندارد معنی واضح شد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۸] .... ص : ۴۴۰

وَ هُوَ الَّذِی أَنْشَأَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَهَ قَلِیلًا ما تَشْکُرُونَ (۷۸)

و اوست خداوندی که انشاء و ایجاد فرمود برای شما شنوایی و چشم ها و قلبها بسیار کم شکر گزاری میکنید.

(سؤال) وجه اختصاص باین سه چیست؟ با اینکه اعضاء و جوارح انسان بسیار است و تماما شکر لازم دارد.

(جواب) این سه عضو سبب درک حقایق و ایمان میشود بگوش می شنود آیات شریفه قرآن را و دعوت انبیاء را و تبلیغ احکام را، بچشم مشاهده میکند معجزات را، و بقلب درک میکند و علم پیدا میکند و ایمان می آورد و قلبا معتقد میشود.

(سؤال) چرا سمع را مفرد بیان فرمود؟

(وَ هُوَ الَّذِی أَنْشَأَ لَکُمُ السَّمْعَ) و ابصار و افئده را جمع بیان فرمود:

(وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَهَ).

(جواب) سمع مصدر است بمعنی شنیدن و آلت آن اذن است، و لذا هر جا ذکر اذن شود بطور جمع می آورد مثل (وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها) اعراف آیه ۱۷۸.

(أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها) اعراف آیه ۱۹۴ (أَوْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها) حج آیه ۴۵ ولی ابصار مراد اعین است که آلت بینایی است و مصدرش از باب افعال است ابصار به کسر است، و لذا در همان آیه میفرماید:

(وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها) از باب افعال آورده یا از باب تفعیل ذکر میشود، شنونده را سامع میگویند: و بیننده را بصیر می نامند و هم چنین افئده که مراد قلب است، آلت درک است و لذا در همان آیه میفرماید:

(لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها) (قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ) که خداوند این سه نعمت بزرگ را عنایت فرمود که وسیله هدایت و سعادت و نجات از مهالک دنیا و عقوبات آخرت باشد لکن بسیاری اینها را صرف زخارف دنیا و هوای نفس و مکر و حیله و فسادهای دیگر کردند و قدر آنها را ندانستند و شکرگزار نشدند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۷۹] .... ص : ۴۴۱

وَ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۷۹)

و اوست خداوندی که شما را در روی زمین قرار داد و بسوی او محشور می شوید خداوند تبارک و تعالی بمقتضای حکمت و مصلحت بشر را روی زمین قرار داد همان موقعی که خطاب بملائکه شد.

(إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) تا زمانی که این دستگاه بر چیده شود که می فرماید:

(كُلَّ مَنْ عَلَيْها فانٍ) و سر آن اینست که ارواح آنها را قبلا خلق فرموده بود که در حدیث است

(خلقت الارواح قبل الأجساد بالفی عام)

و دارد

(الارواح جنود مجنّده فما تآلف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف)

و لکن این ارواح خالی از تمام کمالات بودند مثل ملائکه نبودند ولی قوه و استعداد تمام کمالات را داشتند ملائکه تا حدی دارای معرفت و کمال هستند، اما بشر ممکن است از تمام ملائکه بالا زند، و این قوی به فعلیت نمی رسد مگر بتوسط بدن عنصری و اعضاء و جوارح مادی و این تحقق پیدا نمی کند مگر روی زمین که میفرماید:

(وَ هُوَ الَّذِی ذَرَأَکُمْ فِی الْأَرْضِ) و همین است مفاد (إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ) جون ملائکه روی زمین حیواناتی مشاهده کرده بودند که بجان یکدیگر افتاده خیال کردند که بشر هم به مقتضای طبیعت حیوانی شهوت و غضب هم چنین نحو است گفتند:

(أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ) خداوند عالم به قوای باطنیه و استعدادات بشریه بود که انسان اگر این قوه و استعداد را خمود کرد و همان جنبه حیوانیت را تقویت نمود.

(أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ) در حقش صادق می آید و اگر به کار زد و به مقام فعلیت رسید اشرف از ملائکه میشود.

(شعر)

آدمی زاده طرفه معجونیست کز فرشته سرشته و زحیوان

گر کند میل این شود پس از این ور کند میل آن شود به از آن

(فمن غلب شهوته علی عقله فهو اخس من البهائم و من غلب عقله علی شهوته فهو اشرف من الملائکه).

(وَ إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ) پس از فناء دنیا و قیام قیامت هر که به جزاء خود نائل شود. (هُنالِکَ تَبْلُوا کُلُّ نَفْسٍ ما أَسْلَفَتْ وَ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ)

یونس آیه ۳۰.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۰] .... ص : ۴۴۳

وَ هُوَ الَّذِی یُحْیِی وَ یُمِیتُ وَ لَهُ اخْتِلافُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۸۰)

و او است خداوندی که زنده میکند و می میراند و از برای او است اختلاف شب و روز آیا پس تعقل نمیکنید.

(وَ هُوَ الَّذِی یُحْیِی وَ یُمِیتُ) حیات و موت هر چیزی به حسب خود او است چند قسم حیات و موت داریم حیات جمادی، نباتی، حیوانی، انسانی، ایمانی و موت اینها.

اما جمادی خداوند خلق فرمود اولا زمین مکه و او را کش داد که می فرماید: (وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها وَ أَلْقَیْنا فِیها رَواسِیَ) حجر آیه ۱۹ و موتش روز فناء دنیا است که میفرماید:

(یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ) ابراهیم آیه ۴۹.

و اما نباتی در انسان از قبل از نطفه تا بعد از تمامیت بدن و موتش سقط است.

و اما حیوانی از نفخ روح تا قبض روح.

و اما انسانی از بدو خلقت ارواح تا قطع علاقه از بدن.

و اما ایمانی اعتقاد به عقاید حقّه و زوالش موت اوست، چنانچه می فرماید:

(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ) انفال آیه ۲۴.

(وَ لَهُ اخْتِلافُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ) دو نحوه اختلاف دارند یکی آنکه هر یک خلف دیگریست و دیگر اختلاف در زیاده و نقصان است که خداوند به قدرت کامله در

اثر حرکت زمین بحرکت وضعی شب و روز می آورد و بحرکت انتقالی دور کره شمس زیاده و نقصان پیدا میکنند.

(أَ فَلا تَعْقِلُونَ) قادر متعال که تمام این کرات را به نحو منظم مثل مکینه- های کارخانجات در سیر آورده سزاوار پرستش هست و باید باو توجه نمود.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۱] .... ص : ۴۴۴

بَلْ قالُوا مِثْلَ ما قالَ الْأَوَّلُونَ (۸۱)

بلکه اینها می گویند مثل آنچه پیشینیان گفتند، این کفار و مشرکین تمام از یک سرچشمه آب بر میدارند همان کلمات و مزخرفات که بحضرت نوح و ابراهیم و هود و صالح و شعیب و موسی و عیسی می گفتند: به پیغمبر اسلام هم گفتند:

اما در مسئله توحید و نفی شرک می گفتند: که ما تقلید آباء خود می کنیم آنها عبادت آلهه خود میکردند ما هم دست از دین آبائی و اجدادی خود بر نمی داریم، و اما در مسئله نبوت انبیاء را مجنون و کذاب و مفتری می گفتند و اینکه آنها هم بشری هستند مثل ما اکل و شرب دارند و نمی شود بشر رسول باشد باید ملائکه بیایند برای رسالت، و اما معجزات انبیاء را سحر و جادو و چشم بندی می شمردند.

و اما معاد را منکر بودند که بدن پوسیده خاک شده و استخوان از هم پاشیده دو مرتبه زنده شود و برگردد، چنانچه امروز هم بسیاری که اسم اسلام روی خود گذارده منکر بسیاری از ضروریات اسلام هستند معاد جسمانی را منکر یا بدن حور قلیایی یا روحی فقط و منکر وجود بهشت و جهنم هستند می گویند: ما از جمیع، کرات جویه با خبر هستیم بهشت و جهنمی نیست و منکر وجود

ملك و جن هستند و می گویند: شیطان همان نفس انسانیست و بسیاری از ضروریات که ذکر آنها خالی از اشکال نیست. و سر تمام این ها اینست که باطل مدرکی ندارد فقط به اصطلاح دیوار حاشا بلند است هر چه را منکر میشوند، لذا میفرماید:

(بَلْ قالُوا) این کفار و مشرکین در مقابل حضرت رسالت.

(مِثْلَ ما قالَ الْأَوَّلُونَ) قوم انبیاء سلف نوح، هود، صالح. ابراهیم.

شعیب موسی و سایر انبیاء و رسل، سپس خداوند مقول قول آنها را نقل می فرماید:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۸۲ تا ۸۳] .... ص : ۴۴۵

قالُوا أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۸۲) لَقَدْ وُعِدْنا نَحْنُ وَ آباؤُنا هذا مِنْ قَبْلُ إِنْ هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۸۳)

گفتند: آیا زمانی که ما مردیم و خاک و استخوان شدیم آیا محققا ما هر آینه مبعوث می شویم هر آینه به تحقیق وعده داده شده ایم ما و پدران ما این وعده را از قبل و نیست این وعده مگر دروغ بافی پیشینیان.

در این دو آیه شریفه خداوند یکی از اقوال آنها را بیان فرموده که انکار معاد جسمانی است و لکن لازمه این انکار، انکار تمام فرمایشات انبیاء است، زیرا آنها را در این وعده تکذیب کردند و تکذیب آنها تکذیب رسالت است، و لذا فقها در باب تکذیب یکی از ضروریات دین که موجب کفر می شود میفرمایند:

چون برگشت به تکذیب رسالت است، بلی اگر بگوید: که رسول همچه فرمایشی نفرموده ضلالت می شود و اینها اعتراف می کنند که آنها فرموده اند لکن دروغ است و این همان اساطیر اولین است و لازمه تکذیب رسالت تکذیب جمیع گفتارهای آنها است، من جمله دعوت به توحید و نفی شرک. من جمله

بیان احکام و دستورات و سایر فرمایشات و نیز همین معنی در انکار ضروریات مذهب است که اگر بگوید:

العیاذ امام دروغ گفته بر گشتش به انکار امامت است و اگر بگوید: امام نفرموده اینها را آخوندها در آورده اند ضلالت است و در حکم شرک باللّه است، چنانچه حضرت باقر علیه السلام در باب رد حکم مجتهد جامع الشرائط فرمود:

(الراد علیه کالراد علینا و الراد علینا کالراد علی اللّه و الراد علی اللّه فی حد الشرک باللّه).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۴] .... ص : ۴۴۶

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیها إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۴)

بفرما باین کفار و از آنها سؤال کن که از برای کیست زمین و آنچه در زمین است اگر هستید شما که می دانید خداوند تبارک و تعالی به قدرت کامله خود زمین را یک کره قرار داده که سه ربع آن در آب فرو رفته و یک ربعش از آب خارج که ربع مسکونش می نامند و این کره زمین و آب را در جوف کره هوا نگاه داشته بدون ستون که در بعض آیات تعبیر به مهد میفرماید، گهواره (الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ جَعَلَ لَکُمْ فِیها سُبُلًا) زخرف آیه ۹.

(قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ) که اگر آنی حفظ نفرماید از بین میرود.

(وَ مَنْ فِیها) تعبیر به من که اشاره به ذوی العقول است جن و انس و ملک، اما بنی الجان که اکثر از انس هستند و در روی زمین قرار گرفته که می فرماید:

(یا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَکْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ) انعام آیه ۱۲۸ و اما ملک، ملائکه حفظه انس و موکلین قطرات باران و دریاها و کوه ها و کتبه اعمال و

غیر اینها، و اما انس که تمام صفحه زمین را اشغال کرده حتی به خیال کرات علویه افتاده و تا کره قمر رفته بعلاوه سایر مخلوقات ارضیه از حیوانات و نباتات و جمادات از معادن و جواهرات و فلزات کیست که اینها را نگاهداری می کند و در قبضه قدرت او است که اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها.

(إِنَّ اللَّهَ یُمْسِکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ أَنْ تَزُولا وَ لَئِنْ زالَتا إِنْ أَمْسَکَهُما مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ) فاطر آیه ۳۹.

(إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

مسئله: قاعده عقلیه، وجوب دفع ضرر مقطوع و مظنون و محتمل است، چنانچه اگر احتمال دشمن یا حیوان موذیه یا قطاع الطریق داد عقل می گوید باید اجتناب کرد یا احتمال سم بدهد و مسلما آن کفار اگر یقین به حقانیت دین الهی ندارند لا اقل ظن دارند و بر فرض ظنّ هم نباشد احتمال و لو موهوم باشد می دهند و لازم است فحص و تحقیق کنند و مسلما قطع بر خلاف ندارند، چنانچه می فرماید:

(وَ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ) جاثیه آیه ۲۳.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۵] .... ص : ۴۴۷

سَیَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ (۸۵)

زود باشد که در جواب شما بگویند زمین و کسانی که در او هستند مختص به خداست بگو: آیا پس از این اقرار چرا متذکر نمی شوید.

نظر به اینکه کفار و مشرکین منکر وجود حق نبودند و او را خالق زمین و آنچه در زمین است می دانستند غایه الامر معرفت آنها به خداوند متعال ناقص بود مشرکین برای او در عبادت شریک قرار داده بودند شرک عبادتی داشتند با کلمه

طیبه لا اله الا اللّه مخالف بودند و الا در افعال خلق و رزق و ایجاد و حفظ را مستند به او میدانستند و کفار قائل به تجسم بودند خدا را جسم می دانستند و از برای او اولاد تصور می کردند، ملائکه را بنات خدا می گفتند: عزیر و عیسی را ابناء الهی می شمردند برای او مکان قائل بودند در همین توراه رائج و اناجیل چه نسبت ها به خدا می دهند ولی برای احتجاج بر آنها همین مقدار کافی است که کسی که قدرت دارد زمین و اهل زمین را از کتم عدم به عرصه وجود آورد و نیست را هست کند و در جوف هوا نگهداری کند قدرت دارد بر اینکه از خاک و استخوان بشر ایجاد کند و شما را دو مرتبه زنده کند و مبعوث فرماید، چنانچه در آیات بسیار بهمین احتجاج تمسّک فرموده که آمدند نزد حضرت رسالت گفتند (مَنْ یُحْیِ الْعِظامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ قُلْ یُحْیِیهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّهٍ وَ هُوَ بِکُلِّ خَلْقٍ عَلِیمٌ) یس آیه ۷۸ و ۷۹ لذا.

(سَیَقُولُونَ لِلَّهِ) لام اختصاص است که مختصّ بخدا است.

(قُلْ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ) فکر نمی کنید، متذکّر نمی شوید که کسی که چنین قدرتی دارد قدرت دارد که از خاک و عظام خلق فرماید و این در جنب قدرت او ناچیز است، بلکه در همین دنیا نمونه آن را نشان داده به ابراهیم و عزیر و موسی و عیسی نشان داد.

به ابراهیم فرمود: (فَخُذْ أَرْبَعَهً مِنَ الطَّیْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَیْکَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلی کُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ یَأْتِینَکَ سَعْیاً) بقره آیه ۲۶۲.

به عزیر (فَأَماتَهُ اللَّهُ مِائَهَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ الی قوله وَ انْظُرْ إِلَی الْعِظامِ کَیْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَکْسُوها لَحْماً الایه) بقره آیه ۲۶۱.

به حضرت موسی راجع به بنی اسرائیل (فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ الی قوله ثُمَّ بَعَثْناکُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِکُمْ) بقره آیه ۵۲.

به عیسی علیه السلام فرمود: (وَ إِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّینِ کَهَیْئَهِ الطَّیْرِ بِإِذْنِی الی قوله

تعالی وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتی بِإِذْنِی) مائده آیه ۱۱۰ سپس خداوند حجت دیگری بر آنها اقامه فرمود.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۶] .... ص : ۴۴۹

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ السَّبْعِ وَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِیمِ (۸۶)

به فرما: به آنها کیست پروردگار آسمانهای هفتگانه و پروردگار عرش عظیم؟

این حجت بزرگتر از حجت اولیه است زیرا زمین با آنچه در او است نسبت به عالم بالا حکم قطره دارد نسبت بدریای عظیم.

(قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ السَّبْعِ) مکرر در این تفسیر ذکر سماوات شده، خلاصه اینکه سماء مأخوذ از سموّ است به معنی بالا، حتی برابرها هم اطلاق سما شده (وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ) انفال آیه ۱۱. و ما در فارسی اطلاق آسمان می کنیم و مراد این کرات جویه است که بالای سرما است که در این فضای وسیع خداوند مقرر فرمود و تعبیر به سبع برای این هفت کره است که فاصله هر یک بدیگری بسیار است و این فاصله را تعبیر به طبقه می کنیم قمر، عطارد، زهره، شمس، مریخ. مشتری، زحل که اینها را سیارات نام نهاده اند که دور کره شمس سیر دارند، چنانچه زمین هم در مدت یک سال دور کره شمس سیر می کند و سیر اینها مختلف است از حیث مدت که در علم هیئت و نجوم تعیین شده و فوق اینها سایر کواکب هستند که به نظر می آید، بطئی است سیر آنها و لذا ثوابت می نامند ولی به عقیده ما تمام اینها با این بعد آنها از کره زمین در طبقه اول هستند به دلیل قوله تعالی:

(وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ) فصّلت آیه ۱۱ و مراد از سماء دنیا یعنی

طبقه اولی که نزدیکتر به کره زمین است و اما سایر طبقات لا یعلمه الا اللّه و فوق تمام این طبقات کرسی است که فرمود:

(وَسِعَ کُرْسِیُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ) آیه الکرسی. و فوق کرسی عرش اعظم است که میفرماید:

و رب العرش العظیم که محیط به کرسی است و جز خدا و پاره ای از انبیاء و ملائکه خبر ندارند و ائمه هدی علیهم السلام.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۷] .... ص : ۴۵۰

سَیَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۸۷)

زود باشد که در جواب شما بگویند. که مربی آسمان ها و عرش خداوند متعال است بگو آیا پس از این اعتراف باز هم پرهیز نمی کنید از مخالفت او و منکر معاد می شوید کسی که چنین قدرتی دارد نمی تواند از یک مشت خاک و استخوان انسان ایجاد کند و روح در آن دمد و زنده کند.

(تنبیه) این عظمت کرات جویه و عرش اعظم در نظر ما عظیم و بزرگ می نماید و الا در جنب قدرت پروردگار با خلقت یک مورچه تفاوت ندارد، زیرا ایجاد تمام ممکنات منوط به مجرد اراده و مشیت او است (إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ) یس آیه ۸۲.

(توضیح) افعال صادره از عباد اختیارا، محتاج به مقدماتی است که تصور و تصدیق و عزم و جزم و حرکت عضلات و توانایی و فقدان موانع باشد، و اما افعال صادره از خداوند فقط دو چیز بیش لازم ندارد یکی علم به صلاح، و دیگر ایجاد و حکما تعبیر می کنند از علم به صلاح به اراده که می گویند: فرق است بین حکمت و اراده، حکمت علم به مصالح و مفاسد است، و اراده علم به صلاح است

و از ایجاد به مشیت که بسا تعبیر می کنند بوجود منبسط که تمام موجودات امکانیه به ایجاد حق موجود می شود و نفس ایجاد بنفسه ایجاد می شود، ایجاد، ایجاد دیگر نمی خواهد و الا تسلسل لازم می آید و بر طبق این خبری هم داریم که میفرماید (خلقت الاشیاء بالمشیه و خلقت المشیه بنفسها) و متکلمین اراده را همان مشیت و ایجاد میدانند.

بنا بر قول حکماء اراده از صفات ذات و از شئون علم است و بنا بر قول متکلمین از صفات فعل.

(سَيَقُولُونَ لِلَّهِ) تمام مختص به ذات اوست و بس.

(قُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ) مراتب تقوی را مکررا اشاره کرده ایم تقوای از شرک و کفر و ضلالت، تقوای از معاصی که موجب زوال ایمان می شود تقوای از معاصی کبار، تقوای از کل معاصی، تقوای از زخارف دنیوی ما زاد از مقدار ضرورت و لزوم، تقوای از توجه به غیر خدا به اسباب ظاهریه. سپس خداوند حجت ثالثه که بزرگتر از آن دو حجت است اقامه میفرماید:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۸۸] .... ص : ۴۵۱

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُوَ يُجِيرُ وَ لا يُجارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۸)

به فرما به آنها کیست که به ید قدرت او است ملکوت هر چیزی و او پناه دهنده است و از کسی پناه نخواهد و احتیاج به پناه دهنده ندارد اگر هستید که می دانید.

(قُلْ مَنْ بِيَدِهِ) مراد ید جارحه نیست زیرا جسم نیست که اجزاء و جوارح داشته باشد بلکه مراد توانایی و قدرت است و در تعبیرات هم بسا می گویند:

فلان کس ید طولانی دارد در استخراج مسائل و احکام یعنی قدرت بر استنباط

احکام دارد یا در کسب و کار و ثروت و امثال اینها.

(مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ) ملکوت، واو و تاء زائده دال بر مبالغه مثل جبروت و لاهوت و مراد استیلاء و سلطنت و سلطه بر هر چیزی دارد، و عالم ملکوت فوق عالم ناسوت است، و عالم جبروت فوق ملکوت، و عالم لاهوت فوق جبروت است و مراد از شی ء ما یشی ء وجوده است، یعنی هر چه قابل وجود باشد و در خبر است می فرماید خداوند

(شی ء لا کالاشیاء)

چون صرف وجود و عین وجود است و سایر اشیاء ماهیاتی هستند که وجود عارض آنها شده و ملبس به لباس وجود شده- اند و تمام آنها در تحت قدرت و استیلاء حق هستند و از همین باب است که سلطان را ملک می گویند: ملک حجاز، روم، ایران و آنچه در تحت قدرت او است مملکت می نامند مملکت حجاز، روم، ایران و امثال آنها و سلطان می نامند به واسطه سلطه بر اهل مملکت و تسلط بر آنها.

(و هو یجیر)

پناه دهنده است هر که باو پناه برد

(یا جار المستجیرین)

(فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ) ذاریات آیه ۵ هر کس در هر بلائی و مصیبتی افتاد اگر رو باو رفت پناهش می دهد و همین معنای استعاذه است که از شر شیاطین جنی و انسی و بلیات باید استعاذه کرد.

(فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) اعراف آیه ۱۱۹ نحل آیه ۱۰۰ مؤمن آیه ۵۸ فصلت آیه ۳۶.

از افلاطون است که گفت: (الحوادث سهام و الافلاک قسی و الانسان هدف و الرامی هو اللّه فاین المفر) خدمت امیر المؤمنین علیه السلام کلام او را نقل کردند فرمود: (فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ).

(وَ لا یُجارُ عَلَیْهِ) احتیاج در ساحت قدس او نیست. محل حوادث واقع نمی شود، هر چه اراده کرد کسی قدرت بر دفعش ندارد مثل بلیات دنیوی و عقوبات اخروی.

(إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) اگر شما كفار و منكرين معاد می دانيد كه ملكوت هر چيزی بدست كيست و پناه دهنده كيست؟ خبر دهيد.

[سوره المؤمنون (۲۳): آيه ۸۹] .... ص : ۴۵۳

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ (۸۹)

زود باشد كه بگويند: ملكوت تمام اشياء بدست قدرت الهيست بگو:

پس سبب چيست و برای چه حق را باطل می پنداريد؟

(سَيَقُولُونَ لِلَّهِ) مورد تعجب است كه مثل مشركين و كفار با آن خباثت و ملعنت اعتراف دارند كه تمام امور در تحت مشيت الهيست و او است مالك و خالق و نگهبان آنها و امروز جامعه دنيا كه اكثريت با آنها است تمام را مستند به طبيعت می دانند و اين عالم را به خودی خود موجود شده می پندارند و منكر وجود حق تبارك و تعالی هستند، و زير بار هيچ دينی و مسلكی و طريقتی نيستند.

(قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ) سحر خدعه و تزوير و پلتيك و تقلب و غش است كه باطل را به صورت حق جلوه می دهند، چنانچه سحره پنبه را به صورت عقرب و صحيح را به صورت شكسته و ريسمان را به صورت مار و امثال اين ها جلوه می دهند و بر جهال امر مخفی می شود اينها حق را باطل می گويند، توحيد را شرك، انبياء را كذاب، دين حق را باطل و باطل را حق و از اين جهت است كه سحر و خدعه و تزوير و تقلب و غش در شريعت مطهره حرام است و امروز نوع معاملات خالی از اين گونه ها نيست روغن نباتی در روغن حيوانی، آب در شير، چای داخلی در خارجی و ضرر را نفع و باطل را حق و بد را خوب حتی فاسق خود را عادل جلوه می دهد، كاذب صادق نشان می دهد حتی عمله طفره در كار كارفرما می زند بكلّی حقيقت و

واقعیت میان جامعه از بین رفته فقط بعض متدینین خود را نگاه می دارند و بواسطه آنها است که بلا نازل نمی شود و الا این نوع اعمال اقتضاء صاعقه دارد.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

(لولا شیوخ رکع و اطفال رضع و بهائم رتع لصب علیکم العذاب صبّا)

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۰] .... ص : ۴۵۴

بَلْ أَتَيْناهُمْ بِالْحَقِّ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۹۰)

بلکه امدیم ما آنها را به حق و صدق و محققا آنها هر آینه دروغ گویانند (بَلْ أَتَيْناهُمْ) آمدن رسول و کتاب قرآن و معارف الهیه و عقاید دینیه و اخلاق حمیده و اعمال صالحه.

(بِالْحَقِّ) که تمام آنها مطابق با واقع و مصالح دنیویه و اخرویه و صحیح و درست و بجا و بموقع و عین صلاح بوده، حق مقابل باطل است و یکی از اسماء الهیه حق است، اشاره به مقام واجب الوجودیست ثابت و محقق بوده و هست، چنانچه اللّه اسم ذات مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع نواقص امکانیست و هو اشاره به مقام غیب الغیوبی است که در تصور احدی نمی آید زیرا معرفت اشیاء منوط به تصور است در ذهن که ماهیات را سلب وجود خارجی کنید و وجود ذهنی باو دهید و الا بوجود خارجی ممکن نیست در ذهن درآید و حضرت اله ماهیت ندارد و سلب وجود از او نمی شود چون صرف وجود است و سلب وجود عدم صرف است و انبیاء تماما بر حق بودند و فرستاده حضرت باری و کتب آسمانی تمام حق است از جانب او نازل شده و دستورات دینی تمام حق است عین صلاح است و از طرف او آمده است.

(ما ضَلَّ صاحِبُكُمْ وَ ما غَوى وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى عَلَّمَهُ

شَدِيدُ الْقُوى

) و النجم آیه ۲ الی ۵ و هر چه بر خلاف حق است باطل است.

(وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ) این کفار و مشرکین آنچه میگویند باطل و دروغ است که از برای خدا شریک قرار دادند و ملائکه را دختران خدا گفتند و آدم و عزیز و عیسی را پسران خدا فرض کردند و انبیا را تکذیب کردند و معجزات آنها را سحر پنداشتند و دستورات آنها را بیهوده شمردند و معاد را منکر شدند و تقلید آباء خود را نمودند با هزار عیب دیگر.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۱] .... ص : ۴۵۵

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَ ما كانَ مَعَهُ مِنْ إِلهٍ إِذاً لَذَهَبَ كُلُّ إِلهٍ بِما خَلَقَ وَ لَعَلا بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ (۹۱)

اخذ و اتخاذ نفرموده خداوند متعال از برای خود ولدی و نیست با او از الهی زیرا اگر الهی بود هر آینه می رفت هر الهی به آنچه خلق نموده و هر آینه بعض این اله بر بعضی علو پیدا می کردند، منزه است خداوند از آنچه اینها توصیف میکنند و نسبت میدهند.

(مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ) زیرا اولاد پیدا کردن لوازمی دارد و باید جسم باشد، آلات تناسل داشته باشد، زن اختیار کند. شهوت داشته باشد و لوازم دیگر و خداوند.

(نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل) زیرا تمام اینها از روی احتیاج است و احتیاج از لوازم امکان است و واجب غیر ممکن است، و تعبیر به ولد فرمود که اعم از پسر و دختر است که کفار نسبت دادند که ملائکه دختران خدا هستند و در این توراه رائج دست یهود آدم را ابن اللّه می گوید: و یهود عزیر را ابن اللّه گفتند و نصاری مسیح را (قالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصارى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ)

توبه آیه ۳۰.

(وَ ما كانَ مَعَهُ مِنْ إِلهٍ) تمام مشرکین هر طائفه غیر از خدا اله دیگری قائل شدند، عبده شمس آتش، گوساله گاو و غیر این ها حتی نصاری و یهود. اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً لا إِلهَ إِلَّا هُوَ سُبْحانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) توبه آیه ۳۱.

(إِذاً لَذَهَبَ كُلُّ إِلهٍ بِما خَلَقَ) دو دلیل متقن بر نفی آلهه یکی آن که اگر فرض کنیم دو اله می گوییم:

آیا هر کدام از این دو قدرت دارد بر منع دیگری یا ندارد، اگر بگویی دارد پس ممنوع از الوهیت میافتد، و اگر بگویی: ندارد عجز لازم می آید، و عاجز از الوهیت می افتد، پس هر دو بر فرض داشتن قدرت و نداشتن از الوهیت خارج میشوند.

دلیل دوم اینکه اگر دواله باشند در امر خلقت مخلوقات به یکدیگر احتیاج دارند مثل دو شریک یا هر کدام مستقل هستند، اگر محتاج باشند هر دو از الوهیت می افتند، و اگر مستقل باشند باید مخلوقات هر یک ممتاز باشند، و اگر هر یک قدرت دارد بر دفع مخلوق دیگری، پس دیگر از الوهیت می افتد و اگر ندارد، پس عجز لازم می آید و با الوهیت منافات دارد و این است معنای.

(وَ لَعَلا بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ) و همین است معنای (لَوْ كانَ فِيهِما آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتا) انبیاء آیه ۲۲.

بعلاوه دو آیت مستلزم ما به الاشتراک و ما به الامتیاز است، پس هر دو مرکب از دو جزء هستند و ترکیب موجب سه احتیاج است این جزء محتاج به جزء آخر و مرکب محتاج بهر دو جزء و ترکیب محتاج به مرکب بکسر است. به علاوه امتیاز که محقق دو آیت است از جهه اختلاف ماهیه است و الا در وجود که

امتیازی نیست و ماهیت هم غیر وجود است و وجود عارض ماهیت است.

(ان الوجود عارض الماهیه تصورا و اتّحدا هویه) پس مرکب از وجود و ماهیه است و ترکیب با وجوب وجود سازش ندارد، چنانچه گفتند:

ترکیب از لوازم امکان است که گفتند الممکن زوج ترکیبی و مرکب را سه قسم گفتند: ترکیب خارجی، ذهنی، عقلی.

اما ترکیب خارجی مثل اجسام و عوارض اجسام، و اما ترکیب ذهنی اینکه ماهیات را سلب وجود خارجی کنی و وجود ذهنی دهی، و امّا ترکیب عقلی اینکه مرکب از وجود و ماهیت است.

بعلاوه ماهیت محدود است و وجود حضرت اله نامحدود و با هم سازش ندارند، لذا می گوئیم ذات مقدسش صرف الوجود و محض الوجود و بحت- الوجود است.

(سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا یَصِفُونَ) که خدا را نشناختند و این اوصاف امکانیه را بر او گفتند.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۲] .... ص : ۴۵۷

عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ فَتَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ (۹۲)

عالم به غیب و شهود است، پس بالاتر از این است که برای او شریک قرار دهند. کلام در این آیه شریفه در سه جمله واقع میشود.

جمله اولی: علم عین ذات و از صفات ذاتیه است و توضیح آن اینکه گذشت که صرف وجود است و اعلی مراتب وجود غیر محدود و غیر متناهی نه اول دارد و نه آخر و البته دارای جمیع مراتب وجود است به بساطته و وحدته و علم یک مرتبه از مراتب وجود است مثل سایر صفات ذاتیه که عمده آنها سه صفت است

علم، قدرت، حیات و بقیه برگشت باین سه قدیم، ازلی، ابدی، سرمدی، سمیع بصیر، خبیر، مرید، مدرک، علیّ، رفیع، کبیر، عظیم، چنانچه مکرر بیان شده.

جمله ثانیه: غیب مقابل شهود است یعنی از نظر غائب است و غیب ذی مراتب است حتی در غیاب کسی اگر صحبت نامناسبی کردی غیبت می گویند:

و معصیت بسیار بزرگیست که گفتند:

(الغیبه اشد من الزنا)

و امام عصر را غائب می گویند:

چون از انظار مستور است و بر خداوند چیزی مستور و غائب نیست (عالِمِ- الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ الآیه) سبأ آیه ۳ (وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً) طلاق آیه ۱۲.

جمله ثالثه: در موضوع علم غیب بسیاری از عامه قائل شدند به اینکه علم غیب مختص ذات اقدس او است، بواسطه اطلاق آیات بسیاری مثل (قُلْ لا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الْغَیْبَ إِلَّا اللَّهُ وَ ما یَشْعُرُونَ) نمل آیه ۶۶ و لکن جواب آنها اینست که این آیات تقیید شده به آیه شریفه.

(عالِمُ الْغَیْبِ فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ) جن آیه ۲۶ و ۲۷ و توضیح کلام اینکه علم غیبی که مختص به اوست علمی است که از حد ممکن خارج است و غیر محدود است مثل علم ذات به ذات که مقام غیب الغیوبی است و اما علمی که از ناحیه او افاضه می شود بر بعضی که بر دیگران غیب است بر مستفیض غیب نیست مثل علم حضرت رسالت و ائمه طاهرین به جمیع ما سوی اللَّه سر تا سر ممکنات گذشته و آینده و دون آنها، علومی که به سایر انبیاء و ملائکه افاضه شده که بر دیگران غیب است و هم چنین به مؤمنین مثل علم بظهور بقیه اللَّه و رجعت ائمه و خصوصیات معاد.

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّى ما يُوعَدُونَ (۹۳)

بگو: پروردگار من بمن بنما آنچه باین کفار و مشرکین وعده عذاب داده شده وعده های الهی سه قسم است ۱- وعده های که به انبیاء و مؤمنین داده شده این قابل تخلف نیست، زیرا خلف وعده قبیح است و محال است از خداوند، بمقتضای عدل فعل قبیح صادر شود مثل آیه شریفه.

(إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ) مؤمن آیه ۵۴.

۲- وعده های که به کفار و اهل معاصی داده که بنحو اخبار باشد اینهم قابل تخلف نیست، زیرا تخلفش موجب کذب می شود و بر او محال است، زیرا کذب قبیح است.

۳- وعده هایی که بآنها داده شده به نحو انشاء که تعبیر به وعید میکنیم این هم دو قسم است اگر محل قابلیت و لیاقت داشته باشد ممکن است تخلف به اینکه خداوند عفو فرماید، و بیامرزد و گذشت کند، و اما اگر قابل عفو نباشد البته متوجه می شود، زیرا عفو و مغفرت شرطش ایمان است که با ایمان از دنیا برود و گفتیم عمده خطر معاصی دو چیز است یکی آنکه باعث شود که بی ایمان از دنیا رود و دیگر آنکه خداوند عفو نفرماید و مؤاخذه کند مؤمن باید بین خوف و رجا باشد و نظر به اینکه حضرت رسالت در حق کفار و مشرکین نفرین نمیکرد بلکه دعاء میکرد و میگفت:

(اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون)

خداوند میفرماید: (قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّى ما يُوعَدُونَ).

آن وعده هایی که بآنها داده بمن بنما چنانچه انبیاء سلف هم در حق قوم خود پس از یأس از هدایت نفرین کردند حضرت نوح عرض کرد (رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً) نوح آیه ۲۷ و ۲۸ و حضرت موسی عرض کرد.

(رَبَّنَا اطْمِسْ عَلى أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ فَلا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ- الْأَلِيمَ) یونس آیه ۸۸ لذا امر شد بحضرت.

(قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي ما يُوعَدُونَ) و آنچه وعده داده شده گرفتار قحط و قتل در بدر و حنین و ذلت و خفت که خداوند یاری فرمود پیغمبر و اصحابش را و فتح مکه و از بین رفتن مشرکین و از ترس ایمان آوردن و بلاهای دیگر.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۴] .... ص : ۴۶۰

رَبِّ فَلا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۹۴)

پروردگار من مرا قرار مده در قوم ظالمین. مفسرین چنین معنی کردند که موقع نزول عذاب بر کفار مرا از میانه آنها بیرون برو از عذاب نجات ده، بعضی چنین معنی کردند که مرا جزو ظالمین قرار مده لکن این دو معنی بنظر نمی آید، و آنچه بنظر می آید اینکه این جمله مربوط به جمله قبل است مدخول کلمه قل که مأمور شده این دعا را تقاضا کند و چون این سوره مبارکه مکی است در مکه نازل شده و تا مادامی که حضرتش در مکه بود بسیار به حضرت ظلم می کردند.

خاکروبه، شکمبه شتر بر سرش می ریختند فقط یک ملاحظه از حضرت ابی طالب می کردند عاقبت طومار نوشتند و در کعبه میان لوله گذاردند که دیگر به حضرتش و اصحابش چیز نفروشند و آن قدر سخت شد که حضرت ابی طالب

آنها را برد در شعب ابی طالب و هیچ وسیله بر امرار معاش نداشتند سه سال در شعب بودند فقط زن های مکه در خفای مردان شبانه مختصر آذوقه بر شتر بار می کردند و به طرف شعب روانه می کردند تا موقعی که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم خبر داد که جبرائیل خبر داد که طومار آنها را موریانه خورده فقط اسم اللَّه باقی مانده حضرت ابی طالب آمد در مسجد الحرام سران قریش خیال کردند که حاضر شده پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم را تسلیم آنها کند فرمود:

این پسر برادر من یک هم چه خبری داده بروید مشاهده کنید اگر راست است بدانید آن پیغمبر است و از جانب الهی وحی باو می رسد و اگر دروغ است من او را تسلیم شما میکنم قبول کردند بنی شیبه را خواستند کلید در کعبه نزد آنها بود باز کردند لوله را دیدند هیچ تصرفی در آن نشده چون باز کردند دیدند فرمایش او صدق است اجازه دادند بیایند در مکه و تا ابی طالب زنده بود چندان اذیت نمی کردند، پس از فوت ابی طالب و در همان سال خدیجه هم فوت نمود و حمزه هم رفته بود به شکار چهل نفر تصمیم قتل آن حضرت را گرفتند آمدند حضرت سر قبر خدیجه بود عبا بگردنش فشار دادند به نحوی که یقین به موت او پیدا کردند، پس از آن حضرت تشریف برد در مسجد حمزه از شکار آمد حضرت را برد منزل و ایمان آورد تا لیله المبیت دور خانه او را گرفتند که او را بقتل رسانند از آن طرف بسیاری از اهل مدینه بواسطه خبرهای یهود می آمدند مکّه و به شرف اسلام مشرف می شدند و اصرار داشتند که حضرت را به مدینه برند و از ظلم قریش نجات دهند حضرت می فرمود اجازه ندارم، تا این آیه نازل شد و حضرت از خداوند در خواست نمود که عرض کرد.

(رَبِّ فَلا تَجْعَلْنِی فِی الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ) امریه رسید و در لیله المبیت هجرت فرمود و نجات پیدا کرد از ظلم ظالمین و از میانه آنها بیرون رفت

(هذا ما عندنا).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۵] .... ص : ۴۶۲

وَ إِنَّا عَلى أَنْ نُرِيَكَ ما نَعِدُهُمْ لَقادِرُونَ (۹۵)

خداونـد می فرماید: محققا ما بر این که به تو نشان دهیم و مینمائیم آن عذابی که بآن ها وعده داده ایم، هر آینه قدرت داریم، این آیه شـریفه برای تسـلیت خاطر رسول اللّه بود که ما قدرت داریم عذاب بر آنها نازل کنیم، چنانچه تو را نجات دادیم، لکن افعال الهی بوقت خود که صـلاح باشـد تحقق پیـدا می کنـد و شایـد سـرّ تأخیرش این باشـد که بعض آنها در خلال این مدت بشرف اسلام مشرف می شوند و بسا از نسل آنها اشخاصی بوجود آیند که آنها ایمان می آورند، و اما عذاب آنها آنجایی بود که یکی آن که گرفتار قحطی شدنـد، و یکی آن که در جنگ بـدر و احزاب واحـد کشـته شدند حتی ملائکه به مدد مسـلمین آمدند، و یکی آن که در فتح مکه تسـلیم شدند و بر حسب ظاهر اظهار اسـلام کردند و لو بسیاری از آنها منافق بودند مثل ابی سفیان و اتباع آن، و لکن بعض دیگر حقیقت داشت اسـلام آنها. لکن بعد از رحلت پیغمبر صلّی اللّه علیه و سلم کردند آن چه کردند که می فرماید:

(ارتد الناس بعد رسول اللّه الا اربعه او خمسه)

و آثار آن باقی ماند که با ائمه اطهار چه کردند و تا امروز چه می کنند.

ص: ۴۶۲

ادْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ السَّیِّئَهَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِما یَصِفُونَ (۹۶)

دفع نما سیئه کفار را که بتو روا می دارند باحسان بآن ها ما می دانیم و عالم تریم بآنچه آنها توصیف می کنند، اخلاق حضرت رسالت به نحوی بود که خداوند توصیف میفرماید:

(وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ) قلم آیه ۴ و می فرماید: (فَبِما رَحْمَهٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ کُنْتَ فَظًّا غَلِیظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِکَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ) آل عمران آیه ۱۵۳، دارد کسانی که بشرف اسلام مشرف شدند سه دسته بودند. یک دسته از ترس جان و یک دسته به طمع مال و یک دسته بواسطه اخلاق پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم و این دسته حقیقت داشت اسلام آنها، حتی نقل کردند که یک یهودی بود همه روزه بالای بام می رفت و خاک روبه بر سر حضرت می ریخت چند روزی شد که دیگر این عمل را نمیکرد حضرت پرسش فرمود گفتند: مریض شده حضرت به عیادت او تشریف برد سه مرتبه صورت برگردانید باز حضرت مقابل صورتش نشست این خلق را که مشاهده کرد به شرف اسلام مشرف شد، خاکروبه می ریختند چند قدمی دور میشد و خود را تکان می داد و روی خود نمی آورد، حتی بعد از فتح مکه و تسلط حضرت بر سران قریش فرمود: معامله می کنم با شما معامله ای که برادرم یوسف با برادرانش کرد تمام شما را عفو نمودم حتی وحشی که شکم حضرت حمزه را در احد پاره کرد موقعی که آمد اسلام اختیار کرد او را عفو فرمود، و این اول قدمی است که باید با دشمن رفتار کرد و کفار را بزبان لین و خوش دعوت کنید.

(فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَیِّناً) طه آیه ۴۶ حتی در باب امر بمعروف و نهی از منکر درجه اولش زبان خوش و لیّن و از راه نصیحت است، و بالجمله به ضرورت دین اسلام حضرت رسالت در جمیع کمالات و اخلاق و صفات افضل از جمیع انبیاء و

اولیاء و ملائکه و ما سوی اللّه بود، حتی ائمه طاهرین را تعریف می کردند می گفتند: شبیه اخلاق پیغمبر است حتی حضرت سید الشهداء علیه السلام در حق حضرت علی اکبر عرض کرد.

(اللهم اشهد علی هؤلاء القوم قد برز الیهم غلام اشبه الناس خلقا و خلقا و منطقا به رسولک و کنا اذا اشتقنا الی رسولک نظرنا الیه)

چنانچه خداوند عالم هم به بندگان رءوف و مهربان است و فردای قیامت عفو و مغفرت او نسبت باهل ایمان بحدی است که انبیاء و ملائکه هم تصور نمی کردند، حتی امیر المؤمنین علیه السلام در دعاء کمیل عرض میکند.

(لولا ما حکمت به من تعذیب جاحدیک و قضیت به من اخلاد معانديک لجعلت النار کلها بردا و سلاما و ما کان لاحد فیها مقرا و لا مقاما).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۷] .... ص : ۴۶۴

وَ قُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِکَ مِنْ هَمَزاتِ الشَّیاطِینِ (۹۷)

و بگو پروردگارا پناه می برم بتو از عیوب و لغزش های شیاطین، در باب قلوب اخباری داریم که از برای قلب دو باب است، یکی رو به ملائکه داخل می شوند و بنده را بخیال کارهای خوب می اندازند که الهام ملکی تعبیر می کنند، و یکی رو به شیاطین که او را به خیال کارهای بد می اندازد و تعبیر به وسوسه شیاطین می کنند و قلوب مطهره معصومین از انبیاء و ائمه و سایر معصومین از قسمت دوم محفوظ است و شیطان راه ندارد و خیال سویی در قلوب آنها خطور نمی کند و مفاد این آیه شریفه این است که شیاطین جنی و انسی در مقام اضلال بنده گان و اضرار بحضرت رسالت بودند.

حضرت از خداوند تقاضا کند که از شر آنها محفوظ ماند و مؤمنین را هم حفظ فرماید و شیطان را بر آنها مسلط نکند، چنانچه خطاب به شیطان فرمود:

(إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ) حجر آیه ۴۲ (إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ) نحل آیه ۱۰۱.

و لکن حفظ آنها و اعطاء مقام عصمت از جانب حق است، لذا باید پناه باو برد که میفرماید:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۸] .... ص : ۴۶۵

وَ أَعُوذُ بِکَ رَبِّ أَنْ یَحْضُرُونِ (۹۸)

و بگو پناه می برم به تو ای پروردگار من این که شیاطین نزد من حاضر شوند، حضور شیاطین نزد انبیاء اشاره باین آیه است.

(ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِیٍّ إِلَّا إِذا تَمَنَّی أَلْقَی الشَّیْطانُ فِی أُمْنِیَّتِهِ فَیَنْسَخُ اللَّهُ ما یُلْقِی الشَّیْطانُ ثُمَّ یُحْکِمُ اللَّهُ آیاتِهِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ) حج آیه ۵۱ امنیه به معنی آمال و آرزو است و آمال و آرزوی انبیاء و رسل هدایت امت و دلالت آنها بایمان و دین حق و بیان آیات الهیه و احکام و مواعظ و نصایح و بیدار کردن آنها را از خواب غفلت و تیه ضلالت و ظلمت جهالت و نجات از مهالک دنیوی و اخروی و سعادت و رسته گاری و فوز به جنه و تخلص از عذاب است.

و القاء شیاطین مانع شدن امت است از پیروی انبیاء و اغوای آنها بوساوس شیطانی و هواهای نفسانی و علاقه مندی به زخارف دنیوی و تقلید آباء و امثال این ها و نسخ الهی القاء شیاطین را به نصرت و یاری انبیاء و مؤمنین است که کفار را مخذول و منکوب می فرماید یا به عذاب های مهلکه مثل غرق و صاعقه و صیحه و خسف یا به بلاهای دنیویه مثل فقر و مرض و تسلط ظالم و القاء عداوت و بغضا بین آنها و لو بر حسب ظاهر مجتمع هستند چنانچه میفرماید:

(بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى) حشر آیه ۱۴ و امروز هم اگر اختلاف کفار و ظلمه و فساق و فجار و زد خورد با یکدیگر نبود هر آینه اسلام بکلی برچیده می شد، لذا باید از خدا خواست.

(اللهم اشغل الظالمین بالظالمین و اجعلنا من بینهم سالمین) آنها به جان یکدیگر بریزند.

(ز هر طرف که شود کشته سود اسلام است) به بینید بنی امیه و بنی العباس با ائمه طاهرین چه کردند.

فقط در اواخر حضرت باقر علیه السلام و اوائل حضرت صادق علیه السلام که این دو طایفه به هم گلاویز شدند این همه اخبار از بیان عقائد و اخلاق و احکام و مواعظ و غیر این ها از این دو بزرگوار صادر شده که مذهب شیعه را مذهب جعفری گفتند در مقابل مذاهب اربعه اهل تسنن.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۹] .... ص : ۴۶۶

حَتَّى إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ رَبِّ ارْجِعُونِ (۹۹)

این کفار و مشرکین به کفر و شرک خود باقی هستند تا زمانی که بیاید احدی از آنها را مرگ گوید پروردگار من مرا برگردان به دنیا. یکی از خصوصیات وارده بر انسان حال احتضار است که پرده برداشته می شود و خصوصیات آن عالم را مشاهده میکند و اموری که بر او پیش می آید بسیار است ملک الموت را می بیند یا به صورت زیبا و خوش یا به صورت مهیب و خشم و غضب جای خود را بآن نشان می دهند یا بهشت یا جهنم ملائکه را مشاهده می کند یا ملائکه رحمت یا ملائکه غضب انوار مقدسه پیغمبر و ائمه را می بیند یا سفارش به ملک الموت می کنند که براحتی قبض روح کند یا دستور می دهند که بسختی قبض کند، و

بالجمله یا اول راحتی او است یا اوّل عذاب که فرمود:

(اذا مات ابن آدم قامت قیامته)

یکی از رفقای حقیر بسیار آدم پاکی بود برای حقیر نقل کرد که من مریض بودم حال احتضار به من دست داد دیدم پیغمبر صلّی اللّه علیه و سلم تشریف آورد بالای سرم نشست امیر المؤمنین علیه السلام مقابل صورت ائمه طاهرین اطراف بستر ملک الموت آمد، دم در ایستاد من خواستم متوسل شوم زبانم طاقت نیاورد.

خواستم دست به دامن شوم قدرت بر حرکت نداشتم، بعد متوجه شدم که آرنج خود نزدیک زانوی امیر المؤمنین علیه السلام است یک فشاری دادم که من نمی خواهم فعلا بمیرم امیر المؤمنین علیه السلام صورت به ملک الموت نمود و سر مبارک را حرکت داد یعنی برو رفت و آنها هم برخواستند و رفتند حال من برگشت و مرض رفع شد، و همین فرمایش را امیر المؤمنین علیه السلام به حارث همدانی فرمود:

(یا حار همدان من یمت یرنی- من مؤمن او منافق قبلا).

ایکه گفتی فمن یمت یرنی جان فدای کلام دل جویت

کاش روزی هزار مرتبه من مردمی تا بدیدمی رویت.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۰] .... ص : ۴۶۷

لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ کَلاَّ إِنَّها کَلِمَهٌ هُوَ قائِلُها وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ (۱۰۰)

این ها که تقاضای رجوع به دنیا می کنند می گویند: امید است من عمل صالحی بجا آورم در آنچه ترک کردم، نه چنین است هرگز برگشتن نداری این کلمه ای است که او میگوید و از وراء این عالم برزخی است تا روزی که مبعوث می شوند.

(لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ) اخبار بسیاری داریم راجع به منع زکاه و خمس است و مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق میکند منافات با عموم آیه ندارد، کافر می گوید برگردم ایمان آورم، مشرک موحد شوم، فاسق عادل گردم، مسی ء محسن شوم عاصی مطیع شوم. لذا جواب داده میشود.

(کَلَّا) دیگر رجوع نداری نفس های تو شماره داشت تمام شد، روزی تو محدود بود بآخر رسید با این که اگر بر فرض برگردی همانی که هستی (وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ) انعام آیه ۲۸.

(إِنَّها کَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها) تقاضای بی جا است زیرا انسان تا در دنیا هست قابل تغییر هست و پس از مردن هر چه دارد ملکه او می شود و قابل تغییر نیست (وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا).

اسراء آیه ۷۴.

(وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ) برزخ فاصله بین الشیئین است بین دنیا و آخرت و در اخبار تعبیر به قبر کردند و توضیح کلام این است که انسان موقعی که مرگ رسید روح حیوانی او که بخار است تمام می شود ولی روح انسانی که از عالم ارواح آمده علاقه او از بدن گسسته می شود و به قالب مثالی که شبیه همین بدن است بدون ماده تعلق می گیرد، اگر مؤمن صالح باشد قبرش روضه من ریاض الجنه، و اگر فاسد باشد حفره من حفر النیران. و از برای عالم برزخ بهشتی هست زمین وادی السلام و جهنمی هست برهوت و بسا بعضی مؤمنین که آلوده به معاصی کبار شده اند در عالم برزخ گرفتار می شوند تا در قیامت بشفاعت خاندان عصمت و مغفرت پروردگار نجات پیدا کنند و در این جا چند سؤال است.

اول- طبق ضرورت مذهب شیعه دوره رجعه هست و این آیه منافی با اوست جواب- آیه نسبت به جمیع افراد بیان نفرمود نسبت بآن ها که تقاضای رجوع

می کننـد از کفـار و فسـاق و بر فرض اطلاقی داشـته باشـد تقییـد است و در اصول معین شـده که اطلاقات آیات باخبار معتبره تقیید می شود.

دوم- در اخبار داریم که روح در قبر برمی گردد به بدن و سؤال در قبر می شود.

جواب- همان روح انسانی است که تعلق پیـدا می کنـد، و اما روح حیوانی تمام شـد حس و حرکت نـدارد فقط درک ثواب و عقاب و پرسش و سؤال و جواب می کند.

سوم- قالب مثالی چیست؟

جواب- همان است که در خواب می بینی خدمت انبیاء یا ارحام یا رفقاء می رسـی همه جا می روی کربلا مشـهد مکه و امثال این ها با اینکه بدنت در فراش افتاده ..

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۱] .... ص : ۴۶۹

فَإِذا نُفِخَ فِی الصُّورِ فَلا أَنْسابَ بَیْنَهُمْ یَوْمَئِذٍ وَ لا یَتَساءَلُونَ (۱۰۱)

و زمانی که دمیده شود در صور پس ملاحظه نسبت بین آنها نمی شود و احدی مسئول دیگری نیست.

(فَإِذا نُفِخَ فِی الصُّورِ) بعضی گفتند صور جمع صورت است که بدن باشد و نفخ روح در بدن که زنده شوند نظیر قوله تعالی:

(فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی) حجر آیه ۲۹ و زمر آیـه ۷۲- و بعضـی گفتنـد مراد صور اسـرافیل است که دو نفخه دارد یکی آنکه تمام قالبها روح از آنها جدا می شوند، و دیگر، آن که برمی گردند بدلیل قوله تعالی:

(وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ) و حق با قول اخیر است، زیرا نفخ به معنی

دمیدن است و این مناسب با موت نیست که در این آیه نفخه اولی را بیان می فرماید.

(فَلا أَنْسابَ بَيْنَهُمْ) اموری که در دنیا موجب افتخار می شود، من پسر کیستم پدرم کیست از فلان فامیل هستم دارای فلان رتبه فلان درجه چه مقدار ثروت و مالیه دارم در قیامت نیست آن جا ایمان و عمل صالح و تقوی نجات بخش است چه بسیار پدرها از اولاد فرار می کنند و بالعکس (يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ) عبس آیه ۳۴ الی ۳۷ لکن از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و سلم مروی است فرمود:

(کل حسب و نسب منقطع یوم القیامه الا حسبی و نسبی)

ولی این هم مشروط بایمان است. و الا مثل ابی لهب و جعفر کذاب و پسر نوح جهنم می روند و مثل محمّد بن ابی بکر بهشت در خبر است

(خلقت الجنه لمن اطاع اللَّه و لو کان غلاما حبشیا و خلقت النار لمن عصی اللَّه و لو کان سیدا قرشیا).

(يَوْمَئِذٍ) در روز محشر.

(وَ لا يَتَساءَلُونَ) و از یکدیگر سؤال نمی کنند هر کس مسئول کار خود است، بلی کسانی که سبب اخلال دیگران شدند عقوبت آنها بر او هم بار میشود چنانچه اگر باعث هدایت دیگران شدند مثوبت آنها را هم بهره برداری میکنند.

(من سن سنه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیامه و من سن سنه سیئه کان علیه وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیامه)

این هم برگشتن بعمل خود است که هدایت و اضلال باشد.

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۰۲) وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خالِدُونَ (۱۰۳)

پس کسی که میزان های او سنگین باشد پس آنها رستگارانند و کسی که میزان های او سبک باشد پس آنها کسانی هستند که زیان کار نفوس خود بودند در جهنم همیشه هستند دائما، کلام در این دو آیه شریفه در چند مقام واقع میشود.

اول- از ضروریات دین اسلام و جزو عقاید دین است میزان یوم القیامه که انکارش کفر است.

دوم- هر کس موازینی دارد که میفرماید:

(فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ) هر حسنه یک میزان دارد مثل نماز زکاه صوم و غیر این ها.

اگر صحیحا واقع شده ثقیل است، و اگر تارک یا ضایع شده خفیف است و ثقالت و خفت هر شیئی مناسب با همان شیئی است.

سوم- ثقالت منوط بایمان است چون بدون ایمان هیچ عملی صحیح نیست شرط صحت کل اعمال ایمان است، و خفت منوط به کفر است زیرا غیر کافر و ضال مخلد در جهنم نیست.

چهارم- ایمان (حسنه لا یضر معها سیّئه و الکفر سیئه لا ینفع معها حسنه) پنجم- ثقالت درجاتی دارد هر چه ایمانش قوی تر باشد و مقرون باعمال صالحه و آلوده به معاصی نباشد، ثقالتش بیشتر می شود، و همچنین خفت هر چه کفرش شدیدتر باشد و مقرون به ظلم و معاصی باشد، درکاتش بیشتر و موازینش خفیف تر میشود، امّا مؤمن مشمول.

(فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) است و لو بشفاعت و مغفرت و

عفو الهی، و اما غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست مشمول:

(وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خالِدُونَ) است و شاهد بر این دعوی آیه بعد است که میفرماید:

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۴] .... ص : ۴۷۲

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَ هُمْ فِيها كالِحُونَ (۱۰۴)

صورت های آنها در آتش سوخته می شود و آنها در آتش عبوس میشوند بطوری که لب های آنها پخته شود و دندان های آنها بیرون آید مثل سر گوسفند که پخته می شود نظیر روز قیامت که میفرماید:

(يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ) طارق آیه ۹ است بواطن هر کس ظاهر می شود که هر که به بیند می فهمد که کافر است، یا مؤمن، فاسق است، یا عادل، مطیع، یا عاصی صفات قلبیه او نمایان است، لذا در آیات اشاراتی دارد من جمله قوله تعالی:

(يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ وَ أَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِيها خالِدُونَ).

آل عمران آیه ۱۰۲ و ۱۰۳ و قوله تعالی:

(يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ الی قوله تعالی:

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ الایه) حدید آیه ۱۲ و ۱۳.

(تنبیه) از این دو آیه بواسطه کلمه (أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ) و کلمه (الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ) استفاده می شود که این عقوبت.

(تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَ هُمْ فِيها كالِحُونَ) راجع به منافقين و كسانى كه بعد رسول اللَّه برگشتند و مخالفت با اوصياء او كردند از خلفاء سه گانه و بنى اميّه و بنى عباس است و شاهد بر اين دعوى خبرى است كه از كعب الاخبار نقل كردند كه در برهان نقل كرده از على بن ابراهيم النعمانى كه خلاصه آن اين است كه اين آيه در حق كسانى است كه با على عليه السلام و اولاد على مخالفت كردند.

خبر مفصل است و يك قسمت مهم راجع به حضرت بقيه اللَّه و علائم ظهور آن حضرت و پاره از صفات او است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آيه ۱۰۵] .... ص : ۴۷۳

أَ لَمْ تَكُنْ آياتِى تُتْلى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ (۱۰۵)

آيا نبود آيات من كه براى شما تلاوت مى شد پس بوديد شما بآن آيات تكذيب ميكرديد و مى گفتيد اينها دروغ است.

(أَ لَمْ تَكُنْ آياتِى) استفهام تقريرى است كه اقرار كنند كه آيات بر آن ها تلاوت شده كلمه آياتى جمع مضاف است افاده عموم دارد.

(تُتْلى عَلَيْكُمْ) جميع آيات قرآنى بر آنها تلاوت شده احدى از كفار و مشركين و مسلمين انكار نميكنند و انكار ندارند كه اين قرآن مجيد از باء بسم اللَّه تا سين و الناس از ميان دو لب مبارك پيغمبر صلّى اللَّه عليه و سلم صادر شده غايه الامر بگويند دروغ است و از جانب خدا نيامده است و بافته خود پيغمبر است.

(فَكُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ) تنبيه تكذيب آيات قرآنى لازم نيست كه جميع آيات آن را تكذيب كنند و يك آيه آن را تكذيب كنند كافى است.

(أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ الى قوله تعالى: وَ يَوْمَ الْقِيامَهِ

يُرَدُّونَ إِلى أَشَدِّ الْعَذابِ

) بقره آیه ۷۹ و در حدیث مروی از حضرت موسی بن جعفر علیه السلام از پدر بزرگوارش از حضرت باقر علیه السلام در تفسیر این آیه شریفه فرمود:

(أَ لَمْ تَكُنْ آياتِي تُتْلى عَلَيْكُمْ- فی علی- فَكُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ)

و از این حدیث استفاده می شود همان معنایی که استظهار کردیم که این آیات راجع به مخالفین است که آیات راجعه به فضائل اهل بیت را تصرف کردند و محل آن را تغییر دادند آیات تطهیر را در آیات راجعه به نساء نبی قرار دادند.

آیه (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ) در أكل انعام آیه (بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ) را در ۶۰ آیه بعد و یک تفسیرات برأی کردند و هکذا سایر آیات را.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۷۴

قالُوا رَبَّنا غَلَبَتْ عَلَيْنا شِقْوَتُنا وَ كُنَّا قَوْماً ضالِّينَ (۱۰۶)

گفتند پروردگار ما غلبه کرد بر ما شقاوت و بودیم قوم گمراهان، اموری که باعث شقاوت می شود بسیار است حسادت عداوت عناد تکبر حب ریاست حب جاه و مال و معاصی و غیر این ها که موجب سیاهی قلب می شود و از قابلیت هدایت میافتد و موعظه و نصیحت و دلیل و حجت در او تأثیر نمیکند.

(قالُوا) فردای قیامت که گرفتار عذاب می شوند اقرار می کنند و می گویند:

(رَبَّنا غَلَبَتْ عَلَيْنا شِقْوَتُنا) هوی و هوس چشم و گوش ما را بسته تکذیب رسول کردیم با اولیاء تو مخالفت کردیم دین را ملعبه خود قرار دادیم که ما را به بدبختی و عذاب ابدی انداخت.

(وَ كُنَّا قَوْماً ضالِّينَ) ضلالت مقابل هدایت است، هدایت بایمان و اعتقاد

به جمیع عقاید حقّه و مشی بر صراط مستقیم است، ولی ضلالت اقسام بسیاری دارد، زیرا اگر جمیع عقاید حقه را داشته باشد و یکی از آنها را فاقد باشد ضلالت است از ابتدا گرفته تا انتهاء منکر وجود حق شرک به خدا انکار رسالت دشمنی با اوصیاء رسول انکار ولایت آنها انکار معاد انکار ضروریات دین یا ضروریات مذهب یا خصوصیات ضروریه معاد بدعت در دین غلوّ در حق انبیاء و ائمه و هر چه موجب سلب ایمان میشود ضلالت است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۰۷] .... ص : ۴۷۵

رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ (۱۰۷)

میگویند: پروردگار ما ما را بیرون آور از آتش و جهنم، پس اگر ما عود دادیم شقاوت خود را، پس محققا ما ظالم هستیم، این کلام از این ها پس از دخول در جهنم و عذاب و آتش است، زیرا خروج فرع دخول است، و همین کلام تکذیب بسیاری از آیات قرآن است که با این که در آتش می سوزند باز تکذیب می کنند، زیرا متجاوز از صد آیه در قرآن خلود اهل نار را خبر داده و این ها که تقاضای خروج می کنند البته احتمال خروج می دهند و بر فرض خروج تمام این آیات کذب می شود چه رسد به بعد خروج که میفرماید:

(وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ) انعام آیه ۲۸ و بعضی گفتند این آخر کلام اهل نار است که میگویند:

(رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها) ای من النار.

(فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ).

جواب آنها این است که در دنیاهم که بودید ظالم بودید بهر سه معنی ظلم بنفس ظلم بغیر ظلم در دین ولی خطاب بآنها می رسد.

قالَ اخْسَؤُا فِيها وَ لا تُكَلِّمُونِ (۱۰۸)

خدا می فرماید: دور شوید در آتش، و دیگر با من تکلم نکنید.

(قالَ اخْسَؤُا فِيها) اخسأ خطاب بسگ است که او دور شود و بلسان فارسی چخ گویند که اینها حکم سگ را دارند.

(فِيها) در آتش.

(وَ لا تُكَلِّمُونِ) دیگر با من تکلم نکنید، بعضی گفتند این آخر کلام آنها بود دیگر نمی توانستند تکلم کنند و صدای آنها مثل صدای حمار بود که شهیق می گویند:

و بزبان فارسی عرعر بدلیل قوله تعالی:

(فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ) هود آیه ۱۰۸ لکن این دعوی خلاف آیات شریفه است و این آیه هم دلالت ندارد، زیرا می فرماید:

با من تکلم نکنید، و الا تکلم با مالک و با اهل بهشت و با خزنه جهنم در آیات هست بأهل بهشت میگویند:

(انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ) حدید آیه ۱۳ و موقعی که اهل بهشت از آنها می پرسند (فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ) اعراف آیه ۴۳ و به مالک می گویند:

(وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ) زخرف آیه ۷۷ و با خزنه جهنم (وَ قالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْماً مِنَ الْعَذابِ) مؤمن آیه ۵۲.

(اشکال) در جهنم دار تکلیف نیست امر اخسئوا و نهی لا تکلمون چه معنی دارد؟

(جواب) این امر و نهی برای تخفیف و اهانت است نه برای تکلیف، چنانچه شما بکسی که حرف بی جا میزند می گویید خفه شو پس بر او واجب می شود خفقان؟

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۹ تا ۱۱۰] .... ص : ۴۷۷

إِنَّهُ كانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبادِي يَقُولُونَ رَبَّنا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (۱۰۹) فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَ كُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ (۱۱۰)

به درستی که چنین است که بودند جماعتی از بندگان من که میگفتند پروردگار ما ایمان آوردیم ما پس مغفرت خود را شامل حال ما بگردان و رحمت خود را بما عنایت فرما و تو بهترین رحمت کنندگانی پس شما آنها را گرفتید باستهزاء و سخریه تا اندازه ای که فراموش کردید ذکر مرا و بودید که نسبت بآنها مضحکه میکردید و بآنها می خندیدید.

(إِنَّهُ كانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبادِي) مؤمنین که معتقد به جمیع عقاید حقه بودند و عامل باعمال صالحه و متقی از معاصی الهیّه.

(يَقُولُونَ رَبَّنا آمَنَّا) در پیشگاه احدیت اعتراف به ایمان و اطاعت پروردگار داشتند.

(فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا) مغفرت از معاصی و رحمت به مثوبات الهی.

(وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ) هستی که فرمودی: (وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ) اعراف آیه ۱۵۵.

(فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا) شما که تکذیب آیات ما را می کردید آنها را مسخره می کردید. بعین مثل امروز که این متجددین اهل عبادت و نماز و مسجد

و قرآن و سایر اعمال صالحه را مسخره میکنند و مصداق اتم این آیه هستند که در آتش بآنها میفرماید:

(حَتَّی أَنْسَوْکُمْ ذِکْرِی) دیگر اسم خدا و دین و قرآن و سایر امور دینیه از میانه آنها برداشته شده و فراموش کردند.

(وَ کُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَکُونَ) در مجالس نوای آنها و تقلید آنها را در می آوردید و قاه قاه می خندیدید، حال مقام آنها را مشاهده کنید که من با آنها چه معامله می کنم و جای خود را در آتش به بینید، عزت و احترام آنها را و ذلت و خفت خود را نظر کنید بهشت آنها را و جهنم خود را مقایسه کنید.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۱] .... ص : ۴۷۸

إِنِّی جَزَیْتُهُمُ الْیَوْمَ بِما صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفائِزُونَ (۱۱۱)

بدرستی که من جزاء دادم آنها در این روز بسبب آن چه صبر کردند بدرستی که اینها خود آنها رستگارانند.

(إِنِّی جَزَیْتُهُمُ الْیَوْمَ) مکرر گفته شده که جزاء اهل بهشت از راه استحقاق نیست، زیرا اگر عمر دنیا را عبادت کنند تقابل با نعم الهی نمی کند، بلکه فرع قابلیت است و از راه تفضل است و چون تفضلات الهی در محل غیر قابل تفضل نیست فقط قابلیت می خواهد و شرط قابلیت سه چیز است.

اول: ایمان دوم: عمل صالح سوم: تقوی هر چه ایمانش بالاتر رود و معرفتش کامل تر شود، و هر چه اعمال صالحه نیکوتر گردد و بیشتر شود، و هر چه درجات تقوایش زیادتر قابلیت تفضلات او بیشتر می شود و درجات او در بهشت عالیتر گردد، و اما جزاء اهل دوزخ از راه استحقاق است خردلی زائد بر استحقاق عذاب نمیکند.

هر چه کفر و عناد و شرک و ضلالت و ظلم و معاصی بیشتر شد استحقاق عذاب زیادتر دارد، و لذا درکات جهنم هم متفاوت است.

(بِما صَبَرُوا) صبر بر مشقات عبادت و صبر بر ترک معاصی و صبر بر ظلم ظالمین که میفرماید:

(إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ) زمر آیه ۱۳.

(صبر تلخ آمد و لکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت)

مخصوصا صبر اولیاء الهی از امیر المؤمنین علیه السلام است که فرمود:

(صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی)

و لذا او را اصبر الصابرین گفتند، و در حق ابی عبد اللَّه علیه السلام دارد

(لقد عجبت من صبرک ملائکه السماء)

صبر تو فزون ز ممکنات است حسین- خون از عطشت دل فرات است حسین.

(أَنَّهُمْ هُمُ الْفائِزُونَ) تأکید ان، تکرار ضمیر، جمله اسمیه با این سه تاکید صابرین فائز هستند به فیوضات الهی و نائل به مثوبات اخروی و و اصل به نعم جنت و بالاترین آنها قرب به مقام ربوبی و رضوان خداوندی.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۴] .... ص : ۴۷۹

قالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ (۱۱۲) قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْئَلِ الْعادِّينَ (۱۱۳) قالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلاَّ قَلِيلاً لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۱۴)

فرمود: چه اندازه مکث کردید در روی زمین شماره سالهای شما چند سال عمر کردید گفتند مکث کردیم یک روز یا بعض روز، پس سؤال فرما از آنهایی که شماره سالها را میدانند و شماره میکنند.

ص: ۴۷۹

فرمود: لبث نکردید مگر اندکی اگر محققا شما بودید که می دانستید انسان پس از گذشتن مده مدیدی به نظر او بسیار کم می آید پیر مرد هشتاد ساله موقعی که قضایای طفولیت خود را متذکر می شود می گوید:

انگار دیروز بود. و همچنین بالاخص کسی که در غفلت باشد یا در خواب باشد یا اشتغال به ملاهی داشته باشد، جایی که حضرت عزیر صد سال مرده بود موقعی که خداوند او را زنده فرمود:

(قالَ کَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَهَ عامٍ) بقره آیه ۲۶۱.

و همچنین اصحاب کهف پس از سیصد سال چون بیدار شدند (قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ کَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ) کهف آیه ۱۸ بعلاوه این کفار پس از دخول در عذاب الیم دنیا و عالم برزخ نزد آنها ناچیز می آید، مثل کسی که صد سال در ناز و نعمت باشد یک شب تب و مرض باو متوجه شود یا به بلائی گرفتار شود مثل زندان و شکنجه آن شب به نظرش خیلی طولانی می آید و آن صد سال به نظرش خیلی کوتاه می نماید، لذا از آنها سؤال میشود.

(قالَ کَمْ لَبِثْتُمْ فِی الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِینَ) با اینکه تصریح به سنین می فرماید مع ذلک در نظر آنها نه سال میآید نه ماه نه هفته.

(قالُوا لَبِثْنا یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ) و این کلام را هم حدسی گفتند و ترسیدند که اشتباه شده باشد گفتند:

(فَسْئَلِ الْعادِّینَ) ملائکه موکل به ما که حساب کارهای ما را و ساعات عمر ما را میدانند از آنها سؤال فرما خداوند می فرماید من از آنها بهتر میدانم و داناترم حتی بعدد نفوس شما.

(قالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِیلًا) چون دنیا سرتاسر آن اگر نسبت بآخرت بدهی نسبت قطره به دریا غلط گفته ای، زیرا دریا هم محدود است و آخر دارد لکن

عذاب آخرت، و همچنین مثوبات بهشت آخر ندارد و محدود نیست، لذا می فرماید:

(فَما مَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا فِی الْآخِرَهِ إِلَّا قَلِیلٌ).

(لَوْ أَنَّکُمْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) اگر میدانستید در دنیا که مدت عمر شما چه اندازه کم است و چه زود سپری می شود به فکر دین و آخرت می افتادید و تحصیل زاد و توشه برای آخرت خود میکردید، لکن خیال میکردید همیشه در دنیا هستید و پس از دنیا هم خبری نیست.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۵] .... ص : ۴۸۱

أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناکُمْ عَبَثاً وَ أَنَّکُمْ إِلَیْنا لا تُرْجَعُونَ (۱۱۵)

آیا پس گمان کردید که جز این نیست که ما شما را عبث و بی فایده خلق کردیم و بدرستی که شما بسوی ما برنمی گردید، قانون دولت برای ترقی و تعالی رعیت خود مدارسی باز کرده دبستان ها و دبیرستان ها و مدارس عالیه و اساتید و معلمین و دانشمندانی را به حقوق وافیه کافیه قرار داده برای تعلیم افراد رعیت و متعلمین را هم تشویقاتی کرده که به میل و رغبت در مقام تحصیل علوم برآیند تا بدرجات عالیه برسند و تصدیق و دیپلم و دکترای بگیرند و به درجات عالیه نائل شوند با حقوقات بسیار در راحتی و آسایش برآیند و زندگی کنند و کسی را هم مجبور نکرده اینک اگر بعضی اطفال اعتنا باین مدارس نکردند و مشغول لهو و لعب و بازی گری شدند سپس که بزرگ شدند و به پیری بیافتند بهزار گونه نکبت و فقر و بیچارگی دوچار می شوند و چاره هم ندارند.

خداوند متعال هم این دنیا را مدرسه قرار داده و معلمین مثل انبیاء و ائمه و علماء اعلام برای تعلیم کمالات بافراد بندگان با حقوق کافی که می گفتند اجر

ما نزد خدا است از شما متعلمین توقع اجر نداریم.

چنانچه این معلمین و دبیرها و دکترها می گویند: اجر ما با دولت است از شما توقع نداریم، حال اگر افراد بندگان در این مدارس الهیه و نزد این معلمین نرفتند و اعتناء نکردند فردای قیامت که دست آنها از همه کار بریده و خود را به شهوت و هوی پرستی و لهویات مشغول کرده بودند بهزار گونه نکبت و عذاب دچار می شوند و چاره هم ندارند و همین نحو که از کار افتاده ها دیگر نمی توانند به طفولیت برگردند و به مدارس روند آنها هم فردای قیامت نمی توانند به دنیا برگردند و نزد انبیاء و معلمین تحصیل کمال کنند این است مفاد آیه شریفه.

(أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ).

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۶] .... ص : ۴۸۲

فَتَعالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ (۱۱۶)

پس تعالی و بزرگی اختصاص دارد به خداوند متعال که سلطنت و پادشاهی حق او است نیست الهی مگر او پروردگار عرش کریم است.

(فَتَعالَى اللَّهُ) تعالی است از آنچه جهال او را وصف می کنند (فتعالی اللّه عما یصفه الجاهلون) که از برای او شریک قرار دادند و ملائکه را دختران او گفتند و عیسی علیه السلام و عزیر علیه السلام و آدم علیه السلام را پسران او و از برای او جسم و مکان گفتند، یا علّه موجبه قرار دادند.

و بالجمله او را نشناختند ذات مقدس مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص.

(الْمَلِكُ الْحَقُّ) مالکیت و سلطنت غیر او عاریه و موقتی و جزئی است و مالکیت و سلطنت او کلیّه و ذاتیّه و ثابت و دائم است.

(لا إِلهَ إِلَّا هُوَ) الوهیّت و خداوندی مختص به ذات مقدس او است و بس الهی جز او نیست.

(رَبُّ الْعَرْشِ الْکَرِیمِ) کریم از صفات الهیه است نسبت بعرش برای برکاتی است که از عرش اعظم الهی نازل میشود و محیط به جمیع ممکنات است از آسمان ها و زمین و ملائکه و جن و انس و حیوانات و نباتات و جمادات و آنچه در آسمان و زمین است، حتی محیط به بهشت و دوزخ است و سدره المنتهی و غیر این ها و عظمتش به حدی است که غیر خداوندی که رب و خالق او است خبر ندارد.

سؤال- خداوند خالق کل شی ء است وجه اختصاص به عرش برای او چیست؟

جواب- اولا: پروردگار عرش پروردگار ما دون العرش بطریق اولی هست و ثانیا: به جهت شرافت عرش است (مثل رب البیت)

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۷] .... ص : ۴۸۳

وَ مَنْ یَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ لا بُرْهانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّما حِسابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الْکافِرُونَ (۱۱۷)

و کسی که میخواند با خداوند تبارک و تعالی الهی دیگری هیچ گونه دلیل و برهانی نیست از برای او باین دعوت، پس جز این نیست که حساب او نزد پروردگار او است محققا خداوند رستگار نمیفرماید کافرین را.

(وَ مَنْ یَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ) شامل جمیع کفار می شود. اما مشرکین مثل عبده اصنام و شمس و گاو و گوساله و غیر این ها که واضح است، و اما مجوس عبده آتش هستند، و اما یهود که گفتند خدا اله موسی و موسی اله

هارون و هارون اله فرعون، و اما نصاری که قائل بسه خـدا شدنـد اب ابن روح القـدس، بلکه بعضـی مریم را هم داخل کردند، چنانچه می فرماید: به عیسی علیه السلام.

(أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ) مائده آیه ۱۱۶- بلکه فرق ضاله از مسـلمین هم ملحق بآن ها هستند که خلیفه تراشی کردند در مقابل جعل الهی و نصب رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و سلم.

(لا بُرْهانَ لَهُ بِهِ) هیچگونه مـدرکی و دلیلی و منطقی و برهانی بر این دعاوی ندارند فقط تقلید آباء و اختیار جماعتی از منافقین و معاندین بر ائمه طاهرین.

(فَإِنَّمـا حِسابُهُ عِنْـدَ رَبِّهِ) فردای قیامت از آنها سؤال می شود بچه دلیل اختیار کردیـد، فقط عـذر آنها این است که دیگران ما را گمراه کردند.

(إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الْکافِرُونَ) کفار رستگاری ندارند فقط رستگاری منحصر به مؤمن صالح است.

[سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۱۱۸] .... ص : ۴۸۴

وَ قُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَ ارْحَمْ وَ أَنْتَ خَیْرُ الرَّاحِمِینَ (۱۱۸)

و بگو: پروردگار من بیامرز و رحم فرما و تو بهترین رحم کننـده گانی، این آیه شـریفه یک نوع دسـتور شـفاعت است در حق مؤمنین که از گناهان آنها عفو فرمایـد و به رحمت واسـعه خود نائل نمایـد، هذا آخر ما اردنا فی سوره المؤمنون و الحمد للَّه و الصلاه علی محمّد و آله و یتلوه انشاء اللَّه سوره نور.

سوره المبارکه النور .... ص : ۴۸۵

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم و للَّه الحمد و الصلاه علی رسوله و آله اخبار بسیاری در فضیلت این سوره رسیده، من جمله از حضرت صادق علیه السلام است فرمود:

(حصّنوا اولادکم و فروجکم به تلاوه سوره النور و حصّنوا بها نسائکم فان من ادمن قراءتها فی کل یوم او فی کل لیله لم یر احد من اهل بیته سوءا حتی یموت فاذا هو مات شیعه الی قبره سبعون الف ملک یدعون له و یستغفرون اللَّه حتی یدخل فی قبره)

و بقیه اخبار چون از طرق عامه بود و بعضی بطریق عایشه بود از نقل آن خود داری کردیم.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱] .... ص : ۴۸۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

سُورَهٌ أَنْزَلْناها وَ فَرَضْناها وَ أَنْزَلْنا فِیها آیاتٍ بَیِّناتٍ لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ (۱)

سوره ایست نازل فرمودیم و فرض و واجب کردیم او را و نازل کردیم در این سوره آیات و دلائل و براهین واضحه روشن باشد که شما متذکر شوید.

(سُورَهٌ) مأخوذ از سور بلد است که حصاری دور او میکشند که حدودش معین و مشخص باشد و سور قرآنیه از این باب است که یک قسمت از قرآن

محدود بحدی است از ابتداء تا انتهاء نه چیزی از آن ناقص شده و نه بر او افزوده شد.

(أَنْزَلْناها) مراتب نزول قرآن در مقدمه این تفسیر بیان شده.

اولا در عالم نورانیه بر نور مقدس نبوی صلّی اللّه علیه و سلم سپس در لوح محفوظ بعدا در لیله القدر در آسمان بعد از آن توسط روح الامین بر قلب سید المرسلین نجوما در مدت ۲۲ سال ایام رسالت حضرتش در مکه و مدینه و این سوره در مدینه نازل شده و در خبر از حضرت صادق است که بعد از سوره نساء بوده.

(وَ فَرَضْناها) فرض و واجب بر تمام مکلفین عمل بدستوراتی که در این سوره بیان شده.

(وَ أَنْزَلْنا فِيها آياتٍ بَيِّناتٍ) آیه نشانی و دلیل و برهان و منطق است و معجزه که از جانب خداوند نازل شده به بیان واضح روشن که بینه است و حجت بر بندگان تمام میشود و راه عذری بر احدی باقی نمیماند.

(لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) لعلّ بمعنی باید است و باشد که متذکر شوید.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲] .... ص: ۴۸۶

الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَةَ جَلْدَةٍ وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲)

زن زنا دهنده و مرد زنا کننده را پس بزنید بر هر یک از آنها صد تازیانه و نگیرد شما را نسبت بآنها رأفت و مهربانی در دین إلهی و دستور خداوندی اگر شما ایمان بخدا و روز جزا دارید و باید حاضر شوند و مشاهده کنند عذاب این دو را طایفه ای از مؤمنین.

(الزَّانِيَهُ وَ الزَّانِی) الف و لام جنس است شامل جمیع اقسام زنا می شود لکن در اخبار معتبره تقییداتی دارد که اشاره می شود و اقسام زنا بسیار است زنای محصنه که مرد زن دار زنا کند یا زن شوهردار زنا دهد، زنای با محارم، زنای با اجنبیه، حر و حره باشند یا عبد و امه، بکر باشد زن یا سیّبه، بالغ باشند یا غیر بالغ، عن علم و عمد باشند یا شبهه بلکه بسیاری از روز جهل بحکم است مثل عامه که طواف نساء ندارند و بسیاری از حاج که حج آنها باطل است و بسیاری از عقود ازدواج که باطل باشد و غیر اینها، و اولا ثبوت زنا امر بسیار مشکلی است زیرا یا باقرار ثابت می شود یا بشهادت چهار نفر آن هم عادل باشند و شهادت آنها کالمیل فی المکحله باشد و دونه خرط القتاد و آنهم نزد حاکم شرع باشد و پس از ثبوت مجری حد باید حاکم شرع باشد و حدود هم مختلف است و در عبید و اماء نصف حد آزاد است.

زنای محصنه رجم است «سنگ سار بعد از صد جلد» زنای با محارم قتل است.

پس از جلد در غیر بالغ تعزیر است و در بکر ضمان هم دارد و غیر اینها که در فقه در کتاب حدود بیان شده.

(فَاجْلِدُوا کُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَهَ جَلْدَهٍ).

سؤال، وجه تقدیم زانیه بر زانی چیست؟ با اینکه در موارد دیگر رجال را مقدم ذکر فرمود مثل.

(السَّارِقُ وَ السَّارِقَهُ فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما مائده آیه ۴۲).

جواب: چون منشأ زنا در زنها بیشتر است هم شهوت آنها زیادتر است هم قوه حفظ در آنها کمتر است هم عقل آنها ناقص تر است لذا بیشتر اقدام باین امر شنیع دارند.

(تنبیه) در اخبار زنا را نسبت باعضاء داده زنا چشم زنا گوش زنا لب

زنا دست زنا با زبان زنا بدن زنا قلب.

زنا چشم برؤیت شهوت است زنا گوش بسماع صوت اجنبیه زنا لب ببوسیدن زنا دست ببدن اجنبیه گذاردن زنا پا پابپای یکدیگر مالیدن زنا زبان تکلم کردن بشهوت زنا بدن پهلوی هم خوابیدن زنا قلب صورت زنا را در ذهن تصور کردن تا شهوت بحرکت بیفتد و بسا انزال هم میشود و اینها ملحق به زنا هستند در حرمت و بسا تعزیر هم دارد دون الحد.

(تنبیه) زنا محقق میشود بمجرد غیبوبت ختنه گاه و لو انزال هم نشود.

(وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ) دلسوزی نکنید به اینکه این بدنهای لطیف طاقت تازیانه ندارد یا سبک و خفیف بزنید، حدود الهیه باید جاری شود تا جلوگیری از این فساد بزرگ شود امروز چون حدود الهیه تعطیل شده نه قاتل را می کشند و نه شارب الخمر و نه لاطی و نه زانی اینهمه رواج پیدا کرده بلکه اگر حد الهی بر مرتد و منکر ضروری و مبدع جاری می شد این همه کفر و ضلالت بوجود نمی آمد.

(إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ) مفهومش اینکه رأفت و ملاحظه باعث سلب ایمان میشود.

(وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) تا اینکه دیگران چشمشان بحساب بیفتد و اینها در نظر این ها خفیف و سبک شوند.

(مسئله) توبه قبل از ثبوت نزد حاکم رافع حد است بهمین نحوی که توبه رافع عذاب اخروی می شود رافع حد هم میشود.

الزَّانِی لا یَنْکِحُ إِلَّا زانِیَهً أَوْ مُشْرِکَهً وَ الزَّانِیَهُ لا یَنْکِحُها إِلَّا زانٍ أَوْ مُشْرِکٌ وَ حُرِّمَ ذلِکَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ (۳)

مرد زانی نکاح نمی کند مگر زن زانیه را یا زن مشرکه را و زن زانیه را نکاح نمی کند مگر مرد زانی یا مرد مشرک و حرام شده است این برای مؤمنین، این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسرین اختلاف زیادی در مفاد آن کرده اند از جهاتی، یکی اینکه کلمه لا ینکح و لا ینکحها مفادش نهی است یا فقط اخبار است، دیگر آنکه معنی نکاح عقد است یا وطی است.

دیگر آنکه این حکم نسخ شده یا باقیست و اخبار بسیاری از ائمه اطهار، حضرت باقر و حضرت صادق و حضرت کاظم و حضرت رضا علیهم السلام داریم که از این بزرگواران سؤال می کردند و آنها جواب میفرمودند. و توضیح آیه و مفاد اخبار بعد از صرف نظر از کلمات مفسرین موقوف بر بیان چند امر است.

۱- در زمان جاهلیت و قبل از بعثت زن های زانیه بسیار بودند حتی بر بالای در منزل خود علم نصب میکردند که ذوات الاعلام میگفتند که از جمله آنها مرجانه مادر عبید اللَّه و سمیه مادر زیاد بود و قضیه غریبه ای تطفلا اشاره می شود.

در مجلس معاویه عمر و ابن عاص گفت من در زمان جاهلیت قوّاد بودم یعنی زنهای زانیه در تحت اختیار من بودند یک روز ابو سفیان از سفر آمده بود و از من یک زن خواست گفتم فعلا کسی را ندارم جز سمیّه گفت او را طالب نیستم چون دهانش متعفن است.

گفتم دیگری را ندارم ناچار سمیه را اختیار کرد و رفت نزد او و موقعی که بیرون آمد دیدم از عورتش منی خارج میشد فورا معاویه برخواست دست در گردن زیاد کرد و گفت این برادر من است و او را برد نزد دخترانش و گفت این عموی شما است.

قضیه آخری در مورد مرجانه موقعی که عبید اللّه را آورد چهل نفر مدعی شدند که عبید اللّه فرزند من است چون نزد مرجانه رفته بودند بالاخره اصلاح کردند که قیّاف (قیافه شناس) بیاورند تشخیص دهند که شباهت بکدام یک دارد آمدند گفتند بهیچ کدام شما شباهت ندارد فقط ابهام پای او شبیه ابهام پای زیاد است لذا زیاد او را برد و گفتند ابن زیاد.

(امر دوم) اینکه صریح اخبار است که این حکم قبل از توبه و بعد از اجراء حد است پس اگر تائب شدند دیگر مانعی ندارد.

(امر سوم) تزویج مسلم با مشرک جایز نیست نه زن مشرکه میتوان گرفت و نه زن بمشرک میتوان داد.

(امر چهارم) این جمله نسخ نشده چون صریح اخبار است که ائمه علیهم السلام فرمودند.

(و الناس الیوم بتلک المنزله فمن اقیم علیه حد زنا او شهر به لم ینبغ لاحد ان یناکحه حتی یعرف منه التوبه).

(امر پنجم) این جمله مفادش نهی تنزیه است نه تحریم بلکه محرومیت است مثل آیه شریفه.

(وَ نادی أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّهِ أَنْ أَفِیضُوا عَلَیْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَی الْکافِرِینَ اعراف آیه ۴۸).

پس مفاد آیه اینست که مؤمنین همین نحوی که زن مشرکه نمی گیرند زنی که مشهوره بزنا است یا محدود بحد است اشمئزاز دارند او را اختیار کنند زیرا اعتبار ندارد که باز زنا دهد مگر آنکه توبه کند چنانچه صریح اخبار است و همچنین زن مؤمنه هم حاضر نمی شود که شوهرش هر شب پهلوی یک زن زانیه برود این زن های زانیه و مردان زانی باک ندارند که با مشرک یا زانی زنا دهند یا زنا کنند پس مفاد آیه واضح شد.

(الزَّانِی لا یَنْکِحُ إِلَّا زانِیَهً أَوْ مُشْرِکَهً) زن مؤمنه عفیفه حاضر نمی شود با زانی نکاح کند اما زن های زانیه یا مشرکه باکی ندارند و در بند نیستند و همچنین (وَ الزَّانِیَهُ لا یَنْکِحُها إِلَّا زانٍ أَوْ مُشْرِکٌ) البته مرد مؤمن حاضر نمی شود زن زانیه اختیار کند اما مشرکین و زانیها باکی ندارند زانیه بگیرند.

(وَ حُرِّمَ ذلِکَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ) زیر بار نمیروند و سزاوار هم نیست مگر توبه کنند از زنا کردن یا زنا دادن.

(تنبیه) مجرد نسبت زنا مانع نیست چنانچه صریح اخبار است که یا مشهور باشند بزنا یا اقامه حد شده باشد بر او و دست هم بر ندارد و توبه نکند.

[سوره النور (۲۴): آیه ۴] .... ص: ۴۹۱

وَ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ ثُمَّ لَمْ یَأْتُوا بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمانِینَ جَلْدَهً وَ لا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهادَهً أَبَداً وَ أُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۴)

و کسانی که نسبت بزنا میدهند زنهایی را که محصنات هستند و پس از نسبت نیاورند چهار شاهد عادل را پس باید آنها را هشتاد تازیانه بزنند و هرگز شهادت آنها را قبول نکنید و اینها بواسطه این نسبت فاسق میشوند و این ها فاسق هستند یکی از حدود الهی حد قذف است که کسی نسبت زنا بدهد بزن محصنه باید چهار شاهد عادل اقامه کند که شهادت حسّی دهند و شهادت علمی کافی نیست کالمیل فی المکحله که اگر سه شاهد اقامه کرد و چهارمی شهادت نداد آن سه شاهد را هم باید حد قذف زد هشتاد تازیانه و آنکه نسبت داده آن هم حد قذف دارد حتی اگر خود زانی یا زانیه اقرار به زنا کردند قبول نیست مگر چهار مرتبه اقرار کند و اگر زوج نسبت زنا به زوجه خود داد باب لعان پیش می آید که بعدا ذکر میفرماید و امروز نوع فحاشی ها که متعارف بین عوام شده که میگویند

مادر فلان خواهر فلان زن فلان که نسبت زنا بمادر و خواهر و زن او میدهند محدود بحد قذف است. باید بسیار خود را حفظ کرد و نسبت بی عفتی باحدی نداد لذا میفرماید.

(وَ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ).

رمی به زنا که این زنا داده باید چهار شاهد عادل اقامه کند.

(ثُمَّ لَمْ یَأْتُوا بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ) یا اصلا شاهدی ندارد یا اگر دارد چهار شاهد نیست یا اگر چهار شاهد یا بیشتر دارد ولی عادل نیستند یا چهار شاهد عادل میانه آنها نیست یا اگر چهار شاهد عادل هم داشته باشند ولی شهادت آنها حسّی نباشد.

(فَاجْلِدُوهُمْ ثَمانِینَ جَلْدَهً) که حد قذف است.

(وَ لا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهادَهً أَبَداً) چون عدالت شرط شهادت است چنانچه در حاکم و مفتی هم شرط است چه رسد در خلیفه که عصمت شرط است واحدی از دوست و دشمن در خلفاء سه گانه و بنی العباس دعوی عدالت نکرده چه رسد به عصمت زیرا فسق اینها از آفتاب روشن تر است.

(وَ أُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ).

زیرا قذف المحصنه قطع نظر که محکوم بحد است از معاصی کبیره است و منافی با عدالت است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵] .... ص : ۴۹۲

إِلاَّ الَّذِینَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۵)

مگر کسانی که توبه کردند بعد از این نسبت زنا و صالح شدند پس خداوند آمرزنده مهربان است. کلام در این آیه در دو مقام واقع میشود. یکی در توبه قاذف که چه

نحوه باشد.

دیگر پس از توبه آیا شهادتش در امور قبول می شود همین نحوی که فسق او برطرف میشود باصطلاح استثناء بهر دو جمله میخورد یا به جمله اخیره اما توبه گفتند بعضی باین است که تکذیب این نسبتی که داده کند علی رؤس الاشهاد و رفع این تهمت را بکند لکن این معنی ندارد زیرا اگر واقعا بینه و بین اللّه صادق بوده و لو معصیت کرده و بدون چهار شاهد قذف کرده چگونه میتواند تکذیب خود کند که این تکذیب خود یک کذب است که گناه کبیره است.

بعضی گفتند توبه او پشیمانیست از اینکه قذف کرده و تحقیق کلام اینست که اگر بینه و بین اللّه کذب گفته و بیجا نسبت داده تکذیب خود کند و اگر واقعا صادق بوده توبه از قذف کند که چرا پرده پاره کرده مثل غیبت که راست میگوید ولی نباید بازگو کند و غیبت کند بلکه جنبه حق الناس هم دارد و اما استثناء بعضی گفتند و لو توبه کند دیگر شهادتش قبول نمیشود بواسطه کلمه ابدا که در مستثنی منه بوده و لکن استثناء شامل این جمله هم می شود و عدم قبول شهادت برای فسق او است و ارتکاب معصیت کبیره پس از توبه رفع میشود.

لذا میفرماید:

(إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ) بعد القذف چه اجراء حد بر او بشود یا نشود بلکه از علائم توبه تمکین از اجراء حد است.

(وَ أَصْلَحُوا) که دیگر مرتکب این نوع نسبتها نشود بلکه از کلیه معاصی کبیره اجتناب کند.

(فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ) میآمرزد و (رَحِیمٌ) مورد عنایات خود هم قرار میدهد.

وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْواجَهُمْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَداءُ إِلاَّ أَنْفُسُهُمْ فَشَهادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (۶) وَ الْخامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كانَ مِنَ الْكاذِبِينَ (۷)

و کسانی که رمی می کنند زنهای خود را بزنا و چهار شاهد عادل ندارند باید برای رفع حد قذف چهار مرتبه قسم یاد کند قسم جلاله که او راست میگوید و از راست گویان است و قسم پنجم لعن کند بخود اگر از دروغ- گویان باشد.

این آیه راجع به مسئله لعان است و در واقع استثناء نسبت بآیه قبل است که نسبت زنا بزن دادن در صورتی که چهار شاهد عادل ندارد باید حد قذف باو جاری کرد فقط زوج طریق دیگری برای اثبات زنا دارد اگر چهار شاهد دارد فبها و اگر ندارد باید لعان کند تا رفع حد قذف از او بشود که میفرماید:

(وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْواجَهُمْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَداءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ) و طریقه آن اینست که چهار مرتبه بگوید: (اشهد باللّه انی لمن الصادقین فیما رمیت زوجتی بالزناء) پس از این چهار مرتبه در مرتبه پنجم خود را لعن کند اگر از دروغ- گویان باشد بگوید (لعنه اللّه علی ان کنت من الکاذبین) که میفرماید:

(فَشَهادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ وَ الْخامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كانَ مِنَ الْكاذِبِينَ).

رفع حد قذف از او میشود و اثبات حد زنای محصنه بر زوجه او که رجم باشد می شود مگر آنکه زوجه هم راهی دارد که حد زنا را از خود دفع کند که میفرماید:

وَ يَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكاذِبِينَ (۸) وَ الْخامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْها إِنْ كانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۹)

و دفع میشود از زوجه عذاب حد زنا محصنه که رجم باشد به اینکه شهادت دهد چهار مرتبه و قسم یاد کند که شوهرش از دروغ گویان است و طریقه قسم و شهادت او اینست که بگوید:

(اشهد باللّه انه من الکاذبین) که دروغ میگوید که به من نسبت زنا داده و این شهادت را چهار مرتبه تکرار کند که مفاد و یدرؤ عنها العذاب ان تشهد اربع شهادات باللّه انه لمن الکاذبین است و پس از این چهار مرتبه در دفعه پنجم بگوید:

(غضب اللّه علی ان کان من الصادقین) که مفاد و الخامسه ان غضب اللّه علیها ان کان من الصادقین است.

(تنبیه) این دو جمله کمال تنافی و تضاد دارد، زیرا اگر صادق باشد کاذب نیست و بالعکس و در واقع خالی از این دو نیست و این حکم برای رفع حد قذف و زنا است چنانچه در خبر دارد

(تدرأ الحدود بالشبهات)

و بعبارت دیگر نه اثبات قذف میشود و نه اثبات زنا و لو خالی از این دو نباشد لکن عقوبت اخروی منوط بواقع است اگر زوج دروغ گفته عقوبت تهمت بزن عفیفه محصنه داده و اگر راست گفته آن زن عقوبت زنا دارد مگر اینکه توبه کنند بین خود و خدا رفع عقوبت هم از آنها می شود که فرمودند:

(التائب من الذنب کمن لا ذنب له)

و خداوند هم قبول توبه میفرماید:

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ (۱۰)

و اگر نبود فضل خداوند بر شما و رحمت او اینکه خداوند بسیار قبول توبه می کند و عالم بحکم و مصالحست.

(وَ لَوْ لا) جواب او محذوف است بواسطه وضوحش که اگر این امور چهارگانه (فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) که تفضلات الهی بر بندگان بسیار است آنچه خداوند در دنیا و آخرت از حیات، صحت روزی و سایر نعم دنیویه و آنچه در آخرت از سعادت و رستگاری و فوز به جنت عنایت فرموده و میفرماید: از راه تفضل است، کسی طلبی از خدا ندارد و لو اعبد اهل زمان باشد. دوم (وَ رَحْمَتُهُ) که رحمتش وسعت کل شی ء فقط قابلیت شمول باشد و قابلیت ایمان و تقوی است چنانچه میفرماید:

(وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ) اعراف آیه ۱۵۵.

سوم قبولی توبه که.

(وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ) زیرا امر بتوبه فرموده و وعده قبول داده و محال است خلف وعده کند چون قبیح است و از او صادر نمیشود فرموده مکررا در آیات شریفه (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ يُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ الایه) تحریم آیه ۸ چهارم.

(حَكِيمٌ) که عالم به جمیع حکم و مصالح است اگر این چهار نبود هر آینه فسادهای زیادی در جامعه رخ می داد یعنی این احکامی که قرار دادیم برای دفع فساد است اگر حد زنا نبود آن هم حضور جماعتی هر آینه زنا زیاد می شد و نسل ها فاسد می شد، چنان چه در دوره جاهلیت و عصر حاضر بسیار شده و اگر

حد قذف نبود آبروی بسیاری از دست میرفت، و همچنین مسئله لعان تمام اینها از راه تفضل و رحمت است، و هم چنین اگر قبولی توبه نبود تمام اهل دوزخ بودند بهشت مخصوص به معصومین می شد و تمام دستورات الهی از روی حکمت و مصلحت عین صلاح است و لو بعض جهال بر خلاف هوای نفس آنها باشد.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۱] .... ص : ۴۹۷

إِنَّ الَّذِينَ جاؤُ بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۱)

بدرستی که کسانی که آمدند بالافک که متهم شدند بدروغ بزرگ عظیم دامن آنها پاک بود رگ و ریشه شما مؤمنین هستند و بسته بشما گمان نکنید که این افک شر است برای شما خداوند دروغ کسانی که نسبت دادند ظاهر می کند و دامن این ها را پاک می فرماید، بلکه این خیر است برای شما از برای هر کسی از آنها است آن چه کسب کردند از عقوبت این افتراء، و آن کسی که تولی کرد کبر خود را از آنها از برای اوست عذاب عظیمی.

آیه شریفه با آیات بعد نزد مفسرین عامه گفتند راجع بعایشه است که چنین نسبتی باو داده شده بود و خداوند نسبت دهنده گان را رسوا کرد، لکن در اخبار ائمه طاهرین اخبار بسیاری داریم که راجع بماریه قبطیّه مادر ابراهیم ابن رسول اللّه که عایشه و حفصه حسد بردند که این پسر جریح است که با ماریه زنا کرده مربوط به حضرت رسالت نیست و پدران آنها شیخین هم شهادت دادند و خداوند همه آنها را رسوا کرد و معلوم شد که جریح ممسوح است نه آلت رجولیت دارد و نه آلت انوثیه، و ابن اخبار را علی بن ابراهیم مسندا از حضرت باقر علیه السلام و حضرت صادق علیه السلام و ابن بابویه مسندا از امیر المؤمنین علیه السلام

و حسین بن حمدان مسندا از حضرت رضا علیه السلام و سید مرتضی در کتاب غرر و درر و در برهان میگوید:

از مشاهیر اخبار است، و این اخبار مفصل است رجوع به تفسیر برهان کنید و خلاصه مفاد آنها این است که سلطان روم برای حضرت رسالت یک غلام که جریح نام داشت و یک کنیز که نامش ماریه قبطیه بوده فرستاد و قبطیه گفتند زیرا بسیار زیبا و خوش سیما بود تشبیه بلباس قباطی که از مصر می آوردند سفید و لطیف بود و این دو اسلام آوردند و اسلامشان بسیار خوب بود و حضرت ماریه را برای خود اختیار فرمود و از او پسری آورد ابراهیم نام و حضرت فوق العاده علاقه باین مادر و پسر داشت و این موجب حسد عایشه و حفصه شده بود تا آنکه ابراهیم هیجده ماهه از دنیا رفت.

پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم بسیار محزون شد عایشه گفت: که این بچه مربوط بشما نیست این از جریح غلام است و رفتند نزد پدرانشان شیخین آمدند شهادت دادند که ماریه و جریح با هم نزدیک شدند و ما مشاهده کردیم و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم با اینکه میدانست که این نسبت کذب و افتراء است ولی چون وصله ای بود که در نظر عموم اصحاب موجب ظن یا یقین می شد زیرا پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم چند زن داشت و از آنها اولاد نیاورد و در سن پیری از ماریه فرزند آورد حضرت خواست بر اصحاب مکشوف گردد، لذا بحال غضب امر فرمود بامیر المؤمنین با ذو الفقار برود جریح را بقتل رساند لکن فرمود:

اگر حقیقه امر بر تو مکشوف شد متعرض او نباش موقعی که علی علیه السلام آمد جریح از خوف فرار کرد.

رفت بالای درخت حضرت تشریف برد بالای درخت جریح خود را انداخت بزمین پیراهنش عقب رفت ممسوح بود آلت رجولیت و انوثیه نداشت حضرت او را آورد نزد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم و شرح قضیه را بیان کرد.

حضرت اصحاب را طلب فرمود آمدند مشاهده کردند و این ها رسوا شدند آمدند نزد حضرت طلب استغفار کردند حضرت فرمود استغفار شما مردود است و بعذاب این معذب می شوید این خلاصه مطلب.

لذا این آیات نازل شده و خداوند وعده عذاب عظیم داده، لذا میفرماید:

(إِنَّ الَّذِينَ جاؤُ بِالْإِفْكِ) این جمله را دو نحوه تفسیر کردند، نوع مفسرین گفتند مراد کسانی هستند که این افتراء را به مؤمنین بستند و قذف محصنه کردند، لکن مستفاد از اخبار این است که مراد کسانی هستند که به آنها افتراء بستند و بنا بر این دو تفسیر جملات بعد هم معنی تغییر می کند.

(عُصْبَةٌ مِنْكُمْ) عصبه از ماده عصب به معنای رگ که باعضاء بدن ملصق شده هر جماعتی که نحوه ارتباطی دارند یا از حیث نسب ارحام هستند یا از حیث مسلک و در این جا از حیث ایمان است.

(لا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ) گمان نکنید که این افک شر است و صدق است.

(بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ) یا معنی اجراء حد است بزنا ذو افک که باعث جلو- گیری می شود از دیگران یا مراد اینست که خداوند آنها را رسوا میکند و دروغ آنها را فاش میفرماید.

(لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ) لام بمعنای علی است که مراد عذاب قیامت است و تعبیر به لام برای اختصاص است یعنی عذاب هر یک از معاصی مختص بمرتکب او است.

(وَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذابٌ عَظِيمٌ) کبر بمعنای تحمل این معصیت بزرگ را کرده و عذاب عظیم با اینکه تمام عذابها عظیم است عذاب این نسبت بسائر عذابها عظمت دارد.

لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْراً وَ قالُوا هذا إِفْكٌ مُبِينٌ (۱۲)

چرا شما مؤمنین زمانی که شنیدید یک همچه نسبت ناروایی بیکی از افراد مؤمنین داده شده شما مردانتان و زن های مؤمنات گمان خوب نبردید و نگفتید که این نسبت افک آشکار است.

(لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ) چون این افک که مثل عایشه و حفصه و پدرانشان نسبت به ماریه و جریح دادند این منتشر شد بین المؤمنین و مؤمنات در مجالس و محافل ذکر این قضیه بود با اینکه باید قضیه بر عکس باشد زیرا اگر پیغمبر را به رسالت شناخته بودند باید بدانند که او خطاء نمی کند و فوق العاده علاقه به ابراهیم داشت و در فوت او انقدر محزون بود که راضی نشد آفتاب بقبر ابراهیم بتابد و عداوت عایشه و حفصه را با ماریه هم میدانستند و حسادت آنها را که اولاد پیدا نکردند و حضرت بآنها توجه نداشت، چرا نگفتند این نسبت از راه حسد و دشمنی است.

(ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْراً) مراد بانفسهم یعنی بیکدیگر از مؤمنین مثل آیه شریفه.

(فَإِذا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلى أَنْفُسِكُمْ) فرقان آیه ۶۱.

یعنی بر یکدیگر زیرا مؤمنین کنفس واحده هستند: (ما خَلْقُكُمْ وَ لا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ واحِدَةٍ) لقمان آیه ۲۷.

در اخبار دارد مؤمنین باید بیکدیگر حسن ظن داشته باشند و لا تظنن باخیک سوءا حتی یأتیک الیقین او تقوم به البینه) فعل مسلم را باید حمل بر صحت کرد تا فسادش معلوم شود.

(وَ قالُوا هذا إِفْكٌ مُبِينٌ) افتراء و تهمت زدن بمؤمنین از گناهان بسیار بزرگ است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۳] .... ص : ۵۰۱

لَوْ لا جاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكاذِبُونَ (۱۳)

چرا این ها که نسبت ناروا را دادند نیاوردند بر دعوای خود به چهار شاهد؟

پس زمانی که نیاوردند به چهار شاهد پس اینها در نزد خداوند این ها دروغگویانند گذشت که ثبوت زنا مربوط باقامه چهار شاهد عادل است آن هم به فرمایش حضرت رسالت که اشاره به خورشید کرد و فرمود

(علی مثل هذا تشهد)

و در اخبار دارد کالمیل فی المکحله و گذشت که شهادت باید حسی باشد حتی علمی هم فایده ندارد و محکوم به حد قذف می شود آنهم نسبت به ماریه که در تحت اختیار حضرت رسالت باشد بلکه میتوان گفت که موجب کفر می شود.

(لَوْ لا جاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَهِ شُهَداءَ) از این جمله میتوان استفاده کرد فسق شیخین را اگر نگوئیم کفر آنها را زیرا با نبودن چهار شاهد عادل و لو سه نفر باشند حد قذف دارند و گناه کبیره مرتکب شده اند بعلاوه شهادت آنها هم بنحو کالمیل فی المکحله نبود.

(فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَداءِ) چون شاهد نداشتند بنحو مذکور.

(فَأُولئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكاذِبُونَ) با سه تأکید جمله اسمیه ضمیر هم جمع محلی بالف و لام آن هم نزد پروردگار که عالم السر و الخفیات است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۴] .... ص : ۵۰۱

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ لَمَسَّكُمْ فِيما أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۴)

و اگر نبود فضل خداوند بر شما و رحمت او در دنیا و آخرت هر آینه

مس میکرد شما را در آنچه گرفتید از دهان این هایی که این نسبت ناروا را دادند و در مجالس خود منتشر کردید عذاب عظیمی.

این آیه شریفه راجع بمؤمنین و مؤمنات است که باور کردند نسبت عایشه و شهادت شیخین را در مجالس و محافل خود بازگو می کردند که این هم یک معصیت بزرگی است که به مجرد یک نسبت بدون مدرک و شاهدی قبول کنند آنهم نسبت بیک چنین موردی که همین اشاعه استحقاق عذاب عظیم دارد فقط مانع از نزول عذاب تفضلات الهی و رحمت پروردگاریست آن هم از روی حکمت و مصلحت است زیرا اگر عذاب نازل میشد و این جماعت هلاک می شدند عظمت اسلام از دست می رفت و کفار و مشرکین تسلط پیدا میکردند لذا میفرماید:

(وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) تفضل در موقعی که بنده استحقاق عذاب داشته باشد خداوند به فضل و کرمش عفو میفرماید.

(وَ رَحْمَتُهُ) که مشمول نعمتهای خود نماید.

(فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ) اما در دنیا مبتلا، ببلیات نفرماید و در آخرت بعذاب گرفتار نکند اگر این دو چیز نبود.

(لَمَسَّكُمْ) بشما مؤمنین اصابت میکرد.

(فِيما أَفَضْتُمْ) در این معصیت بزرگ که این افک را اشاعه دادید.

(عَذابٌ عَظِيمٌ) هم در دنیا و هم در آخرت.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۵] .... ص : ۵۰۲

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِكُمْ ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّناً وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ (۱۵)

زمانی که از زبان یکدیگر گرفتید و برای دیگران تفوه و نقل کردید

ص: ۵۰۲

چیزی را که نبود برای شما علم باو جاهل بودید و گمان کردید که این امر سهلی است و مؤاخذه ندارد و حال آنکه این نزد خداوند عظیم و بزرگ است.

(إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ) تلقی اخذ و باور کردن است که بمجرد گفته بعضی گرفتید و باور کردید.

(وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِكُمْ) و برای بعض دیگر نقل کردید و باصطلاح نقل مجالس خود این امر بود.

(ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ) نه شاهد و بینه در بین بود و نه دلیل و برهانی داشتید و زود باور بودید.

(وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّناً) که این نسبت بیک غلام و کنیز پست و چیزی نیست و از این نمره قضایا بسیار واقع شده و حال آنکه.

(وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ) خداوند مؤمنین را برادر یکدیگر قرار داده (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) حجرات آیه ۱۰ سیاه و سفید غنی و فقیر، شریف و وضیع قوی و ضعیف، عرب و عجم تماما از حیث ایمان یکسان هستند و حکم الهی یکی است.

حضرت رسول فرمود:

(حکمی علی الواحد حکمی علی الجماعه)

(إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ) حجرات آیه ۱۳.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۶] .... ص : ۵۰۳

وَ لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ ما يَكُونُ لَنا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهذا سُبْحانَكَ هذا بُهْتانٌ عَظِيمٌ (۱۶)

و چرا موقعی که شنیدید این افتراء را نگفتید ما حق نداریم که باین تکلم کنیم، منزهی پروردگارا این کلام بهتان بزرگی است.

ص: ۵۰۳

(وَ لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ) موقعی که شنیدید که یک همچه افترایی بمؤمنی یا مؤمنه ای زدند و قذف کردند.

(قُلْتُمْ) جواب لولا است یعنی لو لا قلتم یعنی چرا نگفتید.

(ما یَکُونُ لَنا أَنْ نَتَکَلَّمَ بِهذا) زیرا هر که تکلم کند قذف کرده و حد قذف دارد و معصیت بزرگ کرده و مستحق عقوبت شده.

(سُبْحانَکَ) پروردگارا تو منزه هستی از هر عیب و نقص که انسان موقعی که امر قبیحی یا کلام زشتی میشنود یا مشاهده می کند سبحان اللَّه میگوید که اشاره بر این قول و این امر است.

(هذا بُهْتانٌ عَظِیمٌ) بهتان چندین عقوبت دارد، یکی بد گویی عقب سر مؤمن در غیاب او که غیبت می شود و در خبر است.

(الغیبه اشد من الزنا)

و در آیه گوشت برادر دینی خود را خورده ای (وَ لا یَغْتَبْ بَعْضُکُمْ بَعْضاً أَ یُحِبُّ أَحَدُکُمْ أَنْ یَأْکُلَ لَحْمَ أَخِیهِ مَیْتاً فَکَرِهْتُمُوهُ) حجرات آیه ۱۲، دیگر کذب که فرق غیبت با بهتان اینست که بهتان جنبه کذبی هم دارد و فرمودند.

(الکذب شر من الشراب)

عقوبت سیم سوء ظن بمؤمن است می فرماید (یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیراً مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ) حجرات آیه ۱۲ عقوبت چهارم تفتیش و تجسس است و صریحا در همین آیه مذکور می فرماید (وَ لا تَجَسَّسُوا) پنجم ایذاء مؤمن است (وَ الَّذِینَ یُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ بِغَیْرِ مَا اکْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِیناً) احزاب آیه ۵۸.

ششم قذف است و حد قذف دارد، هفتم اهانت و هتک حرمت مؤمن، هشتم رنجش خاطر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و سلم.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۷] .... ص : ۵۰۵

يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَداً إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۷)

وعظ میفرماید خداوند تبارک و تعالی شما مؤمنین را که دیگر اعاده نکنید از برای مثل این مورد هرگز اگر هستید از مؤمنین. از مفهوم این جمله استفاده می شود که ایمان منافی با این عمل است.

(يَعِظُكُمُ اللَّهُ) موعظه پند و نصیحت و تهدید و انذار است از اموری که باعث ضرر و بلاء و عقوبت و عذاب میشود مقابل ارشاد و هدایت که راهنما ایست باموری که موجب نفع و نعمت و مثوبات میشود که تعبیر به بشارت می کنند و انبیا مکلف بهر دو قسمت هستند، بشیر و نذیر مبشر و منذر و تمام مکلفین نسبت به یکدیگر باید امر بمعروف و نهی از منکر کنند.

(أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَداً) دیگر اگر کسی قذف کرد باور نکنید و تجسس نکنید حتی اگر خود قائل اقرار کرد القاء شبهه کنید و اثر بر اقرارش بار نکنید چنانچه شرحش گذشت.

(إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) تکلیف مؤمن نسبت بمؤمن همین است چون مؤمن محترم است باید هر عیبی از او دیدید ستر کنید و بازگو نکنید چه رسد که باو تهمت زنید و افتراء ببندید و افک و قذف کنید.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۸] .... ص : ۵۰۵

وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۸)

و بیان میفرماید خداوند تبارک و تعالی از برای شما آیات را و خداوند عالم است به جمیع امور و حکیم است بجمیع حکم و مصالح.

(وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ) یعنی واضح و روشن میفرماید:

(لَكُمُ الْآياتِ) از برای شما جمیع آیات خود را که جمع محلی بالف و

لام افاده عموم میدهد و مراد از آیات دستورات و مواعظ و نصایح و ارشاد و هدایت در قرآن مجید که (یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ) اسرا آیه ۹.

(وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ) انعام آیه ۵۹.

(وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ) تفسیرش واضح است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۱۹] .... ص : ۵۰۶

إِنَّ الَّذِینَ یُحِبُّونَ أَنْ تَشِیعَ الْفاحِشَهُ فِی الَّذِینَ آمَنُوا لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۱۹)

محققا کسانی که دوست می دارند اینکه اشاعه فاحشه شود در کسانی که ایمان آورده اند از برای آنها است عذاب الیم در دنیا و آخرت و خداوند میداند و شما نمیدانید.

مفسرین گفتند مراد از اشاعه فاحشه همان نقل إفک است که در آیات قبل گذشت.

و عذاب الیم در دنیا حد قذف است هشتاد تازیانه و در آخرت آتش است لکن می گوییم ما و لو آیه در این مورد نازل شده ولی منافی با عموم نیست چون مورد مخصص نیست و شاهد بر این دعوی اخبار معتبره داریم که تمسک باین آیه کرده اند.

در مورد حرمت غیبت و بهتان حتی اگر طرف منکر شد و لو شهودی شهادت دهند قبول نکن در کافی مسندا از حضرت صادق علیه السلام فرمود:

(من قال فی مؤمن ما رأته عیناه و سمعته اذناه فهو من الذین قال اللَّه عز و جل إِنَّ الَّذِینَ یُحِبُّونَ أَنْ تَشِیعَ الْفاحِشَهُ الایه).

و نیز مسندا از حضرت کاظم روایت کرده که شخصی سؤال کرد که

جماعتی از ثقات بمن خبر دادند که فلان کس در حق تو چیزی گفته و من از او سؤال کردم گفت من نگفتم حضرت فرمود به محمّد ابن فضیل که سائل بود

(یا محمّد کذب سمعک و بصرک عن اخیک فان شهد عندک خمسون قسامه انه قال لک قولا و قال لم اقله فصدقه و کذبهم لا تذیعن علیه شیئا تشینه به و تهدم مروته فتکون من الذین قال اللّه فی کتابه.

(إِنَّ الَّذِینَ یُحِبُّونَ الایه)

و غیر اینها بناء علی هذا.

(إِنَّ الَّذِینَ یُحِبُّونَ أَنْ تَشِیعَ الْفاحِشَهُ فِی الَّذِینَ آمَنُوا) مطلق فحشاء را شامل است از فحش، غیبت، بهتان، افتراء، تهمت، قذف و امثال اینها.

(لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ فِی الدُّنْیا) از مضراتی که بر این امور مترتب می شود و حدود و تعذیراتی که بر اینها بار میشود.

(وَ الْآخِرَهِ) که در خبر دارد که مفید از حضرت باقر علیه السلام از امیر المؤمنین که فرمود:

(و اللّه الذی لا اله الا هو لا یعذب اللّه عز و جل مؤمنا بعذاب بعد التوبه و الاستغفار له الا بسوء ظنه باللّه و اغتیابه للمؤمنین)

که معلوم می شود که توبه و استغفار هم رفع عذاب غیبت را نمیکند.

(وَ اللَّهُ یَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ) که چه مضرات دنیوی و اخروی دارد اشاعه فحشاء.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۰] .... ص : ۵۰۷

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ (۲۰)

و اگر نبود فضل الهی بر شما امت مرحومه و رحمت او و اینکه خداوند رءوف و مهربان است نسبت بشما جواب لولا محذوف است بواسطه دلالت کلام

و جوابش اینست که عـذاب الهی نازل میشـد و شـما را هلاک میکرد، چنانچه بر امم سابقه نازل شـده نظر به اینکه دین اسـلام آخرین ادیـان است و پیغمبر اسـلام آخرین انبیاء است و قرآن مجیـد آخرین کتاب آسـمانیست بایـد تا دامنه قیامت باقی باشـد خداونـد آن عـذاب های مهلکه که بر امم سابقه نازل می شـد مثل صاعقه صـیحه، خسف، غرق. امطار حجاره و نحو اینها را از این امت برداشـته الاـ این اشاعه فاحشه و قـذف بلکه این معاصـی که امروز رواج پیـدا کرده از بی عفتی و بی اعتقادی و اشاعه منکرات و ترک واجبات و ظلم و ایـذاء بیکـدیگر و هزار مفسده دیگر اقتضای تمام این عذابها را دارد و بلکه میتوان گفت که دوره ای تـا کنون بـاین افتضـاح از زمـان آدم تـا این زمـان نبوده و ظلم هایی که در این امت بالاخص به ائمه طاهرین سـیما به حضـرت ابا عبـد اللَّه علیه السـلام شـده ابدا در امم سابقه نبوده، فقط مانع از نزول عذاب فضل الهی و رحمت او و رءوفیت او و مهربانی اوست آنهم برای همین نکته که عرض شد لذا میفرماید:

(وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ) می فهمید چه کرده اید و چه می شد.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۱] .... ص : ۵۰۸

یـا أَیُّهَـا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ وَ مَنْ یَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّیْطانِ فَإِنَّهُ یَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ ما زَکی مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً وَ لکِنَّ اللَّهَ یُزَکِّی مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۲۱)

ای کسانی که ایمان آورده ایـد متابعت نکنید خطوه های شـیطان را او کسـی که متابعت کند خطوه های شـیطان را پس محققا شیطان امر می کند بکارهای زشت و به منکرات و اگر حفظ الهی و فضل خداوند بر شما نبود و رحمت او احدی از

شما مزکی نمی شدید هرگز، و لکن خداوند تزکیه میفرماید: هر که را که مشیّتش تقاضا کند و خداوند شنوا و دانا است.

(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا) خطاب بمؤمنین است و لو تمام مکلفین محکوم باین حکم هستند که نباید متابعت شیطان کنند لکن غیر المؤمنین این خطاب را نمی پذیرند و شیطان هم با آنها چندان کاری ندارد و چون ایمان ندارند و اهل عذاب هستند هر چه میخواهند می کنند، تمام فکرش متوجه مؤمنین است که بلکه بتواند اینها را هم به عذاب بیندازد و بی ایمان کند.

(لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ) خطوه پاها را گشاده گذاردن است که بزبان ما شلنگ می گوئیم و دویدن و میتوان گفت که خطوه بزبان فارسی پا بی ربط زمین گذاردن و یا بی جا گذاردن است.

یعنی در تعقیب شیطان نروید و به وساوس شیطان عمل نکنید و به اغوای شیطان اغوا نشوید زیرا شیطان دشمن بزرگ شماست.

(إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ) یس آیه ۶۰ (إِنَّ الشَّیْطانَ لَکُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّما یَدْعُوا حِزْبَهُ لِیَکُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِیرِ) فاطر آیه ۶.

(وَ مَنْ یَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّیْطانِ) و کسی که متابعت شیطان را میکند.

(فَإِنَّهُ یَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ) فحشاء کارهای زشت و قبیح است که عقل حکم به قبح می کند و باصطلاح قبایح عقلیه و منکر محرمات شرعیه است که شارع نهی فرموده مقابل معروف.

(وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ ما زَکی مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً) خداوند دو نحوه تفضل و رحمت دارد نسبت به بندگان عام و خاص.

اما عامش نسبت به جمیع بندگان است به ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام برای هدایت و ارشاد بندگان.

(وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ).

و اما خاصش نسبت بمؤمنین هر چه ایمان آنها قوی گردد، هر چه تقوای آنها بیشتر گردد هر چه عبادات آنها خالص تر گردد اسباب بهتر و بالاتر بر آنها فراهم میفرماید و میل و رغبت آنها زیادتر می شود که معنای توفیق است و بالعکس اهل معاصی هر چه بیشتر معصیت کنند از خدا دورتر می شوند و به شیطان نزدیکتر و اسباب معاصی زیادتر بر آنها فراهم می شود که معنای خذلان است لذا میفرماید:

(وَ لکِنَّ اللَّهَ یُزَکِّی مَنْ یَشاءُ) که همان توفیق است، حتی در خبر دارد که بنده اگر یک قدم رو بخدا رود خداوند ده قدم رو باو می آید یعنی قرب و منزلت پیدا می کند.

(وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ) عالم بآنچه می گوئید و بآنچه در قلب و باطن دارید و آنچه عمل میکنید.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۲] .... ص : ۵۱۰

وَ لا یَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْکُمْ وَ السَّعَهِ أَنْ یُؤْتُوا أُولِی الْقُرْبی وَ الْمَساکِینَ وَ الْمُهاجِرِینَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ لْیَعْفُوا وَ لْیَصْفَحُوا أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۲۲)

و قسم نخورند صاحبان فضل و سعه اغنیاء، از شما مؤمنین باید عطا کنند یعنی بدهند به صاحبان قرابت و فقراء و مهاجرین در سبیل اللَّه و باید عفو کنند و گذشت کنند.

آیا دوست نمی دارید اینکه بیامرزد خداوند برای شما و حال آنکه خداوند آمرزنده و رحیم است.

(وَ لا یَأْتَلِ) یعنی قسم یاد نکنند که بذل نکنند کسانی که دارایی دارند که بآنها

تفضل شده و توسعه داده شده باید بدهند باولی القربی و مساکین و کسانی که مهاجرت کردند در سبیل الهی و باید عفو کنند از تقصیراتی که در حق آنها شده و باید گذشت کنند آیا دوست نمی دارید که خداوند بیامرزد شما را و حال آنکه خداوند آمرزنده و مهربان است.

(وَ لا یَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْکُمْ وَ السَّعَهِ) مراد اغنیاء هستند که بآنها مال و ثروت عنایت شده از راه تفضل و توسعه پیدا کردند قسم نخورند که احسان و انفاق نکنند مثل قارون نباشند که باو گفتند (وَ أَحْسِنْ کَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَیْکَ) جواب داد.

(إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی) قصص آیه ۷۷ و مثل کسانی نباشید که [إِذا قِیلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ جواب دهند [أَ نُطْعِمُ مَنْ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ یس آیه ۴۷.

[أَنْ یُؤْتُوا أُولِی الْقُرْبی مفسرین گفتند ان لا یؤتوا بوده کلمه لا حذف شده و جواب.

(وَ لا یَأْتَلِ) است لکن جواب آن محذوف است بدلالت جمله و ان یؤتوا یعنی باید و واجب است اینکه به اولی القربی عطا کنند و مفسرین اولوا القربی را ارحام و خویشاوندان گفتند که صله رحم باشد و لکن صله رحم و لو عبادت بسیار بزرگیست و قطع رحم معصیت کبیره است و لکن صله واجب نیست و مراد چنانچه در خبر ابی الجارود از حضرت باقر علیه السلام است که مراد اولی القربی حضرت رسول است که اشاره به خمس باشد که میفرماید:

(وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی الایه) انفال آیه ۴۲.

(وَ الْمَساکِینَ) اشاره بزکوه و صدقات است.

(وَ الْمُهاجِرِینَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ) اشاره به جهاد است (أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَکُمْ)

که این بذلها باعث مغفرت ذنوب میشود (وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ) هم می آمرزد هم رحمت شامل حال آنها میشود.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۳] .... ص : ۵۱۲

إِنَّ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ لُعِنُوا فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ (۲۳)

گذشت در آیات قبل که مورد نزول این آیات کیست که قذف محصنه کرده و رمی به زنا و از کلمه لعنوا که بفعل ماضی تعبیر شده نفرموده یلعنهم اللّه تا گفته شود که توبه کردند و آمرزیده شدند. صریحا میفرماید:

در دنیا و آخرت ملعون شده اند و به عذاب عظیم گرفتار هستند.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۴] .... ص : ۵۱۲

یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَیْدِیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ (۲۴)

روزی که شهادت میدهد بر اعمال آنها زبانهای آنها و ایادی آنها و پاهای آنها بآنچه عمل کردند، شهود روز قیامت بسیار هستند که در این آیه در حق کسانی که ملعون شدند سه شاهد بیان میکند.

اول (یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ) که رمی محصنه کردند و شهادت دروغ دادند و قذف کردند و افک زدند.

دوم (وَ أَیْدِیهِمْ) که سیلی زدند و درب خانه آتش زدند و ریسمان بگردن انداختند و تازیانه و غلاف شمشیر به بازو و پهلو زدند.

(وَ أَرْجُلُهُمْ) که لگد به در زدند و به پهلو زدند و بچه سقط کردند.

(بِما کانُوا یَعْمَلُونَ) شهود آنها بیش از این اندازه است، چنانچه ظلم آنها بیش

از این مقدار است زمین شهادت می دهد ملائکه و کتبه اعمال و سایر اعضاء بدن و پیغمبر اکرم که میفرماید:

(وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً) نساء آیه ۴۵ و ائمه اطهار که در جامعه دارد

(و شهداء یوم القیامه)

و تمام ظلم ها که تا امروز، بلکه تا زمان ظهور می شود در عهده آنها است که فاطمه زهراء علیها السلام قائمه عرش را می گیرد و میگوید

[رب احکم بینی و بین من ظلمنی و بین من قتل ولدی

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۵] .... ص : ۵۱۳

یَوْمَئِذٍ یُوَفِّیهِمُ اللَّهُ دِینَهُمُ الْحَقَّ وَ یَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِینُ (۲۵)

در این روز خداوند ایفاء می کند دین آنها را به حق و معلوم می شود بر آنها که خداوند او است.

حق آشکارا و واضح به حق حکم میکند و از هیچ حقی گذشت نمی کند چنانچه در حدیث قدسی میفرماید:

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

و دارد در قنطره هفتم صراط سؤال از مظالم میشود و به مذهب شیعه و معتزله یکی از اصول دین عدل است احدی را بیش از استحقاقش عذاب نمیکند و احدی را از اعمال صالحه کسر نمی گذارد (فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ) زلزال آیه ۸.

(یَوْمَئِذٍ یُوَفِّیهِمُ اللَّهُ دِینَهُمُ) دین در اینجا بمعنی جزاء است چنانچه گفتند

(کما تدین تدان)

و توفی بمعنی تمام است چنانچه می گویی ایفاء دین یعنی تمام طلب او را ردّ کنی و ذمه خود را بری کنی خداوند این ها را تمام حق آنها را بآنها میدهد.

(تنبیه) فردای قیامت دستگاه مغفرت و عفو الهی و شفاعت شفعاء بسیار توسعه دارد لکن خاص عصات اهل ایمان است و از این جمله یوفیهم اللّه دینهم

استفاده میشود که مغفرت و عفو و شفاعت شامل حال این ها نمی شود و خداوند بنحو اخبار خبر میدهد که تخلف پذیر نیست و به دلالت التزامیه دلالت دارد که اینها ایمان نداشتند.

(الْحَقَّ) خداوند حق است که یکی از اسامی ذات اقدس او حق است و احکامش و رسولانش و افعالش تمام حق و درست و بجا است ثواب به غیر قابل نمیدهد و عقاب به غیر مستحق نمیکند.

(وَ یَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِینُ) روز قیامت میفهمند و دانا میشوند که خدا حق است مبین و واضح و ذره ای بر خلاف حق از او صادر نمیشود.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۶] .... ص : ۵۱۴

الْخَبِیثاتُ لِلْخَبِیثِینَ وَ الْخَبِیثُونَ لِلْخَبِیثاتِ وَ الطَّیِّباتُ لِلطَّیِّبِینَ وَ الطَّیِّبُونَ لِلطَّیِّباتِ أُولئِکَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا یَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ (۲۶)

مفسرین در معنای (الْخَبِیثاتُ) اختلاف کردند بعضی گفتند مراد کلمات زشت است بعضی گفتند مراد افعال قبیحه است، بعضی گفتند مراد زن های خبیثه هستند در مجمع البیان این قول سوّم را می گوید (و هو المروی عن ابی جعفر و ابی عبد اللّه علیه السلام).

توضیح الکلام اینکه خبیث چیزهای پست، ردی، نجس، حرام، زشت را می گویند مقابل طیب که اطلاق بر زمین میشود (وَ الْبَلَدُ الطَّیِّبُ یَخْرُجُ نَباتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ الَّذِی خَبُثَ لا یَخْرُجُ إِلَّا نَکِداً) اعراف آیه ۵۲.

بر انسان میشود (قُلْ لا یَسْتَوِی الْخَبِیثُ وَ الطَّیِّبُ وَ لَوْ أَعْجَبَکَ کَثْرَهُ الْخَبِیثِ) مائده آیه ۱۰۰.

بر فاسد میشود (وَ لا تَیَمَّمُوا الْخَبِیثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ) بقره آیه ۲۶۹.

بر کلام زشت و بر اشجار بی ثمر میشود (وَ مَثَلُ کَلِمَهٍ خَبِیثَهٍ کَشَجَرَهٍ خَبِیثَهٍ) ابراهیم آیه ۳۱.

بر افعال قبیحه میشود (وَ نَجَّیْناهُ مِنَ الْقَرْیَهِ الَّتِی کانَتْ تَعْمَلُ الْخَبائِثَ) انبیاء آیه ۷۴.

ولی در اینجا ظاهر آیه شریفه طبق حدیث مروی از حضرت باقر علیه السلام و حضرت صادق علیه السلام مراد از.

(الْخَبِیثاتُ لِلْخَبِیثِینَ) زنهای فاحشه و زانیه و مردهای زانی و فحاش هستند چنانچه در حدیثین اشاره دارد مثل قوله تعالی (الزَّانِی لا یَنْکِحُ إِلَّا زانِیَهً أَوْ مُشْرِکَهً) شرحش گذشت.

(وَ الْخَبِیثُونَ لِلْخَبِیثاتِ وَ الطَّیِّباتُ لِلطَّیِّبِینَ وَ الطَّیِّبُونَ لِلطَّیِّباتِ) رجال پاک که دامن آنها آلوده بزنا نشد و زن های عفیفه که عفت خود را از دست نداده تناکح کنند و عمده فساد زنا اینست که اولاد زنا بوجود نیاید که دشمن اهل بیت میشود چه بگویم با کسانی که طواف نساء ندارند.

نطفه پاک بباید که شود قابل فیض و رنه هر سنگ و گلی لؤلؤ مرجان نشود

(أُولئِکَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا یَقُولُونَ) که نسبت زنا و قذف و إفک بآنها داده شود عفت ماریه و دامن جریح پاک است.

(لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ) طیبین و طیبات هم مغفرت شامل حال آنها می شود هم رزق کریم در بهشت عنبر سرشت بخلاف خبیثین و خبیثات که نه مورد مغفرت میشوند و نه بوی بهشت به مشامشان میرسد خذلهم اللّه تعالی.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلى أَهْلِها ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۲۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید (مؤمنین) داخل خانه ها نشوید غفله و بی خبر و بدون اطلاع اهل خانه که معنای استیناس است و سلام کنید بر اهل خانه ها این برای شما بهتر است باید شما متذکر شوید انسان در منزل خود بی خبر وارد شود مانعی ندارد اما در منزل غیر و لو محارم باشند مثل مادر و دختر و اخوات باشند نباید بی خبر داخل شود.

(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا) تکالیف الهی عام است لکن غیر مؤمن اطاعت نمیکند لذا خطاب بمؤمنین فرمود.

(لا تَدْخُلُوا بُیُوتاً) نکره در سیاق نفی افاده عموم می دهد بالاخص به قرینه استثناء.

(غَیْرَ بُیُوتِکُمْ) غیر از بیوت خود هر بیتی باشد نباید داخل شد.

(حَتَّی تَسْتَأْنِسُوا) بعضی گفتند یعنی استیذان کنید و بدون اذن داخل نشوید و در اخبار دارد (وقع النعل) یعنی پا به زمین زند و مراد اینست که اهل بیت قبل از ورود خبر شوند یا به تنحنح یا به کوبیدن باب یا امروز به زنگ یا صدا که مطلع باشند کیست که اگر اذن دادند وارد شود و حتی دارد شخصی از حضرت رسالت سؤال کرد که در بیت مادرم و دیگری هم در خانه نیست میتوانم داخل شوم حضرت فرمود آیا دوست داری مادرت را عریان به بینی عرض کرد نه حضرت فرمود شاید عریان باشد.

(وَ تُسَلِّمُوا) سلام کنید چنانچه ملائکه بر ابراهیم و بر حضرت رسالت سلام میکردند حتی خداوند سلام می رساند حتی تحیت اهل بهشت سلام است (تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ) ابراهیم آیه ۲۸ حتی خداوند به مؤمنین سلام میکند (تَحِیَّتُهُمْ یَوْمَ

يَلْقَوْنَهُ سَلامٌ

) احزاب آیه ۴۳ و از برای سلام سه معنی شده.

۱- اسم الهیست (السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ) حشر آیه ۲۳ یعنی در حفظ الهی باشی.

۲- دعاء بسلامتی از آفات دنیوی و بلیات اخروی.

۳- وعده است که خیالتان از من راحت باشد قصد سویی ندارم و باید مؤمنین سبقت بر یکدیگر بگیرند که بر سابق نه درجه است و بر مجیب یک درجه و جواب سلام واجب است حتی در نمازها، و صیغ سلام چهار است.

سلام علیک، السلام علیک، سلام علیکم، السلام علیکم و بر مجیب یا مطابق جواب دهد یا به تقدیم علیک و علیکم که افضل است و در قرآن مجید است میفرماید:

(وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها) نساء آیه ۸۸ بلی در نماز باید مطابق باشد.

(عَلى أَهْلِها) و لو اطفال غیر بالغ باشند ولی امروز تحیت آنها مرسی است و دست تکان دادن و به پیشانی گذاردن است.

(ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ) معنی این نیست که ترکش هم خوب است بلکه مثل- الطاعه خیر من المعصیه و المؤمن خیر من کافر و الجنه خیر من النار.

(لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ).

گفتیم لعل در این نوع موارد بمعنی باید است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۸] .... ص : ۵۱۷

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيها أَحَداً فَلا تَدْخُلُوها حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَ إِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكى لَكُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۲۸)

پس اگر نیافتید در آن خانه احدی را پس داخل آنها نشوید تا اینکه از

طرف صاحب آنها مأذون باشید و اگر بشما گفته شد بر گردید پس برگردید این برای شما پاکیزه تر است و خداوند به آنچه عمل میکنید دانا است یکی از مسائل مهمه مسئله غصب است که تصرف در مال غیر بدون رضا و اجازه صاحبش حرام است، هم معصیت کبیره است و هم حق الناس است چه علم داشته باشد به عدم رضای صاحبش یا شک بلکه ظن به رضا هم کافی نیست علم قطعی لازم است چه مال غیر باشد چه شریک باشد که بدون رضای سایر شرکاء جایز نیست چه حقی داشته باشد مثل مستأجر که مالک منافع است و مثل زکاه و خمس که بعین مال تعلق گرفته حق فقراء و امام و سادات و مظالم عباد تا اداء نکند نمیتواند تصرف کند و از موارد بسیار مشکل اینست که اگر کسی از دنیا رحلت کرد و بر ذمه او حقوقی هست ورثه حق ندارند تصرف در مال متوفی کنند تا حقوق آن را اداء نکند مثل دیون و خمس و زکاه و حج بلکه صوم و صلوه حتی اگر وصیت کرده تا عمل بوصیت نشده نمیتوانند تصرف کنند به نص قرآن که میراث را (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِها أَوْ دَيْنٍ) نساء آیه ۱۵ قرار داده لذا میفرماید:

(فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيها أَحَداً) که صاحبش نیست در خانه.

(فَلا تَدْخُلُوها حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ) و اذن هم سه قسم است، اذن صریح که بگوید مأذونی، و اذن فحوی که امر بزرگتری را اذن دهد که بطریق اولی اذن دخول را هم شامل می شود، و اذن شاهد حال که قطع به رضای صاحبش داشته باشد.

(وَ إِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا) البته با نهی از دخول حرام است باید برگشت.

(هُوَ أَزْكى لَكُمْ) نه معصیت الهی شده و نه حق الناس به ذمه تعلق گرفته (وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ) آیا آنهایی که بدون اذن و با نهی صریح

وارد خانه علی علیه السلام شدند یا در خیام حرم ابی عبد اللّه علیه السلام خداوند با آنها چه میکند؟

[سوره النور (۲۴): آیه ۲۹] .... ص : ۵۱۹

لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ مَسْکُونَهٍ فِیها مَتاعٌ لَکُمْ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَکْتُمُونَ (۲۹)

باکی نیست بر شما اینکه داخل شوید در منازلی که کسی در آنها سکونت ندارد و در آن منازل متاعی دارید و خداوند میداند آنچه را که اظهار می کنید و آنچه مخفی میدارید.

(لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ مَسْکُونَهٍ) یعنی جاهایی که برای سکونت جعل نشده مثل حمامات و کاروان سراها و کارخانجات و مساجد و مدارس و جاهایی که معد برای دخول و خروج است و خرابه ها و قهوه خانه ها و جاهایی که معد برای تخلیه شده و امثال اینها.

(فِیها مَتاعٌ لَکُمْ) متاع در حمامات استمتاع است، در مساجد عبادات، در مدارس تحصیل علم در کاروانسراها مال التجاره در قهوه خانه برای چای، شربت و امثال آنها در خرابه ها و بیوت التخلیه برای تخلیه در این نمره مراکز مانعی ندارد بدون اذن وارد شوید یا بواسطه اذن عام یا ترخیص شارع.

(وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَکْتُمُونَ).

عالم به قصد و غرض شما است بسا در همین نوع منازل غرض سویی دارید و مقصد فاسدی، هم از ظاهر شما خبر دارد و هم از باطن شما.

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۰] .... ص : ۵۲۰

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذلِكَ أَزْكى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما يَصْنَعُونَ (۳۰)

بفرما برای مؤمنین که چشم های خود را هم گذارید و عورات خود را حفظ کنید این برای شما بهتر و پاکیزه تر است محققا خداوند با خبر است به آنچه صنع آنها است که بجا می آورند.

(قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ) چیزهایی که حرام است برای رجال نظر کردن: یکی نظر به عورت رجال حتی پدر و برادر و عورت عبارتست از قبل و و دبر و بیضتین و عجان و ما بین آنها، دیگر نظر به بدن اجنبیه سوای وجه و کفین و ظهر قدمین مشروط به اینکه زینت نکرده باشد و نگاه هم به شهوت و ریبه، حتی به عکس آنها که معلوم باشد نکند.

(وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ) در اخبار داریم آنچه در قرآن حفظ فرج است مراد از زنا است غیر از این آیه که مراد از نظر است که عورت خود را حفظ کند که دیگری حتی پدر و برادر نظر نکنند چه رسد باجنبیه.

(ذلِكَ أَزْكى لَهُمْ) به تقوی و عفت و بدین و دنیای شما انفع و اظهر است (إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما يَصْنَعُونَ) که نظر شما از روی شهوت و ریبه است و مقصود شما چیست.

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۱] .... ص : ۵۲۰

وَ قُلْ لِلْمُؤْمِناتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا ما ظَهَرَ مِنْها وَ لْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلى جُيُوبِهِنَّ وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبائِهِنَّ أَوْ آباءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنائِهِنَّ أَوْ أَبْناءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَواتِهِنَّ أَوْ نِسائِهِنَّ أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلى عَوْراتِ النِّساءِ وَ لا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ ما يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَ تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۳۱)

ص: ۵۲۰

و بفرما به زن های مؤمنه که چشمهای خود را حفظ کنید و نگاه نکنید و عورت خود را حفظ کنید، کسی نگاه نکند و زینت های خود را ظاهر نکنید مگر آنچه که ظاهر است از آنها و بزنید خمار و مقنعه خود را بر سینه های خود که گیسوان و گوشوار و گردن شما پوشیده باشد و گردن بند و سینه ریز ظاهر نباشد و ظاهر نکنید زینت خود را مگر برای شوهرهای خود یا پدران خود یا پدران شوهرهای خود یا پسران خود یا پسران شوهرهای خود یا برادران یا برادرزادگان و یا پسر خواهرهای خود یا زن های دیگر یا کنیزان که مالکه هستید یا تابعین که در آنها شهوت نیست از مردان یا اطفالی که درک نمی کنند عورت های زن ها را و نزنید پاهای خود را بر زمین که معلوم شود زینت هایی که مخفی کرده اید.

و توبه کنید بسوی خداوند جمیع رجال و نساء ای کسانی که ایمان آورده اید باشد که رستگار شوید.

در این آیه شریفه بعضی از محارم را ذکر نفرموده مثل عمو و خالو و داماد که شوهر دختر باشد و شوهر مادر که باصطلاح ناپدری باشد و مولای کنیز که شوهر نداشته باشد که اماء می گویند و لکن در موارد دیگر بیان شده در اخبار ای کاش این آیه شریفه را اعلان می کردند و در مراکز و محافل منتشر می شد.

(وَ قُلْ لِلْمُؤْمِناتِ یَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ) حتی نظر به عورت مادر و خواهر و دختر خود نکنید چه رسد به عورت سایر زن ها مخصوصا در حمام های زنانه

مکشوفات می روند چه رسد به عورت رجال حتی عورت پدر و فرزند.

(وَ یَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) گذشت که حفظ فرج در این آیه حفظ از نظر است و فرج عبارت از عورت است و از برای زن ها سه عورت در اخبار ذکر شده اما بر مرد نامحرم تمام بدنش و موی سرش عورت است سوای وجه مشروط به اینکه نگاه نامحرم از روی شهوت و ریبه نباشد و الا باید وجه را که عبارت از قرصه صورت است ستر و حفظ کرد و یدین تا بند دست و روی پا تا مچ و اما بر محارم از ناف تا زانو عورت است.

و اما برای زن های دیگر همان قبل و دبر و فصل بین آنها و عانه عورت است حتی بر مادر و دختر.

(وَ لا یُبْدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلَّا ما ظَهَرَ مِنْها) در خبر ابی الجارود از حضرت باقر علیه السلام است که فرمود ما ظهر منها

(الثّیاب و الکحل و الخاتم و خضاب الکفّ و السوار پس از آن فرمود:

(و الزینه ثلاثه زینه للناس و زینه للمحرم و زینه للزوج فاما زینه الناس فقد ذکرناه و اما زینه المحرم فموضع القلاده فما فوقها و الدملج و ما دونه و الخلخال و ما اسفل منه و اما زینه الزوج فالجسد کله)

و دملج، بازو بند است.

(وَ لْیَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلی جُیُوبِهِنَّ) خمار چارقد و پازمه را گویند که روی سر می اندازند میفرماید: اینها را زیر گلو ببندند که گلو و سینه آنها مستور شود فقط قرصه صورت باز باشد.

(وَ لا یُبْدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ الی قوله عَلی عَوْراتِ النِّساءِ) شرحش گذشت.

(وَ لا یَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِیُعْلَمَ ما یُخْفِینَ مِنْ زِینَتِهِنَّ) پاها را بر زمین نزنند که زینت مخفی آنها معلوم شود.

(وَ تُوبُوا إِلَی اللَّهِ جَمِیعاً) رجالا و نساء.

(أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) تفسیرش واضح است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۲] .... ص : ۵۲۳

وَ أَنْكِحُوا الْأَيامى مِنْكُمْ وَ الصَّالِحِينَ مِنْ عِبادِكُمْ وَ إِمائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَراءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (۳۲)

و نکاح کنید زن های بی شوهر از خود شما که مؤمنات باشند و مردان بی زن را و صالحین از غلامان خود و کنیزان خود را اگر آنها فقیر هستند خداوند آنها را غنی میفرماید از فضل خود و خداوند وسعت دارد رحمت او و عالم است به فقر آنها.

(وَ أَنْكِحُوا الْأَيامى مِنْكُمْ) ایامی جمع ایم است بمعنی زن بی شوهر اعم از بکر و ثیب یعنی زنهایی که شوهر ندارند آنها را بی شوهر نگذارید شوهر دهید که بدون شوهر مفسده های زیادی پیدا می شود زیرا غریزه شهوت در آنها هست و همچنین مردان عزب را.

(وَ الصَّالِحِينَ مِنْ عِبادِكُمْ وَ إِمائِكُمْ) صالح بمعنی مؤمن است یعنی غلامان و کنیزان خود را که شوهر ندارند و عیال ندارند نگذارید که این ها بی عیال و بی شوهر بمانند آنها را زن و شوهر دهید که به مفسده زنا نیفتند و اگر عذر شما اینست که اینها فقیر هستند و تمکن ندارند.

(إِنْ يَكُونُوا فُقَراءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) تفضلات الهی به اهل ایمان بسیار است زیرا.

(وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ) هم وسعت دارد فضل او و هم عالم به حال بندگان است این آیه شریفه مشتمل بر چهار جمله است.

جمله اول راجع به احرار است از رجال و نساء که ازدواج نکردند که باید

ازدواج کنند که مفاد ایامی جمع ایم، مرد بی زن و زن بی مرد، و در اخبار بسیار تاکید شده از حضرت رسالت است فرمود:

(النکاح سنتی فمن رغب عن سنتی فلیس منی)

و نیز فرمود:

(تناکحوا تناسلوا تکثروا فانی اباهی بکم الامم و لو بالسقط)

و نیز فرمود: چهار طایفه را خداوند از فوق عرش لعن فرموده و ملائکه آمین گفتند، کسی که تزویج نکند و خود را محصور نماید برای اینکه اولاد پیدا نکند و زنی که خود را شبیه مردان کند و مردی که خود را شبیه زن ها کند و کسی که مؤمنی را فریب دهد به سائل بگوید بیا و بگیر چون آید بگوید ندارم. به کور بگوید دابّه را ملاحظه کند و دابه نباشد، و سؤال خانه ای را بگیرد خانه دیگر نشان دهد امروز تمام این چهار طایفه رواج زیادی دارند و از ائمه اطهار است.

(من تزوج احرز نصف دینه فعلیه بالنصف الآخر)

: جمله دوّم، راجع به عبید و اماء است که مؤمن هستند که معنای صالحین است آنها را بدون زوجه و زوج نگذارید.

جمله سوّم، کسانی که ازدواج نمی کنند از ترس فقر بدانند خداوند آنها را بی نیاز می کند هر چه بیشتر اولاد بیاورد وسعت او زیادتر می شود مثل دوره جاهلیت که اولاد خود را می کشتند از ترس فقرا امروز هم بسیاری بچه سقط می کنند که بچه نیاورند یا عملی می کنند که بچه نیاورند برای این که از پز نیفتند یا به فقر مبتلا نشوند.

جمله چهارم، رزق بدست خداوند است (إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ) ذاریات آیه ۵۸.

خداوند بواسطه ازدواج و ازدیاد اولاد وسعت می دهد و روزی هر بنده تقدیر شده و به دیگری نمیدهند.

وَ لْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لا- يَجِدُونَ نِكاحاً حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ الَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ فَكاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً وَ آتُوهُمْ مِنْ مالِ اللَّهِ الَّذِي آتاكُمْ وَ لا- تُكْرِهُوا فَتَياتِكُمْ عَلَى الْبِغاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ مَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْراهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۳)

و باید و واجب است بر کسانی که تمکن ازدواج ندارند یا از جهت مهر یا نفقه و کسوه و سکنی اینکه عفت بورزند و خودداری کنند که مرتکب زنا نشوند تا آنکه خداوند بآنها مکنت دهد از فضل خود و بی نیاز کند آنها را و کسانی که از غلامان و کنیزان خود تقاضای مکاتبه می کنند مکاتبه کنید آنها را اگر خیری در آنها می دانید و به آنها بدهید از مالی که خداوند به شما داده و وادار نکنید و اکراه نکنید کنیزان خود را بر زنا اگر آنها عفت دارند و خودداری می کنند برای اینکه از مال زنا بدست آورید و کسی که اکراه کند آنها را خداوند بر آنها که مکره شدند عقوبت نمی فرماید غفور و رحیم است.

(وَ لْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لا- يَجِدُونَ نِكاحاً) شامل رجال و نساء می شود اما رجال کسانی که وسائل بر آنها فراهم نیست یا از جهت اداء مهر یا نفقه و کسوه یا از جهت سکنی باید خودداری کنند و به زنا و فحشاء نروند، و اما نساء کسی حاضر نشده با آنها ازدواج کند صبر کنند تا خداوند برای آنها اسباب ازدواج فراهم فرماید.

(حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) لکن نه این نحوی که امروز مرسوم شده که مردان دختران اعیان را طالب هستند یا مهر سنگین و آورد و برد بسیار از طلا- و جواهرات و البسه یک دختر از فقراء بگیرند که مصارفش سبک باشد، و هم چنین زن ها وسایل جهیزیه بسیار و تشریفات زیاد برای آنها فراهم نباشد با کسانی که

زحمت زیاد و توقع بسیاری نداشته باشند مواصلت کنند.

(وَ الَّذِینَ یَبْتَغُونَ الْکِتابَ) غلام ها و کنیزان اگر تقاضای مکاتبه کردند.

(مِمَّا مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ) از موالیان آنها که مالک آنها هستند.

(فَکاتِبُوهُمْ) مکاتبه اینست که قرارداد می کنند که این غلام یا کنیز در ظرف مدتی که قرارداد می کنند به تدریج به دفعات معین مقداری وجه که مال- الکتابه می گویند بدهند، به موالیان خود و آزار شوند و این مکاتبه هم دو نحوه است یک نحوه مشروط است که شرط می کنند که اگر تمام مال الکتابه را اداء نکرد آزاد نشود، و یک نحوه مطلق است که هر مقداری اداء کرد بهمان مقدار آزاد میشود.

(إِنْ عَلِمْتُمْ فِیهِمْ خَیْراً) بعضی گفتند مراد از خیر اینست که به نحو گدایی تحصیل مال الکتابه نکند کسبی، صنعتی، میراثی، هدایایی داشته باشد اداء کند بعضی گفتند مراد از خیر اینست که نخواهد آزاد شود، برود ملحق به کفار و مشرکین شود، بعضی گفتند نرود مرتکب فحشاء و منکرات شود و بالجمله اگر صلاح او در آزادی هست دینا و دنیائا مکاتبه کنید و الا فلا و این امر هم امر استحبابی است، واجب نیست قبول مکاتبه.

(وَ آتُوهُمْ مِنْ مالِ اللَّهِ الَّذِی آتاکُمْ) نه در مکاتبه شرط کنید بلکه در نیت و قصد ضمیر شما باشد که یک مقداری از مال الکتابه را به آنها بدهید در بعض اخبار خمس آن را می فرماید، و در بعضی سدس آن را.

(وَ لا تُکْرِهُوا فَتَیاتِکُمْ عَلَی الْبِغاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً) فتیات کنیزان را می گویند و معنی این نیست که اگر اراده تحصن ندارند مانعی ندارد بلکه صدق اکراه نمیکند پس

(إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً) بیان موضوع اکراه است و در جاهلیت مرسوم بود کنیزان خود را به زنا وادار می کردند و از زانی وجه زنا می گرفتند و این نوع استفاده می کردند.

(لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَیاهِ الدُّنْیا) مال دنیا برای زندگانی از راه اجرت زانیه طلب میکردند.

(وَ مَنْ یُکْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِکْراهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِیمٌ) غلام و کنیز اگر زنا کرد یا زنا داد حد شرعی او نصف حد احرار است چنانچه میفرماید.

(فَإِنْ أَتَیْنَ بِفاحِشَهٍ فَعَلَیْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَی الْمُحْصَناتِ مِنَ الْعَذابِ) نساء آیه ۳۰ لکن در صورتی که به جبر و اکراه با او زنا کردند معفوّ از حد است و در قیامت هم معذب نیست چون از روی اختیار نبوده و در حدیث رفع از حضرت صادق علیه السلام است در کافی فرمود:

(قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و سلم رفع عن امتی تسع خصال، الخطاء و النسیان و ما لا یعلمون و ما لا یطیقون و ما اضطروا الیه و ما استکرهوا علیه و الطیره و الوسوسه فی التفکر فی الخلق و الحسد ما لم یظهر بلسان او ید)

و لکن در خبر ابی الجارود از حضرت باقر علیه السلام است که این جمله منسوخ شده به آیه (فَعَلَیْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَی الْمُحْصَناتِ مِنَ الْعَذابِ) لکن با فرض اکراه سازش ندارد.

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۴] .... ص : ۵۲۸

وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ آياتٍ مُبَيِّناتٍ وَ مَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ (۳۴)

و هر آینه به تحقیق نازل فرمودیم آیات و دلائل و براهین و نشانه های واضح و روشن و امثال از کسانی که پیش از شما بودند و رفتند و پند و موعظه برای کسانی که دارای مراتب تقوی هستند این آیه شریفه قرآن مجید را که نازل فرمود سه قسمت کرده که میفرماید:

(وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ) خطاب به جمیع مکلفین است از زمان نزول تا زمان فناء دنیا، یک قسمت.

(آياتٍ مُبَيِّناتٍ) راجع به ادله توحید و بیان رسالت انبیاء و خصوصیات معاد و بیان احکام شرعیه از واجبات و محرمات تکلیفیه و احکام وضعیه و اخلاق حمیده و سایر وظایف دینیه که تمام واضح و مبین و روشن موافق حکمت و مصلحت است.

قسمت دوم شرح حال انبیاء سلف و امم ماضیه که در اثر ایمان چه نتایجی گرفتند و در اثر تکذیب انبیاء و شرک و کفر و ظلم و فساد به چه عقوباتی گرفتار شدند.

قسمت سوّم پند و نصیحت و موعظه لکن فقط متقین بهره برداری کردند و متعظ شدند و به نفع آنها تمام شد اما

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

لذا میفرماید:

(وَ مَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ)

اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكاةٍ فِيها مِصْباحٌ الْمِصْباحُ فِي زُجاجَةٍ الزُّجاجَةُ كَأَنَّها كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لا شَرْقِيَّةٍ وَ لا غَرْبِيَّةٍ يَكادُ زَيْتُها يُضِيءُ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نارٌ نُورٌ عَلى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۳۵)

این آیه شریفه در او اشارات و کنایات است و مفسرین در تاویل او اقوال زیادی دارند و اخبار بسیاری در تفسیر این آیه بوجود مقدس نبوی و صدیقه طاهره و امیر المؤمنین و ائمه طاهرین بلکه انبیاء و اوصیاء آنها من لدن آدم الی یوم- القیامه وارد شده مراجعه به تفسیر برهان کنید و ما پس از تفسیر جملات، تطبیق الفباء و کلمات مفسرین تا اندازه فهم خود تفسیر می کنیم و اللّه العالم بحقایق کلامه.

(اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) یکی از اسامی الهیه نور است (در دعاء کمیل) می گویی

یا نور یا قدوس

و حکما گفتند:

(الالفاظ موضوعه للمعانی العامه) نور معنای او (الظاهر بذاته المظهر لغیره).

خداوند و لو ذات مقدس او را احدی پی نمی برد و لکن علم، قدرت، سایر صفات او در تمام موجودات ظاهر است بلکه می گوئیم نفس وجود نور است مقابل عدم که ظلمت صرف ذات مقدسش وجود صرف است و موجد و مظهر تمام موجودات و تمام مظاهر صفات او هستند و در تمام موجودات سماویّه و ارضیّه نورا و ساطع و روشن است.

(شعر)

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

(و فی کلّ شی ء له آیه تدلّ علی انّه واحد)

یار بی پرده از در و دیوار در تجلیست یا اولی الأبصار

و در جمیع موجودات مظهر تام اتم جمیع صفات ربوبی، انبیاء و اوصیاء بالاخص محمّد صلّی اللَّه علیه و آله و سلم و اهل بیت و آل و اوصیاء او هستند.

(مَثَلُ نُورِهِ کَمِشْکاةٍ فِیها مِصْباحٌ) اولا مثل با ممثّل تفاوت بسیاری دارد فقط برای تقریب به ذهن به قدر فهم سامع مثل زده می شود، به قدری که بتوان درک کرد چنانچه نعم بهشت را به فواکه و قصور و انهار و فرش مثال می زنند و عذاب جهنم را به آتش، غل، زقوم، حمیم غساق، سیاط مثال زده می شود و الا چه نسبت خاک را با عالم پاک.

و ثانیا مظهر تام اتم ممکنات وجود مقدس محمّد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلم است لذا در اخبار مشکات را که به معنی قندیل است به وجود او تعبیر کردند که در او مصباح است چراغ را در قندیل می گذارند و مصباح روح مقدس او است که دارای جمیع کمالات است و مظهر جمیع صفات.

(الْمِصْباحُ فِی زُجاجَهٍ) زجاجه شیشه و لوله و لامپ است که نور از داخل او ظاهر می شود لذا امیر المؤمنین علیه السّلام که تمام علم و کمالات نبوی از او ظاهر می شود که فرمود

(انا مدینه العلم و علی بابها)

بلکه گذشت در آیه مباهله که علی علیه السّلام نفس نفیس پیغمبر است جمیع کمالات او را دارد فقط نبوت بوجود او ختم شد.

(الزُّجاجَهُ کَأَنَّها کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ) مثل ستاره روشن و تلألؤ دارد.

(یُوقَدُ مِنْ شَجَرَهٍ مُبارَکَهٍ زَیْتُونَهٍ) شجره مبارکه وجود مبارک حضرت ابراهیم که انبیاء و بالاخص نبی اکرم و اوصیاء او از این شجره هستند و برکات الهیه تا قیامت از این شجره است.

(ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً) نحل آیه ۱۲۴.

(إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا) آل عمران

آیه ۸۱ و گذشت که و الذین آمنوا ائمه علیهم السّلام هستند و تشبیه به زیتونه برای اینست که درخت زیتون از قامه و برگ و تیر و میوه و روغن استفاده های زیادی دارد و تمام برکات الهیه دنیویه و اخرویه از این شجره و ثمره به جمیع ما سوی اللّه میرسد.

(لا شَرْقِیَّهٍ وَ لا غَرْبِیَّهٍ) شجره که ابراهیم است نه یهود است که بطرف شرق قبله آنهاست و توجه آنها، و نه نصاری که بطرف غرب توجه دارند.

(ما کانَ إِبْراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصْرانِیًّا وَ لکِنْ کانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ) آل عمران آیه ۶ چنانچه شجره زیتونه نه در طرف شرق و نه در طرف غرب است.

(یَکادُ زَیْتُها یُضِی ءُ) زیت علوم پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم و کمالات اوست که تا دامنه قیامت روشن است و خاموش شدنی نیست.

(وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نارٌ) احتیاج به اسباب و روشن کردن ندارد، خاموش نمی شود تا احتیاج به روشن کردن داشته باشد.

(نُورٌ عَلی نُورٍ) وصیی بعد وصیی خلیفه ای بعد خلیفه و امام بعد امام که از زمان آدم تا دامنه قیامت زمین خالی از حجت نبوده و نیست

(لو خلت الارض عن- الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها).

(یَهْدِی اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ یَشاءُ) کسانی که قابلیت هدایت داشته باشند.

(وَ یَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ).

این مثل های واضحه روشن را خداوند برای بندگان می زند و لکن کسانی که کور و کر هستند به آنها تأثیر ندارد.

(وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ) می داند کی قابل هدایت هست و کی لیاقت ندارد و باین بیان مختصر توضیح اخبار داده شد و احتیاج به تاویلات مفسرین هم نداریم.

فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ یُسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ (۳۶)

در خانه ها و بیوتاتی که اذن فرمود خداوند اینکه این بیوت رفعت و شرافت داشته باشد و در آنها ذکر اسم خداوند شود، تسبیح او شود در صبح ها و شبها مفسرین گفتند مراد مساجد است به دلیل خبر منسوب به نبی اکرم

(ان المساجد بیوت اللَّه فی الارض و هی تضی ء لاهل السماء کما یضی ء النجوم لاهل الارض)

و در قرآن مسجد الحرام را اضافه به خود فرموده (أَنْ طَهِّرا بَیْتِیَ لِلطَّائِفِینَ وَ الْعاکِفِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُودِ) بقره آیه ۱۱۹.

و در لسان مسلمین مسجد را می گویند خانه خدا و بعضی گفتند مراد چهار مسجد است که انبیاء بنا کردند، مسجد الحرام ابراهیم و اسماعیل، مسجد اقصی داود و سلیمان مسجد مدینه و مسجد قبا که حضرت رسول بنا فرمود لکن این جمله.

(فِی بُیُوتٍ) متعلق است به نور علی نور در آیه قبل که این انوار در بیوتی هستند حیا و میتا.

منازل اینها و بیوت آنها که در آن سکونت داشتند و بقاع محترمه آنها که محل اضائه این انوار در این بیوت است.

(أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ) رفعت و عظمت در آنها ظاهر و هویداست چه اندازه معجزات از این بقاع شریفه ظاهر شده در هر زمانی چه اندازه برکات در آنها مشاهده شده، چه اندازه بلیات دفع شده.

الی ما شاء اللَّه.

(وَ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ) گفتند مفسرين مراد نماز است كه در مساجد بجا آورده می شود به دليل (يُسَبِّحُ لَهُ فِيها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ) كه نماز صبح باشد و نماز مغرب لكن بنا بر آنچه گفتيم كه مراد بيوت ائمه است مراد از ذكر، اسم خدا و تسبيح او كليه عبادات مخصوصا ادعيه كه (فی تحت قبتهم اجابه الدعاء) و ساير عبادات، نمازهای واجبه و مندوبه، زيارات، توسلات- و غير اينها از عبادات و اذكار و شاهد بر اين معنی حديث مفصلی كه از حضرت رضا عليه السّلام است بعد از اينكه در آيه شريفه (نُورٌ عَلى نُورٍ) را بامام بعد از امام بيان فرمود ميفرمايد:

(و الدليل على ان هذا مثل لهم قوله تعالى فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ الى قوله تعالى بِغَيْرِ حِسابٍ)

كه شرحش بيان ميشود انشاء اللَّه تعالى.

[سوره النور (۲۴): آيه ۳۷] .... ص : ۵۳۳

رِجالٌ لا تُلْهِيهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاهِ وَ إِيتاءِ الزَّكاهِ يَخافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ (۳۷)

مردانی كه باز نمی دارد و منصرف نمی كند تجارت و كسب و خريد و فروش آنها را از ذكر خدا و برپا داشتن نماز و اداء زكاه می ترسند روزی را كه زير و بالا می رود قلب ها و جسم ها.

(رِجالٌ) يعنی در آن بيوت رجالی هستند كه ائمه هدی باشند كه آنی از ذكر خدا غافل نمی شوند.

(لا تُلْهِيهِمْ) باز نمی دارد و مشغول نميكند و جلوگيری نمی كند.

(تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ) از باب مثال است و مراد اشتغالات دنيويست.

(عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ) دائما متوجه به خدا هستند و آنی غفلت ندارند و كوتاهی در

عبادت نمی کنند و این خاص معصومین است و غیر آنها خالی از غفلت نیستند و این هم یک قرینه است که مراد از رجال این خانواده هستند.

(وَ إِقامِ الصَّلاهِ) یعنی امور دنیوی آنها را باز نمی دارد از اقامه نماز، غیر از نمازهای واجب و نوافل بسا در یک شب هزار رکعت نماز می کردند چنانچه در حق امیر المؤمنین و حضرت زین العابدین و حضرت رضا در مسافرت به خراسان اخبار داریم.

(وَ إِیتاءِ الزَّکاهِ) چه اندازه شب ها در خانه فقراء طعام می بردند از امیر المؤمنین است که من قناعت کنم که سیر به خوابم و یک گرسنه در کوفه باشد، حضرت سید الشهداء گرده مبارکش مجروح شده بود از همیانی که بدوش می کشید درب خانه فقراء. زین العابدین چهل درب خانه را طعام می برد که او را صاحب جوال میگفتند بعلاوه بذلهایی که به ارباب حاجات داشتند بسا چهار هزار دینار و سایر احسانات آنها.

(یَخافُونَ یَوْماً تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ) از خوف الهی آن قدر میگریستند تا ضعف می کردند علی علیه السّلام مثل چوب خشک روی زمین می افتاد، زین العابدین را تاج البکّائین گفتند:

اگر مراجعه کنید حالات این خاندان را یک به یک می فهمید چه اندازه خوف داشتند.

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۸] .... ص : ۵۳۴

لِیَجْزِیَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ یَزِیدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ (۳۸)

این اعمال صالحه را که بجا آوردند برای اینست که خداوند به آنها جزاء

مرحمت فرماید به بهترین آنچه عمل کردند و زیاد میفرماید برای آنها از فضل خود و خداوند عنایت میفرماید هر که را بخواهد بدون حساب، در موضوع مثوبات مکرر گفته ایم از راه استحقاق نیست تمام از راه تفضل است غایه الامر قابلیت تفضل باید داشته باشد و قابلیت پیدا نمی شود مگر به ایمان و اعمال صالحه و اخلاق فاضله.

(لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا) جزائی که خداوند به این اهل بیت عنایت فرموده.

اولا- آنها را اشرف مخلوقات خود قرار داده و تمام علوم و کمالات را بآنها افاضه فرموده و مقام آنها را به جایی برده که هیچ ملك مقربی و نبی مرسلی دسترسی ندارد.

(وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ) به اینکه فردای قیامت شفاعت آنها را در حق تمام شیعیان آنها قبول می فرماید و آنها را به مقام محمود نائل می کند و اختیار بهشت و جهنم را بدست آنها میدهد که قسیم الجنه و النار میشوند و امثال این تفضلات، سقایت کوثر لوای حمد، منبر، وسیله و غیر اینها.

(وَ اللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ) آن چه خدا عنایت کند رزق است و روزی علم، کمال. سعادت، توفیق بهشت و سایر تفضلات آنهم حد ندارد و از تحت حساب خارج است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۹] .... ص : ۵۳۵

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمالُهُمْ كَسَرابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّى إِذا جاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً وَ وَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسابَهُ وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسابِ (۳۹)

و کسانی که کافر شدند اعمال آنها مثل سراب و آب نمایی است که در

بیابـان از دور بنظر می آیـد بخصوص از برای آدم هـای تشـنه گمـان می کنـد آب است تـا موقعی که می آیـد آنجا نمی یابد چیزی را و می یابد خداوند متعال را در نزد او پس خداوند بطور وافی و کافی حساب او را می رسد و خداوند سـریع الحساب است زود حساب او را میکند.

(وَ الَّذِینَ کَفَرُوا) کفر اقسـام زیـادی دارد شـرک، لاـ مـذهبی، یهود، نصـاری، مجوس، نـاصبی، خوارج که خروج بر امام کنـد، مبدع، غلات، منکر ضـروری دین، انکار بعض آنچه یقین دارد که از پیغمبر صادر شده که برگشتنش به انکار رسالت می شود و امروز این قسم کافر بسـیار در مسلمین و شیعه زیاد شده که بسیاری از احکام قرآن را و فرمایشات پیغمبر را که یقین دارند از آن حضرت صادر شده انکار میکنند و قبول ندارند.

(تنبیه) مخالفین ائمه و مذهب شیعه دو دسته هستند.

دسـته اول رؤسـای آنهـا و این مثـل مشایـخ ثلاثه و بنی امیه و بنی العباس و بسـیاری از علماء آنها و اتباع آنها که یقین داشـتند پیغمبر علی را نصب بخلافت کرد و اوصیاء خود را یک بیک معین فرمود و مع ذلک انکار کردند مسلما کافر و احکام کفر بر آنها بار می شود.

دسـته دوّم آنهایی که در شـبهه افتادند و امر بر آنها مشـتبه شده و لو صدق کفر بر آنها نمی شود و احکام اسـلام فی الجمله بر آنها بار می شود لکن در ضلالت افتادند و در قیامت ملحق بکفار هستند چون ایمان ندارند و این آیه شامل تمام آنها میشود.

(أَعْمالُهُمْ) مراد اعمال عبادتیست که بعنوان عبادت بجا می آورند مثل نماز صوم، زکاه، حج و سایر عبادات که یهود و نصاری و مجوس حتی مشرکین هم هم یک نوع عبادتی دارند.

(كَسَرابٍ بِقِيعَةٍ) كه گمان می كننـد اين اعمال مقرب آنها است در نزد پروردگار و فردای قيامت اجر كامل دارند نزد او همين نحوی كه آدم تشنه.

(يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً) قيعه بيابان قفر را گوينـد كه هيچ در او نباشد- در بسياری از اخبار از ائمه عليهم السـلام سؤال می كردند معنـای لا شـی ء چيست باين آيه جواب می دادنـد كه مفادش اينست كه انسان بسا يک شـبحی بنظرش می آيـد چون می رود هيچ نيست، ظمآن هم ماء بنظرش می آيد موقعی كه ميرود آنجا (حَتَّى إِذا جاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً) همين نحوی كه بر هاجر در بين صفـا و مروه اتفاق افتاد اينها هم موقعی كه مرگ آنها را می گيرد يا در قيامت مبعوث ميشونـد مشاهـده ميكننـد كه اين اعمال آنها هيچ بوده و تماما هباء منثورا شده (وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً) فرقان آيه ۲۵.

(وَ وَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ) می آيند در محكمه حساب در پيشگاه احديت.

(فَوَفَّاهُ حِسابَهُ) تـوفی اخـذ به قـوه است و از همين بـاب است تـوفی دين و در مـورد عيسـی عليه السـلام عرض می كنـد (فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي) مائده آيه ۱۱۷ بحساب تمام آنها رسيدگی ميشود.

(وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسابِ) در آن واحد قدرت دارد بحساب تمام بندگان رسيدگی كند.

[لا يشغله شأن عن شأن

[سوره النور (۲۴): آيه ۴۰] .... ص : ۵۳۷

أَوْ كَظُلُماتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحابٌ ظُلُماتٌ بَعْضُها فَوْقَ بَعْضٍ إِذا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَراها وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَما لَهُ مِنْ نُورٍ (۴۰)

ص: ۵۳۷

یـا آنکه اعمـال کفار مثل تاریکیها است در دریای عظیم که از ساحل بسـیار دور است فرو می گیرد او را موج دریا که از فوق آن مـوج، مـوج دیگریست یعنی امـواج دریـا یکی بالای دیگر و فـوق این هـا ابرهـائیست که از امـواج دریـا برداشـته می شود تاریکی هایی است بعضی فوق بعض باندازه ای که اگر دست خود را بیرون کند دور است که ببیند و کسی را که خدا بری او نور نداده بس نیست از برای او از نوری.

کلام در این آیه شریفه در دو مقام واقع میشود یکی در مثل و دیگری در ممثّل.

امـا در مثل در دریا بخصوص لجّی باشـد دور از ساحل و عمیق موقع وزیـدن باد امواجی از دریا برخواسـته می شود بقـدر کوه های عظیم بالاخص اگر چهار موجه شود چنان وحشت می آورد که عالم در نظر تاریک می شود و از این دریا ابر متراکم می شود بانـدازه ای که طیاره هم راه را نمی بینـد و نمیتوانـد حرکت کنـد و سـتاره ها هم دیـده نمی شود باندازه ای بخصوص در شب تاریک می شود که باصطلاح چشم چشم را نمی بیند که اگر دست مقابل چشم بگیرد دیده نمی شود.

و امـا ممثـل اعمـال کفار و کسانی که در حکم کفار هسـتند چون قلب آنها سـیاه شـده و قساوت گرفته و نور ایمان هم در آن تـابش نکرده و چشم قلب کور شـده و اعمـالی که بخیال خود باعث نورانیت می شود مورث ظلمت می گردد به عین مثل مثل است.

(أَوْ كَظُلُماتٍ) تردید برای اینست که اعمال کفار بر هر دو مثل تطبیق می شود هم مثل سـراب است و هم مثل ظلمات بهر کدام تطبیق کنید صحیح است.

(فِی بَحْرٍ لُجِّیٍّ) بعضی تفسیر کردند که لجی دور از ساحل است و بعضی گفتند عمیق است.

(يَغْشاهُ) غشیه، حاجب و پرده ای است که روی چشم باشد که دیگر چشم نبیند چنانچه میفرماید:

(فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ) یس آیه ۸ (وَ عَلى أَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ) بقره آیه ۶.

(وَ جَعَلَ عَلى بَصَرِهِ غِشاوَةً) جاثیه آیه ۲۲.

(وَ اسْتَغْشَوْا ثِيابَهُمْ) نوح آیه ۶ و غیر اینها از آیات.

(مَوْجٌ) موج دریا حاجب چشم می شود و روی چشم را می پوشاند.

(مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ) بالای آن موج- موج دیگریست بیشتر تاریک می شود.

(مِنْ فَوْقِهِ سَحابٌ) بالای این امواج ابر است که در سه ظلمت، مثل اینکه سه حاجب روی هم روی چشم بیندازند دیگر چشم حتی شبح را هم مشاهده نمی کند که.

(ظُلُماتٌ بَعْضُها فَوْقَ بَعْضٍ) امواج دریا و سحاب روی یکدیگر باندازه ای که.

(إِذا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَراها) تعبیر به لم یکد برای اینست که ممکن است چراغی و نوری بین او و بین این حجب بیاید چشم ببیند و او نور ایمان است ولی.

(وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَما لَهُ مِنْ نُورٍ) از جای دیگر نوری نیست.

و ممکن است بلکه بعید نیست بنا بر آن چه گذشت که نور علی نور ائمه اطهار هستند مراد این باشد کسی که دست از دامن ولایت این ها بردارد جای دیگری مثل خلفاء جور نوری نیست بلکه اینها حجابهایی هستند ظلمات بعضها فوق بعض و اللّه العالم.

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ (۴۱)

آیا نمی بینی اینکه خداونـد تبارک و تعالی را تسبیـح میکنند از برای او هر کس که در آسـمان ها و زمین است و پرنده ها که بال های خود را بهم میزنند تماما به تحقیق میداند صلاه او و تسبیح او و خداوند داناست به آنچه عمل می کنند و بجا میآورند.

(أَ لَمْ تَرَ) خطاب به پیغمبر است ولی مفسـرین گفتند مراد تمام مکلفین هسـتند لکن ظاهر اینست که مراد خصوص پیغمبر است که زبان حیوانات و نباتات و جمادات را میداند ولی سایر مکلفین نمیدانند چنانچه میفرماید:

(وَ إِنْ مِنْ شَـیْ ءٍ إِلَّا يُسَـبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ) اسراء آیه ۴۶ و اسـتفهام الم تر استفهام تقریریست یعنی البته می بینی و مراد از رؤیت اینست که دانا و با خبر هستی که کلام آنها را میشنوی و عبادات آنها را مشاهده می کنی.

(أَنَّ اللَّهَ يُسَـبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) از ذوی العقول، انس و جن و ملک و غیر ذوی العقول از شمس و قمر و کواکب و حیوانات و نباتات و جمادات، جمله ذرات زمین و آسمان با تو میگویند روزان و شبان.

ما سـمیعیم و بصـیریم و هشـیم با شما نامحرمان ما خامشیم (وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ) عطف به من است فاعل یسبح، که طیور هم تسبیح دارند هر کدام بزبان خود.

هر کس به زبانی صـفت حمد تو گوید بلبل به غزل خوانی و قمری به ترانه (كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَـلاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ) بعضـی گفتند فاعل علم، اللّه است یعنی

خدا میداند تسبیح و صلاه آنها را لکن این خلاف ظاهر آیه است- چون کل مبتداء است و قد علم خبر و مرجع ضمیر کل است یعنی کل واحد ممن فی- السموات و الارض و الطیر میدانند تسبیح و صلوه خود را و این اشاره باینست که صلاه و تسبیح آنها تشریعی است از روی شعور و ادراک و اختیار است نه تکوینی که بعضی قائل شدند و مراد از صلاه هم عبادات آنهاست مثل (الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ یَسْجُدانِ) الرحمن آیه ۴ و ۵.

(وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِما یَفْعَلُونَ).

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۲] .... ص : ۵۴۱

وَ لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَی اللَّهِ الْمَصِیرُ (۴۲)

و اختصاص دارد بخداوند متعال مالکیت جمیع سماوات و ارض و بسوی خداوند است بازگشت آنها.

(وَ لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) خالق و موجد آنهاست و حافظ و نگهبان آنها و مفنی و مزیل آنها.

(وَ إِلَی اللَّهِ الْمَصِیرُ) بازگشت جن و انس بلکه حیوانات و وحوش فردای قیامت بسوی او است چنانچه میفرماید (وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ) تکدیر آیه ۵.

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۳] .... ص : ۵۴۱

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یُزْجِی سَحاباً ثُمَّ یُؤَلِّفُ بَیْنَهُ ثُمَّ یَجْعَلُهُ رُکاماً فَتَرَی الْوَدْقَ یَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ وَ یُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ مِنْ جِبالٍ فِیها مِنْ بَرَدٍ فَیُصِیبُ بِهِ مَنْ یَشاءُ وَ یَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ یَشاءُ یَکادُ سَنا بَرْقِهِ یَذْهَبُ بِالْأَبْصارِ (۴۳)

یکی از قدرت نمائیهای الهی. آیا نمی بینی اینکه خداوند به حرکت می آورد ابر را پس از آن متراکم میفرماید بین ابرها بهم وصل می شوند و از خلال آنها باران خارج میشود و نازل می فرماید از طرف بالا بر کوه ها که در زمین است برف و تگرگ پس اصابه می کند کسانی را که مشیت او تعلق گرفته و صرف میکند از کسانی را که اراده فرموده، نزدیک است که تابش برق سحاب چشمها را ببرد که نابینا شوند.

(أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحاباً) یزجی سوق رقیق است یعنی قطعات ابر به همواری حرکت میکند که به توسط باد آنها را در هوا حرکت و سیر میدهد (ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ) بیکدیگر وصل میشوند و متراکم میشوند.

(ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكاماً) محکم میشود.

(فَتَرَى الْوَدْقَ) قطرات باران.

(يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ) از خلال ابر باران قطره قطره خارج می شود قطرات اگر هوا ملایم باشد باران می بارد و اگر برودت داشته باشد اگر همان موقع که از ابر خارج میشود سرد باشد برف می شود و اگر در وسط باریدن سرد باشد تگرگ میشود لذا میفرماید:

(وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ) یعنی از طرف بالا.

(مِنْ جِبالٍ) یعنی باندازه ارتفاع جبال که همان وسط هوا باشد.

(فِيها) که در این سحاب نازل میفرماید.

(مِنْ بَرَدٍ) برد تگرگ و برف است.

(فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشاءُ) آنجایی که مأمور است ببارد. و بسا برای حاصل و بعضی ضرر داشته باشد.

(وَ يَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشاءُ) آن جایی که نمی بارد و از اهلش صرف می فرماید.

(يَكادُ سَنا بَرْقِهِ) شعله برق كه قواى ناريه او خارج مى شود بسا بعض جاها را مى سوزاند.

(يَذْهَبُ بِالْأَبْصارِ) نزديك به كوريست.

[سوره النور (۲۴): آيه ۴۴] .... ص : ۵۴۳

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصارِ (۴۴)

خداوند تبارك و تعالى شب را به روز و روز را به شب منقلب ميفرمايد و در اين انقلاب هر آينه عبرت و اعتبار است براى كسانى كه صاحب بصيرت هستند.

(يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ) خداوند از براى اين كره زمين و آب دو نحوه حركت مقرر فرموده بر خلاف يكديگر، يك حركت وضعى كه دور خود مى چرخد مثل چرخ ساعت و كارخانجات در ظرف بيست و چهار ساعت تقريبا در دائره معدل از مغرب به مشرق بر خلاف توالى و دائما نصف كره مقابل كره شمس است روز تشكيل مى شود و نصف آن بر خلاف تقابل است شب ميشود كره شمس است روز تشكيل مى شود و نصف آن بر خلاف تقابل است شب ميشود اگر اين حركت و اين سير را نداشت كسانى كه در نقطه مقابل سكونت داشتند دائما روز بود و كسانى كه در صفحه مخالف بودند دائما شب بود و قابل سكونت بر طرفين نبود، و يك حركت انتقالى، دور كره شمس چرخ ميخورد مطابق دائره منطقه البروج در دوره يك سال تقريبا و تشكيل سال مى دهد و اين حركت بر تواليست هر ماهى مطابق يك برج است از فروردين تا اسفند از حمل تا حوت و اين دو دائره در دو نقطه تقاطع دارند رأس و ذنب اول حمل و اول ميزان، اول فروردين و اول مهر روز و شب مساوى مى شوند، و در دو نقطه انتهاى بعد را دارند بيست و چهار درجه اول سرطان و اول جدى، تير و دى، كه در قسمت اول روزها بلند مى شود و شب كوتاه و در قسمت دوم بعكس و اين حركت تشكيل سال ميدهد چنانچه مى فرمايد.

(لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ) یونس آیه ۵ (وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ) اسراء آیه ۱۳.

(إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبْرَةً لِأُولِی الْأَبْصارِ) زیرا آیات قدرت در این تشکیل بسیار است لکن دل بیدار و چشم بینا میخواهد

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۵] .... ص : ۵۴۴

وَ اللَّهُ خَلَقَ کُلَّ دَابَّةٍ مِنْ ماءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ یَمْشِی عَلی بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَمْشِی عَلی رِجْلَیْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَمْشِی عَلی أَرْبَعٍ یَخْلُقُ اللَّهُ ما یَشاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۴۵)

و خداوند خلق فرمود هر دابّه را از آب پس بعض آنها راه می رود بر شکمش و بعض آنها مشی می کند به دو پا و بعض آنها به چهار پا خلق می فرماید خدا آن چه مشیتش تعلق بگیرد.

محققا خداوند بر هر چیزی قادر است (اشکال) بعضی حیوانات هستند که بیش از چهارپا راه می روند مثل مورچه، هزارپا و عنکبوت و امثال اینها و آنها را ذکر نفرمود.

(جواب) کلمه فمنهم، من تبعیضی است یعنی بعض آنها و لازم نیست تمام اقسام را ذکر فرماید اولا.

و ثانیا ذکر اربع شامل آنها هم میشود زیرا آنها هم چهارپا دارند و زیاده لذا از حضرت صادق علیه السلام است و منهم من یمشی علی اکثر من ذلک.

(وَ اللَّهُ خَلَقَ کُلَّ دَابَّةٍ) مراد انسان و انواع حیوانات است جن و ملک خارج هستند چون فرمود.

(مِنْ ماءٍ) که نطفه باشد و به همین اشاره دارد آیه شریفه (وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ

كُلَّ شَيْ ءٍ حَيٍ

) انبياء آيه ۳۱.

زيرا ملائكه از نور خلق شده اند و جن از آتش و حكماء گفتند اول چيزى را كه خلق فرمود ماء بود كه عرش اعظم هم بر ماء قرار گرفته (وَ كانَ عَرْشُهُ عَلَى الْماءِ) هود آيه ۹ لكن مراد از اين جمله.

(وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ ماءٍ) مراد نطفه است كه ماء نر در رحم ماده قرار مى گيرد حتى در طيور كه تخم قرار مى گيرد و در بسيارى از هوام مثل مورچه و مراد از دابه حيوان و انسان است كه روى زمين مشى مى كنند شامل جن و ملك نمى شود زيرا مشى آنها نزول و هبوط است حتى در قلب هم دخول و خروج دارند بوسوسه و الهام.

(فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى بَطْنِهِ) تعبير به من براى اينست كه انسان هم داخل در دابه هست لذا جمع مذكر آورد فمنهم فرمود، مشى بر بطن براى اينست كه دست و پا ندارد بايد خود را روى زمين بكشد يا در آب حركت كند مثل ماهى.

(وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى رِجْلَيْنِ) مثل انسان و طيور انسان دو دست دارد و ايستاده در حال قيام مشى مى كند و طيور به ازاء دست دو بال دارند كه پرواز مى كنند.

(وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى أَرْبَعٍ) مثل اسب، قاطر، الاغ، گوسفند، شتر، گاو، حيوانات صحرايى مثل آهو و درندگان مثل ببر، گربه و پلنگ و موش و امثال اينها و اما حيواناتى كه بيش از چهار پايان هستند بعضى گفتند دقت كرديم مشى آنها بر چهارپا است و بعضى گفتند مدخول در چهار پايان هستند غايه الامر زائد بر چهارپا دارند لكن از آيه شريفه انحصار به اين سه طايفه استفاده نميشود مانعى ندارد اقسام ديگرى هم باشد چنانچه ميفرمايد:

(يَخْلُقُ اللَّهُ ما يَشاءُ) هر نحو كه مشيت او تعلق بگيرد قدرت دارد (إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ) قدرتش محدود نيست غير متناهيست عين ذات است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۶] .... ص : ۵۴۶

لَقَدْ أَنْزَلْنا آياتٍ مُبَيِّناتٍ وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۶)

هر آینه بتحقیق نازل فرمودیم آیات و دلائل واضحه مبینه و خداوند هدایت می فرماید کسی را که بخواهد بسوی راه راست.

(لَقَدْ أَنْزَلْنا) نفرمود انزلت زیرا نزول.

(آیاتٍ) بتوسط ملائکه بر قلب مطهر حضرت رسالت بود و آیات دلائل بر توحید و علم و قدرت و حکمت او و بر صدق نبی محترم و سایر امور دینیه.

(مُبَيِّناتٍ) واضح و روشن و مبرهن است لکن قلوب قاسیه نمی پذیرند و از قابلیت افتاده بلکه بر عناد و عصبیت آنها افزوده میشود.

(وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً) اسرا آیه ۸۴.

(وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتاً وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً) فاطر آیه ۳۷.

(وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ) اشخاصی که دارای قلب صافی باشند و پی جویی از حق و حقیقت می کنند خداوند آنها را اعانت میکند و توفیق می دهد و اسباب هدایت را در دسترس آنها می گذارد و میداند که اینها قابل هدایت هستند و آنها را بصراط مستقیم و طریق مستوی و راه راست هدایت میفرماید و اینها مورد کلمه من یشاء هستند.

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۷] .... ص : ۵۴۶

وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۴۷)

ص: ۵۴۶

و میگویند ایمان آوردیم بخدا و برسول و اطاعت کردیم فرمایشات او را پس از آن برگشتند و اعراض کردند فریقی از آنها از بعد آنکه اقرار کرده بودند و نیستند اینها بمؤمنین.

اخبار زیادی داریم که این آیه نزولش در مورد امیر المؤمنین علیه السلام و عثمان بوده که منازعه داشتند در حدیقه و امیر المؤمنین فرمود بیا برویم نزد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و سلم محاکمه کنیم عثمان حاضر نشد و دوستانش او را منع کردند و گفتند چون علی علیه السلام پسر عم رسول اللَّه است در حق او حکم می کند و ما مکرر گفته ایم که شان نزول منافی با عموم آیه ندارد بلکه بیان مصداق است و در اینجا در دو مقام صحبت میکنیم، یکی در مورد نزول و دیگری در عموم آیه.

اما مورد نزول: این آیه کمال صراحت را دارد بر این که کسانی که اظهار ایمان کردند.

(وَ یَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا) که عثمان و رفقاء او باشند.

(ثُمَّ یَتَوَلَّی) پس از آنکه زیر بار حکم نبی نرفتند و گفتند العیاذ باللّه پیغمبر بر خلاف واقع حکم میکند و ملاحظه رحمیت میکند.

(فَرِیقٌ مِنْهُمْ) اینها.

(مِنْ بَعْدِ ذلِکَ) پس از این اعراض.

(وَ ما أُولئِکَ بِالْمُؤْمِنِینَ) و تعجب است که این اخبار از طریق مخالفین هم رسیده و بناء علی هذا عثمان و رفقاء او ایمان نداشتند فقط اظهار ایمان آنها برای استفاده بوده چون دیدند که ضرر دارد و گفتند بر خلاف حق حکم میکند اصلا او را به نبوت و رسالت معتقد نبودند و اما عموم اینکه کسی اگر یک حکم الهی را معتقد نباشد و قبول نکند و یک فرمایش رسول را اعراض کند کافر می شود و مرتد میگردد و حکم ارتداد قتل است و با بقیه کفار فرق دارد.

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۸] .... ص : ۵۴۸

وَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ (۴۸)

و زمانی که دعوت شوند به سوی خدا و رسول او که حکم کند بین آنها در این موقع که دعوت می شوند فریقی و جماعتی از آنها اعراض می کنند راجع به آیه قبل است که امیر المؤمنین علیه السلام دعوت فرمود عثمان را به سوی خدا و رسول او.

(وَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ) که حکم فرماید بین شما و من.

(لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ) اینها.

(إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ).

[تنبیه در خبر دارد شخصی از شیعیان خدمت حضرت باقر شرفیاب شد عرض کرد که اگر دو نفر بین آنها منازعه باشد در دین یا میراث و بروند نزد قاضی جور و حکم کرد فرمود حکم طاغوت است و اگر برای ذی حق هم حکم کند حرام است است گرفتن حق خود را و لو به تقاص می توان گرفت عرض کرد پس چه کنیم؟ فرمود:

(انظروا الی رجل منکم نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف احکامنا فاجعلوه حکما)

بعد فرمود:

(و الراد علیه کالراد علینا و الراد علینا کالراد علی اللّه و الراد علی اللّه فی حد الشرک باللّه).

حکم مجتهد جامع الشرائط را نمی شود رد کرد و حکم غیر او نافذ نیست.

ص: ۵۴۸

[سوره النور (۲۴): آیه ۴۹] .... ص : ۵۴۹

وَ إِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ (۴۹)

و اگر بوده باشد برای آنها حق می آیند به سوی رسول و اذعان میکنند به حقانیت او امروز نوع مردم در مرافعه جات اگر حکم بر له آنها شد بسیار تمجید می کنند از حاکم که چه بسیار آدم خوبیست و حکم به حق کرده و اگر بر علیه آنها شد می گویند پا روی حق گذاشته و رشوه گرفته و تقلب کرده و در احکام شرع هم آن چه به نفع آنها است می بوسند و به چشم می گذارند و میگویند چه دین خوبیست و تمجید می کنند و اگر بر ضرر آنها باشد اعراض می کنند و مذمت مینمایند و جسارت می کنند اینها دین پرست نیستند هوی پرستند آنچه مطابق هوای نفس است می گیرند و آن چه بر خلاف هوای نفس است رد می کنند و اینها مصداق (أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ) جاثیه آیه ۲۲ و مصداق (أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ) بقره آیه ۷۹ هستند لذا میفرماید:

(وَ إِنْ يَكُنْ) حکم پیغمبر.

(لَهُمُ) به نفع آنها باشد.

(الْحَقُّ) یعنی حق با آنها باشد.

(يَأْتُوا إِلَيْهِ) می آیند خدمت رسول برای محاکمه.

(مُذْعِنِينَ) اذعان می کنند و اعتراف و اظهار ایمان مینمایند.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۰] .... ص : ۵۴۹

أَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتابُوا أَمْ يَخافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ رَسُولُهُ بَلْ أُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۵۰)

آیا در قلوب آنها مرض است یا آنکه شک در رسالت رسول دارند یا آنکه

می ترسند خدا و رسول بر خلاف حق حکم کنند بلکه اینها ظالم هستند در این آیه منشأ کفر و بی ایمانی آنها را چهار چیز قرار داده ۱- (أَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ) استفهام تقریریست و امراض قلبی صفات خبیثه و اخلاق رذیله و ملکات ذمیمه است که اعظم آنها نفاق است.

۲- (أَمِ ارْتابُوا) ریب، شک بیجا و بی موقع است اینها شک در حقانیت دین و رسالت رسول دارند.

۳- (أَمْ یَخافُونَ أَنْ یَحِیفَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ وَ رَسُولُهُ) خدا و رسول را ظالم میدانند و حکم او را بر خلاف حق می پندارند.

۴- (بَلْ أُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ) هم بخود هم به دیگران هم به دین ظلم کردند وای بحال کسی که هر چهار جهت در او باشد.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۱] .... ص : ۵۵۰

إِنَّما کانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِینَ إِذا دُعُوا إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِیَحْکُمَ بَیْنَهُمْ أَنْ یَقُولُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵۱)

اینست و جز این نیست کلام مؤمنین زمانی که آنها را خواندند بسوی خدا و رسول خدا اینکه حکم فرماید بین آنها میگویند شنیدیم و اطاعت کردیم سمعا و طاعه و اینها هستند رستگاران.

مؤمن باید معتقد باشد که آنچه خدا و رسول بفرمایند یا عمل کنند حق است و صدق، مطابق با واقع. از روی حکمت و مصلحت، درست و بجاست، سهو و نسیان و خطا و اشتباه و کذب و بر خلاف واقع نیست لذا به ادات حصر کلمه.

(إِنَّما كانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ) منحصر است قول مؤمن، یعنی قول بر خلاف این از مؤمن سر نمی زنند و کسی که بگوید مؤمن نیست چنانچه در آیه قبل می فرماید:

(وَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ) در کلیه اختلافات و مرافعه جات باید رجوع کرد بخدا و رسول و هر چه گفتند قبول کرد، ما می گوئیم به این جماعت مسلمین که اعتراف دارند به اینکه قرآن کلام خدا است و رسول فرستاده او است.

بیائید در اختلاف شیعه و سنی که هزار و اندیست رجوع کنیم به قرآن مجید و اگر اخبار شیعه را هم قبول ندارید به اخبار متواتره مثل حدیث ثقلین و حدیث منزله و حدیث غدیر خم و امثال اینها و حل این اختلاف را بنمائید و اگر حاضر نمی شوند به نص این آیه از مؤمنین نیستند قول مؤمنین اینست که (أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا) و رستگاری در همین است.

(وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) یعنی فلاح منحصر باین است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۲] .... ص : ۵۵۱

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقْهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ (۵۲)

و کسی که اطاعت کند خدا و رسول را و بترسد از خدا و پرهیز کند از مخالفت او پس اینها به فیوضات الهی نائل می شوند، نائل شدن به فیوضات دنیوی و اخروی منوط باین سه امر است.

اول، اطاعت خدا و رسول و اولی الامر که میفرماید:

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» نساء آیه ۶۲.

و گفتیم امر به اطاعت ارشادیست به حکم عقل و اطاعت اولی الامر عین اطاعت رسول است.

و اطاعت او عین اطاعت خدا است در جامعه دارد

(من اطاعکم فقد اطاع اللّه)

لذا میفرماید:

(وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ) دوم (وَ یَخْشَ اللَّهَ) خشیه، خوف است و دو قسم خوف داریم خوف ممدوح و خوف مذموم اما ممدوح سه خوف است، خوف خطر خاتمه العیاذ بدون ایمان از دنیا رود، خوف از عذاب قیامت در اثر معاصی خوف از عظمت پروردگار، و کبریایی او که انبیاء و ائمه داشتند بسا ضعف میکردند و مثل چوب خشک روی زمین میافتادند.

و خوف مذموم، خوف از ذهاب مال و جاه و از غیر خدا سوّم (وَ یَتَّقْهِ) تقوی پرهیز از معاصی الهیه و مخالفت با انبیاء و اولیاء است.

(فَأُولئِکَ هُمُ الْفائِزُونَ) استفاده می شود که فوز منحصر باین طائفه است بقرینه جمله اسمیه و ضمیر هم.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۳] .... ص : ۵۵۲

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَیْمانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَیَخْرُجُنَّ قُلْ لا تُقْسِمُوا طاعَهٌ مَعْرُوفَهٌ إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۵۳)

و قسم یاد کردند قسم جلاله قسمهای مغلّظه که هر آینه اگر فرمودی به آنها که بیرون روند برای جهاد با کفار و مشرکین البته بیرون می روند به آنها بفرما قسم یاد نکنید خروج برای جهاد، طاعت و عبادت بسیار خوب و پسند درگاه الهیست محققا خدا با خبر است به آنچه عمل می کنید امر جهاد بسیار امر بزرگیست و فوائد بسیاری دارد.

در خبر است

(ما اعمال البرّ کلها فی جنب الجهاد فی سبیل اللّه الا کنفثه فی بحر لجّی)

و از برای جهاد اقسامی دارد یک قسمش همین جهاد با کفار و مشرکین است که اگر قابل هدایت هستند هدایت می شوند و اگر قابلیت ندارند ریشه فساد کنده می شود اگر مسلمانان در جهاد کشته شوند شهید شده اند که بالاترین اقسام موت شهادت است فی سبیل اللّه و حیات ابدی پیدا میکنند (وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ) آل عمران آیه ۱۶۳ و اگر بکشند نصرت دین و دفع فساد کرده اند.

قسم دوم، دفاع است که اگر کفار حمله کردند بر اسلام مسلمین باید دفع شر آنها را بکنند.

قسم سوم، امر بمعروف و نهی از منکر است به مراتب آنها.

قسم چهارم، جهاد با نفس اماره و مخالفت با هوای نفس که اعظم از همه آنها است و جهاد اکبرش نام نهادند.

(إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ

) که خارج می شوید یا نمی شوید و بر فرض خروج آیا فرار از زحف میکنید یا ثابت قدم هستید.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۴] .... ص : ۵۵۳

قُلْ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَیْهِ ما حُمِّلَ وَ عَلَیْکُمْ ما حُمِّلْتُمْ وَ إِنْ تُطِیعُوهُ تَهْتَدُوا وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِینُ (۵۴)

بفرما به این امت که اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید رسول را پس اگر اعراض کردید و مخالفت نمودید پس این است و جز این نیست بر رسول واجب است آنچه متحمل شده که ابلاغ رسالت باشد و بر شما واجب است آنچه متحمل شده اید که امتثال کنید و اگر اطاعت کردید رسول را هدایت می شوید، نیست تکلیفی بر رسول مگر ابلاغ آشکارا.

امر به اطاعت امرار شادیست اعمال مولویت در او نشده و الا تسلسل لازم

می آید و ارشاد به حکم عقل است، بر اطاعت مترتب نمی شود مگر ثواب مأمور به و بر مخالفتش عقوبت منهی عنه.

(قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ) تا آن که به فیوضات الهیه نائل شوید در دنیا و آخرت.

(فَإِنْ تَوَلَّوْا) پشت کردید.

(فَإِنَّما عَلَيْهِ ما حُمِّلَ) فقط تکلیف رسول ابلاغ است.

(وَ عَلَيْكُمْ ما حُمِّلْتُمْ) که امتثال او امر و انتهاء از مناهی باشد.

(وَ إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا) هدایت پیدا می کنید و بسعادت نائل می شوید و اگر مخالفت کردید به عقوبات معاصی گرفتار می شوید.

(وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ) دیگر مکلف نیست که البته شما هدایت شوید (قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ) انعام آیه ۱۵.

حافظ وظیفه تو دعا کردن است و بس در بند آن مباش که نشنید یا شنید من آنچه شرط بلاغ است با تو میگویم تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال (إِنَّا هَدَيْناهُ السَّبِيلَ إِمَّا شاكِراً وَ إِمَّا كَفُوراً) دهر آیه ۳.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۵] .... ص : ۵۵۴

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۵۵)

وعـده فرموده خداوند متعال کسانی را که ایمان آورند و اعمال صالحه به جا آورند هر آینه آنها را جانشـین می کنیم در زمین چنانچه جانشـین کردیم پیش از آنها و تمکن می دهیم آنها را دین آنها را آن دینی که مرضـیّ آنها باشد و موجب رضای حق باشـد و هر آینه مبدل می کنیم از بعد خوف آنها امنیت که بتوانند مرا عبادت کنند و بمن شـرک نیاورند چیزی را و کسـی که کافر شود بعد از این پس آنها خود آنها فاسق هستند.

این آیه شریفه را مفسرین عامه دو نحوه تفسیر کردند یکی آنکه بعد از مهاجرت حضرت رسول اسلام رو به تعالی و ترقی پیدا کرد تا آنکه در زمان خلفا ممالک عرب و عجم در تحت ریاست اسـلام افتاد دیگر آنکه مراد قیامت باشد که نجات و سعادت و بهشت اختصاص به مسلمین داشته باشد و این دو تفسیر خلاف ظاهر بلکه خلاف صریح آیه است چنانچه در ذیل تفسیر بیان می شود و اخبـار بسـیاری از ائمه اطهار داریم که این آیه راجع به ظهور حضـرت بقیه اللّه و رجعت ائمه اطهار است چنانچه در تفسیر بیان می شود.

(وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ).

اولا وعده الهی تخلف پذیر نیست زیرا خلف وعده قبیح است و محال است از خدا صادر شود.

و ثانیا خطاب منکم به مسلمین است و معلوم است که این ها دو دسته هستند زیرا میفرماید:

(الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ) کسانی که از شـما مسـلمین ایمان داشـته باشند که مؤمن با مسلم غیر مؤمن فرق دارند و مسلما مصداق اتم مؤمن ائمه اطهار هستند که معصومین باشند و این وعده خاص به آنها است.

(وَ عَمِلُوا الصَّالِحـاتِ) صالحـات جمع محلی به الف و لام افـاده عموم می کنـد یعنی جمیع صالحات و کسـی غیر از معصومین خالی از اعمال فاسده نیست و لو

بلغ ما بلغ.

(لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ) استخلاف در ارض سلطنت و ریاست بر تمام کره زمین است و هیچکدام از ائمه همچه سلطنتی پیدا نکردند فقط امیر المؤمنین علیه السلام پنج سال سلطنت داشت آنهم نه بر تمام کره آنهم گرفتار عایشه و طلحه و زبیر و معاویه و خوارج بود و تا آنکه در محراب او را کشتند.

(كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) مثل نوح بعد از طوفان و داود و سلیمان که میفرماید:

(وَ حُشِرَ لِسُلَيْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ) نمل آیه ۱۷.

(وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ) دین حق که مرضی خداوند باشد.

(وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً).

ائمه در دوره زمان خود متمکّن نبودند هر کدام گرفتار، امیر المؤمنین گرفتار مشایخ ثلاث حضرت حسن گرفتار معاویه، ابی عبد اللّه گرفتار یزید حضرت باقر و حضرت سجاد گرفتار بنی مروان بقیه گرفتار بنی عباس.

تبدیل این خوف به امن منحصر به دوره ظهور و رجعت است که دیگر یک کافر و مشرک و ظالم و مخالف و معاند و ناصب روی زمین باقی نماند و مؤمنین با کمال امن.

(يَعْبُدُونَنِي) خدا را عبادت کنند.

(لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً) دستگاه شرک برچیده میشود.

(وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ) بعد از این بیان اگر کسی منکر شد و کافر به ظهور و رجعت ائمه شد پس فاسق می شود، فسق در کفر اعظم افراد کفر است فسق بدتر از کفر بکلی منحرف می شود و تجاوز می کند دیگر احتیاج به نقل اخبار نداریم از همین آیه استفاده می شود و نقل اخبار از طول این تفسیر خارج است رجوع به برهان کنید.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۶] .... ص : ۵۵۷

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۵۶)

و بر پا دارید نماز را و اتیان کنید زکاه را و اطاعت کنید رسول را شاید شما مشمول رحمت الهی شوید.

(وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ) اقامه نماز دو نحوه است یکی به جا آوردن نماز است که افضل عبادات و بهترین اعمال است و ترکش در حکم کفر است و تضییعش مورث زوال ایمان است و نحوه دوم نگذارند نماز از میانه جامعه برداشته شود به مواعظ و بیان احکام و ترغیب و تحریص بر فعل آن که امروز اکثر افراد شیعه تارک الصلاه هستند فضلا از غیر آنها.

(وَ آتُوا الزَّكاةَ) عدل نماز است و گفتیم زکاه به ۹ چیز تعلق می گیرد غلات اربعه، انعام ثلاثه، نقدین و عقوبت ترکش قبل از مردن می رسد که می گوید.

(لَوْ لا أَخَّرْتَنِي إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ) منافقون آیه ۱۰.

(وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ) در جمیع فرمایشاتش مخصوصا در امر ولایت و وصایت و امامت که موجب اکمال دین و اتمام نعمت و رضایت حق که دین اسلام باشد که بدون او مرضیّ حق نیست.

(لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) تعبیر به لعلّ برای اینست که بسا در ضلالت می افتند و منکر می شوند که رسول نفرموده چنانچه حضرت رضا فرمود

(بشرطها و انا من شروطها)

و بسا آلوده به بعض صفات و بعض اعمال می شوند که از قابلیت رحمت می افتند خدا حفظ کند.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۷] .... ص : ۵۵۸

لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ لَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۵۷)

گمان نکنند کسانی که کافر شدند بتوانند مؤمنین را عاجز کنند و جایگاه آنها آتش است و بد بازگشتیست.

(لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ) در مقابل قدرت الهی نمی توانند اعمال قدرت کنند.

(إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ) مؤمن آیه ۵۴.

(وَ مَأْواهُمُ النَّارُ) که غیر مؤمن جایگاه او آتش است این عذاب قیامت آنها است بعلاوه بلیات و عقوبات دنیوی و عالم برزخ و صحرای محشر.

(وَ لَبِئْسَ الْمَصِيرُ) جایی که ابد الآباد معذب باشند و نجات نباشد.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۸] .... ص : ۵۵۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ وَ الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلاةِ الْفَجْرِ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلاةِ الْعِشاءِ ثَلاثُ عَوْراتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَ لا عَلَيْهِمْ جُناحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلى بَعْضٍ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید باید طلب اذن کنند کسانی که ملك یمین شما هستند و اطفالی که هنوز به حد بلوغ و رشد نرسیده انداز شما سه مرتبه.

۱- قبل صلاه فجر.

۲- و موقعی که از شدت حرارت در وسط النهار لباس از خود دور می کنید.

۳- و از بعد نماز عشاء این سه موقع سه عورت است برای شما نیست بر شما و بر آنها باکی و محذوری در غیر این سه مورد وارد شوند و دور و اطراف شما باشند بعض شما غلامان و غیر بالغین بر بعض دیگر موالی و بزرگان همین نحو خداوند بیان میفرماید از برای شما آیات را و خداوند دانا و حکیم است.

خلاصه کلام اینکه در دخول منزل غیر، افراد سه قسمت هستند.

قسمت اول بالغین از احرار مطلقا بدون استیذان وارد نشوند چنانچه قبلا فرمود:

(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ بُیُوتِکُمْ حَتَّی تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلی أَهْلِها) و فرمود:

(فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِیها أَحَداً فَلا تَدْخُلُوها حَتَّی یُؤْذَنَ لَکُمْ) و فرمود:

(وَ إِنْ قِیلَ لَکُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا) قسمت دوم ازواج و اطفال صغیر که تمیز بین عورت و غیر عورت نمیدهند مطلقا بدون اذن وارد شوند و این دو قسم از تحت این آیه شریفه خارج است.

قسمت سوّم، عبید، غلامان و اطفال غیر بالغ که ممیز هستند و برای انجام امور داخل و خارج می شوند در این سه مورد بدون اذن وارد نشوند زیرا در این سه مورد انسان بسا لباس می کند یا عورت مکشوف است یا لباس غیر مناسبی پوشیده از جهت شدت حرارت آفتاب که ظهیره نام دارد یا جهت استراحت بعد- العشاء یا موقع سحر برای تطهیر و توضئی از برای نماز که مورد این آیه است و این حکم نوعیست و الا اگر احتمال دهد در غیر این سه مورد که مانعی از دخول هست نباید بدون اذن وارد شود چنانچه بر عکس اگر یقین دارد که در این سه مورد هم مانعی نیست داخل شود.

[سوره النور (۲۴): آیه ۵۹] .... ص : ۵۶۰

وَ إِذا بَلَغَ الْأَطْفالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۹)

و زمانی که اطفال به حد بلوغ رسیدند و لو از محارم باشند باید مطلقا بدون اذن وارد نشوند همین نحو که سایر رجال را قبلا تذکر داده شد این نحو بیان میفرماید آیات خود را و خداوند دانا و حکیم است عالم، بمصالح و حکم، و فرمایشاتش از روی مصلحت و حکمت است.

[تنبیه این احکام راجع به مجالس و منازل خصوصی است، مجالس عمومی مثل فواتح و مجالس عزاداری و مجالس دید و بازدید و اعیاد و مساجد و مدارس و غیر اینها که اذن عمومی داده شده احتیاج به استیذان شخصی ندارد و بالعکس منازلی که ممنوع از دخول است مثل اینکه درب خانه بسته باشد یا برای سرقت و ظلم و تفتیش و امثال اینها مطلقا ممنوع است خداوند لعنت کند آنهایی که بدون اذن بلکه با نهی صریح وارد خانه فاطمه شدند و کردند آنچه کردند یا در خیمه و خرگاه ابی عبد اللّه ریختند و غارت کردند و اشباه اینها.

(وَ إِذا بَلَغَ الْأَطْفالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ) چه ذکور باشند و چه اناس.

(فَلْيَسْتَأْذِنُوا) واجب است بدون اذن وارد نشوند چه ارحام باشند یا نوکر یا کلفت یا کارگر و امثال اینها.

(كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) که در چند آیه قبل بیان فرمود.

(كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ) برای حفظ عفّت و حیاء و دفع مفاسد دیگر.

(وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۰] .... ص : ۵۶۱

وَ الْقَواعِدُ مِنَ النِّساءِ اللَّاتِی لا یَرْجُونَ نِکاحاً فَلَیْسَ عَلَیْهِنَّ جُناحٌ أَنْ یَضَعْنَ ثِیابَهُنَّ غَیْرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِینَهٍ وَ أَنْ یَسْتَعْفِفْنَ خَیْرٌ لَهُنَّ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۶۰)

و زنهایی که از کار افتاده انـد زنهایی که دیگر امید نکاح ندارند مشـروط به اینکه ابراز و اظهار نکنند خود را به زینت بر آنان باکی نیست که چادر و عبا از تن برگیرند و این که عفت بورزند بهتر است برای آنها و خداوند سمیع و علیم است.

(وَ الْقَواعِدُ مِنَ النِّساءِ) قعود بمعنی جلوس است بمعنی بازنشست که دیگر رغبتی در نکاح آنها نیست.

(اللَّاتِی لا یَرْجُونَ نِکاحاً) به کلی مأیوس هستند.

(فَلَیْسَ عَلَیْهِنَّ جُناحٌ) باکی و مسئولیتی و حرمتی ندارد بر آنها این که.

(أَنْ یَضَعْنَ ثِیابَهُنَّ) مراد گفتند روبند و نقاب و چادر و عبا که روی مقنعه و چارقد روی سر می کشند که صورت آنها مستور باشد آنهم در صورتی که (غَیْرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِینَهٍ) صورت خود را آرایش نکرده باشـند و گوشوار و گردن بند آنها ظاهر نباشد و لباس زینت نپوشیده باشند که معنی تبرج است، بمعنی ابراز و اظهار چنانچه میفرماید:

(وَ لا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجاهِلِیَّهِ الْأُولی احزاب آیه ۳۳.

(اقول و الجاهلیه الاخری) که مطلقا حرام است حتی بر قواعد و مع ذلک اگر خود را بپوشانند و لو بدون تبرج به زینت.

(وَ أَنْ یَسْتَعْفِفْنَ خَیْرٌ لَهُنَّ) زیرا بزرگترین صفات زن عفت است.

(وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ) هم عالم به مسموعات و هم خبیر به افعال است.

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَ لا عَلى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَواتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خالاتِكُمْ أَوْ ما مَلَكْتُمْ مَفاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً أَوْ أَشْتاتاً فَإِذا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبارَكَةً طَيِّبَةً كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۶۱)

نیست بر کور و نه بر لنگ و نه بر مریض حرجی بر خوراک با شما در یک سفره و نیست بر شما حرجی این که بخورید از بیوت خودتان یا بیوت پدران یا بیوت مادران خود یا بیوت برادران خود یا بیوت خواهران شما یا بیوت عموهای شما یا بیوت عمه های شما یا بیوت خالوهای شما یا بیوت خاله های شما یا آنچه مالک کردند کلید او را به شما یا بیوت صدیق شما نیست بر شما باکی اینکه بخورید مجتمعا یا متفرقا پس چون داخل بیوت شدید سلام کنید به نفوس خود این تحیت است از نزد خدا و مبارک است و پاکیزه همین نحو بیان میفرماید خداوند برای شما آیات را باشد که درک کنید، کلام در این آیه در چند جمله واقع می شود، جمله اولی این که بسیاری بودند و هستند که خوش ندارند و حاضر نیستند هم غذا شوند با کوران و عجزه و بیماران غذای آنها را جدا می دهند در محل دیگر و این باعث دلشکستگی آنها می شود و بی اعتنایی به آنها و این خوش نیست، میفرماید بر سر سفره خود بنشانید و با آنها همخوراک شوید که میفرماید:

(لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ).

جمله ثانیه، اینکه در ارحام و بستگان ذکر ابناء و ازواج نشده نظر به اینکه داخل در جمله.

(وَ لا عَلى أَنْفُسِكَمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكَمْ) است اما ابناء به واسطه فرمایش رسول.

(انت و مالك لابيك)

و اما ازواج که حقیقتا بیت نفس به شمار می رود.

جمله ثالثه این آیه منافی با

(لا يحل مال امرء مسلم الا بطيب نفسه)

نیست و همچنین با آیه شریفه.

(لا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ) و آیه شریفه.

(فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيها أَحَداً فَلا تَدْخُلُوها) تنافی ندارد زیرا سه قسم اذن داریم اذن صریح و فحوی و شاهد حال و در موارد آیه هر سه قسم اذن هست اما صریح در جمله.

(وَ لا عَلى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ) و اما شاهد حال در جمله (أَوْ بُيُوتِ آبائِكُمْ الى أَوْ بُيُوتِ خالاتِكُمْ) و اما فحوی در جمله (أَوْ ما مَلَكْتُمْ مَفاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ) جمله رابعه این آیه شریفه شامل موردی که علم به عدم رضای مالك باشد نمی شود بلکه با شك در رضای یا ظن به عدم رضا جایز نیست بلی علم برضا هم لازم نیست اطمینان بلکه ظن به رضا کافیست.

جمله خامسه، این که مشروط است به اینکه فاسد نکند و اسراف هم نشود که تضییع مال غیر نشود.

جمله سادسه.

(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً أَوْ أَشْتاتاً) معنی این است که با اجتماع و لو یك فرد دیگر باشد یا تنها و منفرد باشد که گفتند بعضی بدون مهمان تناول نمی کردند، بعضی از اغنیاء در منازل فقراء نمی خوردند، بعضی تنها غذا اکل نمیکردند.

خداوند ترخیص فرمود که مانعی ندارد منفرد باشید یا همراه داشته باشید

یا با دیگری تناول کنید.

جمله سابعه.

(فَإِذا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلى أَنْفُسِكُمْ) سلام تحیت اسلامی است و تحیّت اهل بهشت است و مراد از علی انفسکم در خبر از حضرت باقر علیه السلام است که اهل بیت خود باشند و آنها رد کنند و در خبر دیگر فرمود اگر کسی در خانه نباشد بگوید:

(السلام علینا من عند ربنا)

و بعضی گفتند مراد مساجد است به اهل مسجد بعضی گفتند مراد به ملکین است که با او هستند بالجمله وارد بیت شدن سلام باید کرد.

اگر کسی هست به او و اگر کسی نیست قصد ملائکه، انبیاء، ائمه اطهار صلحاء مؤمنین و قصد خود نماید و این سلام.

(تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبارَكَةً طَيِّبَةً) حتی این که خداوند بر رسول محترم سلام می رساند و یکی از واجبات نماز است و تحیت اهل بهشت است باعث نزول برکات می شود و بسیار تحیّت خوبیست طلب سلامتی از آفات و بلیات دنیوی و عقوبات اخرویست.

(كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) باشد که به فهمید و دانا شوید و درک کنید و تعقل نمائید.

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۲] .... ص : ۵۶۴

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِذا كانُوا مَعَهُ عَلى أَمْرٍ جامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۶۲)

منحصرا مؤمنون کسانی هستند که ایمان آوردند به وحدانیت خدا و به رسالت رسول او و موقعی که مشرف بودند خدمت رسول برای امر جامعی مثل جهاد با کفار و مشرکین یا امری که باید به اجتماع انجام گیرد از خدمتش بیرون نمی روند تا این که از او طلب اذن خروج نکنند محققا کسانی که از شما ای پیغمبر استیذان می کنند کسانی هستند که ایمان بخدا و برسول او آورده اند پس موقعی که از شما استیذان کردند برای شغل لازمی که دارند پس شما هم به آنها اذن ذهاب بده اگر صلاح می دانی و اراده کرده ای به آنکه خواسته ای از آنها، و طلب آمرزش کن برای آنها از خداوند محققا خداوند آمرزنده مهربان است.

(إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ) ایمان به اللّه اعتقاد به جمیع مراتب توحید ذاتا و صفتا و افعالا و عباده و نظرا و اعتقاد به عدل الهی و جمیع صفات کمالیه و جمالیه و جلالیه. ثبوتیه، ذاتیه و فعلیه و سلبیه و ایمان به رسوله این که فرستاده حق است و افضل از جمیع انبیاء و ملائکه و ما سوی اللّه است و خاتم انبیاء است و دینش تا قیامت باقیست و قرآنش کلام الهیست و تصدیق به جمیع آن چه فرموده از تعیین اوصیاء خود و غیبت خاتم الاوصیاء و مسئله رجعت و خصوصیات معاد و بیان احکام و اینکه دارای جمیع صفات حمیده است از عصمت و اعلمیت و منزه است از جمیع ملکات رذیله و سایر شئونات او.

(وَ إِذا کانُوا مَعَهُ عَلی أَمْرٍ جامِعٍ) مثل امر جهاد و حفر خندق و مشاورت در امور و صلاه جماعت و غیر اینها که احکام اجتماعی باشد نه وظائف فردی.

(لَمْ یَذْهَبُوا حَتَّی یَسْتَأْذِنُوهُ) پس کسانی که بدون استیذان بلکه با نهی از خروج رفته مثل فرار از جنگ اینها ایمان ندارند و از این بیان تکلیف خلفاء ثلاث و اشباه آنها معلوم می شود.

(إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ) و آنهایی که بدون استیذان رفتند نه ایمان بخدا دارند و نه به رسول خدا.

(فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ) امر واجب لازمی داشته باشند.

(فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ) که اگر اهمیت آن امر واجب لازمی بیش از اجتماع است اذن به آنها ده و اما اگر چندان اهمیتی ندارد و بودن آنها در اجتماع اهم است اذن نده.

(وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ) که استغفار و دعاء رسول با دیگران تفاوت فاحش دارد چنانچه بیاید (إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) معنی واضح است.

[سوره النور (۲۴): آیه ۶۳] .... ص : ۵۶۶

لا تَجْعَلُوا دُعاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضاً قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِواذاً فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۶۳)

قرار ندهید دعوت رسول را بین خودتان مثل دعوت بعض شما بعض دیگر را محققا خدا میداند کسانی را از شما که از خدمت رسول بطور خفا بیرون میروند بدون استیذان به پناهگاه، پس باید حذر کنند کسانی که مخالفت می کنند اوامر رسول را این که اصابت کند آنها را بلائی یا اصابه کند آنها را عذاب دردناکی.

(لا تَجْعَلُوا دُعاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضاً) این جمله را مفسرین چند وجه تفسیر کرده اند لکن آنچه به نظر می رسد و شاهد خبری دارد اینست که رسول را به اسم صدا نزنید نگوئید یا محمّد یا ابن عبد اللَّه یا ابا القاسم چنانچه یکدیگر را می خوانید بلکه به القاب شریفه یا رسول اللَّه یا نبی اللَّه، یا خیره خلق اللَّه

یا صفوه اللَّه یا حبیب اللَّه و امثال این ها و شاهد بر این معنی است حدیثی که سید رضی (قده) در کتاب (مناقب الفاخره فی العتره الطاهره) مسندا از صدیقه طاهره نقل فرمود. که موقعی که امیر المؤمنین علیه السلام این آیه شریفه را برای صدیقه طاهره تلاوت فرمود و حضرت صدیقه قبل از نزول این آیه پدر بزرگوارش را یا ابتاه خطاب می کرد.

پس از نزول یا رسول اللَّه خطاب کرد حضرت فرمود این آیه نسبت به شما نیست شما همان یا ابتاه بگوئید قلب من خوشنود می شود، این آیه راجع به کسانی است که اهل جفاء هستند.

سپس صورت مرا بوسید و آب دهان مبارک را به صورت من مالید دیگر احتیاج به عطر پیدا نکردم.

(قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِینَ یَتَسَلَّلُونَ مِنْکُمْ لِواذاً) سله خروج شیئی است از شیئی به لینت و ملایمت و تدریجا از این جهت اولاد و احفاد را سلاله می گویند، سلاله النبیین، سلاله الأئمه، سلاله السادات و نحو اینها و در اینجا مراد خروج آنها است واحدا واحدا از میدان جنگ بطور خفا یا از پای خطبه پیغمبر یا از مجمع جماعت و نحو اینها بدون استیذان و بیک پناه گاهی پناه می برند.

(فَلْیَحْذَرِ الَّذِینَ یُخالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ) اوامر رسول اللَّه واجب الاطاعه است و عین اطاعه اللَّه است و مخالفت او مخالفه اللَّه است چنانچه اطاعت اوصیاء عین اطاعت رسول و اطاعت خداوند است.

(أَنْ تُصِیبَهُمْ فِتْنَهٌ) بلیات و مصائب دنیوی.

(أَوْ یُصِیبَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ) در آخرت به عقوبات الهی.

أَلا إِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قَدْ یَعْلَمُ ما أَنْتُمْ عَلَیْهِ وَ یَوْمَ یُرْجَعُونَ إِلَیْهِ فَیُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ (۶۴)

آگاه باشید بدرستی که اختصاص دارد به خداوند آن چه در آسمان و زمین است به تحقیق می داند آنچه شما بر او هستید و روزی که بر می گردند به سوی او که روز بعث باشد پس خبر می دهد آنها را به آنچه عمل کردند و خداوند به هر چیزی دانا است.

(أَلا إِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) الا بمعنی آگاهیست یعنی بدانید و آگاه باشید چنانچه می فرماید:

(أَلا إِنَّ أَوْلِیاءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ) و للّه لام اختصاص است یعنی آنچه در آسمان ها و زمین است اختصاص باو دارد خالق و نگهبان و مبقی و مفنی تمام آنها او است غیر از او هر چه هست و هر که هست مالک هیچ نیست حتی مالک نفس خود.

(یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ) فاطر آیه ۱۶.

این اصنام و آلهه مشرکین خردلی مالک نیستند.

(وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ما یَمْلِکُونَ مِنْ قِطْمِیرٍ) فاطر آیه ۱۴ قطمیر پوست خرما است.

(قَدْ یَعْلَمُ ما أَنْتُمْ عَلَیْهِ) علم ذاتی به ما فی الضمیر و بواطن شما دارد از نفاق و کفر و ایمان و قصد و نیات شما (یَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ) مؤمن آیه ۲۰.

(وَ یَوْمَ یُرْجَعُونَ إِلَیْهِ) یوم القیامه که مرجع جمیع به اوست (إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ) بقره آیه ۱۵۱.

(فَیُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا) اعمال قلبیه و جوارحیه تمام مسطور در نامه عمل که

می گویند:

(وَ یَقُولُونَ یا وَیْلَتَنا ما لِهذَا الْکِتابِ لا یُغادِرُ صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً) کهف آیه ۴۷.

(وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ).

«تنبیه» منافقین چون باطنا معتقد نبودند زیر بار این نمی رفتند که پیغمبر را برسالت ذکر کنند و در موارد خطیر حاضر شوند در مواقع جنگ یا مجامع که یک دستورات مهمه داده می شود و ناچار می شوند عمل کنند یا اینکه اصلا بزرگان هر قبیله مثل بزرگان دولتی یا خانوادگی یا صاحبان عناوین را نباید به اسم ذکر کرد.

برخورد می کند و مذموم است چه رسد به مثل حضرت رسالت و بر فرض نفاق هم صورت باید حفظ کرد.

هذا اخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره المبارکه و الحمد للَّه ظاهرا و باطنا اولا و آخرا و صلّی اللَّه علی النبی و آله.

سوره المبارکه الفرقان .... ص : ۵۷۰

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱] .... ص : ۵۷۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

تَبارَکَ الَّذِی نَزَّلَ الْفُرْقانَ عَلی عَبْدِهِ لِیَکُونَ لِلْعالَمِینَ نَذِیراً (۱)

اما در فضیلت این سوره کافیست حدیث مروی از حضرت رضا علیه السلام که به اسحق بن عمار فرمود:

(یا بن عمار لا تدع قراءه سوره تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده فان من قرأها فی کل لیله لم یعذبه اللَّه ابدا و لم یحاسب و کان منزله فی الفردوس الاعلی)

با برکت است آنکه نازل فرمود فرقان را بر بنده خود تا اینکه بوده باشد بر تمام عالمین بیم دهنده.

(تَبارَکَ) تمام خیر و خوبی و بزرگی و عظمت و محامد صفات که کامل است فوق الکمال و منزه است از جمیع عیوب و نواقص.

(الَّذِی) خداوند متعال جل و علی.

(نَزَّلَ الْفُرْقانَ) که قرآن مجید باشد و یکی از اسامی او فرقان است چون فارق بین حق و باطل و خیر و شر و نفع و ضرر و سعادت و شقاوت و ایمان و کفر و اطاعت و معصیت و ثواب و عقاب است و مراتب نزول قرآن را در مقدمه جلد اول و در اثناء این تفسیر بیان کرده ایم که اول نزولش بر نور مقدس نبوی در عالم انوار که اول مخلوق خدا و نداست سپس در لوح محفوظ سپس در آسمان تا آخر مرتبه نزولش بتوسط روح الامین علی قلب سید المرسلین چنانچه می فرماید (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ) شعراء آیه ۱۹۳.

(عَلی عَبْدِهِ) حقیقت مقام عبودیت در وجود مقدس نبوی و آل طاهرین اوست

و از امیر المؤمنین علیه السلام است:

(کفانی فخرا ان اکون لک عبدا و کفانی عزا ان تکون لی ربا)

که خردلی از وظایف عبودیت خارج نشدند (لِیَکُونَ لِلْعالَمِینَ) بعضی گفتند مراد جن و انس است که حضرتش مبعوث بر کافه جن و انس بود لکن جمع محلی به الف و لام افاده عموم می دهد شامل جمیع عوالم می شود حتی طیور و انواع حیوانات حتی بر ملائکه چنانچه در خبر است فرمود:

«سبّحنا فسبحت الملائکه و هللنا فهللت الملائکه الخبر»

حتی دارد موقعی که خداوند جبرئیل امین را خلق فرمود خطاب شد.

(من انا و من انت) ندانست چه بگوید نور علی علیه السلام باو فرمود (قل انت الرب الجلیل و انا العبد الذلیل) لذا معلم جبرئیل بود.

(نَذِیراً) بیم دهنده از عذاب الهی و از بدبختی و از معاصی و شقاوت و شرک و کفر و فسق و فجور و سایر مفاسد و بلیات دنیوی و اخروی.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲] .... ص : ۵۷۱

الَّذِی لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَمْ یَتَّخِذْ وَلَداً وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ شَرِیکٌ فِی الْمُلْکِ وَ خَلَقَ کُلَّ شَیْ ءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِیراً (۲)

آن خداوندی که از برای او است ملک آسمانها و زمین و فرزند نگرفته و نیست از برای او شریکی در ملک و خلق فرمود هر چیزی را و اندازه گرفت اندازه گرفتنی که خردلی بر خلاف حکمت نباشد نه زائد بر حکمت و مصلحت خلق فرمود و نه کوتاهی و نقصانی در خلقتش هست.

(الَّذِی لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) از باب بیان مصداق است مالک جمیع عوالم است عالم انوار و ارواح جبروت ملکوت ناسوت، و بالجمله ما سوی اللّه تمام

ملك او است او مالك است و بس.

(وَ لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً) چنانچه گفتند: ملائكه بنات اللَّه هستند و يهود عزير را ابن اللَّه و نصارى مسيح را ابن اللَّه و تورات رائج آدم را ابن اللَّه، بلكه يهود و نصارى گفتند:

(نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ) مائده آيه ۲۱ خداوند منزه است از جسم و جسميت و عوارض. (مَا اتَّخَذَ صاحِبَةً وَ لا وَلَداً) جن آيه ۳.

(وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ). (وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ما يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ) فاطر آيه ۱۴.

(وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْ ءٍ) تمام موجودات علوى و سفلى مخلوق او هستند كه از كتم عدم به عرصه وجود آورد بقدره كامله خود.

(فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً) تمام طبق مصلحت و حكمت نه كسر گزارد كه چيزى كه مصلحت در ايجادش باشد و حكمت اقتضا كند خلق نكرده باشد نه زياده روى كرده كه بر خلاف حكمت و مصلحت چيزى را خلق كرده باشد:

[سوره الفرقان (۲۵): آيه ۳] .... ص : ۵۷۲

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ وَ لا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا يَمْلِكُونَ مَوْتاً وَ لا حَياةً وَ لا نُشُوراً (۳)

و گرفتند از غير خداوند متعال خدايانى كه شيئى را خلق نكرده اند و خود آنها مخلوق خالق متعال هستند.

(وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً) تمام طبقات مشركين از عبده اصنام و عبده شمس و كواكب و ملائكه و آتش و اشجار و گاو و گوساله و عبده شيطان.

(أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَ أَنِ اعْبُدُونِي هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ) يس آيه ۶۰ و ۶۱.

و در این جمله داخل است تمام ارباب ضلال چه آنهایی که دعوی الوهیت کردند مثل باب و بها یا دعوی نبوت کردند متنبّی ها یا دعوی امامت و خلافت یا مبدع در دین یا منکر ضروریات اسلامی شدند یا اهل فسق و فجور تماما داخل در عبده شیطان هستند بالاخص کسانی که قائل به یزدان و اهریمن شدند.

(لا یَخْلُقُونَ شَیْئاً) نکرده در سیاق نفی افاده عموم دارد حتی یک مگس هم نمیتوانند خلق کنند.

(إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ) حج آیه ۷۲ شرحش گذشت.

(وَ هُمْ یُخْلَقُونَ) مخلوق ضعیف ذلیل مقهور تحت قدرت الهی- وَ لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا یَمْلِکُونَ مَوْتاً وَ لا حَیاةً وَ لا نُشُوراً و این هایی که اتخاذ آلهه کردند و نیستند مالک نفس خود که بتوانند ضرری وارد کنند یا نفعی دهند و مالک موت خود و دیگران نیستند و نه حیاتی به کسی دهند و یا نشری کنند و مردگان را زنده کنند.

(وَ لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا) نتوانند دفع ضرری از خود کنند مثل اصنام که حضرت ابراهیم (فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً) انبیاء آیه ۵۹ و مثل گاو و گوساله که اگر حیوان درنده به آنها حمله کند یا قصاب سر آنها را ببرد و مثل آتش که خاکستر می شود و مثل انسان که دفع یک مرضی و بلائی از خود بکند قدرت بر دفع ندارند.

(وَ لا نَفْعاً) که بتوانند جلب نفعی برای خود کنند.

(وَ لا یَمْلِکُونَ مَوْتاً) که (فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ)

اعراف آیه ۳۲.

(وَ لا حَیاةً) که یک نفس بخواهند باقی باشند قدرت ندارند.

(وَ لا نُشُوراً) یک مورچه را زنده کنند پس از موت یا بخواهند فردای قیامت زنده نشوند.

واقعا هر چیزی قیمتش به آثار و فواید او است این آلهه که منشأ هیچ اثری نیستند چه ارزش دارند که مقام الوهیت داشته باشند انسان تا چه اندازه عقل و شعور و ادراک خود را از دست داده که به الوهیت این ها معتقد شده و پرستش می کند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴] .... ص : ۵۷۴

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هَذا إِلاَّ إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جاؤُ ظُلْماً وَ زُوراً (۴)

و گفتند کسانی که کافر بودند نیست این قرآن مگر دروغ بافی که این مدعی رسالت افتراء بسته و کمک کردند او را بر این قوم دیگران پس بتحقیق آمدند این کفار از روی ظلم و کذب و بیجا گویی.

(وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا) مطلق کسانی که ایمان به رسول محترم نیاوردند از مشرکین یهود، نصاری، مجوس، طبیعی و غیر اینها.

(إِنْ هَذا) اشاره به قرآن مجید است.

(إِلَّا إِفْکٌ) افک را تفسیر کردند به اسوء الکذب و بعضی به بهتان گفتند این قرآن دروغ بسیار بزرگیست از جانب خدا نبوده و وحی نشده چنانچه یزید در اشعارش گفت.

(لعبت هاشم بالملک فلا خبر جاء و لا وحی نزل

لیت أشیاخی ببدر شهدوا جزع الخزرج من وقع الاصل

لاهلوا و استهلوا فرحا ثم قالوا یا یزید لا تشل)

لعنه اللّه لعنا کثیرا (افْتَراهُ) ضمیر برگشت به حضرت رسالت است العیاذ پیغمبر افتراء بخدا زده که میگوید این قرآن از جانب او است.

(وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ) مفسرین گفتند مراد جماعت یهود که به شرف اسلام مشرف شدند آنها اعانت کردند این پیغمبر را در بافتن این آیات و سور و در خبر ابی الجارود از حضرت باقر است فرمود:

(یعنون ابا فکیهه و حبرا و عداسا و عباسا.

و در نسخه دیگر به جای عباس عابس مولی حویطب ضبط شده لکن در جای دیگر میفرماید:

(وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ یَقُولُونَ إِنَّما یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِی یُلْحِدُونَ إِلَیْهِ أَعْجَمِیٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِینٌ) نحل آیه ۱۰۵.

(فَقَدْ جاؤُ ظُلْماً وَ زُوراً) قرآنی که از شش جهت معجزه بودنش واضح و روشن است چنانچه در مقدمه گذشت.

دیگر چه ظلمی بالاتر از این است که مثل قرآن را و وجود مقدس حضرت رسالت را با آن معجزات محیر العقول بگویند افک و افتری است.

(وَ زُوراً) زور باطل و لهو گویی است که مثل غناء را از ملهیات شمردند و این نسبت افک به قرآن و افتراء به نبی اکرم باطل و لهو است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵] .... ص : ۵۷۵

وَ قالُوا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ اکْتَتَبَها فَهِیَ تُمْلی عَلَیْهِ بُکْرَهً وَ أَصِیلًا (۵)

و گفتند این کفار که این قرآن احادیث و قصه های پیشینیان است آنها

را نوشته و آنها را برای او روزها و شب ها املاء کرده اند و ضبط کرده.

(وَ قالُوا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ) جمع سطر است و مراد در اینجا اباطیل و مزخرفات سابقین است مثل قصه رستم و زال و ملاهی که برای سرگرم کردن جوانها و اهل لهویات نوشته شده این قرآن از آنجا برداشته شده.

(اكْتَتَبَها) یا از روی آنها نوشته است یا برای او نوشته اند معنای اول اظهر است با اینکه پیغمبر کلمه ای ننوشته.

(وَ ما كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتابٍ وَ لا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لَارْتابَ الْمُبْطِلُونَ) عنکبوت آیه ۴۷.

نگار من که به مکتب نرفت و خط ننوشت به غمزه مسئله آموز صد مدرس شد

مخصوصا پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم چهل سال در میان مشرکین بود نه معلمی داشت و نه خطی نوشت و میان آنها به محمّد امین معروف بود و پس از بعثت هم مدت دوازده سال و اندی در شکنجه مشرکین و در شعب ابی طالب بود و پس از هجرتش تماما در جهاد با آنها بدر، حنین، احد، خیبر و غیر اینها که بیست و دو سریه داشت و با احدی از مشرکین و یهود تماس نداشت این کلام از کفار از روی عناد و عصبیت بود با اینکه قطع به خلاف داشتند و گفتند از روی عناد (فَهِيَ تُمْلى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا).

(و بکره اول روز را گویند و اصیل اول شب که صبح و شام برای او املاء میکردند و او می نوشت با اینکه صبح و شام در جامعه به عبادت و نماز و وعظ و ارشاد مشغول بود و با احدی از کفار تماس نداشت.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶] .... ص : ۵۷۷

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِی یَعْلَمُ السِّرَّ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ کانَ غَفُوراً رَحِیماً (۶)

بفرما در جواب آنها اینکه این قرآن را نازل فرموده کسی است که عالم السر و الخفیات است بآنچه در آسمانها و زمین است و محققا او آمرزنده و رحیم است نظر باین کفریاتی که نسبت به قرآن و حضرت رسالت دادند که افک و افتراء و اساطیر پیشینیان و املای دیگران است در مقام جواب آنها بر آی و بگو:

(قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِی) خداوند متعال که از روی حکمت و صلاح بندگان این قرآن را نازل فرموده به بهترین راهها و هدایت آنها به سعادت دنیا و آخرت و نجات از مهالک.

(إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ) اسری آیه ۹ آنهم نه به مجرد دعوی بلکه از روی دلیل و برهان و منطق صحیح یکی از جهات معجزه بودن او که فرمود:

(قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلی أَنْ یَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا یَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ کانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیراً) اسری آیه ۹۰.

چه رسد که اساطیر اولین باشد و املاء دیگران، دیگر از جهت احکامش، مواعظش، نصایحش، قصصش، ارشادش که تمام از روی حکمت و مصلحت است افک و افتراء نیست از جانب کسی است که (یَعْلَمُ السِّرَّ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) عالم به بواطن امور و خفایای صدور است به آنچه در آسمانها و زمین است.

(وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ) یونس آیه ۶۱.

(عالِمِ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرُ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ) سبأ آیه ۳.

دیگر از جهت اشتمالش بر جمیع ما یحتاج الیه الناس فی دینهم و دنیاهم

(وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ) انعام آیه ۵۹.

(إِنَّهُ کانَ غَفُوراً رَحِیماً) از راه لطف و رحمت و عنایت برای شما ارسال رسول فرمود و انزال قرآن تا سعادت پیدا کنید و گناهان بخشیده شود که

(الاسلام یجبّ ما قبله).

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷] .... ص : ۵۷۸

وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ یَأْکُلُ الطَّعامَ وَ یَمْشِی فِی الْأَسْواقِ لَوْ لا أُنْزِلَ إِلَیْهِ مَلَکٌ فَیَکُونَ مَعَهُ نَذِیراً (۷)

و گفتند این کفار چه سبب شده که اینکه مدعی رسالت است با اینکه طعام می خورد و در بازارها راه می رود چرا نازل نشده به سوی او ملک پس بوده باشد آن ملک با این رسول انذار کننده یکی دیگر از اشکالات کفار اینست که رسول نباید از بشر باشد بشر چه تماسی دارد با خداوند که باو وحی فرستاده شود باید رسول ملک باشد از این اشکال معلوم می شود که این کفار منکر رسالت جمیع انبیاء بودند زیرا تمام آنها بشر بودند و این اشکال در بسیاری از سور و آیات اشاره شده مثل (ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ یَأْکُلُ مِمَّا تَأْکُلُونَ مِنْهُ وَ یَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ) مؤمنون آیه ۳۴ و مثل (أَ بَشَرٌ یَهْدُونَنا) تغابن آیه ۶.

و مثل (إِذْ قالُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلی بَشَرٍ مِنْ شَیْ ءٍ) انعام آیه ۹۱ و مثل (ما کانَ لِبَشَرٍ أَنْ یُؤْتِیَهُ اللَّهُ الْکِتابَ وَ الْحُکْمَ وَ النُّبُوَّهَ) آل عمران آیه ۷۳ و غیر اینها و مکرر بیان شده که ممکن نیست رسول برای بندگان ملک باشد زیرا بصورت ملکی که مشاهده نمی شود باید به صورت جسمانی باشد آن هم اگر بصورت انسانی باشد میگویند این هم یک بشر گمنام ناشناس است اگر به صورت دیگری باشد از

کجا معلوم می شود ملک است شاید جن باشد یا شیطان باشد لذا این اشکال فقط عذر تراشی است که (وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ) یعنی اینکه مدعی رسالت است نه اینکه رسالت او را معترف باشند.

(یَأْکُلُ الطَّعامَ) مثل سایر افراد بشر که اکل و شرب دارند.

(وَ یَمْشِی فِی الْأَسْواقِ) راه می رود، معاشرت دارد مثل سایرین چه امتیازی دارد اگر راست میگوید:

(لَوْ لا أُنْزِلَ إِلَیْهِ مَلَکٌ) باید یک ملکی با او باشد که دلیل بر صدق دعوی او باشد غافل از اینکه دلیل صدق معجزه است و بر فرض یک ملک هم همراه او باشد همان اشکالات پیش می آید.

(فَیَکُونَ مَعَهُ نَذِیراً) که با هم انذار کنند تنها یک بشر نمی شود منذر باشد.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۸] .... ص : ۵۷۹

أَوْ یُلْقی إِلَیْهِ کَنْزٌ أَوْ تَکُونُ لَهُ جَنَّةٌ یَأْکُلُ مِنْها وَ قالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً (۸)

یا اینکه داده شود به او گنجی که مستغنی شود در امر معاش یا بوده باشد برای او باغستانی که از فواکه و ثمرات آن تناول کند و گفتند ظالمین به کسانی که ایمان به رسول اللَّه آورده بودند که شما مؤمنین متابعت نمی کنید مگر مرد جن زده را که عقل و شعور و ادراکش را از دست داده، اشکالات دیگر کفار بر انکار رسالت حضرت رسول، یکی آنکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و سلم بر فرض که بشر باشد باید یک گنج طلا و جواهرات باو خداوند القاء کند که با ثروت ترین افراد بشر باشد.

(أَوْ يُلْقى إِلَيْهِ كَنْزٌ) ما زیر بار یک پیغمبر فقیر که مدتی در کفالت ابی طالب بود، و پس از آن از اموال خدیجه زندگانی می کرد و بسا سه روز بسه روز سنگ قناعت به شکم می بست نمی رویم.

(أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ) باغ مشجر پر از انواع فواکه داشته باشد که (يَأْكُلُ مِنْها) خود میل کند و بدیگران هم بذل کند.

(وَ قالَ الظَّالِمُونَ) که در کفر هم ظالم بودند و به حضرتش و گروندگان باو چه اندازه ظلم می کردند، و به مؤمنین به او می گفتند:

(إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً) با این که حضرتش عقل کل بود تمام افعال و اقوال او مطابق حکمت و مصلحت بود. بلکه اگر عقول تمام عقلاء عالم را روی هم گذارند تقابل با عقل او نمی کند، همچه آدمی را مسحور بشمارند که او را شیاطین و اجنه سحر کرده اند، یعنی کلماتش و افعالش از روی جنون و بر خلاف حق است.

تنبیه- ضرورت مذهب امامیه این است که سحر در انبیاء و ائمه اثر نمی کند بر خلاف مذهب عامه که بخاری و مسلم روایت کرده اند که سحر در او اثر کرد، و در افعالش اشتباهات و خطاها بسیار بود.

اقول- ممکن است بگوئیم: که مراد از ظالمین در این آیه همین عامه باشند، زیرا قبلا کلمات کفار را نقل فرموده در آیات و جملات قبل سپس می فرماید:

(وَ قالَ الظَّالِمُونَ الخ) که از عنوان کفر بعنوان ظلم معلوم می شود که ظالمین غیر از کافرین بودند، زیرا اگر مراد همان کفار بودند، و قالوا می فرمود و اگر مراد ظالمین از کفار بود میفرمود:

(و قال الظالمون منهم).

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۹] .... ص : ۵۸۱

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثالَ فَضَلُّوا فَلا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا (۹)

نظر کن و به بین چگونه مثل می زنند برای تو پس گمراه شدند و پس از ضلالت و گمراهی دیگر استطاعت ندارند که براه حق و مستقیم سیر کنند- بگذار تا بمیرد در عین خود پرستی.

(انْظُرْ) بنظر عقلی و قلبی و روحی و نفسانی نه به نظر جوارحی.

(كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثالَ) گاهی قرآن را افک بگویند، گاهی رسول را مفتری به خوانند، گاهی قرآن را اساطیر الاولین به شمارند، گاهی القاء کنز بر او توقع داشته باشند گاهی باغ و بستان بر او شرط کنند گاهی او را مسحور و جن زده بشمارند با مزخرفات دیگر مجنونش بگویند کذابش نام نهند و امثال این ها.

(فَضَلُّوا) بعد از آن که حجه از هر جهت بر آنها تمام شد و مشاهده معجزات بسیاری کردند، مع ذلک قبول نکردند و در ضلالت خود سیر کردند، دیگر قابل هدایت نیستند و راه بجایی پیدا نمیکنند.

(فَلا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا)- تنبیه- دنیا پرستان تمام سعادت و خوبی را همین زخارف دنیوی میدانند با این که حب الدنیا رأس کل خطیئه- ولی اهل اللّه پست ترین اشیاء را همین علاقه به دنیا و زخارف او می دانند، چنانچه امیر المؤمنین علیه السلام بابن عباس فرمود تمام دنیا و ما فیها در نظر من مثل گوشت گندیده است در دست آدم خوره دار و مثل پیغمبری که دارد- عرض له مفاتیح الدنیا فلم یقبلها- و به فرماید انا فقیر و احب الفقراء.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۰] .... ص : ۵۸۲

تَبارَکَ الَّذِی إِنْ شاءَ جَعَلَ لَکَ خَیْراً مِنْ ذلِکَ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ یَجْعَلْ لَکَ قُصُوراً (۱۰)

بزرگوار است آن خداوندی که اگر مشیتش تعلق بگیرد قرار می دهد از برای تو بهتر از آنچه کفار گفتند بهشتهایی که از زیر آنها نهرهایی جاری میشود و جعل میفرماید از برای تو قصرهایی.

کلام در این آیه شریفه در چند مقام واقع می شود.

مقام اول در تفضلاتی که خداوند بوجود مقدس نبوی فرموده و می فرماید.

اما در این عالم او را اشرف ممکنات قرار داده و نور مقدس او را اول مخلوقات که فرمود:

(اول ما خلق اللّه نوری)

، اوصیاء طیبین او را افضل اوصیاء قرار داده، کتابش را افضل کتب، دین او را افضل ادیان، امت او را افضل امم، شریعت او را تا قیامت باقی داشته، او را خاتم النبیین و سید المرسلین مقرر فرموده و سایر تفضلات.

و اما در عالم آخرت: مقام محمود را به او و اوصیاء او عنایت می فرماید شفاعت کبری خاص او و اهل بیتش، اختیار بهشت و جهنم بدست او و وصی او است که قسیم الجنه و النار است و غیر اینها از علوم و اخلاق که فرمود:

(وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ) قلم آیه ۴ و صفات حمیده و ملکات حسنه و غیر اینها.

مقام دوم در جمله.

(تَبارَکَ الَّذِی إِنْ شاءَ جَعَلَ لَکَ خَیْراً مِنْ ذلِکَ) مکرر گفته شده که مشیت الهی ایجاد به معنی مصدریست که فعل الهی باشد و این ایجاد تابع اراده حق است

که مصلحت در ایجادش باشد و البته آنچه مصلحت دارد ایجاد میفرماید خداوند نسبت به حضرت رسالت نصرت فرمود با این عده قلیل مؤمنین بر کفار و مشرکین غلبه داد و ملائکه به یاری او آمدند و القاء رعب در دل کفار و مشرکین و قلوب آنها را با یکدیگر عداوت انداخت چنانچه میفرماید:

(فَأَغْرَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ) مائده آیه ۱۷.

(وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ) مائده آیه ۶۹ و می فرماید:

(سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِما أَشْرَكُوا بِاللَّهِ) آل عمران آیه ۱۴۴.

(سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ) انفال آیه ۱۲.

(وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ) احزاب آیه ۲۶ حشر آیه ۲ و قرآن مجید او را حفظ فرمود تا قیامت.

(إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ) حجر آیه ۹ و از دنیا انفال و خمس و قطایع ملوک و تحف و هدایا باو عنایت فرمود و تمام را در راه خدا بذل و صرف نمود.

(قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ) انفال آیه ۱ (وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ الآیه) انفال آیه ۴۲.

مقام سوم در جمله:

(جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ يَجْعَلْ لَكَ قُصُوراً) اما در دنیا نه مصلحت داشت و نه مشیت حق تعلق گرفت و نه پیغمبر خواست که گذشت که (عرض له مفاتیح الدنیا فلم یقبلها) و فرمود طالبم یک روز گرسنه باشم صبر کنم و یک روز سیر باشم شکر کنم و یکی از صفات حمیده زهد در دنیاست و رغبت به آخرت و اما در آخرت گذشت مقاماتی که به او عنایت شده.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۱] .... ص : ۵۸۴

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَهِ وَ أَعْتَدْنا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَهِ سَعِيراً (۱۱)

بلکه این کفار تکذیب کردند و دروغ پنداشتند ساعت قیامت و ما مهیا کرده ایم از برای کسانی که تکذیب ساعه کردند سعیر را، نار افروخته.

(بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَهِ) الف و لام الساعه عهد است ساعه مخصوص که قیامت باشد و یکی از اسمای او ساعت است چنانچه میفرماید:

(وَ أَنَّ السَّاعَهَ آتِيَهٌ لا رَيْبَ فِيها وَ أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ) حج آیه ۷.

(إِنَّ السَّاعَهَ آتِيَهٌ أَكادُ أُخْفِيها) طه آیه ۱۵.

و تکذیب ساعه انحایی دارد.

۱- به کلّی منکر بعث و قیامت باشد.

۲- معاد روحانی قائل باشد و منکر جسمانی باشد چنانچه حکماء و عرفاء گفتند.

۳- با بدن حور قلیایی که صورت بی ماده باشد.

۴- بعض خصوصیات معاد را منکر شود مثل صراط، میزان، تطایر کتب.

۵- حساب، خلود، شفاعت و سایر ضروریات معاد و از برای همه این ها.

(وَ أَعْتَدْنا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَهِ سَعِيراً).

این جمله دلالت دارد بر اینکه جهنم الآن موجود است چنانچه بهشت هم خلق شده چون به صیغه ماضی بیان فرموده «اعتدنا» و «سعیر» آتش است که شعله می زند به زبان عجم الو.

اشکال در آیه شریفه دارد (فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ) بقره آیه ۲۲.

(يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ ناراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ) تحریم آیه ۶ «وقود» هیزم و گیرانه آتش است و هنوز که ناس جهنم نرفته اند.

جواب هیزم و گیرانه تا آتش نباشد افروخته نمی شود پس آتش است و شعله هم دارد که هیزم در آن ریخته شود روشن می شود یعنی می سوزد.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۲] .... ص : ۵۸۵

إِذا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَها تَغَيُّظاً وَ زَفِيراً (۱۲)

زمانی که ببیند آن نار سعیر آنها را از مکان دوری می شنوند از آتش «سعیر» با غیظ و فریاد نعره آن را (إِذا رَأَتْهُمْ) اشکال آنها آتش را می بینند نه آتش آنها را به بیند.

جواب بعضی گفتند این بیان ابلغ در تاکید است موقعی که آتش را مشاهده می کنند کانه او این ها را می بیند و با غیظ و غضب به آنها متوجه میشود، لکن تحقیق در جواب این است که بهشت و جهنم و نعم بهشتی و عذاب های جهنمی حیاه و شعور و ادراک دارند مثلا فلان نعمت بهشتی را تمام اهل بهشت دارند لکن مامور است به هر کدام به درجه ایمان و اعمال و اخلاقش لذت به بخشد و همچنین اهل عذاب تمام در آتش می سوزند لکن آتش مامور است هر کدام را به درجات کفر و سوء عمل و فساد اخلاق به سوزاند و مورد امر و نهی الهی واقع می شود چنانچه خطاب به جهنم.

(يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ) ق آیه ۲۹ پس می گوییم آتش موقعی که کفار را در محشر مشاهده میکند.

(مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ) در خبر از حضرت صادق علیه السلام است می فرماید مسیر

صد سال راه.

(سَمِعُوا لَها تَغَيُّظاً وَ زَفِيراً) می شنوند صدای نعره های جهنم که بطرف آنها با حالت غیظ و غضب حمله می کند و می رباید آنها را.

اشکال- زفیر شنیدنی است اما غیظ دیدنی است.

جواب- می شنوند نعره جهنم را در حالت غیظ و غضب.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۳] .... ص : ۵۸۶

وَ إِذا أُلْقُوا مِنْها مَكاناً ضَيِّقاً مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنالِكَ ثُبُوراً (۱۳)

و زمانی که انداخته شوند از آتش مکان تنگی بسته شده به زنجیر و غل در آن هنگام فریاد می زند وا هلاکاه.

(وَ إِذا أُلْقُوا مِنْها) بعضی گفتند: منها به معنی فیها است یعنی انداخته می شوند در آتش و جهنم و لکن آتش آنها را فرو میگیرد و از آن جا آنها را می اندازند.

(مَكاناً ضَيِّقاً) در خبر دارد مثل میخ که در دیوار فرو رود آن قدر جای آنها تنگ می شود و این یک نوع از عذاب جهنم است.

(مُقَرَّنِينَ) یعنی بسته شده به زنجیرها و غلها، در بعض اخبار دارد یک طرف آن یک شیطان است و یک طرف سنگ کبریت و با زنجیر این سه بهم بسته شده و در قرآن میفرماید:

(وَ أُولئِكَ الْأَغْلالُ فِي أَعْناقِهِمْ) رعد آیه ۶.

و نیز میفرماید (إِذِ الْأَغْلالُ فِي أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ) مؤمن آیه ۷۳.

(دَعَوْا هُنالِکَ ثُبُوراً) ثبورا آه و ناله است از شدت عذاب و هلاکت کانه می گویند:

وا هلاکتاه، وا مصیبتاه، وا بلایاه لکن البته «آنچه بجایی نرسد فریاد است» جواب آنها اینست که خداوند از هر جهت حجت را بر شما تمام فرمود عقل، شعور، ادراک، قوت، مال و منال، صحت و سایر نعم خود را از شما دریغ نداشت و راه سعادت را به شما نشان داد ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام فرمود و به شما خبر دادند از همچه روزی، تمام نعم بهشت را به شما وعده داد و بشارت داد و تمام عذابها را به شما خبر داد و انذار فرمود، شما کتابش را افک و اساطیر پنداشتید و رسولش را کذاب و مفتری و مسحور و مجنون گفتید حال فریاد می زنید لذا ملائکه عذاب به آنها می گویند:

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۴] .... ص : ۵۸۷

لا تَدْعُوا الْیَوْمَ ثُبُوراً واحِداً وَ ادْعُوا ثُبُوراً کَثِیراً (۱۴)

آه نکشید یک آه بلکه آه و ناله های زیادی دارید بسیار باید آه و ناله کنید زیرا عذاب جهنم مدت ندارد و تمام شدنی نیست.

(لا تَدْعُوا الْیَوْمَ) روز جزاء و بازپرس که روز بسیار صعب و سختی است که دارد اهل عذاب در طرف چپ صحرای محشر قرار می گیرند خورشید یک نی بالای سر آنها نورش گرفته می شود و حرارتش می تابد زمین مثل کوره حدّادی می جوشد یک حلقه آتش دور آنها حلقه می زند ملائکه هفت آسمان هفت طبقه دور آنها حلقه می زنند خطاب می رسد «این المفرّ» دستهای آنها به گردن بسته شده، غل در گردن آنها انداخته شده، غلها و زنجیرها آتشیست، حساب و رسیدگی آنها سخت رسیدگی می شود، نامه عمل از عقب سر به دست چپ آنها داده می شود.

(وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً وَ یَصْلی سَعِیراً) انشقاق آیه ۱۰ و ۱۱ و ۱۲.

(وَ أَصْحابُ الشِّمالِ ما أَصْحابُ الشِّمالِ الی قوله تعالی هذا نُزُلُهُمْ یَوْمَ الدِّینِ) واقعه آیه ۴۹ الی ۵۶ الی غیر ذلک از آیات شریفه که در بسیار از سور قرآن یک قسمت از عذاب های قیامت و شدائد آن بیان شده لکن گوش شنوا و قلب بیدار میخواهد لذا ملائکه به آنها میگویند:

(لا تَدْعُوا الْیَوْمَ ثُبُوراً واحِداً وَ ادْعُوا ثُبُوراً کَثِیراً) راه نجاتی ندارید «خود کرده را تدبیر نیست» از مالک دوزخ تقاضای نجات می کنند (وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ) زخرف آیه ۷۷.

از خزنه جهنم استدعا می کنند (وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ الی قوله تعالی وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ).

مؤمن آیه ۵۲ الی ۵۵ از خدا تمنا می کنند (رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ) جواب می شنوند.

(قالَ اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ) مؤمنون آیه ۱۰۹ و ۱۱۰.

و بالجمله از هر دری بخواهند نجات یابند تمام درها بسته شده.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۵] .... ص : ۵۸۸

قُلْ أَ ذلِکَ خَیْرٌ أَمْ جَنَّهُ الْخُلْدِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ کانَتْ لَهُمْ جَزاءً وَ مَصِیراً (۱۵)

بفرما به این کفار که این عذاب های سخت بهتر است یا بهشت خلد که همیشه در او مخلد باشند و فناء و زوال نداشته باشد، آن بهشتی که خداوند وعده فرموده به اهل تقوی، می باشد آن بهشت جزاء عمل آنها و باز- گشت آنها.

(قُلْ أَ ذلِکَ خَیْرٌ) معنی این نیست که این عذاب ها هم خوب است لکن بهشت بهتر است بلکه این جمله مثل اینست که بگویی «الایمان خیر من الکفر و «الحق خیر من الباطل» و «علی خیر من عمر» و امثال اینها و «ذلک».

اشاره به عقوبات مذکوره در آیات قبل است و استفهام تقریری است که هر کس اندک شعوری داشته باشد درک می کند حتی اطفال خردسال، حتی حیوانات اگر مقابل آنها بهشت و جهنم را نشان دهند از جهنم فرار می کنند و رو به بهشت می دوند.

(أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ) یکی از اسامی جنات ثمانیه جنه الخلد است و این دلالت ندارد که بقیه جنات خلود ندارد، بقیه هم دوام و خلود دارد مثل این مثل القاب خاصّه ائمه اطهار است، مجتبی، زین العابدین، باقر، صادق، کاظم، رضا، تقی، نقی تمام اینها هم مجتبی هستند هم زین العابدین هم شکافنده علم هم صادق هم کظم غیظ دارند.

هم راضی به رضای حق هستند هم دارای تقوی هم نقی از اخلاق رذیله و اعمال سیئه.

(الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ) البته وعده الهیه تخلف پیدا نمی کند زیرا خلف وعده قبیح است و محال است از خدا صادر شود به خلاف خلف وعید که حسن دارد و «المتقون» جمع محلی به الف و لام افاده عموم دارد جمیع مراتب تقوی را شامل است تقوای از کفر و شرک و ضلالت که مرادف با ایمان است و لو سایر مراتب را نداشته باشد.

(کانَتْ لَهُمْ جَزاءً) مراد استحقاق نیست بلکه قابلیت تفضل دارند.

(وَ مَصِیراً) بالاخره و لو بواسطه پاره ای از معاصی ابتلایی داشته باشند در دنیا و در عالم برزخ و در صفحه قیامت لکن «مصیر» آنها بهشت است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۶] .... ص : ۵۹۰

لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ خالِدِينَ كانَ عَلى رَبِّكَ وَعْداً مَسْؤُلاً (۱۶)

از برای متقین در آن جنه خلد هست آن چه که به خواهند و آنها همیشه هستند در آن جنّه و این وعده ای است بر پروردگار تو که البته بر طبقش عمل میفرماید:

(لَهُمْ) ضمیر هم مرجعش همان متقین هستند که در آیه قبل فرمود:

(وُعِدَ الْمُتَّقُونَ) و لام لهم لام اختصاص است که غیر متقین محروم هستند و و گفتیم:

درجه اول تقوی، تقوای از عقاید فاسده از کفر و شرک و ضلالت و بدعت و انکار ضروریات دین و مذهب که مرادف با ایمان است.

(فِيها) ضمیر راجع به جنه الخلد است.

(ما يَشاؤُنَ) شامل جمیع نعماء بهشت می شود. و آنها چند قسم است بزرگترین نعماء بهشتی رضای حق است که در خبر دارد موقعی که اهل بهشت در بهشت جای می گیرند و تمام نعمت های الهی در دست رس آنها قرار می گیرد خطاب می رسد که آیا تمنای دیگری دارید؟

عرض می کنند (ربنا رضاک) و در قرآن میفرماید:

(يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَةً مَرْضِيَّةً) فجر آیه ۲۸ و ۲۹.

و دیگر از نعم بهشتی مقام قرب الی اللّه است که در خبر دارد.

(اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل اهل اللّه باللّه)

و دیگر حشر با انبیاء و ائمه اطهار و صالحین و دیگر موت، مرگ است که دارد مرگ را به صورت گوسفند می آورند بین بهشت و جهنم او را ذبح می کنند که دیگر مرگ نیست و معنی خلود است، و طرفین مشاهده می کنند. و دیگر آثار اخلاق حمیده و صفات

پسندیده و ملکات حسنه و کمالات نفسانیه که از لذائذ روحیه است، و دیگر حور العین که از لذائذ جسمانی، و نعم دیگر از انهار جاریه و قصور عالیه و فرش مرفوعه و فواکه لذیذه و غیر این ها که لا یعلمها الا خالقها.

(خالِدِینَ) همیشه.

(کانَ عَلی رَبِّکَ وَعْداً مَسْؤُلًا) یعنی وعده هایی که خداوند داده سؤال می کنند در دنیا بدعاء و ملائکه بر آنها سؤال می کنند و در قیامت تمنّا می کنند خداوند هم اجابت میفرماید.

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۵۹۱

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ وَ ما یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَیَقُولُ أَ أَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبادِی هؤُلاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِیلَ (۱۷) قالُوا سُبْحانَکَ ما کانَ یَنْبَغِی لَنا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِکَ مِنْ أَوْلِیاءَ وَ لکِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَ آباءَهُمْ حَتَّی نَسُوا الذِّکْرَ وَ کانُوا قَوْماً بُوراً (۱۸)

و روزی که خداوند محشور می فرماید و مجتمع می کند این مشرکین را و آنچه که عبادت می کردند او را از غیر از خدا و آلهه خود می پنداشتند پس به آن الهه خطاب می رسد که آیا شما گمراه کردید بندگان مرا این مشرکین را یا آنها گمراه شدند از سبیل و راه حق آنها می گویند:

منزهی پروردگارا از این که شریک داشته باشی سزاوار نیست از برای ما این که بگیریم از غیر تو اولیائی و لیکن تو این مشرکین را مهلت دادی و پدران آنها را تا این که فراموش کردند یاد تو را و بودند قوم هلاک شده.

(وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ وَ ما یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) که تمام کفار و مشرکین با آلهه آنها از اصنام و مثل عیسی علیه السلام و ملائکه و شمس و کواکب و آتش و گاو و

گوساله و شجر که می پرستیدند تمام در محشر جمع می شوند پس خداوند.

(فَیَقُولُ) خطاب به آلهه می فرماید، بعض مفسّرین گفتند مراد ذوی العقول هستند مثل عیسی علیه السلام و ملائکه و جنّ زیرا غیر آنها قابل خطاب نیستند لکن مراد تمام آلهه آنها است زیرا.

اولا اگر مراد خصوص ذوی العقول بود تعبیر به «من» می فرمود نه به «ما».

و ثانیا مکرر گفته ایم و آیات قرآنی مشحون است و اخبار بسیار داریم که تمام موجودات از جمادات و نباتات و حیوانات و جن و انس و ملک صاحب شعور و عقل و ادراک هستند و قابل خطاب هستند و تمام آنها سؤال می شود که.

(أَ أَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبادِی هؤُلاءِ).

أ اضللتم بوده استفهام تقریریست.

(أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِیلَ) خود آنها گمراه شده اند و شما را آلهه خود پنداشته اند، چنانچه در مورد حضرت عیسی علیه السلام هم همین سؤال شده.

(وَ إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ) مائده آیه ۱۱۶.

(قالُوا) آن آلهه گفتند:

(سُبْحانَکَ) پروردگارا تو منزهی از هر عیب و نقص و احتیاج، شریک، نظیر، مثل، مانند، شبیه، عدیل، ضدی، ندی از برای تو نیست.

(ما کانَ یَنْبَغِی لَنا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِکَ مِنْ أَوْلِیاءَ) تو ولی ما هستی همه به تو ایمان داریم و معرفت، هم خدا شناسیم، هم معرفت به رسل و انبیاء و اوصیاء و اولیاء تو داریم، تسبیح و تقدیس و تمجید و تهلیل تو می کنیم.

(تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ) اسری آیه ۴۶.

(شعر)

جمله ذرات زمین و آسمان با تو می گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هشتیم با شما نامحرمان ما خامشیم

(اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا) بقره آیه ۲۵۸.

(وَ لكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَ آباءَهُمْ) این مشرکین و پدران آنها را به متاع دنیوی از مال و منال و زخارف دنیوی مشغول فرمودی.

(حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ) به کلی خدا را فراموش کردند و برای خود آلهه تراشیدند و تکذیب انبیاء و رد کتب و پشت پا به احکام تو زدند و خود را بهلاکت ابدی انداختند.

(وَ كانُوا قَوْماً بُوراً) که دیگر راه نجات ندارند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۱۹] .... ص : ۵۹۳

فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِما تَقُولُونَ فَما تَسْتَطِيعُونَ صَرْفاً وَ لا نَصْراً وَ مَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذاباً كَبِيراً (۱۹)

خطاب به مشرکین است خداوند میفرماید دیدید و شنیدید که این آلهه شما شما را تکذیب کردند به آنچه در حق آنها می گفتید که این ها آلهه هستند پس بعد از این تکذیب دیگر استطاعت ندارید صرف عذاب از خود کنید و ناصر و معینی ندارید که شما را یاری کند.

(فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ) فقط منشأ شرک شما همان تقلید آباء و عناد و عصبیت و کبر و نخوت و سواد قلب و متاع دنیوی و و و،، بوده.

(بِما تَقُولُونَ) که می گفتید (هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ) یونس آیه ۱۹.

و می گفتید هر فحشاء و منکری که مرتکب می شدید (وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها) اعراف آیه ۲۷).

(فَما تَسْتَطِيعُونَ صَرْفاً) که عذاب را از خود صرف و دفع کنید (وَ لا نَصْراً)

خود را یاری کنید یا ناصری پیدا کنید.

وَ مَنْ یَظْلِمْ مِنْکُمْ نُذِقْهُ عَذاباً کَبِیراً کسی که ظلم کند از شما مشرکین می چشانیم او را عذاب بزرگی.

(وَ مَنْ یَظْلِمْ) گفتند مفسرین که مراد ظلم بنفس است که شرک و کفر و فساد اخلاق و افعال فحشاء است لکن این ظلم به نفس اختصاص به بعض مشرکین ندارد تماما ظالم به نفس بودند و مراد از ظلم هم شرک نیست که میفرماید:

(إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ) لقمان آیه ۱۲ زیرا تماما مشرک بودند بلکه مراد ظلم به غیر است چون مشرکین دو دسته بودند.

یک دسته فقط شرک و معاصی و فحشاء و اخلاق فاسده داشتند، ولی با دیگران کاری نداشتند.

ولی یک دسته دیگر در مقام اذیت بانبیاء و مؤمنین بر آمدند و کردند آنچه کردند پیغمبر اسلام را آن قدر اذیت کردند که فرمود:

(ما اوذی نبی مثل ما اوذیت)

تا در مکه بود خاکروبه و شکمبه شتر بر سرش می ریختند سنگ بقدمهای مبارکش می زدند. عبا بگردنش فشار دادند، سه سال در شعب ابی طالب بسر برد طومار نوشتند باو و اصحابش چیز نفروشند اطراف خانه او را محاصره کردند که او را به قتل رسانند، پس از هجرت چه جنگها در بدر و حنین واحد به پا کردند، با انبیاء سلف چه کردند. البته علاوه بر عقوبت شرک و فساد اخلاق و اعمال قبیحه عقوبت ظلم را هم دارند که خدا بفرماید:

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

و در خبر است که سه قسمت

فرموده ظلم را

(ظلم لا یغفر و ظلم یغفر و ظلم لا یدع)

اما ظلمی که لا یغفر است شرک است که می فرماید:

(إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ) نساء آیه ۵۱ و اما ظلمی که قابل مغفرت است ظلم به نفس است که در همین آیه سوره نساء میفرماید: (وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ) و اما ظلمی که گذشت نمی کند ظلم به غیر است (نُذِقْهُ عَذاباً کَبِیراً) که از جمیع عذاب ها بزرگتر است، و از این جمله استفاده می شود که این عذاب کبیر برای ظلم آنها بوده نه برای شرک و کفر و سایر معاصی، و مناط بدست می آید که خداوند با ظالمین بآل عصمت و طهارت چه می کند از اولین و آخرین (لعن اللّه عدو آل محمّد من الاولین و الآخرین و عذبهم عذابا الیما).

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۰] .... ص : ۵۹۵

وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَکَ مِنَ الْمُرْسَلِینَ إِلاَّ إِنَّهُمْ لَیَأْکُلُونَ الطَّعامَ وَ یَمْشُونَ فِی الْأَسْواقِ وَ جَعَلْنا بَعْضَکُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَهً أَ تَصْبِرُونَ وَ کانَ رَبُّکَ بَصِیراً (۲۰)

و ما نفرستادیم پیش از تو از پیغمبران مگر اینکه تناول می کردند طعام را و مشی می نمودند در بازارها و جاده ها.

این آیه اشاره به آیه قبل است که کفار گفتند (وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ یَأْکُلُ الطَّعامَ وَ یَمْشِی فِی الْأَسْواقِ) آیه ۸.

این آیه در مقام جواب آنها است که این امر تازگی ندارد تمام انبیاء سلف بدون استثناء احدی از آنها، از آدم تا عیسی تماما بشر بودند و اکل طعام می کردند.

و مشی در اسواق و در میانه آنها یک رسولی که از ملک باشد یا از جن نبود، این امر تازگی ندارد و نو آوری نیست چنانچه میفرماید:

(قُلْ ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ) احقاف آیه ۸.

بلکه مادر مجلد اول کلم الطیب در باب نبوت عامه شرائط نبوت را ذکر کرده ایم که از آن جمله باید بشر باشد و حسب و نسب او تا آدم پاک باشد و تمام آبائش تا آدم مؤمن و صالح باشند و نسبت پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و سلم تا آدم پنجاه و یک واسطه دارد، سه هفده، هفده آنها انبیاء بودند و هفده اوصیاء انبیاء و هفده مؤمن صالح و باید در رحم پاک هم قرار گیرند که مادر آنها مؤمنه صالحه باشد با شرایط دیگر از عصمت از خطاء و سهو و نسیان و شک و اشتباه و از کلیه معاصی از کبائر و صغائر از زمان ولادت تا حین رحلت و افضلیت در جمیع کمالات از جمیع افراد امت اسخی، اعلم، اشجع، اتقی، اورع و غیر اینها و باید دلیل قطعی بر دعوی خود داشته باشد یا به اقامه معجزه یا اخبار نبی ثابت النبوه یا وصی ثابت الوصایه یا معصوم ثابت العصمه لذا میفرماید:

(وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ) ماء نافیه، جمع محلی بالف و لام افاده عموم می دهد.

(إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعامَ وَ يَمْشُونَ فِي الْأَسْواقِ) شما هم یکی مثل آنها نه ملکی با آنها بود نه کنزی بر آنها القاء شده بود.

وَ جَعَلْنا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَ تَصْبِرُونَ وَ كانَ رَبُّكَ بَصِيراً و قرار دادیم بعض شما را برای بعض دیگر امتحان که آیا در این امتحانات صبر می کنید و بدانید که خدای تو بینا است به تمام قلوب: صابر و غیر صابر را میداند و مطلع است. تمام افراد باید امتحان شوند و امتحانات الهی هم مختلف است هر که را یک نحو امتحان می کند آن هم نه برای اینست که

چیزی بر خدا مخفی باشد بخواهد بامتحان کشف شود بلکه برای خود ممتحن «بفتح» و برای دیگران مکشوف شود.

(أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ) عنکبوت آیه ۲ و ۳.

از انبیاء گرفته تا ادنی الافراد اگر در امتحانات صابر شدند (إِنَّما يُوَفَّى- الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ) زمر آیه ۱۳.

و از غرائب امور اینست که غنی را به غنا امتحان می کند و فقیر را به فقر، متنعم را به نعمت، مبتلا را به بلاء، رئیس را به ریاست، مرءوس را به مرءوسیت، صحیح را به صحت مریض را به مرض، انبیاء امتحان شدند به صبر بر اذیت قوم و اوصیاء به اذیت امت و بسیاری از این امت پس از رحلت حضرت رسالت امتحان داشتند که

(ارتد الناس بعد رسول اللّه الا اربعه او خمسه)

و صبر ائمه تا چه پایه بود که امیر المؤمنین علیه السلام میفرماید:

(صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی)

ابی عبد اللّه در حقش گفتند

(لقد عجبت من صبرک ملائکه السماء).

اهل کوفه عجب امتحانی دادند مشایخ ثلاثه، بنی امیه، بنی العباس و هکذا غیر اینها و مخصوصا امروز که آزادیست هر کس امتحان خود را میدهد.

[شعر]

شرح این هجران و این خون جگر این زمان بگذار تا وقت دگر

(وَ جَعَلْنا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً) چرا آن این نحوه است و من این نحوه باید ایمان خود را حفظ کرد و صبر نمود.

(أَ تَصْبِرُونَ) (لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ) انفال آیه ۳۸ و نیز میفرماید:

(ما كانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلى ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ) آل عمران آیه ۱۷۳.

(وَ كانَ رَبُّکَ بَصِیراً) او احتیاج به امتحان ندارد خوب و بدر امیداند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۱] .... ص : ۵۹۸

وَ قالَ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْنَا الْمَلائِکَهُ أَوْ نَری رَبَّنا لَقَدِ اسْتَکْبَرُوا فِی أَنْفُسِهِمْ وَ عَتَوْا عُتُوًّا کَبِیراً (۲۱)

و گفتند: کسانی که امید به روز جزا و ملاقات تفضلات الهی را ندارند برای چه نازل نمی شود بر ما ملائکه یا مشاهده نمی کنیم پروردگار خود را تا آنچه بفرماید.

اطاعت کنیم فقط به قول یک نفر بشری که بگوید من از جانب او آمده ام ما قناعت نمی کنیم هر آینه بتحقیق اینها بزرگی را بخود بستند در پیش خود و طغیان و سرکشی کردند طغیان بزرگی را.

این آیه شریفه مشتمل است بر بیان جهات کفر این ها، یکی منکر بعث و نشر و قیامت شدند که جمله (وَ قالَ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنا) دلالت دارد و مراد از لقائنا لقاء ثواب و عذاب الهی است، نه آن نحوی که عامه گفتند که فردای قیامت خدا بر تخت می نشیند و اهل ایمان او را می بینند و کفار محروم هستند و تمام کفار قائل به تجسیم هستند یهود نصاری مجوس مشرکین فقط شیعه و حکماء اسلامی از روی براهین عقلیه و فرمایشات ائمه اطهار منکر تجسیم هستند و مکرر بیان ادله شد احتیاج به تکرار نیست.

(لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْنَا الْمَلائِکَهُ) مقول قول آنها است و معلوم است که اینها ملائکه را هم قائل به تجسیم هستند.

و گفتیم: که ملائکه ممکن است بهر صورتی مصور شوند، چنانچه بر

ابراهیم و لوط و رسول اکرم مصور می شدند. لکن از کجا بفهمند که این ها ملائکه هستند کجا ملک را دیده اند و شناخته اند:

(أَوْ نَرى رَبَّنا) همین جمله صراحت دارد که خدا را جسم پنداشتند و می توان مشاهده کرد کسانی که عقل و نفس خود را نمی بینند و شیطان را مشاهده نمی کنند توقع دارند خدا را به بینند، بلی آثار قدرت و حکمت او را در تمام اشیاء مشاهده می کنند خداوند برای اتمام حجت افعال مختلفه خود را بدست انبیاء جاری فرموده که معنای معجزه است تا این که حجت باشد که از جانب او آمده اند، این ها تمام بهانه و عذر تراشی است و منشأ عدم ایمان آنها است.

(لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ) است که گفتیم: استکبار بزرگی به خویشتن بستن است.

(وَ عَتَوْا عُتُوًّا كَبِيراً) طغیان و سرکشی و سرپیچی که تحت فرمان انبیاء نروند و بفرامین الهی عمل نکنند و خود سرانه هر فسادی را مرتکب شوند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۲] .... ص : ۵۹۹

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلائِكَةَ لا بُشْرى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَ يَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً (۲۲)

روزی که می بینند ملائکه را دیگر بشارتی نیست در آن روز برای مجرمین و می گویند: منع است ممنوع شدنی.

(يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلائِكَةَ) روز قیامت ملائکه عذاب با گرزهای آتشی و تازیانه های آتشی و غل ها و زنجیرها و خطاب مستطاب الهی برسد بآن ملائکه عذاب (خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ) حاقه

آیه ۳۰ و ۳۱ و ۳۲ و نیز خطاب رسد.

(خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِیمِ ذُقْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْکَرِیمُ) دخان آیه ۴۷ و الی ۴۹.

(لا بُشْری یَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِینَ) بلی بشارت بآنها داده می شود در دنیا اما چه بشارتی (فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِیمٍ) لقمان آیه ۶.

(وَ یَقُولُونَ) دو نحوه تفسیر کرده اند، یک فاعل یقولون مجرمین باشند، دو فاعل ملائکه باشند.

(حِجْراً مَحْجُوراً) از برای این ماده معانی بسیاری شده در لغه بمعنی دامن مثل (وَ رَبائِبُکُمُ اللَّاتِی فِی حُجُورِکُمْ) نساء آیه ۲۷ و به معنای سنگ مثل (ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً) بقره آیه ۶۹، به معنی معجزه مثل (إِنَّ الَّذِینَ یُنادُونَکَ مِنْ وَراءِ الْحُجُراتِ) حجرات آیه ۴.

و به معنی منع مثل همین آیه بنا بر یک تفسیر، و به معنی دوری به تفسیر دیگر اگر فاعل یقولون ملائکه باشند. میگویند:

به کفار ممنوع هستند از رحمت الهی و بهشت و مثوبات و مغفرت و عفو و تفضلات خداوند، و اگر فاعل کفار باشند به ملائکه می گویند: دور شوید از ما و متعرض ما نشوید.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۳] .... ص : ۶۰۰

وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً (۲۳)

و توجه نمودیم بر آنچه این کفار عمل کردند از کردار خود پس قرار دادیم عمل آنها را ذره های پراکنده در هوا.

(وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ) کارهایی که بخیال خود عبادت می پنداشتند مثل (وَ ما کانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَیْتِ إِلَّا مُکاءً وَ تَصْدِیَهً) انفال آیه ۳۵.

این آیه و لو در مورد کفار وارد شده لکن مورد مخصص نیست منافی با عموم آیه ندارد شامل می شود، جمیع اعمال باطله را، عمل باید صحیح باشد تام الاجزاء و الشرائط و فاقد باشد جمیع موانع را بناء علی هذا می گوئیم، اولین شرائط صحت، ایمان است پس غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست کلیه اعمال آنها باطل است چه در حزب کفار باشد یا اهل ضلالت به جمیع طبقات و دیگر باید طبق دستور الهی باشد چیزی در او زیاد شود یا از او کم شود باطل است مثل تکتف در نماز و تامین بعد از حمد و صلوه تراویح به جماعت و هزار بدعت های دیگر و هم چنین بسیاری از اعمال شیعه که مراعات اجزاء نمی کنند و بدون شرائط صحت بجا می آورند یا موانعی در او ایجاد می کنند و مثل بعض عبادات مخترعه در میان زنها در اعراس و وفیات یا مرسومات بین رجال.

و بالجمله عملی که پذیرفته می شود فردای قیامت عمل صحیح طبق دستورات بلکه علاوه بر صحت اگر شرائط قبول را داشته باشد درجات کامل دارد وای به حال کسی که وارد صحرای محشر شود و یک عمل خدا پسند نداشته باشد.

(فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً) کنایه از اینکه رد می شود و بدون اثر است و مثل ذره های دم آفتاب پراکنده می شود و باصطلاح امروزی یک قلم سرخ در سرتاسر نامه عمل کشیده می شود.

این حال عبادات و اعمال نیک ما است صد وای به نامه معاصی که (لا یُغادِرُ صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً الایه) کهف آیه ۴۷.

و از همه بالاتر ظلم به عباد و بندگان خداوند خاصّه مقربان درگاه الهی از انبیاء و اولیاء و صلحاء و اتقیاء.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۴] .... ص : ۶۰۲

أَصْحابُ الْجَنَّهِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِیلًا (۲۴)

اصحاب بهشت در روز قیامت بهترین مکان ها و منزل ها دارند و نیکوترین استراحت ها را.

(أَصْحابُ الْجَنَّهِ) کسانی هستند که با ایمان از دنیا روند و عاقبت آنها به خیر باشد اگر آمرزیده و بی گناه روند مرگ اول راحت آنهاست مثل گلی است که استشمام کنند قبر آنها

(روضه من ریاض الجنه).

ملائکه رحمت بر آنها نازل می شوند با تحف و هدایا ملکین که برای سؤال می آیند می گویند:

(نم نومه العروس)

فردای قیامت در طرف راست محشر با حله های بهشتی پای منبر وسیله، زیر لوای حمد، کنار حوض کوثر، زیر سایه عرش بدون حساب وارد بهشت می شوند و اگر با معاصی از دنیا روند بقدر معاصی در حال نزع و در قبر و در عالم برزخ و در صحرای محشر گرفتار هستند به تفاوت درجات مگر مغفرت و عفو الهی و شفاعت شفعاء شامل حال آنها شود و اما اگر خدای نخواسته بی ایمان از دنیا رود و لو در حال نزع بوی بهشت به مشام او نمی رسد و لو اعمالش بسیار نیک باشد و در تمام مراحل گرفتار است.

(یَوْمَئِذٍ) مراد روز بعث و نشور و حشر و قیامت است.

(خَیْرٌ مُسْتَقَرًّا) قرار و جایگاه آنها بهترین جایگاه است اوصاف منازل بهشتی در بسیاری از آیات و در اخبار زیادی از قصورش و حورش و انهارش و فرشش و فواکه او و اطعمه او و اشربه او و سایر نعم و تفضلات مخصوصا حشر با انبیاء و ائمه و صلحاء و رضا و خوشنودی خداوند و تحیت های ملائکه و سلام بر آنها و خلود و رؤیت دشمنان آنها در عذاب و غیر آنها از صفات حمیده و اعمال صالحه که در آنها بوده که در آیات و اخبار به تمام آنها اشاره و تذکر

داده شده.

(وَ أَحْسَنُ مَقِيلًا) اقاله استراحت است یعنی به کمال راحتی و خوشی بسر می برند و از همین باب است اقاله در باب بیع که اگر احد متبایعین خواستند معامله را برگردانند دیگری قبول کند بسیار فضیلت دارد و از همین باب است اقاله خداوند عثرات مؤمنین را.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۵] .... ص : ۶۰۳

وَ يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّماءُ بِالْغَمامِ وَ نُزِّلَ الْمَلائِكَةُ تَنْزِيلًا (۲۵)

روزی که شکافته می شود بالغمام و ابر و نازل می شوند ملائکه چه نحوه نزولی.

توضیح الکلام این که آسمان اوضاع عالم در روز قیامت تغییر و انقلاب زیادی پیدا می کند.

تمام این کرات جویه از شمس و قمر و سیارات و ثوابت که در مسیر خود سیر می کنند از سیر بازداشته می شوند و بسیاری از کواکب ریزش می کنند و از هم پاشیده می شوند و نور آنها گرفته می شود چنانچه میفرماید:

(إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ) تکویر آیه ۱ و ۲ و نیز می فرماید:

(إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْكَواكِبُ انْتَثَرَتْ) انفطار آیه ۱ و ۲ و ۳ و می فرماید:

(يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ) انبیاء آیه ۱۰۴ و میفرماید:

(وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ) زمر آیه ۶۷ و میفرماید:

(فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّماءُ فَكانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهانِ) الرحمن آیه ۳۷ و نیز

می فرماید:

(إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ) انشقاق آیه ۱ و ۲ و ۳ و غیر این ها تمام این فضای بالا مثل یک هوای تیره می شود شبیه ابر تیره که میفرماید:

(وَ یَوْمَ تَشَقَّقُ السَّماءُ بِالْغَمامِ) و تمام ذوی الارواح از جن و انس و ملک و وحوش و حیوانات در یک جا جمع می شوند صحرای محشر (اشکال) کره زمین گنجایش این جمعیت را ندارد از خلق اولین و آخرین و ملائکه آسمان های سبع: (جواب) خداوند زمین را توسعه می دهد چنانچه فرمود:

(وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ) و نیز میفرماید:

(یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ) ابراهیم آیه ۴۹.

(وَ نُزِّلَ الْمَلائِکَهُ تَنْزِیلًا) کلمه تنزیلا اشاره باین است که مجرد نزول- الملائکه نیست، بلکه آنها مأموریت دارند، یک دسته ملائکه رحمت برای خدمات اهل بهشت و بشارت بآن ها و سلام آنها، چنانچه در خبر است

(الملائکه خدامنا و خدام شیعتنا)

و یک دسته ملائکه عذاب برای تعذیب اهل آتش از کفار و اهل ضلال.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۶] .... ص : ۶۰۴

الْمُلْکُ یَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمنِ وَ کانَ یَوْماً عَلَی الْکافِرِینَ عَسِیراً (۲۶)

ملک در یوم قیامت حق است از برای خداوند رحمن و اختصاص باو دارد و هست آن روز برای کفار بسیار صعب و مشکل و سخت، سه نحو ملکیت داریم.

ملکیت حقه حقیقه مختص به خداوند است چون خالق و موجد و محدث آنها است (لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ) آیه الکرسی، و ملکیت جعلیه اعتباریه که

خداونـد جعل فرمود برای بنـدگانش که به جعل الهی مالك می شونـد و احکام ملکیه بر آنها بار می شود، و ملکیت جابرانه و ظالمانه که به ظلم و جور تصرف میکنند و ملك خود می پندارند و این ملکیت جابرانه موقتی است تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه و دوره رجعت ائمه که ریشه ظلم و جور کنده می شود، و اما ملکیت اعتباریه جعلیه آنهم ما دام الحیات است پس از مردن منتقل به وارث می شود، و اما ملکیت حقه ابد الآباد باقی است لذا میفرماید:

(الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمنِ) همیشه بوده و همیشه هست.

و فردای قیامت نه ملکیت جابرانه هست و نه جعلیه و ممکن است مراد سلطنت و تسلط و اختیار یعنی احدی فردای قیامت سلطه و اختیار ندارد. چنانچه می فرماید:

(يَوْمَ لا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئاً وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ) انفطار آیه ۱۹.

(وَ كانَ يَوْماً عَلَى الْكافِرِينَ عَسِيراً).

بالجمله کسانی که در محشر وارد می شوند چندین قسم هستند.

قسـمت اول: کفار و ارباب ضـلال که از روی تقصـیر و عناد ایمان نیاوردند این آیه این قسمت را بیان می فرماید که برای آنها بسیار سخت و دشوار است چه از انس باشند یا از شیاطین و کفار جن.

قسـمت دوم: کفـار هسـتند که از روی قصور بوده مثـل اطفـال و مجـانین و بلهـا دور دسـتان از حق و حقیقت این ها نه معـذب هسـتند چون تقصـیر نکردنـد، و نه متنعم به بهشت چون قابلیت ندارند از برای آنها جایی مهیا فرموده یک زندگانی مختصـری دارند.

قسمت سوم: مؤمنین جن هستند آنها هم مناسب حال خود بهشتی دارند غیر از بهشت انس و متنعم هستند.

قسمت چهارم: حیوانات و وحوش، صحرایی دارند مناسب خود

می چرند.

قسمت پنجم: مؤمنینی که بدون گناه از دنیا رفتند این ها هیچ گونه عسرتی ندارند از حین موت الی الابد.

قسمت ششم: مؤمنینی که آلوده به معاصی هستند این ها در عالم برزخ و عقبات قیامت بسا به تفاوت درجات معذب می شوند تا مغفرت و عفو الهی و شفاعت شفعاء شامل آنها شود و به سعادت و بهشت نائل شوند از جهت ایمان.

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۷ تا ۲۸] .... ص : ۶۰۶

وَ یَوْمَ یَعَضُّ الظَّالِمُ عَلی یَدَیْهِ یَقُولُ یا لَیْتَنِی اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِیلًا (۲۷) یا وَیْلَتی لَیْتَنِی لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِیلًا (۲۸)

و روز قیامت روزی است که ظالم دو دست خود را می گزد و می جود و می گوید:

ای کاش من گرفته بودم با رسول راهی را ای وای بر من ای کاش نگرفته بودم فلان شخص را دوست خود، اخبار بسیار مفصل و مبسوط در تفسیر این آیه رسیده و در تفسیر برهان چندین صفحه نقل کرده مراجعه کنید و از عهده این حقیر خارج است نقل آنها فقط اکتفاء می کنیم به تفسیر مفاد آیه و اشاره می کنیم به مفاد اخبار فی الجمله.

(وَ یَوْمَ) مراد روز رستخیز است در صحرای محشر.

(یَعَضُّ الظَّالِمُ) عضّ به معنی جویدن است از روی ندامت و پشیمانی و ظالم غیر از کفار که سابقا شرح حال آنها بیان شد حتی ظالمین کفار شرحش گذشت.

مراد ظالم این امت است به قرینه لفظ الرسول که مراد همین رسول

محترم باشد، و به قرینه لفظ الذکر در آیه بعد که مراد قرآن مجید است.

(عَلی یَدَیْهِ) در بعض اخبار دارد می جود تا مرفق باز جای او می آید و همین نحو هر چه می جود جای او می آید از روی ندامت.

(یَقُولُ) در بعضی اخبار دارد قائل اولی است و فلان ثانی است، و در بسیاری از اخبار ظالمین به آل و ائمه طاهرین است و تابعین ظالمین.

(یا لَیْتَنِی اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِیلًا) اخبار بسیار داریم که سبیل امیر- المؤمنین علیه السلام است، و در آیات شریفه اسامی بسیاری را در این اخبار برای امیر المؤمنین علیه السلام تفسیر فرموده اند.

حبل اللَّه در آیه (وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا) جنب اللَّه در آیه (یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ) سبیل استشهاد به همین آیه و آیه للمتوسّمین.

(یا وَیْلَتی ویل ناله و ثبور است که گذشت بیانش.

(لَیْتَنِی لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِیلًا) در بعضی اخبار فلان را ثانی گفتند:

و در بعض اخبار جاحدان آل عصمت را، در خبر جابر از حضرت باقر علیه السلام که فرمود:

(ان الجاحد لصاحب الزمان کالجاحد للرسول فی ایامه)

و از این احادیث ظاهر می شود که مراد از ظالم جمیع طبقات مسلمین و شیعه غیر اثنی عشری است و مراد از فلان رؤساء و مشایخ ثلاث و بنی امیه و بنی عباس و زیدیه و کیسانیّه و واقفیه و سایر فرق هستند هذا ما عندنا و اللَّه العالم.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۲۹] .... ص : ۶۰۷

لَقَدْ أَضَلَّنِی عَنِ الذِّکْرِ بَعْدَ إِذْ جاءَنِی وَ کانَ الشَّیْطانُ لِلْإِنْسانِ خَذُولاً (۲۹)

هر آینه آن فلان گمراه کرد مرا و به ضلالت انداخت از ذکر بعد از

این که آمد مرا ذکر و هست شیطان از برای انسان خذلان کنند.

(لَقَدْ أَضَلَّنِی) فاعل اضلّنی فلان است که در آیه قبل ذکر شد و اضلال معصیت بسیار بزرگی است در مقابل هدایت که عبادت بسیار بزرگی است تمام گناهان کسانی را که به ضلالت انداخته بر گردن او هم بار میشود.

(لِیَحْمِلُوا أَوْزارَهُمْ کامِلَةً یَوْمَ الْقِیامَهِ وَ مِنْ أَوْزارِ الَّذِینَ یُضِلُّونَهُمْ بِغَیْرِ عِلْمٍ) و دارد در خبر که سه قسم فاعل داریم، فاعل بالمباشره، و فاعل بالتسبیب و فاعل بالرضا، فاعل بالمباشره آن کسی است که مرتکب معصیت شده فاعل بالتسبیب آن کسی است که سبب شده بر معصیت، فاعل بالرضا آن کسی است که خوشنود میشود به معصیت عاصی.

(عَنِ الذِّکْرِ) مفسرین گفتند مراد از ذکر قرآن است چون یکی از اسامی قرآن ذکر است.

بنا بر این تفسیر مراد عوام و ضعفاء کفار هستند که رؤساء کفار آنها را اضلال کردند لکن این تفسیر خلاف ظاهر است به قرینه لفظ فلان و لفظ ظالم چنانچه ذکر شد.

و در خبر از حضرت باقر و حضرت صادق است که مراد از ذکر علی علیه السلام است چنانچه سبیل هم علی علیه السلام است.

(إِذْ جاءَنِی) در آیات بسیار مثل (إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ) آیه رکوع و آیه بلغ و آیه (الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ) در غدیر خم و اخبار بسیار از پیغمبر در شئونات و وصایت و خلافت و ولایت و امامت آن حضرت و نیز از این دو امام روایت شده فرمودند:

(ان هذه الآیات نزلت فی رجلین من مشایخ قریش اسلما بالسنتهما و کانا ینافقان النبی صلّی اللَّه علیه و سلم و آخا بینهما یوم الاخاء فضل احدهما صاحبه عن الهدی فهلکا جمیعا فحکی اللَّه تعالی حکایتهما فی الاخره الخبر)

(وَ کانَ الشَّیْطانُ لِلْإِنْسانِ خَذُولًا) صریح اخبار است که شیطان ثانی است و

انسان اول است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۰] .... ص: ۶۰۹

وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً (۳۰)

و گفت رسول محترم پروردگار من بدرستی که قوم من گرفتند این قرآن را دور انداخته. در حدیث از جابر از حضرت باقر علیه السلام از امیر المؤمنین علیه السلام که در خطبه مفصله فرمود:

(فانا الذکر الذی ضل عنه و السبیل الذی عنه مال و الایمان الذی به کفر و القرآن الذی ایاه هجر و الدین الذی به کفر)

البته این حدیث بیان باطن قرآن را و تاویل آن را بیان میفرماید، و ما در مقام تفسیر بر میآییم.

(وَ قالَ الرَّسُولُ) گفتند: قال به معنی یقول است که فردای قیامت می گوید:

(یا رَبِّ) ربی بوده کسره به جای یاء است.

(إِنَّ قَوْمِی) گفتند. مراد مشرکین قریش هستند و اطلاق قوم بر آنها و لو صحیح است لکن مناسب با هجر ندارد، زیرا ظاهر هجر این است که به گیرند و داشته باشند سپس دور اندازند و ترک کنند:

چنانچه مهاجرین وطن خود را ترک کردند و هجرت کردند، بناء علی هذا مراد از قوم همان کسانی هستند که ایمان آوردند و قرآن پذیرفتند.

(اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً) هجر قرآن فقط این نیست که به کلی قرآن را دور بیندازند اگر یک آیه یا یک سوره آن را ترک کردند صدق هجر می کند، بناء علی هذا کار بسیار مشکل می شود و نوع مسلمانان حتی بسیاری از

شیعه مشمول این عنوان هستند. اما عامه که آیات راجعه به ولایت را ترک کردند، و بسیاری آیات حجاب و آیات ربا، و بسیاری از آیات احکام، مثل آیات حدود حد سرقت قذف زنا دیات و قصاص را ترک کردند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۱] .... ص : ۶۱۰

وَ كَذلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَ كَفى بِرَبِّكَ هادِياً وَ نَصِيراً (۳۱)

و همین نحو مقرر کردیم از برای هر نبی دشمن از مجرمین و کفایت میکند به پروردگار تو هدایت نمودن و نصرت کردن.

(وَ كَذلِكَ) یعنی همین نحوی که تو که پیغمبر اکرم هستی و دشمن های خارجی و داخلی داری.

(جَعَلْنا) یعنی تقدیر چنین شد چون هیچ فعلی در عالم واقع نمی شود بدون تقدیر الهی و لو منشأ آن عباد باشند که به سوء اختیار خود اختیار کفر و شرک و فسق و فجور کنند خداوند هم آنها را به خود وا می گذارد تا هر چه بتوانند عذاب بر خود مهیا کنند.

(إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ) آل عمران آیه ۱۷۲.

(لِكُلِّ نَبِيٍّ) از آدم شیث نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی زکریا یحیی عیسی و سایر انبیاء.

(عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ) از شیاطین که شیطان چه کرد با آدم که میفرماید:

(فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطانُ عَنْها الایه) بقره آیه ۳۴ و میفرماید:

(أَ لَمْ أَنْهَكُما عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَ أَقُلْ لَكُما إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُما عَدُوٌّ مُبِينٌ) اعراف آیه ۲۱.

و از مشرکین و کفار و منافقین که تمام از مجرمین هستند، لکن نبیّ محترم شیطان تسلطی بر او پیدا نکرد مگر آنکه نگذارد مقاصد حضرتش که

هدایت باشد انجام گیرد و بندگان را اغوی کند، چنانچه میفرماید:

(وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِیٍّ إِلَّا إِذا تَمَنَّی أَلْقَی الشَّیْطانُ فِی أُمْنِیَّتِهِ فَیَنْسَخُ اللَّهُ ما یُلْقِی الشَّیْطانُ ثُمَّ یُحْکِمُ اللَّهُ آیاتِهِ) حج آیه ۵۱.

شرحش گذشت، و این جمله برای تسلیت قلب حضرت رسالت است و لکن خداوند او را تأیید فرمود:

(وَ کَفی بِرَبِّکَ هادِیاً وَ نَصِیراً) در مقابل اراده حق قدرتی نیست خداوند پیغمبر خود را از شر شیاطین و مشرکین و کفار و منافقین حفظ فرموده و مقاصد او را انجام داد و هدایت فرمود و او را یاری و نصرت و تأیید فرمود، خداوند کافی است برای هدایت (إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ) قصص آیه ۵۶.

و کافی است برای نصرت (بِنَصْرِ اللَّهِ یَنْصُرُ مَنْ یَشاءُ) روم آیه ۳.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۲] .... ص : ۶۱۱

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا نُزِّلَ عَلَیْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً واحِدَةً کَذلِکَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَکَ وَ رَتَّلْناهُ تَرْتِیلاً (۳۲)

عذر دیگری که کفار اعتذار جستند اینست که گفتند چرا قرآن جمله واحده نازل نشده این نحو خداوند نجوما و متفرقا نازل فرمودی.

برای اطمینان و ثبات قلب تو و ما ترتیلا نازل کردیم آیه آیه سوره سوره چه نحوه ترتیلی.

(وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا) ظاهرا مراد اهل کتاب باشند از یهود و نصاری به قرینه جمله.

(لَوْ لا نُزِّلَ عَلَیْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً واحِدَةً) چنانچه تمام کتب آسمانی بر انبیاء سلف جمله واحده نازل شده مثل صحف آدم، شیث. ابراهیم و تورات

موسی و زبور داود و انجیل عیسی علیهم السلام.

جواب آنها اولا قرآن مراتب نزول داشته چنانچه در مجلد اول در باب مقدمات مفصلا تذکر دادیم مرتبه اول بر نور مقدس نبوی در عالم انوار که اولین مخلوق الهی بود که فرمود:

(اول ما خلق اللّه نوری)

و در همان عالم

(علّمه علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه)

سپس در لوح محفوظ چنانچه میفرماید:

(إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) واقعه آیه ۷۶ و میفرماید:

(بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ) بروج آیه ۲۱.

سپس در شب قدر در آسمان اول که می فرماید (إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ) قدر آیه ۱ بعد بر جبرئیل امین که روح الامین است بر قلب مطهر رسول چنانچه می فرماید:

(نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ) شعراء آیه ۱۹۳ و میفرماید.

(قُلْ مَنْ کانَ عَدُوًّا لِجِبْرِیلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلْبِکَ بِإِذْنِ اللَّهِ) بقره آیه ۹۱.

(و ثانیا قرآن ناسخ داشته و منسوخ، سؤال و جواب. حکایت قضایایی که تدریجا واقع شده و احکامی که تدریجا ابلاغ شده البته باید تدریجا نازل شود.

و ثالثا صحف و کتب انبیاء سلف مکتوبا در الواح نازل شده و قرآن مقروءا نازل شده.

(کَذلِکَ) یعنی این نحوه ما قرآن را نجوما و تدریجا نازل فرمودیم و علت این نحو نزول برای اینست که.

(لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَکَ) نظر به اینکه قبل از بعثت و قبل از نزول قرآن دوره جاهلیت بود که سرتاسر دنیا را کفر و جاهلیت گرفته بود و بکلی از حق و حقیقت دور افتاده بودند اگر یک مرتبه تمام قرآن و تمام دستورات دین از امور

اعتقادیه بالاخص مسئله ولایت و اخلاقیه و فرائض الهیه و محرمات شرعیه برای آنها بیان می شد احدی زیر بار نمی رفت و قلب مبارک پیغمبر که مبعوث بر کافه جن و انس بود رنجش پیدا میکرد و نتیجه مقصوده او گرفته نمی شد چنانچه امروز اگر یک کافر دور افتاده از اسلام را خواستید به اسلام بیاورید یک مرتبه تمام احکام و عقاید و اخلاق اسلامی را باو بیاموزید یقینا قبول نمی کند باید بتدریج او را آشنا کرد.

(وَ رَتَّلْناهُ تَرْتِیلًا) متفرقا یکی یکی باید نازل شود و بیان شود و تدریجا هدایت شوند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۳] .... ص : ۶۱۳

وَ لا یَأْتُونَکَ بِمَثَلٍ إِلاَّ جِئْناکَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِیراً (۳۳)

نمی آورند این کفار و مشرکین برای تو به مثلی مگر آنکه می آوریم برای تو جواب کافی شافی از روی دلیل و برهان و حق و حقیقت به بهترین بیان و تفسیری.

(وَ لا یَأْتُونَکَ بِمَثَلٍ) مثل اینکه بگویند چرا خداوند نمی آید که ما او را مشاهده کنیم یا چرا ملائکه را نفرستاد؟ یا چرا ملک با او نبود؟ یا چرا رسول را از قریتین که عظیم هستند قرار نداد؟ یا به چه جهت بیع را حلال و ربا را حرام و غیر اینها تمام بهانه و عذر تراشی و اشتباه کاری است (إِلَّا جِئْناکَ بِالْحَقِّ) حق مطلب را از روی برهان واضح و دلیل روشن و منطق محکم برای تو آوردیم.

(وَ أَحْسَنَ تَفْسِیراً) و به بهترین بیان و شرح و تفسیر چنانچه امروز هم بسیاری از متجددین و دعات باطله القاء شبهات و اشکالات می کنند چرا حضرت

حسن با معاویه صلح کرد و حضرت حسین با یزید نکرد چرا حضرت رضا در دربار سلطان جائر قبول ولایت عهد کردی؟ چرا حضرت صادق و سایر ائمه تقیه می کردند و امثال اینها و جواب دندان شکن آنها اینست که اگر خدا را حکیم و عادل می دانی و پیغمبر و امام را به عصمت و طهارت شناخته ای جای این اشکالات نیست البته تمام از روی حکمت و مصلحت بوده و به جا بوده است و اگر نشناخته ای بیا تا در آنجا صحبت کنیم و اثبات نمائیم برای تو.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۴] .... ص : ۶۱۴

الَّذِینَ یُحْشَرُونَ عَلی وُجُوهِهِمْ إِلی جَهَنَّمَ أُوْلئِکَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضَلُّ سَبِیلاً (۳۴)

کسانی که فردای قیامت محشور می شوند بر صورت های خود بسوی جهنم اینها بدترین جایگاه را دارند و گمراه ترین راه را اشخاصی که وارد محشر می شوند.

مختلف هستند، بعضی سوار بر ناقه نور در میان هودج با حله های بهشتی و صورت های نورانی وارد می شوند، بعضی پیاده باقدام خود با صورت انسانی با کفن های خود وارد می شوند، بعضی نشسته مثل آدم افلیجی خود را می کشانند، بعضی چهار دست و پا مثل انعام بعضی به صورت حیوانات مثل خوک، سگ، سباع وارد می شوند.

بعضی کور وارد می شوند، بعضی با صورت سیاه، بعضی مغلولا با غل های آتشی و بدترین تمام این اقسام کسانی که خوابیده صورت روی خاک می کشند و می آیند و این تفاوت و اختلاف دائر مدار مراتب ایمان و تقوی و درکات و درجات کفر و عناد و شرک و ضلالت و ظلم و تعدی و کبر و نخوت و عجب و منیّه و طغیان و سرپیچی از حق و حقیقت است چون روز قیامت یوم تبلی السرائر

است و صفات و اخلاق و ملکات هر کس روی می افتد و هر صفتی بصورتی ظاهر می شود چه صفات حمیده باشد و چه صفات ذمیمه بلکه اگر کسی چشم بصیرت داشته باشد و مردم را باین صفات به بیند در همین عالم هم مشاهده می کند چنانچه در حدیث است که خدمت حضرت صادق علیه السلام عرض کردم (ما اکثر الحجیج) چه بسیار حاجی آمده مثل این زمان حضرت فرمود

(ما اقل الحجیج و اکثر- الضجیج)

چه قدر حاجی کم است.

بعد فرمود میانه دو انگشت من نگاه کن کردم دیدم حیوانات مختلف دور کعبه طواف می کنند و گاهگاهی یک نفر آدم میانه آنها است.

(الَّذِینَ یُحْشَرُونَ عَلی وُجُوهِهِمْ) این دسته هم (إِلی جَهَنَّمَ) یعنی آنها را می کشند بسوی جهنم اینها کیانند.

(أُوْلئِکَ شَرٌّ مَکاناً) جایگاه آنها اسفل السافلین است.

(وَ أَضَلُّ سَبِیلًا) در راه حق گمراه ترین اهل ضلالت هستند و اینها به نص قرآن منافقین هستند که میفرماید (إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) نساء آیه ۱۴۴ و مکرر فردا جلای منافقین را معرفی کرده ایم.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۵] .... ص : ۶۱۵

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ وَ جَعَلْنا مَعَهُ أَخاهُ هارُونَ وَزِیراً (۳۵)

و هر آینه به تحقیق دادیم موسی را کتاب و قرار دادیم با او برادرش هارون را وزیر.

(وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ) کتاب موسی الواح تورات بود و این بعد از اینکه مبعوث به رسالت شد در وادی مقدس مأمور شد برای دعوت فرعون و تقاضا کرد که برادرش هارون را هم کمک و همراه خود قرار دهد و اجابت شد و آمدند

برای دعوت فرعون تا آنکه فرعونیان غرق شدنـد و بنی اسـرائیل نجات پیدا کردند چهل شب دعوت شد برای میقات و پس از چهل شب الواح تورات بر او نازل شد و تورات موسی غیر از این تورات است که دست یهود هست در مجلد اول کلم- الطیب مفصـلا بیان کرده ایم که سه مرتبه تواتر یهود منقطع شد و دیگر اسـمی از تورات نبود و این اسـفار تورات که فعلا دست یهود است یـک آدم قسـی القلبی جعـل کرده و در دسترس یهود قرار داده که اینست تورات موسـی و من در کثافات بیت المقـدس یافتم و این مطالب را ما از کتب خود یهود که کتاب آسمانی میدانند نقل کرده ایم مراجعه فرمایند.

(وَ جَعَلْنا مَعَهُ أَخاهُ هارُونَ وَزِیراً) که تقاضا کرد (وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی وَ أَشْـرِکْهُ فِی أَمْرِی) طه آیه ۳۰ الی ۳۳.

و وزیر از ماده وزر به معنای حمل اثقال است.

وزیر سلطان کسی که بار سنگین مملکت که در عهده ملک است بر خود بار می کند و از پیغمبر اکرم در حدیث منزلت که از اخبار متواتره است فرمود

(علی منی بمنزله هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی).

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۶] .... ص : ۶۱۶

فَقُلْنَا اذْهَبا إِلَی الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا فَدَمَّرْناهُمْ تَدْمِیراً (۳۶)

پس گفتیم به موسی و هارون بروید بسوی قومی که تکذیب کردند آیات ما را، فرعون و هامان و قوم آنها پس هلاک کردیم آنهـا را چه هلاـک کردنی (فَقُلْنَـا اذْهَبـا) قصه موسـی و هـارون و فرعون و فرعونیان را خداونـد در بسـیاری از سور قرآنی بیان فرموده مخصوصا در سوره طه و شعراء و قصص در اینجا بطور اشاره می فرماید برای تسلیت خاطر مبارک حضرت رسالت این دو برادر آمدند در دربار سلطنتی فرعون.

(إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا) موقعی که آمدند و دعوت کردند و فرعون تهدید کرد آنها را و آنها گفتند ما با دلیل و برهان آمده ایم مطالبه دلیل کرد حضرت موسی عصا انداخت ثعبان عظیمی شد و دست مبارک را در جیب کرد و بیرون آورد مثل خورشید نور میداد تکذیب کردند و گفتند سحر است و موسی را ساحر علیم دانستند و سحره را جمع کردند و آنها سحر عظیم کردند و عصای موسی تمام سحر سحره را بلع کرد و سحره ایمان آوردند و آیات دیگر موسی که میفرماید:

«فِی تِسْعِ آیاتٍ» آنها را هم تکذیب کردند تا آنکه تصمیم قتل موسی و کسانی که ایمان آورده بودند نمودند و در تعقیب آنها آمدند تا رود نیل دریا به عصای موسی شکافته شد و دوازده جاده ظاهر شد.

بنی اسرائیل و کسانی که ایمان آورده بودند گذشتند و فرعونیان داخل در این جاده ها شدند تا تمام آنها که داخل شدند.

(فَدَمَّرْناهُمْ تَدْمِیراً) یک مرتبه آبها سر بهم آورد و تمام غرق شدند و هیکل فرعون روی آب افتاد و بنی اسرائیل گرفتند و زخارف او را اخذ کردند و جثه او را مومیا زدند و میگویند تا کنون در خزائن مصر محفوظ مانده.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۷] .... ص : ۶۱۷

وَ قَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْناهُمْ وَ جَعَلْناهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً وَ أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ عَذاباً أَلِيماً (۳۷)

نیز برای تسلیت قلب مطهر حضرت رسالت میفرماید: و قوم نوح چون تکذیب کردند پیغمبران را غرق کردیم آنها را و قرار دادیم آنها را آیه و نشانی از برای ناس و مهیا کردیم از برای ظالمین عذاب دردناک را.

حضرت نوح روز وفات حضرت آدم متولد شد و هفتصد سال از عمر شریفش گذشت تا مبعوث برسالت شد و در این مدت هفتصد سال انبیاء و رسلی بودند که اوصیاء حضرت آدم بودند.

و در خبر داریم که اوصیاء آدم دوازده بودند چنانچه اوصیاء نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و حضرت رسالت هم دوازده بودند، و شریعت آدم باقی بود تا زمان بعثت نوح که نسخ شده و نوح اولین انبیاء اولوا العزم بود، لذا بطور جمع میفرماید:

(وَ قَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ) و پس از بعثت حضرت نوح نهصد و پنجاه سال دعوت کرد تا زمان طوفان، و در خلال این مدت هم انبیاء بودند که به شریعت نوح دعوت میکردند در اطراف پس بلای غرق آمد.

(أَغْرَقْناهُمْ) و پس از طوفان حضرت نوح هشتصد و پنجاه سال عمر کرد که مجموع عمر نوح دو هزار و پانصد سال بود پس از وفاتش که قبر شریفش و قبر آدم علیه السلام در جوار امیر المؤمنین علیه السلام است و مرقد مطهر امیر المؤمنین علیه السلام را هم نوح کنده و لوحی در او بود که این قبریست که نوح نجی اللّه برای وصی خاتم انبیاء حفر کرده و پس از نوح باز جمعیت زیادی بوجود آمدند و در شرک و کفر و هزار گونه ظلم و فساد و معاصی سیر کردند تا زمان هود.

(وَ جَعَلْناهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً) که قوم نوح بطوری غرق شدند که اثری از آثار آنها باقی نماند.

فقط این معدود قلیل بالغ بر هفتاد هشتاد نفر که در کشتی بودند نجات پیدا کردند که نوح را آدم ثانی گفتند: و این آیه بزرگی بود.

وَ أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ) چه ظالمین قبل از نوح و بعد از نوح الی یوم القیامه چه ظالم به نفس یا بغیر یا بدین.

(عَذاباً أَلِيماً) و کلمه اعتدنا دلالت دارد که قبلا خلق شده و موجود است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۸] .... ص : ۶۱۹

وَ عاداً وَ ثَمُودَ وَ أَصْحابَ الرَّسِّ وَ قُرُوناً بَيْنَ ذلِكَ كَثِيراً (۳۸)

و عاد قوم هود و ثمود قوم صالح و اصحاب رس و قرن هایی بین این ها که بسیار بودند و بعذاب هلاک شدند.

(وَ عاداً) که به باد هلاک شدند در مدت یک هفته که می فرماید: (سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ) الحاقه آیه ۷.

(وَ ثَمُودَ) قوم صالح که به صیحه و صاعقه هلاک شدند.

(وَ أَصْحابَ الرَّسِّ) اختلاف زیادی بین مفسرین در تعیین این ها که کیانند هست لکن حدیث بسیار مفصلی از امیر المؤمنین علیه السلام است که خلاصه مختصر آن این است، که این ها بعد از حضرت سلیمان بودند و از فرس و عجم بودند و دوازده شهر داشتند که هر کدام از آن شهرها بنام بروج فرسی فروردین اردیبهشت خرداد تیر مرداد شهریور آبان آذر دی بهمن اسفند بود.

و درختی بود صنوبر که یافث ابن نوح غرس کرده بود و او را شاه درخت می گفتند:

و چاهی بود نزدیک آن درخت که آبش بسیار عذب و گوارا بود ولی از آن آب مصرف نمی کردند و برای آن درخت قرار داده بودند و آن درخت را می پرستیدند، و هر کس از آن آب مصرف میکرد او را به قتل می رساندند و از آن درخت در هر شهرستان یک شاخه غرس کرده بودند و در هر ماهی پای یکی از درخت ها می آمدند و سجده و تضرع میکردند و در هر سال یک مرتبه پای شاه درخت میآمدند و سجده میکردند و عید بزرگ آنها بود.

و از حضرت صادق علیه السلام است که زن های آنها بزن ها اکتفاء می کردند مساحقه میکردند و پیغمبری بر آنها مبعوث شد او را در چاه عمیق تنگی

انداختند و سنگ بر او ریختند خداوند غضب کرد بر آنها آن درخت خشک شد آب چاه از بین رفت.

زمین برای آنها سنگ کبریت شد و حرارت بر آنها متوجه شد مثل مس، آب شده شدند و هلاک شدند.

(وَ قُرُوناً بَيْنَ ذلِكَ) بعضی گفتند: بین عاد و اصحاب رس بعضی گفتند بین قوم نوح و اصحاب رس.

(كَثِيراً) قرون زیادی بسیار که مخالفت انبیاء کردند و بعذاب هلاک شدند و قرون را بعضی گفتند: صد سال چنانچه فعلا هم همین اصطلاح است که فعلا قرن چهاردهم هجری است، بعضی گفتند: هفتاد سال بعضی گفتند: چهل سال و قول اول اقرب است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۳۹] .... ص : ۶۲۰

وَ كُلًّا ضَرَبْنا لَهُ الْأَمْثالَ وَ كُلًّا تَبَّرْنا تَتْبِيراً (۳۹)

و تمام آنها را زدیم بر آنها مثال هایی و تمام آنها را هلاک کردیم هلاک کردنی.

(وَ كُلًّا ضَرَبْنا لَهُ الْأَمْثالَ) از برای مثل اطلاقاتی شده یکی بمعنی صفات حمیده و صفات رذیله چنانچه میفرماید:

(لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلى نحل آیه ۶۲ و در حدیث است می فرماید:

(البلاء موکل بالانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل)

دیگر بمعنی شبیه و عدیل مثل قوله تعالی (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْ ءٌ) شوری آیه ۹ و در این آیه بمعنی نزول عذاب است برای تنبّه کفار و مشرکین که آثار شرک و کفر و عناد و عصبیت و ظلم و

فسق و فجور و فحشاء را بدانند با قوم نوح چه معامله شد؟ تمام غرق شدند خود آنها و حیوانات آنها و عمارات آنها و زخارف آنها و اشجار آنها تمام از بین رفت که اثری از آنها باقی نماند، با عاد چه شد؟ که باد هفت شب و هشت روز به طوری شدت داشت که سنگهای عظیم را پرتاب می کرد تمام عمارات خراب شد درخت های عظیم از جا کنده شد افراد بشر را بلند میکرد و به کوه ها می زد و تمام هلاک شدند، با ثمود چه کرد؟

صیحه آسمانی صاعقه تمام آنها را از جا کند و سوزانید با قوم لوط چه کرد؟ سنگریزه از سجین بر سر آنها بارید هفت شهر آنها را از جا کنده شد و برگشت و با قوم شعیب بعد از صاعقه هلاک شدند با فرعونیان به انحاء بلاها ضفادع قمل، قحطی گرفتار و بالاخره غرق شدند با اصحاب فیل که (أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ) (وَ كُلًّا تَبَّرْنا تَتْبِيراً) هلاک کردیم آنهم هر کدام را به چه نحوی بترسید که عاقبت شرک و کفر و فساد در دنیا اینست چه رسد به عذاب های قیامت و جهنم.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۰] .... ص : ۶۲۱

وَ لَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ أَ فَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَها بَلْ كانُوا لا يَرْجُونَ نُشُوراً (۴۰)

و هر آینه بتحقیق آمدند بر شهرستانی که بارید بر آن باریدن سویی آیا پس از این نیستند به بینند آن شهرستان را بلکه هستند که امید ندارند حشر و نشر را.

نوع مفسرین گفتند مراد شهر قوم لوط بود که بر آنها باران سنگ بارید

و تمام هلاک شدند لکن این به نظر بعید می آید از جهاتی یک جهت اینکه قضیه قوم لوط در جمله (قُرُوناً بَیْنَ ذلِکَ کَثِیراً) داخل بود که بین قوم نوح و اصحاب رس که شرحش در آیه قبل بیان شد جهت دیگر آنکه آثاری از قراء قوم لوط باقی نبود که کفار مکه بروند و مشاهده کنند زیرا هفت شهر قوم لوط واژگون شد جز بیابانی مشاهده نمی شد و اگر بگویی از آثار تاریخی اینها استفاده کرده باشند کتب تاریخی در آن زمان نبوده اگر چیزی باشد در گفته های یهود بود.

جهت سوم اینکه کفار قریش و اهل حجاز با محل قوم لوط هم فاصله مکانی داشته و هم فاصله زمانی و آنچه بنظر میرسد و اللّه اعلم بمراد:

همان قوم ابرهه که در سال عام الفیل سال ولادت حضرت رسول بوده و چیزی تا زمان بعثت نگذشته چهل سال و بسیاری از اهل مکه بخصوص پیر مردان مشاهده کرده بودند که شرح آن در سوره فیل که در مکه نازل شده اوائل بعثت آمده که برای یک قصد سویی (خرابی کعبه) آمده بودند.

خداوند توسط ابابیل حجاره سجیل بر سر آنها بارید و آنها را کعصف مأکول کرد لذا میفرماید:

(وَ لَقَدْ أَتَوْا) این کفار قریش و مشرکین مکه.

(عَلَی الْقَرْیَهِ الَّتِی أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ) که نزدیک مکه طرف یمن و حبشه بوده مشاهده کردند سپس از روی تعجب میفرماید:

(أَ فَلَمْ یَکُونُوا یَرَوْنَها) البته بودند و دیدند و مشاهده کردند ولی عدم تنبه آنها عدم ایمان آنها برای اینست.

(بَلْ کانُوا لا یَرْجُونَ نُشُوراً) اعتقاد به قیامت و بعث و حشر ندارند و امید ثواب و خوف عقاب در آنها نیست غافل صرف.

وَ إِذا رَأَوْکَ إِنْ یَتَّخِذُونَکَ إِلَّا هُزُواً أَ هذَا الَّذِی بَعَثَ اللَّهُ رَسُولاً (۴۱)

و زمانی که می بینند فورا نمی گیرند تو را مگر به استهزاء و سخریه و میگویند آیا اینست که خدا او را مبعوث برسالت کرده.

کفار و مشرکین بلکه بسیار از اهل دنیا بزرگی و عظمت و عزت را در مال و منال و ریاست و مکنت و ثروت میدانند امروز هم در نظر جامعه همین است ولی در نظر اهل حق و حقیقت بزرگی و شرافت را در علم و کمالات نفسانیه و صفات حمیده میدانند ولی اهل باطل اینها را استهزاء و سخریه می کنند و متلک گویی و جسارت و اهانت مینمایند.

(وَ إِذا رَأَوْکَ إِنْ یَتَّخِذُونَکَ إِلَّا هُزُواً) استهزاء می کردند و سخریه و بدگویی گاهی او را مجنون می گفتند بسا او را ساحر می شمردند بسا کذاب و مفتری می پنداشتند.

گاهی او را جن زده میشمردند تقلید او را در می آوردند نوای او را میآوردند او را جاهل می گفتند و سایر مزخرفات و میگفتند آیا آدم قحطی بود.

(أَ هذَا الَّذِی بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا) که معروف به یتیم ابو طالب بود در رحم مادرش آمنه پدرش از دنیا رفت پس از ولادتش مادرش آمنه از دنیا رفت جدش عبد المطلب او را کفایت میکرد او هم رفت ابی طالب عمش او را تحمل میکرد نه مالی نه ثروتی نه اسمی نه عنوانی داشت گاهی میگفتند (لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ) زخرف آیه ۳۰ و لکن اهل حقیقت نظر به معنویات او داشتند علمش، اخلاقش، کمالات نفیسه اش که دارای علم ما کانَ و ما یکون بود و خبر از گذشته و آینده و از نیات قلبیه میداد که یک قسمت از معجزات او بود بدون اینکه معلمی داشته باشد اخلاقش که در حق او فرمود (وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ) قلم آیه ۴ و نیز میفرماید:

(وَ لَوْ کُنْتَ فَظًّا غَلِیظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِکَ) آل عمران آیه ۱۵۳ و

بالجمله شرح کمالات او و رفتار او با دوست و دشمن یک کتاب مفصلی میشود خداوند او را افضل از جمیع مخلوقاتش از انبیاء و ملائکه و غیر آنها در جمیع کمالات قرار داد و هم چنین اوصیاء طیبین و طاهرین او را تو خواه قبول کن یا نکن.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۲] .... ص : ۶۲۴

إِنْ كادَ لَيُضِلُّنا عَنْ آلِهَتِنا لَوْ لا أَنْ صَبَرْنا عَلَيْها وَ سَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا (۴۲)

نزدیک بود هر آینه ما را گمراه کند دست از الهه خود بر داریم و خدای یگانه را پرستش کنیم اگر نبود که ما صبر و تحمل کردیم بر پرستش اصنام خود و زود باشد که بدانند زمانی که عذاب الهی را مشاهده میکنند که کیست گمراه ترین ناس در راه حق و صواب.

(إِنْ كادَ لَيُضِلُّنا عَنْ آلِهَتِنا) معلوم میشود که این مشرکین مکه دو دسته بودند یک دسته ضعفاء آنها اینها بواسطه تبلیغات حضرت رسالت شاک در دین شدند که آیا آنچه میگوید حق است یا باطل باندازه ای که متمایل شدند به ایمان و دست از شرک بردارند و یک دسته اکابر آنها و رؤساء آنها بودند که اینها را منع کردند و منصرف نمودند.

(لَوْ لا أَنْ صَبَرْنا عَلَيْها) به اینکه این دین آبائی و اجدادی ما است و این میگوید که آنها در عذاب سخت گرفتارند چگونه ما بپذیریم و از آلهه خود صرف نظر کنیم.

(وَ سَوْفَ يَعْلَمُونَ) اینکه الآن در ضلالت هستید و این رسول محترم میخواهد شما را نجات دهد و هدایت فرماید چه موقع بر اینها معلوم میشود؟

(حِينَ يَرَوْنَ الْعَذابَ) فردای قیامت که گمراه ترین مردم این ها بودند.

(مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا) که شرک به اللَّه باشد که از جمیع طبقات کفار ضلالت آنها بیشتر و عذاب آنها شدیدتر است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۳] .... ص : ۶۲۵

أَ رَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا (۴۳)

آیا می بینی کسی که گرفته است اله خود را هوای نفس خود هوی پرست شده آیا پس تو میباشی بر او وکیل.

امروز هوی پرستی رواج پیدا کرده هر کس خودسر شده هر چه دلخواه او است رفتار میکند هر روز یک شکلی و یک طریقه ای مشی میکند (هر روز بشکلی بت عیار در آید) بکلی خداپرستی از میان جامعه برداشته شده مگر یک عده قلیلی که اساس دین بوجود آنها برقرار است نوع افراد نه بدستورات قرآن و نه باحکام الهی و نه بفرمایشات ائمه و نه به احادیث آنها و نه به بیانات علماء و نه بوعظ واعظین و نه به آمرین بمعروف و ناهین از منکر توجه دارند (بگذار تا بمیرند در عین خودپرستی) (أَ رَأَيْتَ) استفهام تعجبی است.

(مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ) که چگونه با داشتن عقل و ادله و براهین متقنه و آیات محکمه صرف نظر کنند و بدلخواه خود عمل کنند که گفتند انسان سه دشمن بزرگ دارد.

اول دنیا که خود را جلوه می دهد.

دوم نفس اماره که تمایل پیدا می کند.

سوم شیطان که راه نشان میدهد.

(أَ فَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا) در عهده حضرت رسالت و ائمه طاهرين و علماء دين اينست كه حجت را بر همه تمام كنند ديگر تكليف ديگرى ندارند.

حافظ وظيفه تو دعا گفتن است و بس در بند آن مباش كه نشنيد يا شنيد

(ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ) (إِنَّكَ لا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِى مَنْ يَشاءُ) قصص آيه ۵۶.

[سوره الفرقان (۲۵): آيه ۴۴] .... ص : ۶۲۶

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا (۴۴)

آيا گمان مى كنى اينكه اكثر اين كفار و مشركين مى شنوند فرمايشات تو را يا تعقل و درك مى كنند نيستند اينها مگر مثل انعام حيوانات خر و گوسفند بلكه اينها گمراه ترند از انعام در راه هدايت.

همين نحوى كه خدا از براى بدن قواى ظاهريه قرار داده از چشم و گوش و زبان و دماغ و حس لمس و سردى و گرمى و نرمى و زبرى همين نحو هم براى روح همين قوى را مقرر فرموده به چشم قلب كه روح انسانى باشد به بينند حق و باطل زشت و زيبا، نفع و ضرر، خوب و بد، خير و شر را و بگوش قلب بشنود مواعظ و نصايح را و احكام و دستورات را و بر او اثر بگذارد و به زبان قلب اعتراف نمايد و به دماغ عقل عطر و طيب واجبات الهيه را و گند و تعفن معاصى را استشمام كند و به احساس قلب حس كند نعم الهيه و بلاها و عذاب هاى دنيوى و اخروى را.

(أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ) تعبير به اكثر براى اينست كه قليلى از آنها كه عناد و عصبيت ندارند درك مى كنند و حق را به دست مى آورند

ولی اکثر (صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُونَ) بقره آیه ۱۷ (صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ) بقره آیه ۲۶۶.

(إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ) که اگر کسی با انعام تکلم کند فقط یک صدایی می شنوند اما چه گفت درک نمی کنند چنانچه می فرماید:

(وَ مَثَلُ الَّذِینَ کَفَرُوا کَمَثَلِ الَّذِی یَنْعِقُ بِما لا یَسْمَعُ إِلَّا دُعاءً وَ نِداءً) بقره آیه ۲۶۶.

(بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا) زیرا بسا حیوانات بعض کلمات را درک می کنند به مرغ بگویی کیش و به گربه بگویی پیش و به خر بگویی هش به سگ بگویی چخ و امثال اینها درک می کنند.

توضیح کلام اینکه کفر و شرک و معاصی و عناد و کبر و عصبیت و حب دنیا و معایب دیگر در چشم و گوش و دهان و دماغ و قلب را محکم بسته دیگر نمی شنود و نمی بیند و استشمام نمی کند و نمی گوید بلکه بسا از شدت بستن روح خفقان پیدا می کند و می میرد که اصلا عقلش زایل می شود لذا میفرماید:

(فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ) و در همین آیه میفرماید (أَوْ یَعْقِلُونَ).

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۵] .... ص : ۶۲۷

أَ لَمْ تَرَ إِلی رَبِّکَ کَیْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَ لَوْ شاءَ لَجَعَلَهُ ساکِناً ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَیْهِ دَلِیلًا (۴۵)

آیا نمی بینی که پروردگار تو چگونه میکشد سایه را و اگر اراده میکرد هر آینه او را ساکن قرار میداد پس از آن قرار دادیم شمس را بر آن سایه دلیل خداوند تبارک و تعالی بقدرت کامله خود زمین را متحرک قرار داده بحرکت دوری دور خود میچرخد.

ص: ۶۲۷

مثل مکینه که چرخ های آن دور خود میچرخد و تمام اوقات شب و روز نصف کره زمین مقابل خورشید است و نصف آن بر خلاف هر چه حرکت میکند آن جزء اول آن نقطه زمین که مقابل شمس است اول روز است و نقطه مقابل این نقطه اول شب و به حرکت زمین روز بلند می شود تا نصف النهار و نقطه مقابلش شب زیاد میشود تا نصف شب و بالعکس پس از نصف النهار این نقطه روز کوتاه میشود و در مقابلش شب هر چه روز ارتفاع پیدا میکند ظل کوتاه میشود و هر چه انحطاط پیدا میکند ظل ارتفاع پیدا میکند و اینست مفاد.

(أَ لَمْ تَرَ إِلى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ) که زیاده و نقصان پیدا میشود.

(وَ لَوْ شاءَ لَجَعَلَهُ ساكِناً) سکونت ظل سکونت ارض است که اگر از حرکت باز داشته شود آن قسمت که تقابل با شمس ندارد همیشه روز است و قسمت خلاف همیشه شب است و ظل کم و زیاد نمیشود.

(ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا) که این احداث شب و روز و زیاده و نقصان ظل دلیلش شمس است که در تقابل زمین با شمس این نقصان و زیاده احداث میشود.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۶] .... ص : ۶۲۸

ثُمَّ قَبَضْناهُ إِلَيْنا قَبْضاً يَسِيراً (۴۶)

پس از آن که شمس را دلیل بر ظل قرار دادیم قبض کردیم ظل را بسوی خود قبض یسیر، اول طلوع آفتاب اگر شاخصی مقابل خورشید در زمین نصب کنند سایه شاخص آن قدر طولانی است که تا مغرب طول او است هر چه آفتاب ارتفاع کند سایه تدریجا کوتاه می شود رو به طرف شمال تا نصف النهار که منتهای کوتاهی ظلّ است و بسا در بعض نقاط به کلی معدوم می شود، و چون زوال شمس

شد ظل بطرف مشرق تدریجا زیاد می شود تا نزدیک غروب ظل به طرف مشرق به همان طول اولی بر میگردد و چون غروب شد آنی به فوریت ظلّ معدوم میشود و ظاهرا این است معنای (ثُمَّ قَبَضْناهُ إِلَیْنا قَبْضاً یَسِیراً) و این خطاب متوجه برسول محترم است و لکن برای تنبه و بیداری و تذکر مکلفین است که از خواب غفلت بیدار شوند که تمام اوضاع این عالم دنیا دائر مدار این شب و روز است.

اما بشر اول ولادتش که در دنیا آمد اول طلوع شمس او بود و ظلش بسیار طولانی بود خالی از هر گونه کمالی و تدریجا رشد می کند و قوای او زیاد میشود.

و کمالات او بالا می زند تا به سر حد کمال رسید ظلش منتهای کوتاهی را پیدا میکند و رشدش بدرجه ای که کمال پیدا کرده می رسد و پس از آن رو به نقص می رود و ظلش زیاد میشود که (وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِی الْخَلْقِ أَ فَلا یَعْقِلُونَ) یس آیه ۶۸ تا زمانی که غروب روح رسد بکلی معدوم میشود که (فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ) اعراف آیه ۳۳.

و تعبیر به ساعت شامل آن هم می شود یک آن مهلت نیست و به همین قیاس، قیاس کن تمام امورات دنیا را در حیوانات و اشجار و گیاه ها و ریاست ها و دولت ها و سایر امور مادی مدت دارد چون بسر رسید معدوم صرف میشود، بلکه خود دنیا مدت دارد چون بآخر رسید معدوم میشود.

(وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ) نحل آیه ۷۹.

(وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ) قمر آیه ۵۰ لذا می فرماید:

(ثُمَّ قَبَضْناهُ إِلَیْنا قَبْضاً یَسِیراً) بر خداوند امری صعب نیست تمام یسر است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۷] .... ص : ۶۳۰

وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ لِباساً وَ النَّوْمَ سُباتاً وَ جَعَلَ النَّهارَ نُشُوراً (۴۷)

و او است خداوندی که جعل فرمود برای شما افراد بشر شب را لباس و خواب را سبات و استراحت و قرار داد روز را برای انتشار و رفت و آمد.

(وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ لِباساً) همین نحوی که لباس حفظ می کند انسان را از سرما و گرما و ستر می کند عورت و معایب بدن را همین نحو شب ستر می کند معایب افعال را و حفظ میکند قوای بدن را.

«وَ النَّوْمَ سُباتاً» و خواب را خداوند برای استراحت قوای انسان قرار داد که از کار باز داشته شود، چشم نبیند گوش نشنود، و زبان نگوید بدن در سیر و حرکت نباشد خسته گیهای آنها بر طرف شود قوای آنها قوه بگیرد که گفتند:

(النوم اخ الموت)

فرقش بقای روح است و زوال آن.

(وَ جَعَلَ النَّهارَ نُشُوراً) نشر روز قیامت این است که فردای قیامت که تمام حاضر می شوند روز حشر است که تمام مجتمع با یکدیگر محشور می شوند و روز نشر است که هر کدام به عمل خود گرفتار هستند در دنیا هم روز تمام از منازل که بمنزله قبر است بیرون می آیند و یکدیگر را ملاقات می کنند و با هم محشور می شوند و هر کدام به عمل خود مشغول می شوند.

نجار به نجاری بناء به بنّایی تاجر به تجارت کاسب بکسب کارمند بکار خود که نشر و تفرقه است باید متنبه شد.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۸] .... ص : ۶۳۰

وَ هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ الرِّیاحَ بُشْراً بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً طَهُوراً (۴۸)

و اوست خداوندی که می فرستد بادها را که قبلا بشارت می دهد به رحمت

الهی و میفرستیم از طرف بالا آب را که طاهر و مطهر است.

شرح این آیه را ما در مجلد پنجم آیه ۵۷ از سوره اعرف مفصلا بیان کرده ایم بآنجا رجوع فرمائید و خلاصه آن.

اولا قراء در قرائت «بشرا» اختلاف زیادی دارند در اینکه باء بوده یا نون «نشرا» آنهم به کسره یا فتحه یا ضمّه آنهم متحرکا یا مجزوما و ما گفتیم که معتبر همین سیاهی قرآن است و شواهدی ذکر کردیم که من جمله آیه شریفه (وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ یُرْسِلَ الرِّیاحَ مُبَشِّراتٍ) روم آیه ۴۵.

و ثانیا منشأ ریاح تموج هوا است مثل امواج بحار.

و ثالثا فوائد ریاح بسیار است تلطیف هوا، بردن میکربات و کثافات، تسکین حرارت هوا، لواقح که گرد نر را به درخت ماده می زند ثمر می دهد، ابرها را که از ابخره دریا و ادخنه اراضی متصاعد می شود و در هوای بالا مواد مائیه او خارج می شود و تولید باران و برف و تگرگ می کند و غیر این ها لذا می فرماید:

(وَ هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ الرِّیاحَ) بامر الهی بهر طرفی حرکت می کند.

(بُشْراً) بشارت میدهد.

(بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ) یعنی این ریاح قبلا بشارت می دهد به رحمت الهی همان فوائدی که عرض شد.

(وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ) مراد طرف بالا است که ابرها منجمد می شود.

(ماءً طَهُوراً) که هم طاهر است هم مطهر که در خبر دارد

(ما اصابه المطر فقد طهر).

و فوائد بسیاری برای باران هست که من جمله آنها را خداوند در آیه بعد بیان میفرماید:

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۴۹] .... ص : ۶۳۲

لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً وَ نُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنا أَنْعاماً وَ أَناسِيَّ كَثِيراً (۴۹)

آن ماء طهور را فرستادیم برای اینکه زنده کند بلده مرده را و سیراب کنیم از آنچه خلق کردیم انعام را و افراد انسان را. بسیار فواید زیادی در نزول باران هست.

من جمله این ربع مسکون از زمین که از کره آب بیرونست و آب بآنجا نمی رسد و احتیاج شدید به آب دارند خداوند بتوسط باران آب بآنها می دهد رودخانه ها و نهرها جاری می شود، چشمه ها آب پیدا می کند، چاه ها آب در او جوشش ایجاد می شود که حیاه بخش تمام بشر و طیور و هوام و حیوانات و نباتات و اشجار و حبوبات و معادن زیرزمین میباشد که تمام بسته بآب است و اگر نبود جنبنده و گیاهی باقی نمی ماند بلکه وجود پیدا نمی کرد که میفرماید:

(وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ كُلَّ شَيْ ءٍ حَيٍّ) انبیاء آیه ۳۱ و این آیه اشاره به این قسمت است.

(لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً) شهرها و قراءها و صحراها که از بی آبی خشک شده و از بین رفته باین آب باران زنده می شود چنانچه بیان شد.

(وَ نُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنا) نفرمود «ما خلقنا» بلکه در ممّا خلقناه که من تبعیضیه است که بیان میفرماید:

(أَنْعاماً) چهار پایان بلکه جمیع حیوانات از طیور و وحوش و هوام و غیر این ها.

(وَ أَناسِيَّ كَثِيراً) تعبیر به کثیر برای اخراج بندرات است که نزدیک دریا هستند و از آب دریا استفاده می کنند و از فواید باران تلطیف هوای مجاور زمین است که اجزاء زمین مثل گرد و غبار و میکربات ممزوج شده و انسان و حیوانات تنفس می کنند و اینها وارد قلب می شود و باران برطرف میکند.

و از جمله فوائد باران در دهان صدف مروارید می شود و از فوائد آن تسکین حرارت هوا می شود و این باران و ابرها مامور بامر پروردگار هستند بهر نقطه که مأمور هستند می بارند.

و من جمله از فوائد آن اینکه آب رافع احداث مثل غسل و وضوء و مطهر متنجسات است که (ما اصابه المطر فقد طهر).

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۰] .... ص : ۶۳۳

وَ لَقَدْ صَرَّفْناهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُوراً (۵۰)

و هر آینه بتحقیق مکرر در مکرر گردانیدیم باران را بین آنها تا اینکه متذکر شوند پند گیرند و شکر گزار شوند پس اباء و امتناع نمودند اکثر افراد ناس مگر کفران نعمت ما را.

(وَ لَقَدْ صَرَّفْناهُ بَيْنَهُمْ) تصریف امطار بعضی گفتند بمعنی تقسیم است که به هر قسمت از ارض ببارد یک طرف نباشد که بقیه اطراف بی بهره باشند و بعضی گفتند بمعنی دفعات است که نه دوام داشته باشد که مورث خرابی و سیل و هلاکت شود و یا نبارد که مورث قحطی و غلا و هلاکت گردد و ظاهرا هر دو قسمت باشد که به مقتضای حکمت و مصلحت هر چه اقتضاء کند ببارد.

(لِيَذَّكَّرُوا) متنبه شوند و پاس این نعمت عظمی را گزارند و لکن از روی غفلت و ضلالت.

(فَأَبى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُوراً) کفران نعمت که مستند به طبیعت و شانس و خوش بختی بدانند بلکه بسا کلمات زشت و کفرانی از آنها صادر شود و تعبیر به اکثر برای اینست که اهل معرفت شکر گزار میشوند.

تنبیهان اول شکر نعمت وجوب عقلی دارد که باید منعم را بشناسد و قدر

دانی کند و بندگی کند تا نعم و تفضلاتش بیش از پیش شود و کفران نعمت مورث عذاب شدید می شود (لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ) ابراهیم آیه ۷.

تنبیه دوم اینکه نعم الهی بسا عذاب او می شود در اثر طغیان و سرکشی و معاصی بسا باران بر قوم نوح بکلی باعث خرابی و هلاکت می شود مثل سایر نعم او که میفرماید:

(وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ) آل عمران آیه ۱۷۲ و نیز میفرماید:

(وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ یَبْخَلُونَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَیْراً لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَیُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بِهِ یَوْمَ الْقِیامَهِ) آل عمران آیه ۱۷۵.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۱] .... ص : ۶۳۴

وَ لَوْ شِئْنا لَبَعَثْنا فِی کُلِّ قَرْیَهٍ نَذِیراً (۵۱)

و اگر مشیت ما تعلق گرفته بود هر آینه مبعوث کرده بودیم در هر شهر و آبادی پیغمبری که انذار کند اهل آن شهر و آبادیها را.

قبل از بعثت حضرت رسالت بودند پیغمبران در اطراف زمین که دعوت می کردند مردم را و بدستور پیغمبران صاحب شریعت مثل آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی ابلاغ می کردند که گفتند صد و بیست و چهار هزار پیغمبر بودند و لکن چون پیغمبر اکرم خاتم الانبیاء بود و شریعت او تا دامنه قیامت باقیست پیغمبر دیگری نباید باشد.

چنانچه در حدیث منزلت که متواتر بین فریقین است فرمود

(علی منّی بمنزله هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی)

و در قرآن میفرماید:

(ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِکُمْ وَ لکِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ) احزاب آیه ۴ لذا می فرماید:

(وَ لَوْ شِئْنا) لو امتناعیه یعنی ممتنع است و خلاف حکمت و مصلحت است (لَبَعَثْنا فِی کُلِّ قَرْیَهٍ نَذِیراً) و لکن به ازاء این خداوند اوصیاء آن حضرت را دوازده تا دامنه قیامت مقرر فرمود:

و از زمان رحلت حضرت تا زمان غیبت حضرت بقیه اللّه و تا زمان ظهور و رجعت ائمه اطهار علمایی بازاء انبیاء سلف قرار داد که در هر شهرستان و آبادی مردم را دعوت کنند و انذار کنند که اینها بمنزله انبیاء سلف و خلفاء حضرت رسالت هستند چنانچه فرمود:

(اللهم ارحم خلفائی)

عرض کردند کیانند فرمود

(الذین یأتون من بعدی و یروون حدیثی و سنتی)

و نیز فرمود:

(علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل)

بلکه در بسیاری از شهرستان ها بالغ بر صد بلکه زیادتر علماء هستند در هر مرحله و کوچه انوار آنها ساطع است، و مع ذلک تمام مسلمین مامور به دعوت و امر بمعروف و نهی از منکر و ارشاد جاهل و هدایت ضال هستند حجه از هر جهه تمام است:

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۲] .... ص : ۶۳۵

فَلا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ جاهِدْهُمْ بِهِ جِهاداً کَبِیراً (۵۲)

پس گوش به حرف کفار مده و مداینه با آنها نکن و توقعات آنها را انجام مده و با آنها جهاد کن به این قرآن جهاد بزرگی.

(فَلا تُطِعِ الْکافِرِینَ) که هر روز یک تقاضایی دارند، یک روز می گویند:

از این دعوی نبوت دست بردار یک روز میگویند: فلان معجزه را بیاور قربانی بیاور که آتش او را به خورد.

(إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّى يَأْتِينا بِقُرْبانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ) آل عمران آیه ۲۷۹.

یک روز میگویند: (لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً أَوْ تَكُونَ لَکَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِيراً أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِكَهِ قَبِيلًا أَوْ يَكُونَ لَکَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّکَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ) اسراء آیه ۹۲ الی ۹۵ و غیر این ها اعتنایی باین مزخرفات نکن و محکم ایستادگی کن.

(وَ جاهِدْهُمْ بِهِ جِهاداً كَبِيراً) سه قسم جهاد داریم:

یکی حرب با کفار و مشرکین که یکی از فروع دین است صلاه زکاه خمس امر بمعروف نهی از منکر حج جهاد تولی و تبری ده فرع و شرط جهاد حضور نبی و امام و نواب خاص آنها است و در غیبت بازاء او دفاع است.

دوم: جهاد با نفس که جهاد اکبرش گویند که حضرتش فرمود:

(قد فرغتم عن الجهاد الاصغر فعليكم بالجهاد الاكبر)

گفتند: چیست؟ فرمود: جهاد با نفس در ترک مشتهیات نفسانی.

سوم: جهاد در هدایت و ارشاد با بیانات واضحه و ادله محکمه و حجج تامه و براهین متقنه و منطق صحیح و آیه اشاره باین قسم جهاد است و افضل از جمیع فضایل است و از شئون این جهاد امر بمعروف و نهی از منکر و نصیحت و ارشاد است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۳] .... ص : ۶۳۷

وَ هُوَ الَّذِی مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ وَ جَعَلَ بَیْنَهُما بَرْزَخاً وَ حِجْراً مَحْجُوراً (۵۳)

و خداوند آن خدایی است که رها فرمود دو دریا را، این دریا آب گوارای سرد شیرین و این دریا آب شور تلخ گرم و قرار داد بین این دو دریا حاجز و مانعی که مخلوط بیکدیگر نشوند و منع فرمود منع شدید آنها را از مزج بیکدیگر.

(وَ هُوَ الَّذِی مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ) مرج به معنی ارسال و رهایی است، چنانچه می گویی:

(مرجت الدابه) یعنی او را روانه کردم برای چریدن در چراگاه و راه باز کردن، دو دریا در سیر و حرکت هستند جنب یکدیگر، یکی از آنها آب شیرین گوارا است و برد و سلامت.

(هذا عَذْبٌ فُراتٌ) و دیگری شور و تلخ و گرم.

(وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ) (وَ جَعَلَ بَیْنَهُما بَرْزَخاً) برزخ فصل بین شیئین است، چنانچه عالم برزخ فصل بین دنیا و آخرت است از حین موت الی یوم البعث با این که بین دنیا و آخرت جدایی نیست، زیرا به مجرد فناء دنیا آخرت برپا میشود.

(وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ) نحل آیه ۷۹.

(وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَهٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ) قمر آیه ۵۰ در جای دیگر می فرماید:

(مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیانِ بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لا یَبْغِیانِ) الرحمن آیه ۲۰ و این برزخ بمعنی این است که خداوند به قدرت نمایی خود با این که ماء را تفسیر و معنی می کنند به جسم رطب سیال به مجرد تلاقی امتزاج پیدا می کند خداوند

مانع قرار داده که آب شیرین عذب گوارای سرد داخل آب شور تلخ حار نشود.

(وَ حِجْراً مَحْجُوراً) حجر به معنی منع است که این دو آب ممنوع هستند از مزج با یکدیگر، و ممکن است بگوئیم، چنانچه مکرر بیان شده که تمام موجودات حتی جمادات دارای شعور و ادراک و معرفت هستند و مأمور به امر پروردگار امر فرمود به آب شیرین و شور که ممزوج به یکدیگر نشوند و آنها هم اطاعت می کنند و ممنوع شده اند از امتزاج چنانچه در قضیه نوح خطاب شد به زمین و آسمان.

(وَ قِیلَ یا أَرْضُ ابْلَعِی ماءَکِ وَ یا سَماءُ أَقْلِعِی) هود آیه ۴۶ و می فرماید:

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۴] .... ص : ۶۳۸

وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهْراً وَ کانَ رَبُّکَ قَدِیراً (۵۴)

و او است خداوند که خلق فرمود از آب بشر را پس قرار داد بشر را نسب و صهر و هست پروردگار تو قادر متعال، مفسرین بعضی گفتند: مراد از ماء آبی است که مخلوط بخاک شده و گل گردیده که طین نام دارد. و آدم را از طین خلق فرمود به دلیل قوله تعالی:

(وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ) مؤمنون آیه ۱۳- و بعضی گفتند:

مراد نطفه است به دلیل قوله تعالی:

(ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَهً فِی قَرارٍ مَکِینٍ) مؤمنون آیه ۱۴.

و اخبار بسیاری داریم که تفسیر شده به نطفه ای که خداوند در صلب آدم علیه السلام قرار داد و در رحم حوّی و همین نحو در اصلاب طاهره و ارحام مطهره تا حضرت عبد المطلب و در آن جا دو قسمت شد یک قسمت در صلب عبد اللّه و رحم پاک آمنه

بنت وهب، و یک قسمت: در صلب ابی طالب در رحم پاک فاطمه بنت اسد از قسمت اول محمّد صلّی اللّه علیه و سلم بوجود آمد و از قسمت دوم علی علیه السلام.

(فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهْراً) علی با پیغمبر هم نسب بود، زیرا پسر عم او و او را برادر خود قرار داد و هم صهر بود، چون فاطمه علیها السلام را باو تزویج فرمود، در بعض اخبار دارد فاطمه علیها السلام نسب بود و علی علیه السلام صهر، حکماء گفتند:

مراد ماء الوجود است، بدلیل قوله تعالی: (مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیْ ءٍ حَیٍّ) و ما مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق یا شأن نزول می کند و منافی با عموم آیات ندارد.

(وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً) مراد همان نطفه است که در صلب آدم علیه السلام و رحم حوی قرار گرفت.

(فَجَعَلَهُ نَسَباً) اولاد کرد که انتساب به آدم پیدا کند.

(وَ صِهْراً) بعد از اینکه بنی اعمام و بنی اخوال و بنی خالات و بنات اعمام و بنات خالات به وجود آمدند بیک دیگر تزویج فرمود و صهر شدند تا دامنه قیامت و فرد اجلای نسب و صهر فاطمه و علی هستند که مفاد اخبار است، و دلیل بر این دعوی این است که آب داخل در خاک که طین باشد و مراد آدم باشد درست نیست چون آدم نه انتساب به کسی داشت و نه صهر کسی بود.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۵] .... ص : ۶۳۹

وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَنْفَعُهُمْ وَ لا یَضُرُّهُمْ وَ کانَ الْکافِرُ عَلی رَبِّهِ ظَهِیراً (۵۵)

و عبادت می کنند از غیر خداوند تبارک و تعالی چیزی را که هیچ گونه نفعی برای آنها ندارد و هیچگونه ضرری و هست کافر بر پروردگار خود پشت کننده.

این آیه شریفه را دو نحوه تفسیر کردند. تفسیر اول: این که مراد مشرکین هستند که.

(وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) عبادت اصنام یا سنگ یا درخت یا آتش یا گاو یا گوساله یا ملائکه یا عیسی یا سایر آلهه خود را.

(ما لا یَنْفَعُهُمْ وَ لا یَضُرُّهُمْ) از عبادت آنها نفعی به آنها نمی رسانند و از مخالفت آنها ضرری به آنها متوجه نمی کنند منشأ هیچ گونه نفع و ضرر نیستند.

(وَ کانَ الْکافِرُ عَلی رَبِّهِ ظَهِیراً) چون تعبیر به علی فرمود که از برای ضرر است- یعنی- بی اعتنایی و بی احترامی نسبت به پروردگار خود دارند و ترک عبادت او را نمودند و پشت کردند در اطاعت او و تصدیق انبیاء او و دوری از کتاب او و فرمان او و مرتکب شدند معاصی او را و مخالفت کردند.

و تعبیر دوم: که در اخبار تصریح شده که باطن قرآن است مراد از رب سلطان و مالک و صاحب ولایه و فرمان فرما است. به دلیل قوله تعالی: (اذْکُرْنِی عِنْدَ رَبِّکَ).

یوسف آیه ۴۲ که مراد ملک مصر باشد، و در این آیه مراد امیر المؤمنین علیه السلام است که مولی و صاحب ولایت بر تمام مسلمین و بر تمام جن و انس است و مراد از.

(وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) عبادت شیطان و عبادت ولات جور و ظلم و دعات باطله است، به دلیل قوله تعالی:

(أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ) یس آیه ۶۰.

(ما لا یَنْفَعُهُمْ وَ لا یَضُرُّهُمْ) نه ایصال نفعی به آنها می کنند و نه القاء ضرری.

(وَ کانَ الْکافِرُ) مراد ثانیست که انکار کرد ولایت علی علیه السلام را (عَلی رَبِّهِ)

که امیر المؤمنین باشد.

(ظَهِیراً) او را خانه نشین کردند طناب به گردنش انداختند او را به مسجدش بردند با هزار گونه ضرر و این هم یکی از مصادیق آیه است بناء علی هذا شامل تمام دعات باطله و ولات جور و ارباب ضلالت می شود.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۶] .... ص : ۶۴۱

وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِیراً (۵۶)

و ما نفرستادیم تو را مگر اینکه بشارت دهی بندگان را به بهشت و انذار کنی و بترسانی از جهنم.

اصلا خلقت انسان بلکه جن و انس برای عالم آخرت بوده نه برای چهار روز دنیا چنانچه از امیر المؤمنین علیه السلام است فرمود

(خلقتم للبقاء لا للفناء)

و آمدن در دنیا مقدمه آخرت است نظر به اینکه نائل شدن به نعم اخروی مشروط به قابلیت است و گرفتاری به عذاب های آخرت منوط به استحقاق است و باید در این دنیا اموری که به نفع آن عالم است تحصیل کرد و اموری که مورث استحقاق عذاب است اجتناب کرد و چون این امور را بشر اطلاعی ندارد لذا لازم شد بر خداوند متعال که بندگان را آگاه کند به آن امور و این منوط است به ارسال رسل و انزال کتب و بیان احکام و این امور سه قسمت است یک قسمت راجع به امور قلبیه است و یک قسمت راجع به امور نفسانیه است و یک قسمت راجع بامور جوارحیه است لذا انبیاء و رسل و اوصیاء آنها و علماء عظام در هر عصر و زمان باید باشند تا بندگان را آگاه کنند مبشر باشند به آن اموری که باعث سعادت و رستگاری و قابلیت بهشت و فیوضات الهی است خبر دهند و اموری که باعث شقاوت و بدبختی و هلاکت و عذاب الهیست انذار کنند لذا میفرماید:

(وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِیراً) و پیغمبر هم در خطبه الوداع فرمود:

(ما من شی ء یقربکم الی الجنه و یبعدکم عن النار الا و قد امرتکم به و ما من شی ء یبعدکم عن الجنه و یقربکم الی النار الا و قد نهیتکم عنه)

و برای تمامیت حجت بر جمیع امت تا قیامت فرمود:

(انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللَّه و عترتی لن یفترقا حتی یردا علی الحوض ما ان تمسکم بهما لن تضلوا ابدا)

و علمایی مقرر فرمود که حافظ آنها باشند و راه عذری برای احدی باقی نباشد و حجت تمام شود.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۷] .... ص : ۶۴۲

قُلْ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شاءَ أَنْ یَتَّخِذَ إِلی رَبِّهِ سَبِیلًا (۵۷)

بفرما سؤال نمی کنم از شما از برای رسالت من هیچگونه اجری مگر کسی که بخواهد اتخاذ کند و بگیرد بسوی پروردگار راهی و سبیلی.

(قُلْ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ) این مقاله تمام انبیاء و رسل بوده به امت خود که تصور نشود که پیغمبران طمع به مال آنها دارند و نظرشان به استفاده مادیست و در بسیاری از آیات دارد در مقاله نوح (إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ) یونس آیه ۷۲، هود آیه ۴۱ و در مقاله هود (إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی الَّذِی فَطَرَنِی) هود آیه ۵۳ و نیز در حق نوح میفرماید:

(إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ) شعراء آیه ۱۰۹ و همچنین در حق لوط و شعیب به همین عبارت آیه ۱۶۴ و آیه ۱۸۰ و در سوره سبأ آیه ۴۷ در حق حضرت رسالت (إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ).

(اشکالان اول: این آیات مخالفت دارد با آیه شریفه (قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی شوری آیه ۲۲.

جواب اولا: مراد از عدم سؤال اجر مال و منافع مادیست و اما امور دینی بخصوص امری که ایمان منوط باو است مانعی ندارد مثل اینکه بفرماید: من توقع مالی از شما ندارم جز اینکه ایمان بیاورید.

و ثانیا: این مودت ذوی القربی به نفع آنها است چنانچه می فرماید:

(ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ) اشکال دوم: این آیات منافیست با آیه خمس و انفال که میفرماید:

(وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ الایه) انفال آیه ۴۲ و میفرماید:

(قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ) انفال آیه ۱ و همچنین قطایع ملوک، بطون اودیه رؤس جبال و غیر اینها.

جواب اولا- این امور داخل در جمله بعد است (إِلَّا مَنْ شاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلًا) از جمله حقوقیست که در اموال قرار داده مثل مصارف حج، زکاه، صله رحم، صدقات، عبادات مالیه.

و ثانیا عطف فرمود به اللّه همین نحوی که خدا اجر خدایی نمی طلبد رسول هم اجر رسالت نمی طلبد و اموری است که خداوند برای رسولش مقرر فرموده مثل سهم ذوی القربی چنانچه در خبر است

(الارض کلها للامام)

و دارد برای شیعه حلال فرموده اند.

وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لا يَمُوتُ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَ كَفى بِهِ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِيراً (۵۸)

و توکل کن بر خداوندی که حی است به حیاه ذاتی آن خدایی که موت و فناء ندارد و تسبیح او کن و حمد او را بجا آور و کفایت میکند به او بگناهان بندگانش با خبر بودن. (وَ تَوَكَّلْ) توکل از شئون توحید افعالیست و مراتب توحید افعالی چهار است.

اول: توحید منافقین که به زبان میگویند که تمام امور به ید قدرت الهیست ولی قلبا منوط به اسباب و پیش آمد و شانس و قوه و قدرت خود میدانند:

دوم: توحید عوام که قلبا هم معتقد هست لکن رسوخ در قلب نکرده و نظر به اسباب دارد.

سوم: توحید خواص که رسوخ در قلب هم کرده و اسباب را هم تحت قدرت او می دانند و او را مسبب الاسباب معتقد هستند و توکل در این مرتبه حاصل میشود.

چهارم: توحید خاص الخاص که ابدا اسباب را نمی بیند و تمام نظرش به خداوند متعال است و بود و نبود اسباب در نظرش مساویست.

(عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لا يَمُوتُ) که یکی از صفات ثبوتیه ذاتیه که عین ذات است حی است که عین وجود صرف است ازلا و ابدا.

(وَ سَبِّحْ) تسبیح حق تنزیه اوست از هر عیب و نقص و احتیاج ذاتا و صفتا و فعلا.

(بِحَمْدِهِ) ای مع حمده و حمد او اینکه دارای جمیع صفات کمال و افعالش مطابق حکمت و مصلحت و عدل است فعل قبیح و لغو و ظلم از او صادر نمی شود تمام درست و بجا و بموقع است.

(هر چه آن خسرو کند شیرین بود) چه افعال تکوینیّه و چه تشریعیه.

(وَ کَفی بِهِ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِیراً) عالم السر و الخفیات است. (وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ) یونس آیه ۶۲.

(عالِمِ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرُ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ).

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۵۹] .... ص : ۶۴۵

الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ الرَّحْمنُ فَسْئَلْ بِهِ خَبِیراً (۵۹)

خداوند آن خدایی است که خلق فرمود تمام آسمان ها و زمین و آنچه بین آسمان ها و زمین است در مدت شش روز پس از آن استوی فرمود بر عرش رحمن پس سؤال کن به او خبیر را.

(الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ) هفت طبقه آسمان ها که در هر طبقه کوکبی قرار داد قمر عطارد زهره شمس مریخ مشتری زحل، و در هر طبقه ملائکه قرار دارد که مطروس است از آنها که از پیغمبر خبر داریم که در شب معراج جای یک قدم نبود در جمیع آسمان ها مطروس از ملائکه بود. (وَ الْأَرْضَ) کره زمین و آنچه در زمین خلق فرموده از جبال و ذخائر و معادن.

(وَ ما بَیْنَهُما) از کره آب و هوا و فضا.

(فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ)- اشکال.

اولا: هنگام خلقت آسمان ها و زمین ها روز و شبی نبود معنای سته ایام چیست؟

و ثانیا: خداوند قدرت دارد به مجرد اراده آنی الوجود تمام موجود شوند این

مدت برای چه؟

و ثالثا: حکمت خلقت اینها چیست؟

و رابعا: این آیه منافی است با آیاتی که در سوره فصلت است که می فرماید:

(خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ) بعد میفرماید:

(وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها فِی أَرْبَعَهِ أَیَّامٍ) بعد میفرماید:

(فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ) که مجموع این ها هشت روز می شود و و این آیه شش روز بیان می کند:

جواب- اما از اول: مراد مدت است که مطابق شش روز مدت خلق فرمود و اما از ثانی: خلقت الهی بر وفق حکمت و مصلحت است اگر اقتضاء فوریت می کند فورا خلق می شود اگر مقتضی تدریج است تدریجا مثل خلقت انسان عیسی فورا خلق میشود و همچنین آدم و بقیه در مدت نه ماه تقریبا تدریجا خلق می شوند.

و اما از ثالث: خلقت آنها برای انسان است که بیاید در دنیا و تکمیل شود و سعادت یابد چنانچه میفرماید (خلق لکم ما فی السموات و الارض).

و اما از چهارم: منافات ندارد کلمه فی اربعه ایام مراد یومین قبل است که مجموع اربعه ایام است.

(ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ الرَّحْمنُ) این جمله باعث شبهه مجسمه شده که می گویند خداوند بر عرش قرار گرفته لکن عرش محیط به جمیع عوالم جسمانیست که حکماء فلك اطلس و غیر مکوکب نام نهاده و محیط به کرسیست که کرسی محیط به آسمان ها و زمین است (وَسِعَ کُرْسِیُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ) بقره آیه الکرسی و مراد از استواء قیام به تدبیر امور

است به قرینه (يُدَبِّرُ الْأَمْرَ) یونس آیه ۳ که بعد از این جمله میفرماید:

به علاوه قرینه عقلیه که بمنزله قرینه متصله است نمیگذارد ظهور منعقد شود و قرینه عقلیه اینکه خداوند جلوس ندارد جسم نیست مثل اطلاقات اسامی الهیه سمیع بصیر و غیر اینها که مراد علم به مسموعات و مبصرات است نه اینکه گوش و چشم داشته باشد.

(فَسْئَلْ بِهِ خَبِيراً) در کلمه «خبیرا» اختلاف کردند بعضی گفتند صفت رسول است یعنی سؤال کن تا خبیر شوی.

بعضی گفتند مراد یهود و نصاری هستند که از کتب انبیاء سلف با خبر هستند لکن ظاهر آنچه بنظر می رسد اینکه صفت خداوند است یعنی از خداوند سؤال کن که خبیر است:

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۰] .... ص : ۶۴۷

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمنِ قالُوا وَ مَا الرَّحْمنُ أَ نَسْجُدُ لِما تَأْمُرُنا وَ زادَهُمْ نُفُوراً (۶۰)

و زمانی که گفته شد به این مشرکین که سجده کنید خداوند رحمن را گفتند کیست رحمن آیا ما سجده کنیم به اینکه تو امر می کنی و زیادتی کرد بر آنها نفرت و بیشتر متنفر شدند.

اسماء صفات الهی دو قسم است یک قسم اطلاق بر غیر هم می شود مثل رحیم علیم، سمیع، بصیر، خبیر و نحو اینها.

و یک قسم مختص به ذات اقدس او است و بر غیر اطلاق نمی شود مثل اسم اللّه و از این قسمت است.

رحمن چون دلالت دارد بر دوام رحمت که انتهاء و حدی برای او نیست و

رحمت دیگران محدود است لذا اطلاق رحیم بر غیر او می شود و در حق او می گویی ارحم الراحمین لذا فرمود:

(وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمنِ) و از این آیه استفاده می شود که این مشرکین یا معاد را به کلی منکر بودند یا خلود و دوام را چنانچه مثنوی و بسیار دیگر منکر خلود هستند میگوید:

از جمادی مردم و نامی شدم و ز نما مردم به حیوان سر زدم

مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

بار دیگر هم من بمیرم از بشر سر بر آرم از ملائک بال و پر

بعد از آن هم از ملک پرّ ان شوم آنچه اندر و هم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارقنون گویدم که انّا الیه راجعون

لذا گفتند (قالُوا وَ مَا الرَّحْمنُ) هیچ رحمتی دوام و ثبات ندارد.

(أَ نَسْجُدُ لِما تَأْمُرُنا) استفهام انکاریست که بکلّی منکر شده در پیشگاه احدیت هستند فقط به آلهه خود سجده می کنند.

(تنبیه) سجده در شریعت اسلام چند قسم است، سجده نماز در هر رکعتی دو سجده دارد به شرایط خود و رکن است، سجده فراموش شده، سجده سهو، سجده بین اذان و اقامه، سجده تلاوت واجبه و مندوبه که همین آیه یکی از مندوبات است سجده شکر بعد از هر عبادتی و برای افاضه نعمتی و دفع بلیّتی و تذکر نعم الهیه و دفع بلیات سالفه، سجده تعظیم و خشوع و خضوع.

(وَ زادَهُمْ نُفُوراً) چنانچه دأب نوع فسّاق و فجّار و کفّار و ارباب ضلالت است تا مادامی که متعرض آنها نباشی چندان عداوت و طغیانی ندارند و اگر متعرض شدی به امر به معروف و نهی از منکر و ارشاد و هدایت بیشتر از پیش طغیان می

کنند و مخالفت میورزند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۱] .... ص : ۶۴۹

تَبارَکَ الَّذِی جَعَلَ فِی السَّماءِ بُرُوجاً وَ جَعَلَ فِیها سِراجاً وَ قَمَراً مُنِیراً (۶۱)

بزرگ است آن خداوندی که قرار داد در آسمان برجهایی و مقرر فرمود در آن چراغی مثل خورشید و سایر کواکب و قرار داده ماه را نور دهنده اهل نجوم دو دائره فرض کردند یکی مسمی به دائره منطقه البروج و یکی به دائره معدل و از برای کره زمین دو حرکت قائلند یکی انتقالی در دوره کره شمس در مدت یک سال شمسی در خط دائره منطقه البروج و این دائره را دوازده قسمت کردند هر قسمتی را برج نامیدند و در لغت عرب عبارت از حمل، ثور، جوزا، سرطان اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدی، دلو، حوت چون ستاره هایی که در هر یک از این بروج نمایانند شبیه یکی از این مسمیات هستند و در لسان عجم فروردین، اردیبهشت، خرداد، تیر، مرداد، شهریور، مهر، آبان، آذر، دی، بهمن، اسفند، و یک حرکت وضعی دارد به توالی دور خود میچرخد در یک شبانه روز تقریبی و این دو دائره در دو نقطه تقاطع می کنند.

اول حمل فروردین و اول میزان مهر و در دو نقطه منتهای بعد آنها است ۲۴ درجه اول سرطان تیر و اول جدی دی لذا میفرماید:

(تَبارَکَ الَّذِی جَعَلَ فِی السَّماءِ بُرُوجاً) و مطابق آن در سماء دیانت و اسلام دوازده برج قرار داد دوازده امام که اسلام و دین تا قیامت در این بروج سیر دارد.

(وَ جَعَلَ فِیها سِراجاً) که شمس عالم تاب باشد و مطابقش شمس نبوت وجود حضرت خاتم صلّی اللّه علیه و سلم.

(وَ قَمَراً مُنِيراً) ماه تابان و مطابقش عصمت کبری که نور ملائکه و آسمانها و بهشت است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۲] .... ص : ۶۵۰

وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ خِلْفَهً لِمَنْ أَرادَ أَنْ یَذَّکَّرَ أَوْ أَرادَ شُکُوراً (۶۲)

و او است خداوندی که قرار داد شب و روز را خلف یکدیگر برای کسانی که بخواهند متذکر نعم پروردگار شوند و مشاهده آثار قدرت الهی را کنند یا بخواهند شکر گزار تفضلات او باشند.

(وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ خِلْفَهً) هر یک در پس دیگر.

(شب آید و روز آید بیدار نگشتیم) سؤال- چرا شب را مقدم بر روز ذکر فرمود؟

جواب- شب عدم و ظلمت است و روز نور و وجود است و وجود بعد از عدم است و چون بر حسب حرکت دوری کره زمین همیشه نصف کره زمین مقابل خورشید است روز است و نصف بر خلاف آن است شب است کسانی که در آن نصف مقابل سکونت دارند روز آنها است.

و شب بخلاف و بالعکس، و این حرکت نعمت بزرگی است که شب برای استراحت انسان و حیوانات، بلکه نباتات و جمادات و نوم آنها و تلطیف هوا و برودت آن و روز برای معاشرت و مراوده و معامله و تحصیل رزق و استفاده از اشعه شمس حتی در نباتات و جمادات، اگر همیشه شب بود یا روز روی زمین سکونت ممکن نبود، چنانچه میفرماید:

(قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ اللَّیْلَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِضِیاءٍ أَ فَلا تَسْمَعُونَ قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ النَّهارَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ

مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَ فَلا تُبْصِرُونَ

) قصص آیه ۷۱ و ۷۲.

(لِمَنْ أَرادَ أَنْ يَذَّكَّرَ) و تذکر فرع ایمان است و معرفت به قدره الهی و حکمت و مصلحت افعال او، و اما کفار و مشرکین و دهری که مستند به طبیعت می پندارد ابدا تذکر پیدا نمیکند.

(أَوْ أَرادَ شُكُوراً) شکر این نعمت بزرگ و سایر نعم الهیه که تماما بزرگ است بحکم عقل و شرع واجب و لازم است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۳] .... ص : ۶۵۱

وَ عِبادُ الرَّحْمنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً وَ إِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً (۶۳)

و بندگان خاص خداوند رحمن مشی می کنند روی زمین به ملایمت و نرمی و زمانی که جهال به آنها خطاب و عتاب و جسارت می کنند میگویند سلام این آیه شریفه و آیات بعد در بیان صفات بندگان خاص الهی است، و در اخبار بسیاری داریم که مراد ائمه اطهار هستند، و مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق اتم میکنند و منافات با عموم آیه ندارد.

(وَ عِبادُ الرَّحْمنِ) اضافه تشریفی است مثل این که کسی چندین فرزند داشته باشد بگوید:

فرزند من آن کسی است که اطاعت من را کند و الا همه بندگان خدا هستند، لکن بنده خاص که بوظایف بندگی رفتار می کند در حقیقت او بنده رحمن است.

(الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً) بدون تکبر و تبختر و تجبر با کمال

ملایمت رفتار می کنند.

و در بعض اخبار دارد از راه تقیه از دشمنان رفتار آنها است روی زمین با آنها باندازه ای که حضرت صادق علیه السلام در مقابل منصور دوانقی بفرماید:

السلام علیک یا امیر المؤمنین و لو در قصد او سلام بجدش امیر المؤمنین علیه السلام باشد و تقیه واجب، چنانچه فرمود

(التقیه دینی و دین آبائی)

و فقها در باب تقیه گفته اند که عمل بر خلاف تقیه و لو مطابق با واقع است باطل است.

(وَ إِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ) یعنی اهانت و بی احترامی و جسارت میکنند این ها در مقابل آنها بر نمی گردند و به درشتی با آنها صحبت نمیکنند بلکه با کمال ملایمت.

(قالُوا سَلاماً) یعنی کلمات سلامتی و خوبی جواب می دهند یا بآنها به مسالمت رفتار می کنند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۴] .... ص : ۶۵۲

وَ الَّذِینَ یَبِیتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِیاماً (۶۴)

شب بیدارند و در پیشگاه احدیت یا به خاک می افتند یا به نماز قیام میکنند شب زنده دارند که عبادت در شب و خلوت با خدا و ذکر و مناجات تا چه اندازه اهمیت دارد بسا ائمه اطهار در یک شب هزار رکعت نماز می کردند بسا سجده های طولانی چندین ساعت ادامه داشت در خبر است حضرت زین العابدین کنیزی داشت سه سال در خدمت حضرت بود بعد آزاد شد بعضی از اصحاب از او پرسیدند که رفتار حضرت در داخل منزل چه نحوه بوده گفت مفصل بگویم یا مختصر گفتند مختصر گفت این سه سال که در خدمت بودم یک شب بستر خواب بر او نینداختند و یک روز سفره نهار کنایه از اینکه شب بیدار و روز صائم بود حضرت

موسی بن جعفر علیه السلام یک سال در بصره در حبس بود نصف شب برمی خواست و بعد از فراغ از نمازها به سجده می رفت تا طلوع صبح و پس از نماز صبح به سجده بود تا زوال ظهر و پس از نماز ظهر و عصر و نوافل به سجده بود تا مغرب و با همان وضوء نصف شب نماز مغرب و عشاء و نوافل را به جا میآوردند پس از آن افطار میکرد و استراحت تا نصف شب.

امیر المؤمنین علیه السلام پای پانصد نخله دو رکعت نماز میکرد در یک شب.

حضرت رضا در سفر خراسان شبی هزار رکعت نماز علاوه بر در خانه فقراء طعام می بردند و بسا یک شب یک ختم قرآن داشتند و گریه ها و مناجات ها.

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۶۵ تا ۶۶] .... ص : ۶۵۳

وَ الَّذِینَ یَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذابَها کانَ غَراماً (۶۵) إِنَّها ساءَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً (۶۶)

دیگر از صفات عباد الرحمن این است که کسانی هستند که میگویند پروردگار ما صرف فرما از ما عذاب جهنم را بدرستی که عذاب جهنم هست ثابت و دائم و غیر مزیل.

(وَ الَّذِینَ یَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذابَ جَهَنَّمَ) اشکال: عباد الرحمن که بندگان خاص الهی نیستند بالخص ائمه طاهرین بالقطع و الیقین از عذاب الهی و جهنم مصروف هستند بلکه عذاب خاص اعداء آنها است این چه نحوه دعاء است.

جواب: کلمه ربنا و عنّا متکلم مع الغیر است و مراد ما و شیعیان ما و دوستان ما را از عذاب جهنم مصروف فرما و این یک نوع شفاعت است در حق اهل ایمان به علاوه صرف عذاب منوط به توفیق و عنایت خداوند است به اینکه موفق شدند به ایمان کامل و اعمال صالحه و تقوی تا مقام عصمت تمام به عنایت او است.

(إِنَّ عَذابَها كانَ غَراماً) غرام را تفسير به شدت و ثبات و دوام كردند و شدت و عظمت و الم او را در قرآن بيان فرموده عذابا شديدا.

عذاب اليم، عذاب عظيم، عذاب مهين و اما ثبات و دوام او را فرموده (خالدا فيها لا يفتر عنهم العذاب كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها) و غير اينها از آيات. و اشاره اين عذابها است آيه بعد (إِنَّها ساءَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً)

[سوره الفرقان (۲۵): آيه ۶۷] .... ص : ۶۵۴

وَ الَّذِينَ إِذا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كانَ بَيْنَ ذلِكَ قَواماً (۶۷)

ديگر از صفات عباد الرحمن اين است كه كسانى هستند كه زمانى كه انفاق مى كنند نه اسراف مى كنند و نه كوتاهى و امتناع مى ورزند، بلكه بين اسراف و تقتير قوام دارند.

(وَ الَّذِينَ إِذا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا) فرق است بين اسراف و تبذير، اسراف صرف مال است در مورد حق زائد بر آن چه حق است، و تبذير صرف در غير حق است و هر دو حرام است، و از گناهان كبيره است، و انفاق هم اقسامى دارد انفاقات واجبه مثل نفقه خود و عيال و اولاد و آباء و امهات و توسعه در آنها ممدوح است، اما اسرافش زياده از مقدار توسعه حرام است، و زكاه واجبه و زكاه مندوبه خمس سهم امام و سادات صرف حج واجب صرف مضطرين و عجزه و ايتام و حفظ نفس محترمه و صرف تحصيل علم واجب و جهاد و دفاع و حفظ دين و اسلام و قرآن و دفع شر اعداء دين و كفار است و نذور و عهود و ايمان و غير اين ها و اما انفاقات مندوبه مثل صدقات صله ارحام دست گيرى از فقراء و ضعفاء و بناء مساجد و مدارس صرف كتب علميه زيارت مشاهد مشرفه خيرات و مبرات براى اموات بذل به ظلمه براى حفظ آبروى خود و ساير مسلمين و غير اين ها كه بسيار است و انفاقات حرام صرف در معاصى و آلات لهو و لعب و ساز و آواز و بذل در راه باطل

و تضییع مال و اسراف و تبذیر و بسیار دیگر.

(وَ لَمْ یَقْتُرُوا) منع از صرف در واجبات مذکوره.

(وَ کانَ بَیْنَ ذلِکَ قَواماً) در حق به مقدار حق صرف می کنند و در صرف باطل خودداری میکنند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۸] .... ص: ۶۵۵

وَ الَّذِینَ لا یَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ وَ لا یَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ وَ لا یَزْنُونَ وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ یَلْقَ أَثاماً (۶۸)

دیگر از صفات عباد الرحمن این است که کسانی هستند که نمی خوانند با خداوند اله دیگری و قتل نفس حرام هم نمی کنند مگر مواردی که واجب شود قتل و زنا هم نمی کنند و کسی که چنین باشد یا شرک بیاورد یا قتل نفس محترمه یا مرتکب زنا شود ملاقات میکند جزاء و عقوبت معاصی را.

(وَ الَّذِینَ لا یَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخر) شرک بخدا نمی آورد به جمیع اقسام شرک شرک ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری و این منحصر به مؤمنین است، زیرا تمام طبقات کفر و ضلالت حتی عامه عمیا بعض انواع شرک دارند.

و ما در مسئله توحید مفصلا در کلم الطیب و در خلال آیات در همین تفسیر مکرر بیان کرده ایم.

(وَ لا یَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ).

قتل نفس اقسامی دارد بالمباشره بالتسبیب بالرضا و امروز کسانی که سقط جنین میکنند مشمول این آیه هستند.

(إِلَّا بِالْحَقِّ) مثل مورد قصاص و دفع اعداء در جهاد و دفاع و اجراء حد

و قتل مرتد فطری و موارد دیگر که این ها را حرام نکرده و این استثناء برای اینست که حرام نیست نه اینکه از قتل نفس محترمه باشد.

(وَ لا یَزْنُونَ) زنا اقسامی دارد فرد اجلی زنا با اجنبیه است و زنا با محارم و زنا محصنه و زنا تارکین طواف نساء با عیال خود و در حال حیض و نفاس یا تزویج در حال عده یا در ظهار قبل از کفاره یا در حال صوم واجب و در حال احرام و غیر اینها و ملحق به زنا است زنا چشم و گوش و لب و دست به دیدن و شنیدن و بوسیدن و لمس کردن که امروز با این بی حجابی بسیار مشکل است.

(وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ) شامل هر سه می شود شرک، قتل نفس، زنا.

(یَلْقَ أَثاماً) اثام را بعضی تفسیر کردند به جزاء اثم بعضی گفتند: یلق آثما یعنی با حال اثم وارد محشر می شود بعضی گفتند اسم وادیست در جهنم لکن خداوند تبارک و تعالی خود تفسیر میفرماید: در آیه بعد.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۶۹] .... ص : ۶۵۶

یُضاعَفْ لَهُ الْعَذابُ یَوْمَ الْقِیامَهِ وَ یَخْلُدْ فِیهِ مُهاناً (۶۹)

مضاعف می شود بر او عذاب در روز قیامت و مخلد در عذاب میشود با خفت و اهانت و بی اعتنایی.

(یُضاعَفْ لَهُ الْعَذابُ) نه اینکه زائد بر استحقاقش عذاب کنند بلکه این- گونه اعمال سبب می شود که دیگران هم متابعت کنند شرک او باعث شرک اتباع او میشود، قتل نفس سبب تجری دیگران میشود، زنا او باعث اشاعه فحشاء می گردد چنانچه در حدیث است.

(من سن سنه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیامه و من سن سنه سیئه کان علیه وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیامه).

(يَوْمَ الْقِيامَهِ) چه در صحرای محشر و چه در مواقف قیامت و چه در خلود در نار.

(وَ يَخْلُدْ فِيهِ مُهاناً) در قرائت «فيه» با اشباع قرائت شده.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۰] .... ص : ۶۵۷

إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۷۰)

مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و عمل صالح بجا آورد اینها را خداوند تبدیل می فرماید معاصی آنها را به حسنات و عبادات و هست خداوند آمرزنده و رحیم.

(إِلَّا مَنْ تابَ) توبه از شرک توحید است بمراتبه و توبه از قتل نفس تمکین از قصاص یا اداء دیه است، توبه از زنا تمکین اجراء حد است اگر بعد از ثبوت باشد.

(وَ آمَنَ) که ایمان شرط اصلی کلیه عبادات و مورث نجات است (وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً) ایتان به فرائض و واجبات.

(فَأُوْلئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ) از نامه عمل محو می کند و به جای او حسنه می نویسد و از نظر حفظه می برد و احدی نیست که فردای قیامت در حق او شهادت دهد:

(وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً) معاصی را می بخشد (رَحِيماً) مشمول رحمت های الهی می شود.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۱] .... ص : ۶۵۸

وَ مَنْ تابَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتاباً (۷۱)

و کسی که توبه کند و عمل صالح بجا آورد پس بدرستی که او توبه نموده بسوی خداوند توبه کردنی.

از برای توبه جهاتی هست که تائب بواسطه آن جهات پشیمان می شود یک جهت اینکه در اثر معصیت یک ضرر جانی و بدنی و مالی به او وارد می شود مثل مرض، فقر، ذهاب آبرویی و امثال این ها یک جهت آنکه در شکنجه و حبس دولت واقع شده یک جهت برای عقوبات دنیوی که به او متوجه شده، یک جهت از ترس عقوبات اخروی که استحقاق پیدا کرده. یک جهت برای این است که مخالفت امر الهی کرده و آیه این قسمت را اشاره فرموده که مفاد.

(وَ مَنْ تابَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ) است و کلمه (مَتاباً) تصمیم قطعی بر عدم عود و تدارک معاصی به اعمال صالحه و انا به و تضرع در پیشگاه احدیت و شرمندگی و توقع از دیگران در دعاء در حق او و التماس به اهل بیت عصمت در شفاعت در حق او.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۲] .... ص : ۶۵۸

وَ الَّذِينَ لا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِراماً (۷۲)

یکی دیگر از صفات عباد الرحمن اینست که کسانی که شهادت بر خلاف حق و شهادت دروغ نمی دهند و چون برمی خورند به کارهای لغو و لهو با کمال عزت رد میشوند.

(وَ الَّذِينَ لا يَشْهَدُونَ الزُّورَ) در باب شهادت اولا: باید حسی باشد حتی شهادت علمی فایده ندارد و چه رسد به ظنی و

شکی چه رسد به شهادت دروغ که یکی از گناهان کبیره است و از پیغمبر صلّی اللّه علیه و سلم است که اشاره فرمود به خورشید و فرمود

(علی مثل هذا تشهد)

و گذشت در باب شهادت به زنا که گفتند

(کالمیل فی المکحله)

و ثانیا: باید دارای شرایط باشد که من جمله عدالت است که گذشت اگر پنجاه شاهد غیر عادل با تأکید به قسم شهادت دادند و طرف منکر شد او را تصدیق کن و آنها را رد کن.

(ان شهد خمسون قسامه انه قال قولا و قال لم اقله صدقه و کذبهم).

و ثالثا: یک نفر شاهد در هیچ امری مفید نیست مگر معصوم یا مفید قطع باشد.

(وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ) مراد از لغو مجالس معصیت و اعمال قبیحه و افعال و اقوال محرمه است.

(مَرُّوا کِراماً) توقف نمی کنند و نگاه نمی نمایند و اعتناء ندارند و تقابل نمی کنند نشنیده و ندیده می گیرند و می گذرند اگر کسی به آنها جسارت و اهانت و بی احترامی نمود در مقام تلافی بر نمی آیند چنانچه در خبر است میفرماید:

(احسن من اسائک و صل من قطعک)

باید وقار و سکینه خود را از دست ندهد.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۳] .... ص : ۶۵۹

وَ الَّذِینَ إِذا ذُکِّرُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ لَمْ یَخِرُّوا عَلَیْها صُمًّا وَ عُمْیاناً (۷۳)

دیگر از صفات عباد الرحمن اینست که موقعی که آنها را متذکر کردند به آیات پروردگار، آیات قرآنی و مواعظ و نصایح الهی بی اعتنایی نمی کنند که ما نشنیدیم و ندیدیم مثل آدم کر و کور یعنی اثر بار می کنند به مواعظ او متعظ می شوند به دستورات او عمل می کنند نصایح او را می گیرند به واجبات او

عمل می کننـد از محرمات او اجتناب می کنند به امور اعتقادیه او معتقد میشوند فرمایشات او را قبول می کنند به وعده های او امیدوار می شوند و از وعیدهای او خوف پیدا میکنند.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۴] .... ص : ۶۶۰

وَ الَّذِینَ یَقُولُونَ رَبَّنا هَبْ لَنا مِنْ أَزْواجِنا وَ ذُرِّیَّاتِنا قُرَّهَ أَعْیُنٍ وَ اجْعَلْنا لِلْمُتَّقِینَ إِماماً (۷۴)

دیگر از صـفات عباد الرحمن اینست که می گویند پروردگار ما ببخش به ما از زوجات و ذراری ما که باعث نوری چشمان ما باشند و قرار ده ما را برای اهل تقوی پیشوا این آیه شریفه را دو نحوه می توان تفسیر کرد یک نحوه اینکه ازواج و ذراری ما را صالح و پاک و پاکیزه قرار ده که باعث روشـنایی چشم ما باشـند و تقوای ما را بیش از اهل تقوی قرار ده که ما در میانه متقین مقدم باشیم و پیشوا، نحوه دیگر آنکه ما را امام هر متقین قرار ده و ازدواج و ذراری ما را باعث آبروی ما مقرر فرما و به هر دو تفسیر این اختصاص دارد به پیغمبر و ائمه طاهرین.

اولا ازواج آنها مثل خدیجه و صدیقه طاهره و رباب و شاه زنان و نرجس و نجمه مادر حضرت رضا و امثال اینها و ذریات آنها مثل زینب کبری، ام کلثوم، ابو الفضل، علی اکبر، قاسم بن حسن، معصومه قم، سـکینه و بسیاری از سادات رجالا و نساء و آنها امام و پیشوا و مقتدا بودند بر کسانی که دارای تقوی باشـند و تحت اطاعت آنها در آیند و در این باب اخبار بسیاری داریم در برهان نقل کرده که این آیه مخصوص به پیغمبر و ائمه طاهرین است.

و ممکن است بگوئیم این ها مصداق اتم این آیه هستند و پس از تنزل شامل

علماء اعلام از سادات و غیر آنها که مراجع تقلید هستند و پیشوای اهل تقوی که به آنها مراجعه میکنند میشود.

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۷۵ تا ۷۶] .... ص : ۶۶۱

أُوْلئِکَ یُجْزَوْنَ الْغُرْفَهَ بِما صَبَرُوا وَ یُلَقَّوْنَ فِیها تَحِیَّهً وَ سَلاماً (۷۵) خالِدِینَ فِیها حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً (۷۶)

اینها جزا داده می شوند غرفه های بهشت به سبب آنکه صبر کردند بر مشقت عبادت و ترک معصیت و اذیت دشمن و ملائکه ملاقات می کنند آنها را با تحیات و درود همیشگی در آن غرفه های بهشت هستند نیک قرارگاه و مورد اقامت است.

(أُوْلئِکَ) راجع به عباد الرحمن است که دارای صفات مذکوره باشند (یُجْزَوْنَ الْغُرْفَهَ بِما صَبَرُوا) گفتند سه قسم صبر داریم صبر در بلیات، صبر بر زحمت عبادت، صبر بر جلوگیری نفس از معاصی و مشتهیات ۳۰۰ درجه، ۶۰۰ درجه، ۹۰۰ درجه بترتیب.

(وَ یُلَقَّوْنَ فِیها) در آن غرفه ها دائما ملائکه با تحیات و اکرامات آنها را ملاقات میکنند (خالِدِینَ فِیها حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً) مسئله خلود از ضروریات دین است.

[سوره الفرقان (۲۵): آیه ۷۷] .... ص :۶۶۱

قُلْ ما یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبِّی لَوْ لا دُعاؤُکُمْ فَقَدْ کَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ یَکُونُ لِزاماً (۷۷)

بفرما که خداوند عنایت و اعتنایی به شما نمی کند اگر نبود دعاء شما و

شما تکذیب کردید قرآن و رسول را پس زود باشد که شما را ملزم فرماید.

در کافی مجلد سوّم در کتاب دعاء ابواب زیادی ایراد نموده از فضیلت دعا و افضلیت او از نمازهای مندوبه و از تلاوت قرآن، و الحاح در دعاء و اوقات خاصه دعاء و آداب دعاء از تقدیم تمجید و تحمید خداوند و صلوات بر نبی و آل و تضرع و تذلل و اعتراف به تقصیر و به معاصی و کوتاهی در بندگی و بکاء و اجتماع چهل نفر در دعاء و غیر اینها مراجعه فرمائید البته دعاء کنید و مأیوس نباشید و خود را پاک کنید که اگر کوتاهی کردید مشمول.

(قُلْ ما یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبِّی لَوْ لا دُعاؤُکُمْ) می شوید.

(فَقَدْ کَذَّبْتُمْ) تکذیب فرمایشات خدا و رسول عاقبت سویی دارد.

و مشمول (فَسَوْفَ یَکُونُ لِزاماً) می شود که بلیات دنیوی و عذاب های اخرویست.

به اینجا ختم کردیم سوره مبارکه فرقان را و یتلوه انشاء اللَّه سوره الشعراء و الحمد للَّه اولا و آخرا.

ص: ۶۶۲

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَالَّذِینَ لَا یَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹